

I. RÉSZ

Két magyar család párhuzamos története a kezdetektől a 20. század végéig

Előszó

*„Hajt a lélek, nagy a kedvem, gondolatom unszol engem,
fognom dalhoz, énekléshez, kezdenem a regéléshez.”
(Kalevala. Barna Ferdinánd ford.)*

Régi tervem végrehajtásához fogok: meg akarom írni a Veress és a Deák család párhuzamos történetét, gyerekeink, unokáink és az ő utódaik okulására. Tudom, hogy előbb-utóbb szükségetek lesz rá, törvényszerűen elérkezik minden ember életében az az idő, amikor bosszantja, hogy gyerekkorában nem figyelt eléggé, ha az öregek a múlttól beszéltek -- most meg nincs már kit faggatni. Pedig mennyi minden történt ebben a mi 20. századunkban! Írói tehetség híján nem kommentálom az eseményeket, nektek kell átérezni, és egy – szerencsére (remélhetőleg) másféle világban felnövő -- gyerekeitekkel megértetni, mit jelentett a háborúban küzdő és küszködő fiukat hazavárni, hanyatt-homlok elmenekülni egy otthonból, elveszíteni mindent, bujkálni, félni, meggazdagodni-elszegényedni, igyekezni túlélni, megalkudni vagy fejjelel a falnak menni. És elveszteni azokat, akiket szeretünk.

A két család életében sok a párhuzam, bár az eltérések is alapvetőek. A kettő együtt jellegzetes közép-kelet-európai történet. Az ősök között vannak székely nemesek (földművelők és egyetemi tanárok), szász, osztrák, német, magyar polgárok, magyar zsidó értelmiségiek, iparosok és kereskedők, az Osztrák-Magyar Monarchia egész területéről: Ausztriából, Erdélyből, Horvátországból, Csehországból, a Vajdaságból, Magyarországról. Vannak különböző felekezetekhez tartozó papok: unitáriusok, reformátusok, evangélikusok, neológ izraeliták. Történetüket meghatározzák a háborúk, forradalmak, menekülések, bujkálások -- mégis, mindennek ellenére szép, értelmes, alkotó életet éltek, többnyire, a lehetőségekhez képest, rendezett családi és anyagi körülmények között.

Forrásaim: levelek, dokumentumok, magnóra mondott visszaemlékezések, kézírásos önéletrajzok (férjem, Veress Pál hosszabb-rövidebb életrajzai, interjúi, a róla megjelent írások, a 2003-ban kiadott Veress-monográfia; unokatestvérei, Veress Katalin és Vinczéné Császár Marika visszaemlékezései; apám, Deák István beszámolója katonakoráról az első világháború végéig, és Pankával meg velem folytatott, magnóra vett beszámoló munkáiról, internálásáról, szüleim levelei a kitelepítésükről; apám bátyja, Pál írása a székesfehérvári üzletük történetéről; unokatestvéreim, Csillag Mátyás és Deák Péter önéletrajzai; mindenekelőtt a testvérem, ifj. Deák István külföldről írt levelei, -- ezekhez fűződnek a mi hazulról írott leveleink is --, továbbá nem-rokoni, de valamiért fontos élettörténetek; és természetesen Pali és a saját emlékeim, levelezésünk. Családfák, fényképek, jegyzetek, magnófelvételek segítik majd a tájékozódást – ne riadjatok vissza!

És még egy könnyítés: A levelekben mindenki többféleképpen használatos névén szerepelhet. Tehát:

Veress Vilmos és felesége, Malom Aranka – Kicsitata, Kicsimama
dr. Veress Pál – id. Veress Pál, Apuka, Édesapa
Veressné Meisel Dóra -- Anyuka, Dóra nagymami
Veress Évi – dr. Gegus Imréné, Heckenast Gusztávné, Mamika

ifj. Veress Pál – Pali, Pauli, Apa, Édesapa, és becenevek
 ifj. Veress Pálné – Éva, Anya, Édesanya, Mancsi
 Gegus Ildikó – Csipszi
 id. Deák István – Pista, Nagyapi
 Deák Istvánné Timár Anna – Annus, Nagyanyi
 ifj. Deák István – Pityu, Pista, István, Macu
 Deák Marianne – Marcsi, Kormányos Lőrincné
 Timár Zsófi – Csillag Imréné, Antal Jenőné

A Veress család első nyomai okiratokban

Pali családját igen régi korokig lehet visszavezetni, már a fennmaradt oklevelek előtti időkben is felbukkan a nevük. Egy a család származási helyén, Árkoson gyűjtött népmese beszél „a hamislelkű Veress vitézről – nem valami hízelgően.*

**Kriza János: Vadrózsák, népköltési gyűjtemény, 1863.*

Az első okmány, amely megemlíti egy Árkosi Veress székely nemest, mint Sepsi szék főjegyzőjét, 1607-ből származik. Egy későbbi okirat szerint Veress Boldizsár 1609. május 25-én Báthory Gábor fejedelemtől kapott nemeslevelet, Veress István pedig 1648. február 22-én Rákóczi György fejedelemtől. (Gondoljatok arra, hogy Magyarország nagy része ekkor török hódoltság alatt volt, Amerikát alig több mint 100 éve fedezte fel Kolumbusz, és Nyugat-Európában dúlt a harmincéves háború.) *okirat-fotó az első Veressek katonák voltak – lófő rangjuk azt jelenti, hogy a saját lovukon kellett a haza határőrzőiként szolgálniuk --, de volt földjük is, amit a legidősebb fiú örökölt, egy fiut pedig mindig kitanított a család. Így aztán évtizedek során többükből lett tisztviselő, tanító vagy unitárius pap. Ez utóbbiak egyike kaphatta a családi címet (vörös mezőben sziklán ülő fehér galamb, csőrében olajággal), a lelkipásztori hivatás jelképét. Címer*

A sepsiszentgyörgyi Székely múzeum és az Udvarhely megyei levéltár több olyan iratot őrzött (félő, hogy már nem őrzi), ahol név szerint szerepelt a népes család. Az egyik okmányból kiderül, hogy 1614-ben a család 12 tagját vették be a vitézek névjegyzékébe. (Az iratokat 1938-ban, amikor nálunk mindenkinek igazolnia kellett a származását, Veress Gábor, Pali nagybátyja kutatta fel, hogy a nemesi előnévhez és a címerhez való jogot igazolhassa. Meg kell jegyezni, hogy sem idősebb, sem ifjabb Veress Pál elvből nem írta alá a Belügyminisztériumhoz intézett idevonatkozó kérvényt, bár elvételek is használták az 'árkosi' előnevet.) *(id. Veress P. exlibrise –kép)*

Egyenes ágon így követték egymást az árkosi Veressek (a rengeteg testvért kihagytam)
rajzolt táblázat

János notarius (1635)

Bálint királyi preceptor

Máté

Benedek pap (1660-as évek)

András

István Huszár (1804), felesége Bakó Éva

Dániel (szül. 1793, huszár, határnok), felesége Barabás Anna, házasodtak 1817-ben

Áron (1819), felesége kokosi Falka Julianna (1833), házasodtak 1850-ben, Pali dédszülei

Vilmos (Kolozsvár 1853. január 27.–Kolozsvár 1920; felesége Malom Aranka (Kolozsvár 1862 –Budapest 1937), házasodtak 1882. július 10-én. Ők Pali nagyszülei

Veress család. Árkos, 1914 (?)

A család a Háromszék megyei Árkosról (Arcus), egy Sepsiszentgyörgy melletti, 1500 lelket számláló szép kis faluból származik.* Lankás hegyek, hagyományos, fafaragásokkal díszített házak, öreg kerített templom, unitárius paplak, a hegyen várrom. Az ásványvizet a Glória-kútból hordják a helybeliek. A közelben van a kellemesen pezsgő Sugás-fürdő. Jártunk ott a 70-es években, apám is velünk volt.

Az árkosi vár

*Vofkori László: *Székelyföld útikönyve II. Cartographia 1991* szerint az 1990-es népszámlálás adata: 1248 lakos, ebből 26 román. A 16. századi földrengésben megrongálódott a templom, 1830-ban újjáépült. A védőfal 1639-ből származik, 5-szögletű, 4 bástyája és egy tornya van. az árkosi templom fényképe és Sepsiszentgyörgyről Pali akvarellje

Amit a Deák család múltjáról tudunk

*Mottó: Kohn felmegy az Úristenhez:
'Atyám, akkora szégyen esett meg rajtam, hogy alig merem előadni.
Az én egyszülött fiam elhagyta ősei hitét és megkeresztelkedett.'
'Nyugodj bele, barátom, gondolj arra, hogy velem szószerint ugyanez történt.'*

Az én apai családomról a 19. század közepe előtt keveset, az anyai családról szinte semmit sem tudunk. Őseim magyar zsidók voltak, tudós rabbi is volt köztük, mind felvilágosult, reformista, művelt, liberális, neológ és jó magyar hazafi. Amint megengedték a

törvények (II. József uralkodása alatt, 1780 körül), beköltöztek Veszprémbe, 1843-ban Székesfehérvárra, 1897-ben Deutschról Deákra változtatták a nevüket, asszimilálódtak, sorra katolizáltak. Apánk visszaemlékezéseiben ezt írja: 'Jellegzetesen honosult magyar zsidó család.' (Ezért éreztem elviselhetetlenül igazságtalannak, végtelenül megalázónak Csoóri Sándor cikkét 1990-ben, amikor a legnagyobb fenyegetésként beszélt a zsidó íróról, mert magukhoz akarják asszimilálni a nemzetet. Hát nem elég záloga magyarságunknak, hogy a legjobb költőink közt ott van Radnóti, a legszebb magyar nyelvről ismert Vas István és annyian mások? Mivel kell még bizonyítanunk, és egyáltalán, miért kell magyarizálnunk?)

Apai ükapám Deuts (*sic*) Bernát volt. Veszprémben született, és csak annyit tudunk róla, hogy az 1809-es, Napóleon elleni nemesi felkeléshez „segedelmével hozzájárult”. Felesége Deutsch Jozefína. Két fiuk közül Deuts Emánuel, váraplotai ékszerész, aki később Manóra magyarosította a keresztnévét, a dédapánk. Váraplotáról Székesfehérvárra települt 1843-ban*,

* A szabad királyi városokba -- ma törvényhatósági jogú városok – csak egyes privilegizált, tekintélyes zsidó családok kaptak beköltözési engedélyt.

hogy ott átvegye elhalt sógora boltját, és megalapítsa a kereskedőcéget. 1848-ban nemzetőrként kísérté Budára az elfogott horvátokat. Zsinóros magyar ruhát hordott, még olyankor is, amikor Bécsbe utazott üzleti ügyekben – ahol ezt ugyancsak rossz néven vették tőle. *fotó* A szabadságharc bukása után a fehérvári polgárookra kivetett hatvanezer forint hadisarcból természetesen neki is tekintélyes összeget kellett vállalnia, az adójának négyszeresét, miközben a császárhű polgároknak elengedték a hadiadót. Manó dédapára úgy emlékezett a család, mint gyerek- és állatszerető, vidám emberre. *fénykép* 1881-ben halt meg.

Véletlen, de jellemző párhuzamok

Az 1848-as szabadságharcban a Veress és a Deák család egy-egy tagja is részt vett (igaz, ellenkező oldalon. Huszár Veress Áron a székely huszárezred tisztjeként a császáriak oldalára került -- ez az ezred nem harcolt a magyar honvédek ellen. Deuts Emánuel testvére, Gábor, aki Némethyre magyarosította a nevét, honvédtiszt lett. Ő kifizetéses állami tisztviselőként Veszprémben élt. Később a fia és a lánya is az IBUSz-nál dolgozott, ahová nagybátyjuk, a sokat emlegetett Béla bácsi, az IBUSz egyik alapítója helyezte el őket. (Úgy ötven évvel később dr. Veress Gábor, idősebb Veress Pál fivére, lett az IBUSz vezérigazgatója.) *

*Deutsch Béla (1851-1919), apánk kedvenc nagybátyja, életvidám, nagystílű, vállalkozó szellemű ember volt, szeretett mulatni, szerette a nőket. *fénykép* (Apu szívesen mesélgette, hogy tízévesen Béla bácsival egy felejthetetlen tutajúton vehetett részt, lefelé a Poprádon.) Élete javát Bécsben töltötte, de az I. világháború utáni gazdasági válság anyagilag tönkretette. Háromszor nősült, harmadik felesége Farkasházy Fischer Etelka, a herendi porcelángyár alapítójának a lánya. Fia, Emil, rendkívül művelt, kiváló ember volt, Bécsben, majd Berlinben élt, apám úgy emlegette, mint az intellektus csodáját. Emil volt az, aki a 14-éves apámat bevezette Schopenhauer, Nietzsche, Nordau irodalmába. Öccse, Hans, Willy Deutschhausen néven, evangélikus lelkész lett Kanadában.

Újabb párhuzam a két család között (lásd Révai Lexikon, rövidítve): Wittman Ferenc, nagyanyám unokatestvére, 1860-ban született Hódmezővásárhelyen. A pesti Műegyetemen volt tanársegéd, majd a technikai fizikai tanszék tanára. Tanulmányai közt szerepel Budapest

elektromos világítása. A Tanárképző Intézet igazgatója lett 1919-ben. Dr. Veress Pál 1929-től 1945-ig, haláláig volt az Intézet igazgatója.

Ide a két esküvői fotó

Amit hallomásból tudok a Veress családról

Veress Vilmos, Pali apai nagyapja -- akár az én apai nagyapám -- 1852-ben született, három évvel a szabadságharc bukása után. Felnőtt kort megért testvérei: Pál, Ágnes és Ilona. Pál bácsi ottmaradt Árkoson, az ősi házban. A falu legnagyobb gazdája volt, sok állatot tartott, maga és egész családja rengeteget dolgozott. A birtokot fia, Barabás örökölte. Barabás bácsi néha felrándult Budapestre, ilyenkor rendszerint Pali szüleinél szállt meg, és – a család megrökönyödésére – mindig maga-készítette reggelit fogyasztott: szalonnát és rengeteg hagymát aprított juhtúróba, pálinkát ivott hozzá. Húga, Ágnes, Somorjára ment férjhez, Nagy Lajos református paphoz; Ilona Kolozsvárra, Csifó Salamon unitárius teológiai tanárhoz (1865-1934), Vilmos (Pali nagyapja) pedig, ahogyan illett, tovább tanult Kolozsvárott és Göttingában az egyetemen, majd matematikatanár és tudós lett, igazgatója a kolozsvári kereskedelmi akadémiának.

Itt mondom el, hogy Nagy Lajoséknak kilenc gyerekük volt, Csifó Salamonéknak egy sem, ezért a legfiatalabb Nagy fiút, Lászlót, Csifóék örökbefogadták. Csifó Nagy László unitárius pap lett. Jóhumorú, művelt, autonóm ember, tanulmányai során hóbóként bejárta Észak-Amerikát. Megnősült, felesége pesti lány volt, Csefkó Éva. Ismertem mindkettőjüket. Csifó László 1963-ban, 57 évesen halt meg. *Fotó* Gyerekük nem született, így a családi hagyományhoz híven örökbefogadták egy sokgyerekes, szegénysorsú székely család jóeszű kisfiát, Sándort. (Sanyi az igazi apját mindvégig édesapámnak, nevelőapját kedvesapámnak nevezte.) Sanyi elektromérnök, felesége Vánca Klári franciatanár, Marosvásárhelyen éltek, majd a kilencvenes években áttelepültek Magyarországra, Zalaegerszegre, lányaikkal, Iringóval és Borókával együtt. (Az erdélyi magyarok gyakran adtak ilyen szokatlan, vagy csak magyar nyelven előforduló nevet a gyerekeiknek, hogy a román anyakönyvvezető ne találjon hozzá román megfelelőt. Ezért volt ott annyi Attila és Emese is.) Iringó jogot végzett, jogtanácsos lett, Boróka fogorvos.

Veress Kati filmbeillő, kedves történetet mesélt Nagyékről. Ő még ismerte Nagy Zoltit és a nálánál húsz évvel idősebb feleségét, Ilust. Budán laktak. Nos, mikor ez a Nagy Zolti meghalt, húgai feljöttek Kolozsvárról a temetésre. Elsiratták, eltemették a bátyjukat, majd a szertartás után bejelentették, hogy most nekiindulnak a városnak, ki tudja, mikor kerülnek ismét Pestre. És úgy, ahogyan voltak, talpig gyászban, kimentek az Angolparkba. Lobogott hosszú fátylúk a hullámvasút fölött. *Meghallgatni Kati és Cs. Marika magnóját, ha érdemes, menjen ez is CD-re*

Pali nagyapjának, Veress Vilmosnak malomvizi Malom Aranka lett a felesége. *fotó*. Most vissza kell ugornom az időben, hogy a Malom családról is elmondjam, amit tudok. Ez a család jobbmódú volt, mint a Veressék. Erdély déli részéből, a Hátszegi-medence déli pereméről, Malomvíz faluból származott a dédanya. A falu a Retyezát peremén, a Nagypatak mentén áll. Ebből a faluból 1848-ban menekülniük kellett – a családi hagyomány szerint egyik cseléd lányuk figyelmeztette őket, hogy a forradalom lázában a románok irtják a magyarokat. A családtagok egyenként, csak a rajtuk levő ruhával osontak ki a házukból és bújtak, ahová tudtak. (Közel száz évre rá a mi családunkban is néhányan hasonlóformán menekültek.)

Az ő gyerekük volt többek között Sámuel (1776—1853), a torockószentgyörgyi református pap (felesége Vadadi Zsuzsanna). Másik fiuk, Malom Zsigmond (1833—1887) eltért a családi hagyománytól, nem pap lett, hanem hitelesítő mérnök. Feleségül vette leppendi Komis Amáliát (a Komis név nem a német komischból, nevetségésből ered, hanem a latin comes-ből: tanító, vezető). Zsigmond unokatestvére volt Malom Lujza írónő (1821—1846),

aki sok neves emberrel folytatott levelezést, hírességek fordultak meg a házukban, köztük Liszt Ferenc és Brassai Sámuel, az 'utolsó magyar polihisztor'. Sajnos elveszett a Malomlány teljes levelezése és angol nyelvű naplója is. Malom szekretáriust az 1830-31-ben Kolozsvárott vendégeskedő Barabás Miklós, az ugyancsak háromszéki származású neves festő* is említi: ő készítette Lujza és Kómis Amália arcképét. *foto*

*Elegáns klasszicista villája, gyönyörű kerttel, közel van hozzánk, a Városmajor utcában. foto

Malom Zsigmondéknak szinte évente született gyerekek, legtöbbjük azonban kiskorában meghalt. A negyedik gyerek volt Aranka, Pali nagyanyja. Tehetséges, igen eleven kislány, remekül zongorázott, szépen kézimunkázott, finomakat sütött-főzött, meséket írt (megmaradt egy gyönyörű kézírással írt, idősebb kori meséje a kőszáli sasról *foto*). Egy kis történet kisiskolás kori csibészségéről: katolikus hittanra járt, és a lányok egyszer vitatkoztak, hord-e a tisztelendő bácsi hosszú nadrágot a reverenda alatt. Aranka erre elgurította a kézimunka-gombolyagát, egyenest a pap reverendája alá, utánabújt, azután 'van, van, megvan!' kiáltással tájékoztatta az osztályt a nadrág létezéséről.

Veress Vilmos és Malom Aranka – a gyerekeik Kicsitának és Kicsimamának szólították őket – Kolozsvárott nagy, erkélyes, kertes házban lakott a Szamos hídjá közelében, a Rákóczi út elején, majd a Bástya utcában. Kilenc gyerekük született, az elsők kicsi korban meghaltak, de azután 1885-ben világra jött Gábor, 1888-ban Géza, 1889-ben László, 1892-ben Szilárd, 1893-ban Pál, majd a lányok: 1894-ben Böske és 1896-ban Amál. *foto* A Bástya utcai ház mindig hangos volt a gyerekzsivajtól, a Székelyföldről Kolozsvárra utazó rokonság is sűrűn vendégeskedett náluk. A pezsgő szellemi élet odavonzotta a gyerekek barátait, a fiuk menyasszonyait, Kicsitata tanítványait. Kicsitata kistermetű, kék szemű, széles arccsontú, jóvágású férfi volt, *foto* meleg szívű, halk humorú, mindenki szerette. Kicsimama szép, fekete, vonzó asszony *foto*, jól zongorázott, a családi bajok és viharok elől a muzsikáláshoz menekült. Kicsitata a gazdasági főiskolán tanított, matematika-könyveket írt, a fiuk bolygópálya-számításokat, méréseket, a pincében kémiai kísérleteket folytattak. Nyáron Székelyföldre utaztak, gyakran Gödemesterházára, Dezső bácsihoz, Veress Dániel fiához. Remek lovaskirándulásokat tettek a Görgényi havasokban – Böske és Amál örök keserűségére, mert őket, kislányokat, nem vitték magukkal.

A sok gyerek között egyes dolgokról néha megfélekedtek a szülők, Böskét például csak két és féléves korában, Amállal együtt keresztelték meg. (Böske döbbenetesen meg is szólalt: 'Miért önt le engem a bácsi?') Súlyosabb következménye is lett annak, hogy Kicsimama nem győzött ennyiféle figyelni: a kisiskolás Böske többször megütötte a sípcsontját, a seb elgennyedt, és mire orvoshoz vitték, késő volt: 24 óra gondolkodási időt kaptak, hozzájárulnak-e, hogy a gyerekek térdből levágják a lábát, másképp nem marad életben. Beleegyeztek az amputálásba, de nem merték a kislánynak megmondani, végül a tanítónénit hívták oda a műtét után, aki a paplant felemelve mutatta meg a hitetlenkedő gyerekeknek, mi történt.

A fiuk csibészségükkel persze sok ijedséget okoztak. Hallottak egyszer egy akasztásról Kolozsvárott, és ki akarták próbálni a legkisebbiken, Palin. Szerencsére még idejében közbelépett valaki. – Örökké verekedtek a suszterinasokkal és egy alkalommal, amikor azok visszavágásra készültek, a nagyfiuk elbújtak és csak Palit ültették ki a ház elé – az inasok jobb híján őt páholták el. Szomorúság gyerektörténet az is, hogy elszedték Palitól az ötödik születésnapjára kapott, csikóprémes, hosszúfarkú hintalovát és disznóölést játszottak vele: szalmán leperzselték a szőrét, még fel is darabolták.

A fiuk eredetileg az unitárius gimnáziumba jártak, a lányok a katolikus Marianumba. Gábor matematikai írásbelijén történt: abban az osztályteremben, ahol Veress Gábor ült,

mindenkinek hibátlan lett a dolgozata, azonos szokatlan megoldással. Ebből akkora botrány támadt, hogy az öccseit átvitték az unitáriusoktól a piaristákhoz.*

*Hasonló vallási türelem jellemezte egyébként a Deák családot is, ahol két fiút a ciszterciták fehérvári gimnáziumába járatnak, kettőt kereskedelmi középiskolába.

Ünnepek előtt nagy sütés-főzés folyt a Veress-házban, Gábornak még a zürichi egyetemre is küldtek töltöttkáposzta-kóstolót. A svájci fiúk felbontották a csomagot, őt is megkínálták, és csak a kóstolóból jött rá, mennyire elbántak vele. A többi fiú Kolozsvárott járt egyetemre: Géza orvos lett, Szilárd agrármérnök, Pál matematikus (az egyetemet Kolozsvárott kezdte, Pesten a legkiválóbbak számára fenntartott Eötvös kollégiumban, majd Göttingában folytatta, hazai tanárai Beke Manó és Fejér Lipót).*egy oldal a bizonyítványból.* A lányok és lány-unokatestvéreik is végeztek egyetemet, ami ritkaságszámba ment akkoriban. (A mi családukban a lányok közül csak Keresztes Mária végzett egyetemet, kutató orvos lett.) Veress Böske matematika-tanár, Amál biológus és vegyész lett. Estéknél egyetemi diáktársaik jöttek össze náluk nagy irodalmi beszélgetésekre. A legtöbb vita Ady körül folyt, végül még Kicsitata is behódolt az új irodalmi irányzatoknak.

Itt ejtek szót az unokatestvérek némelyikéről. A Vajk-fiatalk (lásd családfa) négyen voltak: Dusi, Piki, Vivi és Raul. Mindegyikük műszaki diplomát szerzett. Raul az amerikai érdekltségű MAORT cégnél dolgozott Budapesten, amerikai nőt vett feleségül, Louise-t. 1957-ben két fiukkal Amerikába mentek. Piki férje Vincze István volt, gyerekeik Palkó és Viola. Palkó felesége Császár Mária, Viola férje Károlyi Sándor – ők ketten Zebegényben élnek. Dusi férje Theiss Ede, egyetlen lányuk fiatalon meghalt. Vincze Palkó és Császár Mária négy gyerekéről, unokáikról, dédunokáikról fényképek, magyarázó képaláírások a CD-n.

Eddig szól a Veress család története, a kezdetektől az I. világháborúig.

Következik az én családom, nagyjából ugyanebben az időszakban

'Zsidónak lenni nem szégyen, csak kellemetlen.'

Előljáróban némi magyarázkodás: kezdettől fogva és tulajdonképpen máig is -- görcsösen titkoltam a család zsidó származását, és ez nem is esett különösen nehezemre. Nem volt és nincs is zsidó öntudatom, a magyarsághoz tartozáson kívül semmi más csoporthoz, valláshoz nem kötődöm. Apám ezt írta önéletrajzában: „Egész családommal együtt áttértünk a római kath. hitre. Ennél a lépésnél kizárólag az asszimiláció vágya vezetett. Ízig-vérig magyarnak éreztem magam, és így meg akartam szüntetni a magyarságba való beolvadásnak ezt az akadályát. Keresztszülők: a Benes házaspár, a keresztelést Tiefenthaler pápai prelátus végezte. Az elhatározást nehezítette nagyapámnak, dr. Zipser Majer tudós rabbinak az emléke. A budai hitközség rabbija a bejelentés hallatára így sóhajtott fel: 'Hát annak a híres rabbinak az unokája is!' ”

Egyébként a szélesebb családnak számos tagja: Béla bácsi, Keresztes Zsigáék, Gergely Tódorék és Jenőék már előbb megtették ezt a lépést. És valóban: a család felvilágosult, reform zsidóból hamarosan a szabályokat betartó keresztény lett, nem egy közöttük mélyen hívő katolikussá vált, hiszen nem is érzett nagy különbséget a két egyistenhívő vallás közt. Én is katolikus vagyok, a régi városmajori kis templomban minden vasárnap lelkesen ittam Kriegsau Emil tizsi (plébános) minden szavát. Később a Baár-Madas református gimnáziumban mindinkább a protestantizmus felé hajlottam. A házasságkötéskor

reverzálist adtam, hogy a lányaink unitáriusok legyenek. A hittanra járatás az ötvenes években túl sok akadályba ütközött, végül a Károli-biblia otthoni megismertetésére szorítkoztunk, gimnazista korukban pedig irodalom-tanárnőjük, Kontra Ilus néni lakására jártak titkos bibliamagyarázatokra. A gyerekeiket minden könyörgésem ellenére sem kereszteltették meg -- reméljük, soha többé nem jön vissza az az idő, amikor ez bajba sodorhatja őket!

Az én apai dédanyám Gutthard Matild volt – 'a nevezetes Gutthard családból', így emlegették őket nálunk. (Ebből a családból származott Gergely Jenő -- én gyakran meglátogattam őket a Rózsadombon, szerettem és sajnáltam a két öreget). Matild (később Deuts Manóné) volt 11 testvér közt a legidősebb lány. Egy 1848-as veszprémi összeírás felsorolja Gutthard Tódor és Deutsch Jozefa gyermekeit, név szerint a hat fiút (mindnek magyar keresztneve volt), majd így áll az iratban: 'Matild, 19 éves, stb.' A lányokat láthatólag fölöslegesnek tartották egyenként számbavenni, öt volt belőlük. Pedig nem lehettek akármilyen lányok! Egyikükről szól Eötvös Károly „Utazás a Balaton körül” című könyvének egy fejezete, A szépasszony története (*Révai Testvérek, 1901. 3. kiadás, I. kötet, 147-184. old.*) A szépasszony elvált a férjétől, kapcsolatba került Paskievics herceggel, Konstantin nagyherceggel, gróf Batthyányval és Haynau tábornokkal, de elsősorban Dutschek Ferencsel, a forradalmi kormány pénzügyminiszterével: „Elperzselte szívét, izzóvá tette agyát. A mindenki által körülrajzolt szépség varázsoló hatalmának nem tudott ellenállani” – írja Eötvös. A szépasszony viszonzta ezt a szerelmet: a szabadságharc bukása után kijárta, hogy Dutscheket, a többi miniszterrel együtt, fel ne akasszák. **[Itt mit csináljunk? Dutschekrol majdnem bizonyos hogy nem csak Kossuth minisztere volt hanem osztrak ugynok is. Inkabb valoszinu hogy emiatt nem akasztottak fel, nem pedig amiatt hogy a szep Gutthard Matild kozbenjart erte.]**

A Gutthard fiuk közül hárman jól boldogultak, bankok, biztosító társaságok vezérigazgatói lettek (az egyik meg éppen az IBUSZ-é, valahol Deutsch Béla, vagyis a Deák család tagja, és Veress Gábor között). Amint lehetett, a Gutthardok Gergelyre magyarosítottak. Gergely Tódornak két lánya volt, az egyik, Márta, Tóth Aladár zeneesztétának lett a felesége. (Elváltak, Tóth Aladár az Operaház igazgatója lett, második felesége Fischer Annie, a csodálatos zongoraművész. Márta Amerikába került, Pacsu József princetoni vegyészprofesszor feleségéeként.) *fotó ünnepi asztal körül*

Deutsch Manónak és Gutthard Matildának tizenkét gyereke volt. Elképzelték a családi asztalt, ahol a népes családon kívül a boltossegédek és a 'napokat evő' szegénysorsú diákok is helyet kaptak. Mulatságos kis történet a dédanyámról: a vallási előírásokat semmibe vevő fiait egyszer szombaton dohányzáson kapta és kiabált velük: 'Képesek vagytok szombaton rágyújtani! De a zsidótemetőben feküdni, az bezzeg tetszene nektek!'

Dédapám a székesfehérvári kereskedőceget 1843-ban alapította, ennek tehát több mint 160 éve – igaz, hogy már rég nincs a család tulajdonában. A legidősebb gyerek az én nagyapám, Deák Dávid volt. Az ő vezetése alatt a kis textilboltból hamarosan tekintélyes üzletház lett. (Előtanulmányai: kereskedelmi iskola Székesfehérvárott, és gyakornoki év Bécsben.) A bolthoz először hozzácsatolta a saját lakásukat, azután az egészet lebontatta és 1912-ben újjáépíttette (építészek Bauer Emil és Guttmann Gyula.) Szép, szecessziós, modern épület lett, üvegekupola adta a felső világítást, kívül míves rézbádog fedte. *(fotó)* A Tanácsköztársaság idején, 1919-ben vették el tőle először a boltot, a húszas években visszakapta. Amikor 1937-ben Székesfehérvár a Szent István évi ünnepségekre készült, a polgármester személyes kérésére saját költségén átalakíttatta az épületet, Kotsis Iván tervei alapján. Megszüntették a szecessziós jelleget, amely egyesek szerint zavarta a főtér barokk, empire és biedermeier jellegét.

Nagyapám volt az országban az első, aki 1896-ban bevezette a szabott árakat. Ez kezdetben csökkentette a forgalmat, az emberek nehezen mondtak le a megszokott alkudozásról, idővel azonban megerősödött a bizalmuk.

Ha már ennyit meséltem a boltról, elmondom azt is, hogy néhány évvel az átalakítás befejezése után, a II. világháborúban bombatalálat érte, teljesen összedőlt (Fehérvárt hol a szovjetek, hol a németek foglalták el újra meg újra).

Nagypapa 88 évesen halt meg, 1940-ben, az üzletet legidősebb fia, Pál vette át. Volt idő, hogy három nemzedék, Dávid nagypapa, fia Pál, és annak a fia, az 1920-ban született Péter együtt dolgozott a boltban. 1944-ben aztán a szülőket és Marianne-t (Marcsit), 22 éves lányukat bevonították és elvitték Auschwitz-Birkenaubába. Marcsi és anyja szerencsére gyárban dolgozhatott, Pali bácsi Dachaubába került munkára, és így ők túléltek. (Egyikük sem szeretett beszélni a történelekről, csak másoktól hallottam deportálás előtti magyarországi megaláztatásaik sorát: Ducyval és Marcsival felmosatták a környék utcáit, Pali bácsi talpát verték, hogy adja elő rejtett aranyait, stb.) Péter fiuk először katona volt, majd átirányították munkatáborba, de sikerült megszöknie, és Pestre jött. Itt meghallotta, hogy Thurzó Gábor író, kritikus, valakinek ismeretlenül milyen önfeláldozóan segített. Megkereste Thurzót belvárosi lakásában, és valóban életmentő segítséget kapott tőle: ettől kezdve Demeter Péter néven bujkált (pénzzel, civil ruhával Deák Kariék, élelmiszerjeggyel Stollár Béla látta el, Keresztes Évi valahol még télikabátot is lopott számára, amit aztán ostrom után ünnepélyesen visszaszolgáltatót a tulajdonosnak). Azonban a legfiatalabb gyereket, a 17-éves, rendkívül jóhumorú, csinos, kedves Tamást, mindenki kedvencét, a nyilasok meggyilkolták, amikor a munkaszolgálatból megszökve, 1944 őszén, visszament Fehérvárra, hogy megtudjon valamit a többiekéről. Csak egy évre rá fedeztek fel a volt nyilasház pincéjében nyolc feldarabolt és elásott fiú-holttestet, köztük Tomiét.

1946-ban ért haza a testben-lélekből megtört család – Pali bácsi a dachauzi amerikai kórházból, Ducy néni és Marcsi Auschwitz után Hamburg mellől, ahol Marcsi egy amerikai katonai irodában titkárnőként dolgozott (fel is ajánlották, hogy magukkal viszik Amerikába, lesz náluk állása, lakása). Fehérváron rögtön nekiláttak a romeltakarításnak, és 1947 végére helyreállították a boltot. *fotó, évszámmal, megjelölni, melyik a bolt*

Egy évvel a hivatalos államosítások előtt bőrkabátosok jelentek meg egy este, és azt állítva, hogy hibát találtak a könyvelésben, elkobozták az épületet és az árut, amit 1946-ban, az újonnan bevezetett forint megerősítése érdekében, Vas Zoltán *

* Vas, aki a szovjet emigrációból tisztként érkezett haza, itt több kormány szintű gazdasági és politikai állást töltött be, az Országos Tervhivatal elnöke lett.

utalt ki Deák Pálnak, mint a megye legtekintélyesebb kereskedőjének. A bolt a továbbiakban Centrum áruházként működött, amíg 1992-ben, a szocialista rendszer bukása után, árverés útján nem privatizálták. ('Tréfás' kis jelenet: Deák Péter, Deák Pál fia, akinek a boltot örökölnie kellett volna, összetalálkozott az utcán egy helybéli svábasszonnyal, aki vidáman megszólította: 'Jaj de örülök, hogy látom, Deák úr! Éppen most vettük meg árverésen a maguk boltját!') **Ehhez a mellékletbe betenni a Székesfehérvár lap fényképes cikkét, de előbb megtudni Évitől a dátumát. a CD-hez való nagy dobozban van hasonló**

E kitérő után visszatérek Tildinek szólított Zipser Matild dédanyámra. Korán özvegyen maradt, a legidősebb fiánál, az én nagyapámnál lakott, ő nevelte a négy Deák-fiút, mert Malvin nagyanyám az üzletben dolgozott, pénztárosként. Apám megírja, hogy bár házassága után mind együtt laktak, veszekedés soha sem volt, sem férj és feleség, sem anyós és meny közt.

Nagyapám későn nősült, 37 évesen, mert mint legidősebb báty, előbb tisztességgel (vagyis rendes hozománnyal, szép stafirunggal) férjhez kellett adnia sok hűgát. Egyik hűgára emlékszem, Deutsch Irma néniére (1863--1944, Auschwitz) és a férjére, Blum Dávidra (1857—1944, Auschwitz), aki Bakonysárkány mellett, Sövénypusztán volt bérlő, a Fiáth-birtokon. Igen kedves, egyszerű, sokat dolgozó, paraszti munkát végző emberek voltak; két

fiuk, Ferenc (1868—1944, Auschwitz) és Andor (1896), már Bálindra magyarosította a vezetéknevét. Anyám mesélte, hogy röviddel az esküvőjük után meghívták nyaralni a pusztai rokonok. Kényeztették, tejen-vajban fürösztötték a szép pesti fiatalasszonyt, és roppantul sajnálkoztak, amikor első reggel elpanaszolta, hogy a baromfiudvar hajnali ricsaja felriasztotta legszebb álmából. Másnap hajnalban éktelen durrogatásra ébredt: a háziak öles béréslegényt rendeltek az ablaka alá, hogy karikásostorával riogassa a tyúkokat.

Mi gyerekek is többször nyaraltunk Sövénypusztán. Emlékszem, mennyire élveztem a frissen fejt, tőgy-langyos tejet, a baromfiudvar nyüzsgését, a csűrben felhalmozott, ujjaim közt pergetett gabona illatát, a szénáskazallal takart jégverem fagyosságát (a télen vágott jégtéglák a legnagyobb nyárban sem olvadtak el), és a szabad mozgást az egész birtokon. A feleség, Irma, jóságosan kerek arcú, igen kedves néni volt. A családi átok, az öregkori kézreszketés nála szüntelen fejbólogatásban jelentkezett: mindent helyeslő biccentgetése jól illett szelíd, jóindulatú lényéhez. (Az öreg Bluméknak szerencsésük volt: meghaltak, mielőtt deportálhatták volna őket.) **[Pityu, 2010 majus: Itt sajnos teljes a zurzavar, az öreg Blumek hol Auschwitzban hálnak meg, hol szerencsere a deportálás előtt. A kézirat szerint az öreg Blum 1858-ban született, a felesége 1863-ban, az első fiuk 1868-ban, a második fiuk 1896-ban. Tudtok valamivel többet róluk? En egészen jól emlékszem rajuk és a birtokukra, főleg arra, hogy sok volt a legy és hogy a tejet felforraltak aminek a következtében a tej borkeje gyakran logott a baci bajuszarol. De lora is feltettek es alapjában nagyon jó volt ott lenni. En úgy tudom hogy az oregek a deportacioban haltak meg.]**

Nagyapám felesége Zipser Malvina volt, Zipser Majernak, a rohonci (Rechnitz, Ausztria) tudós rabbinak a lánya. Dr. Zipser (1815-1869) az első rabbi volt Magyarországon, aki -- miután elvégezte a talmud-iskolát és Prágában rabbi-oklevelet szerzett -- beiratkozott a pesti egyetemre, és a filozófia doktora lett. Balassagyarmati szegény családból származott, az apja korán meghalt, anyja piaci árusításból nevelte a gyerekeit. A fiú pesti tanulmányai alatt egy Borbéli-családnál nevelősködött, addig-addig, míg tanítványát feleségül nem vette. Az asszony fiatalon megöregült, hamarosan meghalt. Zipser Majert ekkor Székesfehérváron választották meg rabbinak, de felvilágosult, haladó, reformista szelleme miatt ott nem sokáig túrték munkálkodását. Így került 1858-ban Rohoncra, ott élt haláláig. Több könyve és tanulmánya jelent meg, elsősorban Josephus Flavius zsidó történetíró (született Jeruzsálemben Kr.u. 37-ben, meghalt Rómában 94 körül) életével és Apius, a zsidók hirhedt ellensége írásaival foglalkozott. Érdekes cikksorozata: „Die magyarische Sprache und die Juden” a *Literaturblatt des Orients* 1846—1847-es évfolyamában.*

*Lásd Révai Nagy Lexikona, és Ignaz Reich: Temple of Honour for Deserving Hungarian Israelites, 1867 című könyvét.

Dr. Zipser tagja volt az Angol Tudományos Akadémiának is. (Naplójának és életrajzának részletei a mellékelt CD-n.)

Másodjára egyik unokahúgát, Zipser Antóniát vette feleségül. Két fiuk született: az egyik Zipser Jakab görög-latin szakos tanár volt a szekszárdi gimnáziumban, nyugdíjban Pestre költözött. Apám nagyon szerette, tisztelte, többször elvitt hozzá, jól emlékszem csodálatos könyvtárára (valahányszor meghívtak, a Tutankhamon-sír feltárásáról szóló könyvet olvastam). A felesége tatai lány volt, Keller Paula, egyetlen fiuk Szepesi (Zipser) István gépészmérnök (ugyanakkor kapott aranydiplomát a budapesti Műegyetemen, amikor apám a gépészmérnöki vasdiplomáját, *fotó* és Panka lányunk az építészeti karon a friss diplomáját vette át).

Zipser Majer második gyereke volt az én nagyanyám, Malvina. Anyja, Antónia, fiatalon özvegyen maradt, majd férjhezment Ehrlich Miksához, egy körmendi rabbihoz, akit Rohoncra neveztek ki, ő lett Zipser Majer utóda és gyerekeinek nevelőapja. A Deák-fiuk sok

nyarat töltöttek náluk, szerették anyjuk nevelőapját, aki köztisztviselőként álló, művelt és elegáns ember volt, tetszett nekik a szép lakás, a hatalmas kert, és főleg az óriási könyvtár: egy egész terem tele föliánsokkal.*fotó festményről*

Amikor eljött az ideje, hogy nagyapám is gondolhatott nősülésre, egy rokonuk ajánlására elutazott Rohoncra, háztűznézőbe. Első látásra szerelem, és hamarosan esküvő követte, aztán sorra születtek a fiúk:

Pál (1890-1976)

István (1892-1980)

Imre (1895-1934)

Károly (1897-1984)

Nagyanyám bejegyezte az imakönyvébe a fiai születését. Az első három alá vonalat húzott és odaírta: 'Isten áldd meg őket'. A vonal után azonban, úgy látszik terven fölül, következett Kari .

Dávid nagyapám 1902-ben, amint a törvények megengedték, magyarosította a nevét. **[Pityu írja: A 4. oldalon 1897 szerepel mint a nevmagyarosítás dátuma, itt 1902.]** (A 18. század végén József császár rendelte el, hogy a zsidóknak is fel kell venniük családi nevet. Az osztrák tisztviselők a magyarországi zsidóknak is német nevet adtak.) Ő nagybátyja nyomán Némethy akarta változtatni a Deuschot, de a fiúk francia-tanárnője, a németgyűlölő Mlle Louise Savoie, a Deák nevet javasolta (kitűnő választás volt). A Mademoiselle-nek egyébként szokatlan tanítási módszere volt: a 8-10 éves fiuknak Corneille-t, a Cid-et kellett olvasniuk. Halálra ünták, mégis megtanultak franciául.

A fehérvári Deák-házaspár a bolt felső emeletéről a Megyeház térre költözött a gyerekekkel, egy apácázárda szomszédságába. Az apácák óvodát is működtettek. A kis Pista addig bujkált át a kerítésen a sok gyerek közé, amíg a szülők meg nem sajnálták, és beiratták az apáca-óvodába (akkoriban 'úrigyereket' nem jártattak óvodába, hiszen minden házban volt cselédlány). Tildi nagymama halála (1899) után német Fräulein (ma úgy mondják: bébiszitter) került a fiukhoz, akik már értettek németül – csak beszélni nem voltak hajlandók --, hiszen rohongi (Rechnitz-i) anyjuk nem tudott magyarul (ugyanúgy, mint Veress Páléknál a bécsi Meisel Dóra. Az ő gyerekei, Pali és Évi, jól értették a németet, de gyerekkorukban, hazafias buzgalmukban, csak magyarul szóltak anyjukhoz.). A nagypapa minden ősszel vonatra szállt a fiaival, felutaztak Bécsbe, hogy beszerezzék a tartós, jó téli ruhát és cipőt (ezen a történeten nem győztünk álmélkodni az 1940 és 1970 közötti években, amikor egy bécsi kirándulás elérhetetlen álm volt. Pedig a szovjet tömbben ez is kivételes kedvezmény volt: 1970 márciusától 3-évenként kaphattunk útlevelet, ha volt olyan meghívónk, aki minden költségünket vállalta. Mi magunk zsebpénznek ha jól emlékszem, 5 dollár váltására kaptunk engedélyt. És ezért járta a mondás: 'Mi vagyunk a legvidámabb barakk a táborban'.

Apám legjobb gyerekkori emlékei nálánál négy évvel idősebb unokanővérehez, Keresztes Márikához fűződtek. Az anya, Ceza, egyike volt nagyapám sok húgának. Férje Keresztes Zsigmond, székesfehérvári kereskedő, gyermekei Győző, Anna, Ferenc és Mária. A családi kapcsolat rendkívül szoros volt, és a leszármazottak útján máig is igen élénk. Győző, aki mérnökként dolgozott, fiatalon, tragikus körülmények között halt meg: a cselédlányuk beleesett a derítögödörbe; ki akarta húzni, de a kipárolgástól mindketten rosszul lettek és meghaltak. Az idősebbik lány, Annus, tanított engem franciára éveken keresztül, az ő Napraforgó-közi szép villájában készültem az érettségire barátnőmmel, Dénes Lolival. Amikor öregkorában, már félig vakon, megtudta, hogy egyetlen fia, a különönc, de rendkívül tehetséges fizikus, Rózsa Mihály, súlyosan rákos, hithű katolikus volta ellenére öngyilkos lett.

Keresztes Ferenc, aki társtulajdonosa lett Deák Károlynak a pesti belvárosi Ádám Károly kézimunkaüzletben (később üzletláncban), jó humorú, emberszerető, matematika és minden iránt érdeklődő ember volt. Ő és felesége, Hartmann Ilonka, az elsők között építtették a még szinte városon kívüli Pasaréti úton egy nagy villát, ahol minden hétvégén és minden családi ünnepen vendégül látták a széles rokonságot és lányaiknak barátait és barátnőit. Két lányuk volt: Ili és Éva (Keri), egy harmadik lány kisgyerekként torokgyíkban meghalt. Mi egész gyerekkorunkban a vasárnap délutánokat náluk töltöttük, kíváncsian és tisztelettel bámultuk Ili és Keri udvarlóit. A családi vendéglátás szokását Keri és a férje, dr. Kovács Pál egyetemi tanár tovább vitte, majd az ő haláluk után a következő generáció: dr. Kovács György fizikus, ifj. Kovács Pál mérnök (korai halála után felesége, Buzás Viktória) és Ili lánya, Kopácsyné Marika és fia, Marton László, a Vígszínház igazgatója folytatta, lassan mind több unokától körülvéve. Az elsőszülött Kovács-fiú, Ferkó, fiatalon halt meg, fia és lánya Amerikában él.

A negyedik Keresztesből, Márikából kutató-orvos lett, Budakeszin lakott, a tudószanatóriumban, nem ment férjhez. Nagyon szerettem, mert felnőttként kezelte engem. Egy sokat idézett mondata: Földközi tengeri hajóúton volt, viharba kerültek, Márika olyan rosszul lett, hogy a kajütben fekvő egy erős recsegés-ropogásnál megkönnyebbülten felsóhajtott: 'Hála Istennek, süllyedünk!'

Tovább a régi Keresztes családról: a 4-éves Deák Pista, apám, nap mint nap beállított Ceza néniékhez (Székesfehérváron közel laktak egymáshoz), hogy sétálni menjen a 8-éves Márikával. Márika gyönyörű meséket tudott, beszélt eszményképéről, II. Rákóczi Ferencről, és megtanította a kisfiut olvasni. Erről pedig az a történet szól, hogy apámat, aki mindig is keveset beszélt, és főleg soha nem hengegett semmivel, rendszeresen a kezében újsággal látták a felnőttek, és ha megkérdezték, mit csinál, kurtán azt felelte: olvasok. Ezen jót nevettek, míg fel nem tűnt valakinek, hogy jól tartja a lapot és rendszeres időközökben lapoz. Valóban olvasott. (Ehhez még hozzá kell tennem, hogy 2 és fél éves korában felvitték Pestre egy elmeorvoshoz, aggódva, miért nem beszél egy szót sem. Az orvos kimondta az ítéletet: a gyerek nem normális. A gyerek hónapok múlva megkérdezte a szüleit: mi az, hogy normális – ezt az egy szót nem értette a beszélgetésből.)

A belvárosi községi elemibe járt, az iskolai ünnepeken rendszerint ő szavalt. Egy március 15-i ünnepség különösen emlékezetes maradt: a Városháza dísztermében tartották, neki kellett elszavalnia a Nemzeti dalt, de előtte összeverekedett Pali bátyjával, és az egy szöges bottal megsebesítette az arcát. Ilyen összeszabdalt, bekötözött képpel állt ki a város közönsége elé.

A fiuk sokat verekedtek, bár Pali és Pista rendszerint összetartott, hogy megőrizze a tekintélyét a két kisebb előtt. Néhány az emlékezetes rosszakodásaik közül: a házuk fel volt állványozva, és ha láttak valakit jönni, kiugráltak az ablakon. Mindenki halálra rémült, nem látszott, hogy csak az állványra ugranak. Ugyanebben az első emeleti lakásban történt: versenyt köpködtek az ablakból és véletlenül eltalálták egy arra járó katonatiszt csákóját. A tiszt dühösen berontott panaszra az apjukhoz, aki azután persze ellátta a bajukat. Pali egyszer fogadásból megevett egy nyers paradicsomot – akkoriban úgy tartották, hogy csak főve szabad megenni. Mindenki azt hitte, bele fog betegedni, de ő megnyerte a fogadást.

Apám és öccse, Imi, mint kitűnő tanulók, a cisztercita főgimnáziumba kerültek. Nehéz volt ide nem katolikus gyereknek bejutni, de anyjuk unokabátyja, Wittman Ferenc műegyetemi tanár, a Tanárképző Intézet igazgatója *

*Újabb párhuzam a Veress-rokonsággal, lásd Révai Lexikon (rövidítve): Wittman Ferenc, szül. 1860 Hódmezővásárhelyen. A budapesti Műegyetemen tanársegéd, majd a technikai fizikai tanszéken tanár. Tanulmányai közt szerepel Budapest elektromos világítása. A Tanárképző Intézet igazgatója lett 1919-ben.

Dr. Veress Pál 1929-től 1945-ig, haláláig volt az Intézet igazgatója.

közbenjárt az érdekükben. Apám itt végig tiszta jeles volt, 1910-ben jelesen érettségizett. (Egy osztálytársa, dr. Röhlich Lajos, 1980-ban így emlékezett meg róla: 'Annak ellenére, hogy első elemitől érettségiig végig eminens tanuló volt, az osztály megkülönböztetett tisztelettel és barátsággal tekintett fel rá, pedig ez a kettő nem jár mindig együtt. Ehhez az ő becsületes, mondhatnám már akkor is bölcs magatartása kellett.')

Legjobb barátja egy osztálytársa volt: Lánzos Kornél, akiből Németországban, majd az Egyesült Államokban híres, máig is elismert matematika-fizika professzor lett, Einstein munkatársa.*

*Nemrégiben közvetített a rádió egy 1955-ös, röviddel a halála készült interjúval vele, amelyben lelkesen beszél a cisztercita gimázium tanáiról. Pestre került egyetemre, Eötvös Loránd volt a tanára. 1922-től levelezett Einsteinnel, aki mikor asszisztentst keresett, őt hívta meg. 1921-től Németországban élt, 1931-től 1953-ig Amerikában, utána Anglia és Írország következett. Még 1955-ben is tökéletes magyarsággal beszélt, minden idegen akcentus nélkül.

A Lánzos családnak 600 holdas birtoka volt Polgárdi mellett, apám gyakran nyaralt náluk, vagy ők vitték magukkal Kornélt Balatonszárszóra. Gyerekkorukban drót nélküli távirót fabrikáltak, úgynevezett kohérral működtették a vevőkészüléket, ami elektromos hullámokra átengedte az elektromos áramot. Az óriási Lánzos-lakásban, szobáról szobára táviratoztak egymásnak. Hosszú sétáik alatt szüntelenül szenvedélyesen vitatkoztak filozófiai és tudományos kérdésekről, egyetemista korukban latinul folyt köztük a levelezés.

Apánk matematikatanár szeretett volna lenni, de a konzervatív Apponyi Albert gróf kultuszminisztersége alatt a tanári pálya zsidó származású számára reménytelen vállalkozásnak tűnt. A szülei orvosnak szánták – végül a Műegyetemre iratkozott be, gépészmérnöki karra. Pesten eleinte albérletben lakott, szinte szünet nélkül bezárkózva tanult, hétvégeken hazalátogatott Fehérvárra. „A lányok nem érdekeltek, nem tudtam miről beszélni velük, irigyeltem Pali bátyámat, akinek mindig volt barátnője” – írta visszaemlékezésében. Később egy diák-penzióba költözött, ahol aztán vidám élet folyt: ott lakott orvostanhallgató unokanővérén, Keresztes Márikán kívül Lánzos Kornél, továbbá két jogász, az ő testvéreik: Lánzos Bandi és Deák Imi, és egy építészhallgató: Sándor János. *foto* Óriási politikai és irodalmi viták folytak, eljártak a Galilei-körbe, irodalmi estekre, színházba, Nagy Endre politikai kabaréjába.

Lánzos Kornél apja a Fehér-Veszprém megyei Ügyvédi Kamara elnöke volt, Imi öcsémnek patvarista korában főnöke, majd az irodájában társa – másik fiával, Lánzos Andorral együtt. A fehérváriak „pörgyárnak” nevezték őket – ez az elnevezés félrevezető, mert per helyett mindig inkább kiegyezést javasoltak.

Apánk a gépészmérnöki oklevelet 1914. június 17-én kapta meg. És 1914. júliusában kitört az I. világháború.

A Veress család és a széles rokonság az első világháborúban és utána

Mind a négy fiú hamarosan bevonult (akár a négy Deák-fiú), és a háború négy évét szinte végig fronton töltötték. (Egyébként mind a nyolcan, Veresek és Deákok, kitüntetésekkel, hadnagyként vagy főhadnagyként szereltek le – Veress Géza orvosőrnagyként.)

Veress Pál az egyetemről önkéntesként egyenest Ausztriába, Korneuburgba került kiképzésre, a vasutas ezredhez. Harctéri élményeiről keveset tudunk, nem szívesen mesélt a háborúról. Korneuburgban megismerkedett Adolph Meisel államvasúti főfelügyelő szép,

szelíd, 17-éves lányával, az ügyesen zongorázó, művészpályáról ábrándozó Dórával. 'Az ablakban állva kefélgettem hosszú szőke hajamat, a jóvágású magyar tiszt fel-felnézegetve sétált a ház előtt' – mesélte anyósom nagymamakorában. *fotók* A lánykérés után röviddel kirendelték az orosz frontra, majd Olaszországba, az Isonzóhoz, a legsúlyosabb csaták színterére. Itt sebesült meg, nagy vitézségi érmet kapott elismerésként. Időközben elküldte betegeskedő menyasszonyát a szüleihez Kolozsvárra, mert ott jobb volt az élelmiszerellátás, mint Ausztriában (hiába búsultak Dóra szülei, hogy a lányuk ilyen távoli, „barbár” országba kerül). Pál a sebesülése után betegszabadságot kapott, ezt használta fel nősülésre 1918-ban.

Veress Pál & Meisel Dóra, 1918

Nem is küldték vissza a frontra, hanem mint lábadozót Erdélybe helyezték a vasúthoz, gyönyörű vidékre, Gödemesterházára ??? *Cs.Marika*) Itt rendezkedtek be, Dóra még a nélkülözhetetlen zongoráját is maga után hozatta. (Néhány hónap múlva, menekülve, ott is kellett hagynia, és közel húsz évbe telt, amíg újból zongorához jutott. Egy-két évig megint játszott, de aztán csalódva a saját tehetségében és lehetőségeiben, hirtelen elhatározással Budapesten eladta.) Sokszor emlegette, hogy olyan váratlanul kellett menekülniük, hogy a tűzhelyen hagyta a fővő szilvágombócot. (Ide kívánczok Zsófinak, anyám húgának a

története, aki a nyilasok elől menekülve otthagyta a konyhában a beáztatott szárazbabot, és mire az ostrom után visszamehetett a lakásába, a bab pompásan kizöldelt a tálban.)

A fiatal pár Kolozsvárra költözött a szülőkhöz. Itt kezdett Dóra magyarul tanulni, erdélyi módra főzni az anyósától és a sógornóitól, és beilleszkedni a szokatlan világba. Ebből az időből a következő okmány maradt meg: „Tekintetes Dr. Veress Pál bölcsészettudor Úrnak, Kolozsvár. Hivatalosan értesítjük, hogy a nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi m.kir. Ministerium 1918. augusztus 17 –141208/VI.a. sz.a. kelt leirata értelmében szigorú kivételkép megengedte, hogy doktor úr a kereskedelmi és politikai számtanból felső kereskedelmi isk. tanári szakvizsgálatra bocsáttassék, azzal, hogy oklevelet csak akkor nyerhet, ha sikeres paedagogiai vizsgálatot is fog tenni. Budapesten, 1918. szeptember 9.” Az aláírás pedig – a párhuzamosság újabb bizonyítékaként: Dr. Wittmann ügyvezető alelnök, apánk nagybátyja.

1919 őszén azonban (egy évvel később a trianoni békeszerződés Erdélyt hivatalosan is Romániához fogja csatolni) Veress Pált, mint volt katonatisztet, a román hatóságok kiutasították szülőhazájából. Dóra már másállapotban volt. Szerencsére nem lett belőlük vagonlakó, mint a legtöbb menekültből, kaptak Kispesten egy albérleti szobát, bizonyos Tóth néninél, aki nemsokára az újszülött kisfiú keresztanyja lett. Megszületett ifjabb Veress Pál 1920. április 9-én, a pesti Szent István kórházban.

Az apa a pestscenterzsébeti gimnáziumban kapott tanári állást (igazgató: Kuncz Aladár erdélyi író, a „Fekete kolostor” című híres regény szerzője). A Wekerle-telep szélén, a Werbőczy utca l-ben jutottak önálló lakáshoz. Pál tudományos munkába fogott. (Dóra – aki magyarul alig tudott, a matematikához nem értett – gondos kézírással pontosan letisztázta a tanulmányokat.) Az eredmény: apósom 1925-ben egyéves Collegium Hungaricum-ösztöndíjat kapott Berlinbe. A család ezt az időt nagyrészt Ausztriában, a Meisel-nagyszülőknél töltötte.

Második gyerekük, Évi, 1923. február 2-án született. Az apát 1929-ben kinevezték a Tanárképző Intézet igazgatójává. Végre beköltözhetek Kispestről Budapestre, az I. kerületi Lógodi utca 25-be, majd a Lógodi utca 5-be. (Kispesten id. Pali ollóval ünnepélyesen kivágta a térképből, emlékezni sem akart többé azokra a nehéz évekre.) A tanítás és igazgatás mellett biztosítási számításokat végzett (a fia segített tekergetni az egyszerű számológépet), és ezzel jól keresett. Panaszolta is egyszer a húgának, Amálnak: ’Látod, ezért a munkáért megfizetnek, de a tudományos munkámat nem értékelik.’ A biztosítási matematikában együtt dolgozott jó barátjával, dr. Huszár Gézával. Örök sérelme maradt, hogy címzetes egyetemi tanárból nem léptették elő tanszékvezető professzorrá, Fejér Lipót lett a professzor. A biztosítási matematikában együtt dolgozott jó barátjával, dr. Huszár Gézával. Az Élet és Tudomány című lap valamikor a 80-as években megjelent száma beszélgetést közöl Császár Ákos Kossuth-díjas akadémikussal (nem rokona Marikának), ’A szintézis-teremtő’ címmel. Ennek során Császár elmondja, hogy „Az algebrai és számelméleti előadásokat a Tanárképző Intézet tanárától, Veress Pál egyetemi magántanártól hallgattuk. Ő szegény Budapest ostromakor bombatűzbe került, meghalt. Egyetemi éveim alatt az ő nevéhez fűződik egyik nagy élményem. Elsőéves voltam, amikor kezembe akadt Veress ’Valós függvénytan’ c. tankönyve. Egyszerűen nem tudtam letenni, habzsoltam, nap mint nap futottam a kedvéért az Egyetemi könyvtárba. Végül sikerült megvásárolnom. Maga a könyv nem volt igazán jól megírva, a szemlélete volt az, ami rettenetesen megragadta a fantáziámat. Az egyetemen hallott klasszikus veretű analízis felépítésével szakítva, halmazelméleti eszközökkel feldolgozott analízist talált.” Megmaradt néhány írása, sajnos azonban levelezése, kéziratai nagyrészt az ostrom áldozatai lettek. Mégis van nálam egy évszám nélküli, értelmezés szerint a húszas évek első feléből származó levele. Húgának, Amálnak írta, aki akkor készült áttelepülni Magyarországra.

1922. augusztus 18. „Édes Amálkám! Már régebben írtam volna neked, de – amint Kicsimama valószínűleg megírta még a multkor – nagy munkában voltunk s így nem jutottam hozzá. Tegnap jött tanácstalan leveled s így ma reggel nekiülök mégis az írásnak, hogy azonnal elküldhessük. Mindenesetre szegezd neki a revolvert a kecskeméti igazgatónak, hogy nyilatkozzék. Ha ott nincs állás, én azt hiszem akkor is jobb volna Szarvas (*valóban oda ment tanítani*), ha garantálni tudják, hogy legfeljebb egy év múlva ott rendes tanár lehess. Ott jobb ellátásod lenne és egészségesebb vidéken lennél, amire neked most nagy szükséged van. De mindenesetre jó volna előbb odautazni, ismerkedni és körülnézni, mielőtt Szentpéterinél újólag lemondanád. S ha akkor úgy találnád, hogy mégiscsak türhetőbb a helyzet az egyetem mellett, maradj ott. Nem tudom, hogy mostanában milyen viszonyban vagy a szegediekkel, elsősorban Szentpéterivel, s így nehéz innen megítélnem, hogy érdemes-e neked már most cserélned. Hogy a fizetésed kiutalása sokáig tart, az ne aggasszon, mert azt én a minisztériumban kihajszolhatom, s amíg az megjönne, előleggel is szolgálhatok. De mindenesetre: ne csüggedj el, új környezetbe menni, új embereket, új világot megismerni csak jó lehet, s ha már Indiába vagy másfajta mesevilágába nem mehetünk, Szarvas is jó. Igaz, hogy végleges állásnak Szarvas nem válik be, s ha azt hiszed, hogy jobb volna a végleges állásodat Szegeden bevárni, akkor maradj ott. Egy meggondolni való dolog van: ha mégis olyan lesz a helyzet, hogy az állam is kinevez új középiskolai tanárokat, akkor könnyebb az egyetemről odamenni, mint felekezettől. Erre azonban egyelőre nincs kilátás. – Hát ahogy látom, én azt is írtam neked, hogy menj, azt is, hogy ne menj, s okos levelem után a tanácstalanságod valószínűleg még nagyobb lesz. De megírtam, hogy mit tartok meggondolandónak, s aszerint aztán valami okosat majd csak kitalálsz.

Mi Böskével tegnap este a munkánkat befejeztük, már csak a lemásolás van hátra. Ma megyünk Sztánába, borzasztóan sajnáljuk, hogy Te is nem lehetsz ott. Kicsimama minden nap elmondja, hogy milyen jó volna, ha Te is még itt volnál – addig, hogy a multkor ebédnél a kicsi Pali váratlanul elkezdte mondogatni: ’milyen jó volna, ha Amál nincs itt’. Azt akarta mondani: ’ha itt volna’, de rosszul sikerült neki. Sétálni különben azóta alig voltunk, mi Böskével reggeltől estig számoltunk, hogy kész legyünk, így nyugodtan mehetünk Sztánára és azután Vásárhelyre. Esetleg más munka is kerül még, s így van idő annak is nekifogni. Én szeptember 1-én már Pesten leszek, remélem, hogy ott találkozhatunk, akár més, akár nem Szarvasra. A viszontlátásig sokszor csókol szeretettel Pali”

A harmincas évek közepén id. Veress Pál házépítésbe foghatott, autót vett (egy Adler Juniort). 1937-re felépült a Kissvábhegy lejtőjén a Határőr úti ház *

*1911-ig Birsalma utca, 1951-ig Hieronymi út, Hieronymi Károly (1836-1911) mérnök, politikus, miniszter után elnevezve, 1951 óta Határőr út – ennek azért örültünk, mert a Hieronymi nevet a legtöbben le se tudták írni és Hiroményinak ejtették. Az útunk látszólagos folytatása a Pethényi köz, amely a Pethényi utat keresztezi, és Pethényi Salamon János természettudósról, a magyar ornitológia megalapítójáról (1799-1855) kapta a nevét. fotó).

Gál Éva könyvet írt a Hegyvidék kialakulásáról (kiadó: Buzinkay Géza), ebből tudtam meg, hogy – ellentétben Párizssal, Béccsel, más nyugati fővárosokkal, ahol a környező falvakból lettek villanegyedek, itt a város határain belüli beépítetlen, megművelt dombokra kezdett kiköltözni a városi polgárság: elsősorban ügyvédek, egyetemi tanárok, orvosok, művészek építették nyaralókat.

Az ikerháza méretezett telket Kőházi Endre törvényszéki bírószerzője, az egész hegyoldalt bíróságiak számára parcellázták fel, innen az utcák elnevezése: Bírószerző utca, Ügyész utca, Csemegi utca, stb. (*Budapest teljes utcánév lexikona, szerk. Ráday Mihály, lezárva 2003. okt.*) A házat Ivanics Ferenc építőmester tervezte és kivitelezte, Bauhaus-jellegű szigorú egyszerűséggel, rendkívül megbízhatóan. Minden kifogástalan, ami eredetileg bekerült a

falakba, csak az ostrom fogott ki rajta. Hét derűs évet töltött itt a család, jómódban, két tehetséges, szép nagy gyerekükkel. Évi a Szilágyi Erzsébet gimnázium után néprajzszakon végezte az egyetemet, Pali a Werbőczy gimnázium után a Képzőművészeti Főiskolára ment, Szőnyi István osztályára. Közben a Pázmány Péter Tudományegyetemen művészettörténetet, néprajzot, régészetet is hallgatott.

Veressné Meisel Dóra családjáról még nem beszéltem. A távolabbi ősökről nem tudunk semmit. Pali dédanyja Berta volt, Max Crull felesége. Igen kedves, szép asszony, egyedül élt Enzensdorfban, Ausztriában, a férje korán meghalt. Pali gyerekkorában szívesen elüldögélt nála, furcsa, öreges illatú szobájában. Jobban szerette őt, mint a nagyanyját, Meiselné Clara Crullt, akivel elkeseredett politikai vitákat folytatott a lelkesedőkkel az Anschluss idején, amikor 1938-ban a hitleri Németország nagy ünneplések közt bekebelezte Ausztriát. Clara Crull öregsége szomorú volt: korai agyérelmeszesedéssel húsz évet élt intézetben. Amikor Dóra a II. világháború után először kapott útlevelet és meglátogatta, nem ismerte meg a lányát. Férje, Adolph Meisel, az állomásfőnök, Korneuburg előtt Starkotschban (itt született Dóra nagymami), majd Tannwaldban élt (Csehország). Szeretett mulatni (*lásd „Aranyérmek, ezüstkoszorúk”*, a Magyar Nemzeti Galéria magyar és német nyelvű, 1995-ös katalógusában, 214.old. Relikviák a bohém társaságoktól-fejezetben a Budapestia fényképet a 217.oldalon: a bal oldali sötét öltönyös söröző úr Adolph Meisel.) A harmincas évek elején öngyilkos lett. *fotó*

Dóra lányuk mellett három fiuk is volt: Hermann, Curt és Max. Hermann hivatásos katonának készült, részt vett az I. világháborúban, megsebesült, utána rendőrként szolgált Lang-Enzensdorfban. Felesége Augusta (Tante Gusti), gyerekük nem volt. Max bohém, könnyelmű fiatalember, hol énekesnek, hol szobrásznak készült, végül technikatanár lett Stockerauban. Első felesége Melitta (Littl), a második, 'die kleine Littl', az elsőnek előző házasságából származó lánya. Fiuk született, nem tudunk róluk semmit.

Utoljára hagytam Curt bácsit (Curt Meisel, 1901—1990). Nagyhangú, vidám, nagyevő-ivó, szeretnivaló ember volt, minden megbízhatatlansága ellenére. A bécsi katonai akadémiára járt, de mielőtt befejezte volna, véget ért az I. világháború. Első felesége, Tante Rosa, jó tíz évvel idősebb volt nála, művelt, rokonszenves, zsidó származású asszony. Szerettük, soká leveleztünk vele, Palival egyszer meg is látogattuk Svájcban, ahová annakidején a nácik elől menekült. Elváltak, menekülésének és pénze átmentésének történetét ő és Curt bácsi más-másképpen, de hasonló szenvedélyességgel adta elő. Egy lányuk van, Ingrid (Puppi), vele és férjével is találkoztunk Svájcban, férje akkor a Nestlé-gyárban dolgozott. Sajnos azóta szem elől veszítettük őket, már a nevüket-címüket sem tudta még maga Curt bácsi sem. A II. világháborúban Curt bácsi Dachauba került, állítólag Rosa néni disszidálása miatt. Curt különböző üzletelésekkel, ügynökségekkel foglalkozott, egyidőben autókkal kereskedett, majd egy találmányát igyekezett hasznosítani: elektromos falkiszárító berendezéseit több német és francia kastélyban, sőt a nyolcvanas évek elején, Veress Évi közbenjárására, aki akkor a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjában dolgozott, Magyarországon a csarodai román kori templom víztelenítését is rábízták. Második, nálánál sokkal fiatalabb feleségével, az észak-németországi Johanna Cronéval (Hansi, 1915—1999) sokszor laktak nálunk. Két fiuk, Thomas és Curti, Fruzsának, Pankának, Ildinek velük egyidős „nagybátyjai”. Mindketten korán nősültek, hamar elváltak és újból nősültek. Curti második felesége egy ideig Mányi Judit, Gegus Ildikó férjének, a neves építész Mányi Istvánnak a nővére volt, Thomas második felesége Dorit.

Visszatérek a Crull családra, mert köztük fennmaradt a kapcsolat. Összetartanak, két évente óriási családi találkozót szerveznek, hol egyik, hol másik lakóhelyén, többnyire egy német városban, de összejöttek már amerikai unokatestvéreknél, sőt 2000-ben, Mányi István és Ildi remek szervezésében, Budapesten is. Az 1841-ben született Käthe Crull, Max Crull nővére, Heinrich Burmeisternek lett a felesége. Észak-Németországban, Oldenburgban laktak.

Négy gyerekük volt, köztük az ifj. Heinrich Burmeister, akivel soká leveleztünk, és aki Hildegard nevű feleségével együtt meg is látogatott bennünket. Egy lányuk, Astrid, egy egész nyáron vendégeskedett nálunk. Egy másik lányuk, Anneliese, Rudolph Luthnak lett a felesége, az ő egyik fiuk, Christoph, nyelvész. Hildegard ikertestvére Elisabeth, férje ??? gyerekei,???-ben élnek. Most már széles a német rokonság, nem könnyű számon tartani.
Hildegard-féle családja, a bp-i Sippentreffen fotója

A kitérő után folytatom a Veress család életét az I. világháborúban. A Veress fivérek közül leghosszabban Szilárd volt fronton. Menyasszonya egy Tizsinek becézett kedves lány volt, de Szilárd beleszeretett Dórába, jövődó sógornőjébe, emiatt szakítottak Tizsivel és Szilárd visszament a frontra. A háború után az Nagyalföldön kapott 'vitézi telken' gazdálkodott, 1921-ben megnősült, felesége Jánossy Etus volt. Együtt intézték a gazdaság ügyeit, együtt lovagoltak ki a birtokon. Mindketten fiatalon meghaltak: Etus 1928-ban, Szilárd 1929-ben.

Elsőnek Géza, az orvos házasodott, elvett egy szép örmény lányt, Gajzágó Adrienne-t. A házasságuk nem volt boldog, Géza morfinista lett (úgy tudom, egy háborús sérülés kezelése következményeképpen szokott rá), 49-évesen meghalt. Három fiuk született: Tibor, Zoltán és Jenő. Tibor 13-évesen halt meg, tuberkolózisban, Zoltán 31-évesen, 1950-ben, ugyancsak tüdőbajban. Őt még ismertem: kedves, okos, jóképű fiú volt, jogot végzett. Fiatalházas korunkban verset írt hozzánk. Kompozíciónak nevezte, az első sor rám, a második Palira vonatkozik. Néhány sorát idézem: „Ragyogó szemek. Szabályos alkat. / Markáns arcél. Kusza hajzat. / Rádió. Antenna. Televízió. / Művészeti Tanács. Alkotás. Picasso./ Külügy. Moszkva. Párizs. Reuter. / Akvarell. Olaj. Blondel. Pasztel.” És így tovább, vagy 40 soron át.

Egy másik, szomorúsággal és halálra készüléssel teli, 1945. október 24-i levele is megmaradt, ezt az alig 5 hónapos 'Ildikó kisbabának' címezte, 'Szigorúan bizalmas, saját kezébe!', mint keresztapja. Idézek a sűrűn gépelt, négyoldalas levélből néhány részletet: „Sokat gondolkodom Rátok s mindig alig várom, hogy már este legyen, mert álmaimban sokszor látlak titeket, és ilyenkor nagyon boldog vagyok. De most ujabban már aludni se tudok, ebben az állapotban érkezett a Te kis leveled és ez nagyon megvigasztalt, mert látom, Ti is gondoltok néha rám. Édes kis keresztlányom, én úgy szeretnék minden jóval elhalmozni, de betegségem mindebben megakadályoz. Ez az újabb kúra sem járt eredménnyel, én sokszor azt hiszem, nem is gyógyulok meg többé. Most még szomorúbb dologról írok. Tudom, hogy sokat emlegeti Nagymami és Mami (*vagyis Dóra nagymama és Évi*) a te drága jó Nagypádat, akit nem ismerhettél meg. Biztosan láttad a kertben azt a szomorú hantot, amely alatt a Te jó Nagypád alussza örök álmát. Most elmondok egy jelentéktelen epizódot, egy kis történetet Róla, amit még senkinek sem mondtam el. Akkoriban történt, amikor még egyetemre jártam. Egyik nap elmaradt egy óra, és én átmentem a bölcsészeti karra, hogy meghallgassam Nagypád előadását. Már régóta szerettem volna hallani őt, akit oly sokszor megcsodáltam gyöngédsége és határtalan jósága miatt családi körben. Bementem a tanterembe, nem akartam, hogy észrevegyen, a legutolsó padba ültem és vártam az előadásra. A teremben az órák előtti szokásos lárma uralkodott, mikor egy az ajtóhoz közelálló hallgató odaszólt a többieknek: 'Csönd legyen, jön a halkszavú professzor.' A hangjában nem volt semmi gúny, csak tisztelet és szeretet. Később megtudtam, hogy a hallgatók mind így nevezték: a halkszavú tanár. Talán ezzel jelezték az ő csendes, nyugodt, úri modorát. Belépett a terembe, a hallgatók némán felálltak, ő a katedrán egy pillanatra megállt, mintegy üdvözölve őket, aztán megkezdte az előadást az ő nyugodt, halk hangján. Mindenki figyelmesen hallgatta, és másolta a fekete táblára írt számokat és képleteket. Vége lett az órának, kiment a teremből, mi is, mellettem egyik fiú azt mondta: 'Bár mindegyik tanár ilyen volna'.

Szomorúan olvastam leveledben, hogy Nagymaminak kórházba kell menni, és Mami és Te egyedül maradtok. Szívesen hívnánk Titeket ide (*a Mese u. 3-ba*), de ezt az én

betegségem miatt nem lehet. *(Mi hívtuk meg őket, a Mese u. 1-be.)* Te, Ildikó, nem ismerhetted meg az Apukádat sem, de talán nem fogod annyira hiányát érezni, mert mi amennyire tehetjük, pótoljuk, addig is, amíg a Jóisten egy másik Apukát rendel melléd. Mamidat az a tudat kell vigasztalja, hogy Apukád bármilyen rövid ideig élt, az élete boldog volt, mert a legjobbat, legtokéletesebbet kapta a sorstól: a te Anyukádat.

Most mesélek egy régi történetet. Farsang volt, ott volt a Mamid is, én is, sokat táncoltunk együtt. Mikor pedig csúnya bácsik elkérték tőlem, a Nagymami mellé ültem, beszélgettünk mindenféléről. Ekkor kérdezte tőlem Nagymami aggódó arccal, megérdeklődtem-e mi az orvosi vélemény közeli rokonok közti házasságokról. Boldoggá tett engem ez a kérdés, mert ekkor tudtam meg, hogy amire én csak titokban gondoltam, az a Nagymamit is foglalkoztatta. Aztán később, amikor megjelent Apukád, őt is megszerettem, és láttam, hogy boldogok lesznek.

Végül még valamit elmondok Neked, kis Ildi. Azt, hogy mi volt életem egyik legszebb emléke. Egy csók, amely még most is itt ég a homlokomon. Az idén történt, február 5-én, az ostrom még tartott. A Mamid volt nálunk Kati keresztmamiddal. Nagyapádról még nem tudtunk semmit. Egy-két buta közhellyel vigasztaltam Mamidat, igaz, hogy minden szó a szívemből jött. Biztosan megérezte, megfogta az arcomat és megcsókolta a homlokom. A legtisztább testvéri csók volt. Azóta is áltatom magam, hogy hátha más érzés is került ebbe a csókba, mert azt is megmondom Neked, hogy én nemcsak mint testvért szeretem a Mamidat. Igen, igaza van Nagymamidnak, hogy ez is betegség nálam, és ki kellene belőle gyógyulnom. De tudom, hogy ez is, mint a másik betegségem, gyógyíthatatlan. Talán elmúlik egyszer, de lehet, hogy én múlok el hamarább.

Arra kérlek, kis keresztlányom, tépd szét ezt a levelet ezer kis darabra, aztán kérd meg a Mamidat, hogy dobja tűzbe, ott van a legméltóbb helye. Keresztapád.”

Jó hosszú kitérő után folytatom a Veress-unokatestvérek felsorolását. Jenő hivatásos katonatiszt lett, a háború után persze foglalkozást kellett változtatnia, egy teherautójavító üzemben dolgozott. Felesége, Baják Rozália (Rózsi), női fodrász volt. Jenő 1986-ban halt meg, Rózsi 1991-ben. Gyerekeik: István, híres iskolaréme volt (mi is sokáig ekként emlegettük, mert úgy 4-5 éves lehetett, amikor a kertünkben csúnyán megharapta Fruzsika térdét). Korán nősült, inni kezdett, 40-évesen belehalt. Egyetlen fia, István, műszerész lett. Veress Jenő második fia Gyuri. Testvérei közül egyedül ő érettségizett, műbútor-asztalos lett, megtartotta a családi lakást a Mese u. 3-ban, de mint kiváló szakember, többnyire Bécsben dolgozik. A legfiatalabb fiú Péter (Cinegének hívták soványsága miatt), vendéglátóipari iskolát végzett, jelenleg egy előkelő budapesti étteremhájó igazgatója. Felesége, Hajnalka is állásban van, egyetlen kislányuk Orsolya. Távolabbi rokonok Kovács Károlyék Erdélyben, bár nem sokat tudok róluk, azért említem meg, mert többször jártak-laktak nálunk, és élvezték a szép székely beszédüket.

Veress Gábor és Pál ugyanazon a napon, 1918. augusztus 19-én tartotta az esküvőjét, de nem egy helyen (Gábor alighanem Déván, Pál Kolozsvárott). Gábor Zürichben és Pesten jogot végzett, Budapesten mérnöki diplomát szerzett. Brúz Teréziát, Icukát, a dévai patikus lányát vette feleségül. Icuka a pesti Zeneakadémián tanult, zongoristának készült (az 1917-es zongoratanári oklevelén Bartók Béla aláírása áll). *(oklevél)* Mesélte, hogy amikor az összhangzattan kifogott rajta, vőlegénye, a rendkívül muzikális, de másféle képzettségű Gábor egyszeriben megtanulta és őt is megtanította rá. Gábor részt vett a Wekerle telepi vasutastelep rendezésében, ott kaptak szolgálati lakást. Kreol bőrű, korán öszülő, jóhumorú, jól megtermett, tekintélyes megjelenésű ember volt, még én is találkoztam vele. *foto* A két háború között először MÁV-igazgató volt, majd az IBUSz vezérigazgatója, tudományos cikkeket írt, Erdély rövid visszacsatolása idején kéthetenként előadott a kolozsvári egyetemen, mint közlekedéspolitikus. Legidősebb fivérként kötelességének tartotta, hogy

minden módon támogassa a testvéreit. Ragaszkodott hozzá, hogy a családi ünnepeken az ő házukban gyűljön össze a család. *bibliográfiába könyvcimeket!*

Most még a feleségéről, Icu néniről: a teljes Brúz család orvosokból és gyógyszerészekből állt. Icuka anyja, Mülhoffer Josephin, szász lány volt, kemény, határozott asszony. Fiatalon egyedül maradt, erős kézzel nevelte két gyermekét. Icuka ebből a németesen pedáns, szigorú rendből került az élénk, szabad szellemű Veresek házába: remekül érezte köztük magát. Budapesten a Zeneakadémián tanulás mellett zeneórákat adott, napi 8 órát gyakorolt, majd miután megszerezte a diplomát, az Angolkisasszonyok leánygimnáziumában és egy zeneiskolában adott órákat. Ezt csak akkor hagyta abba, amikor Szegedre költöztek, ahol a férje vasúti üzemigazgató lett. Itt született 1928-ban egyetlen gyermekük, Kati. Sűrűn fel is emlegették, hogy ő a 'család szégyene', nem erdélyi gyerek, hanem alföldi. Kati fontos személyiség, róla egészen külön, részletesen akarok mesélni. De előbb még jöjjenek az előző generációba tartozó Veress-lányok.

Az amputált lábú Böske utolsó vizsgáit már a pesti egyetemen tette le, majd visszatért Kolozsvárra, ahol 8 évig tanított a református leánygimnáziumban. Az I. háború végére szétszóródott a család, Kicsimamával csak Böske maradt Kolozsvárott. 1924-ben hozzáment Császár Károly tanárhoz (1887—1968), a kiváló, köztiszteletben álló irodalomszervezőhöz, a 'Pásztortűz' irodalmi folyóirat főszerkesztőjéhez, aki Reményik, Áprily, Dsida, Gy. Szabó Béla és szinte minden erdélyi író barátja és támogatója volt. Katolikus letéren a kolozsvári református gimnáziumban, majd a református teológián tanított irodalmat, sőt a Talmodthora Polgári Fiúiskolában is, amivel „nemcsak hitközségünk oktatásügyének, hanem a magyar kultúrának is szolgálatot tett”. Amikor Kolozsvárt rövid időre visszacsatolták az anyaországhoz, kinevezték az Állami Magyar Iskola igazgatójának. 1944-ben az iskolájában megtiltotta a sárga csillag viselését, nem engedte, hogy a tablókról eltüntessék a zsidó érettségizők fényképét. 1944 őszén ideiglenesen Budapestre költözött, tanított, egy időre a Tankönyvkiadónál lett korrektor (én 12 évvel később lettem korrektor a Corvinánál), de csak 1958-ban, számos nehézség leküzdése után települt át végleg Magyarországra. Sokoldalú működéséről, irodalmi és nyelvészeti tanulmányairól, jelentős és küzdelmes pályafutásáról érdemes elolvasni a mellékelt CD-n, lánya, Vincze Pálné Császár Marika (szül. 1936-ban, matematikatanár), tömör, kitűnő összefoglalását. Az ő leszármazottaikról, családjairól majd a fényképeknél számolok be röviden. **CD**

Következik Amál, akit én is ismertem és nagyon tiszteltem (mindig dr. Keresztes Márikát, apám orvos unokatestvérét juttatta eszembe), Császár Marika és Veress Kati pedig egyenesen rajongott érte. Böske férjhezmenetele után Amál élt Kicsimamával, de mert Kolozsvárott nem kapott állást -- Romániában nem fogadták el a magyar diplomát --, együtt ??? átköltöztek Magyarországra. Szarvason tanított kémiát és biológiát. Erdély elvesztése és a szokatlan síkvidéki élet nagyon megviselte, de mint tanítóképzői tanár kiváló munkát végzett, a tanítványai nagyon szerették. Művelt, természetszerető, érdekes, önálló gondolkodású ember volt. Kicsimama nála élt, de közben sorra látogatta az országban szétszóródott többi gyermekét.

Távolabbi rokon a mezőségi birtokos Mancz család: Berta néni *kép*, fia, Laji és lánya, Lulu. Berta néni Kómis lány volt, állandó ugratás témája a családban, hogy egyik unokatestvére révén rokonságban áll az angol királlyal és a legtöbb európai uralkodóházzal. Ugyanis Kómis Zsuzsanna egy Rhédey gróf felesége volt, Claudia lányuk pedig angol hercegnő. Ugyancsak a Kómis család érdekessége, hogy az egyik lány, Rózsi, egy Görgeyhez ment feleségül, az ő fiuk volt Görgey Artur tábornok. Berta néniék később Budapest ostromát a Határőr úti házban élték át, és ott laktak, amíg én a családba nem kerültem és apám vett nekik máshol lakást, hogy mi ketten elfoglalhassuk a házmesterlakásból és mosókonyhából alakított, egyenesen a kertre nyíló, imádott kis lakásunkat.

A Deák család és a rokonság az első világháborútól a másodikig

1914. június 28-án együtt ünnepelte ezüstlakodalmát nagyapám, Deák Dávid, felesége, Zipser Malvina, és ott volt velük mind a négy fiuk is. Ekkor robbant be a hír: Szarajevóban meggyilkolták a trónörökös-párt.

A legidősebb fiú, a 24-éves Pali vonult be elsőnek – késő öregkoráig szeretett mesélni albániai hadi élményeiről. A háború végén Montegróban fertőző vérhasban megbetegedett, a cattarói táborig kórházba került, ahol egy szép napon arra ébredt, hogy a szerbek hadifoglya. Nem volt sem orvosi kezelés, sem gyógyszer, élelem is alig, így nehezen javult. Végül francia haditengerészek segítségével eljutott Fiuméba, és onnan haza, Székesfehérvárra. 1918 novemberében szerelt le, főhadnagyként. Menyasszonya a Magyar Általános Hitelbank igazgatójának lánya, Bogdán Mária Cornélia (a családban Ducynak becézték – nem is ok nélkül), csakhogy addigra már demarkációs vonal választotta el őket. Csak 1919 februárjában jutott el a menyasszony Fehérvárra, és végre megtarthatták az esküvőt. Harmadnapra Ducyn kitört a skarlát, hat hetet töltött járványkórházban.

Az apai bolt siralmas állapotban, áru sehol. Ekkor határozta el Pali, Kari és unokatestvérük, Keresztes Feri, hogy egyesítik üzleteiket, együtt szereznek be árut, a nagykereskedelem kizárásával egyenesen a gyárakból, és boltot rendeznek be Fehérváron és Pesten is. Addigra azonban megalakult a Tanácsköztársaság, az üzletet elvették, Palinak újra be kellett vonulnia. A gazdasági válság a mélypontra jutott, és csak 1926-ban, a korona helyében a pengő bevezetésével állt meg az infláció. Kissé megpezsdült az üzleti élet, beindult a fehérvári és a pesti bolt. Deák Pál közben tagja lett a székesfehérvári kereskedői társulat igazgatási bizottságának, majd püspöki kinevezés folytán a római katolikus egyházközség képviselő testületének.

Bár a születés sorrendjében apám következnek, őt hagyom a végére. A harmadik Deák fiú, Imre, ügyvéd lett. Gyorsított vizsgákkal fejezte be Pesten az egyetemet, hogy indulhasson a frontra. Sajnos az egyetemi és a katonai éveiről szinte semmit sem lehet már kideríteni, csak súlyos vese-sérüléséről tudunk, ami évek múlva a halálát okozta. Jól menő ügyvédi irodája volt, a Festetich hercegi család is ügyfelei közé tartozott. Hamarosan megnősült, felesége, Grosz Juliska, szép fekete nő volt. Imit nagyon szerettem, halk humorú, fegyelmezetten ideges és érzékeny, okos, feltűnően jóvágású férfi volt. *Fotó* Érdekelte a fényképezés, a fehérvári Kégl György utcai házában, ahol nagyapámmal együtt laktak, kis fényképész-laboratóriumot rendezett be magának, a kertben úszómedencét és nyers fenyőgerendákból ácsolt konyhót csináltatott, amit mi gyerekek persze nagyon élveztünk. 38 évesen halt meg. Juliska együtt maradt az apósával (bár úgy éreztem, nem igazán kedvelték egymást). 1944-ben, a dr. Kasztner Rezső* által szervezett vonaton, egy csoporttal kikerült Svájcba, ott élt haláláig, 1971-ig, közben sűrűn hazalátogatott.

*Kasztner (1906-1957) kolozsvári születésű újságíró, cionista vezető volt. Tárgyalt a nácikkal, jelentős összeg fejében az ú.n. Kasztner-vonattal közel 1700 magyar zsidót menekített Svájcba és számos más mentőakciót hajtott végre. A háború után Tel Avivban újságíróskodott, 1945 előtti ténykedése kapcsán pert indítottak ellene. A felmentő ítéletet nem élhette meg, az utcán agyonlőtték.

A negyedik fiú, Kari, 1914 júniusában érettségizett a felsőkereskedelmi iskolában, majd Römerstadtban (Rymarov, Csehszlovákia) elvégzett egy textiliskolai tanfolyamot, és 1915 júniusában, 17 évesen ő is bevonult. A mindig derűs, talpraesett Kari hazaérkezése után vidáman élt Pesten, jól bonyolította üzleti ügyeit. (Itt lakott az Alma utcában, a közelünkben, egy Benes-lánynak, Baba nagynénjének a házában, így ismerkedett meg későbbi feleségével – kicsi a világ Magyarországon.) 1926-ban vette feleségül a szép, szőke 19 éves Idát, akit

Babának, Baba néninek nevezett mindenki. Benes Józsefnek, a Hungária Vegyigyár elnöki igazgatójának legkisebb gyereke volt, a nyolcadik -- egyben az én kereszt- és bérmaanyám. Kari és Baba jómódban élt, sokat utazott, Budán, a Bíró utcában, és Leányfalun volt csinos villájuk. A belvárosi Ádám Károly kézimunkaüzletet minden pesti nő ismerte. Szilágyi István: „Régi boltok krónikája” című kereskedelem-történeti könyvében (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1986, 136-139.old.) ismerteti a belvárosi üzletet: 'Ádám Károly 175 éves üzlete. Érdekes jubileumról számolt be 1948. február 8-án a *Kereskedelmi Élet*, 'Egy pesti bolt hét negyedszázada' címmel. A Magyar Kereskedők Szövetségének az ülésén a szónok az 1772-ben alapított Ádám Károly cég érdemeit, sikereiben gazdag útját méltatta, átadva a jubiláns cég akkori gazdájának, Deák Károlynak a szövetség diplomáját. 'Szédítő gondolat egy országban, ahol oly nehezen gyökereznek meg a kereskedelmi vállalkozások, végre akadt bolt, amely kevesedmagával átmentette magát Mária Terézia korából a mienkbe. Azóta felbomlott a nagy királynő birodalma, de él és hódít a tú, amit országainak ügyes asszonyai forgattak kezükben, valamint annak a kereskedőnek a szelleme, aki fonalat és cérnát vitt egykoron Bécsből Székesfehérvárra, majd Fehérvárról Pestre, és szüntelen energiával, példás tisztességgel szolgálta az ízlést, terjesztette a kultúrát. Ezt folytatja Deák Károly és csapata ma is.'"

Kari elég hamar tudott autót venni, ami akkor még meglehetősen ritkaságszámba ment. A Belvárosból Budára autóúton az Erzsébet hídnál posztoló rendőr szalutálva üdvözölte (szokás volt, hogy karácsonykor az autósok letettek egy ajándécsomagot a rendőr lábához). Semmi fáradságot nem sokallt, ha ajándékozásról vagy baráti tréfáról volt szó, kifogyhatatlan volt az ötletekben. Alkalmazottai szerették, évtizedekkel az államosítás után is minden szeptemberben megjelentek nála, hogy gratuláljanak a nevenapjára. Egy alkalommal ajándékként magnóra mondták bolti munkájuk emlékeit. Az egyik eladónő – aki időközben a Kereskedelmi Minisztériumban magas állást kapott – elmesélte, hogy kis tanuló lány korában vele küldték a napi bevételt a postára. Egyszer útközben elvesztette a pénzt, kétségbeesetten ment vissza bevallani, biztosra vette, hogy őt fogják gyanúsítani és kirugják. Kari persze prédikált neki – és másnap ugyanúgy rábízta a pénzszállítást.

CD-n apu önéletrajza gépelve, mutatóban egy oldal a kézírásával, és magnóra vett beszélgetése Pankával Tanácstalan vagyok, rengeteg az ismétlés, hiszen én is az Önéletrajzait használtam fel. Ismétlődések. Talán elég az én rövidített szövegem, de akkor minden egyéb örökre eltűnik. Pn vagy valaki adjon tanácsot.

Apánk a háborúban

Most rátérek apám világháborús életére. Az érettségi utáni sorozáson a visszerei miatt 'untauglichnak', alkalmatlannak minősítették, amit roppantul szégyelt. A háború kitörésekor azonban, kezében a bevonulás érdekében hamarabb kiosztott gépészmérnöki diplomával, rögtön jelentkezett katonai szolgálatra – akkor már nem számított egy kis visszer. Kívánsága szerint a KuK (Kaiserliche und Königliche) Festungsartillerie-hez, a 6. komáromi vártüzérezredhez került, az ottani önkéntes iskolában kapott tiszti kiképzést: rangmásodikként végzett. Így 1915 áprilisában mint hadapródjelölt tűzmester indult a galíciai harctérre. Szülei felutaztak Bécsbe, hogy elbúcsúzzanak tőle. A gorlicei áttörésnél, Buczereznél folytak a harcok.*

*Kedvelt anekdóta: Ha új tiszt került egy ezredhez, a tiszti étkezdében túrós csuszát szolgáltak fel, és a tisztek lesték, vajjon a jövevény cukorral vagy sóval ízesíti-e – állítólag a zsidók édesen szerették. Apámnál a trükk nem vált be, ki nem állhatta az édes főtt-tésztát.

1915 decemberében Dalmáciába vezényelték, Lovcennél, a Cattarói öbölben ezüst vitézségi érmet kapott, majd ismét visszaküldték az orosz frontra, Wolhyniába, ahol a Bruszilov-féle offenzívában gáztámadásba kerültek, és egy nap alatt 70 km-t tettek meg visszafelé a 3-tonnás tarackokkal. 1916 júniusában lett hadnagy, kitüntették a bronz Signum laudisszal. Több mint négyévi katonai szolgálat után, amelyből 33 hónapot a fronton első vonalban töltött, 1918 novemberében, a 6. nehéz tüzérezredben, tartalékos főhadnagyként szerelt le.

Mindezt azért írom le ilyen részletesen, mert annyira felháborít, hogy ezekután 1942-ben berendelték az Országos Katonai Parancsnokságra, megfosztották főhadnagyi rangjától, érvénytelenítették kitüntetésait (bronz vitézségi érem a kardokkal, II. osztályú ezüst vitézségi érem és Károly csapatkereszt), megtiltották ezek viselését – amiket persze addig sem viselt –, a katonakönyvére rányomtak egy hatalmas vörös ZS-t!, és átminősítették kiegészítő munkaszolgálatossá! *CD-re önéletrajza 6-10. oldalát ??? nagyon részletes, 18 sűrű oldal, az én szövegemben ismétlődések. Tanácstalan vagyok.*

Azt hiszem, az egész kell a CD-re, ez az egyszerűsített maradjon a Csaltörtben.

Két kedves történetet mesélt zaturecki állomáshelyéről (jellemző rá, hogy sohasem a veszedelemről, borzalmakról, mindig csak a derüs epizódokról): a faágakkal takart fedezékben ült és ebédelt, amikor egy gránát bevágódott, de csodálatosképpen sem ő, sem a tisztiszolga nem sérült meg, csak a palacsinta lett tele repeszszilánkokkal. A legénységi fedezékből rögtön jelentették az ütegparancsnoknak, hogy Stephan hadnagyot telitalálat érthette, nem jött elő a támadás után (a legénye rémületében elfutott) –, pedig csak azért maradt a fedezékben, mert a szilánkokat szedegette a palacsintából. A másik történet: Egy csendes reggelen, amikor sem az oroszok, sem a mieink nem lőttek, megjelent nála két autó egy csoport vezérkari tiszttel, élükön a hadtestparancsnok-tábornokkal, akinek első dolga volt, hogy ráripakodott, miért nem tartja be a bajuszviselésre vonatkozó szabályzatot, nem tudja-e, hogy csak a 13. dragonyos ezred tisztjei borotválhatják le a bajszukat (annak emlékére, hogy gyerekzsámba menő tisztjeik hősiiesen küzdöttek a napóleoni háborúkban). A tábornok ezután, a szabálytalan szörzet feletti mérgében, utasította apámat, hogy lövessen az oroszokra. Engedelmeskedett persze, bár tudta, mi lesz a következménye, és valóban tüstént meg is jött a válasz az ellenségtől. A tisztek visszaugrottak az autókba és sietve távoztak. (Megemlítem, hogy a K.u.K.-tisztikarról sok érdekes történetben számolt be fivérem, ifj. Deák István, családi nevén Pityu, 1978-ban angolul, majd magyarul megjelent könyvében, amelyet apánknak ajánlott. *Volt egyszer egy tisztikar. 1848—1918. Gondolat Kiadó, 1993. A sok fénykép közt ott van apánké is a magyar kiadás 240. oldalán.*

A könyvben nem szerepel, de családjunkban állandó idézetként szolgált, hogy a németül nem tudó magyar bakák, akiknek a német vezényszavakat meg kellett tanulniuk, az Ich melde gehorsam-ot -- alázasosan jelentem -- így tették érthetővé: Medige hozzám!

Előzőleg, 1916 októberében váratlanul Bécsbe rendelték, hogy mint gépészmérnök, fényszórós kiképzést kapjon. A tanfolyam táborhelye gyönyörű környezetben volt, ráadásul innen időnként, engedéllyel vagy anélkül, hazalátogathatott Fehérvárra. A bécsi levéltárban a testvérem történészi kutatásai során rátalált egy 'Dienstzettel'-re, amelyen apu 1917. január 29-én, a 25. születésnapján (!) megfázásra hivatkozva távolmaradását jelenti be. Bécsi tartózkodása idején halt meg I. Ferencz József király és császár; apánk az Operaház előtt állt a temetésen a tiszti sorfalban. Ezután 1917-ben kinevezték a 77. fényszórócsoport parancsnokának, az Ojtozi-szorosba vezényelték, majd megint Bécsbe, Komáromba, Eisenachba, és végül az Isonzo-hadsereggel Palmanovába, egy tüzérségi lőszerraktárba. Ezt írja róla háborús visszaemlékezéseiben: „Ez az osztrák-olasz határ közelében, Görztől 10-15 km-re nyugatra fekszik. Olasz, 18. századbéli csillagalakú vár, amelynek kazamattái, barakk-raktárai mind zsúfolásig tömve voltak sok száz vagon tüzérségi lőszerrel, puskaporral és

repülőgép-bombákkal. Ezeknek őrzése, osztályozása, kezelése és szétszállítása tartozott feladataimhoz. Úgy kerültem oda, hogy az erdélyi harctérről visszaérkezve, kerestek egy hosszú harctéri szolgálat után kíméltre szoruló tisztet.” Orosz hadifoglyok és felfogadott olasz lányok kezelték a lőszeret és mérték szét konyhai mérlegen a zsákmányolt lőport, hogy előírásos zacskókba töltsék. Amikor egy ellenőrzésre érkezett tiszt felfedezte ezt a „háziagos kivitelezést”, rémülten továbbállt. Igaz, apám is folyton tartott tőle, hogy előbb-utóbb mind a levegőbe repülnek. Palmanovában jól érezte magát, nem volt följebbvalója, és még udvarolt is az állomásfőnök feleségének. Utolsó éveiben szeretett volna visszalátogatni az Isonzó környékére, de erre sajnos nem került sor.

Ide a katonsági beszámolójából, ha az nem lesz teljes egészében a CD-n ????

1918 októberében meglátták, hogy a mellettük táborozó galíciai ezred, a fegyverszünet hírére, a legünnepélyesebb formában felsorakozott az ezredes lakása elé, a zenekar a Gotterhaltét játszotta, lehozták az ezredzászlót, a parancsnok a csapat élére állt és zene hangjai mellett, zárt sorokban, megindultak hazafelé – gyalog. Ezzel a parancsot sem várva, ők is készülődni kezdtek. A barakktábor közepén máglyát raktak, abba gurigálták a felbontott lőszeres hordókat, nehogy az olaszok kezébe kerüljenek. A hadifoglyok és a katonák együtt gyönyörködtek az égigérő tűzijátékban. Apám is nekiindult, a tisztiszolgával együtt, biciklin és marhavagonban, a legközelebbi osztrák városban találtak egy északnak induló tehervonatot, útközben a katonák fel-feltörték egy raktárt, ők ketten is kaptak ebből valamennyit enni. A gyakori mozdonyhiány miatt akadozva, csak hetek múlva érkeztek Dél-Karintiába, a terület már Jugoszláviának számított, ott kényszerítették, hogy vegye le a csillagokat a galléjéről és a tisztirózsát a sapkájáról. 1919 februárjában jutott el Székesfehérvárra.

Otthon a fehérvári fényszórós századhoz osztották be, a honvéd- és fényszóró iskola parancsnokságára, civil mérnökként, majd a Tanácsköztársaságban ugyanilyen feladattal vöröskatonának.

Gyakran küldték Pestre, műszaki anyagok beszerzésére, ilyenkor a Belvárosban, a Gizella penzióban lakott.

Anyai családom

*„Légy dolgos és vidám, mint a keresztény asszonyok,
és család szerető, családösszetartó, mint a zsidó asszonyok”
(Húga, Gizella emlékkönyvébe jegyezte be a bátyja, Adolf)*

A Gizella penzió tulajdonosa Deutschné Csókai-Strauber Gizella volt, fehérvári özvegyasszony: az anyai nagyanyám. A férjét, Deutsch Hermannnt fiatalon elvesztette (fehérvérűségben halt meg), egyedül maradt három gyerekével: a 4-éves Annussal, a 3-éves Zsófiával és az egyéves Palival. Ekkor költözött Pestre. Először kosztosdiákokat fogadott Váci utcai kis lakásán, majd szállást is adott nekik az újonnan épült Haris bazár 6. számú házban. Ebből fejlesztette ki a harmincas évek végére a két emeletet, négy lakást magába foglaló, csendes, otthonos penziót. Az étkezések hosszú közös asztalnál folytak, az asztalfőn nagyanyám ’trónolt’, hófehér kontyával, egyenes tartásával igazán impozáns jelenség volt. A vendégek nagy tisztelettel szóltak hozzá. *foto*

A családjáról keveset tudunk, sosem mesélt senkinek, anyám is alig emlékezett valamire. Nagyapám apja a bácskai Adán született 1842-ben, a felesége, Weisz Nanette is délvidéki: Szigetváron született 1848-ban. Nagyanyám apja Strauber Zsigmond könyvkötő, a bátyja, Csókai Frigyes is könyvkötő, a Fejér megyei Csókakőn született 1822-ben (ezért

magyarosított a család Csókaira). Felesége, az én dédanyám, Kramer Zsófi, a Fejér megyei Soponyán született. Nagyapám, Deutsch Hermann 1868-ban született, úgy tudom, Adán, ügynökösödött, 36 évesen meghalt. Nagyanyám bátyja, Csókai Adolf, jól boldogult: pesti kis boltjában gyarmatárut tartott, ebből tudta támogatni háromgyerekes, özvegy hűgát. A saját fia húszévesen Fiuméba utazott üzleti ügyben, soha többé nem hallottak róla.

Gizella nagyanyám 1871-ben született a Fejér megyei Móron. Két fiútestvére volt: Adolf és Frigyes, utóbbi könyvkötő és nyomdász, és két lány: a keszthelyi Manovillné Csókai Regina, akinél sokszor nyaraltam, és a fehérvári Silberbergné Csókai Paula – rájuk jól emlékszem. Reginának egy fia volt, a művelt, kissé tanáros banktisztviselő Andor, és két lánya: Irmus, aki nagyon fiatalon az I. háború utáni 'spanyol náthában' halt meg, és a nevetős, rózsásarcú, kedves Manovill Klári (meghalt 1944-ben az egyik megsemmisítő táborban). Andor első felesége, Weiner Margit (Manci), osztrák volt, Grazból került Pestre, súlyos depressziótól szenvedett. Az Anschlusskor úgy döntött, nem várja meg, amíg a németek Magyarországra is bevonulnak, és öngyilkos lett. Tibort, az akkor 9 éves fiukat volt háztartási alkalmazottjuk, majd egy házmestercsalád rejtegette, 1944 decemberében a szüleim fogadták be (Tibor, és felesége, Gévay Gabi, rendkívüli kedvességgel viszonzta ezt apámnak öregkorában), végül apja hazaérkezéséig egy árvaházba került. Manovill Bandi hamarosan újra nősült, a felesége, Háty Erzsébet, a háború alatt vesztette el a férjét és 15 éves fiát, mostantól minden anyai szeretetével az anya nélkül maradt kisfiú felé fordult. Irmus is hagyott egy árvát, az újszülött Fischer Ellit, akit a keszthelyi nagyanyja nevelt, majd felnőttként hazament Zágrábra. A Gestapo 1944-ben egy nagy csapat nőt, vele együtt, beteretelt a házba és rájuk gyűjtotta.

Silberbergné Csókai Paulának egy fia volt, Józsi, aki monoklijával, egyetlen szál világos öltönyében mindig elegáns dandy, de munkátlanságával a család fekete báránya volt. Jogot végzett, sok nyelvet tudott, a nevét Somfaira változtatta, és végre 72-évesen megnősült, dolgozni is kezdett: az I. háborúban hadifogolyként szerzett orosz nyelvtudását a II. után fordítóként és tolmácsként gyümölcsöztette.

Gizella nagymamámhoz nem fűztek szoros érzelmi szálak. Elfoglalta a penzió, és bár gyerekkoromban minden vasárnap ott ebédeltünk válogatott finomságokat (külön, 4-személyes asztalnál), az együttléteinkről alig van emlékem. Ritkán járt nálunk, olyankor pörölt anyámmal, általában nem volt valami béketűrő. Anyám panaszolta, hogy a penzióban nem volt egy zúg, ahol egyedül lehetett volna, mindig takarosnak, „herceg”-nek kellett lenni. Igaz, körülrajzolta őt és Zsófit -- egyik szebb volt, mint a másik, anyám szabályosan gyönyörű, *foto* Zsófi csupa élénkség, vidámság -- az a kevés fiatalember, aki a háború alatt Pesten maradt (ezeket azonban, mint férfiatlan hadkerülőket, meglehetősen lenézték a lányok). Mindketten igyekeztek hamar férjhezmenni, és lehetőleg „jó partit” csinálni, hiszen nekik maguknak nem volt semmijük. Anyunak egy szerelméről tudok: Róna Bandinak hívták. Jómódú keszthelyi családja nem akarta befogadni a gyönyörű, de nincstelen pesti lányt, a fiú kétségbeesésében öngyilkosságot kísérelt meg, de megmentették, és ekkor megszakadt a kapcsolat.

Annus és Pista

A szüleink nem Pesten ismerkedtek meg, anyám néha ellátogatott a fehérvári rokonsághoz. Feltűnő szépsége és kedvessége mindjárt megragadta apámat, és amikor Kari öccse a penzióba költözött, és ő gyakran benézett hozzá, hamarosan elhatározta, hogy Annust feleségül veszi. Levélben megkérte a kezét, és 1919. november 16-án, azon az emlékezetes napon, amikor nagybányai Horthy Miklós altengernagy fehér lovon bevonult Budapestre, eljegyezték egymást. (Az őszirózsás forradalom és az eljegyzés öröme apám rozsdavörös krizantém-csokrot vitt Annusnak, és ettől fogva minden november 18-án, még 1961 után a

sírára is, rozsdaszínű krizantém került.) Apám a szüleivel csak előző nap közölte, hogy házasodni készül, és megkérte apját, jöjjön Pestre, ünnepélyes lánykérőbe. A szülőket bántotta ugyan, hogy nem avatta be őket előre, és alighanem annak sem örültek, hogy teljesen nincstelen lányt vesz el, de nem ellenkeztek. A fiatalok a jegyesség hónapjai alatt naponta leveleztek. Megvannak a levelek, úgy, ahogyan anyám, sorrendben számozva, szalaggal átkötötte őket. Íme néhány idézet:

Apám első levele, 1919. október 6. „Kedves Annuska! Hogy el ne csodálkozzék nagyon, mindjárt a dolog lényegére térek. Mellékelten küldök két Ady-könyvet, csókolom a kezeit, kösse be őket nekem. Úgy megtetszettek múltkor kötése, amelyeket addig nem is láttam, de hallottam róluk, hogy kedvet kaptam kedves költőm kedvenc kötetét az Ön keze által bekötve látni. Talán lehetne a két kötetet összekötni valami erőteljes forradalmi színű táblába. Hagyományos szerencsém talán nem fog elhagyni, és könyvtáramat két szép könyvvel fogom gyarapíthatni. Szerencsémben pedig bátran bízhatok, mert mondom Magának, csak tehetséges embereknek van szerencsájuk. Könyvtáramban gyönyörködtem, könyveimről eszembe jutott Maga és könyvkötő művésze. És ekkor bukkantam rá a könyvbekötés ideájára, amiből ravaszul dupla hasznot akartam húzni. Először is, hogy szépen be lesznek kötve Ady-könyveim, másodszor, hogy levélírói szenvedélyem kielégülést nyer.” (Megmaradt egy, vélhetőleg anyám által kézzel festett virágos vászonba kötött könyv, egyébként is ügyes keze volt, szépen és sokat hímezett, előbb a saját kelengyéjét, később az enyémet, és sokszor panaszkolt, hogy szeretett volna rajzolni tanulni, de szigorú anyja ezt fölösleges luxusnak tartotta.)

Számozatlan levél, 1919. nov. 5. „Drága Annuska! A hosszú vonatút alatt, a zsúfoltság miatt féllábon álltam, mint a gólya, így hát igen bölcs gondolataim támadtak. Elgondolkoztam az utóbbi hetek, napok, és főleg az utolsó órák történein, azon, hogy kedves Édesanyjának igaza volt, mert ő nem tudhatta azt, amit mi ketten tudunk, amiről egészen nyíltan talán még nem is beszéltünk, de amit én hallottam minden szavában, láttam minden mosolyában, éreztem minden tettében. És hogy Maga is tudatában volt annak, hogy mi ég bennem, arról meg vagyok győződve, mert ha a Végzet két embert egymásnak teremtett, hát gondoskodott arról is, hogy azok szavak nélkül is megértsék egymást. A lényeg még most jön, és arra csak az említett bölcselkedés vet világot. Eddig ugyanis az volt a szándékom, hogy először megalapozom jövőm élet pályámat, mielőtt kinyilatkoztatnám közös drága titkunkat. Bár a magam részéről egy pillanatig sem kételkedem abban, hogy boldogulni fogok, mégsem szerettem volna, ha eljegyzésem bejelentésekor avval a kérdéssel leptek volna meg, vajjon miből fogja eltartani kedves feleségét? Ez a tervem azonban nem bizonyult kivihetőnek, mert egyelőre nem tudom, mikor fog sorsom jobbra vagy balra fordulni, én pedig már nem tudok lemondani arról, hogy rövid pesti tartózkodásaim alatt Magával egyedül lehessek, még társaság kellős közepén is. Itt tehát egy segítség van, ha beszélek az Édesanyjával. Van-e kifogása az ellen, hogy jövő vasárnap, akár én magam, akár jó apámmal együtt megtegyük a szükséges lépéseket. Jól értse meg kérem, nem az a kérdés, hogy akar-e vagy nem, a mi sorsunk immár kívül van az akarásunkon, csak az a kérdés, megfelel-e az időpont. Írja le azt is, mit érez, csak írjon! a Maga Pistája”

20. levél, 1920. május 5. „Drága! Hogy lásd, nem vagyok lusta és megnemértő, jóllehet ma este már írtam, még egy levelet küldök az én asszonykámnak (sajnos csak reménybeli). Csak azt akarom elmondani, hogy ma vacsora után együtt ültek Paula néninél az öregek és elábrándoztak a régi jó időről. Előhozakodtak totyakos bácsikkal, hogy ez is meg az is milyen nagy legény volt fiatal korában anno dazumal, és sóhajtoztak, hogy az a tőpörödött vén anyó, meg az a félig meghülyült öregasszony milyen körülrajongott szépség volt. Furcsa volt, mikor gáláns történeteket hallottam olyan emberekről, akiről egyáltalán nem lehet igaz, hogy valaha fiatalok is voltak. Aztán megijedtem, hát csak nem lesz ez a mi sorsunk is? Úgy-e ez nem lehet, ez borzasztó volna! 'A Deák Pistának a felesége milyen szép

leány volt, mennyien kurizáltak neki fiatalkorában, persze most már nemigen látszik meg rajta, bár megvannak még a nyomai a hajdani szépségének. 'Kedvem volna el sem kezdeni az életet, ha ez lesz a vége. Írj néhány sort, hadd vigasztalódjon meg a Te Pistád.'

Összesen harmincegynéhány levél apámtól, az elsők meglehetősen cikornyás írással, de már a tizediktől kezdve az igazi, végleges szép betűivel. Anyám írása viszont már teljesen kialakult, az elsőtől az utolsóig ugyanolyan betűk, mint amilyenekkel 50 évvel később a férjhezmenendő lányának egy könyvreváló ételreceptet írt le. A levelei rövidek, sok gyakorlati dologgal, de van másra is példa:

„1919. dec.15. Édesem, már van vagy 12 órája annak, hogy együtt voltunk, s most megint jön egy hosszú hét, rágondolni sem szeretek, minden lányt lebeszelnék, így menyasszonynak lenni. -- Itt félbehagytam a levelet, mert szólt a telefon, Deák Pista urat kereste egy női hang. Mondtam, hogy már nem vagy itt, de épp most megy üzenet Fehérvárra, talán óhajtja megmondani, ki telefonál és mit üzen, erre azonban nem jött felelet. Megkérdezte, mikor jössz fel, én vasárnapot mondtam, erre ónagysága: 'úgy, vasárnap' sóhajtással letette a kagylót. Nem tudom, ki volt, de Te, lassú víz, talán tudod. Most ismét a házőrző szerepét játszom és ismét veled töltöm a délutánt, részben a gobelinnel, mely már majdnem kész. Fel akarok hajkurászni egy észbontó kis kivágott cipőt, remélem, sikerül. Meglátod, milyen helyes lesz. -- Gyertyával folytatom az írást, mert a villany az egész emeleten elaludt. Legalább nem fogok mindenkit látni, az is előny. Peched van, hogy éppen ma nem vagy itt. Szerető Annusod”

„1920. április 13. Drága kisapám! Nagyon rossz így, ha nem vagy itt nálam, szerencse, hogy a szombat este nincs túl messzire. Nagyon szentimentális hangulatban vagyok, és nem merek úgy írni, mert te kinevetsz és nem is szereted, pedig nekem néha-néha úgy kell, mint a virágnak az esső. Tudom, hogy te nem is vagy oly reális, mint mutatod, s nagyon szeretném látni a lelkednek ezt a felét is.” Anyám leveleiből fény derül az ellátási nehézségekre is. Az esküvői ruhához, a völegény ingéhez, stb. anyagot csak cukorért lehet szerezni, de cukrot csak összekötetéssel, tojást sehogy. Kenyeret időnként Fehérvárról küldenek a pestieknek. A levelezés rendszerint nem postán folyik, hanem az Ádám Károly cégen keresztül, mert állandó a jövés-menés a két üzlet között.

”Úsztam a boldogságban” – írta apám a visszaemlékezéseiben. Anyánk 22. születésnapjára, 1920. február 25-én, csodaszámba menő ajándékot: egy cserépből métermagas fehér orgonabokrot küldött a gödöllői kastély kertészetéből (ő tervezte a kastély villanyberendezését, így juthatott hozzá).

CD-re: Innen apámnak sajnos töredékben maradt önéletrajzával folytatom. (18 sűrű oldal, fotó, 1 kézírásos lap???)

Trianon után, Erdélyben és az anyaországban

Az ország feldarabolása iszonyú csapás volt az egész népességre, elsősorban azokra, akik az elszakított területeken éltek, így a Veress családra is. Szétszóródtak, részben Erdélyben, részben Magyarországon – a szülőföld elvesztése kihúzta a talajt a lábuk alól. Mindez súlyos gazdasági helyzetet és erkölcsi tragédiát okozott az egyharmadára megcsönkített anyaországban is; a magyar anyanyelvű lakosság kétharmada 'külföldre' került.

A Veress családról sajnos nem tudok olyan részletesen beszámolni, mint a miénkről, ezért most a Deákokat veszem előre. *Marika segíts!*

Apám beosztása a katonaságnál civil mérnökként nem fedezte egy fiatal pár megélhetését, felmondott, de elhelyezkedési lehetőségei nem voltak. Apja támogatásával (előre megkapta az örökségét), egy Takács István nevű mérnök társaként, 1920-ban

megvették Fehérváron a Fejes Bertalan gépgyárat, amely mezőgazdasági gépek javításával és mélyfúrással foglalkozott. Apám visszaemlékezéseiben saját gyöngye szakértelmét és gazdasági gyakorlatlanságát okolja a csődért (anyám a tulajdonostársat). Sok sikeres munkájuk volt (például az általa tervezett és kivitelezett túrkevei törpe vízmű), de a vállalkozás üzleti oldala rosszul működött. Így aztán 1926-ban eladták a gyárat, ő egy évig Budapesten, a Lapp Henrik-féle gépfűrési vállalatnál lett üzemmérnök, csak hogy még így sem tudták kifizetni az adósságaikat. Apja és a kereskedő-fivérek, Pali és Kari, nagylelkűen vállalták az ügyek rendezését, meg sem mondták, mennyit fordítottak rá. (Pityu úgy emlékszik, félmillió pengőt).

Szüleinknek 1920. július 18-án volt az esküvőjük, csak polgári házasságot kötöttek, más nem is volt jelen, mint apám szülei, anyám anyja, testvérei, és barátnője, Lola (Rostiné, aki később Bostonban élt). Apám egyik leveléből kiderül, hogy Ducy attól tartott, az új sógornője elegánsabb (illetve szebb) lesz, mint ő, és lemondta a részvételt. Imi, Kari még nem volt nős, azt hiszem, ők ketten ott voltak.

Balatonboglári nászút után beköltöztek Fehérvárra a Deák-szülőkhöz, Pista régi szobájába. Anyám szerette a Deák-szülőket, jól érezte magát a békés, jómódú, dolgozó polgári családban, a nyüzsgő penzió után, ahol örökké házikisasszonykodnia kellett – mégis vágytak önálló életre. Emlékszem a Deák-nagymamára: a szép Kégl György utcai ház üveges verandáján, nádfonatú hintaszéken feküdt és szívesen mesélt nekem. Három és fél éves voltam, amikor meghalt, szívbaját a fronton lévő fiukért való örökös aggodalomtól származtatták.

A jól kereső Pali és fiatal felesége Bogdán Jenő pécsi bankigazgató lánya, Ducy is albérletből albérletbe költözött, mert nem lehetett Fehérváron lakáshoz jutni. Első gyerekük, Péter 1920-ban született, egy lány követte, az én születésem előtt 3 héttel, 1922-ben: Marianne, akit én Marcsinak neveztem. Harmadik gyerekük megint fiú lett, 1925-ben: Tamás.

Szüleim egy év után jutottak ideiglenes lakáshoz, ott szült meg anyám 1922. február 7-én, három napi keserves otthoni vajúdas után – aki megengedhette magának, hogy otthonába hívjon orvost, bábát, az akkoriban nem ment kórházba, ahol pedig talán meg tudták volna gyorsítani a szülést. Ma úgy mondják: 'apás szülés' volt: apám vasárnaptól szerdáig mellette ült és fogta a kezét.

Két évre rá, a márka nagy árcsökkenését kihasználva, a szüleim, Deák Paliékkel együtt, németországi körutazásra mentek. Anyám mesélte, milyen mulatságosnak találták, hogy a gyalogosok csak akkor kelnek át az úttesten, ha valami vörös lámpa zöldre vált. 'Erre is csak a németek képesek' – tört ki belőle a magyar honleány! (Nálunk akkoriban ilyen közlekedési rendszabályokra persze még semmi szükség nem volt.)

Anyám húga, Zsófi is férjhezment: egy győri származású bankos, Csillag Imre kérte meg, aki hamarosan a pesti Hitelbank egyik igazgatója lett. A győri család igen népes volt. Egy ősükről tudok, Stern Lipótról, aki 1848-ban egy főként földművesekből álló honvédegyeség parancsnoka volt. Zsófinak és Imrének két fia volt: az 1922-ben született Mátyás és az 1928-ban született Ottó történetét majd később mondom el. Most csak annyit, hogy Ottó így értelmezte a mindennapi esti imádságot: „Én Istenem, jó Istenem ... Vigyázz kedves szüle Imre és Zsófi”. Csillag Imre fiatalon meghalt (1886—1940), szerencséjükre a szülei sem érték meg azt az időt, amikor szinte az egész győri családot kiirtották, 1-évestől 70 évesig, Auschwitzban vagy munkatáborokban. (Virtuális síremlékük a győri zsidótemetőben áll. Ime a 23 név: Dr. Polgár Sándor és felesége Csillag Margit; Kemény József és felesége Csillag Irma; Dr. Fülöp Ödön és felesége Csillag Böske; Csillag István; Csillag József és felesége Mayer Aranka; unokák: Polgár Ferenc, Kemény Pál és Zoltán; Mandl Oszkár és felesége Fülöp Ágnes; Fazekasné Fülöp Éva; Csillag Palkó; dédunokák: Mandl Péter, Haász Miklós, Haász Judit és Fazekas János.)

Csodával határos módon egy fiatal asszony, Menzlné Csillag Bözsi, anyjával és kétéves kislányával megmenekült, igaz, őket nem az auschwitzi haláltáborba vitték, hanem vonatukat váratlanul visszafordították, és Wiener-Neustadtba kerültek, ahol az IG Farbenek földalatti gyárat ástak különféle nemzetiségű munkaszolgálatosok és Magyarországról odaszállított zsidó származású nők. Rettenetesen nehéz földmunkán voltak, éhezve, embertelen körülmények között dolgoztak, az anya lelkierejének köszönhető, hogy az ő gyereke, a legfiatalabb az odakerültek közül, megélte a felszabadulást. A férje, Menzl György is visszajött a munkaszolgálatból, 1944 őszén, az oroszok közeledtére, feloszlatták a tábort. Az anya és a kislány 1945 májusában szabadult és került vissza Szegedre, majd később Győrbe. (Történetüket az anya magába fojtotta, senkinek nem beszélt róla, csak Svájcban élő nagybátyjának írta meg. A sajnós töredékes kézirat a mellékletben található. Még két lányuk született, 1956-ban a három gyerekkel kimentek Zürichbe.) *levél a CD-n*

Anyám és alig két évvel fiatalabb húga, Zsófi, apa nélkül és egy igen elfoglalt anya mellett egymásraultaltságban élt, és ez a kötődés mindvégig rendkívül erős maradt. Naponta hosszan telefonáltak egymásnak, néha többször is, a világon mindent megbeszéltek. A családi legenda szerint előfordult, hogy Csillag Imre órákig nem bírta a bankból hazatelefonálni, és végül sürgönyözött: 'Tegyétek már le a kagylót!' Idejében megkapták.

Anyám öccse, Timár Pál, nyelveket és szállodaszakmát tanult, Londonban, Párizsban, Monte Carlóban, Bécs mellett a Semmeringen, és később a Kékesen szállodatitkárként dolgozott. Anyja sűrű sóhajtozásán sokat mulatott a környezete, hiszen minduntalan így emlegette: 'Szegény Pali Párizsban'. 1944-ben a front közeli munkaszolgálatból gyalog hazajött, egy ideig a mi illegális József körúti lakásunkban velünk lakott.

Fehérvárról Budára

Mi Fehérváron az ideiglenes kis lakásból átköltöztünk a József utcába, a Vidor-féle cukorkagyár udvarán álló önálló kis házba – jól emlékszem a savanyúcukor 'remek' szagára. Emlékszem, hogy apám -- 1926. május 11-e hajnalán -- türelmetlenségében felrázott és ölben átvitt a hálószobájukba, hogy megmutassa az öcsikémet, ifjabb Deák Istvánt, Pityut (azonnal az arcába kaptam, tudni akartam, igazi gyerek-e?).

Gizella nagyanyánkról szinte semmi emlék nem maradt, ezért idézek itt részleteket fiatalabb lányának, Zsófinak, és vejének, Imrének írt, 1926. május 4-i leveléből *pár sor fénymás. a levélből*) : „Annus jól van, az alakja is helyrejön, de sajnós a teje kevés, ezáltal sokat szenved szoptatás alatt, mert a gyerek nagyon erősen szívja. Ha nem indul meg a tej jobban, kénytelen lesz hozzásegíteni, ami bizony nem kellemes. Azért a héten gyarapodott a kisfiú, nagyon helyes, mindkét arcán gödröskéi vannak. Ha haza is megyek, lehet, hogy megint vissza kell jönnöm, mert Éva és a kisasszony kimennek pár napra Sövénykútra, Pista rokonaihoz. Annus lerajzolta a Naphegy-utca 13-ban látott lakást egész pontosan, nagyon nehezen lehetne ott elhelyezkedni, azaz nem marad hely gyerekszobára. Ducky azt mondja, ne menjenek 13-as számú házba! Annus már kimegy a ház elé, talán ma jár is egy kicsit.”

Jól emlékszem arra, amikor nagy sürgés-forgással csomagolták a holminkat, hogy felköltözzünk Budapestre. Tisztán látom még az üres cipődobozt, az elejére fűzött spárgával, amit kint huzogattam az udvaron – hogy ne legyen láb alatt a csomagolásnál -- , és amiben szürke pöttyök keletkeztek, amikor csöpögni kezdett az eső.

3 csillag

Nagyon szerettem az első budai lakásunkat az I. kerületi Naphegy utca 13-ban, ablakaink a Lisznyai utcára nyíltak, és pár lépésre voltunk a még teljesen beépítetlen Naphegy-réttől. Szomszédaink: Garzó Teri elvált szépasszony, két fiával: a nálam egy évvel idősebb Zolival és az egy évvel fiatalabb Gyurival. Sülve-főve együtt voltunk, örökké

szerepjátékokat játszottunk, Zoli ötleteit hajtottuk végre, a két kistestvért igyekeztünk kirekeszteni. Takaróból sátrat vertünk a Naphegy-réten, és hol mi ketten uralkodtunk bent, király és királyné, a kisfiuk kint örködtek, hol elcsavarogtunk, és ők bent kuksoltak, mint királyfiak. Amíg Pityu kicsi volt, egy Kisa névre hallgató, nagyon kedves fiatal nőre bízta bennünket, de később a nyelvtanulás érdekében osztrák Fräulik vigyáztak ránk, mindet utáltuk. Az egyik délutánonként elvitt minket a Krisztina térre, a patinás Zöldfa vendéglő udvarára, és valahol eltűnt az egyik pincérrel, igen sokára került elő. Lelkünkre kötötte, hogy el ne mondjuk otthon, és én aggodalmamban, hogy ha mégis elmondom, a Fräuli árulkodó kis undoknak tekint, megtartottam a titkot.

A Krisztina téri elemibe jártam. Egyszer Zoli, legnagyobb kétségbeesésemre, a Naphegy utca minden házára felírta krétával, hogy 'Deák Éva hüje'. Az iskolaudvart telente felöntötték korcsolyapályának. Még iskolás se voltam, Zoli vitt magával, tanított korcsolyázni, de egy idő után beszüntette. Anyám faggatására bevallotta, hogy a fiuk csúfolják: 'Na Garzó, szép a tyúk, jó a tyúk?'

Időrendben ide való a 8-éves Veress Pali német nyelvű – hibáktól hemzsegő, és magyar helyesírású – lapja egy osztrák gyerektáborból Korneuburgba, a nagyszülőkhöz, 1928. augusztus 1-ről. Betűről-betűre: 'Liebe Gros mama, Ihc bin jetst einpisel krank gevorden und lige in bet áber niht es virt dark sein. Es sinnd hir fiel ungaren. ihc bin ser trurig und langveilig ihc ves niket vas ihc mache sol. Ihc habe hier einnen ungarn kenen ge lernt. Kust aich Paul'. Alatta a tábori nevelőnő írása: 'Dr Kleine hat eine leichte Verkältung und wird morgen wieder aus dem Krankenzimmer entlassen. Er ist hier sehr vergnügt!'

Ide teszem Palinak a szüleihez írott, 1931. nyári lapját: 'Kedves Apuka és Anyuka! Tegnap nem tudtam sokat írni mert sok volt a munka és a szilenciumot megrövidítették. A táborban az egyetlen rossz az volt eddig, hogy a rogyásig kellett dolgozni. A Balatonban nagyszerűen lehetett vízipólozni. Beleléptem egy kagylóba és csúnyán megvágta magamat. Különbön már egész jól tudok úszni. Hogy vannak? Sok csók Pali'.

És bár időben nem ide való, de a családi hangulatot jól tükrözi, ezért ide másolom a Veress család 1944. december 19-i levelezőlapját Veress Pál karp. honvédnek, Érsekújvárra, Postafiók I. 31/2 üteg (sajnos annyira elmosódott, hogy nem lehet fénymásolni): „Édes Palika. A második gyertya is leégett, Rigoletto és a Bohémek hangjainál, és még ülünk egy kicsit együtt, ki a kötése, ki a kártya, ki a rádió mellett. Egy darabig nem mertünk írni Neked, mikor azt irtad, jobb nem levelezni, aztán vidámabb lapjaid megnyugtattak egy kicsit. Úgy szeretnénk Neked küldeni ebből a karácsony-előtti hangulattól. De nemsokára már itt is lesz, olyan lóhalálában telnek a napok, és nemsokára biztos újra jössz. Hogy jóslásom beválik, az biztos, Imrét azzal engedték el a frontra, hogy 'egy hét múlva úgyis hazaküldenek'. És most tényleg itt van, ha egy napra is. Hát erre gondold, üzeni húgod, Éva.' 'Kedves Palikám! Bizzál Évi jóslatában és gondold arra, hogy még mindig jobb helyed van, mint nekem! Lesz még jobban is. Bajtársad, Imre.' 'Kedves Palikám! Talán kedden megy megint Vince Pista Érsekújvárra és próbálom Neked vele valamit küldeni. Nagyon aggodom Érted, nagyon nagyon vigyázz! Ezerszer csókollak Anyukád.' 'Mi csak folyton rád gondoltunk, lapodat várjuk, csókol Apád.' Ezután további aláírások: Károly bátyád – Benczédi Sándor és Iluska -- Berta -- Lulu -- Marika.” Feladó: Dr. Veress Pálné, Bpest XII. Hieronymi u. 13/B. Károly bátyád = Császár Károly, Marika apja; Benczédi Sándor kolozsvári szobrász, Iluska a felesége, akit mindig Ladikomnak nevezett, kettejükéről készült szobor portréja nálam van; Berta, Manz Berta néni, távoli rokon, kibombázták őket, ezért lakott itt; Lulu a lánya; Marika: Vinczéné Császár Marika.” (Évi jóslata nem vált be: 10 nap múlva bombatalálat ölte meg a Városmajor utcában a férjét, három hét múlva közel a házukhoz az édesapját.)

Mikor tízéves lettem, elköltöztünk a Lorántffy Zsuzsánna lépcső 6-ba, és így én szinte a szomszédba, a Baár Madas református leánygimnáziumba (II. Lorántffy Zsuzsánna út 3.)

kerültem. A Baár-Madast nagyon szerettem. Nem voltak olyan magas követelmények, mint mondjuk a Mária Teréziában, ahol fukarkodtak a jó osztályzatokkal, a tanárnőket 'tanár úrnőnek' kellett szólítani (mi keresztnéven néniztük őket, az érettségi banketten pedig a fiatalabbjával összetegeződünk), talán kevésbé volt alapos nálunk az oktatás, de minden iránt fel tudták kelteni az érdeklődést. Az egy földrajzon kívül minden tárgy 'a kedvenc tantárgyam' volt. Szinte minden tanárunkat kedveltük, okvetlenül meg kell említenem a matematikatanár Szabó Piroska nénit, aki mindenkiel meg tudta éreztetni a matematika szépségeit, az osztályfőnökünket: Rékainé dr. Quandt Alice-t, aki megszerettette velünk a francia nyelvet és általában a nyelvtanulást, mindenekfölött pedig a városok városát: Párizst – soká kellett várni, amíg megláthattam --, vagy a latintanárunkat, Bibó Istvánné dr. Ravasz Boriskát.

A nyolc gimnáziumi év során voltam önképzőköri titkár, különrajzos, népi táncos, diáklap-szerkesztő, tartottam az órák után irodalmi szakkört az osztálytársaimnak – csodálkoztam is, hogy szinte mindegyikük önként megjelent --, korrepetáltam kisebbeket, osztálykirándulásokat szerveztem, cserkész is voltam a 24. Tisza Ilona csapatban -- elismerem, voltak nálam sokkal lelkesebb cserkészlányok, de a kirándulásokat, tábori együttlétet (például a Bakonyban, Koromlapusztán, vagy a gödöllői Pax-Ting-táborban, a fiúk Jamboree-ja mintájára), és vezetőnk – egyben tornatanárnőnk -- Vica néni rendkívüli lényét nagyon szerettem. Az órák közti tízpercekben alig győztem a szervezési munkát – szóval éltem világot! Cserkészkirándulásainknak fénypontja volt, hogy néha Áprily Lajos igazgatónk is velünk tartott, nagy természetismerő volt, sokat tanultunk tőle és szerettük a verseit. Jól tudtam, hogy ez a gimnázium a béke szigete, és hogy az érettségi után – 1940-ben érettségiztem, jelesen – semmi jó nem vár rám.

Mikor Pityu befejezte az elemi iskolát – a Városmajor utcai Koós Károlyt, ugyanazt, ahová később a lányaink jártak --, elköltöztünk a Déli pályaudvar közelébe, az Endresz György tér 4/B-be, hogy ő átszállás nélkül, villamossal járhasson a cisztercita gimnáziumba.*

* Endresz György volt az első magyar pilóta, aki 1931-ben, Magyar Sándor navigátorral együtt, 'Justice for Hungary' felirattal, 420 lóerős repülőgépen átrepülte az óceánt. 26 órai repülésükkel, Kanadából Bicskére, három világrekordot is megdöntöttek.

A jó kivitelezésű modern bérház I. emeletén laktunk, szép 3 szoba hallos lakásban, kilátással a Vérmezőre és a Várhegyre. A Vérmező sokkal mélyebb, teknőszerű térség volt, a szélén körben lovagoltak a főhercegi család és az arisztokrácia tagjai – csak a háború után töltötték fel a Várhegy házainak és a környéknek az összehordott romjaiból a mai szintre.

Apám időközben, 1928-ban, állást kapott a BART-nál (Budapesti Autóbuszközlekedési Részvénytársaság), amely magánvállalkozásként jött létre 1927-ben, és megindította a Hűvösvölgy-Nagykovácsi járatot, majd vállalta, hogy 2-3 évre szóló koncesszió alapján ellátja a fővárosi autóbuszforgalom egy részét. A BART-nak három buszjárata volt: a Városligettől a Pasaréti útra, a Nagykörúton végig és a Margitszigeten. Ez utóbbinak köszönhattük, hogy ingyen szigeti belépőnk, sőt ingyen Palatinus-strandjegyünk is volt. (A szigeti belépő meglehetősen drága volt, nagyobb korunkban igyekeztünk a bokrok között átjátszani a belépőt a barátainknak.) Apám 1928-tól 1933-ig üzemvezető főmérnöke volt a BART-nak, 1933-tól 1949-ig a Cyklop-garázs ügyvezetője, havi 5-600 pengő fizetéssel, amit a nagyapám havi 200-zal egészített ki. Így aztán anyám csinosan öltözködhetett, mindenestélyt tarthatott (igaz, a sógornőinél legalábbis szobalány-szakácsnő volt), jártak színházba, vendéglőbe, új, díszes, sőtét ebédlőbútort vettek (elemista koromban iszonyúan félttem az ebédlőben, felhúztam a lábam a székre, nehogy az alatta élő medvék leharapják -- , szerencsére mi gyerekek rendszerint a gyerekszobában ettünk a Fräulival. Ha a szüleim szórakozni mentek, tűzvészről félttem, hiába volt otthon, aki vigyázzon ránk, minden fontos

holmimat összekészítettem, például a Robinson Crusoét, hogy ha egyedül kell élnem a vadonban, abból kapjak tanácsot a túlélésre.)

Nyaralásokra azonban nem futotta, csak egyszer voltunk együtt, anyuék és mi ketten, Ausztriában, Altausseeben, 1930-ban. Óriási élmény volt, gumikarikával majdnem a feléig átúsztam a tavat, mire észrevették és rémülten, csónakkal kihoztak. A 4-éves Pityu kis kirándulóbotjával csapkodta az ösvények melletti füvet, és jelentette, hogy megint megölt egy tigrist. Nagyon fájlaltuk, hogy apu szabadsága lejárt, hamarabb elutazott, méghozzá éppen aznap, amikor először sütött ki a nap az induló vonatra, addig minden nap esőben kirándultunk. Mi gyerekek persze többször nyaraltunk, táborokban és különböző rokonoknál: Székesfehérváron, Keszthelyen, és Sárkánykúton. *foto* Egyébként apám, ugyanúgy mint Pali, csak a kirándulás, utazgatós nyaralást szerette, nem a Balaton-parton veszteglést.

Azt hiszem, 14 éves lehettem, amikor, rémületemre, anyám beiratott tánciskolába. Endrődy Mimi néni tartotta a Várban, a Ferencz József katonai gimnáziumban (a falon egy tábla: ebben a pincében raboskodott Táncsics), a lányok különböző iskolákból jöttek. A fiúk egyenruhában voltak, a terembe karddal az oldalukon érkeztek, azt azután letették, nagyon ünnepélyesen. Emlékszem, milyen zavarban voltam, amikor végigjárták a lányok sorát, és fejet hajtva, bokájukat összecsapva, bemutatkoztak – hát még, amikor észrevettem, hogy automatikusan nyújtom a kezem olyankor is, amikor a következő fiú még nem ért el hozzám. Micsoda szégyen! Minden táncórát megpróbáltatásnak éreztem. Itt udvarolgtatt egy érettségiző aks (katonai akadémiai hallgató), Szathmáry Tamás, aki a háború első hetében megsebesült, én még meglátogattam itthon a Honvédkórházban, de hamarosan belehalt sérüléseibe.

Később a bálozás sem volt nagy élvezet. Izgultam, hogy elegen felkérnek, és pláne hogy elegen lekérnek-e, hogy anyám nem lesz-e elégedetlen a viselkedésemmel (például hogy megfelelően titkolom-e kapcsolatomat Bélával), és főleg, hogy lesz-e miről beszélgetni tánc közben. Nagy bajok azért nem voltak, minden bál után (többnyire a Gellért szállóban) néhány fiú megkérdezte, felhívhat-e telefonon, és elkezdett járni utánam – hiszen ez volt a cél. Rendszerint Csécsy Mádával mentünk együtt, az anyja, Csécsyné Menzer Magda keramikus az én anyámmal üldögélt és szemrevételezte az ifjúságot – az apák persze távortartották magukat. Sokkal érdekesebbek voltak a házibálok (ma azt mondanám, bulik), főleg Csécsyéknél, ahol kötetlenebb volt a hangulat, érdekesebb a társaság (Devecseri Gábor, Somlyó Gyuri, Karinthy Cini, Boldizsár Iván, vagy a klasszika-filológus Szilágyi János György, akiknek már mindnek jelent meg verseskötete, tanulmánya, csodáltam is őket!). Körülállták Csécsy Imrét, a politológus és társadalomtudományi gondolkodó író apát*, és okos dolgokról beszélgettek vele – én tátott szájjal figyeltem.

*a Radikális Párt alapítója, a Századok szerkesztője volt.

Anyám -- Apám

Kisgyerek-koromból kevés emlékem maradt meg anyámról, de tudom, hogy nagyon anyás voltam, így ha esténként behallatszott a gyerekszobába a szüleim vitája, majdnem mindig pénzről (apu hetenként, kiborítékolva adta oda a pénzt: ennyit költhetsz élelemre, ennyit ruházkodásra, ennyit fodrászra, stb., anyu mindig keveselte), vagy apám nem kielégítőnek tartott ambíciózusságáról, zárkózottságáról, akár értettem, akár nem, és bármennyire egyoldalú volt is (apám legfőljebb egy kis mordulással reagált), mindig anyámnak adtam igazat, bögtem és előbb-utóbb berohantam hozzájuk, hogy ők megvigasztaljam. Mire nagylány lettem, ez gyökeresen megváltozott. Apámat rendkívül bölcsnek és nagyműveltségűnek ítéltam (igazam is volt), végtelenül élveztem fanyar humorát, anyámat ugyan eszesnek, de felszínesnek, híjján minden intellektuális érdeklődésnek, és

tapintatlannak tartottam. Helytelenítette az én tudatosan puritán öltözködésemet, festetlenő arcomat, fiús-sportos modoromat. (Azt azonban mindig tudtam, hogy jószívű, jó ízlésű és szereti az embereket, nem nézi a társadalmi különbségeket. Csak később tűnt fel, és értékeltem igazán, hogy ha meghallotta apu lépteit, vagy tudta, hogy közeledik a hazaérkezésének időpontja, máris perdült, fészülködött, puderozkodott, ruhát váltott.) Mégis, kifogásaim ellenére, egészen férjhezmenésemig szerettem elmondani neki a dolgaimat, igaz, nem az iskolaiakat (azok nem érdekelték), hanem a fiukkal vagy a barátnőimmal kapcsolatosakat, esténként szívesen bújtam mellé az ágyba beszélgetni, örömmel töltött el, hogy kisebb és törekenyebb nálam, ezért a védelmemre szorul, és nem győztem csodálni a szépségét, könnyű, fiatalos mozgását, élénkségét. Még ma is, negyvenhat évvel a halála után, sűrűn álmodok róla, ha félálomban eszembe jutnak a gondjaim-bajaim, neki panaszkodom.

Úgy képzeltem, hogy mindkét családról minden fontosat, érdekeset elmondok, de most rá kellett döbennem, mennyivel kevesebbet tudok a Veressekről, mint a Deákokról. Idősebb Veress Pál olyan lehetett, mint a fia: szelíd, türelmes, zárkózott – de hát már nem élt, mire én a házhoz kerültem. Nem tudom, és már senki nem mondhatja el nekem, milyen volt a házasságuk -- a kulturális háttér, az intellektuális különbözőség ellenére – , milyenek a szélesebb családhoz fűződő érzelmeik. Kapcsolataik kétségtelenül szeretetteljesek lehettek, bizonyosságul lemásolom Palinak Nagybányáról, a művésztelepről, Marosfőn nyaraló szüleinek írt 1942. augusztus 17.-i lapját: „Édes Anyuka és Apuka! Miután sajnos nem tudtam eredeti tervem szerint látogatást tenni Marosfőn, ezen kusza sorokba rejtve küldöm el forró szeretetemet, hálámat és töméntelen jókívánságaimat, annak a szövetkezésnek a huszonnegyedik évfordulójára, melynek létrejöttömet és huszonkét évi zavartalan boldogságomat köszönhetem. Itt most nagy a cirkusz, pályázatdíj-kiosztás, rádióközvetítés, tüntetés, stb. Sajnálom és örülök is, hogy semmi közöm az egészhez.”

Éviről tudom -- tőle tudom --, hogy volt egy nagy szerelme, Kibédi Vargha István fiatal diplomata, aki azt hiszem Angliába akarta vinni őt a háború elől, de anyja eltiltotta, és rábeszélte, hogy Imrét válassza. Palit később bántotta is a lelkiismerete, hogy anyja és lánya ellentétébe nem avatkozott, csak gondolatban adott igazat a hűgának.

Még Paliról is jóformán csak annyit tudok, hogy szerelmes volt Járdányi Pál zeneszerző hűgába, Paulovits Mártába. A kapcsolat talán azért szűnt meg, mert Pali még főiskolás volt, messze attól, hogy házasságra gondoljon. Bizony elkéstem, nem él már senki, aki mesélhetne. Csak az a szerencse, hogy 1946-tól a mi életünk, és ezzel a két családé is összeolvadt.

Dr. Stollár Béla rövid életének rövid története **Zalaegerszeg, 1917. október 27. – Budapest, 1944. december 24.**

1937 márciusában körülrajongott tornatanárnőnk és cserkészvezetőnk, dr. Padányiné Róka Éva, engedélyt kért és kapott az iskola igazgatójától, Jékely Lajostól, írói nevén Áprily Lajos költőtől, hogy az iskola testvériskolája, a Lónyay utcai református gimnázium diákjait is bevonva, közös ünnepi táncelőadást taníthasson be. Ez hihetetlenül nagy esemény volt, addig fiú be nem tehetette a lábát az iskola területére (az igazgató nagyfiát, Jékely Zsoli költőt izgatottan figyeltük az ablakból, mikor a lakásukból különkijáraton az egyetemre indult. Az iskolakertben tartott tornavizsgáink alatt pedig rendőrök hessegették el a leselkedő fiukat a kerítéstől). Czibulka: Gavotte-jában persze az első párban táncoltam, így ismerkedtem meg, 15-évesen, a nyolcadikos Stollár Béla önképzőköri elnökkel, az azévi országos irodalmi verseny győztesével, aki ezenfelül országos gyorsíróversenyt is nyert. (Végig jeles bizonyítványai, meg nehéz anyagi helyzetük miatt háromféle ösztöndíjjal is kiegészíthette, 10-éves korától, a korrepetálásokkal szerzett pénzt.) Reggelenként a Városmajorban várt

(addigra már az Endresz György téren laktunk), és elkísért az Olasz fasornak (ma Szilágyi Erzsébet fasor) addig a pontjáig, ahol még nem kellett tartani attól, hogy egy tanár meglát.

Azon a nyáron fizetővendégként kiküldtek a szüleim Svájcba, francia szóra. Két teljes hónapot töltöttem a francia Jurában, Tavannes-ban, és rengeteget tanultam, tudatosan és szorgalmasan, de nem csak a nyelvet. Itt fedeztem fel a demokráciát (ha talán nem is tudtam, hogy ezt így hívják). Monsieur Bindit, az iskolaigazgató úr, akinél laktam, a fején vitt egy matracot végig a falun, hogy nekem ágyat készítsen. Volt egy háztartási alkalmazottjuk, aki mindig velünk evett, egyenrangúként beszélgetve, de magától értetődően állt fel és hozta be a következő fogást. Ha vendég jött, először engem mutattak be neki, aztán az alkalmazottat, és csak utána a saját lányukat. Ilyen hasonló apróságokon nem győztem álmélnodni, Magyarországon ez mind elképzelhetetlen volt. Közben sűrűn leveleztem Stollár Bélával, de más fiú 'udvarlókkal' is (így Magyar Pali újságírógyakornokkal – Magyar Elek 'Ínyesmester' fiával--, akitől elsőként hallottam József Attiláról, tőle kaptam meg gépelve, indigós másolatban, és szerettem meg a verseit.)

Béla az anyjával élt, egy IX. kerületi lerobbant házban, a Mátyás u. 9-ben, nyomorúságos lakásban.*

*Most, mikor erről írok, 2006-ban, elmentem megnézni a házat. Nem ismertem rá, sőt az egész utcára is csak a névtábla alapján, olyan pompásan helyreállítottak a közelmúltban mindent, hála a polgármesternek, Gerlóczy Ferencnek – aki egyébként Panka osztálytársa és jó barátja volt.

Apja katonatiszt volt, hamarosan elváltak, és az apa fiatalon meghalt. Rózsi mamának parányi nyugdíja volt. Béla érettségi után beiratkozott jogra, mert oda nem kellett bejárni (munka mellett, 'mezei jogászként' vizsgáztatva, ledoktorálhatott), és havi 80 pengőért beállt az Angol-Magyar bankba tisztviselőnek. 1937. július 10-i levelében ezt írta nekem Svájcba: "Gyakornok vagyok a központban, a valutapénztárba kerültem s délelőttijeimet különböző külföldi pénzek pengőre átszámításával, ellenőrző lapok készítésével s hasonló dolgokkal töltöm. Unalmas és haszontalan." Ez persze nem elégítette ki, először a Nemzeti Sportnál lett újságíró, azután a Pesti Hírlap tehetségkutató versenyét megnyerve az újság belpolitikai rovatához került, hamarosan belső munkatárs, majd rovatvezető lett, a Nemzeti Sportnál is véglegesítették, végre otthagyhatta a bankot. Egyik napról a másikra megváltozott: a szóltan, zavart, félszeg fiúból öntudatos, magabiztos és szórakoztató felnőtt lett.

Nem tartozik a családtörténethez, de leírom egy 1938. március 3-i, hozzám írt levelének egyik, érdeklődésre számot tartható részét: „Tegnap este diákszövetségi vacsorán voltunk (Fiers Péter, Victor Gábor és mások, tanárok, öregdiákok), ott volt Szent-Györgyi Albert is. Persze mindenki őt ünnepelte, a gratulációkra válaszolt. Kedves és közvetlen ember s nagy-nagy kamasz. Humora valami egészen sajátságos jókedv, diákos tréfák csillognak a szemében, mesélt az alma materról, amelynek a padjaira és falaira annyit firkált ő is, mesélte, hogy negyedikes korában meg akarták verni a társai, mert spicli volt – a volt osztálytársak ezt tagadták és tréfás vita keletkezett, hogy ki volt nagyobb spicli, ő vagy egy másik fiú. Mindezt közvetlenül, nevetve mondta, nem álmodozva és sopánkodva, hanem természetesen és nagyon, nagyon melegen. Tudod, azért van valami egy ilyen régi, kopott iskolában. A ti iskolátok új, csillog a tisztaságtól, modern, szép – de valami hiányzik belőle, nem romantika, düledező falak, hanem ... Nem tudom, mi. A cserkészünnepélyeteken beszélgettünk Jékelyvel a régi kollégiumokról, diákvilágról, Enyedről. Ma este megyek a Zeneakadémiára, Szabó Dezső laikus lelkigyakorlatot tart. Nem vagyok rajongója, de néha érdekes dolgokat mond és kétségtelenül eredeti és tehetséges ember. 'Ady a prózában', szokták róla mondani, ez nem egészen igaz, de stílusuk sokban hasonlít. Neked, Ady-imádónak még sem kell rávetned magad Szabó Dezső műveire, mert nem annyira fontosak és az Elsodort falunak is inkább kortörténeti jelentősége van. Regényei kulcsregények -- bár ő ezt tagadja --, s ha ismerjük a szereplőket, mulatságosak, a Segítségben mindenkit kigúnyol, Pintér Jenőt, Tormay Cecilt,

Prohászkat, Ravasz Lászlót, Hegedüs Lórántot, stb. Szóval nála nem csak az írókat – mint Karinthyál --, hanem az egész közéleti világot is ismerni kell, ha olvasni akarjuk. Még van idő bőven hozzá.” Megjegyzésem: 16-éves voltam, ő 21, elvitt egyszer Szabó Dezső lakására egy kis beszélgetésre, én persze meg se szólaltam a tisztelettől.

Polgári családokban az volt a szokás, hogy a lányok több fiú udvarlását is elfogadhatják, de titkolniuk kell, ha választottak egyet közülük. Így volt ez nálunk is -- különösen, mert nem éreztem véglegesnek a választást. De, ahogyan ma mondják, együtt jártunk (akkor csak udvarlásnak nevezték) -- többnyire baráti csapatban. (Az ő baráti köréhez elsősorban a magyar vízipólózók olimpikonjai tartoztak: Tarics Sándor építész, Tolnai József, Butykó – aki 1944 januárjában egy cenzurázott 'Tábori postai levelezőlapon' részletesen tájékoztatja Bélát a vízisport-ágak belső vitáiról --, és Feleki László újságíró.) Számptalan levele tanuskodik arról, hogy eszeveszetten féltékeny volt, olyan fiukra, akiket rokonszenvesnek találtam, barátaimnak tekintettem, de más kapcsolat eszembe se jutott, mégis a bevett szokás szerint, ha telefonáltak, hogy látni szeretnének, meglátogathattak vagy elkísérhettek oda, ahová készültem (Magyar Pali, Sebestyén Ádám, Nánási Gyuri, Fiers Péter). Az okos, művelt, kissé félszeg és csúnya Sebestyén Ádámmal régebben Stollár Béla ok nélkül nagyon féltékeny volt. 1938. február 14-i levelében -- vagyis kb. 10 hónappal megismerkedésünk után -- bosszúsán oktat ki arról, mennyire helytelen, hogy néha barátkozom, összegegyezem fiukkal. Én 16-éves voltam, ő 21. „Hidd el, hogy jogod van elküldeni a 'vetélytársamat'. Ha nagyobb leszel, és leérettségizel, úgyis kénytelen leszek ilyesmiket elszemvedni, de most, amíg kisgyerek vagy, nem feltétlenül szükséges. Tizenhat éves lánynak nem kell minden szabad percét különböző fiuknak szentelnie. Ha valahol találkozik egy fiúval, s az kijelenti, tartósabb ismeretséget óhajt, szabad azt mondania, hogy nem lehet találkozni és felesleges telefonálni. Ez most S. Ádámmal kapcsolatban jutott eszembe. Ádám két legjellemzőbb tulajdonsága a jóhiszemű jóakarata, és a szeretetre vágyás. Ádámban megvan a kálvinista ősök egyeneslelkűsége, ő tudna majd igazán jóbarát lenni -- de most még, mint minden fiatal, rengeteget törődik önmagával. Hajszolja a szerelmet, ezért lesz szerelmes minden zsúr után.” És így tovább, Magyar Paliról is kifejti a véleményét, nem folytatom.

Béla 1938. február 28-i leveléből: „Tegnap a barátaimmal egy kártyajátékot játszottam, amelynek alapja a vizuális emlékezőtehetség. Nagy-nagy fölényrel győztem, én, aki szórakozott vagyok és mindent elfelejtek. Most erről eszembejutott, hogy negyedik gimnazista koromban nyertem egy pingpong-versenyt, s naplómban hét oldalon át ecseteltem a diadal részleteit. Később megdöbbenett, hogy ennyit tudtam foglalkozni ilyesmivel, s többet nem pingpongoztam.” *(Veress Pali MTI-s korában remekül sakkozott – azért hagyta abba, mert túl fontosá vált számára a nyereség.)*

A szüleimmel Balatonőszödön nyaraltam 1939 augusztusában, Béla szeptember elsején utánunk jött, azzal a hírrel, hogy a németek megtámadták Lengyelországot. Sétáltunk a vízparton, és én csak azt mondogattam: félek, félek. A félelem jogos volt, bár akkor még Budapesten kevés jele volt annak, hogy mi vár a mi világunkra. Megkezdődtek ugyan a behívások, de a pestiek közül kevesen estek bele, megszülettek az első zsidótörvények, de ez egyelőre a mi családunkat nem érintette, voltak ellátási nehézségek, de némi sorbanállással szinte mindent be lehetett szerezni. 1938 nyarát én még Németországban töltöttem cseregyerekként, Ferencz Sári barátnóm hozta létre a kapcsolatot (ők évekig Németországban laktak, apja ott dolgozott mint vegyész-mérnök, de Hitler uralomrajutásakor hazaköltöztek). Így kerültem Lutherstadt Wittenberg mellé, egy német földbirtokos-családdal – akik egyébként megmutatták azt a nagy tölgyfaasztalt, amelyet a házigazda, Georg Dippe, Hitler uralomrajutása feletti dühében, 1933-ban egyetlen ökolcsapással

kettéhasított. Nyomott volt a család hangulata, az étkezések némán folytak, mert nem csak a kötelezően velük tartó személyzet előtt nem mertek megszólalni, de még a két kisebbik, az iskolai követelményekhez feltétlenül ragaszkodó lányuktól is tartottak, nehogy elárulják az iskolában, mi a szülők véleménye. Szerencsére a legnagyobb lány, az én barátnóm, Rosemarie, ugyanúgy gondolkodott, mint a szülők. Nagyobbik húga, Inge, 1946. október 3-i levelében összefoglalta családjuk háborus sorsát. Röviden: Rosemarie katonai tolmácsként Milánóban dolgozott, és boldog volt, mert megengedték, hogy a pomerániai Greifswaldban befejezze egyetemi tanulmányait. Csakhogy hamarosan áttelepítették az egész egyetemet Schneidemühlébe. Ingét 1944 novemberében rukkoltatták be, a kis Brigitte is munkaszolgálatba került. A család búcsúzóul 1945. áprilisában, a szülők 25. házassági évfordulóján találkozott, azon az éjjelen keltek át az oroszok az Elbán, a teljes lakosságnak a dübeni pusztára kellett menekülnie, onnan tovább, amíg el nem érték az amerikai sereget. A birtokukon harcok folytak, az apát bebörtönözték, 400 orosz lakott a házukban. A nők átúszták a Mule folyót, de júniusban oda is elértek az oroszok. Rosemarie 1945-ben, 24-évesen diftériában meghalt, apja eltűnt a háborúban.

Itt a második világháború

Találkozásaink Bélával, kis megszakításokkal, folytatódtak, de mind több keserűséggel, mert 1941-ben már tudni lehetett, hogy készül a törvény, amely megtiltja „öskeresztények” és zsidó származásúak házasságát. Részlet az én levelemből: „Karácsonyra kijön egy új törvény, amely szerint az, aki zs-val házasodik, zs-nak számít. Apu Kruchinától hallotta, teljesen hiteles forrásból. Ha azt akarod, hogy a feleséged legyek, 10 héten belül össze kell házasodnunk. 23 éves vagy, még nem végeztél az iskoláiddal sem, még nem is éltél. És kérdés, nem teszem-e tönkre még így is a karrieredet. És valószínű, hogy sohasem lehet gyerekünk. Most gondolkodnod kell rajta komolyan. Eddig ez a házasság távoli, szép álmom volt, és most megdöbbentő, közeli valósággá vált. Gondolkozz! Nem akarom, hogy azt hidd, neked erre ’ezek után’ igent kell mondanod. Most már olyan súlyos dolgokról van szó, hogy senki a világon (elsősorban én) nem vethet semmit a szemedre. Ha nem vehetsz el, kimegyek külföldre óvónőnek. Apu a napokban fel fog hívni a bankban, hogy beszéljen veled erről. Hamar kell határoznod. Ha elveszel, mindenki azt fogja mondani, hogy a nyakadba varrtam magam. Ha elveszel, és emiatt kellemetlenségeid és nehézségeid lesznek, elvállunk. Természetesnek fogom találni, ha nem veszel el, és nem csinálok jelenetet. De tudnod kell, hogy szeretlek.”

Béla azt magyarázta, hogy ő nem írhatja többé már ismert és méltányolt, burkoltan németellenes cikkeit, ha ráolvashatják, hogy persze, zsidó felesége van; amellet jobban tud szükség esetén segíteni az egész családon, ha ’nincs kompromittálva’, de én ezt bizony nehezen nyeltem le, és a szüleim még kevésbé. (Hamarosan beigazolódott, hogy Bélának van igaza.) Sürgettek, hogy szakítsam meg a kapcsolatot, és ennek érdekében apánk elvitt, Pityuval együtt, egy szép felvidéki gyalogtúrára, Rozsnyó környékére. Velünk volt Halász Tibor, apu barátja is. Tudván tudtuk, hogy ezt a Hitlertől kapott, elszakított országrészt a háború után már nem látogathatjuk.

Ezután kapcsolatunk nem szűnt meg, de válságba került. 1941 nyarán, néhány héttel a felvidéki túra előtt, felfedeztem, hogy másállapotban vagyok, és úgy véltem, most mégiscsak össze kell házasodnunk, ő azonban ragaszkodott hozzá, hogy elvetessem a gyereket. A legnagyobb titokban, az orvos lakásán, minden asszisztencia nélkül ment ez végbe, a kis fekete ember fel-alá ugrált köztem és egy lángban álló tál között, ahol a műszereket fertőtlenítette: ilyennek képzeltem a poklot.

Részletek Béla 1941. október 5-i leveléből: „Olvasom a leveledet, amelyben azt mondod, ne találkozzunk többet, majd egyszer jöjjenek vissza. Szomorúan gondolok arra, hogy meg kell értenem téged: nem tudod megbocsátani, hogy nem vettelek feleségül. Jól tudod, hogy nem lehet egyszer majd visszajönni, a szerelmet aligha lehet hidegre tenni és később jól felmelegíteni. Nem folytathatjuk ott, ahol egy évvel azelőtt, mielőtt a gyors házasság szóbakerült, abbahagytuk. Ezt az évet nem lehet meg nem történné tenni. Ilyen választás elé csak egyszer kerültem, te soha nem fogod elfelejteni tudni, hogy nem 1941-ben esküdtünk meg, mert én nem tettem meg azt, amit tőlem vártál. A legtragikusabb, hogy mind a kettőnknek igaza van: neked, ha várod az 'áldozatot', nekem, ha várom a te lemondásodat. Régebben csak arra gondoltam, hogy várnunk kell, mert úgyis a világháború dönti el a mi életünket is. Néha azt mondtam, makacs és erőszakos vagy, tudod, hogy tönkretesz engem ez a házasság, mégis kíméletlenül akarod. Meg kell értened: te kizárólag olyan emberekkel voltál együtt, akik csak arról az oldalról látták a dolgot – ezen az oldalon én kerestem-kutattam valakit, aki független, és azt mondja, meg lehet tenni. Senkit nem találtam. Amikor az az ostoba ügyvéd azt mondta, ezzel a házassággal csak te veszíthetsz, gyűlöltelek benneteket, mert éreztem, hogy az ügyvéd gyámoltalan kis góznak gondol. Én pedig megértettem, hogy ha most elveszlek, tönkreteszem mindkettőnk életét. Először anyagilag. Nincs végleges állásom, a bank nem nyújt megélhetést, a Sportnál ma még ott lehetek, de mi lesz holnap? Ma már nem versenyezhetnek, akiknek valami zsidó kapcsolatuk van, nem lehetnek vezetők, bírók. Gondolod, hogy a Szövetséget bírálhatja a sajtóban, aki maga is érintve van? Azt mondod, hogy Benes Józsi bácsi felvenne a Hungáriába. Értem, hogy ez nem ajándék lett volna tőletek, hanem csak kárpoztás. Én képtelen vagyok 'benősülni' valahová. Ha nem lennének egy zsidó bank alkalmazottja, mindezt talán nem érezném ilyen súlyosnak. De a bankban ordító a zsidó-keresztény ellentét. Gyűlölik egymást, ide vagy oda tartozni kell.”

Csak megemlítem, nem írom ide azt a többi kilónyi, egész koffert megtöltő leveleit 1937 és 1942 között -- a legtöbbjét megsemmisítettem, legföljebb részleteket közlök belőlük, így például az 1944. augusztus 26-ikiből: „Ma délelőtt 11 órakor volt Veress Évi és Gegus Imre esküvője. Csütörtökön kaptam meg a meghívójukat,*

*Parádi 'nyaralásom' idején Béla egy-kétszer meglátogatott, ő is itt ismerkedett össze a Veress családdal, barátkozott Imrével – és így azt mondhatnám, ő adott át engem Palinak. elkéretőztem a katonaságtól és kimentem az esküvőre, a Pasaréti ref. templomba – egy unitárius és egy ref. pap végezte közösen a szertartást. Évi nagyon szép volt, galambszürke shantung-kosztümben esküdött, csak a kalapján volt egy kis fátyol. Imre valahol messze vidéken szolgált, az esküvőre jött haza, katonaruhában volt. Nagyon örültek a gratulációnak, Évi sajnálta, hogy te nem lehettél ott, mert vidéken vendégeskedsz egy barátnődnél (!!!), és megígérte, hogy majd részletesen ír neked. Azt hiszem, jó volna, ha írnál neki (dr. Gegus Imréné, XII., Hieronymi út 13/b), és gratulálnál. Címünket tudja, te ne adj neki címet, mondván, hogy már elmenőben vagy a birtokról, írjon csak Pestre. Érdekes, hogy éppen szerdán írtad a levelet, akkor gondoltál Éviékre és a Mese-utcára, amikor én valóban kint jártam a Mese-utcában.”

Lassan mégis beletörődtem a döntésébe, és továbbra is találkoztunk, rendszerint a Török Pál utcai iparművészeti iskola előtt állodogálva láttam meg váratlanul, amikor a szőnyegosztályról kijöttem, és beültünk egy cukrászdába. Még sítúrára is elmentünk egy baráti társasággal Ruszinszkóba, egy volóci menedékházba. Csupa régi sielő: Gellért Gyurka és Szücs András bírák, Gellért Bandi, a Nemzeti Színház rendezője, Marton László közgazdász, Kovács Pál villamosmérnök, mind feleségekkel – Gellért Gyurka és Boda Roxane vadonatúj házaspár voltak, hasonló okból -- egyébként a társaságnak szinte minden tagja keresztény-zsidó vegyes házasságból származott. A sítúra jól sikerült. Jellemző Béla magabiztosságára és elszántságára, hogy, bár életében először kötött fel sílécet, egy óra múlva már ugyanúgy siklott le, mint a többiek.

1942-ben behívták katonának, beszámol a kiképzés első napjairól: „Most már körülbelül megállapodott a század létszáma: 300-an vagyunk, 22 karpaszományos: városi tisztviselők, bankosok, orvos, hangversenyénekes, bőrkereskedő, rajzoló, birtokos, stb., legnagyobb részt pestiek. Cipőtisztításban, csajkamosásban és ágyazásban egészen nagy vagyok, szakaszparancsnokunk, Udvardy hadapród-örmester úr is meg van velem elégedve. Az örmester-urak magasan állnak fölöttünk, képzésünk az örvezető és a tizedes urak felügyelete alatt történik. A szobaparancsnokunk egy szövőmester. Mindig tudtam, hogy borzalmas a katonaság első napja, de ez minden képzeletet felülmúlt. Kíváncsi vagyok, hogy fogok tetszeni neked katonaruhában. Kénytelen leszek extrát csináltatni.”

Merészségét tükrözi az 1944. október 15-i 'élménybeszámolója': „A nagy nap elérkezett. Fél 12 tájban egy díszruhás nyilaskeresztes század vonult a Vár elé, a Szentgyörgy-térre, arccal a város felé. Később egy katonai egység is felvonult. A zenekar indulókat játszott. Gyülekeztek az előkelőségek. A jelenetet a Honvédelmi Minisztérium ablakából figyeltem. Szép napsugaras őszi dél volt, a kék égbolton időnként egy repülőgép zúgott el, messze lehetett látni a város fölé. A szomszédos palotából, József királyi herceg bombasérült palotájából kijött a Habsburg-ház legidősebb magyarországi tagja. A katonaszázad nyugodtan állt és egyetlen egyszerű kis tiszteletadást sem adott a tábornagynak, aki pedig húsz éven át mindig Horthy után következett. A Színház-utca felől hangos csoport közeledett. Vitatkoztak, magyaráztak, és gyors léptekkel haladtak a Vár felé. Úgy festett a dolog, mintha az utca népe felkelt volna, hogy elfoglalja a királyi várat. Dehogy! Ezek voltak a notabilitások, a kerületi vezetők, a széktartók, eszmevédők, stb., stb.

Elhatároztam, hogy nem maradok le erről a szenzációról. Minden reményem megvolt arra, hogy ilyen fajta ünnepségnak életemben csak egyszer lehetek tanuja. A Szentgyörgy-téri kapun már nem lehetett kimenni a térre. A Dísz-téri kapu mellett rendőrkordon állt.

-- Hova tetszik menni? – állított meg az egyik rendőr.

-- A Várba – feleltem röviden.

-- Minek, kérem? – nézett rám.

-- Hát, most van a Nemzetvezető eskütétele – feleltem csodálkozva. Nem tudtam biztosan, szándékos volt-e a rendőr flegmatikus kérdése.

-- Ja, hát csak tessék menni, nem tudom, be tetszik-e tudni jutni.

A Miniszterelnökség előtt nyilas rendező fogta meg a karom. – Nem lehet tovább menni -- mondta szigorúan.

-- Kérem, Kerekes államtitkár úrral jöttem, de valahogy elmaradtam tőle – válaszoltam határozottan. A reggeli lapban olvastam, hogy egy ügyvédjelölt, Kerekes Béla, valamelyik tárca államtitkára lett.

-- Akkor csak tessék – mondta, -- az államtitkár úr éppen az előbb ment be.

Immár langyos kapcsolatomból Bélával tulajdonképpen 1944-ben, az ő bátor magatartásának hatására felforrósodott. Nem csak a mi családukat látta el hamis papírokkal *fotó*, hanem rengeteg más embert is bűjtatott, beszervezett és fegyverekkel szerelt fel egy ellenálló csoportot, lakást szerzett nekik a Klotild utcában (1948 óta dr. Stollár Béla utca), itt működtettek a német csapatok bevonulásáig egy illegális rádióadót (bemondónő Beczássy Piroska, szervező Stirling György, újságíró dr. Kárpáthy Gyula – mindhárman részt vettek Béla 60. halálzási évfordulóján, a másodjára is helyreállított emléktábla megkoszorúzásán), *fotó* innen akartak akciókat végrehajtani, elsősorban a szemben lévő Légrády-nyomdát megvédeni a németektől, hogy röplapokat és a felszabadulás pillanatától újságot nyomhassanak. A fegyvereket és élelmiszerjegyeket, származást igazoló blankettákat úgy tudta a bujkálóknak beszerezni, hogy mint országos versenyeket nyert gyorsíró, katonáskodása alatt a Honvédelmi minisztériumba osztották be, ahol hozzáférhetett ilyesmihez. 1944. december 24-én együtt-tartást rendelt el a Klotild utcában a 30–40

katonaszökevény vagy munkatáborból szökött férfinak, hozzánk még eljött „kellemes ünnepet kívánni”, azt ígérve, hogy este visszajön, és csatlakozott a csoporthoz.

A házban lakók közül valaki feljelentette őket, két, nyilasokkal megrakott teherautó állt meg a ház előtt, berontottak a házmesterlakásba, és látva, hogy a házmester, aki szintén a csoport tagja volt, megnyom figyelmeztetésül egy csengőgombot, őket és két, mit sem sejtő vendégüket kiterelték az utcára és lelőtték. (A ház falán pár nap múlva még láttam a vért.) Azzal felrohantak a III. emeleti lakáshoz. Béla kézigránáttal védte a bejáratot és sürgette a többieket, meneküljenek. A menekülés útja nem volt egyszerű: egy ablakon át kellett ugrni az úgynevezett lichthofon keresztül a szomszéd ház egyik ablakába, onnan a lépcsőn fel a háztetőre, és a szomszédos háztetőkön, padláson át le lehetett jutni a Berliini (ma Nyugati) térre. Állítólag huszonketten estek el, a többiek elmenekültek. (Én név szerint csak ötről tudok.) Bélát a ház lakói a világítóudvar alján, rengeteg golyóval a testében találták meg. 27 éves volt.

Az ostrom befejeztével a testvérem, Pityu is segített a fagyos földből kiásni, végül kubikusok emelték ki, majd katonai tiszteletadással, hadapród őrmesterből főhadnaggyá előléptetve temették el a Kerepesi temetőben. Sírja a Bathyány-síremlékkel szemben, a 11-es parcellában van, emléktáblája a Stollár Béla utca 22. házon és a Lónyay gimnázium előcsarnokában. 1947. március 25-én a Stollár Béla emlékbizottság, Tildy Zoltán köztársasági elnök, Nagy Ferenc miniszterelnök, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Veres Péter miniszterek védnöksége alatt jótékonycélú emlékünnepelet rendezett tiszteletére a Zeneművészeti Főiskola nagytermében.

1985-ben az MSzP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete elküldött hozzám a Visszaemlékezés-gyűjtő Tudományos Csoportból egy Elvtársnőt, hogy mondjam el magnóra a visszaemlékezéseimet. Béla soha nem volt tagja egyetlen pártnak sem, hiába próbálta a kommunista propaganda később a tagjaként feltüntetni, mégis eleget tettem a kérésnek. Mivel kevés konkrétumot tudok az eseményekről, vigyáztam, hogy ne költsem át hősi éposszá igaz emberi történetét. Sajnos Béla mamája úgy gondolta, hogy jót tesz fia emlékének, ha lelkes kommunista voltát hirdeti. Alighanem ennek köszönhető, hogy az emléktábláját kétszer is leverték a Klotild utcai ház faláról, először 1990 után, másodjára 1995-ben, és éppen Magyar Pál járt közben a Fővárosi Önkormányzatnál, hogy ne kőtáblát, hanem bronzot készítsenek helyette – ez azóta is ott látható *fotó*

2003-ban a jeruzsálemi Jad Vasem (Yad Vashem)-szervezet 'A Világ Igaza' kitüntetéssel ismerte el a tevékenységét. *fotó*

2005-ben a XII. kerület jobboldali önkormányzata – miután egy, a kerület háborús veszteségeit megörökítő turulmadaras emlékmű engedély nélküli felállításával nagy vihart kavart – felállította a Böszörményi úton az Igazak Falát, a vészkorszak idején zsidó honfitársaikat mentők, köztük dr. Stollár Béla emlékére. Bizony szükség is van némi erőfeszítésre, hogy az emléke fennmaradjon. Az utcát minden pesti ismeri, de a névadót kevesen. Az Élet és Irodalom 49.évfolyam 35. számában Lőrinc László történelemtanár így ír: „Nem igen lehet hallani Stollár Béla nevét, aki sokakat mentett meg, és szökött munkaszolgálatosokból és katonákból szervezett ellenálló csoportja élén a nyilasokkal folytatott harcban esett el. „Minden évfordulón, legalábbis kezdetben, számos újságcikk jelent meg róla, történetét megírta Baktai Ferenc: „Akik mertek” című könyvében (Kossuth Kiadó, 1970). Sajnos a beszámolók helyenként ellentmondóak, ellenőrizetlenek, sem a harc lefolyása, sem a halottak száma nem meggyőző.

A Turulmadár emlékmű körül már egy-két éve politikai viták folynak – a turul a jobboldal harci madara -- , lehet, hogy le fogják bontani, igazuk van, de én sajnálom, mert dr. Veress Pál és Gegus Imre nevét is felvésték rá.

Apánk első amerikai utazása

Kicsit vissza kell ugornom az időben.

A BART az 1933-as gazdasági válságban csődbe jutott. Ekkor társult apu egy barátjával, Hofmann Györggyel, a Kertész utcai Cyklop garázs üzemeltetésére, és ugyanakkor az Országos Magyar Iparművészeti Társulat főtítkára lett. Ebben a minőségében komoly érdemeket szerzett a népi kézművesség szervezésében. Külföldre, főleg Németországba szállítottak hímzéseket, kosár- és cseréparut.

Az 1932-es milánói magyar kiállítás után még nagyobb szenzáció volt, hogy 1939-ben ő lett a New York-i Világkiállítás magyar pavilonjának egyik hazai szervezője, és november 1-én elindult vonaton Genovába, majd a Rex óceánjárón Amerikába, a részleg felosztatásának lebonyolítására. Akkoriban még kevés magyar járta meg a tengerentúlt, óriási élmény volt ez a hivatalos kiküldetés. Idézek naplószerűen írt leveleiből:

„1939.nov.8. Feltűnik a szabadságszobor, itt vagyunk a szabadság hazájában, 7500 km távolságban. A hajóállomáson egész küldöttség várt, rögtön mentem a kiállításra. A kiállítás november elsején már bezárult – közös barátunk (*Unterreiner Viktor*) a nyáron azt állította, hogy november 15-ig meghosszabbították, és elfelejtett ennek ellenkezőjéről értesíteni. Péntek délelőtt hosszú tárgyalásunk volt kirendeltségünk itteni vezetőjével, Goerl Pistával, hogyan készítsük elő a jövő évi magyar kiállítást (amelyik persze már nem valósult meg), utána lunchre az ő vendége voltam a legmagasabb Rockefeller ház tetején levő clubjában, amelynek maga Rockefeller is tagja. Az az impresszióm, hogy a felhőkarcolók semmivel sem kisebb alkotásai az emberi géniusznak, mint az öreg Európa reprezentatív épületei. Kedd este meg voltam híva egy itteni igen gazdag, német származású ceruzagyároshoz (Faber), a Riverside Drive-re. Vacsora után bridzseztünk és sikerült lekapcsolnom 1 \$-t az öregúrról, ami óriási örömmel töltött el. A politizálástól őrizkedtem, lévén német származású, de jövő szerdán együtt megyünk moziba. Csütörtök este a Metropolitan Operában voltam, valami orosz balett vendégszerepelt, de a kiállítás és a rendezés mérföldekkel a budapesti mögött. Szombat reggel elutaztam Washingtonba. A 360 km utat 3 óra 55 perc alatt tettük meg, de a vonat olyan nagyszerű, hogy nem is érezni az örült sebességet. Washington igen érdekes város, tele középületekkel, amelyek kizárólag klasszikus stílusban, 1, 2, esetleg 3 korinthusi (néha megelégszenek ioni) oszlopsorral épültek. Vannak köztük formailag tökéletesek, de van egészen elrontott is. Legszebb a könyvtár, pompázatosan renaissance épület, igen érdekes a 'fehér ház', amely kívül-belül nagyon emlékeztet vidéki magyar arisztokrata kastélyokra. A washingtoni múzeumról kell még írnom, óriási és felette érdekes. Két magyar vonatkozású dolgot találtam: a néprajzi részben két magyar babát, a képtárban Benczúr 'II. Rákóczi Ferenc elfogatását'. *(fotó esetleg okt.30-i levél 4. old. a genovai temetőről, vagy 11. a hajóról, kézírásos)*

Nem idézem a többi meghívást, a rengeteg beszámolót múzeumokról, nevezetes látnivalókról, csak még néhány mondatot az utolsó levélből:

„1939. dec.7. Még mindig nem kaptam levelet otthonról, még szerencse, hogy tegnap érkezett Szablya Jánostól *(az Országos Magyar Iparművészeti Társulat elnöke, apám főnöke)* egy levél, amelyben írja, hogy jól vagytok. Mikor érkezem, nem tudom. Nagyon jó itt, de már jó lenne otthon lenni. Pláne az utóbbi napok politikai hírei nem nagyon kedveznek az ilyen távollétnek. Remélem, nem izgultok és nem hagyjátok magatokat befolyásolni rémhírek által, ami itt is akad bőven. Együtt jobb izgulni, mint így külön-külön.”*

*A 'rémhírek' a 2. zsidótörvény előkészületeiről szóltak, ezek hamarosan érvénybe is léptek. Míg az 1. zsidótörvény 20 %-ra korlátozta a polgári foglalkozásokban zsidók részvételét, a 2. már csak 6 %-ot engedélyezett a magántisztviselőknél, az állami hivatalokból a zsidókat kizárták. Sokkal szigorúbban szabták meg, kit kell zsidónak tekinteni. A mi családunkra az 1. törvény nem vonatkozott, de a 2. már teljes súlyával.

Hazaérkezése után a német partner egyenes kívánságára lemondott állásáról, de a háziipari szervezést tovább folytatta magánvállalkozásban, társként Unterreiner Viktorral. Csak 1949-től 1955-ig dolgozhatott végre az igazi szakmájában, a Kohó- és Gépipari Minisztérium tervezőosztályán, hamarosan az osztály vezetőjeként. Nyugdíjazása után a találmányi hivatalnak volt külső munkatársa – de addig még sok minden történt. 1955-től haláláig nyugdíjasként az Országos Találmányi Hivatal külső szakértője volt

Ipart tanulunk

Nálunk sem kellett sokáig várni a náciizmus térhódítására: lépten-nyomon igazolni kellett, nincs-e a nagyszüleink között zsidó. Hamarosan megjelentek feliratok a vendéglők, boltok ajtaján, hogy zsidókat nem szolgálnak ki. Mindenfelé elbocsájtások voltak. 1941-ben megtiltották 'árják' és 'nem-árják' (értsd: zsidók és nem-zsidók) * házasságkötését, sőt a nemi közösülést is. Ez volt a 3. zsidótörvény. Évenként csaknem 1000 rendeletet hoztak, orvosok, ügyvédek, mérnökök, újságírók, színészek ezrei veszítették el állásukat, de még taxisofőrök, bírósági szakértők, trafikosok is. 1944-ben 'zár alá vették' a zsidók vagyonát, vagyis elvittek mindenkitől minden értéket.

*Az árja szanszkrit szó, nemesembert jelent. Valódi árják Európában csak a cigányok voltak, a németek magukra és más északi népekre vonatkoztatták.

Egyre fenyegetőbb lett a világ. 1944. március 19.-e, a németek bevonulása után egyre-másra hozták a rendeleteket: kizárták a zsidó orvosokat, mérnököket, ügyvédeket, újságírókat, színészeket a kamarákból; közölni kellett a postával a származást és kikapcsolták a telefonokat; elvették az ékszereket, bankbetéteket, autót, rádiót; áprilistól fel kellett tűzni a sárga csillagot; minden nem-árja tulajdonban lévő boltot elkoboztak. Megkezdődött a vidéki zsidóság összeterelése, majd bevonás, elszállítása haláltáborokba, vagy jobbik esetben kényszermunkára. A budapestieknek június végén lakásukat elhagyva, be kellett költözniük zsúfolt 'csillagos házakba', év végére az addigra felállított gettóba. Ezek azonban későbbi események, és egyrészt azért beszélek róluk ilyen kurtán-furcsán, mert 1944-ig valahogy mindez olyan valószínűtlennek tűnt, még nem éltük bele magunkat, másrészt azóta annyit hallott-olvasott róla mindenki, nálam avatottabbak írásaiban, hogy helyesebbnek tartom, ha én a saját családom tapasztalataira szorítkozom.

A mi iskolánkban szerencsére még a negyvenes évek elején sem volt nyoma antiszemitizmusnak, németbarátságnak, hála az igazgatónk és az általa remekül összeválogatott tanári kar hozzáállásának. Amikor az Országos Cserkészszövetség felszólította a cserkészvezetőket, zárják ki a zsidókat, a mi vezetőnk, az igazgató hozzájárulásával, inkább feloszlatta az egész csapatot. 1944. március 19-én Áprily-Jékely három perces néma felállást rendelt el, hogy minden diák megértse, milyen gyászt hoz ez a német megszállás az országra.

Miután származásom, vagyis az 1920-ben megjelent rendelet, a numerus clausus miatt, egyetemre nem mehettem, apám ragaszkodott hozzá, hogy valamilyen mesterséget tanuljak, és meggyőzött róla, hogy minden munkában öröme telik az embernek, ha szívvél végzi és ha igyekszik a legtöbbet kihozni belőle. Így szőnyegjavítást tanultam Valkóné Preisz Kata, kiváló szőnyegszakértő, Csaba utcai műhelyében, délutánonként pedig a Török Pál utcai iparrajz-iskola szőnyegszövő kurzusára jártam, Lakatos Arthur és Basilides Barna tanárokhoz. Nemsokára kiválthattam az iparendélyt, és egy munkatárssal együtt élvezettel javítottuk a szép, valódi keleti perzsaszőnyeget (*reklámcedula*). Nem volt könnyű gyapjúfonalhoz jutni, a kis maradékokat mindenkitől elkunyeráltam, az ilyet csuplinak neveztük – , sok évvel később ezekből szőttem Csókos Gyöngyitől kapott 'karmantyúszövön' *foto* rengeteg kézibábut: Aranyhajú királykisasszonyt, Hófehérkét és hét törpét, Vad hegyi pásztort, Mindentudó Mitugrást, sok állatot, sőt nyers gyapjúból Pali képei után gobelin-szövésű

képeket is. (fotók) Javítómunka közben, a magam szórakoztatására, verseket tanulmánygyszerűsítettem, elsőnek Babits 'Jónás könyvét', amit Ascher Oszkár előadásában ismertem meg a Kisfaludy-társaságban, máig is betéve tudom, aktualitása mindig újból megráz.

Pityut fazekasinasnak küldte apu a Székelyudvarhely melletti, agyagedényeiről híres Korondra. Egy nyáron át egy ismert fazekas műhelyében dolgozott, élvezte a munkát, de persze nem választotta volna pályának.

Deák nagypapa

Deák nagyapám az első zsidótörvényt még megérte, de jósorsa megkímélte a továbbiaktól. Nyolcvannyolc évesen, utolsó napjaiig bejárt az áruházba – a fülemben cseng a fiáker lovainak pata-csattogása, amikor délben-este hazaszállították. (Emlékszem a kocsis nevére is: Karavasvili Bagrád, büszkén ült a bakon, a fején keménykalap.) Esténként angolul tanult – és reggel panaszkodott, hogy egy nap alatt mindent elfelejtett. 1940 tavaszán megbetegedett, hazahívta Székesfehérvárra a fiait családotul, egyenként mindegyiküntől elbúcsúzott, nekünk gyerekeknek pénzt adott, megkérdezte, mit veszünk rajta (én egy tükörreflexes Rolleicord fényképezőgépet. Amikor 1972-ben ezt vittem magammal első utamra az Egyesült Államokba, egy kisfiú meglátta és izgatottan hívta az apját: 'Look, a real Civil War-camera!'). Halála nagyon megrendített engem, és hasonló korú unokatestvéreimet is, igazán méltó volt hozzá. Először láttam hagyományos zsidó temetést: három fia és egy unokaöccse vitte a teljesen egyszerű gyalult deszkakoporsót, és láttam, hogy ünneplőruha helyett csak fehér vászon lepelbe burkolták. Jellemző rá a végrendelete, néhány mondatot idézek belőle: „Én nyugodt lélekkel hagyom itt a földet, mert akármiképp megaláztak, én életem során mindenképp kötelességemnek megfelelek. A részvényeimet osszátok el 8 részre, mind a hét unokám 19-19 darabot kap, a többiből 50 % a zsidó szeretetházé, a másik 50 % a keresztény Júlia otthon lakói javára adassék. Van a zsidó templomban egy pár ülésem, mai ára 600-700 korona. Ezen összeg fele részben a belvárosi kereskedelmi iskola, másik része a most építendő Ipariskola félárvaként szorgalmas tanulóinak jutalmazására fordítandó, felekezeti különbség nélkül ! Sírkövem olyan egyszerű legyen, mint a szüleimé. Tartsatok tovább is össze, mert abban van a legtöbb erő és ez fogja a mi emlékünket legjobban megőrizni. Székesfehérvár, 1940. március 17-én.

Deák Dávid'

Meghalt 1940. április 18-án. Székesfehérvár polgármestere, Csitáry Emil búcsúztatta: „Hosszú évtizedeket töltött a város kereskedelmi és gazdasági életének szolgálatában. Példás szorgalma, abszolút megbízhatósága, puritán egyénisége, kristálytisza becsületessége és minden közjó iránti áldozatkészsége a város egész közönsége körében különös megbecsülést és tiszteletet szerzett számára. Elmúlása súlyos veszteséget jelent Székesfehérvár városának.” (Csitáry 1944-ben lemondott polgármesteri rangjáról.)

Ide kívánczik az apánk végrendeletéből néhány mondat: „Kívánságom, hogy ezen formai irat dacára testvériesen osztozkodjatok. A két legkisebb unokám, Zsóka és Kiséva is kapjon valami emléket nagyapjukra. Szabó takarítónéninek kegydíjként adjatok havi félfizetést.” És a befejező, megrázó mondat: „Szép volt!” Micsoda élet: az egyetemről egyenesen a harctérre, mire hazakerült, kommün és Trianon, gazdasági depresszió, nem tud a szakmájában elhelyezkedni. 1944-ben internálják, elveszik a lakását, a család szétszóródik, háromnegyed év után szabadul. Bujkálás, illegalitás, ostrom. Végre talpraáll, 1949 márciusában a Kohó- és Gépipari Minisztérium Tervező Irodájában kap vezető állást, érdeklí, megbecsülik (Sztálin Vasmű emlékérem, Diósgyőri emlékérem). *Fotó Pi-tól vagy a nagyszekrényfiókból* 1955 nyarán kitelepítik őket a román határra, rendőri felügyelet alá helyezik, a forradalom után visszaköltözhetnek Budapestre, de a lakásukban megint más

lakik. Hát ilyen volt egy szép élet a 20. században. Igaz, meg kell hagyni, hogy utolsó évtizedei (1957-1980) békés munkában, bölcs életvitelben teltek. Nyugdíjasként haláláig lelkesen dolgozott az Országos Szabadalmi Hivatalban, szabadalmi ellenőrzést végzett három nyelven. Nagy diadallal mutatta be a családnak, hogy sehol a szabadalmi irodalomban nem talált hasonlót egy Rubik mérnök által benyújtott szellemes kockához, úgy hogy most az ő javaslata alapján megadják a szabadalmat. Anyám halála után beletanult a háztartásba, néhány ételre korlátozódott a tudománya, de azokat remekül készítette, és lekvárokkal, befőttekkel ellátta még a bridzspartnereit is. Időközben végre útlevelet kapott, kirepült a fiához New Yorkba, megnézhetette unokáját, Eva Deákot, 'Kisévát'.

Vissza kell térnem a negyvenes évek elejéhez. Erdély egy részének visszacsatolása népvándorlást indított el 1942-ben: rengetegen akarták látni a csodás tájakat, régi városokat, akár kötötték oda őket rokoni szálak, akár nem. Így indult el Pali, először a frissen (és persze ideiglenesen) visszacsatolt Balogra, ahol a Cobourg kastélyban művésztelepet rendeztek be, és ahol barátjával, Bod Lacival és a többi festőnövendékkel vidám életet élt. A művésztelep vezetője Varga Nándor Lajos főiskolai tanár volt, aki zsidó főiskolásokat mentett meg azzal, hogy befogadta őket. Pali 1942-től, már székelyföldi ösztöndíjjal a zsebében, két nyarat és egy telet töltött egy Korond feletti hegyi településen, Pálpatakán, és közben bejárta az egész Székelyföldet.

1942 nyarán mi is mind azokon a vidékeken jártunk. Anyu Szovátán pihent, apu, Pityu, Csillag Ottó unokatestvérünk és én, továbbá három Pestről ismert, ott hozzánk csatlakozó fiatalember: Katona Ferenc, Udvarhelyi György és Tóth András, a hegyeket másztuk. Amikor 1946-ban összekerültünk Palival, sokat mesélt Pálpatakáról: a hegytetőn magányos tanya, akkoriban csak az asszony volt ott a gyerekekkel, Rebekával és Mózzsal, mert a férjét, Balázs Márton, lecsukták: Jehova tanúi közé tartozott, megtagadta a fegyverviselést a katonaságnál. Így azután, amikor 1977-ben már ketten együtt mentünk erdélyi túrára, meglátogattuk őket. A kis Balázs Mózes-gyerekből, aki boldogan cipelte Pali után a festőállványt, csak hogy nézhesse, hogyan dolgozik, most már gazda lett: belterjes gazdálkodást folytattak, maguk természetették és tilolták, festették, fonták, szőtték a kendert, minden tejtermék otthon készült, volt többféle magukgyártotta egyszerű mezőgazdasági gépük, nem szorultak senkire. Ide másolom Balázsné egy 1944-es, Palinak írt levelét: „Igen tisztelt Művész úr, kívánom értesíteni a jelen való jólétünkről melynek párját kívánjuk a kedves szüleikkel együtt a jó Istentől. Továbbá tudatom megkaptam a hozzánk írt lapját melyjet nagy örömmel fogtam és mindent megértetem. Nagyon jó telünk lett ebben az évben, sok a hó, a napok gyönyörűek, változtatják a színüket. Maradok kiváló tisztelettel Ilona”. A nyolcvanas években, egy budapesti Jehova tanui nemzetközi találkozóra eljöttek Pestre nálunk laktak, és a lányuk is meglátogatott néha, hogy a közeli Korondon készült cserepeket itt eladja.

A rettegés korszaka

1944. március 19-én, vasárnap megszállták az országot a német csapatok. 22-én hajnalban arra ébredtem, hogy durva férfihangok németül ordítanak a lakásban. Apámért jött két Gestapo-tiszt, 10 percet adtak a felkészülésre, fogalmunk sem volt, miért és hová viszük. Anyámnak átadta a pénzét, iratait, intézkedett, aztán egy magyar rendőr kíséretében elballagott – egyelőre a Kertész utcai iskolába, néhány napra rá a kistarcsai internálótáborba. Lassan kiderült, mi történt. Ő, miután a szakmájában nem tudott elhelyezkedni, a Kertész utcai nagy, négyemeletes, 400 férőhelyes Cyklop garázsna lett ügyvezető mérnöke (a tulajdonos Hofmann György mérnök), de a német hadsereg szemet vetett a garázsra,

kiürítette, és az egyszerűség kedvéért internálta a vezetőséget – pontosabban: Hofmann Györgyöt az utcáról vitték el, többé senki sem hallott róla.

A háború után apánk visszakapta a garázs-részét, átadta a városi 'szürketaxinak' (azelőtt a 'kék' magántaxisok használták, utóbb Főtaxi-székház lett), a kárpótlásból megváltotta Hofmann részét, egy évig ő maradt az egyedüli tulajdonos, majd a földszinten bérelhetett egy irodahelyiséget. (Itt mondom el, hogy 2006-ban az úgynevezett zsidó-negyed több épületét műemléknek nyilvánították, így a Kertész utca 24-28. alatti, Löffler Béla által tervezett garázsépületet is.)

Ebben a kis irodában próbálta folytatni a népművészet és kézműipar szervezési és értékesítési tevékenységét. Néhány héten át, a rádióba kerüléseimig, én láttam el az iroda 'telefonszolgálatát', ami abból állt, hogy telefon nem lévén, én gyalogoltam a város különböző távoli csücskeibe, hogy a hivatalos üzeneteket vagy leveleket továbbítsam. Ez azonban későbbi történet, hiszen 1944 márciusától szeptemberéig, mindnyájunk legnagyobb aggodalmára, Kistarcsán volt tűsz.

Aput internálják

Internálása a vártnál elviselhetőbb volt, főleg gazdag gyártulajdonosok közé került (leginkább a textilgyáros Goldberget emlegette), közülük néhány százan megúszták a Németországba deportálást. Az internálótábor parancsnokq, Vasdinnyi István, jóindulatú volt. Néha még levelet is lehetett váltani: anyám süteménybe, fogpasztatubusba rejtett levélkéket, apám lefizetett egy őrt, hogy adjon postára egy lapot, Stollár Béla szerkesztőségi címére. Idézek innen is, onnan is néhány mondatot:

Anyánk lapja 1944. március 28-án, még a Röck Szilárd utcai iskolában berendezett gyűjtőbe: „Ne tépelődj, még fiatalok vagyunk, ha el is találunk veszíteni mindent. A gyerekek nyugodtak, őket átsegíti az ifjúságuk és a szerelem – azt hiszem, a fiad is !? Béla remekül viselkedik.” Apánk lapja Pityunak *megvan ???* Másik lapja, 1944. szept.19.: „Itt is olyan hangok hallatszanak, mint amikről írtál, én azonban elég szkeptikusan fogadtam őket – és nem csomagoltam. Úgy látszik, ezen a héten mégiscsak mozgás lesz, de hogy kik lesznek a szerencsések, nem tudni. Valószínűleg Gizi néni (*virágnyelven a német parancsnokság*) dönt. Nagyon szeretnék kint és veletek együtt lenni, el sem tudom képzelni azt a boldogságot.” Apu másik lapja, szept.26. „Megkaptam a múlt szerdai csomagot, a 3 paprika kitűnő volt ! (*a paprikába töltött körözött liptóitúróban levél rejtőzött.*) Hazamenetelünkről jobbnál jobb hírek terjednek, de én nem hiszek bennük – igaz, hogy a hírek terjesztői majd megvernek érte.*

**Azóta tudjuk, hogy Eichmann, Horthy júliusi letiltó rendelkezése ellenére, 1500 embert csempészett ki Auschwitzba, Kistarcsáról.*

Augusztus végén már a magyar rendőrség vette át a tábort, a lehető legtisztességesebben bántak a tűszokkal. Apu: „Most Éva aggaszt egy kicsit, nincs-e túlságosan kitéve háborús veszélynek (*Fräuli voltam Wildburgéknál*), de bízom benne, hogy helyén van a szíve és az esze.” A lap feladója D.I. Kistarcsa, postafiók 20. Cenzori pecséten Hódosi Kovách Géza m.kir.detektív.

A fegyverszüneti tárgyalások során szélnek eresztették a még ott őrzött 220 embert, köztük apánkat is, menjenek, amerre látnak.

Stollár Béla már március 22-én odaköltözött hozzánk, a már nagyjából kiürített Endresz György téri lakásba. Katonasapkáját, kardját felakasztotta az előszobában, hogy mindenki lássa, nem csak a két nő lakik ott – Pityu kitűnő érettségi vizsgát tett a cisztercita gimnáziumban, bevonult munkaszolgálatra, és így nem volt velünk. Béla hamis papirokat gyártott a nevünkre, megtiltotta, hogy a rendeleteknek engedelmességedjünk (ne adjuk be a rádiót, az arany ékszereinket, ne hordjuk a sárga csillagot, legföljebb a házunk közelében, ahol a szomszédok ránkismerhetnek), és ürítsük ki a lakást, de ne költözzünk be semmiféle

csillagos házba. Anyámat elküldte a saját mamájával Görömbölytapolcára, 'nyaralni', a barátaink segítségével elhelyezte apránként minden holminkat. El kell mondanom, hogy egy osztálytársam és jó barátnőm, a nagykőrösi Kováts Zsuzsa (később Sipos Gyula költő felesége lett), március 24-én értesült róla, hogy apámat elvitték, és azonnal megjelent nálam minden iratával, éljek tovább az ő nevében. Nagyon meghatott, de nem fogadtam el, féltem, hogy baja lehet belőle – és még nem is tudtam elképzelni, hogy igazán veszedelemben vagyok. (Hosszú betegeskedés után 2004-ben meghalt, máig is nagyon hiányzik.)

Elindultam gyerekgondozói állást keresni. Újságban hirdettem, de ez nem vált be: egyik jelentkezőről kiderült, hogy se felesége, se gyereke, de mindjárt ott az előszobában csinálna velem egyet – innen futva menekültem. A másikkal, egy háromgyerekes mamával, már mindenben megegyeztünk, amikor egyszerre ingerülten rákérdezett: csak nem bujkáló zsidólány? 'Ugyan kérem' – sértődtem meg, szorosabbra tekertem a karomon a kabátot a befelé fordított csillaggal, és másnap telefonon lemondtam az állást.

Pityu eközben egy erdélyi munkásszázadban robotolt, de az oroszok közeledtével vonaton Pestre indították őket. Október 15-én hallották Horthy rádióbeszédét, ezzel felbomlott a rend, Pityu egy barátjával bevillamosozott Újpestre. Másnap Bélához költözött, a tőle kapott hamis papírokkal felvétette magát a KISKÁ-ba, a zuglói Kisegítő karhatalmi zászlóalj híradós szakaszába, a Szent Domonkos utcába. Hallgatták a BBC-t, röpcédulákat osztogattak, 1945. január 4-én azonban az SS letartóztatta és kivégeztette Varga századost, a parancsnokukat és rájuk zárták az ajtót. Egy sváb SS-őr kiengedte őket, Major Tamással együtt szöktek meg. Ezután Pityu Járdányi Palinál húzódott meg (csak mellékesen jegyzem meg, hogy a zeneszerző történetesen Veress Pali barátja volt, és a húgának udvarolt), majd Járdányi házával szemben egy másik házban amelyben sok volt a katonaszökevény és a bujkáló zsidó. A szomszédban német aknavetőüteget helyeztek el, Pityu tolmácsolt a vendéglősnek, fizetségképpen enni kapott. A katonák 16-17 éves kölni srácok voltak. Tudták, hogy napokon belül meg fognak halni a hazáért.

Akkor már nem volt lakásunk, anyámmal hol itt, hol ott aludtunk pár napig (többek között Tarics Sándor vízilabda-olimpikonnál és Feleki László újságírónál, Béla barátainál), minden holmink szanaszéjjel – később egyszer összeszámoltuk: 17 ember vállalt kockázatot, hogy mentse a mi családunkat, bútorainkat, könyveinket – kivétel nélkül mindent visszakaptunk, még a szomszédságban lakó Haentjens családra bízott konzerveket is, annak ellenére, hogy nagyon kis jövedelműek voltak, és mi felhatalmáztuk őket, hogy fogyasszák el, ha megszorulnak. Ekkor tanultam meg, hogy hihetetlenül gonosz és hihetetlenül önfeláldozó, jó emberek vannak, talán ugyanolyan számban – a közömbösek légiói mellett.

??? Ide részletek Bächer Iván 2001.máj.5.-i Népszabadságban megjelent idevágó cikkéből, Török Sándor, Sztéhlo, Victor János, sőt Ravasz László magatartásáról .

1944 májusa: itt futnak össze a szálak !

Anyám elutazott Stollár Rózsi mamával Görömbölytapolcára, én pedig, Béla által kiállított hamis házasságlevéllel, az ő feleségéként Parádfürdőre mentem egy penzióba, mint aki a pesti bombázások elől menekül. A penzióban csupa katonatiszt-feleség lakott, ők valóban a bombázások elől kerestek menedéket, nem is beszéltek soha másról, mint a bombázásokról, az angolok és az amerikaiak szörnyeteiről, és egy reggelen arról, hogy elvetemült tisztak merényletet követtek el Hitler ellen, 'de hála Istennek nem történt baja'. Nagyon egyedül éreztem magam, Béla is csak hébe-hóba tudott meglátogatni, nem beszéltem senkivel.

Egyetlen családot néztem ki magamnak a penzió ebédlőjében, akikkel jó volna megismerkedni (különösen azután, hogy elfogtam egy beszélgetésüket az ikés igék rendhagyó használatáról): egy ötven körüli, jó megjelenésű apa, kedves arcú, kövérkés, németes akcentussal beszélő felesége (az én szememben mindketten öregek voltak), és gyönyörű szőke lányuk, akit egyszer-kétszer meglátogatott önkéntesi egyenruhás vőlegénye – akár engem a ’férjem’. Nem találtam formát a közeledésre, amíg egy napon be nem rontott valaki az ebédlőbe, azzal a hírrrel, hogy az álnok gyermekgyilkos angolok robbanó töltőtollat dobtak repülőgépről a sétányra. Látnivaló volt, hogy a kiszemelt család (Veressék) nem veszi komolyan a veszélyt. A vőlegény (dr.Gegus Imre, ügyvéd a Hitelbanknál) éppen ott volt, és kihirdette, hogy ő tűzszerész, bízzanak benne, mindjárt ártalmatlanná teszi az alattomos fegyvert. Erre mindenki kitódult a sétányra, ő pedig felemelte a töltőtollat, ’óvatosan’ lecsavarta a kupakját, lassan visszadugta, zsebrevágta és jelentette, hogy ez már biztosan nem robban. Jó alkalom kínálkozott így az ismerkedésre, délután már úgy éreztük, Veress Évi is, én is, mintha régi barátok volnánk. Nap mint nap együtt sétáltunk, nagyokat beszélgettünk – bár én a veszedelmes titkomat megőriztem.

A következő hétvégén meglátogatta őket Évi bátyja is, jóképű fekete fiú, festőművész és egyetemi hallgató: ifj. Veress Pál. *önarckép, a szakállas, vagy a szépfiús? Panka*

Azért ennyire nem egyszerűek a dolgok...

„*Bujt az üldözött, s felé / Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában*”

Hamarosan megjött az értesítés: van biztonságosnak ígérkező állásom. Azonnal utaztam a Duna-Tisza közére, Tápiószéle mellé, Szentmártonkátára, báró Wildburg Walter 1000-holdas földbirtokos Forrópusztájára. (Feleki László, Béla sportújságíró barátja szerezte az állást, Coronini gróf, olasz földbirtokos útján, de nem árulta el nekik, ki vagyok.) Az itt látható, 1944. június 1.-i bejelentő lapról tudni kell, hogy Béla hamisította a szülők, nagyszülők papírjait, hogy a Deutsch név ne szerepeljen, anyámnak pedig az ő takarítónőjük papírjait szerezte meg, azért hívták Keresztes Juliannának (a takarítónő az én születésemkor még csak 15 éves volt, ezért külön házassági engedélyt is hamisított hozzá.) *Wildburgné bejelentőlap vagy a házasságlevél*

Kastélynak nevezett, park közepén álló, hosszú földszintes udvarház, egy sor egymásba nyíló szoba, a legvégén a konyha, hatalmas kamrával. *foto* Három gyerek: a 7-éves, okos Tamás, a 4-éves vasgyúró Gábor, és a másfél éves, szőke fürtös, puttószerű Ági. Amilyen gyerekbolond voltam már akkor is, rögtön beléjűkszerettem, boldogan játszottam, hancúroztam, tornáztam velük, tanultam Tamással (sőt nem csak vele, hanem a teljesen írástudatlan, kedves, 17-éves Rozi szobalánnyal is). *foto* Apraja-nagyja hamar megkedvelt, és én is remekül éreztem magam köztük. Számomra új és érdekes volt a földbirtokos élet, a hajnali dinnye-mázsálások, a baromfiudvar, a béresek rendezett, szépen karbantartott házsorai. Részlet egy Bélának írt, 1944. aug.23-i levelemből: „Képzeld, újabb légóizgalmak: egy Sztálingyertya esett a Forrópusztára, olvasni lehetett, olyan világos lett. Hétfő este fent voltam a báróval a szőlőhegyen a présháznál, onnan jól látni Pest felé, légiriadó lehetett, de bombázást nem láttunk, csak lövöldözést. Kimentünk a mázsálóhoz is: egy pesti dinnyekereskedő, bizonyos Debreczeni, volt itt a Mateosz-kocsival. Tiszta sötét volt a tanya, csak a mázsáló tetején égett egy kis viharlámpa. Derékig érő halmokban a sárgadinnye, szédítően jó illat. A feketeségben nyüzsgött a sok ember, a mi dinnyéseink és a fuvarozók kézről-kézre adogatták a kosarakat, tornyozták fel az autóra a gyümölcsöt. Valahogyan félelmetes és izgalmas volt, Steinbeck Érik a gyümölcsöt juttatta eszembe, mindenki

kapkodott, rongyos férfiak cigarettával a szájukban, a kereskedő felesége a mázsálón jegyezte a súlyokat. Naponta 30-35 mázsát visznek Pestre.”

Másik levelemből: „Egy alkalommal, amikor vendégek voltak a háznál, arról beszéltek, hogy most vagonírozzák be a zsidókat, teljesen érthetetlen, hogy mind ’engedelmeskednek, mint a birkák’, pedig tudhatnák, mi vár rájuk, mégsem szöknek meg, nem bujkálnak, mert olyan gyávák. Szívesen lelepleztem volna magam, kár, hogy nem tehettem! Egy másik élményem: a báróék néhány napra elutaztak, rám bízta a házat, a népes cselédséget és a kamra kulcsát. Éppen bujócskáztam a parkban a gyerekekkel, amikor szalad hozzám Rozi szobalány: ’Kisasszony, tesszen azonnal jönni, itt vannak a csendőrök, magára várnak!’ Szorongva mentem be a konyhába, minek kellek én a csendőröknek? Az egyik, amolyan csendőr-humorral, elkapott, megszorogtatott és megbilincselte a kezem: ’Na, most velünk jön!’ Szerencse, hogy nem volt jó megfigyelő, különben észrevette volna, hogy az én hetyke válaszaim mögött vad rémület rejtőzik. Végre kiderült, hogy a házi szokás szerint, ha bejönnek a kastélyba, megkínálják őket pálinkával -- a kamrakulcs pedig az én zsebemben volt.

Anyám addigra otthagya Görömbölytapolcát és Stollár-mamát, és Lupaszigeten bújt meg. Ennek is említésre méltó az előzménye. Anyám, keskeny, egyenes orrával, világosbarna hajával cseppet sem emlékeztetett zsidó származására, ezzel szemben Stollár-mama -- aki nem volt zsidó, nyírbaktai Baktay Rozália -- sötétre festett, göndörre dauerolt hajával, túlságosan élénk modorával, színésznői ambícióival és főleg azzal, hogy (fontos szerepe tudatában) kereste minden katonatiszt, rendőrtiszt társaságát, bizony gyanússá tette magát. Ugyanabban a penzióban lakott hamis papírokkal egy angol tanárnő (a háború után egyetemi tanár), Elekné Róna Éva, aki arra a meggyőződésre jutott, hogy Stollárné zsidó, és Deákné azért van vele, hogy vigyázzon rá, tehát ő is közeledhet hozzá, talán őrá is vigyázni fog. Hamar összebarátkoztak, be is vallották egymásnak, hogy mindketten bujkálnak, és hogy Stollárné csak bajt hozhat rájuk, legjobb lesz, ha együtt elmennek Lupaszigetre, ahol Róna Éva sógorának üresen áll a nyaralója. Ebben a nyaralóban kerestük meg anyámat, apu és én, 1944 szeptemberében, amikor az utolsó kistarcsai túszokat elengedték. Apu természetesen Pestre ment, Stollár Béla Ráday utca 33/b, V.em.6. alatti lakásába, onnan hívtak fel engem. Valami zavaros magyarázattal két napos rendkívüli kimenőt kértem a bárónétól, fel Pestre, és apuval hajón Lupára. Hiába is írnám le ezt a találkozást a napsütötte kertben...

Lupa azonban lakhatatlan télen, de szerencsére Deák Károlynét, a már emlegetett Baba nénit, megkérdezte egy orvos barátjuk, nem tud-e valami megbízható házaspárról, aki vigyázna a lakásukra, a József körút 74-76-ban (a Corvin mozi szomszédságában), mert az oroszoktól féltükben azonnal indulnak Nyugatra. A szüleim Bélától kapott ’erdélyi menekült’-igazolvánnyal be is költöztek.

Izgalmas történetek

Jó példáim vannak arra, hogy a merészség néha beválik. Dr. Kovács Károly Pál elektromérnök, másodunokatestvérem Keri férje, a Várpincékben lapított, mert sem zsidó, sem katona nem óhajtott lenni. A razzia azonban elkapta, és elvitték sokadmagával egy kaszárnya udvarára. Nyilvánvaló volt, hogy akár mint bujkáló zsidót, akár mint katonaszökevényt, itt rövid úton ’felkoncolják’ – ez volt a nyilas szakkifejezés. Egyszerre felfedezett az udvaron toronyba rakott székeket, megragadta a legelső lábakat, és barátságosan köszöntve az őrt, kimasírozott a szék-toronnyal a kapun, csak az első sarkon szabadult meg életmentő terhétől.

Unokatestvéremnek, Csillag Matyinak is izgalmas kalandjai voltak, ezekről beszámolt az 1996-ban németül, svájci unokái számára írt visszaemlékezéseiben. Kissé rövidebbre fogva, lefordítom: „Első lebukásom és menekülésem története, 1944 novemberében. A német

megszállás kezdetétől 1944 végéig, Szánthó Norbert névre szóló papírokkal, egy vállalati vezető sofőrjeként működtem. *(Minden levélben, telefonon még évtizedek múlva is Norbinak neveztük.)* Két ellenállási csoport, a Magyar Szabadságmozgalom és a Béke Párt megbízásából röplapokat szórtam szét az autóból. (A Magyar Szabadságmozgalom mögött néhány Pesti Hírlap újságíró, köztük Stollár Béla, Schmidt Frigyes és Kárpáthy Gyula állt, a Béke Párt az illegális kommunista párt mozgalma volt, a szocialistákhoz összekötőként Szakasits Györggyel.) November végén kitudódott, hogy a csoport egyik tagja, aki ismerte az én Teréz körúti címemet, a nyilasok kezére került, ezért nem a lakásomra mentem vissza, hanem egy másik búvóhelyemre, a Timár utcába. Csakhogy a kíváncsiság nem hagyott nyugton, néhány napra rá benéztem a terézkörúti lakásba, ahol két fegyveres nyilas fogadott. Azonnal elindítottak gyalog a Szent István körút 4. alatti nyilasház felé. Útközben törtem a fejem, hogyan szabadulhatnék meg röplapokkal teli aktatászkámtól, végül egy virágáros bódéja mögött sikerült elejtenem. A nyilasok a Nyugati pályaudvarnál fedezték fel a táska hiányát, és hiába erősködtem, hogy nem is volt nálam, megindultunk együtt visszafelé. Félttem, hogy a virágáros néni beárul, de szerencsére néhány száz pengő is volt a táskában, ezért ő is tagadta, hogy látta volna. Megérkeztünk a nyilasházba, borzalmasan összevert, megkínzott emberek feküdtek a földön. Engem arról faggattak, mi az én feladatomból és ki az összekötőm. Azt állítottam, hogy a nevét nem tudom, de minden délután 3-kor találkozom vele a Kossuth Lajos utca—Múzeum körút sarkán. Két nap egymás után vártam ott -- ők civilben, néhány méterre tőlem --, persze eredménytelenül. A harmadik hajnalon felfedeztem, hogy az egyik nyilas kiment a lakásból és a zárban hagyta a kulcsot. Szerencsére a házmeister is kinyitotta már a kaput, elmenekülhettem.”

Egyébként az első napon anyám a villamosból meglátta a forgalmas utcasarkon ácsorgó Matyit, de szerencsére nem szállt le hozzá.

„A második lebukás 1944. december elején történt. Sürgősen új iratokra volt szükségem, ezért Ottó öcsémrel együtt elmentünk a Kékgyöngy utcába, ahol egy ismerős detektív lakott. A 16-éves Ottót küldtem fel, hogy megtudja, otthon van-e, akit keresünk. Idegen ember nyitott ajtót: Na, újabb üzletfél, gyere csak be! Ezt hallva, felszaladtam, sikerült az idegent egy erőteljes rugással pár percre harcképtelenné tenni, és ezalatt Ottóval együtt elviharzottunk. Rohantunk a Déli pályaudvar irányába, és mert kevésbé féltünk a rendőrségtől vagy a börtöntől, mint a nyilasoktól, torkunkszakadtából rendőrért kiáltoztunk, megzavarva ezzel az utcán az embereket, akik nem tudták, kit kellene elgáncsolniuk. Egyenesen anyánk titkos lakásába rohantunk a Várba (itt kelt ki a Veress-család történeténél már említett bab), és együtt igyekeztünk a Timár utcai menekült-lakásra.”

A legvalószínűtlenebb, de tökéletesen hiteles meneküléstörténet nem családtaggal, hanem Frank Vera volt osztálytársammal és a férjével, Strauss Ivánnal esett meg. Iván valahol Keleten munkaszolgálatos volt, Verának be kellett költöznie egy csillagos házba. Egy novemberi hajnalon összeterelték az udvaron a nőket, és elindították őket gyalog, a Bécsbe vezető országúton. Kétéves gyereket hagyta otthon, egyetlen gondolata az volt, hogyan szökhetne vissza. Több sikertelen kísérlet után tizenketten összeálltak és visszaindultak Pest felé. Éjszakánként gyalogoltak, nappal bujkáltak erdőn-mezőn. A pesti gettó falához már katonai kísérettel érkeztek. Nem tudták, hol vannak, nem ismerték a falat, hiszen azt csak most húzták fel. És akkor ott, a sokhetes gyaloglás utáni reménytelen megérkezés első percében, a légiveszély miatt teljesen elsötétített városban, maga mögül egy hangot hallott, az Iván hangját. A szokásos álom – gondolta, hiszen valahányszor aludhatott, azt álmodta, hogy otthon van – és meg se mozdult. Újra hallotta a hangot. És ha mégsem álom? -- Iván? – Igen, ki az? -- Ha Iván akkor nem szólal meg, soha az életben nem tudják meg, hogy ott egymás mellett álltak a vaksötét Budapesten. Eközben kinyílt a falon egy ajtó, és kezdtek betuszkolni és megszámlálni a nőket. Vera is bement, így a létszám teljes lett, de Iván utánaugrott,

megragadta a karját, kirántotta az utcára -- és elvitte a svájci nagykövetségre, ahol ő, a munkaszolgálatból szabadulva, már egy ideje dolgozott.

Újra Pesten

A nyilas kormány üres országot akart az érkező szovjet csapatokra hagyni, ezért elrendelte, hogy a falvak lakossága induljon nyugatra. Szekereken és gyalog vonultak az emberek, szívfájdító látvány volt ez a népvándorlás. Akkor döbbsentem rá, mi rejtőzhet egy emberben. A kastély személyzetéhez tartozott egy béreslegény, szolgálatkész, szerény, rendes srác, aki belépett a polgárőrségbe és puskát kapott, hogy vigyázzon a községen átvonuló sok idegenre. Másnap büszkén közölte velem, hogy lelőtt egy cigánylányt. Amikor ráfőrdtem, hogyan tehette, azzal védekezett, hogy a lány tetves volt. És bár nem szívesen teszem, mert demokratikus, polgári gondolkodásáért tiszteltem és – rettentő indulatossága ellenére – kedveltem a bárót, leírom azt is, amit ugyancsak a kor és a feudalizmus számlájára írtam: valamikor a nyár végén birtoknéző körutazásra vitt a báró a sárga homokfutón (*négykerekű, könnyű, nyitott lovaskocsi*). A kocsis (lehet, hogy ugyanez a béreslegény volt) menet közben elaludt a bakon – tehette, a lovak tudták az utat --, és a báró, amikor ezt felfedezte, lovaglóostorával teljes erővel végigvágott a fiún.

Természetesen elindult a Wildburg család is Budapest felé, velem együtt, autón; a legféltettebb holmijukat és főleg a rengeteg élelmiszert, hirtelenében leölt sertéseket, társzekereket hozták. Aranyukat, ékszereiket a kastély egy használaton kívüli kéményében rejtették el. Azonban amikor az ostrom után hazamentek körülnézni, felfedezték, hogy a kéményhez tartozó kályhát a katonaság fűtötte, az aranyuk épségben megmaradt, de az ékszerek briliánsai alighanem örömmel fedezték fel, hogy valójában a község rokonai, és nagy lánggal elégtel!

A Vilma királyné úton (ma Városligeti fasor) várt ránk szállás, Ádám orvosprofesszor elegáns villájában. A rendkívül szerény, udvarias és nagy tudományú Ádám doktor, zsidó létére Horthy háziorvosa, 'kivételezett' volt. Én is ott laktam, egészen karácsonyig, amikor kimenőt kaptam, hogy a József körúton a szüleimmel ünnepelhessek. Vártuk Bélát is, hiába. (Ez volt az a karácsony, amiről a Stollár-történetben beszámoltam.)

A báróékhoz már nem mentem vissza: a várost bekerítették a szovjet csapatok – én pedig elindultam, hogy Béla nyomára akadjak. Nem volt könnyű: minden barátunk, minden fiatal ember, ki ezért, ki azért, bujkált, idegen néven, idegen lakásban. Szüntelen ágyúzás, bombázás között bejártam a várost, még az Astoria alatti óvóhelyen berendezett nyilas parancsnokságra is lementem kérdezősködni – joggal feltételeztem, hogy ekkora szemtelenségre nem számítanak, nem lettem gyanús, de nem tudtak semmiféle Stollárról. Végül Magyar Pali újságíró barátunktól tudtam meg, mi történt.

Most visszaugrom egy hónapot, hogy elmondjam azt a keveset, amit nagyanyám utolsó heteiről tudok. A Gizella penziót persze elvették tőle, és be kellett költöznie egy zsúfolt 'csillagos házba'. Anyám hívta ugyan, használja a hamis papírokat és lakjon velük a József körúton, de ő arra hivatkozott, hogy neki nincs mitől félnie, minden rendelkezésnek engedelmeskedik, nem vethetnek a szemére semmit. És most itt végre bevallom azt, amiért mindörökre furdal a lelkiismeret: megkönnyebbültem az elhatározásától, mert annyira féltettem főleg apámat, hogy őt is bajba sodorhatja, hiszen egy razziánál könnyen le lehetett volna buktatni nagyanyámat, aki a család egyetlen zsidó vallású tagja volt, és alighanem a Miatyánkot se tudta volna elmondani. Azt reméltem, igaza van, mit akarnának egy 73 éves, koránál megtörtebb öregasszonytól. Hamarosan kiderült, hogy csak áltattam magam. 1944. november 17-én, egy szokatlanul hideg, hóviharos napon, kiterelték az öregasszonyokat az udvarra, annyi holmit hozhattak magukkal, amennyit elbírnak (vagyis szinte semmit), és gyalogmenetben elindították őket Németország irányába. Két unokája, Pityu és Csillag Matyi,

tehetetlenül nézte, kísérte a menetet. Másnap Stollár Béla egyenruhában utánament az óbudai téglagyárba, abban a reményben, hogy kihallgatásra rendelő hamisított papírral kihozhatja onnan, de nem sikerült a tömegben megtalálnia. Egyetlen hírt kaptunk róla a háború után: Győrnél még látta valaki, odáig tehát elgyalogolt.

Megindul az ostrom -- és 52 napig tart

'Az oroszok már a spájzban vannak'

1944. december 24-én a szovjetek simán, ellenállás nélkül leereszkedtek a Budakeszi úton, a mai Hűvösvölgyi (akkori Hidegkúti) útig, egészen a Szép Ilona villamoskocsiszínig (a Mese utcát sem kellett megostromolniuk). Ebből az irányból kezdték bekeríteni a várost, mi hiába reméltük, hogy az Üllői út felől jönnek, és mindjárt nálunk lesznek, a József körúton. Ungváry Krisztián azt írja Budapest ostromáról szóló könyvében*, hogy a fogaskerekű Széchenyi-hegyi végállomásánál békésen várakozó utasok meglepetésükre egy géppisztolyos szovjet előörsre bukkantak, akik ott sültgesztenyét vásároltak egy árustól, majd felszálltak a menetrendszerűen érkező fogásra. Ungváry szerint sem a német, sem a magyar parancsnokságok nem készültek Budapest védelmére nyugati irányból. A Móricz Zsigmond körtéren (akkor Horthy Miklós-tér), a visszaemlékezések szerint, a légvédelmi tüzérek munkáját jelentősen lassította a villamosforgalom, az Olasz-fasoron (ma Szilágyi Erzsébet fasor) a menekülő sváb parasztok tömege és a belváros felé igyekvő katonai járművek bénították meg a forgalmat. December 25-én állt le a villamosforgalom, 28-án a gázellátás, 30-án az áramszolgáltatás. Karácsony és Újév között került orosz kézre a Városmajor és a János kórház környéke.

*Lásd: Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Corvina Kiadó 1998. (Angolul: The Siege of Budapest. Yale University Press, 2006. A könyv recenzióját Deák István írta a The New Republic 2005. aug. 15-i számában.)

Nem sokáig laktam a szüleimmel hármásban a nagykörúti lakásban. A ház lakói az ostrom megindulásakor leköltöztek az óvóhelyekre, de mi a bombáknál is jobban féltünk a nyilas razziáktól, és fent maradtunk, mindaddig, amíg olyan bombatalálat nem érte a lakást, hogy a fele leszakadt a földszintig, és bennünket a légnyomás földhözvágott. (Ezt egyébként még meg tudtam telefonálni Budára, Mikes Ili barátnőmnek, amikor felfedeztem, hogy a telefonkészülék lelóg ugyan az emeletről, de működik, csak fel kellett a zsinórjánál fogva húzni. Másnapra persze már süketek voltak a telefonok.) Kénytelenek voltunk leköltözködni, egy óriási mángorló tetején vetettünk ágyat hármunknak, a szenespincébe rejtett bőröndben tartottuk az értékeinket, a pince végében illatozó küblibe intéztük a dolgunkat, és sok család közös tűzhelyén főztük, amink volt. Viszonylag békések voltak a körülmények, a lakók túrték és segítettek egymást a nehéz körülmények között. A vízért fel kellett menni egy földszinti lakásba, a világítást cipőpasztába nyomott spárgakanóc szolgáltatta, kint pedig dörögtek az ágyuk, hullottak a bombák. Egyszer éppen az utcán voltam, amikor egy találatot kapott ló elpusztult. Az emberek rögtön körülállták, egyikük hatalmas késsel darabolta, nyúzta, engem felszólított, hogy tartsam a patáját, amíg elboldogul – azután szétosztotta a húst a körülállóknak. Anyám először megütközött, de utána rászánta magát a friss lóhúsleves-főzésre.

Felejthetetlen, megrázó élményem: kint voltam az udvaron, vízért mentem, amikor egy nyilas odaráncigált egy tízévesforma kisfiút – nem tudom, addig hol bujkálhatott, sosem láttuk -- , és üvöltözni kezdett, hogy ha az apja nem jön elő azonnal, kivégzi a reszkető gyereket. Elég soká tartott, amíg az apa előkerült a szenespincéből, én már rég visszamenekültem a 'mi pincénkbe', hogy ne lássak-halljak semmit, de bizony oda is lehallatszottak a lövések: mindkettejüket kivégezték.

Vártuk a szovjeteket. 1945. január 18-án megérkeztek a József körúti pincébe, örömben-bánatomban elsírtam magam, abban a tudatban, hogy már nem vagyunk veszélyben, és abban a csalódásban, hogy Béla nem érthette meg. (Egyszer, mikor még együtt voltunk, én aggodalmaskodtam, milyen lesz az élet a szovjet rendszerben. Azt felelte: 'Az ördöggel is szövetezni kell a nácik ellen!') Bizony hamar értek kellemetlen meglepetések. Először az óráinkat vették el, anyám nagyon sajnálta apám drága schaffhauseni aranyóráját és próbálta megértetni a 'ruszkiszoldáttal', hogy cserélje el, nyújtogatta neki a saját, nem olyan értékes aranyóráját. El is fogadta a szoldát, de persze nem adta vissza a másikat. Másnapra azonban nagyobb lett a baj. A szomszéd pincéből átkiabáltak hozzánk: eldugni a nőket, viszik őket az oroszok fel a lakásokba, 'krumplit pucolni'. Hiába bújtam be a szüleim közé, és takartak be a fejem búbjáig, mégis felfedeztek, és kezdtek előráncigálni. Anyám, aki a normális életben apróságokért minduntalan riadozott, nagy bajban mindig csodálatosan helyt állt: berohant a másik pincébe, ott felfedezett egy katonát, a gallérján vörös csillagokkal, karonragadta és berángatta hozzánk. A tiszt üvöltözni kezdett a katonákkal, öklét rázva kikergette őket, és attól kezdve nappal harcolt, éjszaka pedig ott ült a mi pincénkben és vigyázott ránk nőkre. Ettől fogva a nők, főleg a fiatalja, nagykendővel bebugyolálta a fejét, sokan bekormozták az arcukat, minél öregebbnek és mogorvábbnak álcázták magukat.

Hamarosan fel lehetett költözni a lakásba, legalábbis a megmaradt részébe. Találtak nálunk szállást mások is, akik Horthy titkos béketárgyalásai és a szovjet csapatok érkezése eredményeképpen kiszabadultak a munkatáborokból. Így szaporodott a család: megjött Pityu, aki az ostrom idején Pesten, a Szent Domonkos utcában közös pincében bújt Major Tamással és Gobbi Hildával, azután Timár Pali, anyám öccse, Deák Péter, Csillag Matyi, két unokatestvérem, és odavett anyám egy rokon kisfiút, a 9-éves Manovill Tibort is.

Budán folynak a harcok

Örkény korhű egypercese: 'Hozott szalonnával patkányirtást vállalok. Dr. Varsányiné.'

Pesten azonnal megindult az élet, az emberek hihetetlen lendülettel fogtak a romeltakarításhoz, a túlélés lehetőségének megteremtéséhez. Eközben a németek sorra robbantották fel a hidakat – rettenetes volt tudni, hogy ezek a hatalmas dördülések azt jelentik: megint vége egy szép hidunknak. A Várból kitörés szörnyűségeiről, a budai oldal rémségeiről csak sokára értesültünk, így én is csak később tudtam meg, micsoda veszteségek érték a Veress családot.

Budán még folyt az értelmetlen harc, mégis öröm volt látni – és részt venni benne --, hogy a pestiek máris nekifogtak a helyreállításnak, romeltakarításnak, mennyi ötletük volt a túlélésre: mindenütt a városban pogácsát, puliszkát, szójapástétomot árultak. Megindult hangszórókon a rádióadás, játszott 1-2 mozi, használt ruhát cseréltek élelmiszerre és viszont, utaztak a vonatok tetején, hogy falun csereberéljenek iparcikket ennivalóra. Mi, rádiós fiatalok is romokat takarítottunk, és utána fáradhatatlanul 'zakatoltunk', énekelünk. 'Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják...'

Én nem maradtam szüleimnél a József körúti romok és a szovjet harci alakulatok között, hanem megkerestem a Szövetség utcai gróf Apponyi Albert Poliklinikán egy ismerős orvost, a zengzetes nevű Gabrielli Elemért, aki 1945. január 22-én felvétetett a sebészeti osztályra kiegészítő osztályos ápolónőnek, hivatkozva orosz nyelvtudásomra (sebesült szovjet katonák is feküdtek a kórházban [Néhány éve nagy titokban tanultam oroszul, egy szláv nyelvet és akartam tudni a német, angol és francia után. Tanárom egy fehér orosz menekült volt, aki szívrepesve várta honfitársai Magyarországra érkezését. Sajnos csalódnia kellett, azonnal kivégezték.]). A kórtermek még lakhatatlanok voltak: minden ablak kitörve, mindenfelé romok, a sebesültek a pincében feküdtek, ketten-hárman egy ágyban, fűtés, gyógyszer, kötszer és élelem nélkül. Az első feladatom az volt, hogy a vizitáló sebésznek

tartsam a gyertyát, amikor kibontja a krepp-papír-kötésből (!) a sebesült testrészeket. Minden seb gennyes volt, rothadt, olyan irtózatosságot árasztott, hogy az elsónél szószerint ájultan elvágódtam, de összeszedtem magam, nem hagytam, hogy más helyettesítsen, és többé nem lettem rosszul, mivel már tudtam, mire kell felkészülnöm. Súlyosbította a helyzetet, hogy egy 'ukrának' nevezett hasmenésjárvány kezdődött, betegek-ápolók mind megkapták, én is – részletekbe nem bocsátkozom.

Jó pár nap múlva, mire az ablakokat papírral beszögezték, fel lehetett költözni a fűtetlen emeletre. Egy sebészeti kórterembe kerültem, 6-személyes szobába, ahol 12-en feküdtek, csupa súlyosan sebesült katona. A koszt betegnek, orvosnak, ápolónak azonos volt: reggel egy bögre pótkávét egy szelet kenyérral, délben egy tányér teljesen híg leves szójából vagy takarmányborsóból, este emlékezetem szerint semmi. Egyszer az egyik beteg felesége hozott nekem, hálapénzként, négy szem krumplit. Nagy kincs volt, néhány szobában már égettek szemetet a vaskályhában, annak a tetején sütöttem meg naponta egy szemet. Nem csoda, hogy sorra haltak meg a sebesültek, egy hónap alatt kicserélődtek a betegek, összesen 24 ember halálánál voltam ott, mindegyiket meggyászoltam.

Közben január 18-án felszabadult a gettó, egész nap hozták hordágyon az embereket, főleg nőket. Mindenki tetves volt, a ruhákat fertőtlenítettük, a betegeket mosdattuk és kengettük. Borzadva láttam az udvaron egy meztelen halottakkal magasra hányt szekeret.

Talán ugyanaznap történt, hogy hordágyon behoztak egy férfit, aki láttomra felült, és erős, senkiével össze nem téveszthető hangján, bemutatkozott: Somlay Arthur vagyok.

Két emlék bánt máig is. Az egyik: egy kövérkés, idősebb férfi számára a felesége, isten tudja milyen nehézségek árán, penicillint szerzett, hogy a férje üszkösödő lábát ne kelljen levágni – én pedig egyik napon elfelejtettem beadni a gyógyszert. Harmadnapra levágták a lábát, és meghalt. Hiába nyugtatom magam, hogy valószínűleg menthetetlen volt, máig is gyilkosának érzem magam. A másik: egy nőnek vérátömlesztést rendelt Gortvai dr., a sebészfőorvos, de vér nem volt. Jelentkeztem véradásra, egyáltalán nem gondoltam 'hálapénzre', de amikor a férje átnyújtott egy kiló cukrot, bizony elfogadtam. Mindemellett megvallom, jól éreztem magam a kórházban, örültem, hogy annyi embernek szüksége van rám (illetve főleg az ágytátra! 'Nővérke édes, kérem a kacsát' – ez hangozott el a legsűrűbben a rendkívül csendes kórteremben). Megdöbbenett, milyen némán, magába zárkózva szenvedett és halt meg sorra mind. Nagyon megszerettem egy asszonyt, aki két héten át ott ült a súlyosan sérült férje mellett, nem is engedte, hogy más ápolja, éjszaka két összetolt széken kuporgott az ágy mellett és mesélt neki a 3-éves kislányukról, gyözködte, hogy annak a kedvéért meg kell gyógyulnia. A történet vége szomorú: az asszony is elkapta az ukránt, olyan rosszul lett, hogy befektették egy női kórterembe, és akármennyire igyekezett az ápolást Cili főnővér meg a 'nővérke' pótolni, az asszony szüntelen biztatása híjján a férfi harmadnapra meghalt.

A Magyar Rádió

Lassan fogyott a beteglétszám, visszajöttek a képzett ápolónők, én pedig hallottam, hogy a Magyar Rádió bemondópályázatot hirdet, idegen nyelveken beszélőket is vár, és jelentkeztem. (A jelentkezéshez beadott életrajzban hivatkoztam arra, hogy a gimnáziumban öt éven át minden évben megnyertem a Jékely-Áprily igazgatónk által kitűzött 'a legszebben magyarul beszélő' díjat.) Nyolcszázán pályáztak, én ötödmagammal kerültem be: a zengő hangú Körmendi Lászlóval, a mindig tréfás kedvű Bán Györggyel, aki később átment a televízióhoz, Szepesi Györggyel, aki Pluhár Ferencnek, a híres sportriporternek, tanítványa és utóda lett, a többire nem emlékszem. 1945 április 1-én kerültem be, a rádióadások május 1-én indultak meg, én már első nap a kiváló Skoff Elzával felváltva mondtam be a műsorokat. Remek idők jöttek, a nevezetes Pagodában ülve vártam a soromra, és rengeteg érdekes

emberrel ismerkedtem meg, csak példaképpen sorolom: költőkkel (Képes Géza), írókkal (Szobotka Tibor, Kolozsvári-Grandpierre Emil, Varga Dombi, Schöpflin Gyula—írói nevén Nagypál István --, az azóta bizony elfelejtett Füsi József), énekesekkel (Török Erzs), újságírókkal (Bajomi Lázár Endre, Dalos László, Gyöngyi László, Ember György), vagy Molnár Auréllal, a kulturális műsorok kiváló riporterével, aki a Parasztmadonna nevet adta nekem (amit Pali később több munkáján alkalmazott rám). Kezdték megtanítani a mesterségre is. Az első oktató Márkus Emilia drámai színésznő volt: az unokájával, Nizsinszkij Tamarával egy iskolába, és egy katolikus hittanórára jártam, ezért kettőnknek együtt mutatta be, hogyan lehet a telefonkönyv névsorát is elragadóan, figyelemkeltően felolvasni. A rádiós fiatalok unszolására sürgősen beiratkoztam az egyetemre, angol-francia szakra, Yolland és Eckhardt professzorokhoz. (Sajnos csak öt szemesztert végeztem, addigra férjhezmentem, állapotos lettem, a munka melletti egyetemrejárás sehogysem fért bele a napjaimba.) *(egy lap az indexből)*

Bemondói dicsőségem nem tartott soká: Schöpflin Gyula -- aki ugyanaznap került a rádióhoz, amikor én és 3 évig volt műsorigazgatónk – egy idő után sajnálkozva közölte, hogy a hangom és a beszédem alkalmas ugyan a szpikerségre, de túlságosan izgulok, állandóan bakizok – ami pedig akkor még teljesen indokolatlan volt, hiszen a rádióadás csak két 6-kilowattos adóval működött és alig néhány utcai hangszórón szólt (ugyanis a rádiókészülékeket a felszabadulás után mind be kellett szolgáltatni és május 20-ig zár alatt voltak). Áthelyeztek a Külügyi osztályra, ahol, már csak rövid időre, megint érdekes emberek közé kerültem: ott dolgozott Rupert Gosling angol, és báró Bornemisza János francia lektor is. Mindkettőnek hamarosan felmondtak, egyedül maradtam, főnök nélkül, magamnak kellett kitalálnom, kialakítanom, mit is tehet a Külügyi osztály. Gosling búcsúzóul még gyorsan megkérte a kezemet, azzal csábítva, hogy kivisz magával Angliába, de én igazi szerelemre vártam. Emléklül kaptam tőle egy nagy, nehéz zöld üvegvázát, 'hogy legyen mit a férje fejéhez vágni...' *(Pl festménye)*.

Jó életem volt a Külügyi osztályon, ha eltekintek attól, hogy az ablaktalan irodában egész télen kabátban, levágott ujjú kesztyűben gépeltem, és napszámban főztem a hársfateát – amihez a fentiek, és mások is, így Baleczky Emil orosz fordító, Képes Géza, Huzella Elek zeneszerző * * szinte mindennapos vendégeim voltak. Molnár Aurél karikatúrákat rajzolt a kollégákról: Dóry Maryról, Pálóczy-Horváthról, Grandpierre Magdáról. A Műszakiak megtanítottak a hangrögzítés alapelemeire, nemsokára önállóan vehettem fel magyar népzene, hogy külföldi rádiókkal, elsősorban a párizsival, zenei anyagokat cseréljünk. Idézek egy 1948. nov.16-i, a Magyar Központi Híradó Rt.*

* Így hívták a Magyar Rádióból és a Magyar Távirati Irodából álló céget, ahol később, nagy örömünkre, egy épületben dolgoztunk és ebédeltünk Palival. Sok mindent meg lehet tudni a kezdeti hősi időkről Schöpflin Gyula 'Szelkiáltó' című 'Visszaemlékezés'-éből (Magvető—Pontus, 1991.)

**dr. Huzella Elek a Magyar Zeneművészek Szövetségének alapító tagja, a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola tanszékvezetője. Kórusművek, zenekari kompozíciók, sok zene-esztétikai tanulmány alkotja életművét. 1957-ben Vercelliben megnyeri Epilogus című orgonaművével a hagyományos zeneszerzői versenyt.

1971-ben, 56 évesen halt meg.

Tisztelt Igazgatóságának címzett levelemből, amelyben lektorra kinevezésemet kértem: „Teljesen önállóan rendezem egy év óta az osztály minden montázsát és kisebb hangjátékát (eddig kb. húsz-huszonötöt), számtalan más felvételt bonyolítottam le: interjúkat, olyanokat is, amiket én csináltam, öt montázst és több összekötő szöveget magam írtam, ismerem alebonyolítás és a felvételek technikáját, ezen felül rendszeresen végzek lektori és írói munkát.” Az átminősítést megkaptam. *(Pl rajza)* Így tudtam szerepeltetni Török Erzsit, a

népballadák csodálatos énekesét, aki rövid ideig felesége volt Borbély Antalnak, a nyilas Virradat szerkesztőjének (és aki 1944 december végén Pityuval egy Kiska alakulatnál szolgált, vagyis bújt, ez alkalommal mar a nyilasok elől), és ezért eltiltották a fellépéstől, és Gáborjáni Szabó Klárát, Szabó Lőrinc lányát, akit az apja miatt nem engedtek a Rádióban verseket szavalni, vagy előadhattam Gelléri Andor Endre remek novelláit, aki 1945-ben Günskirchenben meghalt, és azóta valahogyan megfélemeztek róla. Korolovszkyné Gachot Klári barátnőmnek 1948-ban írott levelemből idézek – ő akkor Párizsban élt: „Óriási módon kibővült a műsorcsere, hetenként legalább háromszor vesznek át tőlünk koncertet, a BBC október folyamán nyolcat fog közvetíteni, Párizsban minden héten közvetítünk egy zenekari koncertet. Töménten lemezt és könyvet kapunk minden európai rádiótól – és ez mind az én művem!” Nagy szerencsém volt, hogy akkor még ilyen kisipari módszerekkel készültek a műsorok, hozzáértés és felszerelés nélkül, és így én is ilyen pompásan szerepelhettem!

Nagy örömeimre és büszkeségemre a Teleki Intézet munkatársai meghívtak, hogy – természetesen ingyen – vegyek részt a béketárgyalások előkészítésében, ami abból állt, hogy munka után késő estig gépeltem a tárgyalásokban felhasználandó anyagokat (sajnos, nem a remélt eredménnyel végződtek.) Magyarország minden visszaszerzett területet újra elveszített és súlyos kárpótlás fizetésére kötelezték a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia irányában.

Főnököm Káldor György rendkívül művelt, szeretetreméltó ember volt. Fiatalon csatlakozott a kommunista párthoz, és mint ilyen, 1919-en Bécsbe emigrált. Hazakerülve 1926-ban a Pester Lloyd szerkesztőségébe került. 1942-ben büntető munkatáborba vitték az orosz frontra, ott hamarosan fogságba esett. A Szovjetunióban addigi széleskörű nyelvismeretét megtoldotta az oroszul is. A háború után hazakerült, itt várta a hír, hogy a felesége meghalt, annak a Margit körúti nagy bérháznak a pincéjében, amelyre ráomlott a ház, mert a németek a lakásokban robbanóanyagokat tároltak. A három gyerekük azonban megmenekült, különböző helyeken bújtatták őket barátok. 1950-ben Rákosi lecsukatta, természetesen kémkedés vádjával. Újabb szabadulása után, 1955-ben megnősült, második felesége egy kitűnő grafikus, Csillag Vera lett (Bálint György *fotó* özvegye. Bálint író és újságíró volt, 1943-ban, Ukrajnában, munkaszolgálatban halt meg.) Káldor György most végre magához vehette a gyerekeit. Azonban nem sokáig élvezhette rendezett életét, 1958-ban meghalt. *fotó a rádióújságból*

Külön feladataim is voltak a Rádiónál: megbíztak, tanítsam magyarra a külföldi munkatársakat. Csak aki már próbálkozott ilyesmivel, az tudja, milyen nehéz másnyelvűeknek elmagyarázni az anyanyelv szabályait és szabálytalanságait, amiket mi magátólértetődeknek tartunk.

És elérkezett a várt igazi nagy szerelem...

Kicsit visszalépek az időben: amint elkészült a tévedésből felrobbantott Margit-híd mellett az első ponton-híd, a 'Manci', ápolónői fityulával és orosznyelvű igazolvánnyal *fotók a Pityu-albumban* útnak indultam Budára, hogy megkeressem Veress Évit, nemrégiben megismert, nagyon megszeretett barátnőmet, és elmondjam neki: Béla – aki nem is igazán volt a férjem – meghalt. Megtaláltam a Hieronymi úti házat, és a földszinti lakásban Évit és az anyját. Volt mit elmondanunk egymásnak!

Évinek 1944 augusztusában volt az esküvője dr. Gegus Imrével, *fotó* a szülők szereztek nekik lakást a Városmajor utca 52-ben, Évi ott lakott, Imre a légvédelmi tüzérségnél szolgált. Meglátogatta Évit, december 29-én otthon aludt, a bombázások ellenére nem mehetett le a pincébe, nehogy katonaszökevénynek nyilvánítsák. A házat találat érte, a bomba ugyan nem robbant fel, de egyenesen Imre testére zuhant, levitte őt az alsó szintre, azonnal meghalt.*

*Csak az érdekesség kedvéért meg kell említenem: a Színházi Élet 1929. január 20-i számában megjelent Krúdy Gyula: 'Disznölés a Margitszigeten' című elbeszélése, amelyben szerepel Gegus Dániel dunai kapitány, Gegus Ildikó déd-nagybátyja.

A szülők erről mit sem tudtak, hiszen a harcok lent folytak a Városmajor utcában. Német katonák rontottak, kiabálva, hogy valaki lőtt rájuk ebből a házból, ezért most mindnyájukat kivégzik. Osztrák anyósomnak sikerült megnyugtatnia őket, de az első tűzszünetben el kellett hagyniuk a házat. Lopakodva mentek le a fiatal párhoz, ott tudták meg, hogy Évi özvegy. Nála maradtak az oroszok beérkezéséig, amikor is a férfiakat 'malinkij robotra' rendelték (*kicsi kényszermunka, ami néha egészen Szibériáig vitte el az embereket*), Veress Pál professzornak is mennie kellett. A munka valóban nem volt nagy, másnap hazaengedték őket, de a lövöldözés még olyan hevesen folyt az utcán, hogy biztonságosabb volt a már orosz kézen levő Szent János kórházban maradni (január 23-án foglalták el): beálltak beteghordozónak. Apósom azonban nem akarta a két szomorú nőt, a feleségét és a lányát tovább egyedül hagyni, és nekiindult, hogy rejtettebb úton, a saját háza felől közelítse meg őket. *Pl térkép-metszete* Amikor a többi férfi öt nap után hazaért, csodálkozva látta, hogy a Tanár úr nincs még otthon. Évi indult a keresésére, és közel a házukhoz, a lejtőn találta meg a hóban, holtan. Valószínűleg január 27-én kapott találatot. A szomszédok segítettek, egy szekrénybe fektették, és a saját kertjében temették el, a meggyfa alá. Évi május 14-én szülte meg félárva kislányát, Ildikót. A házuk erősen megrongálódott és teljesen kifosztotta a kétféle katonaság, sőt még egyes szomszédok is.

1946. január 6-án ifj. Veress Pál hazaérkezett a hadifogságból. Katonáskodásának és fogságának történetét ő írta meg, 1990-ben, egyik történész-sógora, Pityu kérésére (a másik történész-sógor, 1955-től, Heckenast Gusztáv lesz).

Katonaság – hadifogság – hazaérkezés

”1944. okt. 19-én vonultam be (mert tovább már nem bírtam dekkolni), a 101. légvédelmi tüzérsztyályhoz, mint póttartalékos, a nagyrészt túlkoros értelmiségiekből álló kiképzősztyázad közlegényeként.

Pár hónapos bolyongás után (kiképzésről persze szó sem lehetett) vasúton Németországba szállítottak. Január eleje lehetett, mire megérkeztünk. Biblis mellett – ahol most atomerőmű van – egy katonai repülőtér védelmét láttuk el, azaz töltöttük az időt, s ha jöttek az amerikai repülők, elbújtunk. Április elején egy nap észrevettük, hogy a németek eltűntek, erre mi is útnak indultunk – egy lopott úrlapra általam hamisított 'Marschbefehl' fedezetével – hazafelé. Tizenkét géppuskánk és egy számár-húzza kordénk volt. Ezt az egész történetet nagyon meg kellene írni, de eddig nem tudtam rászanni magam, mert annyira inkább szégyellni valónak érzem, mint operettszerűen mulatságosnak. Egy hónapi menetelés után értünk München közelébe. Egy takaros kis faluban szállásoltuk be magunkat, a nevét sajnos elfelejtettem, a jegyzeteim pedig – mint később erre rátérek – elvesztek. Itt történt valami, ami mint történészt talán érdekelhet, nem tudok róla, hogy valaki megírta volna. Parancsnokunkat, Hübner Lajos hadnagyot felkereste két úr. Tolmácsként részt vettem a tárgyaláson, amelyen előadták, hogy ők Ritter von Epp bajorországi Reichsstatthalter megbízottai. Főnökük a bajorországi náci uralom megdöntésére készül, a németekben nem bízik, ezért minket kér fel, hogy a főhadiszállásának az őrizetét ellássuk. Elvállaltuk, s két nap egy éjjel strázsáltunk a 12 puskánkkal egy erdei vadászlak körül, de nem jött senki. Aztán a müncheni rádióban, amely addig csak zenét adott, felhangzott Göbbels jellegzetes üvöltözése. Szegény Epp lovagot az SS agyonverte,*

*Ebben úgy látszik tévedtünk és megmenekült, mert a Meiers lexikon szerint 1946. dec.31-én amerikai fogságban halt meg.

mi az erdőben eldugtuk a puskákat és idilli kis falunkban tovább vártuk az amikat. Ez április 28. táján lehetett. Hogy pontosan hol volt a főhadiszállásnak kijelölt vadászlak, azt sajnos nem tudom megmondani.

Másnap néhány jeepen megérkezett az amerikai hadsereg. A zöme tovább ment a város felé, az ottmaradókkal sikerült elhíttetni, hogy afféle munkaszolgálatosok vagyunk. Nagyon jóban voltunk velük, lett cigaretta, konzerv, csokoládé. Két napig tartott ez a paradicsomi állapot. Aztán megjöttek az MP-sek (*Military Police*)– meg egy szlovák, aki Dachauból szabadult --, lelepleződünk. Május 1-én kora reggel fel kellett sorakozni, teherautón egy gyűjtőhelyre vittek, ott néhány órai várakozás után újabb teherautók jöttek. Nem valami szelíden feltuszkoltak: ordítózás, seggberugások, pofonok. Sokunktól az órát, néhánytól a gyűrűt, majdnem mindenkitől a hátizsákot szedték el. Nekem szerencsém volt, hogy csomagolás közben ért a riasztás. A legfontosabb cókómókomat már nem volt időm a hátizsákba visszarakni, a hasam előtt tartottam egy batyuban. De a noteszom, és Perbay Zoli pajtásom zsákjában a részletes útinaplóm odalett. A teherautó néhány óra alatt visszavitt majdnem az egész úton, amin egy hónap alatt végigyalogoltunk. Ludwigshaven mellett, egy futballpályán raktak ki. Drótkerítésekkel 'stockade'-ekre volt osztva, 200 emberre egy kb. 1000 négyzetméteres rekesz jutott, latrina már meg volt építve. Bemenés előtt DDT-vel fertőtlenítettek (bár lehet, hogy ez később, a ludwigshaveni beköltözés előtt volt, hiszen mi nem voltunk tetvesek, de két hónapi stockade alatt megtetvesedtünk). Végtelen sorbanállás után mosakodni is lehetett. Szokatlanul hideg volt. Aztán leültünk – és kb. két hónapig ott maradtunk. Előbb-utóbb majdnem mindenki eszkábált magának sátrat lepedőből, köpenyből, én egy volt szalmazsákból. Nemhogy nem emlékszem, de már el sem tudom képzelni, hogyan került cövek, karó, spárga stb. Már az első napon is osztottak kekszet meg csokoládét, fejenként egy-egy darabot. De naponta ennél többet még sokáig, talán tíz napig nem kaptunk, eltekintve persze a teától, amit elejétől fogva lehetett nagy kannákban vételezni. A stockade-ek között lehetett közlekedni. Csoda, hogy általában megvolt a létszám (folyton jöttek számolni). S még nagyobb csoda, hogy a zsúfoltság és nagy tömeg ellenére nem emlékszem betegségekre sem nálunk, sem a környező karámokban. Az embereket átabotában hajtották be a karámokba, így a mi csapatunk (fogságbaestünkör százan lehetünk még) németekkel keveredve több stockade között oszlott meg. Az amerikai alfőnök rábökés útján kinevezett valakit a karám parancsnokává, de az illető nem sok vizet zavarhatott, mert egyáltalán nem emlékszem rá, azt sem tudom, magyar volt-e vagy német. Hogy az egész futballpályán hányan lehetünk, nem tudom felbecsülni, a húszezret biztosan elérte a létszám. Az ellátás fokozatosan javult, de megmaradt hidegkonyha jellegűnek. A második hónapban aztán ismét paradicsomi állapotok jöttek: 2-3 ember naponta három 'K-ration'-t kapott (tolltartó nagyságú viaszolt dobozban konzerv, sós keksz, leves vagy kávépor, sütemény, cigaretta, gyufa, fogpiszkáló, stb.), hatalmas, azt hiszem 40 embert befogadó sátrakat állítottak fel és remek hálózsákokat kaptunk. Július elején meglepetésszerűen átvezényeltek egy szabályosan kiépített sáttortáborba, Heilbronn határába. Itt már felállított német keretlegénység fogadott, volt Lagermeister és helyettese, szakácsok, egészségügyiek, konyha, raktár (szerszámoknak), zuhanyok. Tulajdonképpen egy nagyváros volt ez, amely nem apró karámokból állt, hanem sok nagyobb táborból. Az ellátás gyengébb volt, mint a K-ration-ek idejében. Ebédre két ember kapott egy nagy kanál levest, ami néha 'schön dick' (jó sűrű) volt, de sokszor csak néhány szem rizs meg szilva úszkált benne. A vattaszerű amerikai kenyeret is utálta a legénységünk. Elterjedt a düh: 'A németek ellopják a kaját, azért koplalunk.' Ebben lehetett is valami! Olyan nagy ribillió lett – állítólag az egyik német szakácsot beledobták a forró leveses kondérba --, hogy a parancsnokság külön magyar tábort szervezett. Kell-e mondani, hogy néhány hét múlva a magyar táborparancsnok sátra alatt földalatti raktárt fedeztek fel, rizzsel és konzervekkel. A magyar parancsnokok alatt nem volt állandó konyhai személyzet. A jelentkezők felváltva dolgoztak ott, nagy volt a verseny, és az a hír terjedt el, hogy az egyik

honvéd mohóságában 15 liter levest öntött magába és belehalt. Volt olyan eset is – ennek szemtanúja voltam, hogy 7 szem szilva volt a levesben, s a két partner összeverekedett az osztzkodásnál. Sokan barkácsoltak patikamérleget, hogy elosszák a kettőnek kiadott *rajz* kenyéradagot. A leves sűrűségétől eltekintve azonban nagyon jó volt a heilbronni ellátás, hiszen reggeli és vacsora is volt: húskonzervek, vaj, peanut butter, s mint a levesnél, ennél is szigorúan a genfi konvenció szerint: két ember kapott egy egész adagot. Javította a helyzetet az is, hogy cigaretta is járt, amiért cserébe lehetett ennivalót szerezni. Külső munkára is lehetett kerülni, hetenként egyszer-kétszer mindenkire sor került. A mázlisták a raktárba kerültek, és sonkanadrágjukat narancssal, csokoládéval, sonkával kitömve jöttek vissza. (A németek itt hátrányban voltak a szűk nadrágjukkal.) Ezek az emberek aztán legendákat meséltek a katonai raktárak mérhetetlen gazdagságáról és arról, hogy milyen szemérmetlenül lopnak a raktáros amerikai katonák. (Lehet, hogy ezzel csak a saját, nem sokkal szemérmesebb lopásaikat akarták igazolni.)

A heilbronni raktárban én csak egyetlen egyszer voltam dolgozni, mert közben sokkal jobb bulim támadt. Először angol-német tudásom révén a táborkapuba osztottak be. A fogolytábornak ugyanis autonómiája volt, kapuját kívülről az amerikaiak őrizték, hogy senki se mehessen ki, de belül a foglyok őrsege vigyázott, hogy csak az jöhessen be, akinek erre valami engedélye van (például Vöröskeresztes bizottság, stb.). A kapuórség nagyon irigyelt állás volt, mert állandóan ott tolongtak az ami katonák csencselni, üzletelni. Aki vagány volt, nagyon sokat kereshetett cigarettában vagy akár márkában is. Én ezt nem nagyon tudtam kihasználni, úgyhogy nem bántam, amikor valami ügyetlenség miatt elcsaptak. Mert arra azért jó volt a kapusság, hogy összeismerkedjem a 'művészet' iránt érdeklődő amikkel. Így sikerült megszervezni, hogy külső munkásként minden nap egy heilbronni fényképész elhagyott műtermébe jártam ki – idővel másokkal együtt, akiket bevettem a buliba --, s ott fényképről 'csodaszép' akvarell, majd pasztell arcképeket készítettünk. (Fizetés cigarettában – rendszerint nagyon smucig módon. A modellek túlnyomó többsége nem az otthon hagyott amerikai kedvese volt, hanem egy itt felszedett Fräulein.) Valóságos művészeti műhely alakult. Tevékenységünket dísz tárgyak készítésére is kiterjesztettük, s végül egy magasabb rangú mecénásunk (akiről természet utáni portré készült, olajban) kiemelte a csoportot a sátorból. A fogolytábor területén egy volt sóbányában nagy fatornyok álltak, ezeket nem tudom, mire használták az amerikaiak, mindenestre az egyikben műtermet és szállást rendezhettünk be, felszerelést is kaptunk, s olyan jól éltünk, hogy az ellátásra vonatkozóan semmi emlékem sem maradt, csak az, hogy volt egy kis csicskásunk *rajz*, az hozta el az ebédet a három művész úrnak (Perbay Zoltán, Zalatnai Lajos, és én). Ez november körül kezdődhetett, mert arra emlékszem, hogy vaskályhával fűtöttünk. Kiállítást is akartunk rendezni a táborban, de a parancsnokság nem engedélyezte, főleg, mert azt mondták a képekről, hogy túlságosan auschwitz-i hangulatot árasztanak.

A tábor feloszlásának eseményei már elmosódtak az emlékezetemben. Csak annyi, hogy egy zsák K- meg D-rationnel, rengeteg cigarettával, két US katonai hálósákkal és egy oldaltáskával értem haza 1946. január 6-án, mindehhez pedig pecsétetes igazolással, hogy ezen dolgok 'are purchased', s jogos tulajdonomat képezik. Gazdagnak képzeltem magam, mert 2000 pengővel jöttem haza – s kiderült, hogy villamosjegyre sem elég."

Döbbenetes látvány lehetett a romos vár, a Városmajor utca, a Fásor. A villamosablakból próbálta felmérni a házukon esett kárt, aztán megérkezett a lakókkal teli otthonba: kibombázott rokonok, ismerősök, Erdélyből menekültek és ismeretlenek. Itt értesült apja és sógora haláláról, kis unokahúga születéséről. Közülük senki sem volt otthon: anyja kórházban, hogy kicsit összeszedje magát, Évi és a kis Ildikó már jó ideje nálunk lakott, a Mese utcai lakásunkban, ahol volt ablak, valami kis gyöngye fűtés, több élelem, és főleg segítség Évinek. (A Mese utca 1. szám 10-lakásos társasház, apám 1937-ben szállt be egy II.-emeleti lakás építésébe, hogy ha férjhezmegyek, álljon készen. A szomszéd ház, a Mese u. 3.,

Veress Gézané --Adrienne néni-- és három fia tulajdona volt, de most ide költözött hozzájuk az Andrassy úti elegáns házból kibombázott Veress Gábor és felesége, Icu néni, egyetlen lányukkal, Katival. Eredetileg ezt a lakást meg Veress Évinek szánták a szülők, férjhezmenése után. (Furcsa véletlene a sorsnak: a két szomszédos házban Veressék és Deákék!) Rögtön átfutott valaki Éviért hozzánk, jöjjön és hozza a kis Ildit: megjött a bátyja!

Itt mondom el, hogyan kerültünk mi 1945-ben ebbe a lakásba. A szétbombázott József körutat persze minél előbb ott akartuk hagyni, az Endresz György téri (ma Magyar Jakobinusok tere) lakásban az 1944-ben a helyünkre költöztek laktak, talán vissza lehetett volna perelni, de ehhez nem volt kedvünk, a Mese utcai rám váró lakást azonban kiadták a szüleim mindjárt megépülése után egy katonatiszt-családnak, akik most, szerencsére, Nyugatra mentek. Anyám ugyan belterületi lakásra vágyott, de én olyan kétségbeesetten könyörögtem, annyira vágytam zöldbe, kertek közé, boldogan vállaltam a mindennapos elgyaloglást onnan a Rádióhoz, a Sándor utcába (most Bródy Sándor utca), és este vissza, hogy beleegyeztek. Apám elment a kerületi tanácshoz, hogy megszerezze a beköltözési engedélyt a saját lakásába. Egy faluról újonnan odakerült tisztviselő fogadta, és miután minden idevonatkozó papírt átnézett, furcsa kérdést tett fel: 'Mi ez, korrupciós ügy?' Apám kétszer is megismételtette vele, mire végre elérte a célzást és rávágta: 'Persze, korrupciós ügy! Két zsák krumplit tudok adni érte.' 1945. júniusában beköltöztünk.

Visszatérek Pali hazaérkezéséhez. Néhány napra rá megjelent nálunk, megköszönni, hogy gondját viseltük a húgának és a kislánynak. Hosszan beszélgettünk, egymással szemben ülve, vizsgáltuk egymást. Másnap a Rádióban azon törtem a fejem, hol is láttam olyan ívelt, sima szemöldököt, szelíd barna tekintetet ... azután egyszerre eszembe jutott: persze, Veress Pali ! Attól fogva meg-megvárt délután a Rádió előtt (ott a közelben adott angolórát valamilyen lánycsoportnak), sétálgattunk – ő az amerikai hálózásból varrt öltözetében -- és meséltünk.

Csakhogy én abban az évben, 1945-ben, 1946 első felében, nehezen viseltem a 'szingliséget', csöppet sem vágytam függetlenségre, olyan szemmel néztem meg a férfiakat, vajon melyikkel tudnám elviselni az életet. Válogathattam, felbukkantak régi udvarlók, új barátok, volt köztük olyan is, aki közel állt hozzám, próbáltam beleszeretni, de nem ment. Baráti társaságomba tartozott Csécsy Mária, az unokatestvére, Huszár Klára aki hamarosan Devecseri Gábor felesége és operaházi rendező lett, dr.Gellért György törvényszéki bírósági (Gellért Oszkár Nyugatos költő fia, Gellért Endre rendező bátyja) és felesége, osztálytársam: Boda Roxane és Mikes Ili (Mikes Lajos irodalmár lánya, Szabó Lőrincné Mikes Klára féltestvére, később Füsi József író felesége), és a bátyja, Mikes György; Gáborjáni Szabó Klára ('Kisklára', Szabó Lőrinc lánya, versmondó művész), Sebestyén Ádám, aki kiment Hollandiába, református pap lett – ő szerettette meg velem Ady költészetét.

Szombatonként el-eljártam Devecseriékhez, Gabi felolvasta újabb fordításait, verseit, Karinthy Cini bohóckodott, Somlyó Gyuri franciásan átvett sállal, és hóna alatt Verlaine-kötettel járkált, Zolnay igyekezett engem behálózni – remekül éreztem magam ilyen irodalmi társaságban. A rádiósok között is akadtak 'érdeklődők', de a legesélyesebb egy melós, Ziegler Ferenc volt, aki csepeli szerszámlakatosként esti iskolában érettségizett, újságíró lett, evezős válogatott, Zágónira magyarosított, és nekem imponált, hogy olyan letről indulva annyit olvas, úgy iparkodik, művelődik. Hozzátartozott ez ahhoz az elragadtatáshoz, hogy itt új világ születik, igazi egyenlőség, nincs különbség értelmiségi és melós közt, hihetünk abban, amiről eddig csak álmodtunk.

Közben tombolt az infláció. 1946. júliusában Ferencz Sári, akkor Kanadában orvosnak készülő barátnőmnek, hosszú beszámolót küldtem: „A pengővel számolást már be kellett szüntetni, csak 'adópengőt' használunk. Egy adópengő tegnap 20000000000 pengő volt, ma 60000000000000 pengő, tehát az adópengőben megállapított árak nem változtak,

csak több pénzt kellett adni érte. Nem kívánom, hogy ezt megértsd, csak megpróbálom nullákkal kiírni egy újság árát: 1212000000000000000000 pengő. Lehet, hogy tévedek, a bankjegyeket a színükről ismerik fel az emberek, hiszen mindegyik csak pár napig van forgalomban, aztán teljesen elértéktelenedik. Tegnap jelent meg a 100-trilliós bankjegy (gyengébbek kedvéért: 1 trillió az milliószor billió, a billió pedig a millió milliószorosa.) Jellemző, hogy anyu tegnap vásárolni akart valamit a fűszeresnél, de sem ő, sem az eladó kisasszony nem tudta megállapítani, mi az ára. Végül a kisasszony kijelentette, meg kell várni a főnököt, az ki tudja mondani. A piacon így árulnak: 'a tojás 6 kék, a liszt 4 barna.' Úgy várjuk az augusztusi új pénzt, mint a megváltást. Sajnos az is csak ideig-óráig segít, mert amíg ilyen áruhiány van, nem tudják stabilizálni." *fotó pénzről*

1946. augusztus 1-én végre jött a forint. 1 Frt lett 400 ezer quadrillióból (29 drb 0 !), 1 kg alma másfél havi fizetésem. Még így is örültünk neki. Augusztusban kaptam magam, vonatra tettem kedves biciklimet és elindultam Pécsre. A szüleimnek írt levélből: „A város nagyon szép, tökéletesen ép és hihetetlenül ápolt. A ref. leánynevelő intézet internátusában aludtam, persze ingyen, hivatkozva Baár-Madas-múltamra. Hajnalban Hosszúhetényre, majd onnan biciklivel sorra a Keleti-Mecsek falvaiba, amíg az egyik, Kárász, különösen meg nem tetszett. A tanító ajánlotta Keresztúriékat, náluk lakom. A fekete ruhával végigháztam a falut, senkinek se kell, mert a lányoknak öreges, az asszonyok meg nem hordanak városi ruhát.”

Bejártam Tolnát-Baranyát, kerestem az istensegitsi székelyeket. Végre Bonyhád közelében, Majoson rábukkantam az elsőkre.

A bicikliről annyit: a háború vége felé, a benzinhiány miatt csak katonai szempontból nélkülözhetetlen magánszemélyek tarthattak autót, ezért sokan bagóért eladták vagy elhagyták a kocsijukat. Apám, úgy emlékszem, 17 ilyen romos autót vett meg, hátha majd az alkatrészeket fel lehet használni, és a háború után el is adta mindet – két bicikli áráért. Így kaptunk júliusban, az ő 26. házassági évfordulójukra, végtelen boldogságunkra, Pityu meg én biciklit, attól fogva azzal közlekedtünk a Mese utcából mindenhová.

1946 – 1947

Két hétig tehát ott maradtam a faluban, hogy nyugodtan, külső befolyás nélkül eldöntsem magamban, kihez akarok tartozni. (Pesten a család és az érdekelt fiuk idegesen találgatták, vajon kivel utaztam el kettesben.) Két heti gondolkodás után már tudtam:

csakis Veress Pál lehet az!

Mégsem én tettem meg az első lépést, hanem ő: amint hazaérkeztem, azzal várt, hogy szeretne lefesteni. Faarccal egyeztem bele, úgy gondoltam, hogy egy felvilágosult, modern nő nem udvarlásnak tekint efféle felkérést, hanem a művészet oltárán hozandó, természetes áldozatnak. (Később kiderült, meg is bántottam azzal, hogy nem mutattam örömet.) A festés az akkor még erősen romos, válaszfal és ablak nélküli sarokszobában folyt. (Pali azévi zsebnaptára szerint, nyár végén kezdődött és, szinte minden délután, október 12-ig tartott). Úgy képzeltem, a portréfestés mindig ilyen aprólékos munka, később árulta el, hogy néhány óránál tovább nem dolgozik egy képen, fél az agyongyötréstől. 1946. október 12-én aztán befejezettnek nyilvánította, **festmény** kölcsönösen szerelmet vallottunk, összegezödtünk, megcsókoltuk egymást – a kocka el volt vetve.

„...A függés, látom, életem neked...” (Madách)

A legboldogabbnak azt a pillanatot éreztem, amikor meg akarta beszélni a másnapi találkozást, én sajnálkozva más elfoglaltságra hivatkoztam, és ő erre mérgesen számonkérte, mi más dolgom lehet nekem!? Elöntött a boldogság: hát van valaki, aki igényt formálhat az időmre és rám magamra, valaki, akinek elszámolással tartozom! Igazolni tudom ezt egy októberi levellemmel:

„Szeretlek, szeretlek, sírni tudnék a meghatott boldogságtól, hogy megint tudok szeretni, hogy valakié vagyok, valahová tartozom, valakinek szolgálhatok. Köszönöm, hogy szeretsz. Ölelj magadhoz, és ne engedj el, mert nagyon egyedül és talajvesztett voltam és soha többé nem akarok egyedül lenni. Hozzád akarok tartozni egészen. Már tudom, hogy akkor is szeretnék, ha nem szeretsz (pedig ez szokatlan nálam), és ajándéknak érzem minden gyöngéd mozdulatodat, minden kedves szavadat.”

Talán az enyémre válaszul kaptam tőle néhány nap múlva egy 8-oldalas levelet, megpróbálok csipegetni belőle. „Ma én vagyok az, akinek muszáj írnia, mert másképpen kipukkadnék a belém szorult tömérdek érzéstől. Talán soha életemben nem voltam még ilyen állapotban. Hazafelé menet hangosan röhögtem az úton, és néha énekeltem, azt hogy 'megforgatlak szívesen, sírhatsz majd keservesen, ropogós csókom rajta-ad ragyog, el nem felejtéd!' Aztán elszégyeltem magam és elhallgattam, de amikor eszembe jutott, hogy azt mondtad, nem szabad hozzányúlni, ez Pali párnája, muszáj volt újra hangosan röhögnöm. Meg eszembe jutott, mikor lemondtál minden gyönyörűségről a kedvemért, s erre még hangosabban röhögtem. Ha tudnád, micsoda nehéz útnak értem most a végére (tudom, lesznek még nehézségek, de a legnehezebbén túl vagyok). Most már bizonyára te is tudod a magyarázatát, hogy miért volt bennem olyan tragikus 'mi lesz velünk'-hangulat. Féktelenül éltem kisfiú korom óta. A kisfiú-kori dolgokat sajnálom ugyan, de nem szégyellem. Mikor a németek bejöttek, abbahagytam minden nőügyet, aztán jött a katonaság, a fogság, és én el is felejtettem, hogy férfi vagyok.” (Most már köztudomású, hogy a teájukban nyugtatókat kaptak.) „Néha volt bennem egy kis önkínzó rezignáció, de nem mondhatom, hogy különösebb fájdalmat okozott. A szenvedés csak fokozatosan erősödött, ahogyan a magamra kényszerített ridegség leolvadt. A szerelem is csak fokozatosan támadt fel bennem, de amit akkor éreztem, semmi ahhoz képest, ami most majdnem szétrepeszt, a szívemet dobogtatja és a fogamat csikorgatja. Rájöttem, lehetetlenség, hogy föl kelljen adnom a reményt, elhatároztam, hogy azt a nagy lehetőséget, amelyet a te szerelmed kínál, okvetlenül kihasználom. Belelöktem magam a szerelembe. Ne haragudj, Édes, ezekért, s azért se, hogy ezt most elmondom, de muszáj, hogy kikerüljön belőlem, hogy ne legyen semmi titok többé köztünk, mert én szeretnék teljesen feloldódni benned. Olyan valaki, mint te, a legjerikőibb falakat is hamar ledönti. Visszatért az érzélem ereje, vissza az izgalom és a szenvedély. Kinyomoztam, hol lakik most a mi régi házi orvosunk, aki engem kölyökkorom óta ismert és kezelt, és elmentem hozzá. Megmagyarázta, hogy ha ez a depresszió hatására beállt pangás nem múlik el, kaphatok egy hormoninjekció sorozatot, és 1-2 hét alatt rendbehoz. És mikor azt kérdeztem, merhetek-e nőszülni, azt mondta, nem hogy merhetek, de okvetlenül nőszüljek meg, a válóperemet is fizeti, ha csődöt mond a tudományom.

Most itt ülök, részeg, kipattanni vágyó jókedvemet és boldogságomat nyugodt bizalom váltotta fel. Teljes bizonyossággal érzem, hogy egymáséi leszünk, teljesen bízom magamban. Ez az este talán még jelentősebb, mint majd a kőhegyi éjszakáink lesznek. Teljes emberré visszaalakulásom ma este végződött be. Nélküled, Édes, sohasem történt volna meg ez a visszaváltás, a ridegség páncélja olyan erős volt, hogy csak egy akkora szerelem, amelyet senki rajtad kívül nem ébreszthetett volna bennem, lehetett képes áttörni. Ezt köszönöm neked, vagyis az életemet.”

A következő hónapokban nagyokat csavarogtunk a városban, felváltva verseket mondogattunk – én, aki versismereteimre olyan büszke voltam az iskolában, bizony hamar

lebógtam: Pali sokkal többet tudott. A legnagyobb élmény az volt, amikor francia gyakorlasként, váltott szerepben, egymásnak olvastuk fel Jean Giraudoux 'Trójában nem lesz háború' ('La guerre de Troie n'aura pas lieu') című színdarabját. A fűzött francia könyvet 1946 karácsonyára félbőrbe kötve kaptam vissza tőle, benne új címlappal *foto* és sok illusztrációval.

Ebből az időből származik Pali egyik rajzos levele: milyenek lesznek a reggelek, ha már házasok leszünk (reggeli torna, zuhanyozás -- sajnos csak nyáron, mert a fürdőszobában nincs fűtés, de még csak melegvíz sem, a konyhában fazékban melegítünk vizet). És mert időrendben úgysem tudnám elhelyezni, hiszen nagyjában évről-évre jöttek utazásairól a rajzos levelek, az évfordulókra egy-egy nekem szóló művészkönyve készült, itt említem meg az utóbbiak közül a legfontosabbakat: a fentemlített Giraudoux után következett a Vallomás (Szerelmes versek, 1955, Vas István válogatásában); József Attila Ódája; egy könyvecske, mely szerint gonosz hatalmak akadályozták gyerek születését és egy másik, 1950-ből, Fruzsna világrajövetelének öröme; vagy egy alumínium-metszetes Enkidu története, a Gilgames-eposz alapján, a 40. házassági évfordulónkra.*kép*

1947. február 7-én, a 25. születésnapomon eljegyeztük egymást (de a gyűrűkbe az 1946. október 12-i dátumot vésettük). A március eleji „leánybúcsú” jelenléti íve itt látható, Radnóti Miklós Fannyja, a rádiósok Fifije, Ortutay titkárnoje* pedig így mentette ki magát: 'A leánybúcsún sajnos nem lehettem jelen, pedig a Nagy Főnök is el akart jönni, úgy meghatódott a meghívódon és a leveleden, ezért csak így kívánok' stb. Ide tartozik főnököm, Káldor György 'alkalmi költeménye' (részlet): 'Saluons donc la fille / Notons: la plus gentille / De notre section, / C'est elle que nous buvons: / Soyez toujours sage / Dans votre mariage / Comme on dit: les meilleurs voeux / A couple si heureux.' Sőt még angolul is versben köszöntött fel, és én sem maradtam adós: hasonló francianyelvű klapancia-remekkel válaszoltam.

*Ortutay Gyulát már előbb, néprajzusként ismertem. Radnóti Fifit minden kezdő rádiós lány, így én is, tisztelt és szeretett főnökének tekintette, és gondolatban vele együtt reménykedve várta 1946-ig, hogy Radnóti még hazakerül.

1947. április 12-én, három nappal Pali 27. születésnapja után, összeházasodtunk. Nem lehet ember boldogabb, mint én voltam akkor – és azután még 52 éven át. Mégis, amíg anyámmal taxiztunk a templom felé, elfogott a pánik: hátha tévedtem, micsoda sorsdöntő elhatározás, mi lesz, ha mégsem olyan ember, mint amilyennek szerelmesen látom! Legszívesebben kiszálltam volna az autóból. És úgy két hétre rá még egy hasonló rémületen estem át. Éjszaka közepén arra ébredtem, hogy Pali veszettül ugrál az ágya körül, és egy kancsóból vizet önt bele. 'De hiszen ez örült vagy részeg! Mi lesz velünk?!' Csak akkor nyugodtam meg, amikor kiderült, hogy cigarettázott az ágyban, elaludt és az új, szép pehelypaplana meggyulladt, lángolt és füstölt. Befoltoztam és évekig titkoltam, dugdostam anyám elöl.

Az esküvőt a lehető legszerényebben, csak a szüleim és anyósom jelenlétében tartottuk a Hőgyes Endre utcai unitárius templomban. A régi szürke kosztümömhöz új nyersselyem ingblúzt kaptam, a fejemen széleskarimájú szalmakalap. Dr. Csiki Gábor esperes úr esketett, hosszú beszédet tartott, amelyben a házasság szörnyű nehézségeit, viharait ecsetelte – alig bírtuk visszafojtani a vihogást, mert köztudott volt, hogy nagyon rossz viszonyban él a feleségével. Utána ünnepi ebéd a Mese utcában, az esperes úrral együtt. Fénypontja az volt, hogy akkori háztartási alkalmazottunk, a Kőszeg környékéről származó Teréz, nagycsontú, minden bájtt nélkülsző vénlány (aki erre az alkalomra segítségül hívta tökéletesen hasonló nővérét is), valamilyen festményen vagy filmen látott módon, félkézzel magasba emelve hozta be a nagy tálakat. Mindenkinek elállt a lélegzete, de persze dicsérgettük őket.

A nászútunknak is voltak mulatságos vonásai. A hagyományok szerint a velencei Szent Márk térre utaznak a nászutasok, de erre nem lévén lehetőség, mi megelégedtünk azzal, hogy HÉV-vel Pomázra mentünk, és onnan gyalog fel a Kőhegyi menedékházba, ahol előre foglaltunk helyet, de nem vallottuk be, hogy nászutasok vagyunk. Elképedésünkre egy 20-ágyas terembe kerültünk, pontosabban 10 darab emeletes vaságy közül választhattunk, szerencsére rajtunk kívül egyetlen vendége sem volt a turistaszállónak. Ezt különösen mulatságossá tette az, hogy anyu szerint ilyenkor elengedhetetlen egy rendkívül pompás hálóing, és rózsaszín tiszta selyemből, régi csipkebetétekkel varratott nekem egyet. A hatás frenetikus volt: Pali majd leesett az ágyról röhögésében.

Csodás tavaszi idő volt, a nyaranta száraz hegyen most tavacska fénylett, Pali az erdőszélen aktot festhetett, semmi sem zavarta meg az örömünket. *fotó*. Bejártuk a Pilist, elmentünk a Lajos-forráshoz, a Gyopár-forráshoz (egyébként, az emléktábla szerint, Petőfi is bejárta 'a Kőhegy szörnyű meredélyeit' – 360 méter magasságot!). Székely népdalokat énekelgettünk (mindketten a cserkészcsapatban tanultuk, és én sok ilyet ismertem meg 1942-ben, amikor a Bácskába telepített bukovinai székelyeknél töltöttem egy nyári hónapot, lánycsapatban).

A közös éneklés, úgy érzem, egy életre megadta kettőnknek az együttélés alaptörvényét: talán mindjárt első nap történt, hogy énekelünk egy dalt, amit más-más refrénnel ismertünk. A következő versszak végét megint eltérő refrénnel adtuk elő, csak hogy most mindegyikünk úgy, ahogyan előzőleg a másiktól hallotta. Egymásra néztünk, örültünk: 'Ez mindig így lesz!' (Sikerült is betartanunk: Pityu három évvel későbbi, Párizsból apánknak írt levelében megkérdezte, ki viseli Éváéknál a nadrágot? Apánk válasza: 'Éva intéz mindent, de csakis olyat akar, amit Pali szeretne.' Ide tartozik az is, hogy éveken át másoknak csak úgy emlegettem: 'Az uram', és csak mikor már minduntalan rámszóltak, hogy ez idejét múlta, tértem rá 'A férjem'-re.

A „pöttyöslánysághoz” egy kis magyarázattal tartozom: 1942 nyarán olvastam egy felszólítást, jelentkezzenek 'az Egyetem önkéntes munkaszolgálatára, a Zrínyi Ilona 83. számú csapatba, fiatal lányok, akik készek elősegíteni a betelepítettek meghonosodását'. Jelentkeztem sokadmagammal, azonnal összebarátkoztam Révay Zsókéval, dr. Révay József klasszika-filológus lányával. Egész idő alatt együtt dolgoztunk. Istenségszoborban az iskolában volt a szállás, de mi ketten biciklin átjártunk Andrásfalvára, hogy ne szóljon bele senki az elgondolásainkba: óvodás és iskoláskorú gyerekekkel foglalkoztunk, barátkoztunk az asszonyokkal, próbáltuk őket az itteni főzéssel, szokásokkal megismertetni, részt vettünk a munkájukban, még istállófalat is tapasztottunk. Egy-egy énekes, székelytáncos estet rendeztünk. *Fotó*

Innen CD-re, a nyomtatott 58. old-hoz tűzött szöveggel Később borzasztó fájdalommal értesültünk további sorsukról: a Bácskát visszacsatolták Jugoszláviához, a székely férfiak zömét elvitték, a most már teljesen lerongyolódott asszonyokat, gyerekeket, öregeket ismét hónapokig tartó vándorútra terelték, a Dunántúlon a kitelepítendő svábok házaiba telepítették. (Jellemző rosszindulatú mondat egy akkori Híradóból: 'A svábok sorsukra hagyták a jószágot, és Németországba utaztak.')

ide jöhet baranyai látogatásomról a beszámoló betüztem a nyomtatott 58. oldalhoz

Részlet egy 1956-os, a szüleimnek Hajdu-Bihar-megyei kitelepítésükbe írt levelemből: „Emlékeztek, hogy pöttyöslány-koromban volt egy 'kérőm', György Menyhárt székely fiú, aki aztán még évekig irogatott és minden levelét így kezdte: 'Kelt és tisztelt soraim.' Hát most megjelent nálam. Megnősült, két elemista fia van, Tolnában laknak (ahol én 1946-ban a Mecsekben nyaraltamban megtaláltam őket – akkor találkoztunk utoljára). Itt várt az utcán a ház előtt, amikor hazajöttem. Alte Liebe rostet nicht.”

Visszatérek házasságunk legelejére. Az alagsori imádott kis lakás berendezésén mi csak az utolsó simításokat végeztük. Pali esküvő előtt mindent lerajzolt, minden bútort arányos méretben papírból kivágott és elhelyezett, és a két mama meglepetésként ennek alapján kitakarított és a helyére tétetett mindent. (Jellemző, hogy bármilyen meglepetés volt is, belépni a szépen berendezett szobába, kicsit csalódottak voltunk, hogy ez nélkülünk történt.) Egyébként a lakberendezés-terv könnyítette meg Palinak előzőleg a leánykérés nehéz feladatát. A Mese utcában, az én biedermeier lányszobámban ülve *fotó* készült a tervrajz, és közben belépett apám, aki tudta, hogy ünnepélyes pillanat közeleg. Megkérdezte, mit csinálunk, és Pali előadta a szándékát. 'Nagy fába vágod a fejszédet, fiam' – mondta apám –, azóta kiderült, hogy több barátnőm apja is ezt mondta ebből az alkalomból, úgy látszik, ez volt az elfogadott formula. *rajz*

Csodálatos élet kezdődött. Én eljártam dolgozni a Rádióba, Pali egy vállalati lánycsoportnak angolórát adott, rajzolt, akvarellezett. Igyekezett pénzt is keresni: alkalmanként festett díszleteket Varga Mátyás mellett a Nemzeti Színház előadásaihoz, papírmásé bábufejeket készített piaci árusnak (*fotó*), ünnepi dekorációt Sinkó Károllyal együtt a Rádióknak, hetenként háromszor közösen ollóztuk össze és fordítottuk le a rádióknak ehhez kötött sajtóból. Mindenekelőtt azonban készült az első komoly, önálló kiállítására, és én végtelenül boldog voltam, hogy a jó rádiós fizetésem felmenti őt a kulimunka alól.

valószínűleg február. Pali levele, rajzokkal: „Terveztem én, Édes, mindenféle gyönyörű dolgot, hogy megrajzolom neked, de mit csináljak, mikor csak egy az, amire éjjel-nappal gondolok, s így mást rajzolni sem bírtam. Persze nem hűvös és pontos tervek ezek, hanem kis képecskék. A lépték és az adatok nem biztos, hogy stimmelnek, én a szellemet, a lakás hangulatát igyekeztem megfogni. Lehetetlen feladatra vállalkoztam: nélkülöd képzelni el azt, aminek te vagy a lényege. Nem lesz olyan kopár és józan a mi lakásunk, mint amilyenek itt látszik. Fogadd el hát tőlem ezeket a képecskéket, mint a lelkem tükörképét, hogy lásd, mennyi gazdagodásra, nemesedésre, fejlődésre és növekedésre van még szüksége, s hogy tudd meg, ezt mind-mind tőled várja. Azt, hogy olyannak rajzoltalak, amilyenek ügyetlen ecsetem és durva ceruzám engedte, nézd el kegyesen, még nem ismerlek eléggé. Miért nem írhatom a levelem elejire: Én Édes Asszonykám?” *fotó*

1947. márc.6. Én Palinak a Rádióból. „Nem tudok ellenállni, hogy ne irogassak neked a legnagyobb rumli közepette. Gondolkozz a hall-freskón, a kerti ernyőn és mindenben, ami befesthető, megfaragható, kivéshető – a mi lakásunkba.” (A hall-freskó, a mostani könyvesszobában, elkészült, szép betlehem lett, Évi és a kisbaba Ildi volt a modellje – sajnos néhány év múlva tönkrement, le kellett meszelni, később tapétázni is.) *fotó*

1947 októberében, ifjúházas korunkban, a Vallás- és Közoktatási (VKM) Minisztériumban dolgozó húga, Veress Évi útján Pali beutalást kapott a Velencei tóhoz egy – ugyancsak egyszerű -- alkotótáborba: írók, költők, festők, férfiak, nők vegyesen, közös szállást kaptak egy nagy osztályteremben. Itt ismerkedett és barátkozott össze Rákos Sándorral, Berda Józseffel, Haynal Annával, Balázs Annával – legtöbbjüket le is rajzolta.* Egy hétfőjén én is meglátogattam, és roppant romantikusnak találtam a művésztábor.

* *A rajzok a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában vannak, itthon csak fénymásolatban.*

1947. október 16. Utószó az én levelemhez a kisvelencei VKM-üdülőbe: „Azt álmodtam az éjjel, hogy három csecsemőm van, de az egyik két hónappal fiatalabb a másik kettőnél. Szoptattam őket, persze a nagyok mindig ki akarták túrni a kicsit, kőkemény és nagy volt a

mellem, sok tejem volt, és olyan büszke és boldog voltam (csak a jobb mellem, mert a balból vér jött, de nem féltem, tudtam, hogy majd meggyógyul). És úgy szerettem a gyerekeket, különösen azt a kis maflát, aki úgy tátogott a mellem után, és nekem kellett mindig a szájába dugnom, hogy ő is kapjon valamit. Úgy-e lesz hamar gyerekem? Fruzsí-Dani?”

1947. október. Pali nekem Kis-Velencéről: Beszámol a társaságról, nem nagy rokonszenvvel. „Koroda Miklósné összetegeződött mindenkivel, valóban nagyon érdekes nő, negyven felé járhat, a férjével együtt idült alkoholistáknak mondják őket, mindenesetre folyton isznak. Az asszony ugyanolyan szabadszájú, mint a férje. Az agg színész házaspárt teljesen elvadították. Aztán Berda József megjelenése feltette a koronát. Annak t.i. egy cseppet sem kell innia ahhoz, hogy állandóan ocsmányságokkal traktálja a népet, de ő csinálja ezt a legkedvesebben. A társaságban (Rákos kivételével) ő az egyetlen igazi költő. Ez az egész nagyivó, zseniskedő, a káromkodást és lustálkodást kultuszként művelő, félrecsúszott félművész társaság, melynek Imecs, Koroda a képviselői, végtelenül távol áll tőlem és tőled is. Igaz, hogy társaságban nagyon mulatságosak. Nekem irtó rossz itt egyedül. Jöttek ugyan este néhányan, Iván Szilárd festő és neje festő, Rákos Sándor író és neje (az első, Varga Magda) festő, Derzsi Sándor író és hölgye festő, valamint Balázs Anna író, kommunista és előkelő. Vacsora után igen magas színvonalú társalgás folyt, szokásomtól eltérően élénken részt vettem benne. Ezek az esti beszélgetések mulatságos és fontos részét fogják képezni a napi pogramnak, csak sajnos hajlanak arra, hogy politikaivá fajuljanak. Rákos és neje, különben szintén kommunisták, nagyon megnyerték a tetszésemet. Kortársak és ismerősök Sikutával, Megyeri Barnával, Péterfi Pistával. Szintén velem egyidős Derzsi, de kissé reakciós. Iván Szilárdék nagyon kedvesek, de más generáció, jóval idősebb és más szellem. Balázs Anna mindezen felül hiszti, olyan mint egy rossz álom.”

1947. október. Én Kis-Velencére.”Ma anyuéknál vacsoráztam, jól be volt fűtve, álmos voltam és ottmaradtam éjszakára. Furcsa, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtam beleélni magam, hogy ez az én otthonom volt, az én ágyam, teljesen idegennek éreztem magam és nagyon-nagyon vágytam haza. Mégis örülök, hogy ottmaradtam, annyira örültek és ünnepeltek, hogy egészen elszégyeltem magam.” Máshol: „Ildi angyali. A két kutya vetélkedve rombolja a lakást, paplanokat, stb.—szerencsére nem nálunk.” Megint máshol: ”Anyuka nagyon boldoggá tett az este, mert amíg fenn voltam Évinél, egy csattosüveg forró vizet tett az ágyamba, és én az egész napi fagyoskodás után azt se tudtam, hová legyek örömben. Úgy örülök, hogy Évi is sűrűn lejár hozzám beszélgetni.”

A Rádióban két barátnőre tettem szert: Grandpierre Emilné Szegő Magda akkoriban már másodszor volt 'Emici' felesége, okos, művelt, önálló egyéniség, barátságunk a haláláig kitartott. Sokat szenvedett Emici hűtlenkedéseitől. (Egyébként igen jó barátságban voltam Emici közbülső feleségével, Grandpierre Lilivel is, aki válásuk és Emici--Magda újabb házasságkötése után is változatlanul rajongott és szenvedett érte. Corvinás kollégák voltunk.)

Másik rádiós barátnőm egészen más fajta: Tönkö Erzszi falusi lány volt, kevésbé iskolázott, de rendkívül érzékeny az irodalomra, főleg a versekre, hihetetlenül figyelmesen és megértve olvasott. A férje a rendőrség kiváló bűnügyi nyomozója volt. A Nagykörúton laktak, négyszeres társbérletben: egy nagy lakáson négy családnak kellett osztoznia. Nekik hármójuknak, Ági kislányukkal, a volt cselédszoba jutott, ha szétnyitották a kiságyat, nem lehetett kimozdulni a szobából. Zokszó nélkül viselte a sorsát, önként, jókedvvel tartotta rendben a közös helyiségeket, az ő remek magatartásának eredményeképpen a társbérletből lassan közösség alakult, kezdték megosztani a feladatokat – nem sok lakásban folyt ilyen békésen az élet. Erzszi hamarosan gépírónőből az Ifjusági és Zenei osztály stúdióelosztója lett, felelősségteljes, zűrös feladattal. Ági lányuk, a Rotterdams Philharmonisch Orkest

másodhegedűse, Rotterdamban él muzsikus férjével, de van kis nyaralójuk Magyarországon is, sűrűn jönnek Ági anyjához, és amíg jó erőben volt, gyakran hívták ki magukhoz.

1947. december. Muszáj kicsit hencegnem, csak hogy bizonyítsam, nem voltam mindig ilyen feledékeny, szétszórt, rövid eszű, nehéz felfogású, mint most, öregkoromra. A rádiós papírok között kezembe került – és egyszeriben eszembe jutott --, hogy kezdő rádiós koromban, amikor velem együtt sok új ember került oda a régiek helyébe, előírták, hogy részt kell nekünk a Székesfővárosi Lélektani Intézet képességvizsgálatán. Több órán át tesztelték kifejezőképességünket, logikánkat, szervezőképességünket, munkateljesítményünket, figyelmünket, koncentráció-képességünket és még egy tucatnyi egyéb dolgot, amit már alig értek meg. Az eredmény: 'Saját 27 tagú csoportjában az első'. Büszkeségemet még az sem törte le, hogy jól tudtam, nálam sokkal tehetségesebb, kiválóbb emberek is voltak velünk (karmester, kitűnő rádióriporter, stb.), én csak a jó-kislány-képességeimmel főztem le őket.

1948

Egy elhivatott történész pályafutása: az indulás

Pityu (ifj. Deák István) a háború befejeztével beiratkozott az egyetemre, történelem szakra, amire kisgyerekkora óta készült. Két idevágó rövid történet: 7 éves lehetett, amikor egyszer megfázott, belázasodott (akkoriban az ilyesmit mindenki influenzának nevezte), és ijedten kérdezte, nem fog-e meghalni, hiszen IV. Károly király is influenzában halt meg. A másik: 10-évesen kedvenc olvasmányai a statisztikai zsebkönyvek voltak, és rengeteg adat maradt meg a fejében. Egyszer megkérdezte apánkat: 'Mi az, hogy törvénytelen gyerek?' 'Ha két ember szereti egymást, de nem férj és feleség, mégis gyerekek születik, azt nevezik törvénytelennek.' De hogy csökkentse a dolog jelentőségét, hozzátette: 'Csakhogy ez nagy ritkaság.' 'Hogyhogy ritkaság!' — csattant fel Pityu. 'Évente csak Budapesten 3257 ilyen születik.) A Városmajor utcai iskola után a Cisztercita gimnáziumba ment, 1944-ben érettségizett. Az egyetem mellett dolgozott is: 1944 májusában segédmunkás, kerékpáros kifutó volt a Lukács fürdőnél, az ostrom után a Múzeum körúton, a Lantos-féle neves antikváriumban lett eladó. Váratlanul nagy szerencse érte: Unterreiner Viktor, aki apánkkal közösen népművészeti, kézműipari termékek előállításának szervezésével foglalkozott, meghívást kapott Marseille-be, egy ilyen jellegű nemzetközi vásár magyar anyagának szervezésére. Beadta az útlevelekérést, kiegészítve azzal, hogy ő háborús rokkant, féllábú, és nem tud franciául, csak úgy láthatja el a feladatot, ha vihet magával egy mozgékony és a nyelvet ismerő titkárt – jelen esetben ifj. Deák Istvánt. A hatóságok figyelmetlen munkájának köszönhetően, ő ugyan nem kapta meg az útlevelet, de Pityu igen. Ennek nem lehetett ellenállni: 1948 szeptemberében kiutazott Párizsba.

A továbbiakat mondja el ő maga, érdekes, szellemes, jó stílusú leveleiből, és a legújabb kor történelmét feldolgozó számtalan tanulmányából kicsipegetett részletekben. A hazai életről pedig a mi öneki szóló beszámolóink tudósítanak (gyakran csak virágnyelven). Sajnos a leveleken (főleg az enyéimen) sokszor nincs dátum, és a lassú postai közvetítés miatt a levelek és a rájuk adott válaszok nem okvetlen követik egymást (mint utóbb kiderült, a 'kémelhárítók' visszatartották a leveleket, olvasták, fényképezték, esetleg lefordították, ezért néha 4-5 hét volt az átfutási idő, és hosszú szünet után egyszerre marokszám érkeztek a várva-várt levelek). Helyenként kissé rövidítenem is kellett, és nincs meg minden levél, bár ő is, a szüleim is 10-évenként csoportosítva, rendezve, dossziékba zárva igyekeztek mindet megőrizni, sok viharos költözködés közt.

1948. szeptember 28. Anyu első levele Pityu elutazása után: „Drága Pityukám, egész nap rád gondolk. Apu most érkezett vissza (*elkísérte Pityut a határig*), nézegeti a menetrendet, hol jársz most. Ha igaz, Salzburg körül. Remélem, zökkenő nélkül megy az utazás. Kelenföldről hazajöttem, és bár ilyenkor nem szoktál itthon lenni, elmenekültem a lakásból. Elénekeltem Apunak a Három a kislányból az 'Árva a ház' (*Schubert*) szülők szívét fájdtató dalát. Viszont annyian gratulálnak, hogy ha szerencsésen megérkeztél és kellemes otthont találtál, többé nem leszek szentimentális. Ne éhez, úgy hallom, diákok számára minden hónapban lehet élelmiszersomagot küldeni. Jaj de szeretnélek látni a párizsi utcákon!”

1948. október 1. Anyu Pityunak: „Most jött a sürgöny, hogy szerencsésen megérkeztél.” Innen két oldalon keresztül csak kérdések, kérdések. Hasonlóképpen az október 5.-i levélben is, többek között: 10 kg kristálycukrot lehet küldeni, érdemes-e, eladható-e Párizsban? Találkoztam Káldor mamával, izentem a fiuknak, hogy elolvashatják a leveleidet nálam. Az első levelek ilyen szenzációk még, a többit majd nem mutogatom, de most mindenkit esz a kíváncsiság!”

1948. szeptember 30. Pityu első útibeszámolója, Párizsból: „Linzben rengeteg az amerikai katona, ezzel szemben az orosz zónában alig láthatók katonák. A magyar határon próbáltam elszámoltatni a nálam lévő kávét, de nem engedték, ezt a meglepő érdektelenséget a vámolható áru, pénz stb. iránt különben minden határon tapasztaltam. Annál kellemetlenebb, hogy a nálam levő leveleket mind elolvasták, mindegyiket meg kellett magyaráznom, és leszidtak, hogy miért viszek annyit magammal. Az egész vonaton 20 magyar útleveles lépett át a határon. Az osztrák kalauzok és rendőrök Bécs előtt kopottak és soványak, nyugat felé min elegánsabbak, Innsbrucknál már hotelportásszerű kalauz kérte a jegyemet. Bécs piszkos és romos. A pályaudvaron várt Kelemen Péter. Jókedvű és megelégedett. Havi 40 dollárból jól él, aminek nagybátyja is örül, mert Amerikában ugyanez 200 dollárba kerülne. Egész nap csellózik és nőzik. Tartózkodási engedélyt szerzett, ezt a helyszínen simán megadják. A zónahatárok észrevehetetlenek. Orosz vizsgálat, aztán a vonat átgördült az amerikai és szovjet zónát elválasztó híres hídon az Enns folyó felett, a rohamsisakos amerikaiak a gördülő vonatra ugrottak fel, csak az útlevelet nézik. Az osztrákok, a volt nácik kivételével, simán átmehetnek, csak a menekültek nem közlekedhetnek a zónák között.” A vonaton megbarátkozott egy 9 éves kisfiúval és a mamájával, mire Párizsba értek, a mama megtömte finomságokkal, és meghívta Brüsszelbe, segítséget ígért állás- és vizumügyek terén.

Megérkezve, letettem a koffert a megőrzőbe, metróra ültem és találomra kiszálltam a Café de la Paix előtt. Ráültem a kiskofferre és hápogtam. Luxusautók százai, csodás kirakatok, angolok, amerikaiak, arabok, indusok, zsidók – és nők! Egy óra múlva kikötöttem a Gare St Lazare környékén, bementem a Hotel de Liege-be. A patron igen csodálkozott, hogy egyedül vagyok, háromszor is megkérdezte, hol a második. A szobához fürdőszoba is tartozik, Éva konyhája */a lenti kis lakásban/* táncterem ehhez képest. . . ezután kimentem a Champs Elysée-re, az Étoile-ra, a Szajnához, a Citén keresztül a Boul. Michelre és a Parc de Luxembourgba. Meglátogattam Havas Bandit és Garát. *

* *Havas Endre volt rádiós kollégám, gróf Károlyi Mihály párizsi nagykövet titkára, sajtóattasé volt. A Rajk pör idején hazarendelték lecsukták, a börtönben agyonverték.*

Gara László párizsi magyar irodalmár, műfordító, aki számos rangos francia költőt és rajtuk keresztül francia értelmiségieket ismerttetett meg a magyar költészettel. Számunkra legjelentősebb munkája az 1962-ben, az Éditions du Seuil kiadásában megjelent Anthologie de la Poésie hongroise, amely a 12. századtól a 20. közepéig felöleli a magyar költészet legjavát. Párizsban jártunkkor családunk tagjai mind találkoztak vele, és persze legszorosabb barátság fűzte barátaink közül Pődör László műfordítóhoz, a Corvina Kiadó nagyműveltségű francia szerkesztőjéhez (meghalt 1985-ben, Somlyó György költőhöz (meghalt 2006-ban, és

Csécsy Magda (Máda) francia nyelvészhez, aki 1947-ben itthon szerzett magyar-francia szakos tanári diplomával és egy évre szóló ösztöndíjjal Párizsba ment, majd 40 évet töltött ott, először gimnáziumi tanárként, majd az Alliance Française nyelviskolai tanáraként, végül a nizzai egyetem általános nyelvészeti tanszékén, ahol a magyar nyelv tanítását is meghonosította. Ezután ment férjhez, 67 évesen, Kanadában a 77 éves Sömjén Jánoshoz, leánykori udvarlójához, aki jogász, közjegyző, műfordító, kamarazenesz, nagy síelő és vitorlázó volt -- röviddel hazaköltözésük után meghalt. Csécsy Magdának itt jelent meg az élete legfontosabb szakaszáról beszámoló könyve: 'Negyven év Franciaországban'. Helikon Kiadó, 2006. Magda/Máda 2007-ben, 86 évesen, hosszú szenvedés után halt meg.

Elképzelhetetlenül boldog vagyok, hogy itt vagyok. Évák siessenek ide, mert nagyonis érdemes. Legújabb szóviccem: 'Itt sem minden fenéig Eiffel.' A Boulevard St Germain-en láttam egzisztencialistákat. Ők a legjobb és legelegánsabb nőekkel járnak. Az igazi egzisztencialisták öltözéke a következő: méteres ondolált haj, ugyanolyan szakáll, kordbársony kabát, koszos nadrág, halászmódra térdigérő felhajtással, meztelen szőrös lábszár, zarándok-saru. A nem igaziak hatszoros talpú antilopcipőt és csodálatos sálkölteményeket viselnek. A kutya sem törődik velük."

Ezalatt idehaza

1948. március 22-i, Ferencz Sárinak írott levelem részlete (A Ferencz család 1938-ban Kanadába vándorolt ki, Sári az USA-ban szerzett orvosi diplomát, a híres baltimore-i John Hopkins kórházban dolgozik és gyerekek velükszületett szívbajáról írt könyvet, tanulmányokat. Barátságunk immár 72 éves) „Megünnepeltük az első házassági évfordulónkat és nem győzünk csodálkozni, hogy már egy éve házások és ilyen tökéletesen boldogok vagyunk. Egy szenzáció történt: Pali megnyert egy Petőfi-illusztrációs pályázatot a linómetszet-sorozattal. Ez kevés pénzt jelentett volna (azt sem tudták kifizetni), a lényeg, hogy ez az első nyilvános siker. Közben persze mindenféle pénzkereséssel is próbálkozik: a prágai nemzetközi rádiós kiállítás dekorációs terveit készítette (persze csak itthon), és most fejezte be egy ¾ órás Bartók-hangjáték összeállítását a Bartók Nemzetközi Zeneversenyre. Alkalmanként németül tolmácsol. Egyelőre meg tudunk így élni, és nagyon ambicionálom, hogy ne kelljen állást vállalnia, csak fessen és ne törődjön mással. Most éppen a Velencei tónál van, beutalással. Kiállításra készül, de annak bére 2000 Ft 2 hétre, ezt persze nem tudjuk összehozni. Nagyon szeretnénk fél évre kijutni Párizsba, mindenfelé kérvényezzük (például az aubussoni gobelin-üzemnél), de félő, hogy nem fog sikerülni.”

Mikes Ilut sikerült felvétetnem a Rádióhoz magam helyett titkárnőnek, mert engem, mint újdonsült lektort, nagyon érdekes feladattal bíztak meg: én szervezem a külföldi rádiókkal a műsorcserét, könyveket, folyóiratokat, koncertlemezeket küldök ki, montázsokat csináltatok számukra, saját válogatásomban, és persze sok népzene. Párizs legalább háromszor hetenként vesz át tőlünk koncertet, a BBC október folyamán 8 Bartók-hangversenyünket közvetítette (és ez mind az én művem!)

Itt az élelmezési és újjáépítési helyzet jó, azt mondják, jobb mint Nyugat-Európában. Az emberek folyton politizálnak, másról alig is beszélnek, és én néha irigykedve gondolok arra, milyen jó lehet ott nálad a kórházban, ahol biztosan nem sok szó esik a szocialista realizmus és a szürrealizmus harcáról, a marxista világrendről, az államosítás helyességéről vagy igazságtalanságáról, mindarról, ami itt teljesen átítatja az ember gondolkodását -- és ami nélkül, igaz, nem lehetne élni Európában.”

1948 március. Részlet Pali önéletrajzából: *A teljes szöveg megjelent a Veress-monográfia 42. oldalán **Vagy menjen a teljes, képekkel, CD-re?**

„Végyvári Lajos művészettörténész segítségével összehoztam egy tárlatot a főváros kiállítási helyiségében, amely később Fényes Adolf-teremként több további bemutatómnak adott helyet. Romos városképeken kívül néhány csendéletet állítottam ki, meg a Petőfi-illusztrációk sorozatát. Bármilyen meglepő, nagyon meg voltam elégedve magammal, s a kiállítás sikerével. Azzal büszkélkedtem, hogy korosztályomból elsőnek sikerült 'kiugranom', és egységes, kiérlelt eredménnyel a nyilvánosság elé állni. A siker ismervét láttam a jó kritikai visszhangban is.” Annál fájdalmasabban érintette, hogy ott, a helyszínen ajánlott fel neki szeptembertől gyorsfordítói állást Káldor György az MTI-nél. Úgy érezte, el kell fogadnia, hiszen az 'Alkotás' (Kassák folyóirata, ahol a folyóirat betiltásáig segédszerkesztőként dolgozott), megszűnt, az MTI jó fizetést, hol délelőtti, hol délutáni rövid munkaidőt, festésre sok szabadidőt jelentett, én is, a család is helyeselte a döntését. Érezhető volt, hogy közeleg a fordulat a politika minden vonalán (a kultúrpolitikában is), szaporodtak a baljós jelek.

Június 1-én tehát beállt az MTI-be. A nyugati hírszolgálatokat fordította, több nyelvből, és kedvességével, széleskörű ismereteivel mindenkit meghódított. Szinte rendszeresen kapott rendkívüli jutalmat, az 1956-os 'hözönsége' után a népszerűsége mentette meg az elbocsátástól. Áthelyezték 1963-ban a Konjunktúra- és Piackutató Intézetbe, majd 1971-ben ugyanitt hírlapkiadó rovatvezető lett (addigra tökéletesen beletanult a nemzetközi valutaügyekbe). A Heti Világgazdaság alapításában jelentős szerepet vitt.

1948. június 25. Az én levelem Diósjenőre – ebben az évben ide vonult el Pali független festési szabadságra: „Úgy örülök, hogy mielőtt beállsz a gürbe (amiért rettenetesen fáj a szívem és rossz a lelkiismeretem, meg szégyellem magam), egy icipicit jól érzed és kipihened magad, a sokféle dolgod után. Mostanában olyan keveset voltál itthon, alig voltunk egyedül és soha nem értünk rá beszélgetni. Nagyon fáj nekem, hogy terveidet, gondolataidat legtöbbször Évinek mondtad el, nem nekem. Elismerem Évi szellemi fölényét, de régen mindig nekem magyaráztál. Igazán ennyire csalódtál az én félműveltségemben? Úgy-e azért szeretsz és nem érzel annyira méltatlannak magadhoz (mint ahogyan én érzem magam).”

Kedves lakásunkban sokan megfordultak. Minden szerda este 'nyílt napot' tartottunk, telefonunk nem lévén, ilyenkor biztosan megtalálhattak saját barátaink és Évi sógornóm sok érdekes, a Kultuszminisztériumban megismert művész- és muzsikus-barátja: elsősorban Weöres Sándor, akivel már-már összeházasodtak, Farkas Ferenc zeneszerző, Rákos Sándor költő és akkori felesége, Varga Magda (elválásuk után, és Szentpál Mónikával kötött házassága előtt időnként nálunk keresett menedéket), Képes Gézáék, Vargha Balázs és felesége: Gimes Ágnes, Somlyó György, Iván Szilárd szobrász, Vidéky Brigitta, Sikuta Gusztáv festő, Megyeri Barna, a kiváló szobrász (csak 46 évet élt), Rákosi Zoltán, Imecs Béla, Derzsi Sándor, Péterfi Pista (Basilides Mária operaénekesnő fia), aki szobrásznak készült, de csont-tbc-je akadályozta a munkában. Még egy fontos látogatóról kell beszélnem: egy nap teljesen váratlanul megjelent nálunk maga a nagy PÖG (Pogány Ödön Gábor), a Magyar Nemzeti Galéria igazgatója, és kerek három órán át nyüstölte Palit, lépjen be sürgősen a Pártba, a haza és a maga érdekében. Dolgavégezetlenül távozott. **Ide kis részlet Pali leveléből.**

Később kezdődött barátságuk Székely Péter – Pierre Székellyel, aki valahányszor Pesten járt, minálunk lakott. **ide is részlet PI leveléből. 1982-ben Székely ajánlására állíthatott ki** hat magyar festő Párizsban, az Orly Sud repülőtéren: Csáji Attila, Dombay Győző, Papp Oszkár, Rác András, Szemadám György és Veress Pál. A MALÉV ingyen szállította a képeket. Sok nézője, kevés vásárlója volt a nagy csarnokban elhelyezett tárlatnak.

Idézek Évi sógornóm 1949. október 25-én munkaügyben beadott életrajzából:

„Iskolát a Szilágyi Erzsébet leánygimnáziumban és az Új Iskolában végeztem. A Pázmány Egyetemen több megszakítással 8 félévet végeztem, mint néprajzos. Időközben a

Dermata Művek budapesti irodájában dolgoztam, mint levelező. 1943 júniusától 1945 márciusáig a Kultuszminisztérium testnevelési ügyosztályának alkalmazásában állottam: vidéki bábjáték-csoportokat szerveztem és tanítottam a leánylevente-központ megbízásából. 1944 augusztusában kötöttem házasságot dr. Gegus Imrével, ezt az esztendőt társadalmi szempontból teljes passzivitásban töltöttem; előbb hosszas betegségbe estem *,
*úgy emlékszem, a skarlát szívdaganatok okozott, ezért vitték a szülei Parádra, hogy megerősödjön – és így ismerkedhettem meg én vele és a Veress családdal
 majd gyermeket vártam. 1945. augusztusától egy esztendeig a Szabadművelődési Tudományos Intézetben voltam bábjáték-előadó. 1946. okt.1-én a minisztérium művészeti főosztályára osztottak be, először a kulturnapok szervezéséhez, 1947 elején pedig irodalmi ügyek intézéséhez. Irodalmi és bábjáték-előadóként dolgoztam 1949. szept. 15.-ig; ekkor a népművelési minisztérium szervezése során az osztályt átszervezték és szerződésemet felbontották. Minisztériumi munka mellett a mai Bábszövetség korábbi szerveinek és megmozdulásainak organizációjában vettem részt, részben mint kezdeményező. A Nemzeti Parasztpárt tagja vagyok. Társadalmi munkát a Közalk.szaksz. VKM csoportjában végeztem, mint osztálybizalmi, kulturcsoportban és nőbizottságban. Tagja vagyok a Magyar-Szovjet társaságnak, a Bábszövetség külső munkatársa vagyok. Jelenleg a Magyar Néprajzi Társaság adminisztrációjában dolgozom.”

A többi egy valamivel későbbi, Keresztúry Dezső miniszterhez intézett kérvényéből: „Tisztelettel kérem, hogy az Egyetemi Néprajzi Intézetnél való elhelyezkedésemet lehetővé tenni szíveskedjék. Meggyőződésem, hogy nemcsak tudományos téren, hanem a kilátásba helyezett újabb kulturpolitikai munkakörben sem nélkülözhetem tovább azt a tudományos alapfelkészültséget, amelyet az egyetem körében végzett, koncentrált munka jelent. Ethnológiai szempontból viszont – úgy hiszem – már azért is hasznos munkát végezhetnék, mert a többesztendő társadalmi munka tanulságait megfelelő módon át tudnám vinni a tudomány vonalára. Megjegyzem még, hogy az eddigi munkám során szerzett elméleti és adminisztratív képzettség mellett fordítói gyakorlatom van, és írok, olvasok angolul, németül és franciául. Kérem Miniszter Urat, adjon alkalmat rá, hogy azon a téren dolgozzam, amelyen képességeimet legjobban próbára tehetem, s ha sikerül, legjobban érvényesíteni tudnám.”

Következzenek részletek egy dátum nélküli, 1949-es szubjektív életrajzi leveléből: „1945 augusztusában a Szabadművelődési Tudományos Intézetbe kerültem, jelenlegi munkahelyemre, mint irodalmi és bábjáték előadó. A vidéki bábjátékszervezésében kezdeményezőként vettem részt. A Nemzeti Parasztpárt tagja vagyok, a szakszervezetben osztálymegbízotti, nőbizottsági és kulturális munkát végzek. A felsorolt adatok mögötti összefüggéseket, szubjektív életrajzomat legjobban mindjárt politikai fejlődésemmel kezdem: a Szabó Dezső, később Németh László és a Márciusi Front köré csoportosuló diák-kör vonzásába kerültem más kis gimnazista koromban. Ez az erős hatás táplálta és biztatta amúgyis erősödő szociális lelkifurdalásomat. Érettségi után egyetemre kerülve, magyar-néprajz-történelem szakos voltam, de egyfelől az ásatag légkör, másfelől a diákság nívótlansága, felelőtlensége elriasztott és lemondtam arról, hogy tudós vagy tanár legyek. A falukutatást, úgy ahogy akkor csináltuk, nemcsak reménytelennek, de károsnak is láttam, a Dermatánál megtanultam, milyen is a megélhetési harc közelről. Nem tudtam ellenállni a konkrét társadalmi munka csábításának, és beálltam a Kokas Eszter vezetésével alakuló leány-levente mozgalomba, a bábjátékszervezésére volt a feladatom. A kezdeti rokonszenv hamar kemény kritikába ment át, de a munka olyan izgalmas és hasznosnak tetsző volt, hogy vállaltam a kompromisszumot. Munkám nyomaira találtam a felszabadulás után az úttörőknél, iskoláknál, szabadművelődésnél. 20 éves fővel tanfolyamokat tartani országszerte, szervezni, könyveket szerkeszteni, üzemeket látogatni, stb. csábító és tanulságos is volt. Belekezdtem a magam szakállára egy üzemi munkaslány-szociográfiába a kőbányai SzIT gyárban, de befejezni nem tudtam. Az ostrom – férjem és apám halálával – teljes változást

hozott az életembe. Most már életformámmal, érdekemmel, kapcsolataim megszűntével is kiváltam a régi 'polgári életből'. Ideológiailag egyenesbe kellett jönnöm, kidobni gondolkodásomból mindazt, ami romantikus és zavaros volt.”

Évi az évek során sokat betegeskedett, 1949-ben diftériát kapott, utána szívizomgyulladás, a szíve javult, de nem jött egészen rendbe. Amint valamennyire megerősödött, a sztálinvárosi múzeumba került igazgatónak, elmondhatatlan lakás- és munkakörülmények közé, majd áthelyezték igazgatóként a túrkevei múzeumba.

Így élt 1955-ig, amikor én már a harmadik gyereket vártam és mindenki aggódott, hogyan fogjuk győzni munka mellett a népes család testi-lelki méltó ellátását. Anyám lépett közbe, ő igyekezett Évit meggyőzni arról, jól tenné, ha feleségül menne Heckenast Gusztáv történészhez, aki lánykora óta szerette őt, és amióta Évi egyedül maradt, kitartóan követte, minden hétvégén leutazott hozzá vidéki múzeumaihoz. Ílymódon visszakerülne Budapestre, és Gusztáv Pauler utcai lakásában magához vehetné végre Ildikót. Évi elfogadta az érvelést, férjhezment. Csendesen, türelmesen, egymás szokásait figyelembe véve ott élt együtt a két nagyon különböző természetű ember. (Ildi azonban nem tudott megbarátkozni Gusztávval, sírva kísérte el anyját az esküvőre.) 1963-ban, mindnyájunk által Nagymaminak nevezett anyósom halála után, beköltöztek az ő Határőr úti, kissé kibővített földszinti lakásába, a családi házba. Évi a háború alatt szerzett néprajzosi diplomájához később végzett, elsők között volt, aki számítógépre vitte a régi magyar ???. Bámulatosan önzetlen, csupa-jóság, rendkívül művelt, remek ember volt, régi barátságunkat a közös család és a közös lakóhely még elmélyítette, nekem örökké hiányozni fog. *Ildi???térkép???*

Péter Katalin történésznek *

* a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az MTA doktora.

a miskolci egyetemen, dátum 1990 felolvasott tanulmányából álljon itt néhány részlet.

„Veress Évát intellektuális kíváncsiság hajtotta örökös munkába. A szellemileg független tudós megtestesítője volt. Mindig dolgozott, de őszintén nem érdekelt, elismerik-e vagy sem. Tehetségük alapján ítélte meg az embereket, a hivatalos tekintéllyel szemben érzéketlen volt. Valamilyen bűvös kör működött körülötte. Eredetiségét, egyénisége nagyságát nem lehetett nem tudomásul venni, úgyhogy ha nagyon akart valamit, bizonyosan elérte. Jó példa erre, ahogyan a számítógépes munkába engedték bekapcsolódni. Ma ez már nem tűnik nagy lehetőségnek, amikor minden asztalon kompjuter áll, de akkor még, amikor ő az elektronikus adatkezelésben rejlő távlatokat felismerte, az 1960-as évek elején, nagyon nehéz volt a számítógéphez odaférni. A Magyar Tudományos Akadémia egyet üzemeltetett, aminek az ideje percre be volt osztva. A legbefolyásosabb természettudósok használták, még Szentágothai János munkatársai is büszkén vonultak be a gépterembe, ha rájuk került a sor. A csoda több helyiséget foglalt el: nagy vasládák sorozata, működéskor zúgott, zakatolt, azt lehetett hinni, összedönti a házat. A mellette dolgozó matematikusok bonyolult fejtegetéseket adtak elő róla, történész ésszel nem lehetett megérteni. De miközben mások távoli víziókat vázoltak az égre, egyszer csak elterjedt a hír, hogy Veress Éva matematikust keres. Mi nem értettük, milyen az adatkezelés módja, a mai fiatalabbak nyilván nem értik, miért kellett ehhez matematikus, hiszen szoftverek tömegében élnek. A hatvanas években nemcsak Magyarországon, hanem általában még sehol sem voltak kész programok, minden kutató külön társult hozzáértő matematikussal, de nem volt könnyű ilyet találni, mert programozó matematikus-képzés nem folyt, és a munka ára még nagyobb arányban volt magasabb a történésznél, mint ma. Ráadásul szinte elérhetetlen volt az ú.n. gépidő. Veress Éva azonban nagyon akarta, és mindent megszerzett. Nyilván bonyolult feladat volt, természettudományos problémákon edzett szakembereknek elmagyaráznia, miért és hogyan kívánja a kora-újkori paraszti táplálkozásról szóló adatokat térképre vinni. Csak 1972-re gyűlt össze annyi tapasztalat, hogy 'Számítógép és történettudomány' címmel a Történettudományi Intézetben

kerekasztal-konferenciát rendezhettek. Veress Éva oroszánrészt vállalt a szervezésből, és két előadást tartott olyan kiválóságokkal együtt végzett munkájáról, mint Cseh László, Haraszi György és Varga Dénes. Közben, ilyen kezdetleges módszertani viszonyok között, írt egy briliáns, nagy tanulmányt a 16. századi parasztháztartás szervezetéről. Első munkáját a parasztszaládról 1958-ban adta ki. John Hajnalnak a házasság európai rendjéről szóló tanulmánya Veress Éva munkájával egyidejűleg jelent meg, és ő saját logikájára támaszkodva járta végig azt a gondolati utat, amit a műhelyekbe szerveződött nyugati tudományosság sok vita közepette tett meg. Nyugat-Európában az ilyen munkához elsősorban az egyházi anyakönyveket használták, a születéseket, haláleseteket és házasságokat regisztráló feljegyzések sokhelyütt már a 15. századtól fennmaradtak. Magyarországon az anyakönyvezés kezdeteit nem ismerjük, de a 18. század előtti időkből nem maradtak fenn anyakönyv-sorozatok. Sokan nem értették, miért vág neki óriási, nem egy embert igénylő feladatoknak. Én mindig csodáltam, példaképeknem tekintetem, de igazán csak utólag értettem meg. Kísérleteznie kellett módszerekkel, témákkal. Ezért lett nagy, rejtélyes még azoknak is, akik a legtöbbre becsülték.”

Szüntelen orvosi kezelések ellenére és sok szenvedés után, 1989. augusztus 25-én meghalt.

A sok részvétlevélből most csak Pityuéből közlök három mondatot: „Kevés olyan remek embert ismertem, mint Évi. Öröm volt látni, nagyszerű rokonnak tartottam, akire érdemes volt odahallgatni. Milyen szívélyes volt, mennyire érdeklődő, milyen művelt és okos!”

CD-n olvasható volt tanítványa ???, Török Katalin megemlékezése és egyben pontos szakmai életrajza: 'Búcsú Veress Évától' (Agrártörténeti Szemle /Historia Rerum Rusticarum, XXXII. évfolyam, 1990.1-4. szám). leiratni cd-re

A két széles rokonság

Mindkét családban erősek voltak a családi kötődések. Rendkívül fontos szerepet vitt Pali unokatestvére, Veress Kati: életvidám, tevékeny, erélyes, született tanárnő. Német-magyar szakot végzett, alighogy tanítani kezdett, bebörtönözték az apját, mint a Magyar Közösség tagját. Dr. Veress Gábor gépészmérnök az IBUSz elnök-vezérigazgatója volt. 1944 októberében egy nyilas tiszt jelent meg az irodájában és közölte, ha mégegyszer ott találja, keresztüllövi. Fehérvári István 'Börtönvilág Magyarországon' című könyvében (*kiadta a Magyar Politikai Elítéltek Szövetsége, Budapest 1990*) ezt írja a Magyar Közösségről: „A Közösség célját a magyar faj fennmaradására, életterének biztosítására, történelmi hagyományainak ápolására irányította. A szervezet nem volt antiszemita, hanem németellenes! Elleneztek minden diktatúrán alapuló államformát, így a Szovjetunió államformáját is. A Közösség tagjai támogatták egymást. Nem mint párt, hanem mint független szervezet kívántak az ország életére befolyást gyakorolni.” 1947 elején tartóztatták le őket, légbőlkapott vádak alapján. 1956 nyarán szabadultak, de addigra Gábor bácsi, aki cukorbeteg volt és nem kapott a börtönben megfelelő gyógyszert, régen meghalt. Pali elmondta, hogy ő óvta Gábor bácsit a Közösségben való szerepléstől, tarokkozó öregurak társaságának tekintette őket, és attól tartott, joggal, hogy fölöslegesen bajba kerülnek. A börtönből szabadulókat rehabilitálták, lakáshoz, álláshoz juttatták őket, de aki már nem élt, annak nem járt semmi, így Icu néni, az özvegye nem kapott nyugdíjat. 1951-ben, együtt kitelepítették őket az Alföldre, nehéz gazdasági munkára. Amikor a tábort feloszlatták, Mátramindszenten, majd Homokterenyé községben talált Kati tanítói állást, az ő fizetéséből éltek. Remekül helytállt, az iskolai tanításon túl szervezett énekkart, cigánygyerekeknek külön oktatást, könyvtáros volt, részt vett a község életében. Mikor végre megkapták az engedélyt a Pestre költözésre, egy ideig Kispesten egy ócska fészkerben laktak, a deszkák eresztékei közt

behullott a hó, aztán a Közösség volt vezetője, Arany Bálint mérnök szerzett nekik lakást az újpalotai lakótelepen, végre emberi körülmények között éltek. Ő volt a teljes Veress família összekötője, anyja halála után egyedül maradt, ő tartotta a kapcsolatot Veress Jenő fiaival, Vincze Palkó és Császár Marika gyerekeivel és unokáival, Ildiékkel és mivelünk, főleg rajta keresztül tudtunk egymásról. Többféle szervi baja, kövérsége és nehéz járása ellenére egy parcellázáskor Csömörön olcsón vett egy telket, hétvégeken kijárt szőlőt, gyümölcsfákat, veteményest gondozni – egyébként élete végéig németet tanított és nevelőtanár volt a művészeti gimnázium kollégiumában ??? . Minden évben Katalin-napkor családi összejövetelt rendezett, pici Örs vezér tér közeli panell-lakásán. 1997-ben halt meg.

Nagy szégyenem, hogy erősködtem, én fogom folytatni ezt a hagyományt, de csak egyetlen Katalin-napi összejövetelre futotta az elhatározásból. *mindkét rajzolt családfa*

Ide Vincze-Császár család és Veress-fiúk

Röviden beszámolok az én apai ági unokatestvéimeiről. Deák Pál gyerekei: Deák Péter 1920 márciusában született. Közgazdasági technikumi érettségi után közgazdasági egyetemet végzett, majd a Fejérmegyei Iparcikk vállalatnál volt vezető állásban. Felesége Gritzbach Éva, fiuk ifj. Deák Péter fizikus, akadémikus prof. és lányuk Éva vállalkozó. Kettejüktől két lány- és egy fiúunokájuk van. Deák Pálék lánya, Marcsi (Marianne), 1922. január 22-én született, 2 héttel előttem. Érettségi után Pestre került, a Hitelbankban, majd a Beruházási Bankban dolgozott, olajügyi előadóként ???, néhány évig Aranyi György külkereskedelmi tisztviselő felesége volt, elváltak. Egyetlen lányuk Krisztina, nyelvtanár, Anna és Eszter anyja. Lánykorában volt egy svájci udvarlója, Ernst Zellwäger, aki feleségül akarta venni és magával Svájcba. Neki jobb élete lett volna, de nekem hiányzik: ő nem csak unokatestvérem, de igazi jó barátnőm is volt, máig is naponta mozdulok, hogy a telefonhoz menjek. Okos, minden iránt érdeklődő, szerény, segítőkész ember volt, szerettük egymást. Néhány éven át minden csütörtök délután nagyokat sétáltunk, beszélgettünk (ezzel valamennyire átsegített a Zsóka elvesztése utáni legrettenetesebb éveken). Súlyos csonttritkulása miatt élete utolsó három évét lakásába zárva töltötte, némán tűrt keserves fájdalmak között. 1999. március 11-én halt meg. A legfiatalabb testvérük, Tamás haláláról már írtam (1944).

Deák Imrééknek nem született gyerekük. Felesége, Grósz Juliska, csinos, talpraesett, minden intellektuális érdeklődéstől távoli fehérvári lány volt. 1944-ben az úgy nevezett Kasztner vonaton a Bergen-Belsen-i koncentracios taboron keresztül jutott el Svájcba. Ott lakott élete végéig egy női ruha szalon-tulajdonos nővérénél, sűrűn hazalátogatott, szebbnél-szebb ajándékokkal megrakodva. 1971-ben meghalt.

Deák Károlynak két fia van: Charles K. Deak (akit máig is Kiskarinak hív a család), törvényszéki anyagszakértő, fotós, és még sok más minden, például bűvész is. Felesége, a lengyel származású Jenny Bocinski tanárnő volt, fiuk, James (Jimmy), antikvárius, lányuk Tina, Christina Deak (férje Daniel Kendzior), egy kislányuk van. A másik fiú Deák Gedeon (Gida) vegyész mérnök, felesége Marilyn Radinsky pszichológus. Gidának két fia és egy lánya van: a 'kis Gedeonnak' három fia, Dariusnak egy, Phoebenek nincs gyereke. Mindnyájan az Egyesült Államokban élnek.

Anyai ági unokatestvéimeim: Zsófinak, anyám hugának (1900—1971) két fia volt: Mátyás (Matyi, 1922—1999) kereskedelmi attachéként dolgozott Kínában, Kuwaitban, Milanoban. Első felesége Bokor Zsuzsi volt, az ismert Váci utcai Vajna és Bokor könyvkiadó és kereskedő lánya, apja az államosítás után a Corvina Kiadó kereskedelmi vezetője lett. Elváltak, Zsuzsi másodszor férjhezment, Ausztráliába költöztek. Matyi második felesége Fehér Éva, ugyancsak elváltak, gyereke egyiküknek sem lett. A harmadik feleséget Kínából hozta: Pan Tjamint (később a Jasmin keresztnevet vette fel) angol tolmácsként ismerte meg, összeházasodtak, 1956-ban Pekingben fiuk született. Utoljára Milánóban lett kereskedelmi tanácsos, majd 1973-ban otthagya a Külügyet és Svájcban telepedett le. Fia Ákos (Svájcban

Andreas Chillag), egy nemzetközi vállalatnál dolgozik, felesége svájci lány, Annemarie Sulzer, menedzser, kislányuk Alexandra, kisfiuk Sebastian. Zürich közelében élnek. Zsófi másik fia Csillag Ottó (1928—1977) elektromérnök és közgazdász volt, évekig dolgozott Srinagarban. Felesége Szentkirályi Ágnes. Fiuk, Péter, 1966-ban Új-Delhiben született, akadémiai kutató, villamosmérnök és szenvedélyes táncos.

Timár Palinak és Sziráki Máriának nem volt gyereke. Már nem voltak fiatalok, amikor összekerültek, és csak nagysokára házasodtak össze, az 1970-es években. Pali két nővére, anyánk és főleg Zsófi, mindvégig ellenezte ezt a kapcsolatot, mésalliance-nak tartotta, mert Mária, akit ők, fensőbbségük jelzésékként, következetesen Mancinak neveztek, szakácsnő volt a Haris közti Gizella penzióban, amelyet a nagymama halála után néhány rövid évre, az államosításig, Pali örökölt. (1950. október elsején államosították a penziót, három nap alatt kellett végleg likvidálni, kiüríteni. Kapott némi kártalanítást, ez éppen arra volt elég, hogy kifizesse az adótartozást és kielégítse az elbocsájtott személyzetet.) Állásba került az IBUSz Idegenforgalmi osztályán. Mi szerencsésnek tartottuk a párválasztását: Timár Pali igen jóindulatú, de meglehetősen gyámoltalan ember volt, és ráadásul mindig elégedetlen az életével, Mária pedig készségesen a kedvében járt. Szegedre költöztek, szép lakásuk volt, Mária első házasságából származó lányai is kedvesen fogadták. Mária hamarosan meghalt rákban, és Pali röviddel ezután, a temetőben, a sírja melletti padon, öngyilkos lett.

Azok a bizonyos ötvenes évek

Mindennek ellenére csodálatosan boldogok voltunk

Előljáróban el kell mondanom, hogy bármilyen keserű csalódás ért is minket, akik 1946-47-ben, egy ideig még 1948-ban is, hittük, hinni akartuk, hogy eljött a várva-várt új világ, bármilyen nehéz életünk volt is, bármennyire gyűlöltük is a tengernyi hazugságot, ami körülvelt (szerencsére ki tudtunk maradni a kórusból, bár ez persze megnehezítette a pályánkat, illetve elsősorban Paliét), mi azért, mindennek ellenére, csodálatosan boldogok voltunk a magunk kis zárt világában. Szerettük a munkánkat, szerettük a lakásunkat, a kertünket, és persze mindenekfölött édes, okos, szép kislányainkat – meg egymást. Sajnos lassacskán kiderült, hogy az ötvenes évek már negyvenkilencben jócskán megkezdődtek.

„Hat fiút akarok neked szülni!”

Boldog életünket kezdetben csak én zavartam meg, afölötti bánatommal, hogy várva-várt első terhességem megszakadt: 1948. július 4-én, az ötödik hónapban, egy halott kisfiút szültem, egyedül a kórházi ágyon. Kézbe fogtam, nézegettem, gyönyörűnek találtam, évekig sirattam. (Ráadásul ezért nem lehettem ott Pali első kiállítási megnyitóján.) Attól fogva örökké sóhajtoztam, rettegettem, hogy soha nem lehet gyerekem. Ezért aztán 1949-ben, mint veszélyeztetett terhes, négy nyári hónapot fekvébe töltöttem, egész nap a kertben, mondhatatlan békében és boldog várakozásban. Csak a 7. hónapban mehettem vissza dolgozni a Rádióba.

Megkezdődhettek az előkészületek a gyerek fogadására. Ildit nagytetvéként vettük magunkhoz, hiszen addig is együtt voltunk. Dóra nagymama leköltözött a mi kis lakásunkba, mi meg feljöttünk a félemeletre, ahol ma is lakom. (A lakáscsere közben az anyósom a szép nagy fenti lakásában sirdogált, amiért el kellett hagynia – bár ő is tudta, hogy a kislánynak jobb helye lesz nálunk -- , én meg az imádott kis fészünköt, békés fiatal-ház-as-voltunkat sajnáltam otthagyni. Pali fel-le futkosott a két bánatos nő között és igyekezett mindkettőnket megvigasztalni. Előzőleg kifestette a gyerekszobának szánt helyiséget, Évi télikert-szerű ???

volt szobáját, és játékvonatokat festett a falra.) Évi ritka hazajövelelhez a szülők volt hálószobáját tartottuk fenn számára.*

*Második férjhezmenetele után ez lett Pali műterme – ma már Kristófé.

(Később, Panka születése után, a gyerekek a nagyobbik szobát kapták meg, körben óriási állatfreskókkal. Az úgynevezett könyvesszobában betlehemi jelenet bújik meg a tapéta alatt: Mária modellje Évi volt, a Kisjézusé Ildi.—Máig furcsállom, miért is nem kérdeztem meg, unitárius létére miért festett 'szentképet', és csodálkozom azon, hogy erre már a hadifogságban is készült, több kis vázlatot készített hozzá. -- Az ostrom utáni, természetesen sajátkezü tatarozások során kerültek freskók a konyha és a fürdőszoba falára is, azóta sajnos mind tönkrement.*foto*

1950. január 15-én tehát megszületett az első gyerekünk, Fruzsina.*rajz* Mint amolyan első szülés, nem volt könnyű, utána még be is lázasodtam, nagy fájdalmaim voltak, műtétet hoztak rendbe, néhány hétig bent kellett maradnom a kórházban. Pali azt állította, ezekben a hetekben kezdett el őszülni, de annál boldogabb volt az egész széles család, amikor hazakerült ez a szépen fejlődő, mosolygós, türelmes kislány. (Az unitárius keresztelő otthon volt, keresztszülők dr. Borsiczky Sanyi és Kovácsné Keresztes Évi – Keri.)

Még javában szoptattam, amikor meglepetésemre kiderült, hogy megint másállapotban vagyok, és 1951. április 18-án, szinte fájdalom nélkül, 1-2 óra alatt világra jött Panka.

Távirat a Cité Universitaire-be: PANNIKA SZERENCSESEN MEGERKEZETT GYOENYOERUE KOEZEL NEGY KILO MINDKETTEN JOL VANNAK CSOKOLUNK Nagyobb és erősebb volt Fruzsánál, szőke, szürkeszemű. Magzatkorukban mindegyiknek kettős nevet adtunk (akkoriban még nem tudták előre megállapítani, fiú lesz-e vagy lány), így az első 'benne-gyereket' Frudaninak, a másodikat Pandaninak neveztük. Mikor aztán egyikből sem lett fiú, később a harmadiknál megfordítottuk a varázsszót, Danizsónak hívtuk - a trükkünk nem vált be.

Akkoriban alig 6 hét szülési szabadság járt, csak csalással lehetett ezt 12 hétre kihúzni, úgy hogy az utolsó pillanatig dolgoztam, az orvostól kapott igazolás segítségével a szülés előtti időre engedélyezett 6 hetet is a szülés után vettem ki, és így 3 hónapot tölthettem velük otthon. Így már azért is örültünk az újabb szülési szabadság lehetőségének, hogy tovább maradhassak otthon Fruzsával, de amikor dolgozni kezdtem, a fiatalok tapasztalatlanságból eredő könnyelműségével, egy nagyon helyes 17-éves Kisbözsire bíztuk, aki otthon, falun, kistestvérei gondozásával szerzett gyakorlattal és veleszületett kedvességével, meg persze Dóra nagymama felügyelete alatt, ellátta a feladatot -- mindaddig, amíg fel nem fedeztük, hogy valami baja lehet, és el nem vittük orvoshoz. Kiderült, hogy tbc-s, azonnal beutalták a budakeszi tüdőszanatóriumba, ahol idővel kigyógyították, mi pedig Fruzsikát rémülten vittük kivizsgálásokra – szerencsére nem fertőződött.

Egy nagy ugrás előre: 1955 nyarán, amikor, hatalmas pocakkal, a harmadik gyereket vártam, beutalást kaptunk az Országos Béketanáctól egy szép, nyaralótelep-szerű tihanyi üdülőbe. Én már nem mentem velük, minden napnyi szabadságot a szülés utánra kuporgattam, de Pali hősiiesen vállalta, hogy megnyaraltatja Ildikót és a két kicsit. A Béketanácsos kolléganők segítettek, így még némi akvarellezésre is maradt ideje. Weltner Magda, a Külügyi osztály titkárnője és az én barátnóm, hosszú levélben számolt be a lányokról: „Nagyszerű gyerekeid vannak: bájosak, kedvesek, engedelmesek, semmi baj nincs velük. Fruzsika kedves és közvetlen volt már az első perctől, Panka egy pár napig ki sem nyitotta a száját, zord volt és hallgatag. Ám egyszerre csak elhangzott az első 'Magda néni', minden buzdítás és felszólítás nélkül, és azóta naponta ezerszer ilyen kezdetű mondat hangzik el, hogy: Magda néni, amikor az oviban..., és buzognak belőle a véget nem érő történetek. Én egyik ámulatból a másikba esem. Nem kétséges, hogy botanikus lesz belőle, ez a 4-éves kislány elképesztő tájékozottságot árul el. Minden virágot ismer, a kérdéseivel minduntalan

zavarba hoz. 'És Magda néni, amikor az ovival Visegrádon voltunk, találtunk egy igazi hőscincért, igen, találtunk egy igazi meg egy nem igazi hőscincért. És láttam egy lökhajtásos repülőgépet, aminek nincs motorja. És a páros lepke hogyan pározza össze egymást? És ha van egy híd, akkor a téglák hogyan tudnak megmaradni a levegőben? És én tudom, hogy az éget nem lehet megfogni, mert az ég csak levegő, Fruzszi mondta', ... és ez így megy egész nap. Azt kell mondanom, hogy ez a gyerek művelt, ebben a korban nem lehet többet tudni. Választékosan fejezi ki magát, hallatlanul tájékozott." Ezt én még kiegészítem azzal, hogy már tudott olvasni, és ösztözl az óvónéni, ha dolga volt, rábízta, olvassa fel ő a mesét a többieknek.

1955. július, az én levelem Palinak Tihanyba: „Mindenki nagyon csodál téged ezért a hősi vállalkozásért, férfiaknak, nőknek egyaránt imponálsz. Ez legyen vigaszod és erősítőd a nehéz órákban. Örülök, hogy Fruzsza egyedül mosakszik, látom hogy Krisztina milyen önálló. *Ugyanis Marcsit Krisztinával odaköltöztettem, és Tönkö Ágit, Erzszi kislányát is félnapokra, hogy játszhassanak a kertben, óvoda után. Egy a lányainknak Tihanyba küldött levélben azt írtam: 'Krisztina Fruzsza ágyában alszik, Panka bögréjéből reggelizik, Ildi tányérjából vacsorázik, mint a törpéknél Hófehérke.'* Nagyon meggondolkoztatt az, hogy pár délutánt együtt töltöttem Krisztinával és Ágival: mindketten szinte a pimaszságig közvetlenek, elfogulatlanok, önérzetesek és önállóak, ellentétben a mieinkkel. Ági rögtön kivonult játszani az utcára, Krisztina sűrűn lejár Nagymamához – képzeld el akár csak Fruzsát is ebben a helyzetben, Ildiről és Pankáról nem is beszélve. Talán mert kivételesen védett helyzetben vannak az esztik és a nagymamák révén, sosem voltak egyedül bezárva egy lakásba. Muszáj nagyobb önállóságra szoktatni őket.” *fénykép a 6-hetesről, a keresztapja, Csillag Matyi fotózta, keresztanya Szloboda Eszter*

Csak hogy az újabb gyerek világrajövele előtt váratlan megrázkódtatás érte a családukat: egy rendkívüli kitelepítés. Magyarozatát a következő fejezetre hagyom.

1955. aug. 12. Az én levelem Békés megyébe, Körösnagyharsányba, odatelepített szüleimnek: „Hát ennek a gyereknek úgy látszik, nem sürgős. Alighanem sejtí, hogy ott benn a legjobb. Orvosi szakvélemény: 'Mára várható, de ha egy héten belül nem jön, menjek be a kórházba. Van vagy 4 kg, erős szívhangokkal.' Járok dolgozni változatlanul, bár únom a sürgetést ott is, Kariék, Ilonka, Zsófi, Timár Pali is napjában többször felhív. Remélem, nem izgultok miattam, olyan jól vagyok, pihenten, frissen érzem magam.”

1955. augusztus 17. szerda. Még elmentem munkába – az Országos Béketanács külügyi osztályára, idekerülésem történetét majd elmondom -- , és a kolléganők rémült sürgetése közben elrendeztem minden félbemaradó dolgomat, majd a vállalati autóval gyorsan be a Vas utcai kórházba. Ezzel teljes lett a családunk. (Itt jegyzem meg, hogy a három lány más-más kórházban, más-más orvosnál született: Fruzsza a Siesta-szanatóriumban *, nagyon jó barátunk, a kedves, fiatal dr. Borsiczky Sanyinál, Panka dr. Salacznál, egy orvosdinasztia idős tagjánál az Alkotás utcai Sportkórházban, mert az első szülésem utáni komplikációk miatt anyám megtiltotta, hogy megint Sanyihoz menjek, Zsókanál vissza akartam térni Sanyihoz, de éppen szabadságon volt a Vas utcai kórházból, így a helyettesénél, dr. Vigh Ottó alorvosnál szültem. Egyébként a környékbéli fiatal mamák mind azt mondták, mindegy, ki az orvos, csak az Ági madám legyen ott, és az első és harmadik szülésémenél ő segédkezett.

*A Siesta szanatórium helyén ma részben az Országos Érsebészeti működik, részben az Országos Onkológiai Intézet (Városmajor utca—Ráth György utca). Az előcsarnokban két márványtábla: 'E falak között gyógyították a Siesta szanatórium betegeként József Attilát 1937-ben', és 'E falak között gyógyították Babits Mihályt 1938-ban'.

***

Ennyit a szülésekről. Most felveszem az elejtett szálakat, mindegyiket messziről kezdem. Elmagyarázom, miért beszélek Országos Béketanácsról, kitelepítésekről, állásváltoztatásokról, és arról, mit jelentettek nekünk magunknak az ötvenes évek.

Kezdem a Veress család történetével a Rákosi korban. Dóra nagymama csendben, szerényen, örömtelenül élte özvegyi életét, rosszkedvűen, de nem szerencsétlenül. Minden kedden összejött a Gerbeaud-ban (akkor Vörösmarty cukrászda) régi barátnőivel. (Kränzchennek – koszorúcskának -- nevezték az ilyen női 'traccs-partykat', anyámnak is volt hasonló, kedden viszont ő volt nálunk az ügyeletes nagymama). Osztrák születésére való tekintettel 1957-ben útlevelet kapott, amikor ez még csodaszámba ment, meglátogatta Bécsben az édesanyját, aki egy öregek otthonában a mi viszonyainkhoz képest elképesztően jó körülmények közt élt, és megcsodálta a bécsi üzletek kínálatát. (1961-ben mégegyszer, utoljára Bécsbe ment, a fivéreivel is találkozott.) Egész életében gyönyörűen horgolt, kesztyűkkel, kis terítőkkel ellátta az egész családot. Látható örömmel főzött nálunk (neki magának nem volt már háztartása, özvegyi nyugdíja 200,- ft volt -- édesanyjáé Bécsben 1200 Schilling!), persze mindig együtt étkeztünk. Az unokákra vigyázott, bár játszani nem igen tudott velük – kivétel Zsóka volt, akivel szívesen kártyázott--, de megtanította őket hímezni, kötni, horgolni, meg kuktáskodásra. Rendszeres reggeli feladata (és szórakozása) volt, hogy a három kislány, óvodába-iskolába indulás előtt, levonult hozzá, és ő fonta be a hat kis copfot (Fruzsa fekete, Panka szőke, Zsóka bronzbarna haját). A viszonyunk nem a szokványos anyós-meny kapcsolat volt, kedveltük egymást, gyakran mentem vele kettésben moziba, minden fizetéskor kapott tőlem valami apróságot, ő pedig mindenben segített és igazodott a mi étkezési és egyéb szokásainkhoz. Egészen meghatott, amikor egyszer mentegetődztem, mert a gyerekek esténkénti nagy ugrálása-táncolása éppen a feje fölötti szobában zajlott, de kiderült, örül neki, mert úgy érzi ilyenkor, hogy ő is részt vesz a családi dáridóban.

Elpletykálom egy szomorú idilljét: 1954-ben történt, hogy egy, a Határőr úton lakó orvos megszólította az utcán, látásból ismerték egymást, és elmondta, hogy ő, amióta Veressék ideköltöztek, figyeli őt, mindig nagyon tetszett neki, mindent tud róla (özvegyiség, gyerekek, unokák). Ő már régen elvált, szeretné őt feleségül venni. Nagymami hallani sem akart róla, bár nagyon jó megjelenésű, hozzá illő korú (pár évvel 60 fölött voltak mindketten), rendes ember, de nem érzett lelkierőt, hogy új életet kezdjen, pedig mi is rábeszeltük. A doktor időnként továbbra is jelentkezett, azután egyszer levelet írt, kérte, hogy látogassa meg, mert súlyos beteg, meg fog halni. Ezután többször elment hozzá, a férfi azt mondta, jobb is, hogy nemet mondott, mert másodszor is özvegyen maradna. Egy nap a doktor nővére jött át, a fivére kéreti, halálán van, a szíve felmondja a szolgálatot. Utolsó pillanatáig meséltetett Dóra mamával a gyerekeiről, unokáiról, így halt meg a kezét fogva, csendben. Később egyszer megjelent a lánya, egy szép gyűrűt hozott, a fiókban egy cédulával találta. Nagymami nem fogadta el. Szegénynek ez az ügy is csak izgalmat, gondot, bánatot okozott.

1961 októberében rövid időre elment a testvéreihez Bécsbe. 1962 őszén mégegyszer utazott: Marosvásárhelyre ment Csifőékhez. Onnan már betegen jött meg (rendkívül magas vérnyomás, amit hirtelen nyomott le az orvos, enyhe zavarodottság). 1962. november 2-án meghalt. A lányainknak nem volt már nagymamája.

Segítség a sok kisgyerekhez mindig akadt: akkoriban nem volt nehéz háztartási alkalmazottat találni, mert a falvakban, a 'padláslesöprések' idején – így nevezték az emberek a terménybeadási kötelezettség könyörtelen behajtását -- , nehéz volt az élet, az anyák küldték a városba szolgálni a nagyobbacska lányokat, ahol könnyebb a munka, jobb a koszt, és a fizetésüket félretehetik a stafírunghoz. Budapestre azonban csak úgy jelentkezhetek be, ha volt már állásuk. Sajnos döbbenetesen tudatlankák voltak, bizonyoságul részlet egy Boros Terike nevű 'bébi-szitterünkkel' folytatott beszélgetésemről (Palinak írtam

1951-ben, Súrról): „Terike: Én mosnék fogat, de ahogy kefélem, mindjárt tele a szám vérrel. Én: Talán túl kemény a fogkeféd. Terike: De hiszen édesapám meg édesanyám is azzal mosta a fogát. Tera mama (büszkén): Még lánykoromban vettem, ennek egynek se volt (megvetően az ura meg az öreg felé bök.)” Hát igen, a hirdetés útján szerzett lányokat először meg kellett tanítani a villanykapcsoló és a vízcsap használatára, a WC-ről nem is beszélve, és pár hónap múltán, amikor úgy érezték, már tökéletes fővárosi kisasszonyok lettek, állást szereztek valamilyen gyárban, ahol kötött volt a munkaidő, nem úgy, mint a háztartásban, és a munkásszálláson vidám élet folyt. Kaptam is levelet egy másik leányzó mamájától, ebből idézek. Megköszöni, hogy vigyázok a lányára, és hogy értesítettem őt, hogy csalják a gyárba. „tesék neki megmondani ha ot hagyja a hejit és elmegy a gyárban akar ide haza a küszöböt nem lípheti át soha többet és míg asztis tugya meg hogy van neki édes anya mert én 19 éves koráig fel neveltem tiszteségesen és most akar elromlani. Én hazulrol semi élelmet nem küldök neki amit ot keres keves lesz neki kosztra kedves nacságos azon gizinek a bátya szorakozot marival és az most ot baracskán börtönben ül valamijért és februárba akarnak hozá meni elne tesék engedni mert ötet az a fiju soha nem veszi el meg ne tugyam mert megemlegeti még ő ráér mert azon a kis ruhán kívül nincs semije ha marit kitecik fizetni tesék neki megmondani hogy külgye haza mert vetem neki kéztől egy nagyon szép amerikas ágy teritöt 450 forintér és aszt ki kel fizetni vannak neki itthon szép ruhák az nem kel hanem ágynemü lepedő ezkel neki nem lehet a pénst elpocsékolni minden hónapban 50 forint hijával tesék neki megmondani külgye haza drága nacságos azon kezit csokolom Suhajné, Abaújszántó.” A sűrűn váltakozó háztartási alkalmazottak közt volt azonban néhány, aki igazán lelkiismeretes volt, szerette a családot és mi is őt. Ilyen volt az első, a már említett Kisbözsi, aki szakmát tanult, később is el-ellátogatott hozzánk. Egy másik, Szloboda Irén, daloskedvű, kedves lány, aki egyszer hihetetlen átéléssel előadta nekünk egy bakonyi esküvő teljes műsorát, a vőfélyek verseitől a menyasszony búcsúzkodásáig: hogyan köszöni meg anyjának a nevelést, sírva, de módjával, mert az ablakon át figyelik az asszonyok, ha nagyon sír, azt mondják, a szülők úgy erőltették, nem is szereti a vőlegényt, ha nem sír eléggé, azt mondják, boldog, hogy kiszabadult otthonról. Irén nem sokkal ezután férjhezment, de a húgát, Esztert beajánlotta hozzánk maga helyett. Szloboda Eszter öt évig volt nálunk, őt kértük fel keresztanyaságra Zsókához, nagyon szerettük. Sokáig tartottuk a kapcsolatot.

Az anyagi helyzetünkről is kell ejteni néhány szót. Siralmas volt, mint mindenkié. Kéthetenként kaptuk a fizetést, hogy könnyebb legyen kihúzni a hónap végéig (sőt amikor még a Rádiónál dolgoztam, az örületes infláció idején, Kelen Péter Pál remek üzletember gazdasági igazgatónk jóvoltából naponta kaptunk fizetést, és futhattunk a legközelebbi élelmiszerboltba, mert délutánra már semmit sem ért a pénzünk!). Így havonta kétszer volt 'hónap vége', amikor teljesen kiürült az a kis fiók, ahová mindketten beraktuk a fizetésünket, és onnan szedtük ki mind az öten, körömszakadtáig takarékoskodva. A mindennapos terheken kívül a ház építési kölcsönének a törlesztése is gondot okozott. Bár apósom a kölcsön felvételekor a szerződésnek megfelelően életbiztosítást is kötött, és sajnos meg is halt, a biztosítást a háborús eseményekre való tekintettel nem valorizálták, de a kölcsönt bezzeg igen, havi részletekben, éveken át, nyögve fizettük. A hóvégi nyomor idején gyakran fordultam kölcsönért Timár Palihoz, következő hónapig. Nagyon csodáltam unokanővéremet, Marcsit, aki mindig be tudta osztani kevéske fizetését, legfőljebb a hónap végén zsíros- meg lekvároskenyereken éltek. Az anyagi helyzetünk csak évek múlva lett rózsásabb. 1959 áprilisában, amikor sikerült rávennem Palit szokott évi alkotószabadságára (akkor éppen a szentendrei Hőterv üdülőben kapott jó helyet), az én megnyugtatósnak szánt levelemből ez olvasható ki: 'Az e-heti kosztpénzem megvan, Tarisznyás Györgyi pénteken kap fordítási honoráriumot, abból kapok kölcsön 500-at a gyerekek ballónjának kiváltására meg kosztra. Ezt a rákövetkező héten a fordítási honoráriumomból adom meg. Jövő héten lesz

Táncművészet-pénz is. Fessél sokat, jót, csak a kiállításra gondolj, semmi másra, a világot se pénzre!”

Pityu Párizsban!

Jöjjenek végre Pityu remek beszámolóit Párizsról, a nyugati életről, kultúráról, lányokról, utazásairól -- és küzködéséről a fennmaradásért, továbbtanulásért, pénz és családi háttér nélkül.

1948. október 6. Pityu haza: „Tegnap moziban voltam egy Marie-Claire Chauvet nevezetű csinos diáklánnyal. Szörnyű és egyben gyönyörű filmet láttunk, La Dernière étape, lengyel film Auschwitzról, helyszíni felvételek, volt deportált szereplők. Egy volt deportált lány mondja el a történetét, 1942-45. Kétszer néztük végig. Kijövet valaki rámkiált: 'Álljon meg!' Hát ki más ez, mint Mr. Rupert Gosling. Itt nyaral két hétig, az UNO-nak fordít. Folyton kérdezte Évát.

Meglátogattam M. Nagelt, igen kedves volt. Érdekes, hogy egy ilyen nagy kiadóvállalat elnöke, Sartre, Cocteau, stb. kiadója, milyen pocsekul beszél franciául. Csak mint fizetés nélküli gyakornok helyezkedhetem el (a könyvkereskedelem védett szakma, csak 2 % lehet külföldi), de a kereskedők bizalmatlanok, határozott hátrány, hogy gyakorlatom van, és hogy több nyelvet beszélek, nem hiszik el – joggal -- , hogy nem fogok fizetést kérni. 'Vous etes véritablement un polyglotte' – kiáltott a derék francúz, mikor álszerűen hengegve bementem, hogy beszélek német, francia, angol, magyar, latin, ó-görög és olasz nyelven. Most beutalt a Librairie d'Assas című kis üzletébe, ahol papírt is árulnak. Nem nagyon csábító.”

1948. október 10. Pityu haza: „Mint már írtam, az utazás a legsimábban ment, semmi se hiányzik, csak Mada csomagja. Mádának már megvallottam, nem volt elkeseredve.” (Anyu: Bezzeg a szülei! Az apja szinte dührohamot kapott a telefónnál. Valószínűleg a koffervizsgálatnál maradt le a csomag.) Remélem, nem volt titok elrejtve a süteményben. Ma Marie-Claire Chauvet-éknél ebédelttem, rajtuk kívül csak magyarokkal vagyok, már majdnem mindenkit ismerek, Éva és Pali jóvoltából mindenütt szívesen fogadnak: Justh Béla, Köpeczi Béla, M. Gara, mind feltétlen hódolói Évának. Különösen Justh nagyon kedves, bár kissé savanyúan értesült Éva férjhezmeneteléről.* Regényeket ír, egész jól keres és nekem már sok hasznos tanáccsal szolgált. (*Két-három futó találkozás, Duna-parti séta után megkérte a kezemet. Nem adtam.*

1948. október 12. Pityu: „Apu felszólítására újra nekiláttam csúfos kudarcba fulladt háziiparunk fejlesztéséhez. Meglátogattam Forgácsné, aki egy rakás tisztázatlan kérdéssel bombázott. Emődi Elek hozzá intézett levele elég zavaros.” Nem folytatom a 7-oldalas levél ismertetését, sajnos a szereplők közül már senki nem él, nem tudni, ki adott el mit és kinek a hasznára, ki az Unterreiner-cég francia megbízottja, valóban eladhatók-e a magyar hímezések, cserepek – mindez most már sosem fog kiderülni.

1948. október 19-20. Pityu: „Minthogy munkaengedély híján nem vehettek fel a Librairie d'Assas-ba, az Illustration nyomdájába, Nagel úr egyelőre tanulni berakott kis 'Librairie contemporaine et existentialiste' nevű könyvkereskedésébe. A céget egy mérsékelt exaltált volt színész svájci férfi képviseli, úgy látom, jól ki lehet vele jönni, nagyon intelligens, kedves, kitűnő humorú, nagyon lassú és rossz kereskedő.

M. Nagel egyébként tegnap megbízást adott nekem egy párizsi magyar könyvkereskedés alapítására. Helyiség egyelőre az üzlet fele (a Palais Royal mellett), fizetést

nem akaródnak adni, ezt a jövő nagy üzletek részesedéséből fogom élvezni. A Nagel cég megbízásából már több levelet intéztem a Magyar Könyvkiadók vezetőihez, melyekben a nemes kultúrcél érdekében nagy százalékot és igen kedvező fizetési feltételeket kértem. Tény, hogy Franciaországban 80 000 magyar él, egész Nyugat-Európában egyetlen magyar könyvkereskedés sincs (Párizsban szép lengyel és cseh üzlet található), ezzel szemben tény az is, hogy 1. a magyar könyv itteni viszonylatban drága és vacak, 2. terjesztésükkel az itteni Függetlenségi Front már foglalkozik, 3. elméletem szerint az itteni magyarok közül akinek jól megy, az még a nevét is letagadja, akinek pedig rosszul, honvágya van és szeretne magyarul olvasni, de nincs pénze. Dehát ez csak olyan huhogás (*Pityu pesszimizmusát így csúfoltuk*), és minthogy az üzlet sem M. Nagel, sem az én részemre nem jár kockázattal, boldogan belementem és nagyon büszke vagyok átütő sikeremre. (Nagyon köszönöm Káldor György levelét, ez vezetett be.) Addig is bejárok M. Harold üzletébe, ahol menthetetlenül mint M. Etienne vagyok bevezetve. A 'Librairie existentialiste' bolondok, csepürágók, költők, bolhacirkuszosok, írók, színészek és sznobok kedvelt találkozóhelye, ahol a kliensek pompásan eltársalognak (akár Lantosnál, csak kissé érdekesebb közönség), és ahol módomban állt találkoznom M. Cocteau, M. Sartre és M. Marais hírességekkel. Harold bemutatása után Cocteau egy érdeklődő ah-szócskát hallatott, melyet ki-ki a maga ízlése szerint értékelhet, Sartre azonban, mint jó egzisztencialistához illik, még ennyire sem erőltette meg magát. Jean Marais hosszasan eltársalgott velem, érdeklődött honi viszonyaink, és különösen az Eternel Retour hazai sikerei iránt. Nagyon meg voltam hatódva, de Harold sietve figyelmeztetett, hogy Marais igen kedves szokott lenni a fiatal emberekhez, a helyi női nem elkeseredésére. Anne, egy csinos norvég lány reggeltől estig Marais lakása előtt kóvályog, hogy csak egy pillantásra láthassa őt, Marais-nélküli óráit pedig nálunk tölti az üzletben. Harold ma meglepte egy őt ábrázoló fényképpel, melyre, közvetlenül a feje mellett, Marais arcképét ragasztotta. Anne boldog volt, szegény számár. A hasonló fotómontázs Harold specialitása, és a főkirakaton, mely most kizárólag Sartre-ral foglalkozik töméntelen fényképpel, van egy állandó mellékkirakata, ahol fantasztikus aktualitások feldolgozása látható. A főhelyen Sartre, Cocteau, Eluard, Aragon, Mme Colette, Albert Camus, Gide látható a zuhany alatt, 7 atléta alak a 7 költő fejével, vagy hősszerű alakra ragasztott karikatúra-fejekkel, amint jobbnál jobb nőket ölelgetnek, M.X. álma, vagy Ahogy M.Y. elképzeli feliratokkal. Jellemző a franciákra, hogy a legegyszerűbb asszonyok is gyakran megállnak a kirakat előtt, és órákig röhögnek meg vitatkoznak. Sartre, Kirkegaard, Shaw, Picasso neve csak úgy röpköd a levegőben. Nagyon örülök, hogy az egzisztencialisták igen jó véleménnyel vannak a jazzről, és az üzlet felét amerikai, főleg néger jazzkirályok képei borítják. Sartre hosszú és komoly cikket írt a jazzről. Harold holnap behozza legújabb lemezeit és zenedélután lesz. Miután kölcsönösen leszidtuk az európai, főleg német sláger-muzsikát, Harold szívébe zárt és még szívesebben magyaráz mindenféléről. Nagyon jól ismeri a magyarokat, Karinthy, Kosztolányi, Sárközit – persze csak a műveiket. Szájtátva hallgatom egész nap. Azt hiszem, Éva és Pali számára csodálatos élményt jelentene ez az üzlet. Azt sem tudom, melyik könyvhöz fogjak előbb, annyira nem olvastam semmit, Harold Aragon verseit szavalgatja nekem. Csütörtökön Harold elvisz egy vitaestre, ahol Tristan Tzara megmagyarázza kommunistává válását. Szombaton bejutok a titokzatos Tabu-ba, az egzisztencialisták híres pinceszobájába, ahol a legjobb nők találhatóak. Ezeknek természetesen semmi közük Sartre-hoz, aki komoly filozófus, bizony nem is értem a könyvét, pedig most rágom.

Hétfőn Marie-Clairrel elmentem az U.R.I.F. (Union Républicaine de la Jeunesse Française) vitaestjére, ahol veszemre kiderült magyar mivoltom. Rögtön a pódiumra állítottak és követelték, hogy beszéljek. Végül kérdés-felelet játékban állapotunk meg, kissé csalódtak bennem, mert nem voltam úgy oda MEFESZ-ünk (*baloldali magyar egyetemista szövetség*) kiválóságától. Igen tájékozottak, harciasak és határozottak. A gyűlés végén megbeszéltek

legközelebbi tüntetésük programját, ahol a mozgalom többszázfőnyi vértanujára fogják emlékeztetni az embereket.” Itt sorra idézi a lapok állásfoglalását a már két hete tartó bányászsztrájkáról, a kétségbeejtő anyagi következményekről, a retorziókról és De Gaulle ’faszimusáról’.

1948. október 25. Pityu haza: „Valamennyi könyvet máris adogatok el levelezéssel. Csoda helyeken élnek magyarok! Egy érdekes levél: ’Mélyen tisztelt elvtárs! (sic) Tessenek nekem bármilyen olvasnivaló magyar könyvet küldeni 500 frank erejéig. Minden lehet, csak Szív Újság ne legyen. Hazafias tisztelettel Kovács Márton legionárius. Dél-Algéria, Sidi-el-Bakr oázis.”

Anyu ugyanaznap azt írja Pityunak: „Milyen szegényes a mi leveleink tartalma a te izgalmasan érdekes leveleidhez, eseménydús életed leírásaihoz! Azóta talán megismertél újabb szenzációs embereket. Éva, Pali majd a bőrükből ugrottak ki az izgalomtól, amikor olvasták. Nagyon féltlek az ottani zűrök miatt, kérve kérlek, ha valami zavargások lesznek, ki se mozdulj, vigyázz magadra, már elég volt az életveszélyből, a kíváncsiság nem kell hogy odavigyen, nem nagyon tudnak mutatni olyat, amit át nem élünk.”

És az én levelem: „Legutolsó, az egzisztencialista könyvesboltról szóló leveled extázisba hozott mindenkit. Micsoda bűdös szerencséd van! A párizsi magyar könyvkereskedésnek nincs sürgős szüksége Pali Petőfi-linómetszeteire? Egyébként ha abban a reakciós városban lehetne Csillagot kapni, akkor láthatnád, hogy minden számban van Palinak rajza. Tegnap voltunk anyuékkal Kodály-koncerten, ő maga vezényelt. A Rádió tele van külföldiekkel. Csak ennek a Bartók-fesztiválnak volna már vége! Az eredmény: hegedű első: Sirio Piovesan, olasz, de Pécsen tanult. Zongora: Peter Walfisch, Izrael. Vonósnyegyes: Tátrayék. Zeneszerzés: a barátunk, Járdányi Pál és Tardos Béla. A napokban benn volt az újságban, hogy a Clotild utcát Stollár Béla utcának keresztelték.”

Pityu ugyanaznap ír haza, beszámol barátja, Sággy Gyurka kalandos útjáról. „Három nap alatt tette meg az utat Graztól Párizsig, Svájcban keresztül. Az egyetemi index fényesen bevált: a francia-amerikai zónahatáron felszálltak a csendőrök. A váratlan támadás nem ijesztette meg, újságja mögött fölényesen átnyújtotta indexét. A csendőr megnézte, megnyálazott ujjával belelapozott (valószínűleg a szigorlatok érdekelték), aztán tisztelgett és továbbment. Az osztrák-svájci határon a Rajnába vetette magát, mindinkább fogyó csomagját a feje fölé tartva, és csuromvizesen futott be egy ragyogóan kivilágított svájci városba. Az emberek gyanakodva nézték, bemenekült az erdőbe. Másnap alsónadrágjai árából Baselbe utazott, onnan gyalog francia területre bujdosott, végre vasuti jegyével igazolva magát, Párizsba ért, egyenesen hozzám, a Hotel de Liege-be.

Anyu 1948. november 3-i leveléből: „Örültünk Sággy Gyurka levelének, az utazása leírását végignevettük, pedig elég keserves lehetett szegénynek. Olyan az egész, mint egy regény, szóval mint az életünk már évek óta. Csupa csoda, hogy még élünk, hogy átvészeltük és elérünk oda, ahová indultunk. A jó Isten segítsen benneteket továbbra is. (Menjete el néha templomba!)” Apu, ugyanaznap: „Csodálom Gyurka ügyességét, remélem, mindketten szerencsét fogtok csinálni odakint. Amit ír, fantasztikus, de őszintén szólva annyira, hogy él bennem a gyanú, hogy belejátszik a fantázia is. Azt tanácsolom, bármennyire nehezetekre esik is, ne lakjatok együtt. Mindkettőtöknek eminens érdeke, hogy ne csak a francia nyelvet, hanem sokkal inkább a francia érzékelést sajátítsátok el.”

1948. november 9. Anyu. „Mi is voltunk olyan diákkávéházban, amelyben a levelet írtad, és ma is felejthetetlen, annyira élveztem a sok helyes fiatal fiút, lányt. Milyen jó dolguk van, miért nem lehettem én is ott fiatalon és önállóan, de akkor is ilyen nyomorult életet

éltünk, amikor én lány voltam.” Anyu mesélte, hogy lánykorában jóformán nem voltak fiatal férfiak Pesten, mind katona volt, ha meg nem, akkor a lányok megvetették, mert untauglich vagy lógós. További tanácsa: „Ha minden kötél szakad, ne a kétszersült-gyárba, hanem a grófhöz menj, sok előkelő, finom szokást tanulhatnál ott. Egyelőre külföldön ez még igen fontos, és legalább láthatod, hogy előkelő és gazdag emberek hogyan élnek otthon, egymás közt.”

Az én 1948. nov.10.-i levelemből: „Egy kicsit aggaszt barátod társasága. Gyurka nagyon helyes, de egy hajszállal linkebb a kelleténél. Amennyiben haza akarnál jönni, nem tenne jót a hírednek pl. a kinti követségen. – Most abba kell hagynom a levelet, mert Prágából telefonáltak, hogy egy 80 tagú bolgár énekharazautatában néhány napot, a mi költségünkre, Pesten óhajt tölteni, gondoskodjunk szállásról, stb. Kissé fel vagyok dúlva.”

1948. november 23. „Balog Péter, székelyudvarhelyi szobrászművészjelölt francia állampolgár barátom, hihetetlen szerencséjére Párizsban született, szülei mézeshetei alatt. Egy árva szót nem beszél franciául, vele egy darab Hargita költözött a hotelünkbe, és egy nagy darab honvágy erdélyi gyalogtúránk után.

(1942-ben csodálatos túsóra vitt el apánk, Csillag Ottó unokatestvéremmel együtt, amíg anyánk Szovátán fürdőkúráján volt. Menetközben csatlakozott hozzánk három fiatalember: Tóth András, a Széchenyi könyvtár történésze, Katona Ferenc jogász és dr. Udvarhelyi György, Amerikában élő neves sebész). Később kiderült, hogy Veress Pali és legjobb barátja, Kováts Gyurka, ugyanakkor nagyjából ugyanazokat a hegyeket járta.)

És egy mondat a levél végéről: „Kicsit hasfájós arra gondolni, hogy karácsonykor nem leszünk együtt. 'Mindjárt bőg – mondta Weisz a Pál utcai fiukban.' ”

1948. december 2. Anyu Pityunak. Beszámol arról, mennyi utánjárásába került Pityu könyvügyeinek intézése: Nemzeti Bank, Hold utca, Könyv. Hiv., IBUSz és a kiadók, és mindenhová újra meg újra. Ha jól értem, magyar könyveket rendelt Pityu a párizsi boltba, de egy legújabb rendelet szerint csak az IBUSz útján, és ott vásárolt könyvet lehet külföldre küldeni. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete azonnal tiltakozott, ezért másnap megváltoztatták a rendelkezést, teljes a fejtelenség. A Vágóhídhöz is ki kellett menni, mert a franciák nem engedték be a Közért-csomagokat, mind visszajött, indokolás nélkül, de Apu kitalálta, hogy nehogy a bányászok kapják. Veressékről: Évát nagy kár érte, a Rádióban kilopták a pénztárcáját 645 forinttal: a karácsonyi ajándéknak készülő sötétkék irhabundájának ez volt az utolsó kifizetendő részlete. Pali képeladásból finanszírozta a bundát (1850,- forint!), és büszke, hogy még ezt a részletet is pótolni tudta. Éva:”Pali karácsonya így szerény lesz, rá már igazán nem jut pénz, ezt beláthatja. (Belátta.)”

1948. december 4. Pityu haza : „Nem akarom elkiabálni, de Harold egyik jóbarátja, Jean Marabini*, a Librairie des Nations Unies tulajdonosa, a Combat napilap munkatársa rendelt magához, hogy együttműködésünk kérdését megvitassuk. Az üzlet a XVI. kerületben, az Avenue Kléberen van, szemben az UNESCO palotájával. Kis üzlet, de politikai, szociológiai és angol-amerikai irodalomból nagyon sokat tanulhatok. Könyvanyaga egészen más, mint a mi szigorúan irodalmi üzletünknek.

*Harold információi: Jean Marabini olasz származású, apja gazdag repülőgéppalkatrész-gyáros. Felesége emigráns orosz, a háztartáshoz egy magyar cseléd lány is tartozik. Állítólag 1937-ben Spanyolországban harcolt a nemzetközi dandárban, 1939-ben Finnországban a finnek oldalán, majd Londonba került, innen Olaszországba küldték az ellenállás megszervezésére, majd Franciaországba, ahol a Garibaldi légió szervezésében vett részt és dolgozott az első földalatti újságban, a Combat-ban. „1949 januárjában Budapestre

készül, hogy objektív cikket írjon a közép-európai helyzetről. 10-12 napig marad, azt az ajánlatot tette, hogy nálatok lakik és kosztol, ezalatt náluk lakom én, vagy fizetik a hotelszámlámat. Meg fogjátok szeretni.” *Fotó*

„Falom a könyveket, kritizálok és kritikákat hallgatok, mert magától Vercors-tól hallhatom véleményét saját gyönyörű kis regénye, a *Les Armes de la nuit*-ről, Camus, ha nem is nekem, de nekünk nyilatkozik színdarabja, a csodálatos *Peste*-ből készült *L'État de siege* siralmas előadása és bukása okairól.”

1948. december 9. Anyu Pityunak. „Alighanem sikeresen el tudtam intézni a könyv-exportot, mégis igénybe vettem a protekciós ismeretséget, elmentem az IBUSz elnökéhez, Berényi Sándorhoz, aki felhívta Schwartz igazgatót. Utóbbira a Nagel név varázserővel hatott, na és Berényi utasítása precedenst teremtett, így megindulhat az export.”

1948. december 11. Pityu, haza: „Múlt héten nyakára hágtunk a pénzünknek, és már csak egy kerek 50-es birtokában kijelentettem, hogy ez pedig nem lesz fölváltva. Rávetettük tehát magunkat a szalonnára, és elvonultunk éjszakai munkára a Les Halles-ba, a központi vásárcsarnokba. Hosszú vacakolás után, mivel nem vagyunk szervezett munkások, pótkiszegítő munkát kaptunk a kókuszdió osztályon. Az átkozott kókuszdiókat halomba kellett rakni, természetesen mindig legurultak és a munkások röhögtek. Két éjszakát dolgoztunk, és nem nagy vággyal néztünk a harmadik elé, amikor is csak a tintahal- és ángolna-stószolóknál remélhettünk munkát, Sággy Gyuri azonban meglátogatta nagybátyja egy párizsi ismerősét, egy asztalosüzem Vázsonyi nevű tulajdonosát, aki némi bájítársalgás után megkérdezte: 'Mondd, édes fiam, nincs szükséged véletlenül pénzre?' Ezzel előkotort 10 000 frankot – majd megadod, ha pénzed lesz --, és vállonveregette. Így hát újra császárok vagyunk.” Itt mondom el, hogy kezdetben néha sikerült engedélyt szerezni arra, hogy 'Közért-csomagot', vagy kristálycukrot küldjünk Párizsba, úgy látszik, ez utóbbiban ott még nagyobb hiány volt, mint nálunk.

1948. december 16. Én Pityunak. „Érdekes meghívást kaptunk Cynthia Jolly angol énekes diáklány útján, aki ösztöndíjas Kodály-tanítványként népzeneét kutatott Magyarországon, és egy bemutatóműsorhoz meghívott Somogy-megyéből néhány muzsikust: egy 73 éves énekest – akit először Bartók hozott Pestre 1936-ban –, egy 63 éves dudást, és egy hosszúfurulyást. *Pali 13 ceruzarajza.* Tudni kell, hogy a Néprajzi múzeumban őrzött dudát évek óta senki sem tudta megszólaltatni. Előadásukat én vettem fel viaszlemezre, és küldtem ki a BBC-nek, a jól sikerült programot pedig Michael Burn, a Times kelet-európai tudósítója bérelt lakásán ünnepeltük meg: Kodály, a somogyi muzsikuskok, egy sor zeneakadémiás fiatal, részben külföldiek, de már mind tud magyarul, aztán Népi kollégisták, Káldor György, Boldizsár Iván újságírók, külföldi lap tudósítók, és mi ketten, Pali meg én. A lakás egyébként Bajor Gizi és férje Germán orvos professzor tulajdona volt (XII., Stromfeld Aurél út, ma Színészmúzeum). Remek hangulat, hol a parasztok muzsikáltak – Kodály jegyezte a dallamokat –, hol Cynthia énekelt, nagyon szépen, Kodály kísérte, hol pedig az egész társaság szerb népi táncot lejtett az óriási lakáson végig, vagy francia népdalokat énekelt, vagy csárdásozott. Vezetett ebben a dudás hatvanéves felesége, akivel a fürge Káldor sem győzte az iramot. A házigazda a születésnapját ünnepelte, a büfé álomszerű volt, a fürdőszoba óriási terem, talpig rózsaszín márványból.” *3 rajz, vagy az újság*

Csakhogy amíg mi a demokratikus szép jövőben reménykedve ünnepeltünk, kiélesedett a hatalmi harc az egyház és az állam között: 1948 karácsonyán letartóztatták Mindszenty József hercegprímást, aki annakidején nem azonosult ugyan a Horthy- és a nyilasrendszerrel, de a kibontakozó demokratikus rendszerben polgárháborús léggörc

igyekezett teremteni, megakadályozni a földosztást, az iskolák államosítását és a megegyezést állam és egyház között. Ezért letartóztatták, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, majd az 56-os forradalomban szabadult, be akart kapcsolódni a politikai életbe, és mi felháborodva hallgattuk rádiószózatát október 26-án, amikor a nagybirtokok, főleg persze az egyházi birtokok visszaadását követelte. November 4-én az amerikai követségre menekült, majd az amerikaiak kívánságára Bécsbe költözött, ott halt meg 1975-ben. És sorra megkezdődtek a politikai pörök. **[Pityu megjegyzése 2010-ben. Ez egy kicsit vonalas oszefoglalasa a Mindszenty ugynek („polgarhaborus legkort igyekezett teremteni,” „megegyezes az állam es az egyház között” (szep kis megegyezes) de szerintem hagyjuk benn annak ellenere hogy Eva általában nem így gondolkodott.]**

1949

1949. január 3. Én Pityunak: „Nagyon meghatódtunk a karácsonyi telefonodon, jó volt beszélni veled, de utána mindenki bögött egy sort. Az az érzésem, ha még találkozunk is az életben, ez úgy 20-30 éven belül aligha következik be. Néhány napja (pontosabban a Párizsi Magyar Intézet bezárása óta) némi politikai míszem van. Ma ugyan erősen felderültem, mert kinevezett a Rádió lektorra! Fizetés szempontjából: az 1-5 éves újságíró kollektivet kapom (1,100,-). Állítólag az egész vállalatnál csak 20 embert léptettek elő, nagyon büszke vagyok. Most bevezettetjük a telefont és nagyurak leszünk.

A karácsony: Pali két éjszaka alatt tündéri kis betlehemet faragott fából, én öltöztettem a figurákat, parányi mécses ég benne, minden pásztornak más pofája van, jók az állatok, egyszóval gyönyörű, Pali élete főművének tartja, és halálra sértődik, ha valaki nem dicséri meg. (Mikor ezt a betlehemet már megviselték a karácsonyok, barkácsolt a lányainak még egyet, nagyobbat.) Sütöttem persze mézeskalács-karácsonyfát is. *forók* Az irhabunda mellett kaptam Palitól egy 5-kötetes, új kiadású Shakespeare-t, bibliapapíron, új fordításokban, gyönyörű!”

1949. január 6. Pityu, haza: „Írtam már a norvég lányról, Anne-ról, aki két héttel ezelőtt drámai – természetesen angol nyelvű – beszélgetés után bejelentette, hogy sajnos még sem tud velem megszokni, és visszatér imádott szerelméhez, Jean Marais-hoz, akitől természetesen nem sok jót remélhet. Feldúlva távoztam és csak két nap múlva tudtam meg, hogy Anne válásunk napján vonatra ült és Norvégiába távozott.

Deák Kari és Nemes Tamás hajnalban megérkezett, kézenfogtam őket és elvezettem a prefekturára, az idegenek hivatalába. 'Étrangers, lisez ces avis' – könyörög lépten-nyomon ezer tábla, de mit befolyásolhat ez olyanokat, mint Kari és Tamás, akik ha eltévednek, megállítanak valakit az utcán és azt kérdezik: 'Gare Saint Lazare' (ott van ugyanis a Rue de Liege, ahol laknak). Ici vagy Ici – és mutatják az irányokat, minden hiábavaló magyarázat elkerülése érdekében. Sötét aggodalmak közt hagytam ott őket, de az ottaniak már értik a csiziót. Kiveszik a zsebükből irataikat, felveszik az ujjlenyomataikat, ide-oda tologatják őket. Utólérhetetlen művészettel szedik ki belőlük a választ olyan kérdésekre, mint hogy miért jött Franciaországba és miből kíván megélni. Hát miből is? Tamás, aki író? Kiskarinak lesz mit aprítani a tejbe, nyugodtan nézhet a dolgok elébe.”

1949. január 10. Pityu, haza: „A Gary Davis-bizottság múltja és eredménye növekvőben van, és német szakembereik holnapután viaszlemeze fogják venni vitafelolvasásunkat, melyet a másik német zsenivel, Sággy úrral, aki valóban kitűnően beszél, és egy Grossert nevű, kétségbeejtően francia kiejtésű nagyfejűvel fogunk véghezvinni. A viaszlemezeket a stuttgarti és a müncheni rádió le fogja játszani, munkánk azonban, egyelőre, a világegyetem egységének üdvére, ingyenmunkának ígérkezik.” Apu január 24.-i levelében panaszkodik,

hogy nem sikerült fognia a rádióadást, megpróbálta az összes számbajövő állomást: Frankfurtot, Münchent, Stuttgartot, Kölnt, de Koblenznek se híre, se hamva.

1949. január 14. Apu, Pityunak: “Nemrégiben fejeztem be a *La Lie de la Terre-t* (*A föld söpredéke*). Ilyen érdekes élményregényt még nem is olvastam. Meg fogod látni, mi a ‘sale méteque sorsa, ha baj van, és egy kicsit le fog lohadni a lelkesedésed. Nagyon találó, amit Arthur Koestlerről mondsz, ebben a könyvben a franciákat tartja a világ legutolsó nációjának, egy másikban az angolokat. Sajnos teljesen igaza van, az emberek, ha tömeggé, nemzeté vagy állammá tömörültek, a legutolsó a világon. Csak az a vigasztaló, hogy az isteni igazságszolgáltatás pontosan működik, és a világ azt kapja, amit megérdemel. Politikai elgondolásai nagyjából megegyeznek az enyéimmal, bár elismerem, époly utopisztikusak. Szeretnék az íróról bővebbet hallani, itthon soha sem hallottam a nevét, bár magyar ember.”

1949. január 17. Pityu, haza: “Számításaim szerint a 21. levelet küldöm nektek, ami legalább 200 oldalt jelent.” (*Három és fél hónap alatt, vagyis hetente közel két levél.*)

Anyu válaszleveléből: “Megszámoltam, tényleg a 21. levél, és megint milyen élvezetes. Hogy fogsz te örülni majd egyszer, ha végigolvasod, amikor ezeket az emlékeket már újak homályosítják el!”

1949. január 24. Apu, Pityunak: “A Korody-ügy. (*Ez virágnyelven az esetleges Ausztráliába kivándorlási lehetőséget jelenti.*) El sem tudod képzelni, mennyire megváltozott a felfogás ebben a tekintetben. Úgy látszik, ez az év lesz az, amikor teljesen megfordul a kocka valamilyen irányban, és a bizonytalanság érzése fogja el az embereket. Viszont azok a lehetőségek, amelyek itthonlétedkor még megvoltak, úgyszólván megszűntek. Nem adnak kivándorló-útlevelet, és azokban a kivételes esetekben, amikor mégis megadják, alig lehet valami személyes holmit magukkalvinni. Természetesen nem ezek az okok a legfontosabbak, hanem az, hogy úgy látom, itt a helyem, és lemondtam arról, hogy ezzel a kérdéssel tovább foglalkozzam. A garázs lassanként önmagától meg fog szünni, magánkocsi alig van már, közületi nem állhat nálunk. Szóval szerencse, hogy elvették a többit. Tapogatódzom más elhelyezkedés iránt.”

A ‘Korody-ügyre’ anyu is reagál: “Itt élned, hálnod kell. Gyávák vagyunk már, mindent felégetni. Te élj jól, kellemesen, szabadon, és járd a világot!”

1949. január 22. Én, Pityunak. “Schöpflin Gyulát, kedvelt műsorigazgatónk, kinevezték stockholmi követnek. Megy ki családotul, de nagyon nem szívesen, mert már most is átkozódó cikkeket írnak ellene a svéd lapok, és meglehetősen ellenségesen fogadják. Egyrészt azt írják, hogy véresszájú kommunista gyilkos, betörő, másrészt, hogy disszidálni megy, miután itt jól megszédte magát. Egyik sem igaz. Nagy az izgalom nálunk, ki lesz az utód. (*Szilágyi Pál lett az utód, de csak igen rövid ideig: európai műveltsége alkalmassá tette arra, hogy a Rajk-per vádlottjai közé kerüljön.*) Ami a leveleidben hangoztatott szabadságot illeti, ne felejtse el, hogy te most egyszerre kerültél ki a szülői házból és az országból, a legteljesebb felelőtlenségbe, mert hiszen nem tartozol senkinek semmivel, ha akarsz, megélsz kint, ha akarsz, hazajössz a család szárnyai alá – szóval az egyéni körülményeid változtak meg nagyon kedvezően. Persze jön ehhez még más is, de azért szabadságod 99 százaléka nem politikai szabadság. Egyébként most voltunk teleknézőbe, mert apu kiadta a garázból a nagyapai örökség-pénzt, be kell fektetni, nem tudjuk, mit csináljunk. A telek most nagyon olcsó, de kérdés, el lehet-e adni, amikor szükségünk lesz pénzre. Vennék aranyékszert, de az most nagyon drága—és holnapra kell döntenet. Hiába, a gazdagság nem boldogít. (*Arany nyakláncot és karkötőt vettem, meg pár morzsa tört aranyat, az ékszert nem hordtam, ez ma is*

megvan. Még élt bennünk az az érzés, hogy mozgatható értéket szabad csak beszerezni, ki tudja, mi vár ránk még.)

Most hetek óta nagy munkában vagyunk: a Szikra megbízta Palit egy újabb könyv, Lukács György egyik esztétikai tárgyú könyvének magyarra fordításával. Én gépelem, a felét sem értem, és nagyon tiszteltem Palit, mert folyékonyan, villámgyorsan *(és dühödten)* diktálja kapásból. Nagyon belejött az MTI-nél, mindig az elsők közt volt stiláris szempontból.

1949. január 31. Pityu, haza: “Nagyon köszönöm a sok újságot, amit küldtök, de a Magyar Nemzet helyett inkább folyóiratokat kérek. Itt hozzájutok a Szabad Néphez, ami sokkal érdekesebb. Szomorúan gondolok a negyvenes évek gyönyörű Magyar Nemzeteire. Hát kihalt az értelmes írógárda? Ennyi bárgyúság egy vasárnapi számban, mint Bethlen Margit, Babay cikkei. Annál nagyobb örömmel olvasom a folyóiratokat. Hozzájutottam a Magyarok, Csillag, Vigilia és Új Idők egy-egy számához. Otthon csak átlapoztam, itt első betűtől az utolsóig mindent elolvasunk és megvitatunk. Megvan a kellő távlat, hogy értékelhessük az irományokat. A Vigilia és az Új Idők Fodor József ellenére sem lett érdekesebb, mint régen. A Magyarok, és különösen a Csillag annál inkább. Napokig lelkesedtem Nagy Lajos önéletrajzáért, türelmetlenül várom a folytatást. Jó, hát nem olyan, mint régen Veres Péter volt. A többi novellából szaglik, hogy a szerző leült kikotolni egy vérbeli realista novellát egy traktorállomásra. Vonatkozik ez Karinthy Cini bányanovellájára is. Várom a véleményeteket, és a további számokat Pali illusztrációival.

Néhány nappal ezelőtt felöltöttem szmókingomat és elvonultam a Valahol Európában díszbemutatójára. Előadás után felvonultunk a Théâtre des Champs-Élysées díszlépcsőjén. Kint bábész százak, a lépcsőn a köztársasági gárda állt sorfalat, lófarkas ezüst sisakban, kivont karddal, magas lakkcsizmában, mereven, elképesztően elegánsak voltak. A közönség frakkban és estélyi ruhában.” Itt következik a leírás a szépséges nőkről és bájjaikat szabadon hagyó estélyi öltözetükről.

1949. február 9. Anyu panasolja, hogy ‘Marabu’ az utolsó pillanatban lemondta a vacsora-meghívásukat, kész a rengeteg finom halászlé, kisütve egy halom fánk, de hiába, Boldizsár Ivánék testületileg cipelik mindenfelé: meghívták ebédre a rózsadombi villába, utána autóval városnézőbe: Gellérthegy, a Vár, Svábhegy, Margitsziget, a Palatinuson jó későn ebédeltek, ez persze megint megváltoztatta a programot. “Legalább láthatta, hogy ebben a demokráciában micsoda jólét és luxus van.” Timár Pali is meg volt híva vacsorára, ők ketten sokat járkálnak együtt, Pali remekül beszél franciául. Holnap elviszik Marabut egy fegyházat megnézni, azután a Mátrába. Olyan jól érzi magát, azt mondja, idehordatja a feleségét és Pityunak adja az üzletet.

1949. február 12. Éva, Pityunak: “Hát a Marabu, az külön fejezet. Kezdem azon, hogy a Rádió összes női szerelmesek belé, és az az általános kívánság, bár kompromittálná magát annyira otthon, hogy kénytelen legyen ide disszidálni. Rengeteg hecc volt vele: eleinte itt nem akarták, hogy közvetítsen a párizsi rádióknak, később már a párizsi rádióknak nem kellett, szóval a Külügytől kezdve mindenki lázban égett miatta. Most éppen valami félreértés következtében *(vagy a szokott megbízhatatlansága okán)* mi a rádióban vártunk rá, ő meg kiment hozzánk a lakásba, hogy lefényképezzük. Bánatában Pali a következő verset költötte:

Szép állat a Marabu,/ most miatta mar a bú.

Apu sóhajtozik, hogy nincs semmi dolga a hivatalban, de Kovács Pali szerint ez nagyjövőjű iroda, majd lesz munka. Korolovszky Lajos hazajött Londonból, hogy elintézzé a hazahívását, mert úgy utál kinn lenni. Teljesen balra tolódott és nagyon meg van lepve, hogy itt talál olyanokat is, akik nem lelkes kommunisták.

1949. február 21. Pityu, haza: Először hosszú beszámoló moziélményeiről, majd “Örülök, hogy Marabini olyan jól érzi ott magát, hogy oly sok mindent talált szépnek Pesten, és hogy olyan nagy nyilvános érdeklődés veszi ott körül.” Évának: Örülök, hogy izlett a zöldfarkú állat.” Ennek a története: Marabinnal küldött egy friss ananászt, amit levittünk a hűvös pincébe. (Frizsiderünk nem volt, csak egy kicsi jégszekrény – szekér hordta hetenként egyszer a jégtömböket az utcákon. A jegesember harsány Jeges, jeges ! kiáltásai hallatára minden házból futottak a nők, kezükben vödörrel.) Egyszerre beszaladt lélekszaladva Terike, kis falusi cseléd lányunk, a kezében nagy konyhakéssel: ‘Tessék gyorsan jönni, a pincében a polcon egy szörnyű zöldfarkú állat ül, nem merem megölni!’” Marabinit első nap apu vitte várost nézni: “Az itteni élettől, az emberek jó kinézésétől, az üzletek gazdagságától el volt ragadtatva, le is fényképeztette magát egy teli élelmiszer-kirakat előtt. *fénykép* Kölcsönadott egy matematikai könyvet, amit te is tanulmányoztál, a 0 és a végtelen összefüggéséről. Az az érzésem, hogy abszolút helyesen fogta meg a problémát, ez látszik a most lefolyt nagy tudományos vitából is.” Megfejtettem a virágnyelvet: Arthur Koestler 1940-ben írt, ‘Le Zéro et l’Infini’ című regényéről van szó, amely világhírre emelte a szerzőt Nyugaton -- és tiltott listába zárta nálunk. Apu még hozzáfűzi, hogy Marabini (*Jean, akit a levelezésben Jánosként emlegetnek*) még nem ért rá tanulmányozni a könyvet, “és ennek a studiumnak a hiánya meglátszik álláspontján. Ezt nem azért írom, mintha rosszalnám, mert hisz az ellenkezője, főleg Évák helyzetében, hiba volna.” Apu február 26-án még ír Marabinirol: “Timár Palival együtt kikísértem a Nyugatira, és mint mondtam Jánosnak, nem csak azért jöttem ki az állomásra kora reggel, hogy tőle búcsút vegyek, hanem azért is, mert ilyen útnakindításban az ember egy kicsit részesedik, és úgy érzi, hogy legalább a technikai lehetősége megvan a világlátásnak. János igen kitűnő ember, jóeszű és jószándékú. Nem tudott ugyan ellenállni a Boldizsár Ivának által igen ügyesen inscenált ünnepeltetéseknek, de különben látszik, hogy szereti az igazságot. Sajnos nem ilyen főnököt kívánok neked, mert hisz minden, csak nem üzletember, fogalma sincs sem pénzről, sem adminisztrációról. Csütörtök este végre nálunk vacsorázott, ott volt Éva (Pali szolgálatban), vacsora után Füsüék és Unterreinerék. A tejföls paprikás csirkéről dicshimnuszokat zengett, a Rigó Jancsitól majdnem hányt.

Próbálok elhelyezkedni, Takács Pista segítségével. Tegnapelőtt voltam szűrésen, de nem nagyon váltam be, ‘túlságosan polgári gondolkodásom miatt.’”

1949. február 28. Én, Pityunak: “Nálunk elég sok baj van. Évinek szívizomgyulladás van, nem érzi jól magát, isten tudja, meddig kell feküdni. Ildikó kezd javulni, tegnap kelt fel először hosszú idő után, Dóra nagymami sincs jól a szívével. A mi külön bánatunk, hogy az MTI-ben új munkarendet csináltak, mindenki két hétig délelőttös, reggel 7-től ½ 4-ig, két hétig délutános, ½ 4-től éjfélig. Ez azt jelenti, hogy mi a délutános heteken egyáltalán nem találkozunk: éjjel 1 körül ér haza, vigyáz, hogy fel ne ébresszen, mert reggel korán (5--6 óra körül) kell kelnem. Csendben megyek el, mert ő csak 2 óra felé aludt el. A kosztolás is végtelenül komplikált így: kislábosban hozok neki enni a rádió étkezőjéből. Havas Bandi egy pillanatra beugrott a Rádióba, de máris visszautazott Párizsba. (Ezt elmondhatod a Marabunak, aki politikai okokat gyanított a hazajövetelében.)

Figyelmeztetlek, hogy Pesten megint kapni pacsnit és császárszömlét! Mi ehhez képest a te híres baguette-ed!”

Kedvelt szójáték-verseny folyt az MTI szerkesztőségeiben. Néhány példa:

Az egyik gépíró ezt költötte Paliról: ‘Ecset a fegyvere, s pálmalevél övezi homlokát.’ Pali elégetlenkedett, mert így egy s-sel írták a nevét. A lány elpanaszolta anyjának, aki kapásból így helyesbített: ‘Veress pálcával 25-öt a fenekére.’ Pali is költött ilyeneket mirőlunk: ‘A frufu zsinaton nem illedelmes viselet.’ ‘Szappan kacsóját nem éri.’ ‘Égnek a láb, hajlik a törzs, ó karcsú tornászlány, hagyd már abba. És nekem: ‘Az eredeti jó gondolatok hatása általában ösztönző, de az ő fejéből pattant ideáké valósággal serkentő.’

1949. március 4. Az én levelem Gegus-Veress Évinek a kórházba: “Tegnap nagyon izgalmas vitán voltam: az egyetemen a történettudományi társaság ankétot rendezett. Grandpierre Emil ismertette a Magyarokban az ‘Új magyat költészet’-ről megjelent tanulmányát, a többiek pedig rettenetesen nekitámadtak. Soha még ilyen izgatott nem voltam egy irodalmi előadáson, de az egész teremben forró volt a hangulat. A nagy tanácssterem zsúfolt volt, még a folyosón is álltak. Első felszólaló Vas István volt. Tudatos léhasággal vádolta Emicit*,

*(Grandpierre széleskörűen ismert ‘beceneve’, és őt jelzi az én leveleimben a Grp is) azt mondta, hogy szándékosan összetéveszti a tanulmányírást a regényírással, és hogy nem olvasta azelőtt a baloldali írókat és költőket. Miért nem a ‘Toll és Szerszám’ című antológiából idéz, miért az Aurórából? Nem a lényeges verseket hozza fel példának, csak a kirívókat, ezáltal éppen nem dialektikus, mert dialektikusan az egészet kell nézni. Szeszélyes. A cikk végén teljesen értelmetlenül két Lukács-idézettel akarja pótolni a hiányzó gerincet. Utána Keszi Imre szólalt fel, kicsit megvédte Babitsékat és különösen az utánukjövőket, akik immár elszakadtak a Nyugattól és balra fordultak. Szerinte a felszabadulás nem hozott döntő fordulatot a magyar lírában, de úgy látszik, Grandpierre nem ismerte a régebbi baloldali irodalmat. Mondott valamit, ami nagyon tetszett nekem: ‘A szürrealizmus belső naturalizmus. Mindkettő csak a valóság felszínét érinti: az egyik a külsőt, a másik a lélek felszínét, a rajta átfutó érzéseket, és nem a mélyét, a törvényeit. Mindkettő a spontán reakciókat festi a valósággal szemben, a tudatnak nincs benne szerepe.’ Ezt azután mondta, hogy megvédte Nemes Nagy Ágnes versét, és azt mondta, ez nem szürrealista vers (‘A hal mind sikosabb ikrát terem, stb.’). Szürrealista például a méltán elfeledett Horváth Béla (akinek egyébként nagyon jó forradalmi, realista versei is vannak. Ez az én megjegyzésem.) Ezután Hubay Miklós beszélt nagyon értelmesen, rokonszenvesen, jól. Grandpierre felhossa az ‘Új magyar költők’ című antológiában megjelent József Attila verset, hogy úgy próbálták J.A.-t ártalmatlan költőnek beállítani, hogy ilyen kis lírai versikéket hoztak tőle, mint az itt megjelent Nyár című verse. Hubay elszavalta a Nyárt, melynek utolsó sora eredetileg az volt: ‘Eltársaim, a kaszanyél’, és azt mondta, úgy látszik, az új, a télről szóló verssorral J.A. nem csak az ügyészt nemtomhányban, de a Magyarok szerkesztőjét 1949-ben is megtévesztette, és hogy, mert nem szerepelt a versben az a szó Elvtársaim, Grp nem vette észre a forradalmi tartalmat. (A védekezésben egyébként Grp azt mondta, ismerte ő is a vers eredeti, forradalmi végződését, de ez nem változtat a lényegen.) Hubay aztán Grp-nek arra a kijelentésére, hogy csődben van a magyar líra, nagyon élesen azt felelte, hogy nem a magyar lírának, hanem a kritikának van csődje, hogy ilyen kritikák megjelenhetnek, és hogy a magyar líra az egész világon egyedülálló, József Attila hagyományán épülve még a hatodrangú költők is jobbak, mint bárki külföldön – hogy jól tette Somlyó (aki egyébként ki volt jelölve hivatalos felszólalónak, de nem szólalt fel), hogy Gyarmathy Erzsébet versét lehozta egy francia lapban, mert még ez a hatodrangú költő is jó külföldi viszonylatban, mert még seholy senki nem tudta úgy egyesíteni az egész életet, politikát, szerelmet, mint J.A., és hogy az egész világon küzdenek azzal a beskatulyázással, hogy: politikai vers, szerelmi vers, stb. Ezért van az, mondta, hogy ha nyersen, prózában is lefordítunk egy J.A.-verset olaszra vagy franciára, elámulnak, hogy ilyen van. Aztán megvédte a halandzsza-költészetet, Weöres Sándorét (óriási taps), a népi halandzsaverseteket és Arany János halandzsáit hozva fel példának. ‘Az ilyen költészetet csődben levőnek hazudni fölösleges, csak kalaplevéve beszélhetünk róla...’ Zelk Zoltán volt a legvéresebb: ‘amit ő elvet a magyar lírában, az az igazi tehetség, a ritmusra, képalkotásra, zenére való készség, mindaz, amit a tartalom kívül költészetnek nevezhetünk, annyira hozzáférhetetlen Grp számára, hogy ez még egy prózaírónál is meglepő. Vas István azt mondta: nem ‘Új magyar költészetért’, hanem ‘Új magyar költészet ellen’ a címe Grp cikkének. Zelk szerint ‘Grp a slágerszerű költészet ellen írt, holott éppen ő akarja rávenni a költőket, hogy olyan józanul és szárazon írjanak, mint a slágerköltők, és ne azt mondják

‘Elhull a virág, eliramlik az élet’, hanem azt: ‘Minden elmúlik egyszer, minden végére ér’. (Óriási siker.) Grp azt írta, és ezt már egy előző felszólaló is kifigurázta, hogy örömmel üdvözölte Zelk Zoltánt, aki 1945-ben kilépett elefántcsont-tornyából és csatlakozott. Zelk azt felelte erre, hogy ő már 15-éves korában is csatlakozott, de Grp írásait olvasva meg kell állapítania, hogy ez utóbbi még 44-ben sem, most azonban ő üdvözli örömmel. (Hát ez túl erős volt.) Ő is védte Weörest, mondván, hogy neki erre joga van, mert ő évek óta polemizál vele. Az utolsó felszólaló Király István volt, Lukács György tanársegédje (akinek előző nap hülye és nagyon unalmas előadását hallgattam végig a népi irodalomról). Megvédte az alapeszmét, csak néhány kifogást emelt. Itt sajnos már nem nagyon figyeltem, mert Nemes Nagy Ágnessel és Rákos Sándorral társalogtam. Persze ott volt tout Budapest. Remélem, ezeketán, hogy olvastad a cikket, megértetted, hogy miről beszélek hosszú, hiányos és zavaros beszámolómban. Ha nem olvastad volna, üzend meg és beküldjük. *Évi ceruzás megjegyzése: ‘Olvastam, alig bírtam csillapodni utána.’*

U.i.1. Király azt mondta, Weöres ujjbillegetését, játszogatóását költészetnek nevezni örülség. Erre ünnepélyesen megállt, hogy tapsolni lehessen. Ketten tapsoltak, az egyik Kuczka Péter volt. Nagy derülség. *Évi ceruzás megjegyzése: A másik talán Darázs Endre, mint segédszerkesztő.*

U.i. 2. Ha vállalod a rádiófigyelő-szolgálatot, ne ilyen jelentést küldj minden műsorról, hanem hosszabbat egyes kiemelkedő műsorszámokról. Ha érdekel a dolog, néhány nap után készíts próbajelentést. *Évi válasza: A tipp jó, köszönöm. Megpróbálok keddre próbajelentést csinálni, ha elfogadják, persze, hogy benne vagyok!*

1949. március 11. Pityu haza: ”Néhány nappal ezelőtt Claude Bourdet-nál mindenki összegyűlt, aki számít ebben a halódó kulturájú országban, és Albert Camus, Sartre, André Breton, pere Ricquet, Pierre abbé és Gou abbé meg sok más meghallgatta ‘Jánost’ (*Jean Marabini*), hogy végre tisztán lásson ebben a ‘Mindszenty-ügyben’. Végő következtetésként megállapították, hogy igen nagy hiba volt ekkora kázust csinálni az ügyből, Mindszenty nem érdemelt meg ilyen óriási figyelmet – ezzel talán le is zárták a problémát.

A Mindszenty-ügyön kívül ‘legfőbb elfoglaltságunk’ a pesti szovjet kulturhónap. Éva leveleiben ugyan nem szerepelt persze, de olvastam a szovjet zeneszövetség, festőszövetség főtítkárainak beszámolóját a szovjet művészetek nagy előrehaladásáról a formalizmus leküzdésében. Olvastam a szovjet filmügyi miniszter beszámolóját is a filmművészet bátor rendezőinek fényes teljesítményeiről a nagy Sztálin által kijelölt úton. Itt a halódó polgári kultúra utolsó erőfeszítései elárasztják a várost, kiállítások, koncertek, viták százai, rengeteg új filmet mutatnak be, melyeket fenntartással jónak tartok – mindet elkeseredett vita követi. Még Hollywood is erőfeszítéseket tesz a négerkérdésről, zsidó-problémáról, Ku-Klux-Klanról szóló bátor filmjeivel.”

megkeresni a márc.16.levelet a leraknivalók közt

1949. március 18. Apu Pityunak írt, 6-oldalas leveléből: „Tegnap kaptuk meg 11-i, rövid, de nagyon érdekes leveledet. Főleg azok a dolgok érdekeltek, amelyek a jövődre vonatkoztak. Úgy látszik, némileg okultál a Lantos-féle üzletvitel ferdeségeiből. De úgy látszik, csak némileg. Ha eltűröd, hogy a kasszából akár csak egy centime-et kivegyenek anélkül, hogy erről írásban beléget adjanak, akkor még mindig nem tudod, mi az, rendet tartani. Ne ijedj meg attól, hogy állás nélkül maradsz, jelentsd be, hogy nem csinálod tovább, ha nem hajlandók rendesen csinálni. A rendetlenségéből elsősorban neked lesz bajod, amit csak fokoz az a körülmény, hogy idegen vagy idegen földön, és így neked ott nem lehet igazad. Mindig azt szerettem volna, ha olyan főnököd van, aki valami rendesre (etwas Rechtschaffen) nevel, és pedig elsősorban saját viselkedésének, tisztos kereskedői gondolkodásának és rendszeretetének példájával. Sajnos ez most újra nem sikerült. Nem tudod, mi az, kereskedőnek lenni, mint ahogyan eddig egyik főnököd se tudta. A kereskedő legfőbb,

elpusztíthatatlan és minden vagyonnál többet érő tőkéje az a köztudat, hogy amit mond, az szentírás. Ezt sokkal jobban megkívánják, mint bármely más foglalkozási ágtól. Gondold csak meg, hogy orvos, pap, ügyvéd gyakran hivatalból hazudik (*pia fraus*), hivatalnok szava súllyal nem bír, hisz végrehajtását rajta kívül álló tényezők határozzák meg. De a kereskedő szavának kötelezőbbnek és igazabbnak kell lennie minden írásos okmánynál, mert csak így lehet nyereséget hozó, bizalomra alapított forgalmat lebonyolítani. Az a jó kereskedő, aki meg tudja ítélni, milyen fizetési kötelezettséget vállalhat. De ha már vállalt, akkor annak minden körülmények között, percnyi pontossággal eleget tesz.

Édes Fiam, ha már főnöködtől nem tanulhatsz, akkor próbáld okulni őseid hosszú sorának példájából. Amennyire családi krónikánk 150 évre visszamenőleg bizonyítja, űkapádtól lefelé a vázolt elvek voltak nálunk irányadók. Kizárólag ennek köszönhető, hogy annyi háborún, forradalmon, infláción és külső erőszakos beavatkozáson erőt tudott venni a család töretlen szelleme. Remélem, nálad is folytatódni fog. Arról is írtál, hogy mennyi vita volt nálatok amiatt a hajsza miatt, amit a cionisták rendeztek Stern rabbi ellen, és azt írod, hogy személye nem éri meg a sok hühót. (*Vigyázat, virágnyelv, Mindszentyről van szó.*) Ez tényleg így van, de itt nem órála van szó, hanem a cionizmusról (*vagyis a marxizmusról*), amely hazugságon alapszik, azon a hazugságon, hogy a zsidók (*az emberek*) közéjük vágyódnak – és ezért nagyrészt hazug, felfújt vádakat emeltek Stern ellen. Természetesen jó alkalom volt ez a cionista eszme ellenségeinek, hogy nekitámadjanak. Különbö a cionizmus helyzete, ha a szívek mélyét lehetne vizsgálni, nem javult. Látod, ilyen jelentéktelen kérdésben is milyen nehéz állást foglalni, hát még politikában! Nagyon ajánlom, hogy tartsd magad távol. Ne hagyd magad berántani, még János által sem. Bármilyen hizelgő dolog, hogy te mint a nagy és kitűnő M. titkára szerepelhatsz, akkor is, ha ez interview-kérés vagy előadásra felkérés formájában jelentkezik, ne ugorj be. Sohase felejtse, hogy 'idegen vagy idegen földön', és bármilyen felfordulás esetén ti idegenek lesztek az első bűnbakok. Lehet, hogy ez túlságosan bourgeois, a kockázatot elhárító, gyáva, tehát bukásra ítélt felfogás, de gondold meg, érdemes-e olyasmicért kockázatot vállalni, amiben kételkedsz, sőt ha jobban megvizsgálod magad (és ez a döntő szempont), az ellenkezőjét tartod helyesebbnek, vagy legalábbis kevésbé képmutatónak és hazugnak.”

Anyu ehhez: „Édes Kisfiam, Apu mai levelét tedd a tárcádba, gyakran olvasd el, nehogy elfeledkezzél róla. Egyébként Éváéknál felszerelték végre a telefont, remek számot kaptak: 151 567.”

1949. március 21. Apu fontos bejelentése: „Holnap reggel belépek mérnökként az Állami Ipari Tervező Intézetbe. Hogy mint lesz, nem tudom, mit fogok csinálni, nem tudom, mennyi fizetést kapok, nem tudom. Tény, hogy munkába állok. Persze örülök neki, mert értelmesebb foglalkozásom lesz, mint eddig. Állítólag igen érdekes, műszaki és gazdasági problémák megoldása vár reám, ami természetesen kívánatosá teszi a dolgot. Kevésbé kívánatos, hogy a fizetés nem lesz valami híres. Az is tisztázatlan még, hogyan fogom bírni a mai hivataloskodást a régítől erősen elütő formájában. A tárgyalások a garázsról most fognak megindulni, de kétségtelen, hogy át kell majd adnom, és ezzel az üzemem fölött megkondult a lélekharang – az állás éppen jókor jött. Ezek a mai nap eseményei – elég sorsdöntőek.”

1949. március 27. Apu Pityunak: „Március 23-án írt leveledben nagyon tetszett nekem, hogy jó könyvkereskedő óhajtasz lenni, annál is inkább, mert bizonyos mértékben ludasnak érzem magamat, hogy erre a pályára léptél – bár nem emlékszem, hogy Kistarcsáról írt levelem vitte volna előre ezt a dolgot. *ide fotóban vagy jegyzetben az internálótábori lev.lap.Pityu, nem találom???* Ha olyan 'önkritikát' óhajtanék gyakorolni, mint amilyent te vittél véghez, azt kellene mondanom, egy bizonyos nosztalgia bírt rá, hogy a könyvkereskedést ajánljam, de ezenkívül és elsősorban az a meggyőződés, hogy ez a pálya felel meg neked legjobban, sokkal

inkább, mint a mérnöki vagy más ipari foglalkozás. A rajz és a matematika igen kemény munkát igényelt volna, és természetesen még messze voltál attól, hogy kész mérnökként Afganisztánban vagy máshol, az Isten háta mögött elhelyezkedjél. Ami rátermettségedet illeti, ezirányban semmi kétségem nincs. Megvan benned az, ami a boldogulás legfőbb kelléke, hogy meg tudod szeretetni magadat azokkal, akikkel dolgoz van. A többi tanulás, gyakorlás és akarat dolga. Amit múltkor a jó kereskedőről írtam, azt elsősorban megfelelő főnöktől lehet eltanulni és ellesni. Külön peched, hogy erre megint nincs alkalmad, annál inkább el kell határoznod, hogy saját erődből ember leszel a talpadon. Elismerem, hogy rendkívül nehéz a helyzeted, amit tetéz még barátaid (Sághy Gyurka és Gál Péter) libegő életmódja, és az, hogy nem érzed magadat révben – dacára annak, hogy olyan sokat dolgozol. Ezen azonban sose búsulj. Úgy cca 34 évvel vagyok nálad idősebb, és talán sohase voltam a révtől messzebb, mint most. Olyan emberre, aki dolgozni tud és akar, mindenütt a világon és minden szakmában szükség van. Tehát Marabininek szüksége van rád, tehát fizessen meg tisztességesen – az is hozzátartozik a jó kereskedő jellemvonásához, hogy alkalmazottait rendszeresen fizeti –, úgy, hogy meg tudjál belőle szerényen élni és ne kelljen minden hónapban rémüldöznöd attól, hogy kis tartalékokat fel ne kelljen élni. Nem hiszem, hogy cikkeid szerelemből írja, juttasson neked is abból, amit keres (*ugyanis egyes cikkeket vagy részleteket Pityu írt*), vagy ha újságírásból nem keres, akkor foglalkozzon intenzíven az üzletével – de mindenképpen fizessen téged tisztességgel. Megyőződésem, hogy sokkal kevesebbet fizet neked, mint amennyit francia segédnek kellene fizetnie, vagyis kihasználja, hogy nincs munkavállalási engedélyed, ez pedig nem illik az ő politikai beállítottságához.

Apropos politika. Panaszkodsz, hogy ebben nem látsz tisztán, és hogy zavaros politikai elképzeléseid vannak. Sajnos ebben rengeteg sorstársad van, és a legszomorúbb, hogy éppen azok között, akik a népek és valamennyiünk sorsát intézik. Tévedsz, ha azt hiszed, hogy a biztos ítélet férfias, a charme nőies tulajdonság. Isten nemre való tekintet nélkül osztogatta ezeket a tulajdonságokat, és az a szerencsés, aki mindkettőből sokat kapott. De hálás lehet a sorsnak, akinek egyik jutott osztályrészül, mert ha ügyesen kihasználja, nyitva az út a boldoguláshoz. Politika tekintetében egyet lehet tenni: bedugni a fület jó vastag vattával, és arra hallgatni, amit az ész diktál, lehámozva mindenről a propaganda csillogó burkát.”

1949. március 29. Pali Pityunak, „A sárospataki várat a felszabadulásakor a Windischgrätz hercegi családtól sajátították ki, és jelenleg egy leányinternátus, egy népi kollégium és az 'Írók és művészek otthona' székel benne. Ez utóbbiban vendégül szoktak látni pesti 'írókat és művészeket', s mivel Évának volt tavalyról maradt szabadsága, idejöttünk. Fizetni nem kell egy fillért sem, még a fürdőért, fűtésért, a nagyszerű koszthoz mellékelt, kiváló minőségű hegyaljai borért sem. Így az egész nyaralás csak a félárú vasúti jegybe került, kettőnknek 100,- frt. A vár Perényi-szárnyában, az úgynevezett Nagy Rákóczi szobában szállásoltak el, mellette a művészettörténeti nevezetességű Sub-Rosa-terem, amely nevét a virágosra festett boltíves alkovról kapta. Hogy lásd, milyen jó dolgunk van: az állomáson egy Henczel bácsi nevű úr várt, akiről hamar kiderült, hogy 39 éve szolgál a várban és Windischgrätz főkomornyikja volt. Ő szolgál ki, megágyaz, megterít, szervírozza az ebédet, befűt, fürdőt készít, cipőt tisztít és a gondolatainkat is lesi. (Otthon is elkelve egy ilyen Heinzl-Männchen.) A szoba ezerszer barátságosabb, mint ahogy az ódon várról képzelné az ember: bronzkorbelt agyagvázában virág, a kis íróasztalon könyvek: Horatius, Majakovszkij, Kínai fametszetek, Ferenczy Béni, Rákóczi emlékiratai, a legújabb Csillag, stb.). **Következik a 2., 4., 5. oldalon a kollégium, könyvtár, várostörténet, nagyon érdekes, de ide túl hosszú, a lemezre kellene beírni. A fényképes újságtartóba tettem** A Bodrog partján dűledező épületek, kutyaól-szerű sárkunyhók. Cigányok lakják, nem tudni miből élnek. Éva már első

nap összebarátkozott velük, különösen a gyerekekkel. *foto* 12-éves lányok már ki vannak festve és azt mondják: 'Halló, fiatalember, nem festene le engem?'

Most én, mint cigányszakértő, fűzök hozzá néhány megjegyzést: „A viskók lakói mélységesen megvetik a sárkunyhók lakóit, az egyik kisfiú szerint 'ezeket ki kellene irtani, mert piszkos népség'. Megvetik továbbá a zsidókat és gyűlölködve beszélnek róluk. Hát még ők is?

Tanulmányi kirándulást tettünk az utolsó fazekas műhelyébe. Az ipar szomorú süllyedését észleltük, se fantázia, se izlés. Készítettek számunkra egy vázát és egy hamutartót. Hasonló tapasztalataink voltak a mézeskalácsosoknál is. A község legjelentősebb ipara a malomkőgyártás, a környéken olyan speciális kő van, hogy a háború előtt az egész világra exportáltak malomkövet. A környék tele van elhagyott bányákkal, kiránduláson láttunk üzemben lévőket, és egy régi bányát, amelyet tengerszemnek neveznek, mert egy hatalmas sziklatatlan közepén mély tó van. Ha gyerekkorunkban idekerültünk volna, megőrültünk volna a gyönyörűségtől. Micsoda titokzatos körfolyosók a várban, lőrések, 4-méteres falak, záruk, balkonok! Más: Érdekes dolgokat hallottunk a földművesszövetkezetek jó működéséről, és arról, hogy a kulák-ellenes mozgalommal eredményeket értek el: mindenki elvégezte az őszi szántást, beoltja, vakarja, keni, pucolja a gyümölcsfáit, rémulten fejleszti a mezőgazdaságot.

A bútortzból *foto* elsősorban a hatalmas mennyezetes ágy érdemel figyelmet. Egy ideig abban a hiszemben aludtunk benne, hogy ebben az ágyban töltötte Zrínyi Ilona nászéjszakáját I. Rákóczi Ferencel. (Hasonló illúzióink voltak az almáriummal, az ágyneműsládjával, stb. is.) Aztán a vár nagyon rokonszenves és értelmes igazgatójától, Rácz Istvántól *foto*) megtudtuk, hogy Windischgrätzék a bútort elvitték, és a most itt található darabok a pesti zsidónegyedből, egy Klauzál téri műkereskedőtől származnak. A szobánk 4 méter magas, 10 méter hosszú és 5 méter széles, áll benne egy gyönyörű sötétzöld cserépkályha *rajz*). A vízvezetékhez szűrő nem tartozik, így a Bodrog vize a maga eredeti piszkosságában ömlik a fürdőkádba, a fürdővíznek szép tejeskávé-színe és sűrűsége van.”

1949. április 4. Apu Pityunak: „Bejöttem ma délelőtt a garázsirodába. Búcsúzni jöttem, mert már csak néhány napig járhatok be. Minden előzetes megállapodással és szerződéssel szemben most kijelentették, hogy nem maradhatok meg albérlőként az alagsorban, mert a helyiségekre szükségük van, azonnal adjam át őket. Nem óhajtottam ellenállni, mert hisz tudom, hogy magasabbrendű államérdek kívánja, hogy a Cyklop garázst, 15 évi működés után, átadjam. Valami pénz jár még tőlük, de csak kis havi részletekben, és ezt fel fogják emésztetni a végkielégítések, felmondásra járó illetmények és adók, mert ezek nem szűnnek meg automatikusan, hanem az 1948-as alapon kifizetendők lesznek. Ilyen körülmények között nagy hálával tartozom a sorsnak, hogy megkaptam azt az állást, amelyről írtam. Az eddigi nem túlságosan magas életszínvonalat le kell még szállítanunk, de a legrosszabbtól meg vagyok óva. Részben kárpótól az a körülmény, hogy a hivatal szelleme a lehető legjobb, igen értelmes és szimpatikus kollégák közt fogok dolgozni. Feladataink, amelyek az ötéves terv keretében létesítendő nagy gyárberendezések tervezésére vonatkoznak, igen érdekesek. Az én ügyköröm a tervezőirodának saját ipari kalkulációját megszervezni, vagyis a tervező irodát ipari üzemnek kell felfogni, ahol a melósok a tervező mérnökök, szám szerint kb. 70, és a rajzoló, kb. 30 fő. A tervekért a vállalatok fizetnek, tehát meg kell szervezni ennek az üzemnek az elő- és utókalkulációját, és ami a fő, megállapítani a dolgozók normáját és a teljesítmény-bérpótlékot. Képzelted, mindenki milyen érdeklődéssel várja, mit tudok kihozni. Nem egyszerű tervezői munkára normát megállapítani, mert hisz ettől függ, mennyi pótlékot kapnak, és még komplikáltabb a vezetőállások betöltőinek teljesítmény bérpótléka -- és ezek közé tartozom én is -- , de majd megoldom, bár itt a lehetőségek igen kicsinyek.”

1949. április 16. Pityu, kettőnknek: „Igen tisztelem Palit, hogy olyan bölcsek könyveket fordíthat, mint Lukács György műve. Most kezdem érezni magyar könyveim nyomasztó hiányát, és azt a tényt, hogy amit tudtam, azt is gyorsan elfelejtettem. A párizsi békekongresszus plakátjának békegalambját Picasso rajzolta. A kép körül sok vita folyt, és egy kedves vicc: 'Te, ezt nem Picasso rajzolta, teljesen lehetetlen!' – 'Dehogynem, itt a szignatúrája is.' – 'Jó, de akkor ez nem galamb.'”

Ekkoriban lehetett, hogy Pali háromoldalas levelet írt Picassónak, Pődör László, a Corvina francia lektora, igen jó barátunk fordította. Csak részleteket idézek belőle:

„Úgy tűnik természetesnek, hogy a progresszív politikai meggyőződés és a haladó művészeti irányzat egymásnak megfelel. Nálunk Magyarországon a gyakorlat is ezt bizonyította. A fél-fasiszta uralom művészeti politikájával, a kapitalista vezetőréteg vásárlásaival szinte kizárólag a konzervatív festőket támogatta. A haladó, nálunk általában és csúfolódva 'futuristának' nevezett festőket pedig az agyonhallgatás, mellőzés és enyhébb terror eszközeivel igyekezett elnyomni. Ennek természetesen megfelelt az, hogy ezek a haladó művészek csak a munkásságtól és annak legális vagy illegális pártjától remélhettek megértést, amint hogy politikai meggyőződésük is odahajtotta őket. A német politikai és kulturális befolyás erősödött, a hitlerista felfogás kimondta, hogy a fasizmus művészete konzervatív (ebben már annyira szigorúak voltak, hogy nem volt elég konzervatívnak lenni, rosszul is kellett festeni). Minden kísérletezés: kommunizmus, zsidó szellem, entartete Kunst. Mindebből természetes, hogy a hitlerizmus bukását a művészek művészi felszabadulásnak tekintették, egyszerre szabad folyást engedtek képzeletüknek, természetesnek tartották, hogy a művészi haladás és a baloldali politikai meggyőződés összetartozik. A leghaladóbb művészeket éppen a kommunista párt vette pártfogásába.

Mindezek után elképzelve a megdöbbenésem, mikor a Pravda hivatalos méltósággal és csalhatatlansággal visszautasítja a 'rothadt kapitalizmus művészetét', mely az 'átkozott párizsi iskolából' terjed, és 'megrontja a szovjet művészet tiszta levegőjét'. Ami a legsúlyosabb, megállapítja a Pravda, hogy 'Picasso és Matisse formalizmusát nem lehet eltérni a szovjet realizmus mellett'. Már eddig is aggódva tekintettem az orosz művészet felé, amelynek hozzánk eljutott reprodukciói reménytelenül sivár akadémizmus képét mutatták, de azzal vigasztaltam magam, hogy a másfajta képeket nem terjesztik külföldön.

Azért fordulok Önhöz, mert a kommunista pártba vetett bizalom és a marxista világnézet megrendülésére szeretnék választ kapni. Azt szeretném tudni, hogy Ön, akinek 'pártja adta vissza a látását', hogyan vélekedik erről a cikkről. A cikk olvastán gondolataim közül az első egyike volt a kérdés: 'Mit szól ehhez Aragon? Mit a francia kommunisták, akik közt oly sok haladó irányú művész, tudtommal maga Picasso is ott van?' Én azt hiszem, hogy a kapitalista—polgári társadalmi rend bomlásával együtt jár a művészet fellendülése, míg a stabilitás merevséggel párosul. Azért kell a formákat összetörni, hogy lehetőséget teremtsünk egy új társadalmi rend számára. Éppen a marxisták ne tudnák, hogy a művészet kénytelen tükrözni a társadalmi állapotokat, és felsőbb utasításokkal csak megölni lehet, de megváltoztatni nem? Nem éppen a dogmatikus realizmus a nyárspolgárságnak tipikus művészi hitvallása? Tudom, hogy Ön igazi kommunista és ettől a nyárspolgárságtól végtelenül távol van, és tudom, hogy szocializmusról és művészetről, moderniségről és közérthetőségről, szabad és irányított művészetről többet és fontosabbat tud mondani, mint bárki más. Ezért kérem, szakítson időt arra, hogy engem és sok megzavart marxista bajtársamat megnyugtasson a szocialista művészet jövőjét illetően, és felbátorítson művészeti meggyőződésünk vállalására – vagy ellenkezőleg.” Válasz nem érkezett rá – lehet, hogy visszatartotta a cenzúra.

1949. április 21. Anyu Pityunak. „Holnap nehéz napja lesz Veresséknek, szegény id. Veress Pált exhumálják a kertjükben, kötelezték rá őket, de jobb is. Elviszik a Németvölgyi úti régi

kis temetőbe.” Csak Pali és én voltunk jelen másnap, Dóra nagymamit nem engedték oda, Évi vidéken, nekem is éppen elég szívszorító volt. Sajnos ezt a második sírhelyét még két másik követte: amikor feloszlatták a kis temetőt, átvittük a hamvakat a Farkasréti temető falába, 1963-ban a nagymami hamvai is odakerültek, de azután a régi fal dűledezni kezdett, és áthelyeztettük mindkettőjüket egy magasabban fekvő új fal urnafülkéjébe.

Két meglepő gyerektörténetem kötődik Veress nagypapa sírjához. Miután itt a ház közelében találta meg a lánya, Évi, hóba és vérbe fagyva, holtan, a szomszédok segítségével felhozták a kertbe, és a lakásbejáratnál szemben, a meggyfa alatt egy szekrénybe fektetve temették el. Tavasszal nem emeltek sírdombot, csak szép virágágyast alakítottak ki, amit igen gondosan ápoltunk mind, de soha senkinek nem mondtuk, hogy ez bizony koporsót rejt. Az alig 5-éves Ildikó mégis rájött a fontos és titkos dologra, és amikor egyszer egy vendégükkel kettesben maradt a kertben, ugyancsak titkosan megsúgta neki. A másik történet Zsókaról szól. Ő is ennyi idős lehetett, amikor először magammal vittem a Németvölgyi úti szép kis virágos, barátságos, ápolt temetőbe, hogy a nagyapja sírján együtt locsoljuk meg a virágokat. Hazamenet valamilyen megjegyzésére azt kérdeztem: ’Nem ilyennek képzelted a temetőt?’ ’Egyáltalán nem – mondta, -- sokkal, de sokkal, de sokkal borzalmasabbnak.’”

1949. április 29. Apu Pityunak: „Nagyon örültünk a levelednek, és gyönyörködtem a tenger leírásában. sok szép régi emléket idézett fel, ki tudja, részesülök-e még a tenger csodájában. János cikkeit nem olvastuk, mert itt nem kapható a lap. Talán küldhetnél néhány számot, amiben közös cikketek van.” Ehhez a levélhez anyu: „Talán sohasem érzékelttem így a tengert, mint a te leírásodból – bár lehet, hogy elfogultan olvastam. Éva jól van, csak gyerek nincs kilátásban (*tévedés, Fruzsina már megfogant Sárospatakon*), de egyelőre ne is legyen, igen furcsák mostanában a terhességek, a kozmikus kisugárzásokra, meg az atombombára, meg a háborús izgalmakra fogják az orvosok. Egymás után úgy járnak az asszonyok, mint Éva tavaly, sok ilyen esetről hallunk.”

1949. május 7. Pali Pityunak. „A többször ígért és bejelentett nagy levél torzóját eldobtam, teljesen elavult. Semmi értelme, hogy befolyásolni igyekezzek, pláne mert úgyszemint számíthatok sikerre. Fenntartom, hogy éppen annak, akinek még csak jövője van, itt is ugyanolyan esélyekkel lehet megpróbálni az itt születő jövőbe kapcsolódni, a távozás csak az idősebbek számára egyetlen megoldás. De az nagyon meglepett, hogy a múltkori leveledből némi ingadozás érződött ki. Azt hiszem, most visszafelé újra keresztezni a Rubicont, nem volna reális dolog. Itthon ezt csak olyan intenzív politikai működéssel tehetnéd jóvá, amit nem hiszem, hogy kibírj. Az *atyai tanácsokból* ennyi bőven elég.

Betegségem, amiről hallottál, vesekő volt. Majdnem két hét után sikerült kipisilni. A kúra: reggel másfél liter tea, víz, stb. aztán egész nap ugrálni, futni, autóbusszperronon rázatni magam, stb. Kirázódott, még egy kis gyulladást okozott, de a penicillin ezt hamar elintézte. A nyár beköszöntése kezd minket irigylésre méltóvá tenni, ezt is a kertben írom, a gazdag terméssel biztató gyümölcsfák között. Éva mellettem alszik, fáradt, mert reggel kísérletképpen biciklivel mentünk be, ½ 7-kor. A kísérlet nem járt sikerrel, a budai Dunaparton nem lehet végigmenni, mert újjáépítik a Lánchidat. A betegségem alatt a kulturális életből s a világpolitikából eléggé kiestem. Marabini rólunk szóló cikkeit csak Gara László nagyon kivonatos, alig érthető összefoglalóiból ismerem. Kérlek, vagdosd ki és küldd el nekem.

Nagyon érdekelne az is, ha a béke-kongresszusról többet írnál. Nem annyira a lefolyása, mint a visszhangja. S nemcsak a te kozmopolita köreidben, hanem a valódi franciák között. Köszönöm a könyvküldeményt. Léger-ben kicsit csalódtam, azt hittem, nagyobb festő. Nem mondom, hogy a nálunk kínált orvosság valami jó, de az biztos, hogy arrafelé teljes a dekadencia. Ez a jókból, Léger-ből, Braque-ból is látszik. És azt hiszem, ez nem csak a franciák dekadenciája, hanem az egész polgárságé. Nálunk persze egészen más a helyzet, nem

bánnék kissé több dekadenciát. A kultúrhónapból nem igen vettem ki a részem, sajnos nagyrészt éjjeles voltam az MTI-ben. Nagyon jók voltak a grúz táncosok és a zenészek. A muzsikások kitűnőek, csak erősen konzervatívok. Mesélik a szent borzadályt, amely Oborin zongoraművészt a Csodálatos Mandarin hallatára elfogta.

A festészetet egy Finogenov nevű rosszindulatú és tehetségtelen ember képviselte, aki lehordta még legnagyobb szocialista festőinket is, Derkovitsot és Dési-Hubert a formalizmusuk miatt. Neki Madarász és Benczur tetszett. Én magam, amióta szigorúbb a művészeti helyzet, sokkal absztraktabb és formalistább dolgokat is csinállok, mint mikor még az volt a divat. Az egész dolgot azonban nem tartom reménytelennek. A következőket kell tekintetbe venni: az országban -- akármit szólunk hozzá mi entellektüellek, sőt akármit szól hozzá maga az érdekelt nép -- óriási társadalmi változás történik. Új vezetőréteg keletkezik. Ezt a változást már nem lesz lehet visszacsinálni, annál kevésbé, minél több az olyan régi értelmiségi, aki önként lemond és pucol 'disszidollal' (*szójáték*). A változás eredményeképpen eltűnik (vagy legalábbis befolyását veszti) a balkáni népünkre telepedett európai kultúrát hordozó réteg, s a maga nyersségében uralkodóvá válik a Balkán. Ez persze fájdalmas nivósüllyedést jelent, amit jó lett volna megspórolni. Így legalább arra lehet és kell törekedni, hogy az újonnan kialakuló nép számára (ami, akármennyire is nem olyan, aminek szerettük volna látni, mégiscsak az a népi Magyarország, aminek az eljövételét vártuk) annyit mentsünk át az európai kultúrából, amennyit csak lehet. Azok az érvek, amelyeket a 'formalizmus' ellen hoznak, nevetségesek és felháborítóak. De az alapvető tény igaz: a mai közönség egyszerű és félművelt emberekből áll (napról napra inkább), ez előtt a közönség előtt pedig nincs értelme a 'formalista' művészetnek, mert nem érti. Mese nincs. Vagy ittmaradni és a magyaroknak festeni azt, amit itt lehet, vagy elmenni. Viszont annyira mégsem maradt az ország érintetlen az európai kultúrától, hogy ne lehetne bízni abban, hogy a most hirtelen széleskörűvé vált felületes műveltség rövidesen újra magasabb színvonalúvá is lesz. Szóval: lehet szidni a fasizmus ezer hibáját, igazságtalanságát, korlátoltságát (ne gondold, hogy én nem ítélem el ezeket, hisz én magam naponta tapasztalom), de nem szabad elfelejteni, hogy ez nem múltó zsarnokság, amit egy világpolitikai fordulat elsöpörhet. Az ország nagy mértékben átalakult és ezt többé sohasem lehet visszacsinálni."

1949. május 8. Én, Pityunak: „Vasárnap van. Pali az újabb latinkönyvhöz rajzolja az illusztrációkat. Holnap nagy napom lesz: indulok az Opera--Nemzeti Színház—Belvárosi Színház—Rádió női mellúszó-stafétájában. Remélem, hogy a többiek is olyan rosszul úsznak, mint én. (*Életemben csak egy diák-úszóversenyt nyertem, Székesfehérváron.*) Nagy heccnek ígérkezik, úszik többek közt Walter Rózsi, Vargha Lívia, Maleczky Oszkár operaénekesek, a Nemzeti Színház vízipóló-csapatának kapusa, Lehotay Árpád, stb. Lesz vízi-kötélhúzás, élő kacsafogás és hasonlók. Pali különösen a fürdőruhás balett-patkányok megjelenésében reménykedik. Anyu is eljön megnézni, apu nem, azt mondja, nem szereti a rokonait szégyenben látni (egyébként bridzse van). *Egy későbbi levélből kiderül, hogy túl nagy volt a toborzás, végül se Pali, se én nem úsztunk.* Ezen a héten, felszabadulva a betegség alól, minden nap programunk lesz: kedden bábszínház, utána Döry Maryékhez (itt bemutathatom új burberry-kosztümömet), szerdán nálunk 'szerdai vendégek', csütörtökön a Nemzetiben az 'Ahogy tetszik', pénteken Iván Szilárd szobrásznál műteremnézőben, szombaton Ildi születésnapjára zsúrt rendezünk, sok gyerekekkel. Imígyen zajlik az élet. Nyaralási terveink: a Rádió egyik csónakját kölcsönkapjuk, sátrat még szerzünk, felvitetjük az egészet hajóval, és egy hét alatt kényelmesen lecsurgunk. Sajnos ezzel Pali szabadságának vége, mert az újságírók egy havi szabadságát eltörölték, most ők is csak úgy mehetnek szabadságra, mint más földi halandók: egy év után 12 nap, és ebből Sárospatakra már elhasználtunk 5 napot.

Anyu, ugyanaznap: „Tegnap volt az érettségi találkozótok, elmentem, hogy képviseljelek, igen kedvesen és örömmel fogadtak. Pataky (*cisztercita pap, Pityu volt*

osztályfőnöke) egy mellékoltárnál misét szolgáltatót, Susits ministrált, most is jóképű, elegáns fiú. Jándy lett igen jóképű. Tarnainé sirdogált egy oszlop mögött*, Szepesy megnősült, ott volt a felesége is.”

*Tarnai Pétert 1944 március végén elvitték a németek, soha többé senki nem hallott róla.

1949. május 15. Apu, Pityunak: „Mindenekelőtt helyre kell igazítanom a Susits doktorságával kapcsolatos megjegyzésedet, hogy ő már dr., te meg még nem vagy sehol. Tudtommal könyvkereskedő vagy, ami nézetem szerint valami, és erősen kérdéses, hogy egy jogi doktorátus valami-e. Nagyon érdekelt a repülőgép-kiállításról írt beszámoló, különösen a helikopter-ügy izgatja a fantáziámat, hisz ismered a helikopterek fejlődése és az ország- és vámhatárok visszafejlődése közti összefüggésre vonatkozó elméletemet.

Ma van a választás napja. Sajnos én, bármennyire szerettem volna, nem vehetek részt benne, mert fatális tévedés folytán a ház minden lakója kimaradt a választási névjegyzékből. Be kellett volna adni az idevonatkozó kérvényt, de mire beadtuk, késő volt. Most irigykedve nézzük a ház többi lakóját, akik idejében megfolyamodták, és most nagy lelkesedéssel mentek választani. A választás egyébként, amint hallom, ugyanúgy megy, mint 1947-ben.” *(Ez volt az úgynevezett 'kékcédulás' választás: aki nem a lakóhelyén szavazott, ilyen cédulával mehetett más szavazóhelyre. A kommunista párt rengeteg ilyen cédulát adott lelkes fiatal tagjainak, hogy megnyerje a választást.)*

1949. május 17. Pityu haza: „Forgatom a Magyarokat *(anyuék fizették elő neki egy évre)*, elszórakozom a múlt év októberi és az idén márciusi szám közti különbségen, a sok rossz cikken és a jó kritikán. Az írók, akiket nem ismerek, ahány annyi stílusban ír és gondolkodik. A széplelkek, akik múlt századbéli históriákon törnek a fejüket, gondosan őrizkedve attól, hogy netán valakit is kompromittáljanak, vagy a Bethlen Margit, Passuth, stb. stílusúak, akik azon elmélkednek, hogy akkor az ökörnek is nagyobb szarva volt, de ez valahogy még a történelem előtti korban történt, szórakoztassunk tehát a nagybajuszú ősök emlegetésével. Vannak, akik a jelenben élnek, és tartózkodnak attól, hogy problematikus témákat vessenek fel. Ez az operettstílus terjed és hódít minden vonalon. A bátortalan csendéletektől kezdve a Strauss-keringőkön keresztül a Kálmán-operettekig és az Arany János stílusában összehordott versekig. Figyelembe kell vennem, hogy egész ifjúságomban a haladó szellemet és a haladó társaságot számomra a HÖK (Honvédcserkész Őrsvezetők Köre) jelentette, a népdalokat náluk tanultam, és papi vezetés mellett az ő tábortüzeik mellett álmodoztam a népi Magyarországról. A szocializmust az ő katolikus szocializmusukon keresztül ismertem meg, egyformán gyűlöltek a németet, az oroszot és a románt, vasárnaponként áldoztunk és utána díszmeneteltünk, délután pedig menetteljesítményekkel, puskagyakorlatokkal készültünk rá, hogy szükség esetén megvédjük a hazát és szent intézményeinket. A Kalotban (Katolikus Agrár Legények Országos Testülete) csürdögölgőt jártunk és népfőiskolára adtunk össze pénzt. Soha olyan lelkes, jóindulatú társaságot nem láttam, mint ez a sok katolikus diák, pedig a katolikusok mindig a reformátusok mögött kullognak haladásban. Ha különleges helyzetem nem kényszerített volna, hogy VI-VII.-ben visszahúzódjam társaságuktól – nem mert küldtek, hanem mert szégyeltem volna maradni –, sokkal jobban belevetettem volna magam a mozgalomba.”

1949. június 3. Anyu, Pityunak: „Tegnap meghalt Veress Gábor, *foto* ott, ahol mostanában lakott *(vagyis a börtönben)*. Még nem tudni a körülményeket, de remélhetőleg hirtelen, mert a szíve rossz volt, mostani lakása úgy látszik nem volt elég kellemes. Éva változatlanul rosszul van, 'köpöl' *(vagyis hány)* és émelyeg, reméljük a félidő leteltével ez elmúlik és a gyerek megmarad. Rettenetes ez az állandó ijedt félelme, hogy kihordja-e?”

1949. június 15. Éva, Pityunak: „Ismét családi örömek elé nézek – feltéve, hogy úgy nem járok, mint tavaly. A harmadik hónap elején vagyok, eddig baj nem történt, de nem vagyok egészen rendben -- és főleg örökös izgalomban élek, hogy megmarad-e. Múlt héten feküdtem, most pedig azt vezették be a Külügyi osztályon, hogy egy üres szobában felállítottak egy diványt, és én naponta többször félrevonulok oda ½--1 órára, sziesztázni. Ezt a szobát 'ágyasházamnak' nevezzük, és mindenki örökké kímél. Otthon se csinállok semmit, Pali vajaskenyéren él, mert enni nem adok neki, annál is kevésbé, mert én magam nem eszem. Elszántam magam arra is, hogy ha rosszabbul leszek, végigfekszem a nyarat (félidő szept.1.).

Anyuékhoz szorgalmasan járunk, sokkal jobb a hangulatuk, mint mondjuk egy félévvel ezelőtt, részben, mert apunak tetszik a hivatala és nagyobb biztonságban érzi magát, mint a garázsban, másrészt mert Mária távozásával* anyunak annyi dolga van, hogy nem

* Évtizedek óta egy 'mindenes cselédlány', a remek és hűséges Virág Mária néni szolgált nálunk, csak 1943-ban ment el egy évre, amikor törvény tiltotta, hogy nálunk dolgozzon. Most, hogy csak ketten voltak, már nem volt szükség állandó segítségre, ezért kerestek neki valahol félnapos állást, de velük lakott és hetenként kétszer néhány órát dolgozott náluk is.

ér rá boldogtalannak lenni (kivéve, hogy azért boldogtalan, mert annyi a dolga). Az is jó hatással van az idegeire, hogy ha nem is állnak jól pénzzel, de legalább stabilan, nincs az a bizonytalan érzésük, hogy megszűnhet minden jövedelmük.

Persze az én állapotom miatt megint semmi kilátás evezésre, nyaralásra, hát én a nyarakat jól elintézem. Pedig a Balaton legtávolabbi csücskére is el lehet utazni oda-vissza 15 Ft-ért, az ember visz magával ennivalót, a legrokonszenvesebb állomáson kiszáll, keres egy jó bokrot vetkőzésre, egész nap strandol, és alig kerül többbe, mint mondjuk a Palatinus. Erről persze lemondhatunk, hát még a dunai csónaktúránkról. De nem bánom, csak legyen látszatja! Másról nem igen tudok írni, tudvalevőleg az állapotos nők már az állapot első heteiben teljesen meghülyülnek, gondolatkörük nem terjed túl a – mondjuk a köldökükön.

Csillag Matyi unokabátyánk üzleti tárgyaláson volt Németország amerikai zónájában, rendkívül érdekes és szomorú dolgokat mesél. Sok zöldinges magyart látott, jelvényt nem hordanak, de kiadnak egy 'Keresztény magyar' vagy valami hasonló című lapot. A németek mind náci, Hitlerről és Gross-Deutschlandról ábrándoznak, egyformán utálják az amerikaiakat (akik disznómód viselkednek) és az oroszokat, a demokráciát és mindent. Az amerikaiak mindent tűrnek, mert szabadság van, aki akar, legyen náci. Munkanélküliség, feketepiac, gseftelés, korrupció, a zöldingesek lapjukban biztatják a németországi keresztény magyar ifjúságot, hogy készüljenek fel a hazatérésre. Németek nem szállhatnak fel amerikai villamosokra, taxiba, nem mehetnek amerikai vendéglőbe, áruházba, moziba – hát jó, jó, megérdemlik, de akkor nem csoda, ha megint náci, auf die dauer ezt nem lehet csinálni senkivel. Még mindig bunkerekben és rettenetesen zsúfolt lakásokban élnek, kutya rossz soruk van. Matyi elbeszélése annyira feldúlt, hogy aznap álmomban német SS-ek mérges folyadékkal leöntöttek és rögtön bele is haltam; szerencsére Jónás Pali barátod felébresztett.”

1949. június 21. Anyu Pityunak: „Tegnap indult hozzád egy kis csomag: diós beigli, egy bordó pólóing és egy piroskockás ing, ezt télen-nyáron lehet hordani, remélem nem teszik tönkre a színét a mosásban valami vegyszerrel. Nagyon boldog vagyok, hogy küldhettem, ne izgasson a kiadás, a kockásat Apu magának vette, de kissé fiatalos volt neki, ha itthon lettél volna, már rég a tiéd lenne. A beigli-töltelékbe a szívemet is beleraktam. Igen jó volt neked sütni és inget vasalni, egészen közel éreztelek, mintha mindjárt hazajönnél. Pityukám, kilenc hónapja, hogy elmentél! Éppen ennyi idő alatt érkeztél meg egyszer, akkor is hogy vártalak! Most meddig kell várnom?

Itt most a nagy esemény a Rajk-ügy. Nagyon megérdemli, amit kap, és fog kapni még, ha kibírja, próbálja meg ő is, amit másoknak olyan könnyű szívvel juttatott.”

Ide kívánczik egy tiszteletlen: az elítéltek feleségei évek múlva kiszabadulván összejönnek, és arról beszélgetnek, kivel mi történt, ki van meg a régi harcostársak közül. Valaki rákérdez X.Y.-bácsira. Rajkné szomorúan sóhajt: ’Őt még a szegény Laci végeztette ki’.

És egy másik, Rajk újratemetésén, egy sóhajtás a dísztribünön: ’Szegény Laci, ha élne, hogy közénk lövetne!’

Viccek mindig teremnek Budapesten, minél nagyobbak a bajok, annál szellemesebbek.

Igyekszem elsütögetni a javát. Itt vannak például a suttogva terjesztett, rendkívül tiszteletlen, néha kissé trágár irodalmi sírversek:

’Itt nyugszik Imre, a Keszi. / Féreg a férget eszi. Jól teszi.’

’Itt nyugszik Zelk Zoltán, / egy pártjelvény akadt a torkán.’

’Itt nyugszik Gáspár Endre, / Lukácsot fordítja héberről vendre.’

’Itt nyugszik Grandpierre Emil, / többé már nem nyal és nem ír.’

És a legmellbevágóbb:

’Néha a halál is áldás, / itt nyugszik Rákosi ... Jenő.’

Sajnos, hál’Istennek, az ifjúságnak (pláne az amerikaiak) már fogalma sincs, kik voltak ezek a párthű költők, nekünk talán továbbiak is eszünkbe jutnak.

Ide illik ez a jelszó is, a harmadik világháború veszélyében:

’Gyűjtsd a vasat és a fémeket, / ezzel is a békét véded.’ (Le is loptak a srácok minden mozdíthatót: utcatáblát, kerítésvasat, hogy eladják a MÉH-nek???)

’Nem lesz itt háború, csak olyan békeharc, hogy mindnyájan beledöglünk.’

Az MTI férfi-WC-jében: ’Aki itt pauszpapírt használ, / az az ellenséggel paktál.’ A válasz:

’Nem paktálok ellenséggel, / törlöm seggem Szabad Néppel.’ (*pauszpapír: vékony fehér papír az indigóval másolat-készítéshez. Hol van az már!*) Más: Nem lesz itt háború, csak olyan békeharc, hogy mind beledöglünk.’

Vagy a KGST-ről, a szocialista országok Közös Gazdasági Segítség Tanácsáról szóló: ’Mi látható a KGST címerén?’ – ’Zöld mezőben hét sovány tehén egymást feji.’ És végül, az ország ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi alakításáról: *Miénk a fa, magunk alatt vágjuk.*” (*Népi mondóka*)

Vagy egy a reggeli Szabad Nép-félóráról: ’Megkérdezik Schwarz bácsit, aki szajkózza az újság szövegét: ’Hogyhogy, az Elvtársnak nincs saját véleménye?’ ’De van, csakhogy én azzal nem értek egyet!’

Apu Pityunak, a június 21.-iki levélhez csatlakozva: „Most jött a telefon-értesítés, hogy a fehérvári üzlethez vállalatvezetőt rendeltek ki. Már napok óta vártuk ezt az eseményt, mégis nagy megrendüléssel vettük tudomásul. Biztos vagyok benne, hogy Pali bácsiék és Péterék is meg fogják találni a helyüket, és munkásságukkal boldogulni fognak ott, ahová demokráciánk állítja őket, mégis nem kis dolog az, hogy az immár 107 éve a család kezén lévő vállalatból ki kell menniük. Immár harmadszor.

Persze további gond, mi lesz a pesti üzlettel. A helyzet az, hogy ők is rá fognak jönni – amint én is rájöttem --, mennyivel egyszerűbb, nyugalmasabb és izgalommentesebb állásban lenni, igaz, kisebb jövedelem, azonban a nyugalom kedvéért sok mindenről szívesen lemond az ember. Addig azonban, amíg így révbe érnek, sok izgalom, gond és megpróbáltatás vár rájuk. Aztán nem mindenki olyan szerencsés, mint én, hogy tálcán kínálják neki az állásokat. A legnehezebb az érzelmi szempont, ami alól sajnos nem tudjuk kivonni magunkat.”

1949. június 25. Pityu, haza: „Január 12-i rádiós szereplésemet alighanem lefújták, illetve megfűrték Havas Bandi oldalán (*vagyis budapesti utasításra*). A magyar rendezővel nem voltak megelégedve, három próba után mindenkit hazaküldtek. Most azt hiszem, H. Bandi fogja játszani a főszerepet, ha mégis megrendezik. Különben ő utolsó ismerősöm a

hivatalában (*a Magyar Követségen*), mióta Sz. Zoli (*Szabó Zoltán*) is búcsút mondott. Kínban lehet az apósa (*Károlyi Mihály nagykövet*). Nem vesztettek a lemezekkel sokat, mert egyetlen színész sem volt köztünk, előadásunk nem volt valami fényes. A darab pedig igen jó, a fordítás sem rossz, a francia rendezőnk pedig nem vehették észre, hogy a lázadó munkás siralmasan raccsol, a marseille-i kofa pedig lipótvárosi dialektusban orrhangon énekel. Magam Camille Desmoulins, a recitánt és még egy sereg közbekiabáló szerepét alakítottam, életemben először próbáltam papírlappal a kezemben lelkesedni. Hol lihegve érkeztem Marseille-ből a forradalom hírével, hol pedig Romboljuk le a Bastille-t kiáltással biztatgattam társaimat, néha elégedetlenül zúgtam–morogtam, és hol a királyt, hol a köztársaságot éltettem. A napokban különben lejárt az utolsó ösztöndíjas küldetésének ideje is, ezzel az Intézet akár pakolhat is.”

1949. július 10. vasárnap. Apu, Pityunak: „Bekövetkezett, amit vártunk: péntek délelőtt megjelent az Ádám cégnél a kirendelt vállalatvezető, és felhívására Karinak és Babának is azonnal távozniuk kellett. A dolog nem ért senkit váratlanul, mert dacára annak, hogy egy fillér adótartozásuk sem volt, és a megejtett vizsgálat a legcsekélyebb szabálytalanságot sem találta (aminthogy nem is volt), tudtuk, hogy egy ilyen nagyarányú vállalkozás nem maradhat a mai viszonyok mellett magánkézen. Sajnos bíztak abban, hogy a kiskereskedelem államosítása még nem történik meg, azonban úgy látszik, most sorrakerülnek ezek is. Képzelheted, milyen nehéz dolog az, venni a kalapot és kilépni abból a vállalatból, amelyet egy élet munkájával építettek fel, és amellet fogalmuk sincs arról, hogyan és hol fognak elhelyezkedhetni.”

Vidéken javában folyt a téeszésítés (beléptetés a termelőszövetkezetekbe), több-kevésbé durván kényszerítették a parasztságot földjük átadására. Állatot levágni csak engedéllyel volt szabad, mindenkire, földje arányában, kiszabták, mennyi termény (gabona, tej, tojás, stb.) beadására köteles, folytak a 'padlásletakarítások'. A falutól távol élő, a minisztérium által kinevezett szakemberek írták elő, mikor kell vetni-aratni és mit (így bevezették a rizs- és gyapottermesztést, esztelen költséggel és fáradtsággal, teljesen eredménytelenül).

1949. július 16. Anyu Pityunak: „Macu (*Pityu*) szülei valószínűleg holnap elmennek (*Sághy*) Gyurka szüleire érdeklődni, én is nagyon sajnálom őket. Igen sokan szenvednek hasonló betegségben (*kitelepítés*), bizony ettől mindenki állandóan retteg. Macu apja is majdnem beleesett, tegnap és tegnapelőtt is igen alaposan, órákig kérdezgette, faggatta őt több orvos is, de hála Istennek nem találtak semmit, ami, szóval gyógyultan hazaengedték, még csak nem is kezelték. Elég izgalmas egy ilyen vizsgálat, holt fáradtan ért haza, tudod, milyen zárkózott, és évekre visszamenőleg minden fészkes fenére kíváncsiak voltak az orvosok. A fő, hogy egészséges, itthon van és dolgozhat tovább.” ??? *ha Pi nem tud a kihallgatásról, kihagyom; nem lehetett az AVOs öngyilkossága, mert az 1952-ben volt; Nem, sohasem hallottam erről a kihallgatásról. Pityu, 2010 május)*

Apu is hozzáír, hasonlóan átlátszó virágnyelven: „Az egész rokonság teljesen O.K., sőt már idősebb Macu (*apu*) is rendben, bár még lappang a betegsége, de reméli, hogy nem kell szanatóriumba vonulnia (ennél a betegségnél ezt sohasem lehet tudni), és bölcs humorral nézi a világ folyását.”

Pityu válasza, július 24.: Aggasztja apu lappangó betegsége, de örül, hogy ilyen bölcs humorral viseli egy kezdődő baj súlyos tüneteit. (Csak úgy tudom megfejtetni a virágnyelvet, hogy a szüleink is szerepeltek a kitelepítendőök listáján, de úgy látszik, nem tudtam róla.) ???

A Rajk-per

Ki volt dr. Tarisznyás Györgyi?

A Rajk-ügy hatalmas világviszzhangja, hazai és külföldi irodalma visszariaszt attól, hogy laikus létemre történetírással kísérletezzem, ezért megpróbálom röviden összefoglalni azt, ami későbbi barátnóm, Tarisznyás Györgyi, az egyetlen pártonkívüli, sőt apolitikus 'civil' tanu szerepére vonatkozik. A Rajk-per volt az egyik legnagyobb konstruált per a II. világháború után a szovjet blokkon belül. Ezekben a kirakatperekben általában koholtak voltak a vádak, semmi nem volt igaz; a kommunista vezetők a legközelebbi elvtársaikat irtották ki, hogy védjék hatalmukat.

Tarisznyás Györgyi Pakson született 1921-ben, apja jogász, a járás közjegyzője volt. Tízévesen Pestre küldték az Erzsébet Nőiskolába, utána az Eötvös Loránd egyetemen végzett francia-német-művészettörténet szakon, majd hazament tanítani a paksi gimnáziumba. Dr. Klein Antal, az ottani földbirtokos, kispárti képviselő, Dinnyés Lajos miniszterelnök felszólítására, 1948 januárjában vadászatot rendezett a birtokán, a külföldi diplomáciai testület szórakoztatására, és ehhez felkérte Györgyit, legyen házikisasszonya a záróvacsorának. Itt ismerkedett meg a jugoszláv nagykövettel, Karlo Mrazoviccsal, aki beleszeretett a csinos, kedves, művelt lányba, udvarolt neki, meg-meglátogatta a szülői házban, majd megkérte a kezét. Az esküvővel azonban Tito engedélyére várni kellett, a fiatal diplomatát pedig hamarosan más országba vezényelték. Györgyit 1949 júniusában a Dunaparton, strandolás közben megkereste két férfi, velük volt már Klein Antal is, és sürgős tanuskodásra Pestre vitték, azzal az ígérettel, hogy estére visszahozzák őket. Ez az este csak 6 és fél év múlva következett be.

Fütetlen cellákban, pincében kínlódott az Andrássy út 60-ban, lassanként megtört és hajlandó volt azt vallani, amit kívántak tőle: hogy ő hozta össze Rajkot (akinek addig a nevét sem ismerte) Rankovics jugoszláv belügyminiszterrel, és ő tolmácsolt nekik. A két politikus, a forgatókönyv szerint, Rákosi és Farkas Mihály megöletésére és az államrend megdöntésére készült – abban a kis vadászkunyhóban, amelyik akkor még nem létezett, csak a tárgyalás idején állították fel, amikor a sok külföldi újságíró látni akarta a helyszínt. Ügyében csak három év után hoztak ítéletet – addig magánzárkában volt – és akkor további 6 évre ítélték. 1955-ben szabadult. A szüleit és a nagymamáját is bebörtönözték, minden vád, kihallgatás és ítélet nélkül. Az apja 1952-ben meghalt a börtönben, anyja és nagyanyja 1953-ben kikerült onnan, de Nyíregyházára vitték őket, egy szeretetotthonba, ahol nem volt szabad elárulni a kilétüket, és a várost nem hagyhatták el. Györgyi egész idő alatt tornászással, versek recitálásával, nyelvtanulással hősiiesen tartotta magában a lelket, de 1951-ben lemondott mindenről, depressziós lett. Ekkor mellézárták legjobb barátnőjét, Záboji Marit.

Megpróbáltam röviden összefoglalni ezt a hihetetlen történetet, amely minden részletében felfoghatatlan. Kezdetben volt, hogy ütötték, de az is, hogy színházba vitték, két ÁVH-s között ült a páholyban, máskor az édesanyjával találkozhatott egy Virányos úti villában, természetesen a civilruhás örök jelenlétében. A tárgyalásra új kosztümöt kapott, és ahhoz a fodrászhoz vitték a Belvárosba, ahová járni szokott (ehhez lezárták az utcát). Szülei és nagyanyja bebörtönzéséről úgy értesült, hogy a szomszéd cellában ülő katonatiszt mindjárt kezdetben megtanította a börtön-morzézásra, és egyik nap jelezte, hogy egy idős hölgy és egy házaspár érkezett a börtönbe.

Györgyi az egész időszokról nem beszélt szinte senkinek, mégis sikerült a dunaparti beszélgetéseinkből, az édesanyjától, Záboji Maritól és másoktól sok mindent kiderítenem, és úgy éreztem, most, hogy már nem él (1979-ben, 58 évesen meghalt rákban) kötelességem ezt megörökíteni, tanulságul az utókornak. Így született meg egy 46-oldalas kis broszúra 1993-ban, a paksi Jámbor Pál Társaság kiadásában, 'Elítélt neve: Tarisznyás Györgyi' címmel.

Teljes szövege és rövidített angol fordítása a mellékelt CD-n olvasható. **angolul: Quargly 35. szám, németül Europäische Rundschau 95/4, családi könyvespolcon**

Vissza a családi levelezéshez

1949. július 14. Én, Pityunak: Megköszönök egy datolyával és más finomságokkal teli csomagot, de: „ne költs nyalánkságokra, inkább tedd félre a pénzt Frudaninak, pelenkára, réklire. Az Ifjúsági Világkongresszusra érkező ismerőseidet irányítsd hozzám a Rádióba, úgysis sok dolgom lesz velük, legalább könnyebben megtalálom őket.

Nálunk lány-válság volt: a Teri helyett jött egy Marika, akit a János kórház melletti, műemlék-jellegű zöld illemhely nénije ajánlott. Felejthetetlen látvány: az illemhely-néni, kis fehér kontyát hálóba szorítva, enyhén kifestve, nyakán csipke-zsabóval, sűrű kezicsókolomok közepette feltolatott hozzánk a lakásba, mögötte a piruló parasztlányka, és szavatolt a lány erkölcsiéért. Erre rögtön felvettük.”

Pi levelét megkeresni az angol lányról

1949. július 29. Anyu Pityunak: „Levelednek nagyon örültünk, képzelem, milyen bájos lehet az a kislány. Nem is volna rossz egy angliai birtokba benősülni, ha legalább 28-30 éves lennél. Így nagyon félnék, hogy még azután egyre-másra felfedeznél az előbbinél szebb, bájosabb, édesebb, egyetlen neked termett kis nőt. Hagyd a nősülést 30 éves koron fölülre.”

Apu, ugyanebben a levélben: „Megkaptuk részletes beszámolódat. Örültünk, hogy leveledből a lélek derüje és az ártatlanság naív bája sugárzik. Meg vagyunk győződve, hogy ő brit felségének szemérmes alattvalójánál nem szült még szebbet, okosabbat és bájosabbat földi anya. (Anyu biztosan azt fogja mondani, hogy az irigység beszél belőlem.) Szóval mulass jól vele, de házassági terveiről szép szelíden beszéld le, és kérdezd meg, hogy a családalapítással együttjáró bőséges gyermekáldás anyagi fedezetét a 8000 kemény frank jövedelmedből, vagy az (angliai) szülői harag készpénzreváltásából óhajtja-e fedezni?”

1949. augusztus 3. Anyu Pityunak: „Hihetetlen, hogy micsoda építkezés folyik most Pesten, ha egyszer hazajössz, sok mindenre rá sem fogsz ismerni. Különösen a Belvárosban bontanak, romházakat renoválnak, tataroznak és parkíroznak. Igazán gyönyörű minden. A Lánchíd teljes szépségében kész, még nincs használatban, az emberek meghatva nézegetik. Novemberben lesz az avatása. A hídfőknél gyönyörűen kiépítik a környéket és a felhajtást a hídra. A Vérmező csupa pázsit, fák és utak. Kötelező a házakat tatarozni, a Harisházat is felépítették, egyre kevesebb a romos ház, ahol csak lehet, füvesítenek.”

Ugyanaznap, én Pityunak: „A dolgok ritkán mennek simán, én júl.21. óta fekszem, előreláthatólag szeptember elejéig, így a harmadik nyarat töltöm ágyban. A Rádióban se boldogok: a Világifjúsági Találkozó miatt örültekháza van, naponta 6-8-szor rámteléfonoznak valamiért. Amit lehet ágyban, azt tovább csinálom, igyekszem nem kiesni a dolgokból. Csak már látnám, hogy nem hiába fekszem! A Rádióból elbocsátottak 50 embert, szerencsére a kollégáim közül senki sem volt köztük. Felerészben olyanok voltak, akik teljesen elzárkóztak és tüntetően passzivad, felerészben pedig törtető, stréber, túlhangos, erőszakos párttagok. Így a válogatás tulajdonképpen megnyugtató volt, és az derült ki belőle, hogy rendes, tisztességes, jól dolgozó, szimpatikus embernek kell lenni (amilyenek mi persze tartjuk magunkat), akkor nem lehet baj. Ennek ellenére nagyon elszontyolító egy ilyen elbocsájtó hullám.”

1949. augusztus 17. Apu, Pityunak: „Nagyon élveztem hosszú francia leveled ízét és zamatát. Örültem, hogy ilyen szépen és stílusosan megy a francia, úgy vélem, ha más haszna nem lesz is a Párizsban töltött 10 hónapnak, ez is megérte. Kevésbé örültem a leveledből áramló

enyhén melankólikus hangulatnak. Utolsó tartalékom is elfogyott, amiben János barátod fukarsága is ludas, és attól félek, hogy adósságok, zálogcédulák és hasonlók keserítenek.”

1949. augusztus 23. Pityu, haza: „Jelentkeztem az OTU-nél (Office de Tourisme Universitaire), ahol vizsga nélkül alkalmaznak idegenvezetőket. Azonnal a pályaudvarra küldtek, hogy skót diáklányokat fogadjak és kalauzoljak. A párizsi diákok többsége nyaral, így történhetett, hogy kapva kaptak rajtam. A skótok csak másnap reggel ötkor érkeztek és még aznap továbbutaztak Bretagne-ba. Párizst megmutatni autocaron néhány óra alatt nem volt kis feladat, különösen mert a sofför hozzám hasonló kezdő lehetett. Másnap azt a feladatot kaptam, hogy 22 frissen érkezett chilei építésznek mutassam meg a Louvre első részét, aztán majd meglátjuk. Biztosítottak, hogy a chileiek csak spanyolul értenek, és ezzel útnak eresztettek. A 22 chilei nagyon szimpatikus volt, megbarátkoztunk, azóta is együtt járjuk a várost. A sok újdonság engem is elkápráztatott, és tekintve hogy holnap a Loire menti kastélyokhoz viszem őket néhány napra, igazán nem panaszkodhatom, hogy az OTU nem mutatja meg nekem kellőképpen Franciaországot. Csak egy spanyolul tudó építész-vezető kellene, hogy a siker teljes legyen. Mind beszél kicsit angolul vagy franciául, a kialakult basic-french alapján fordítom franciára, amit itt elhadarnak hozzájuk intézett beszédeikben. Én gondosabban beszélek, mint a franciák, mivel már jól értek spanyolul, csak nem beszélek, kedélyesen elvitatkoztunk. Általában kommunisták vagy szocialisták, de elképzeléseik és elveik Jean Jaures idejéből származnak, naivitással és jóindulattal párosulva.”

1949. augusztus 24. Én, Pityunak: „Nagyon sajnálom, hogy nem látod a Világifjúsági Találkozót (igaz, nem kevésbé sajnálom, hogy én sem látom), mesélik, hogy nem lehet megismerni a várost, tele van vidám fiatalsággal, minden villamoson énekelnek, ismerkednek, kézzel-lábbal barátkoznak, cenzselnek, az utcán táncolnak. Műsoros estek, ünnepségek, rengeteg látnivaló. Füsü Ilunak tegnap András fia született, szép stramm gyerek, nagyon irigylem. Én még fekszem és lesem az első megmozdulást, ha igaz, akkor lassacskán felkelhetek.”

A VIT-ről eszembe jutott, és bár nem ide való, mégis leírom, hogy apu 1972-ben bejelentette: Veress Ifjúsági Találkozót akar tartani a Mese utcában (Fruzsa és Panka már nem lakott itthon), és néhányszor össze is hívta ezt a kis családi VIT-et.

1949. szeptember 2. Apu, Pityunak: „Szeptember elsejével végleg megszűntem Cyklop garázsos lenni. Minden emóció nélkül, és sajnos minden pénz nélkül vonultam ki. Ez utóbbi már legkevésbé sem izgat, majd csak lesz valahogy. Kariék és Paliék is megegyeztek a minisztériummal. Megkapják az átadott vagyon egy kis töredékét, és mindegyik egy kis üzletet nyit (Kari a Szent István körúton egy kicsi fonalboltot, Pali Fehérváron egy szövetüzletecskét), ahol alkalmazott nélkül saját maguk fognak igazi kiskereskedői tevékenységet folytatni, remélve, hogy így megmaradhatnak.”

1949. szeptember 15. lev.lap és anyu levele Pityunak, amikből kiderül, hogy egy hétig valamilyen vállalati üdülőben nyaraltak Visegrádon, de anyu nincs jól, komolyan diétáznia kell és sokat feküdni, pihenni. Patkóbél-fekélyt állapítottak meg, ami enyhébb dolog, mint a gyomorfekély, de sok fájdalommal és hányással jár.

1949. szeptember 22. Én, Pityunak: „Hát bizony már az ősz is itt van, és engem még mindig nem hagynak felkelni. Lehet, hogy túlzott óvatosság, de nem merem kipróbálni, mert amióta olyan helyeseket rugdal, azóta még jobban szeretem és vágyom rá. Nagyon édes icipici kabátokat és nadrágokat kötök neki, amiért nagyon barátságosan bököd. Ha meglesz, felköltözünk az emeletre. Közös gyerekszobájuk lesz Ildivel, aki már szörnyen várja a

'kistestvérkét', és folyton arról beszél, hogy mindenét neki fogja adni. Nálunk elég sok a baj. Évit kitették a Kultuszból, mert a Művészeti Ügyosztály az új, Révai-vezette Népművelési Minisztériumhoz tartozik, és ők teljesen új kérdésekkel akarnak indulni. Ehhez a minisztériumhoz tartozik a Rádió is, úgy hogy vannak némi aggodalmaim, különösen a hosszú betegségek miatt. Macukám, írj gyakrabban, nem is tudod, mennyire várjuk. Látnád az aput, hogyan szalad haza, ha tudja, hogy van levél!"

1949. szeptember 26. Apu, Pityunak: „Arról szeretnék beszélni, hogyan rendezd be jövőd életedet. Persze tanácsot adni alig tudok, hisz nem tőled, hanem a körülményektől és szerencsédől függ, mit tudsz elérni. Szeretném, ha rendes állásod volna a könyves szakmában, amiből meg lehet élni és előre is lehet jutni, vagy az se volna rossz, ha egyetemi ösztöndíjjal tanulhatnál valami más szakmát. Nem szeretném viszont, ha alkalmi üzletekre vagy megbízásokra alapítanád megélhetésedet. Sajnos ezek csak jámbor óhajok, segíteni alig tudok.”

1949. szeptember 30. Pityu, haza: „Az OTU-ben megfogott a főnököm neje – bájainak kezdettől néma hódolója voltam --, nem akarok-e a férjének dolgozni. Férje holland festőművész, volt buchenwaldi politikai fogoly, játéküzemet alapított. Rövid kipróbálás után beosztott a 'futószalagra', nagy iramban dolgozunk. A holland tervezi és kivágja a vászonra húzott rövidbundájú kis állatokat, a francia összevarrja, én kitömöm fiberrel és egy spanyol lány felvarrja a szemet, orrot, fület. Nemzetközi társaságunk igen jól megfér egymással, sokat vitatkozunk, rengeteget röhögünk. Ha jó zene van a rádióban, jitterbugot vagy be-bepot táncolok a spanyol lánnyal. Eleinte féltem az ügyetlenségemtől, de most már csak minden harmadik vagy negyedik állatomat kell felbontani. Óriási nehézséget jelent egy vakarcs kis elefánt ormányát megtönni, hol túl puha, hol göröngyös, hol meg egyszerűen kipukkad.”

Fotó

1949. október 2. Apu levelezőlapja Pityunak, franciául, de lefordítom: „A kormány engedélyezte, hogy a budapesti Nemzetközi Vásár alkalmából kisebb csomagokat küldhessünk külföldre. Így feladhattunk neked szept. 30-án egy nettó 6 kilós csomagban szalonnát és szalámit. Reméljük, hamarosan megkapod, és megörülsz a hazainak. Ezerszer csókolkunk. Apád.

1949. október 3. Én Palinak, Bakonybélre -- ezuttal itt volt festő-szabadságon. „Most indultál, és arra gondolkodok, milyen jól áll neked a sportruha, a hátizsák és ilyesmi. *esetleg fotó, régebbi*). A furulyád itt fekszik, nem akartad elvinni? Édesem, ne gondold haza, hogy minél jobban ki tudd élvezni ezt a kurta kikapcsolódást. Annyira kívánom, hogy jól érezd magad, szép élményeid legyenek és sokat és szívesen rajzolj.”

Ugyanaznap még egy levél: „Gondolatban beszélgetek veled. Tudod, hogy mennyire akarom ezt a kisgyereket, mégis félek a felelősségtől, a sok munkától, a lekötöttségtől, a pénzgondoktól, pedig nem volna szabad ilyesmi eszembe jusson. Dehát ha végre megint nő leszek (*veszélyeztetett terhes voltam táppénzen, feküdtem*) akadályozni fog minket a szabad és vidám életben, pedig úgy szeretnék sok örömet szerezni neked! Remélem, majd ha meglesz, elfelejtem az aggodalmakat. És téged mindig a világon legeslegjobban foglak szeretni.”

Másnap: „Jól vagyok, oroszul tanulok a verandán fekve. A rádióban most az óvodások műsora megy (*műsorfigyeléssel bíztak meg, némi fizetség fejében, a betegszabadságom idejére*), ének, versikék, és ha hiszed, ha nem, a tervekölcsönről beszélnek nekik, rábeszélnek a 4-éves Ildit, hogy jegyezzen!?. *

* A 3-, illetve 5-éves terv érdekében mindenkinek levontak a fizetéséből ??? százalékot, 'önkéntes' felajánlására. Nyilvános gyűléseken ezért lelkesedni kellett.

Másnap újabb levél. „Jaj de nagyot aludtam! Frudani csak 9-kor ébresztett fel. Álmomban szép vázákba szép virágokat rendeztem.”

Ugyanaznap mégegyszer: Boldog vagyok, hogy Pali telefonált, és megírta a telefonálás lefolyását: „A csúnya vénkisasszony telefonkezelő csak rettentő sok kinlódással kapott vonalat. Megmagyarázta, hogy azért megy ilyen nehezen, mert minden faluból most mondják be a kölcsönjegyzést. Az ilyen nagy nemzeti ügyeknél igazán nem illik személyes izékkal ugrálni. Figyelmeztetett, hogy nem szólnak be 3 perc után. Végre bejött a vonal, azt mondja: Tessék a fülkébe menni. Hova? Ott a sötét folyosó végén a sarkon befordulni, 3. ajtó, stb. Rohanok, mint az örült, nagy nehezen megtalálom, percekig nem bírom levenni a kagylót, aztán nem hallok semmit, aztán végre hallom a hangodat, de te nem hallasz, üvöltenem kell, sötét van, nem látom az órát, a hülye nő integet, azt hiszem, vége, leteszem. Visszamegyek, a nő: Még egy percig beszélhetett volna! Persze egyáltalán nem jutott eszembe, mit is akartam mondani. Hogy nagyon szeretlek, azt talán megértetted. Meg hogy nagyon vigyázz magadra. Meg hogy a törülközőben megtaláltam a cédulát és irtón örültem. Meg hogy Frudanit csókolom. Meg hogy sokat fogok rajzolni, hogy értelme legyen, hogy nélküled mentem el.”

Ezután leírja és lerajzolja, milyen zsúfolt vonaton utazott Pesttől Fehérvárig – még a WC is tele volt utasokkal --, aztán egy kis füstösön Veszprémig, ahol a kalauz kívül mászik kupéról kupéra, és végül a rendes veszprémi vonaton, kényelmesen, Zircre. Az állomáson kívül vak sötét volt, elindult a tömeggel gyalog. Összesen két kocsmá volt kivilágítva, de kiadó szoba nuku. Elirányították egy ócska házhoz, a szoba rendes, tiszta. Lerakodott és ment telefonálni.

Egy dátum nélküli, vasárnapi lapjából: „Bevetődtem a református templomba: nem valami közönséges istentisztelet volt, hanem esküvő is. Sajnáltam szegényeket, kétségbeejtő hosszan beszélt a pap, nem prédikáció, hanem politikai duma volt. Este a kocsmában rajzoltam, ott is politizáltak. Hirtelen döbbsentem rá, hogy ez a falu – amely persze nem okvetlen jellemző mindegyikre – milyen képtelenül messze van tőlünk és milyen képtelenül elmaradott. A paraszt-romantika lefoszlott rólam már régen. A korlátolt, érzélgős prédikáció és az éneklés címén végzett fülsiketítő ordítózás jó lecke volt most.”

1949. október 20. Én Pityunak. „Pali szívét megsajdította a babagyár, úgy látom, szívesen beállna elefánt-tömőnek. Most volt egy hét festőszabadságon Bakonybélen, akvarellezett és nagyon jól érezte magát. Én éjjel-nappal kötök a kölyöknek, még az orosz-tanulást is abbahagytam a kedvéért. Pali is csókoltat. Olyan izgatottan várja a leveleidet, hogy mindig újból meghatódom rajta.”

1949. október 21. Pityu: Köszönettel megkapta hazulról a görög érettségi-bizonyítványt is. Beiratkozott a Berlitz iskolába, ahol a tanár úgy tesz, mintha a választott nyelven kívül semmilyen más nyelven nem értene. Most spanyolra jár. „A legjobb selypítő vagyok és pontosan a megfelelő helyen nyújtom ki a nyelvem összeszorított fogaim között, a c, d, z ejtésénél. Ez a helyes castellan kiejtés, ami a high-spanyol ismertető jele, szemben a délamerikaiak sziszegésével. Hangsúlyommal nincs hiba, az öreg prof. már többször megdicsért. Heti 3 óráért havi 1300-at fizetek. Tetszelgek magamnak új szerepemben, amint a metrón a Socialista – El periodico del movimiento obrero című spanyol lapot tanulmányozom. Esetleges vizsgának természetesen nekimegyek, ami nem jelenti, hogy a francia profok teljesen együgyűek lennének és elhinnék meséimet különleges tanulmányaimról.”

„Diák vagyok! Felvettek a Sorbonne-ra, történelemre. Beadtam az érettségi bizonyítványom és az egyetemi indexem hiteles fordítását; az érettségit elfogadták, így rendes hallgató lettem. Sokkal nehezebb lesz pesti egyetemi éveim elfogadtatása, hogy ne kelljen a bevezető évvel kezdenem. Ha elfogadják pesti 3 évemet, az ösztöndíjat biztosan megkapom,

és reményem van jövőre a licence elérésére. Ha csak első évre vesznek fel, akkor nem kapok ösztöndíjat, dolgoznom kell, és így a felvételnél sok gyakorlati értelme nem volna. Sajnos siralmasan kevés vizsgám, alapvizsga és tanárképzés nélkül, nem sok reményt ad az elismertetésre.”

1949. október 31. Pityu haza: „Éhen-nem-halásom fő biztosítéka a teljes egészében megőrzött rúd szalámi és a szalonna, ezek a mennyezetre lógatva kubista berendezésemnek még mindig fénypontját képezik. (Lásd apu okt.2-i levelezőlapját.) Közvetlenül mellettük egy nyitott esernyő, egy pisztoly és tör, és Jean Miro-képek nyomatai. Műhelybeli étkezéseink költségeit persze közösen viseljük, és bár én a menzán étkezem, ez a műhely-kaja sokkal jobb. Minden nap másikat vásárol be, főz, felszolgál és mosogat. Mindenféle jókat kotyvasztok, levest, pörköltet, főzeléket, de 20 percnél többet nem áldozok rá. Legújabb munkatársunk 3 napja Bikics Gábor író, költő, aki főnökeim teljes meglepésére varrja a füleket – és akit én hoztam be a játékműhelybe, mielőtt éhenhal, mert a magyar ösztöndíjat elvesztette, amikor nem volt hajlandó Mindszenty kivégzését követelni. Most főnökeim teljes meglepésére varrja a füleket. Fizetésem szép, máris vettem egy biciklit, a műhelyben facéran heverő bringát, 3000 frankért. Mi több, motorbiciklizem is, főnököm 2. számú motorján – tulajdonképpen segédmotoros --, egyelőre csigalassúsággal.”

Következik az indokolás, miért nem jönne végleg haza (nem írja első személyben):

„Tökéletesen rabjául esett az ezernyi kulturélvezetnek, a lüktető életnek, magasabb életszínvonalnak, a töméntelen kis örömeink, mint pl. az embereket sorban állni látni ruhatár, buszmegálló, üzlet előtt, még ha ketten vannak is – szóval mindennek, amit ez a város nyújt-ezzel a kiegyensúlyozott és mégiscsak becsületesebb lakossággal, mint az ottani. Ha megadatott neki a világ fővárosában élni, ezt minden körülmények között ki akarja használni.” December 16-án egy levelezőlapon boldogan jelenti, hogy megkapta az ösztöndíjat, két évi megélhetése biztosítva van, a mellékesek megkeresése gyerekjáték. Már egy zárthelyit is írt az Archives Nationales-ban tett látogatásukról. Ebben az évben 30 zárthelyije lesz!

1949. november 3. Apu Pityunak. „Őszre fordult az idő, jól esik a központilag 20 fokosra fűtött lakásunkból szemlélni a világot. Otthonunk megint olyan, mint békében volt: meleg, lakályos és barátságos. *foto* Csakhogy nem tudjuk, meddig. Nagy mértékben felszaporodott azoknak a száma, akik a környékünkön óhajtanak lakni, és így nem tudjuk, nem kerül-e ránk is sor. Tegnap Takács Pistáék lakását foglalták le, és felszólították őket, keressenek maguknak másik lakást. Még nem tudják, mikor kell kimenniük, rendesen van idő és mód, új lakás keresésére. Egyébként csendben-rendben éldegélünk. Napi programom: felkelés hajnali háromnegyed 6-6 óra között. Öltözködés után reggelikészítés, betálasítás, Anyu kiugrasztása az ágyból, reggelizés. 7-kor elviharok a hivatalomba, délután 4-ig egyhuzamban nagy ambícióval dolgozom. Közben 12-kor ebéd, típusmenü, az íróasztalon elfogyasztva. Hivatal után meglátogatom nővéredet és jövőd unokaöcsédet-hugodat. Hét óra felé hazaérkezem, vacsora, utána 10 óráig rádiózás, legalábbis elvben, mert rendesen el-elbóbiskolok közben. Csak ezután kerül sor olvasásra, méghozzá ágyban, aminek következtében 1/2 11 felé alszom, mint a bunda, másnap reggelig, hogy újrakezdhessem. Így megy ez napról-napra, kivéve hétfőn és csütörtökön, amikor vacsora után kicsit bridzsezünk. No meg kivétel a vasárnap, amikor lehetőleg kirándulok az öreg fiukkal (78 évtől lefelé). Este megint a família. Amint láthatod, a te mozgalmas életedhez képest milyen kicsivé zsugorodott a miénk, de nem nagyon érezzük a mozgalmasabb élet hiányát – csak egyet kívánunk: békességet, nyugalmat.”

1949. november 14. Apu, Pityunak: „Nálunk az a szenzáció, hogy a lektorasszony újra bejár a hivatalába és kitűnően érzi magát. Marabini cikkeiről az a véleményem, hogy ilyeneket, sőt

jobbakat, te is tudnál szerkeszteni. Nem volna meg ennek a lehetősége? Mert szép, szép a babák tömködése, de nem hiszem, hogy hosszabb időre kielégítené lobogó ambícióidat. Úgy képelem, hogy karácsony után meg is szűnik ez a mesterség, egyáltalán nem értem, hogyan bírnak góréid annyit fizetni neked és a hozzád hasonló amatőr melósoknak: aggódom üzemünk rentabilitása miatt. No de szerencsére ez már nem az én gondom.”

1949. november 15. Én, Pityunak: „Tegnap beléptem a 8. hónapba, és most olyan jól vagyok, hogy kezdem remélni, sikerül a dolog. A rádióban óriási hallelujával fogadtak, virággal, itallal. Mindenki röhögni kezd, amikor meglát – én igazán nem tudom, miért. (Persze, mert ’fejlődés közben’ nem láttak, és most éri őket a meglepetés.) A napokban fogorvosnál voltam, és a váróban egy 6-éves kislány azt mondta rólam a mamájának: ’Nézd, milyen kövér az a néni.’ Mire a mama: ’Biztosan sokat eszik.’ Erre a kislány: ’Dehogy, gyereket vár.’ Ilyen ez a mai fiatalság! Erre egy mellettem ülő nő elmesélte, hogy 5-éves falusi unokaöccse azt mondta az anyjának: ’Azt már tudom, hogyan jön ki a kicsikó az anyjából, csak azt szeretném tudni, hogy hogyan megy be.’ (Én a magam részéről most inkább arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan jön ki?!) Van szerencsénk férjemmel együtt felkérni téged tiszteletbeli keresztapának. A tetteges keresztapa Borsiczky Sanyi lesz, hogy minél nagyobb műgonddal foglalkozzék keresztgyermekével, elvégre elvárható, hogy gyöngéden húzza elő a mamájából. Hát ennyit a gyermekről.

Otthon az építkezés befejeződött, nagyon szép lesz a fenti lakásunk. Most húzzák fel az ostromkor kidőlt szobafalat a jövő gyerekszobában (valaha Évi szobája volt), üvegeznek, kályhát raknak, vakolnak, ablakrácsot szerelnek. A falfestés Pali dolga.”*fénykép* Mostanában van öt éve, hogy Nagymamát, szegényt elvitték. A Rákoskeresztúri temetőben felavattak egy Mártírok temetőjét és egy emlékoszlopot, rajta nevek, Gizella nagymamáé is.

1949. november 20. Anyu, Pityunak: „Tudom, hogy szülői önzetlenséggel csak örülnöm szabad, hogy olyan jól érzed magad ott, ahol vagy, de tudod, hogy néha ’nincs anyaság’, önző vagyok és irigy arra, hogy annyi ember lát: a bolond milliomosnő és az atelier-beliek, látnak nevetni, udvarolni, jönni-menni, én pedig még elképzelni sem tudom megférőfiasodott arcodat.”

Ezt pedig nem csak azért írtam le, mert jellemző, ismétlődő mondanivalója anyánk minden levelének, hanem azért is, hogy bemutassam: számos családi mondókát, így a ’nincs anyaságot’ (ha például egy tábla csokoládét úgy osztottam szét, hogy nekem is ugyanannyi jutott, mint a többieknek) még hazulról hoztam magammal.

1949. december 8. Én, Pityunak: „Frudani hatalmas iramban fejlődik. A súlyomat inkább nem írom meg, de gondolj valami nagyon nagy számra és szorozd meg kettővel. Mikor fogom én ezt leadni? Teljesen jól vagyok csodálatosképpen, sokat dolgozom hivatalban és otthon, sokat kötök, közben karácsonyi bevásárlások, sok látogatás, mozi, színház, mert be akarjuk pótolni a tavasz óta elmulasztottakat, és előre azt az évet, amikor a kölyök miatt úgysem mehetünk sehova.”

1949. december 9. Anyu, Pityunak: „Nagyon boldogok vagyunk a munkavállalási engedéllyel, az egyetem és a dokumentáció tanulása miatt. Már 8 éves korod óta hajlamod volt ilyesmire, tanu erre ezer kisebb és nagyobb füzet, notesz és papírdarab, amilyeneket még mindig találok fiókok mélyén. Csuda édesek a kis állatok, nagyon finom a bársonyuk és pehely könnyűek.” *fotó*

Apu is csatlakozik. „Óriási módon tetszik ez a dokumentáció-dolog. A dokumentáció új kitalálás, és hova-tovább nélkülözhetetlen lesz, nálunk is kezd divatba jönni. Már látlak, amint a decimál-rendszer számrengetegében mindent lehengerlő biztonsággal törsz utat

magadnak. Szívből gratulálok. Eredményeid, viszonyítva honfitársaid nagy részének bukdácsolásaihoz, tiszteletre méltóak, gratulálok ehhez is, és a munkavállalási engedélyhez is, de sajnos nem tehetem ugyanezt a Deac névhez. Tudom, hogy elkerülhetetlen, de olyan sok fájdalmas momentumot bolygat fel, hogy nem is szeretek rá gondolni.”

1949. december 12. Én, Pityunak (megjöttek az általa tömött állatok): *fotó* „Hát életem világában (*ez is Pityu gyerekkori szókicsavarása*) ilyen szépeket nem láttam, teljesen elolvadtam tőlük, gyönyörűek és nagyon köszönjük. Remélem, saját ’etetés’. Pali is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róluk. A kenguru röhögő pofája és az elefánt furkólábai! Szembeállítottuk őket: a kenguru lelkesedve és kicsit fölényesen mesél valami izgalmas kalandot, az elefánt mélységes tisztelettel és kicsit bután hallgatja. Frudaninak is örülten tetszettek, rögtön nekiindult, hogy kinézzen, de hiába helyezkedett, nem látott semmit.

Ellenben kénytelen vagyok ismét megróni téged -- és ezúttal elég komolyan. A névváltoztatási terved általános megrökönyödést keltett. Én először azt hittem, hogy vicc, de minél többször olvastam leveled idevonatkozó passzusát, bebizonyosodott, hogy komolyan gondolkozol rajta. Persze senki nem háborodhat fel, hogy leveted, illetve helyesírásiag kicsit megváltoztatod ’őseid’ nevét, ezért apu is csak kínosan mosolygott, mikor erről beszéltünk. De a dolognak semmi értelme, a Deac semmivel sem franciásabb, mint a Deák, egyiket is, másikat is biztosan rosszul ejtik, legfeljebb azt hiszik, hogy angol vagy. Fölösleges neofitaságnak is érzem, hiszen a franciák közt rengeteg az idegen nevű (Blum, Schumann, stb.), ezeknél még mindig jobb a tiéd. Szóval a te szempontodból a dolog valószínűleg nem jelentős, de én nagyon helytelennek tartom és mindnyájunknak kis csalódásfélét okozott.

Vettünk 100,-ért kiskádat, kapunk gyapjútakarót: lassacskán mégis kistafírozódik ez a gyerek (most ’benne-gyerekeknek’ nevezzük, annak mintájára, hogy Ildikó csepp korában azt mondta egy húsvéti fa-nyusziban talált cukorkára, hogy ’benne-cukor’.)”

1949. december 16. Apu, Pityunak: „Arra szeretnék figyelmeztetni, ha valami ruhaneműt vásárolsz, csak a legjobbat vedd meg, legyen az ing, nadrág vagy kabát. Ha nincs erre elég pénzed, inkább hordd a régit, elved legyen, hogy a legjobb éppen csak elég jó neked.” Szenvedhetett apu, látva, hogy én egész felnőtt életemben minden ősrégi, házilag eszkábált, vagy uraságtól levetett ruhával megelégedtem.

Apu agyon neveti magát, ha Marcsival együtt vagyunk, mind a ketten egyformán tolatunk. Baba néni születésnapján (december 10.) nagy családi összejövetel volt náluk, és miután kimulatták magukat rajtunk, Dániel Zsuzsi eltűnt a hálószobában, kitömte a hasát párnákkal, így tolatott vissza. Alig egy hétre rá, december 16-án megszületett Aranyi Krisztina.

1949. december 21. Anyu, Pityunak: „Már csak három hét és itt a gyerek! Te mit szólsz a Fruzsina névhez, itt mindenki fel van háborodva miatta. Ajánlhatnál valami szép nevet, amíg nem késő, hátha megfogadnák, lehet francia vagy dán is, ami itt is elfogadható a Veresshez. Én már megszoktam a Fruzsinát.” (Később, valamikor az 1980-as években hirtelen újra divatba jött a Fruzsina, ami addig nagyon divatjamúlt vénkisasszony-névnek számított.)

Apu, ugyanaznap: „Ma csöstül zúdult az öröm a nyakunkba. Ma ünnepeltük Sztálin 70. születésnapját, és ezen a nagy napon érkezett meg levelezőlapod azzal a hírrel, hogy megkaptad az ösztöndíjat. Gratulálok, és nagyon büszke vagyok arra, hogy saját erődből és ügyességedből meg tudtad szerezni. Részletes információt kérek a studiumról, mert hogy mi a dokumentáció, azt tudom, ellenben fogalmam sincs, mit tanultok. Véleményem szerint elsősorban valami szakképzettséget kellene kapnotok. Mert mit ér a dokumentációs tudományok, ha analfabéták vagytok, mondjuk, a technikai tudományban. Szóval mindenről

kérek részletes információt, beleértve elfoglaltságod, ösztöndíjad nagysága, milyenek a tanárok, a tanítási módszer, a kollégák?”

1950

1950. január 5. Én, Pityunak: „Vasárnap költözünk fel az emeletre. Szép lesz a fenti lakás, de nehéz szívvel megyünk: nagyon-nagyon sajnálom barátságos és furcsa kis lakásunkat, a bejárati ajtó fölött vigyorgó sgraffito szellempofával (*rajz*). Hajszás az életünk a gyerek megérkezéséig. Bejárok dolgozni, évek óta ilyen jól nem éreztem magam. Drukkoalj, hogy fiú legyen, mindketten rettentően szeretnők, sőt anyuék is, főle apu. Karácsonyra kaptam Palitól sok egyéb ajándék mellett egy sajátkészítésű, csodás naplót, Frudani felírással, a gyerek aranyköpései és kaki-minősége feljegyzésére. A címlapon pólyás, a hátapon biliző gyerek. (*Sajnos nem lehet reprodukálni, megviselték az évek, de a szövegből majd bőven fogok idézni.*) Szilveszterkor otthon voltunk, szigorúan kettesben vártuk meg az éjfélt, még táncoltunk is. Ha látnál, alig hinnéd el, hogy keringöztem! Mindenesetre csodás látvány lehetett.”

1950. január 7. Pityu beiratkozott az Alliance Francaise-be, sikeres vizsga után a 2. osztályba utalták be. A diákszervezet útján jó szobát szerzett egy kis hotelban, Szent Lajos szigetén, a Notre Dame mögött, Párizs legromantikusabb negyedében. Az École de Documentation heti 5 estét vesz igénybe (19,30—21,30). „A dolgozatom témái: ’Közkönyvtáros vagyok, kiállítást akarok rendezni a francia forradalom röpiratos emlékeiből. Megbízásom van egy mozgó népkönyvtár-rendszer megtervezésére’, stb. Gondolom, Frudani még nem jött meg közben. Éva, izgucc? Csuda dolog, hogy kettő lesz belőled!”

Fényképet is kapott rólam és tetszett neki. Anyu erre így válaszol: „Úgy van, ahogyan írtad, Évának olyan átszellemült és boldog az arca, hogy szinte ragyog. Különösen most, hogy erős és munkabíró, sokat dolgozik a Rádióban és otthon is.”

1950. január 15-én, vasárnap reggel 7-kor megszületett Fruzsina. Nem volt könnyű szülés, kb. 12 óráig tartott – de ez első szülésnél szokásos. 3 kg 55, hossza 51 cm, fejbősége 36 cm. Nagy, fényes fekete a haja. *rajz*

1950. január 15. Sürgöny Párizsba: „SZERENCSESEN MEGERKEZTEM ANYUKA JOL VAN KEZEIT CSOKOLJA FRUzsINA” Másnap anyu beszámol Pityunak mindenről: „Gyönyörű kisbaba, sok sűrű hollófekete hajjal, édes fitos kis orral. Szombaton itt vacsoráztak, és én éppen arról tartottam neki prédikációt, hogy nem illik már hivatalba menni, ő persze tiltakozott, de egyszerre felpattant: ’Jaj, ne haragudjatok, bepisiltem, rá a szép széketekre!’ (*Nem pisi volt, hanem magzatvíz.*) Gyorsan be a Siestába, de csak reggel 7-re lett meg a kislány. Sajnos Éva túlságosan fájjalja, hogy nem fiú (apu is, én is fiút kívántunk, főleg mert Éva és Pali nagyon ezt szuggerálta). Éva azt mondja, nem érdemes nőt világra hozni, s ebben lehet, hogy sok igazság van. Rengeteg, amit a nőktől kívánnak: hivatal előtt hajnalban háztartás, a gyerekek, munka után vásárlás, főzés, stoppolás, szoptatás. A férfiak hazajönnek és leülnek a fotelba olvasni. Szóval marhaság az egyenlőség, és most megeszik, amit főztek. Én ugyan nem kívántam az egyenlőséget!”

Dr. Káldor György, az MTI főszerkesztője (most már nem az én főnököm, hanem Palié) így gratulált: ’Moszkva, Párizs, Prága, London rádiói cousine-a: / Éljen Veress Fruzsina!’ És Palinak egy Habsburg császári orvos tanácsával: ’Hoheit müssen sich nochmals bemühen!’

Apu, ugyancsak január 15-én: „Nagyon helyes kis leányzó, egyelőre kis idegen, aki idecsöppent közénk, de biztos vagyok benne, hogy örökölvén apja-anyja tulajdonságait, bele

fog illeni családi körünkbe. Évának eleinte némi csalódást jelentett, mert fiút várt, de persze ezt máris elnyomja az anyaság feltörő és elsöprő ereje.” A levél további részében örvendezik, hogy Pityu az Hachette kiadóhoz került: „régí vágyam volt, hogy kiadónál dolgozz, de arról álmodni sem mertem, hogy ilyen gigantikus vállalathoz kerülj, ha mindjárt gyakornokként. Mégis kénytelen vagyok előadni az aggályaimat. Arról írsz, hogy mennyivel többet ér egy Hachette állás, mint akármelyik diploma, és hogy a 3 hónap leteltével döntened kell: Hachette vagy dokumentáció. Szerintem a döntés nem lehet kétséges, el kell határoznod, hogy a dokumentációs tanfolyamot elvégzed. Nem hiszem, hogy a Hachette nem látna téged szívesen 2 év múlva is, ha most a gyakornoki idő alatt bebizonyosodna használhatóságod. Majd csak akad a 30.000 alkalmazott között, aki ellátja a neked szánt munkát, és nekik akkor jól fog jönni egy képzett dokumentátor. Az oklevél birtokában óriási helyzeti előnyhöz jutsz, akár náluk, akár máshol. Félek, hogy energiáidat túlságosan szétforgácsolod: irodalmi, történelmi tanulmányok, nyelvészkedés, Alliance, mellékesen a dokumentáció – ez túl sok lesz. Ha túl soknak érzed, amit vállaltál, hagyj ki mindjárt kezdetben valamit, de amit csinálsz, azt csináld alaposan és végig.” [Pityu megjegyzése 2010 május. **Apám ezúttal feleslegesen aggódott hiszen a két éves dokumentációs képzést ktüntetéssel elvégeztem, Megvan róla a bizonyítvány, bár megmutathatnám neki. Így viszont fogalmam sincs arról, hogy miért írtam akkorban: Hachette vagy dokumentáció, plane mert az Hachette kiadónál rendes állásba való felvételre semmi lehetőségem sem volt. Igaz, a dokumentációs képzésnek sem volt számomra gyakorlati értelme, hiszen munkaengedélyt nem kaphattam.]**

1950. január 20. Pityu haza: „Nagy örömmel olvastam beszámolókat a leányzóról, igen tetszik, hogy hollófekete haja van. A fiuk élete könnyebb, de Fruzsínának felnőttkorára már dolgoz alig lesz: munkája, ha dolgozik, heti 30 órára korlátozódik, házimunkáját néhány percre rövidíti, és bevásárlását lakóháza emeletén levő üzletekben végzi (lásd Le Corbusier, Marseille.) A világ minden pályája nyitva áll majd előtte és mindennek tetejébe élvezni fogja azt a nem kis előnyt, amit az életben nőisége és nőiessége jelent. Az élet leegyszerűsödése és a jólét emelkedése be fog következni, akármilyen rendszer lesz is.”

Kiskariról ír: „Szőnyi nevű vegyész-feltalálónak segít üzleti, német levelezési ügyekben, és azt hiszem, laboratóriumban is tevékenykedik. Hogy miből él és mit csinál, azt természetesen nem tudom. Rosszul ismeritek, ha azt hiszitek, hogy pénzforrásairól valaha is a leghalványabb említést tesz. Elvben egy vasa sincs, gyakorlatban mégis megél, nagy baj nem lehet. Gyakran látom, jó erőben duzzad, szorgalmasan tanul és olvas angolul.

Hachette-nél elkészítettem 'Sartre és az egzisztencializmus analitikus bibliográfiáját.' A jövő havi Biblioban 'par les soins de M. E. Deak' címmel fog szerepelni. Most 'Charles Pégyuy és a Cahiers de la Quinzaine' (a francia Nyugat) köré csoportosult írók bibliográfiáját készítem. Az Alliance-nál lettem első vizsgámat, áttettek a Cours supérieur-be.

1950. január 23. Fru-Dani naplójából, Pali bejegyzése: „A kórházban volt Fruzsina keresztelője, Szolga Feri keresztelte, közben háromszor is megkérdezte: 'Mire is kereszteljük a picit?' Keri volt a keresztanya, Borsiczky Sanyi a keresztapa.

1950. január 27. Anyu, Pityunak: „Sajnos még a szanatóriumban vannak, Éva vágása nem javul, újra kell varrni. Éva jól van, jókedvű, de én sajnálom szegényt, hogy nála semmi, semmi nem megy simán. Tej van, még a szomszéd ágy gyerekét is szoptatja néha.” (Nem sokáig ment ez ilyen jól, később hol Marcsitól, hol Füsü Ilutól hozott Pali anyatejet pótlásként. Én meg szorgalmasan tartottam az akkor szokásos tejtermelő diétát: sok édes főtt tésztát, mindentől nagy mennyiségeket. A tej ettől nem lett több, de én alaposan meghízta, és bár állandóan próbálkoztam fogyasztókúrákkal, nem tudtam leadni, csak évek múlva, a nagy családi tragédiák idején.)

1950. február 3. Apu, Pityunak: „Minden nap bejárunk a szanatóriumba, a hölgy igen kedves, értelmes, csak úgy látszik, ítélőképessége gyenge, mert csendes nyugalommal és derűvel nézi ezt az új világot, amelybe belecsöppent, és amelynek álnok hátrányairól látszólag fogalma sincs. Itt igen nagy tél van, tegnap –17 fok rekord hideg, vastag hótakaró, szélmentes szép idő, de befagy az orrunk az utcán.”

1950. február 18. Pityu, haza: Hosszú levélben részletezi a tanulmányait, a dokumentációs módszereket, a decimál-rendszert, a vizsgákat. Eleinte a dolgozatai alá ilyesmit írt a tanár: 'Devoir, plein de renseignements intéressants, mais dont le vocabulaire et l'orthographe laissent beaucoup à désirer, ce qui est d'ailleurs excusable.' „Most már mindinkább méltányolják tárgyi tudásom és praktikus érzésem tudáshegyét. Műveimet mindig magam írom és elvből nem javíttatom, hadd lássák, hogy okosodom.” Egyébként ebben a levélben nagyon kedvesen ír gyerekkori kapcsolatunkról, a sok röhögésről és a barátságunk mellett némi zárkózottságunkról is.

1950. február 19. Anyu, Pityunak: „Éva és Fruzsina végre-végre otthon, vagyis nálunk a Mese utcában. Jól vannak, a hangulat is más, a tej is rendben, nem szorul pótlásra. Éva javul, de még sokat kell feküdnie, nagy fájdalmai vannak, amikor fent jár. Most majd kipróbáljuk a tőled kapott bambinette-et, de nem hiszem, hogy az itteni papírvatta jó lesz, azonnal átázik. Nem mondom, hogy unatkoznék, háztartás, gyerek, a beteg Éva, de olyan boldogan csinálom, alig érzek fáradtságot, élvezem is, hogy milyen remek nő vagyok, ezt félóránként hallja is tőlem apu, bármennyire 'szagos' is az öndícséret.”

1950. február 26. Apu, Pityunak: „A hivatalos idő most ½ 9-től 5-ig tart, és tekintve, hogy az üzemek 7-kor, az iskolák 8-kor, a hivatalok ½ 9-kor és az üzletek 9-kor kezdenek, megszűnt a vilamosokon a reggeli elviselhetetlen tolongás. Én reggel 10-15 perccel előbb bennvagyok, és nagyon mulatságos látni, mint igyekeznek szabályos laufschriftben ½ 9 felé tekintélyes urak és a legszebb férfikort elért hölgyek elérni a hivatalukat, mert jaj a későnjövőknek!, menthetetlenül kikerül a nevük a szégyentáblára.”

1950. február vége. Pali Pityunak: „Leveleid mindig nagy szenzációt jelentenek, én is nagy figyelemmel olvasom, különösen a munkádra vonatkozókat. Látom, hogy nagyon érdekes és azt hiszem, neked való területet találtál. Ez a felismerés elhallgattat minden aggályt, amit esetleg az apai, testvéri, vagy sógori gond táplálhatott régebben. Szomjasan olvasok mindent, amit a művészeti és kulturális életről írsz, s ha néha küldesz valami lapot, annak nagyon örülök. Fruzsinaról anyu és Éva tájékoztat. A túloldalon következik a lakás.” *rajz a levél hátán!*

1950. március 4. Pityu leírja, hogy utolsó két hetet korrektori munkával töltötte, sokat tanul belőle. Ha a legkisebb kétség felmerül, újra előkerül a szótár, a lexikon, a forrásmunka, írja. Örömmel látom, hogy ő is élvezti azt a munkát, ami nekem mindig annyi örömet szerzett. „Az Hachette igazi hivatal, érinkezésem valódi tisztviselővel mulatságos élmény volt. Végigdolgozzák a nyolc órát, viszont félhatkor, csengetéskor, egy lélek nincs a teremben, többszáz tisztviselő hemzseg a folyosókon, és jelre úgy törnek ki a kapun, mint akit üznek. Kicsit meglepődtem, hogy minden nap kétszer jön egy pasas, és bepermetezi igen jószagú fertőtlenítővel az irodát. Nyomon követi őt a Viandoxos aki nagy korsóban hordozza az igazgatóság által felajánlott 'erőnléti' levest.” Első párizsi útunkon, amit Pityunak köszönhattunk, megismertett minket is ezzel a remek zacskós levessel, és éveken át minden párizsi utazótól ilyet kértünk.

Apu Pityunak, ugyancsak március 4-ikén: „Január 1-jén járt volna nekem a taxivállalattól elég tekintélyes összeg, mintegy 15 ezer forint, amire írásbelileg többször kötelezték magukat – sajnos nem kaptam egy fillért sem. Indok: azóta úgymint államosították volna. Hiába szegeztem nekik ellenérvemet: de hisz nem államosítottak, mindez nem használt. Nem érdekel, egyrészt a pénz oroszlánrésze úgymint elment volna adóba és egyéb felszámolási költségekre, másrészt mert ilyen apróságok már nem tudnak érdekelni.”

1950. március 8. Én, Pityunak: Hosszan, nagyon részletesen leírom azt a csodát, amit minden 6-hetes kisgyerek jelent a szülőknek és a nagyszülőknek. Esténként bevisszük a kis zománc fürdőkádját a szobába, mert a fürdőszoba hideg. Tornáztatom, hasrafektetem, felemeli a fejét, mint egy versenyparipa, lógatom fejfelé (‘Csirkét vegyenek, csirkét!’). „Öltöztetés közben már türelmetlen, éhes, csurog a nyála, amikor meglátja a meztelen mellemet, mérges nyögéssel kapja be a bimbót, harap és gyűlölködve néz rám, ha már nehezen jön a tej. Persze ez a sok duma nem ér semmit, látni kell a ragyogó szemét, az édes mosolygást a grübchennel a szája sarkánál, a barnarasült kezét és az egész édes, stramm kölyköt. Nagyon szeretnéd te is!”

1950. március 16. Anyu, Pityunak: „Pár napja írtam Apuval közös levelet, már akkor akartam külön is írni. Haragszom, hogy Apu olyan megjegyzésekkel kísérte legújabb kellemes barátságodat. Tudod, ő milyen puritán, hála Istennek, de én tudom, milyen más felfogásúak ott az emberek, és itt is, ott is a fiatalság. Szóval én nem vagyok megijedve, hanem igen boldog vagyok, hogy kellemes körülmények és jólszituált környezetben vagy, ahol nem probléma egy finom vacsora és egyéb meghívások. Ha néha lenne olyan írnivalód, mint ahogyan volt sok beszélgetni-való is, amit itthon se meséltél volna el Apunak, nyugodtan megírhatod egy külön papíron, csak én veszem át a levelet, hiszen Apu csak este jön haza. Kérlek erről a dolgról is írd, irtózatosan kíváncsi vagyok és izgatottan várom leveled. Elképzelem, mennyi kedves, kellemes izgalom és diskurzus történik, addig míg eljutottál odáig, ahol most vagy, s milyen jól érezheted magad abban az ápolat, elegáns környezetben. Igenis ‘minden órának leszakaszod virágát’. Sajnos puritánsággal, zárkózottsággal, tartózkodó visszautasítással nem sokra jutnak az emberek az életben és elesnek sok-sok széptől és jótól. Hogy ilyen sokat írok erről, azt gondolhatod, itt nagy dumák történtek ezügyben, pedig egy szó sem esett, csak Apu levelét olvastam s nem akarom, hogy ne írd nekünk nyugodtan mindenről.”

1950. március 22. Apu, Pityunak: „Amint megnyugvással láttam, éppen másfél éve fejeződött be könyvkereskedői szolgálatod Lantoséknál. Úgy itélem meg a pillanatnyi helyzetet, hogy nem bántad meg, hogy nem jársz reggelente 9-re a Múzeum körúti boltba. Egyébként ma más jubileum is van: ma 6 éve, szerdai napon kezdtem meg életem leghosszabb, 6 hónapig tartó ‘nyaralását’ (*kistarcsai internálás*). Arra az időre sem jó emlékezni, inkább beszéljünk a jelenről. Leveledben kódisnak titulálsz magad, hát ez erős túlzás. Jó életet tudsz magadnak biztosítani, és emellett rádiót is vásárolhattál. Jelen kereseti viszonyaim mellett én képtelen volnék 1000 forintot adni egy rádióért (szerintem ez felel meg 10 000 franknak, és ennyiért lehet nálunk jó használt, vagy nem márkás rádiót vásárolni), mégsem érzem magam deklasszálnak.

Én, Pityunak: „Ma 6 éve, hogy Aput elvitték. Sok minden történt azóta, mi? Lesz mit mesélni a Fruzsikának. Hát a Fruzsi: most kint van a kertben, a kis Mózes-kosarában, és a tőled kapott kiváló bambinette-ben. Reggel 8-kor kicsapom, délután 6-ig csak szopni ‘jár be’, ragyogó a színe, majd kicsattan. Nagyokat nevet, és úgy tud panaszkodni, hogy az embernek a szíve szakad (szinte sohasem sír, ha éhes, azt parancsoló és enyhén panaszos ‘ge-ge-ge’ kiáltásokkal jelzi, ha már nem bírja tovább az éhezést, azt mondja ‘gri!’) Tüsszentés után

mordul egy olyan 'de jót prüsszentettem'-félélet, ásítás után nagyon mérgeset, esetleg sírva is fakad: utál ásítani. Hogyan fogok én hivatalba menni 3 hét múlva?

Valamelyik leveledben olyasmit írtál, hogy az az érzésed, mi helytelenítjük azt az életet, amit választottál. Hát meg kell valljam, hogy most már nem helytelenítem, azt kell mondanom, hogy neked volt igazad. A munkádra pedig nagyon büszke vagyok.”

1950. március 30. Apu, Pityunak: „A Felszabadulás 5. évfordulójára (ápr.4.) rendelet jelent meg, amely szerint a szabályellenesen külföldön tartózkodók ez év október 4.-ig büntetlenül hazajöhetnek, ha ebbeli szándékukat az illetékes magyar követségnél bejelentik. 30 nappal előbb kell jelentkezni az okmányok beszerzése céljából. Biztosan lesznek, akiknek nem sikerült a kinti életbe beilleszkedniük és hazavágyódnak, visszaemlékezve, hogy itthon mennyivel jobban éltek. Persze akinek jól megy a sora, annak a honvágya is lényegesen kisebb.”

1950. április 6. Anyu, Pityunak: „Nem is érdemes mással foglalkozni, mint Fruzsikával, olyan angyali szép és jó. Ha beszélgetünk vele, és egyszerre otthagyjuk, szó nélkül tudomásul veszi, ugyanúgy gügyög egyedül magában. Egész napok telnek el úgy, hogy nem is hallani sírást. Ha valaki csak föléje halol, máris nevet, hát még ha szólnak hozzá! Nézi az ember száját, figyeli a hangot és igyekszik utánózni, ha aztán sikerül egy büe vagy ejjö, nagyokat nevet.”

Apu, ugyanaznap: „Magyar irodalmi nexusainkat nem nagyon ápolgatjuk. Füsükkal összejövünk, de hol ott az irodalom? Feleki Laci nézetei olyan távol vannak az enyéimtől, hogy nem nagyon óhajtok vele találkozni. Ugyanez a helyzet volt házi orvosunknál is (*dr. Lippe*). Múltkor meglátogatott bennünket, de rövid öt perc alatt sikerült engem olyan méregbe hoznia, hogy nem is szeretek rá gondolni.”

1950. április 13. Pityu, haza. Fényképeket küldtünk Fruzsáról, köztük azt, amit Pali legjobban szeretett és mindvégig az íróasztala fölött tartott -- úgy mint a rajzát az alvó feleségéről *2 fotó*. „Fruzsinka egész elképesztően helyes, amikor Éva barisnya mamájára mosolyog. Úgy nevet, mint valami cinkostárs: összenevetnek. Gondolod, hogy megismer benneteket? Küldjétek lehetőleg mindig fényképet magatokról. Éva kirándulós képe egy kopenhágai lányszoba falán lóg bekeretezve, egy kis medve társaságában (ha igaz), láthatjátok, hogy képeitek milyen karriert futnak be. A Mózes-kosaras kép is igen helyes, unokahúgomnak elégedett és bölcs képe van. Ez mind ragyogó, de csak nem stimmel sehogysem, mert hiába, mégsem láttam még valójában Fruzsikát, pedig nagyon nagyon szeretném. Furcsa ez a távnagybáncsiság. Meg titeket is úgy szeretnék már látni egyszer, hogy jobb arról nem is beszélni. Nagy örömmel fogdosztam a levélen a barna festék nyomát, amiből konstatáltam, hogy Pali fest. -- Közben abba kellett hagynom az írást, mert bejött Killy, a bolondos amerikai festő, 'I need to relax', és jött a többi is: Mel, Ben, Bill és Eric, szakállas óriások, szótlánul heverték keresztül-kasul a szobámban, elnyújtották hórihorgas lábukat, pipáztak, körszakállukat rángatták, olajfestékes ujjukat pattintgatták és nem szóltak egy kukkot se. Láthatólag jól érezték magukat. Megjött aztán a szokott dőrrel-durrall Joyce, Az Amerikai Nő, pontosan úgy, ahogyan kihúzták százazred-magával a skatulyából. Hozott egy rakás kaját, tett-vett, csapolt, konzervet nyitott, kicsurgatott belőlük egy kis levét, a háromnegyedét kidobta. Zajgott, énekelt, terrorizálta a férfiakat, kis mokasszinjában sürgölődött, úgy tett, mint aki mindjárt bujálkodni kíván mind a hat jelenlevő férfival, pedig dehogya! Köztudomásúan érintetlen, mint annyi százezer társa. A csuda érte őket.

Guide vagyok már megint, egy hétig, nem tudtam elutasítani az ajánlatot. Ír középiskolás diákokat gardírozok, soha még ilyen kellemes feladatom nem volt. 15-éves srácok, szürke hosszúnadrágban, fekete kis zakóban, kemény fehér gallérral, fejbúbra csapott kékcímeres sapkával járnak a várost. 19 szeplős, kékszemű srác, sose láttam még ilyen kedves

fiukat. Nagyon jó barátok lettünk, sose gondoltam volna, hogy gyereknevelői képességeim vannak. Egész álló nap Mister Dík így, Mister Dík úgy, mondjam meg ezt-azt, szeretek-e horgászni, és főleg, főleg mi van a nőikkel. Ez kényes kérdés, és baráti, de öreges, megfontolt módszerekkel hűtöm a kedélyeket. Még soha csúnya szót nem hallottam, a disznólkodás, ami nálunk Szent Imrész növendékeknél éveken keresztül egyetlen beszédtema volt, elő sem fordul. Oldalakat írnék róluk, keressétek elő a Diákélet Angolországban című forrásmunkát, ott minden szóról szóra igaz. (Ez a könyv nem csak a mi kettőnk kedvenc olvasmánya volt, de már apánké is!) Borzalmas kiejtéssel beszélnek angol anyanyelvüket (Ulsterbe valók), az angolok is igen nehezen értik meg őket. Ha utazgatunk, előkerülnek kis énekfűzeteik és írdalokat dalolnak. Szép a hangjuk, nagyszerűek a dalok, táncolunk is néha Horn pipe-et. Farmerek és kisiparosok gyerekei, mérnöknek készülnek, krumplit, répát, juhhúst esznek, vitorláznak a tengeren. Összevásároltak hetet-havat, fejenként vagy húsz Eiffel tornyot, tintatartót, tört, 30 Mona Lisát és ezt sürgősen postára is adták.”

1950. május 2. Anyu, Pityunak: „A kép bűbájos: ez a szép napos, aranyos kis kert, benne a kiságy a belevelóval. Tegnap máj.1-én mindenkinek ki kellett vonulni, csak szoptatós anyák voltak felmentve. Marianne is eljött Krisztinával. Marianne fess, cseppet sem kövér, Éva is biztosan lefogy, amint elhagyja a szoptatást.” Ebben anyu tévedett, mielőtt elhagytam volna a szoptatást, már állapotos lettem, és kezdődött minden előlről. Anyu: „Fáj, hogy nem leszünk együtt a 24. születésnapodon. Ne sóhajtozz, hogy már ennyi idős vagy és még nem jutottál semmire, örülj, és mi is örülünk, hogy egy ilyen egyetemen tanulhatsz, majd ha hazajössz, itthon is használni tudják a tudásodat.”

Apu is hozzáír: „Anyád annyi minden jót kívánt a születésnapodra, hogy én már jobbat alig tudok kívánni. Talán csak azt, hogy az én konzervatív felfogásom szerint ezen a napon leszel nagykorú, és így kívánom, hogy nagykorúsághoz illő benőtt fejelággal és kemény koponyával fogadd azokat a csapásokat, amelyek el nem kerülhetők.”

1950. május 31. Pityu, haza: „Gál Péternél voltam néhány hétig, jó volt a levegő, erdő-mező. A Monaco-házban, ahol Péter lakik, óriási hecc volt: megjött látogatóba Ő-Fensége III. Rainier herceg, aki minden diákkal külön kívánt beszélni. Pokoli unalmas volt a látogatás és mindenkitől ugyanazt a bölcsességet kérdezte. A fenséges látogatás tiszteletére az egész házat kívül-belül restaurálták, ha a herceg nem jönne időnként, a ház pizsokba és romba fulladna. Mint majdnem minden alapítványnál, hallatlanul vacakul takarítanak.

1950. június 8. Apu, Pityunak: „Szeretném tudni, mi az a történelmi tanulmány, amiből 2 év alatt licencié lehet az ember? Egyáltalán, mi az hogy licencié? Meggondolandó volna, nem célszerűbb-e valamilyen praktikusabb szakot választani, pl. közgazdaság vagy valamely műszaki szak. Vagy a história felé vonz a szíved? Műszaki vonalon kétségtelenül jobbak az elhelyezkedési kilátások. Nagyon meg vagyok elégedve eddigi eredményeiddel, csak azt szeretném, ha fel volnál vértézve minden eshetőségre.”

1950. június 17. Apu, Pityunak: „40 éves érettségi találkozásunk volt, Pesten tartottuk. Kovács Arisztid osztálytársunk (bencés gimnáziumi igazgató, később pannonhalmi főapát) misézett a jáki kápolnában, egyik volt társunk ministrált. Egy kis statisztika: érettségiztünk: 21 fő, meghalt az I. világháborúban 3, a másodikban 2, betegségben 1, Amerikában van 1, megjelent 7 fő. A jelenlevőkből nőtlen 6, nős de gyermektelen 2. Nagyapa csak 1, és ez a Fruzsi nagypapája!”

1950. június 22. Pityu levelezőlapon közli, hogy levizsgázott, 28 között a 7. helyen végzett, egyetlen külföldiként. Ugyanaznap anyu ír neki: kínlódik az isiással, fáj a válla, még a méhes-embert is elhívta, aki a megfelelő pontokon megcsipeti a méhekkel. Apunál kikötötte: az legyen a jutalma a csípések elszenvédéséért, hogy megkapja ruhapénznek azt az összeget, amibe a hévízi gyógykúrája került volna.

1950. június 28. Pityu haza: „Ez az év lehetőséget ad arra, hogy hozzálassak komoly diploma megszerzéséhez. Lehetőségek: 1. Sorbonne, Faculté des Lettres, Történelem. Az előkészítő év hallgatásától fel vagyok mentve, hála a Kosáry-kollokviumoknak. Előkészíthetem a licence-ot, ehhez kell 4 certificat, letehető évenként 2, legjobb esetben. Histoire ancienne, Latin, Histoire du Moyen Age, Histoire moderne, Géographie générale. A latin, az általános földrajz és az egész cakkumpakk igen nehéz. A licence d’enseignement birtokában azonnal állampolgár lehetek, taníthatok, jó állást kaphatok könyves tudásomra támaszkodva. 2. Nyelvek. Ez lényegesen könnyebb, mint a történelem, de nem nevetséges Párizsban németül vagy angolul tanulni? 3. Archiviste—paléographe képzés. Állami státusz, ebben a poros szakmában. Mit szóltok?

De mit is szólhatnátok? Három nap óta nagyon meg vagyunk illetődve. Hát mindent lehet és meddig? (*Valoszinűleg az hogy kitört a koreai háború!, Pityu megjegyzése, 2010 majus*)

Sajnálom, hogy Karitól úgy elszakadtam. Nem is értesített, hogy elköltözik. Bizony azt sem tudom, hol lakik, senki sem tudja. Hallottam, hogy dolgozik és Cserépfalvi Imre fiával lakik együtt.

1950. június 29. Anyu Pityunak, Fruzsáról: „Észbontóan édes, már figyel a nevére, angyalian mosolyog, örül, ha meglát. Egész nap elvan a két kezével, nézegeti, ide-odarakja az ujjait, egyiket a másikkal megfogja. A paszírozott gyümölcsöt, tejbedarát, főzeléket is imádja, van is látszatja, öt és fél hónapos korára 7 ½ kg. Félek, hogy Éva nem fog tudni lefogyni, pedig örületes strapája van (most nincs cselédlány sem, majd csak elsején lesz), dolgozni jár, főz, ellátja a gyereket, háromszor naponta szoptat, késő este gépeli Pali angol fordítását, 2500 frt-ot kapnak érte, de rájuk is fér. A ház sokba kerül, most a tetőt kell javítani (500 frt), okvetlen kell egy cserépkályha (1500 frt).

Apu, ugyanaznap: „Kérek helyzetjelentést a vizsgák eredményeiről, lefolyásáról és hangulatáról. Szeretném tudni, vajjon a francia diák pont úgy drukkol-e, mint mi annakidején, egészen a hasfájásig, és hogy a francia tanár is az a begyepesedett és az istenek által gyűlölt típus-e, mint a mieinknek a zöme? Mi élünk, de nem fényesen, egy kiesett fogtömés, eltörött telefonkagyló súlyos pénzügyi gondot okoz, hát még, ha új cipő kell! De hálátlan vagyok a sorssal szemben, mert szép, békés otthonunk, jó kosztunk, és toldott-foldott egészségünk van.”

1950. július 6. Apu, Pityunak: „Gratulálok! Meg kell mutatni a galloknak, hogy nem vagyunk utolsók, és le tudunk győzni 28 közül 21-et!” Ez válasz Pityu június 22-iki lapjára. A hosszú levélben óvja a történelem-tanárságtól, félő, hogy csak valami alsóbbfokú iskolában tudna elhelyezkedni, inkább a könyvkiadói pályát kellene megcéloznia. A tudományos pályát nem tartja kivihetőnek, mert már a kezdő lépésekhez is minimálisan 4-5 év rendíthetetlen elhatározás és anyagi jólét kellene.

1950. július 21. Anyu, Pityunak: „Apád megint szidott, amiért nem írtál, mert elfelejti, hogy a szülőknek mindig van idejük, pénzük, gondolatuk a gyerekeikre, azoknak pedig csak, ha marad rá idejük. Ez már így van, de azért sem érti meg, mert a Deák-fiuk kivételek voltak, gondolj arra a végtelen gyöngédségükre, amivel nagyapádat körülvették. Mi sajnos sokat

veszekedtünk anyánkkal. Most volt a harmincadik házassági évfordulónk, Évától saját készítésű kis fényképalbumot kaptunk Fruzsika 10 képével.” *Fruzsika, nálad van?)???*

1950. július 25. Én, Pityunak: „Jaj, ha láthatnád ezt a kölyköt! Ha pelenkát dobok az arcára, nagy nevetve lerántja – azt kell mondani: ’Hol a Fruzsika, itt a Fruzsika’. Ha lespricceli a körülállókat a fürdésnél – nap mint nap röhög. Ha a pulyka-ka-kast, vagy az Egyszer egy királyfi hi-hi-hi, ha-ha-háját éneklük, röhög. Imádja, és hódító mosollyal fogad minden ünneplést. Pali most sokat fest, készül az augusztusi nagy kiállításra a Műcsarnokban. Júniusban fordított a Hungária könyvkiadó számára, de a sok pénz már elment. Augusztus 15-től megyünk nyaralni Ábrahámhegyre, sajnos Fruzsika nélkül. Fruzsikát anyuhoz adjuk, aki agyonkénevezeti és gyötri ezt a csendhez, nyugalomhoz és nemes szigorhoz szoktatott, spártaian nevelt gyereket. Hát csak nem teszi tönkre két hét alatt?”

Pityu ehhez, május 31-iki levelében: „A pulykakakast elmeséltem a 3-hónapos Jean-Christiannak. Magyarul nem tud és nem is fog tudni, de a pulyka-ka-kasznál sikítva nevetett – biztosan rosszul értette!”

Ugyanaznap Apu azt tanácsolja Pityunak, igyekezzék bejutni egy könyvkiadó vállalathoz. „Predesztinál erre könyvkiadói múltad, nyelvtudásod, irodalmi és történeti ismereteid, helyes ítézőképességed, fejlődő üzleti érzéked és élelmességed.” Én ugyanakkor: Azt mondom, menj történésznek. Pali: Inkább angolra.

Belgium, Hollandia, Franciaország

1950. július 31. Pityu Bruxelles-ből. „Ím útnak eredtem. Pontosan még nem tudom, hova, meddig. Azért nem is írtam terveimről, most is arra kérlek, fogadjátok el a tényeket, mármint hogy Bruxelles-ben vagyok és negyedóra múlva az amszterdami gyorsba szálllok. Ott hagytuk el, hogy levizsgáztam, jó eredménnyel. A részletekkel most adós maradok, hagyjuk kevésbé mozgalmas időkre.

Ugyanaznap, Delftből: „Megérkeztem ebbe a csokoládévárosba. Játékházak, ezernyi kis csatorna a házak között, icike-picike hidak, potyogó eső, agyonpucozott babaképváros és megszámlálhatatlan bicikli. Pontosan olyan, ahogyan elképzeljük, sőt még olyanabb. A biciklik nevelésesen magasak, mindenki úgy ül rajta, mint aki botot nyelt. Ülnek egyenes derékkal, méltóságteljesen pedáloznak. Most még alszik a holland nép, pedig tegnap este tízkor már egy lélek sem volt az utcán. Férfiak és nők párosával ültek kis skatulyáik ablakában, kötögettek, olvastak. A kis házakban a nagy emberek elképesztően mulatságos látványt nyújtottak, olyan volt, mint valami operaházi díszlet. Ma be kell mennem Leydenbe a pénzemért, és még Hágába is, az csak 8 kilométer. Rotterdamba holnapután látogatok el, meggondolandó távolságba, 15 km. Ezek a legnagyobb távolságok Hollandiában, 1-2 óra biciklivel, ezért gurul a nép egész nap ide-oda. Barátom, Théo Litjens címére íratok (tavaly kalauzoltam Párizsban 28 barátjával együtt), de ne íratok feladót, a családjánál mint francia vagyok elkönnyelve, ez bizalomgerjesztőbb. Drága Anyu, megkaptam a pizsamafoltot. Igen érzékenyültem, különösen azért, hogy ezt a pizsamát akarod megfoltoztatni. Cipőrongynak használom a maradékát, de a másik két pizsamám igen jó állapotban van. Meghatódtam, hogy ilyenre is gondoltál.”

1950. augusztus elején, én, Pityunak: „Ma felmondtak nekem a Rádiósnál, aztán visszavonták. Mindenesetre rájöttek, hogy nélkülözhetetlen vagyok – ezt én előre is megmondhattam volna. Az osztályról három másik embert is elbocsájtottak, mindnyájuk munkáját most én végzem. Utazz jól, nagyon, nagyon, nagyon finom lehet ... (kis nyálcsurgás).”

Munkahelyeim

Itt félbeszakítom Pityu útleírásait, hogy elmondjam a magam történetét. 1950 áprilisában, Fruzsza születése után visszamentem dolgozni a Rádióba, egy erősen megváltozott Külügyi osztályra. Időközben radikális 'racionalizálás' folyt, Grandpierre Magdát, polgári származásán kívül, azért bocsátották el, mert a koreai háború kitörésének hírére vett 3 kiló cukrot és 3 kiló lisztet, és ezt elfecsegte az irodában. A helyébe három egyszerű, teljesen tanulatlan fiatal lányok vett fel – nyilván azzal az elképzeléssel, hogy hárman majd csak pótolják ezt a művelt naccságát. Egy ideje ott dolgozott egy idős orosz nő is, Gábor Helén, *könyve címét az irodalomba* akit mind nagyon szerettünk. Rövid élettörténete: diákkorában részt vett az 1905-ös szentpétervári forradalomban, majd a retorzió elől Franciaországba menekült. Itt ismerkedett meg egy Gábor Ferenc nevű mérnökkel, összeházasodtak, így került Magyarországra és a Rádióhoz. Elvesztette (vagy elkobozták) a párttagsági könyvét, ezzel zsarolták és rávették, hogy jelentsen a kollegákról. Sokszor rajtakaptuk, hogy ugyanazzal a kérdéssel – például az államosításokkal kapcsolatban – végigjárt mindnyájunkat, azután vad gépelésbe fogott, az indigós másolatokat összetépte és eldobta, mi pedig nagy érdeklődéssel raktuk össze és olvastuk rendkívül jóindulatú, kozmetikázott jelentéseit rólunk. (Jóindulatára jellemző, hogy amikor 1950 augusztusában egy időre visszavonták rádiós felmondásomat, Helénke örömeiben sírvafakadt.)

1950. aug. 5. Néhány hónappal azután, hogy vége lett szülési szabadságomnak, hívtak a rettegett Személyzeti osztályra (a személyzeti vezető a vállalati autó sofőrje volt), és átnyújtottak egy indokolás nélküli felmondó levelet. Megrémültem, hiszen akit ilyen vállalattól elküldtek, az legfőjebb gyárban kaphatott helyet betanított munkásként, három műszakban. Összeszedtem minden bátorságomat, és bementem az új rádióelnökhöz, Szirmai Istvánhoz, hogy elmagyarázzam neki, mennyire nélkülözhetetlen és értékes munkaerő vagyok. Szirmai nagy érdeklődéssel figyelt, de úgy éreztem, nem az érveim győzték meg, hanem az izgalomtól kipirult képem, mindenesetre egyelőre próbaidőre (hét évi munka után!) megtartott a helyemen. Visszavonták a felmondást. Úgy látszik, a próbaidőm nem váltotta be az elvárásait, mert egy idő múlva megint, most már személyesen mondott fel, de jelenlétemben felhívta Benke Valériát, az Országos Béketanács főtitkárát, és egekig magasztalt engem (kihallatszott a telefonból Benke kérdése: 'Egy ilyen kincstől miért akarsz megszabadulni?') A válasz csak valami mordulás volt.)

Másnap már jelentkeztem a Béketanácsnál, Benke Vali lekáderezett, ezt is elmondom, mert mulatságos történet. Miután elmagyaráztam, mi minden predestinált arra, hogy baloldali érzelmű legyek, megkérdezte, miért nem léptem be a pártba. 'Mindjárt a felszabadulás után olyan sok opportunistá nyilas gazember tolongott, hogy nem akartam közbük állni, és mire elszántam magam, férjhezmentem, állapotos lettem, abortáltam, újra állapotos lettem, félidőben koraszülött kisfiút hoztam világra, utána petefészekgyulladás, majd veszélyeztetett terhesség, 15 hónap különbséggel végre két gyerek, most is szoptatok, nem akarom félvállról venni a párttagságot, így nem volt érkezésem.' Benke bólogatva, megértő mosollyal hallgatta a nőgyógyászati beszámolót, majd csak ennyit kérdezett: 'És a férje?' Lesunyt fejjel, cifrázás nélkül csak ennyit feleltem: 'Ő sem.' Ezután felolvasta rádiós káderlapom elítélő jelentését: 'Gyerekeit használja ürügyként, hogy ne vegyen részt a munkaidő utáni béke-, női-, ifjúsági stb. gyűléseken.'

Hát igen, minden okom megvolt rá, hogy a gyűlésekről elmaradjak (még ha el is tekintek attól, hogy rohantam haza a gyerekekhez). Elviselhetetlenek voltak. Csupa szólam, csupa hazugság, amikről előadó és hallgató egyformán tudta, hogy nem igaz, és közben, szabályos időközökben, ütemes tapsviharak nagy vezéreink nevének említésekor, miközben a közönség bizonyos tagjai körül-körülnéztek mosollyal az arcukon, hogy lássák, mindenki lelkesen tapsol-e. Nem is képzeltem volna, hogy egy ilyen politikai szervezet, mint a

Béketanács, a Rádió után az akkori körülmények között a béke szigete lehet. Soha egyetlen szónoklat, egyetlen gyűlés nem volt, soha nem kívántak állásfoglalást, sem tőlem, az egyetlen pártonkívüli és polgári származású munkatárstól, sem a többiektől, akik mind úgynevezett 'kiemelt káderek' voltak, paraszt- vagy munkásszármazásúak, de a hangzatos szavakat, ha egyik-másik meg is próbálkozott vele, Benke azonnal beléjük fojtotta. Megtiltotta, hogy a mindenkire a fizetése arányában kirótt békekölcsönt túljegyezze *kölcsönj.igazolás*. Ezt annak tudom be, hogy mind őszintén hittek abban, amit csinálnak, nem volt szükségük színjátszásra. A szüleim persze nagyon helytelenítették, hogy politikai szervnél dolgozom, de én fellélegeztem. A munkám, megint egy külügyi osztályon, az volt, hogy nyugati baloldali értelmiségiekkel tartsak kapcsolatot, hívjam meg őket Budapestre, tolmácsoljak és kísérgessem olyan helyekre, ahol meggyőződhetnek a paradicsomi állapotokról. Ez nem mindig sikerült. Egy ízben egy finn nőküldöttséget hívott meg egy budapesti textilgyár. Körbejártak, megnézegették, pár szót beszélgettek az én hű tolmácsolásom mellett egyik-másik asszonnyal, azután az igazgató fehér asztalhoz invitálta őket, és várakozásteljesen feltette a kérdést: 'Láttak-e már ehhez fogható textilgyárat?' Mire a küldöttség tagjai sajnálkozva azt válaszolták: 'Nem, még ilyen nehéz körülmények között végzett munkát valóban nem láttunk. Nálunk elszivattyúzzák a textilport, kényelmesen lehet dolgozni a gépeken, jó a világítás és a levegő, modern, jó mosdók, öltözők, pihenőhelyek vannak, stb.' Nem csak a finnek, hanem francia és olasz kommunisták, dán pártfunkcionáriusok is tisztán láttak, de azt képzelték, hogy ha otthon kivívják a kommunista fordulatot, majd ők másképpen csinálják. Én persze igyekeztem óvatosan felhívni a figyelmüket egy s másra, például hogy még déligyümölcs is kapható nálunk, hiszen állapotos asszonyok orvosi igazolásra havi 1, azaz egy drb citromot vásárolhatnak!!!

1951-es rádiós kirugatásom történetéhez még tartozik egy későbbi epizód. Az egyik akkoriban felvett kislány, Varsányi Magdi, egy hatgyerekes, szinte nyomorgó munkás lánya, akit én próbáltam kicsit okítani magyar helyesírásra, hivatali teendőkre – megszerettem, és azt hittem, ő is szeret – öt évvel később, 1956 telén, a forradalmi lázban váratlanul felhívott: 'Már régóta szerettem volna megvallani neked, hogy az én jelentéseim miatt bocsátottak el a Rádiótól, és ezt azóta is nagyon bánom.' 'Dehát mit tudhattál jelenteni rólam?' 'Például azt, hogy nem néztek meg szovjet filmet.' Hát ez igaz volt, semmiféle filmet nem néztünk meg, egyrészt, mert mind hamis propagandafilm volt, másrészt és főleg, mert örültünk, ha este otthon voltunk, dehogyan mondtunk volna le a legfőbb szórakozásról: a családi együttlétről.

Egyébként a bejelentése nem érhetett egészen váratlanul, amint egy Palinak 1950. szeptember 5-én Ábrahámhegyre írt levelemben olvasom: „Úgy látom, Szirmaiék csak jövő héten jönnek be, Kismagdi fűr, Háyné azt mondta, túl sokan vagyunk az osztályon, nincs munka ennyi embernek (t.i. ő semmit se csinál, csak ül a szobájában és privát-telefonál), tehát úgy látom, hogy hamarosan kipiszkálnak. Talán okosabb, ha máris elmegyek valahová, ahol mint új kolléga, 'nagyfiú' leszek, akitől először mindenki fél, aztán majd megszeretnek. Négy évig talán ott is ilyen köztisztelőben állok majd, öt év után pedig megint változtatok. Apu is, Matyi is tudna állást, de csak végszükségben megyek olyan munkára, ami nem érdekel. Most megpróbálok a Népi Művészetek Háza iránt érdeklődni, bár félek, hogy ez mint új és értelmiségi hely, ugyanolyan fűrös, viharos, mint a Rádió vagy egy színház. Mit tanácsolsz? Kicsimszivem, fess és rajzolj sokat és jót, hogy hamar híres festő légy, ne kelljen egyikünknek se hivatalba járni és szülhessem a Frudanikat * (mindegyik magzatot így neveztük, akkoriban még nem állapították meg előre a nemüket), és nagyon boldogok legyünk.

Most némi sorbanállással lehet cukrot kapni, van már otthon két kiló, jó darabig elég lesz a gyerekeknek. Az egyik kilóért én álltam sorban itt a Sándor utcai (*ma Bródy Sándor utca*)

Közértben, munkaidő után, míg a VI-os stúdióban, a pártonkívüliek számára is, politikai pártnapot tartottak és elmondták, hogy sorban állni reakciós tüntetés, hiszen kapható minden, és csak a jobboldali szocdemek állnak sorban.’

II. RÉSZ

A családi levelezés folytatása

1950. augusztus 8. Pityu, Delftből: „Már az egész utca tudja, hogy a 'franzman' titokzatos bélyegekkal telerakott leveleket kap. A tejjel együtt a leveleket is kihordják reggelente. Az élet itt pompázatos. Tengeri széltől, naptól barnultan biciklizem ide-oda a városok között. Visszamegyek kicsit a históriában. Vonatunk a belgiumi események miatt [**általános sztrájk a kollaborációval vádolt III. Lipót király visszatérése elleni tiltakozásul. A tiltakozó szocialisták es vallonok győztek; a király lemondott**] igen nagy kerülővel, a vallon provinciák megkerülésével, 5 óra késéssel érkezett Bruxelles-be, így kellően megcsodálhattuk a szép flamand vidéket, Gent környékét. Majdnem minden faluban malacbanda: ünnepelték a flamandok Lipót visszatérését – nem sokáig. Bruxelles-ben elbúcsúztam negyven francia útítársamtól, akik az OTU és az én istápolásom mellett Welcheren szigetére utaztak munkatáborba. 1944-ben a németek tartották megszállva Rotterdam felszabadulása után. Elfoglalni lehetetlen volt, a kikötőt szabaddá kellett tenni, kanadai-angol bombázók 5 tonnás bombákkal felrobbantották a gátakat, az egész sziget víz alá került (akkora lehet, mint Esztergom megye). A vizet már visszatolták a tengerbe, de a falvak még romosak, a föld sós. Jut hát elég munka az ifjúságnak. Vagy két órát sétáltam Eterbeekig, hogy meglepjem vonatbeli belga ismerősömet, mondanom sem kell, hogy éppen Ostendében tartózkodott. A férje sokkal kevésbé volt barátságos, mint Marie, így a telefonkönyvből ifjúsági szállást választottam, a város túlsó végén. Másnap délelőtt megjelent a *Derniere Heure* címlapján: 'Léopold III. décide de s'effacer'. Az emberek összeölelkeztek az utcán, amikor a szocialista újságot olvastam menetközben, voltak aki megállították amerikai kocsijukat, hogy belekukkanthassanak a lapba. Maguk a leopoldisták is örültek, hisz eszméiken túl sokkal jobban érdekelte őket a buksájuk, és a sztrájk pont azt fenyegette leginkább. A pályaudvaron felugrottam az amszterdami gyorsra, át a határon, és ezzel kezdetét vette az aranykorszak.

Théo Litjens mérnökhallgató barátom nem gazdag fiú. Apja tanár, hét gyermek felnevelése nem kis dolog. Théo két kis szobát bérel egy öregúr házában, felesége a híreket sem hallotta, mégis takarít, mos-vasal rám, kávéval, kaláccsal kedveskedk, és valószínűleg büszke ritka vendégére. Pénz nincs sok az országban, a háború, Indonézia elvitte a vagyont, bizonyára van egy gazdag réteg Amszterdamban, de a túlnyomó többség egyszerűen él. Kis családi házban sok könyv, sok művészlemez, kedves berendezés és virágerdő. Mindmegannyi Mese utca. A házak nem modernek, csupa Küküllő utcai Deák Károly-villa. A földszinten nagy ablakok mögött üldögél a család, az utcáról felmérhető az egész lakás. A tisztaságot, rendet és becsületességet ki lehet rakni az ablakba.

Jókor érkeztem a központi kikötőbe: indult Amerikába a Nieuw Amsterdam, a Rexhez képest vacak kis hajó, csak 36 000 tonna. Elöl négy, hátul hat csipet hajócska köpte a füstöt, füttyült, izgult, a nagy hajó bömbölt, az emberek integettek, a hajózenekar játszott. Vagy egy óráig tartott, amíg a csepp hajók (kisebbek, mint egy pesti propeller) elrángatták a nagyot a parttól. Motorosok, rotterdami vicinális-hajók, rajnai uszályok százai – el nem tudom képzelni, miért nem ütköztek össze. A kikötőöblökben óriási darukarok százai rakták tele a teherhajókat. Rotterdam Európa legnagyobb kikötője. Három napot Haarlem és Leiden között töltöttem, Théo szüleinél Hillegomban. Itt van a virághagyma-központ. A tanár úr kitűnően beszél hét nyelven, a nyelvek bolondja, nagyon örült nekem. A szülők kedvesen emlékeztek meg 'Manciról és Pityuról', a két magyar gyerekről, akik az első világháború után az ő szüleiknél éltek néhány évig. Az öregnek van is egy holland kiadású magyar nyelvtana, most megint elővette, annyira tűzbejött. Haarlemben meglátogattuk Théo csinos menyasszonyát, kielefántoskodtam velük a tengerpartra (*elefántnak hívták valamikor azt, aki a látszat kedvéért, nehogy megszólják a lányt, kíséretett egy párt*), kölcsönkapott biciklin. Este a dúnákon, 100 méteres hegyeken át bicikliztünk haza, a sűrű fekete esőben mindenfelé

betonszalagok kígyóztak: bicikliutak. Száz és száz biciklista legtöbbször párosával, egymást vállonfogva gurult hazafelé: kis vörös lámpák, macskaszemek, és a lámpafényben fiuk-lányok magas fekete bicikliken. Egészen elérzékenyedtem a szép látványtól.”

1950. augusztus 11. Anyu, Pityunak. Levele megint csupa aggodalmaskodás, vigyáz-e Pityu eléggé magára, a tenger veszélyesebb, mint a Balaton, és még ott is hány szerencsétlenség történik! Örül, hogy holland barátai, illetve a családjuk, olyan szívesen fogadják őt, „a holland nép híresen jószívú, de könnyű nekik, mindig gazdagok voltak. Érdekes a 7 Litjens fiú élete, mégis sajnálom a szülőket, mennyi búcsúzás és fájdalom lehet a sok távol levő gyerek! Azt írod, a lakásuk tiszta Mese utca. Ki tudja, mikor látod újra, mikor jössz haza és mennyi minden történhet addig még! Itthon semmi újság, minden a régiben, még az éjszakai üvöltözés is a remiznél, hogy a 83-as hová álljon be, a hegyre vagy máshová. Éppen most ordítanak.”

Ugyanaznap apu: „Aug.8-iki leveled tüneményes gyorsan érkezett meg és szörnyen tetszett. Éspedig tetszett azért, hogy ilyen, egész életre szóló élményeket szedsz össze magadnak Hollandiában, másrészt azért, mert az élményeidet leveled nyomán magunk is átértük.”

1950. augusztus 16. Pityu Voorburgból, Hága külvárosából: „Visszatértünk a csodagyönyörű Delftbe, ahol megint hosszú időre elbúcsúztam nagyon kedves barátomtól. Útnak indult egy hónapra Angliába, egy repülőgépgyárba, ahol gyakornokként fog dolgozni. Hosszas keresés után talált egy jószívú olasz teherhajókapitányt, aki egy üveg gin ellenében hajlandó volt őt ingyen átvinni, Skócia megkerülésével, egyenesen Bristolba. Én magam fogtam a batyumat és elmentem Voorburgba, ahol a Brinkman család vett gondozásba. Tillyvel, az egyik lányukkal Párizsban ismerkedtem meg tavasszal, egyszer-kétszer sétálni voltam vele, és most egy hónapig ellakhattam náluk. A drága jó Brinkman mama mindennel ellátott, pedig én a szemtelenséget odáig vittem, hogy csak reggel jártam haza. Közbejött t.i. Nancy, aki holland és nagyon helyes. Nancy nevű lánnyal utoljára a Feckék és Fruskák című kiváló gyerekkönyvben találkoztam.

Ez alkalommal engedtessek meg nekem, hogy nőügyeimre kis fényt vessek. Telve van a szívem velük, ki kell hogy öntsem. Van először az Opera melletti hölgy, Ellen, sok örömet és bajnak okozója, okos, kedves, szellemes. Csakhogy 33 éves, ennek következtében féltékeny jelenetek rendezője, sokszor elviselhetetlen. Annelise szerencsére már nem jelent problémát, jelleméhez illő villám elhatározással férjhezment valami angol diplomatához. Mérgeskedem, ha arra gondolok, milyen piszlicsáré parti lehetek én a szülők szemében. A nehézségek ott kezdődnek, hogy van még három komoly helyezett: Yvonne, Nancy és Olga. Marha természetemmel mind a három hölgytől lázba esem, különösen, mert mindegyik más városban van elhelyezve. Yvonne-nal a Comédie Française-ben ismerkedtem meg tavasszal, leszólítás útján. Három napos dárídó és boldogság, aztán fájdalmas búcsú a Gare du Nord-on. Bizony nevetséges azt állítani, hogy három nap elég egymás megismeréséhez, de ha láttátok volna, hogyan kapaszkodott a karomba és hogy milyen nagyon szép és okos, ti is lelkesednétek. Apja textilgyáros, korbáccsal akart praktikus nőt nevelni belőle – na, jól sikerült! Olga párizsi, orosz származású, természetesen okos, kedves, szép. A Sorbonne-on angol-német szakos.

Az első valódi holland lány a gyűjteményemben Nancy, a holland OTU tisztviselője. Szőke, mulatságos orral és sok-sok szeplővel. Olyan karcsú, olyan szép bőrű, hogy nem lehet kibírni, a szeme zöld. Hágában minden estét vele töltöttem, éjszakai úszásra jártunk. Hát nincs finomabb, mint az éjszakai fürdőzés. A parti mulatók ragyogóan kivilágítva, a tenger koromnál feketébb, minden mozdulatnál fehér buborékok ezrei kerekednek. Ujjaink végén kis algaszerű tünemények kékes fénnel fluoreszkálnak (híres scheveningeni természeti jelenség).

Nem gyerekes bolondság, amit csinálók. Bizonyos, hogy távolléteket, a család hiánya, igen komoly bűnbakja ennek a nagy szerelmeskedésnek.

A leveletekben van egy csodagyerek fényképe, akkora irtó okos szemekkel, mint Évának volt gyerekkorában. (Azóta kicsit összement a szemed, de azért elég okos maradtál, mi?)”

1950. augusztus 30. Pityu, Londonból. Csuda jó érzés Angliában lenni. Amsterdam kis csalódást okozott, nincs olyan mesekönyv-jellege, mint Delftnek. Van szegénynegyede, mindenféle szabadságos matrózok pipálnak, csoda, hogy a békés holland ábrázat hogy el tud vadulni, ha tengerre száll. Heyligernél találkoztam beszéltem meg egy nyomdaigazgatóval Haarlemben. Enschedé a legöregebb és legcsodálatosabb nyomda a világon. Az egyik tulaj tizenhatodik leszármazottja az egyik alapítónak. Saját kis múzeumukban fel van halmozva még az ősök gyűjtéséből öt évszázad betümintája és kiöntött betűje. A régi épület mögött modern épületsorok, ahol 800 nyomdász dolgozik, itt nyomják a Haarlemsche Cowant, a világ első újságját, ami kb. 1650-ben jelent meg először és kiadása egy napra sem szakadt meg. Találomra kinyitottam az 1700-as évek kötetét. Minden nap jelentések a magyar frontról. A magyarországi hírek 10-12 naposak, elképesztő! Például ápr.12.: bizonyosra vehető, hogy Munkács várát a magyarok feladták.)*

* Idézet apu 1950. szeptember 15. -i válaszleveléből: „Nagyon érdekes, amit a haarlemi nyomdáról írtál, nem hittem volna, hogy ez is lehetséges. Tizenhat nemzedéken át birtokolni egy üzemet – szinte hihetetlen, és a mi viszonyaink között elképzelhetetlen. A polgári családok a legkritikább esetben tudják fenntartani magukat 5-6 nemzedéknél tovább, még ha külső behatás nem játszik is közbe. Egészen kivételes eset a Goldberger család, amelynek őse a 18. században alapította a Goldberger kékfestő üzemet, az üzem hatalmas gyárrá fejlődött, az államosításig az alapító egyenes ági leszármazottjai kezén maradt.” Tudnivaló, hogy apánk 1944. márciusától 1945 szeptemberéig együtt ült Kistarcsán egy Goldberger gyártulajdonossal. [Pityu 2010 majus: Igaz hogy Goldberger Leot, ugy mint Aput, mar marciusban Kistarcsara vitte a Gestapo, de onnan vegul nem haza hanem Mauthausenbe kerult; ott halt ehen 1945 tavaszan]

Augusztus 29-én vonattal utaztam Hoek van Hollandba (hoek annyi mint sarok), ahonnan hajó indul Harwichba, az angol kikötőbe. Nancytól is elbúcsúztam.

Londonban egy ifjúsági hotelt ajánlottak. Ilyen csudát még nem láttam. Az állomás közelében van egy kis kunyhó. Ebben kell lennie 4500 ágynak? Bementünk. Lift ment lefelé, máshová nem is mehetett. Nagysokára feljött értünk egy vörösképű ember, beinvitált, mikor már rengeteget mentünk lefelé, egy pénztárfülke előtt kiszálltunk, jól megvágta. Yvonne nem jöhetett tovább, ez férfiszálló. 30 méterrel voltunk a föld alatt, mindenütt ágyak, szép fehér lepedővel. Kiderült, hogy a szálló a hadügyminiszter tulajdona. Holnaptól Yvonne ismerősénél fogok lakni, egy öreg hölgnél, akinél Bertrand Russell filozófus állítólag gyakori vendég.”

1950. szeptember 10. Pityu tízoldalas levélben beszámol London látványosságairól, az Állatkerttől a London University-ig, a csak kívülről megcsodált Albert and Victoria múzeumig. Egy barátja szüleinél kapott szállást, este televíziót nézett: „Hát csoda nagy találmány! Elsötétített szobában ültünk, először egy elég bárgyú színjátékot néztünk, azután a 'Hiúság vására' televíziós változatát. A látvány, amit a kis ablak nyújt, persze még nem tökéletes, de már felér egy filmelőadás nivójával. Egy készülék ára 40-50 font, Londonban igen népszerű. (Hatósugara csak 30 mérföld.) Az előadás után a bemondónő még biztosított mindenkit, mennyire sajnálja, hogy másnap újra esni fog az eső. A híreket szerencsére kép nélkül mondták be, nem irigyelném azt a bemondónőt, akinek a jó és a rossz híreket kellene

bemondania. Peggy elvitt megmutatni a lakását. Kis megilletődéssel léptem át a Downing Street 10. háza kapuját, ugyanis ez a lakásuk. Papájának neve: Sir Stafford Cripps, Chancellor of the Exchequer, vagyis a pénzverde kancellárja, s mint ilyen, Ő Felsége Pénzügyminisztere. Peggy vöröshajú, elég csúnya és draba, 28 éves, nagyon kedves és intelligens. Pocsékul és szegényesen öltözködik, festőművésznak készül. Tud franciául, oroszul és kínaiul, egész életében utazott.” **[Pityu megjegyzése 2010 május: Peggy Cripps rendkívül értékes es kalandos élete, elsősorban Ghanában, részletesen olvasható a Wikipedia enciklopédiában]**

1950. szeptember 15. Apu, Pityunak: „Leveledtől el voltunk ámulva. Hát így is lehet? Úgy tűnt fel nekem, mint mikor a mesében a kis árvafiú bandukol a király palotájában és benyit a trónterembe, ahol a király koronával, jogarral trónon ülve igazgatja az ország sorsát. Mit szolt hozzád Mr Attlee? Vagy szó nélkül kirugattott? Irigyellek a sok benyomásért és élményért, nagyon érdekes, amit London város és a londoni egyetem szerkezetéről írtál, de alkotmányjogi szempontból úgy látom, nekem kell kis magyarázattal szolgálnom. Mr. M. ugyanis lordkancellári minőségben nem az alsóháznak, hanem a lordok házának leadere, azonkívül a titkos tanács elnöke, és mint a pecsétnek őre: a legfőbb bíróság vezetője, szóval olyasféle, mint nálunk a nádor volt, aki tudvalevőleg a felső tábla, a hétszemélyes tábla és a helytartótanács elnöke volt. Peggy apja méltóságban nagyon alatta van, de befolyásban és hatalomban lényegesen felette. Nem árthat a vele való barátság.”

Pityu egy másik szeptemberi levélben beszámol az angliai táborról, Sommerset grófságban. Franciaország, Hollandia, a skandináv országok szerveznek egyetemistáknak nyári táborokat, Angliában a Földművelésügyi minisztérium 10 helyen rendez 3-hetes mezőgazdasági diákmunkatáborot. Ilton mellett egy a háború óta használaton kívüli repülőtéren, jól berendezett barakkokban laktak, 30-40 francia, belga és egy 52 éves görög öregdiák. Autóval vitték őket a krumpliföldekre, ahol egy traktor ment előttük, kihányta nekik a krumplit, ezt kellett vödörbe szedni, zsákba önteni. „A krumpliszedés a világ legunalmasabb, legbárgyúbb, legértelmetlenebb foglalkozása. Egy hétig szedtük, hasogató háttal, szédelegve az unalomtól. Napi 10 órát dolgoztunk, mert mindenki sokat akart keresni. Fizetésünk óránként 1 sh. 8 d??? **D.= pence, egy shillingben 12 penny, egy fontban akkor husz shilling]**, overtime 9.-10. óra) 2 sh. 1 d???[pence] , így szépen meggazdagodtunk, egész idő alatt csak 6 pence sikerült elköltenem. A következő buli jobbnak ígérkezett. Fiatal, barátságos farmer hajtott el ötünkkel 12 mérföldnyire levő farmjára. Megbámultuk öreg kis házát, egy része a XIII. században épült. Itt a farmer kiválasztotta a három legizmosabbnak látszó diákot: egy francia sportolót, egy bikaerős flamandot és engem. Ők szolgálták ki a cséplőgépet” – itt Pityu részletesen leírja az érdekes, de idővel roppant fárasztó munkát. „Az angol diákok az első napokban alighanem úgy érezték magukat, mintha egy csapat csimpánzzal csukták volna össze őket. Lassan összebarátkoztunk, életemben nem nevettem annyit, mint esténként a hálóban. Ezeknek az egyszerű, főleg vidéki francia egyetemistáknak szellemessége, talpraesettsége határtalan.”

1950. szeptember 28. Apu, Pityunak: „Nagyon érdekelne, miért ad az Egyesült Királyság arra pénzt, hogy ti amatőr-krumplikapálással foglalkozzatok. Nagyon-nagyon örülök, hogy ilyen jól sikerült a nyaralásod. I'am afraid, hogy Cripps papa ráfizet a munkátokra. **[Pityu megjegyzése 2010 május: Munkánkat a farmer fizette, nem az állam. Ha minden jól ment, darabbérrel kerestünk napi egy fontot]** Az enyém sajnos rosszul: bokatoréssal kínlódom, nem fáj ugyan különösen, de ez a gipszcsizma olyan, mintha béklyóba volnék verve, és együtt érzek azokkal a régi időbeli foglyokkal, akiknek a lábára 8-fontos vasgolyót vasaltak.” Apu még megírja, hogy az 1600,- frt tervekölcsönük törlesztéséül tegnap kisorsoltak

200,- frt-ot, ehhez még 100 frt nyereség is járult, úgy hogy 300 frt üti a zsebüket. A miénket is kisorsolták 75 frt-tal.

1950. október 2. Én, Pityunak: „A mi nyaralásunk is jól sikerült, édes csendes hely ez az Ábrahámhegy, agyonbicikliztük és agyonfürödtük magunkat . * **lapalji jegyzet ez után** Egyszer elbicikliztünk Keszthelyig, útközben megnéztük Győrököt, ahol te nyaraltál, és ami a Balaton legszebb helye, máskor B.füredet, szóval végigjártuk szinte az egész északi partot. Én szept.4-én jöttem haza, Pali egy héttel később. Itthon sok zűr várt, a lány kórházba ment, anyagi okokból nem vettünk helyébe még bejárónőt se. Anyu majdnem minden nap átjött gyereket őrizni, különben az anyósom őrizte, a házimunka meg rám maradt hajnalra meg estére, képzelheted... Fruzsi most már napszámra ücsörög a járókájában és a babájával játszik. Ha kiflicsücsköt rág, engem is megetet vele: anyáskodik. Idegeneknek úgy affektál, mint a Bodóné malaca: félre- és lehajtja a fejét, lesüti a szemét, onnan pislog felfelé -- mint egy rossz vidéki naíva. Ildivel nagyszerűen játszanak, hancúroznak, sikítoznak és röhög mind a kettő – Ildi akármit csinálhat vele.”

*Ábrahámhegy a Balaton északi partján kicsi község, a dombtetőn régi kis templom. Itt bérelt Pali szobát, pár napig én is vele voltam, ő néhány hétig festett itt. (Később is minden évben elhajtottam valahová, ahol egyedül lehetett és dolgozhatott: többek közt Velence, Diósd, Bakonybél, Horány, Baskó, Dömsöd, aztán Zsennye, Hédervár, és újra meg újra: Kecskemét.)

1950. szeptember 4. Én hazulról Palinak, Ábrahámhegyre: „Tegnap este eljöttek Sikutáék. Guszti elmesélte, hogy ő is küldött be képet a tárlatra (egy freskótérmet a mezőgazdaság gépesítéséről), az övét sem fogadták el. Sikuta cseppet sem keseredett el, azt mondja, 2800 kép érkezett és csak 160-at állítottak ki.” És Pali válaszleveléből: „... hiszen ha az a 160 kiállított jó lett volna! Éppen az az elkészítő, hogy micsoda alakok, és még igazi festőknek is milyen mázalmányai voltak ott. S főleg: miután sem művészi, sem témái szempont nem érvényesült, arra kell következtetni, hogy a fő szempont az volt: ki nyalt, forgolódott, sürgött többet. Ez pedig azt jelenti: nekem aligha lesz kint képem a következő nemzeti kiállításon.”

Mindemellett remekül éreztük magunkat Ábrahámhegyen, ahol egy hétig kettesben voltunk (Pali utána még két hétig ottmaradt, festeni), Fruzsát a nagymamákra és Kisbözsire bíztam – akkor választottam el, 8 hónapos korában -- , bebicikliztük szinte az egész zalai partot, jó idő volt, még október elején is nagyokat fürödtünk a Balatonban és az elhagyatott szőlőhegyen szőlőt szemeztünk.

1950. október 5. Pali levele Bakonybélről, újabb tanulmányútjáról, ahol egy parasztházban, Nyúlnénál kapott szállást és ellátást. „Egondolkozásra: Ezek az emberek minden áldott este így kuporognak a legyekkel teli konyhában. *rajz* Szó sincs rendes asztról-székről, kényelemről. Sámilin ülve olvas a vő, Nyúlné egy másik sámilin ül. A békekölcsön-jegyzés*: a falu 200 000 frt helyett 20 000-t jegyzett. Most folyik a propaganda egyfelől, a panasz másfelől. A lényeg, hogy a nép most is, mint azelőtt, idegennek, sőt ellenségnek érzi a kormányt, amely mindenkit koldussá akar tenni. Helyi ismereteim nem lévén, nem tudtam megindokolni pl., hogy miért kellett a deszkavágó üzemet és a háziipari 'gyárat', ami kenyeret adott – mint mondják, a szegénységnek, és amit a háború alatt a nép mentett meg --, bezárni, leszerelni. Miért nem lehet a kenyérnek valót (akinek nem termett), gabonában megvenni, mint régen, hogy korpa is legyen az etetésre, hanem drágán kész kenyeret venni, stb. Tagadhatatlan, hogy itt a békekölcsön mást jelent, mint nálunk. Képzelheted, hogy még a leggazdagabb kuláknak is nehéz 2-3 ezer frt készpénzt leszárnani. Idézik Rákosit: 'Majd eladja a malackát', de máris mindenki csak elad, senki sem vesz. Különben nagyon jól érzem magam, szakállam virulens. Édesem, vigyázz, hogy rendben találjalak mindkettőtöket!

Szerető férjed Busa-áll (mert hol van már a busa-fejem?).” (Én azonban még évekig Busafejnek szólítottam.)

* 1949 és 56 között hat békekölcsönjegyzés volt, amelynek során a párt és az üzemvezetőség minden dolgozót arra kötelezett, hogy egyhavi fizetését évente felajánlja az államkincstárnak. Azt hallottuk, hogy a gyári munkások közül sokan megtagadták a békekölcsön felajánlását.

1950. november 15. Pityu haza, ismét Párizsból. „Egy héttel ezelőtt futótűzként terjedt el a hír, hogy címírással napi 1500-at lehet keresni, diákok előnyben. Vagy 100 ember tolongott a La Quotidienne-nyomda és címíró iroda kapujánál, cséplésben kifejlett izmaim segítségével szerencsére fel is vettem magam. Hétfő reggel vagy hatvanan vártuk a munkát, meglehetősen mélabúval. (Utoljára De Amicis 'A Szív' című limonádéjában olvastam az atyáról, aki éjjelente címet írt, hogy tanulni vágyó gyermekei vágyát kielégítse. Jött egy amerikai, és engem, szenzációs angol tudásom miatt, egy perc alatt kipécézett tolmácsnak, majd még aznap kinevezett felügyelőnek. (Utoljára pisi-felügyelő voltam az elemiben, erre mindig elérzékenyülve emlékszem vissza.) A melő a következő volt: amerikai világvállalat alakult néhány évvel ezelőtt, fizetett ajándékok küldésére. Évi 12 \$-ért minden amerikai balek kaphat havonta egy ajándécsomagot, minden hónapban más országból: Franciaországból parfümöt, Spanyolországból selyemkendőt, Hollandiából fapapucsot, Japánból gésát, mit tudom én! Már lehet vagy 100 000 kliensük, és most 500 000 prospektus kiküldésével kívánják emelni a megrendelők számát. A prospektusokat egyrészt azért küldik Párizsból, hogy nemzetközi jellegüket bizonyítsák, másrészt, hogy rábírák a címzetteket a prospektusok felbontására és elolvasására. Amerikaiak állítása szerint egy átlagos amerikai ügyvéd vagy orvos napi 20 prospektust kap. Ez az Anschell nevű fajamerikai **ide jegyzet a 133-ról** az európai megbízott, pompás üzletember. Nagy szerencsém, hogy embertelen ohioi morgását csak az én szakképzett fülem érti, így nélkülözhetetlen vagyok. Vaskos telefonkönyveket osztottunk szét, egyesek szakmabeli emberek címét írják borítékokra, mások kimásolják jobbmódú városok teljes telefonnévsorát. Élet és halál ura vagyok, egyetlen feladatomban 60 kuli állandó nyaggatása. A számokat és betűket kell ellenőriznem és szüntelenül javítanom amerikai stílusúra. Bár igen udvarias vagyok, és furt humorizálok, mint egy professzor, sokan meggyűlöltek, mert véletlenül olyan címeket kell írniuk napszámba, mint Schenectady, South Dakota, míg mások Dallas, Tex. írásával vagyonokat keresnek. A kulik: francia aszonyok és 11 nemzetbeli diákok, 10 órai munkával 1500 frankot is megkeresnek. Én ugyanezt az összeget fixen kapom. Felügyelésemen kívül tanulmányokat folytatok az üzemben. Figyelem a kis szadista bürokratát, a Quotidienne megbízottját, aki a borítékokat átveszi és 1000 darabonként fizeti. Micsoda gonoszság gyűlik össze egy ilyen kis fonctionnaire-ben! Velem első nap úgy beszélt, mint egy ellenséges főreggel, amióta surveillant vagyok, hasraesik az alázattól. Engem az amerikai kliens fizet azért, hogy a munka minőségét ellenőrizzem, a többieket a La Quotidienne. Három hétig tart a munka, de Anschell továbbra is szeretne alkalmazni. Tiltakozom, hiszen még arra sem érek rá, hogy az egyetemre beiratkozzam.

Most hiányos toalettemet egészítem ki, mert a Victor Lyonban elegánsnak illik lenni. A Cité Universitaire maga klassz, ez a Fondation messze a legklasszabb. Most épült, ragyogóan tiszta, a berendezés modern. Idén 30 ezer kérvényt adtak be, 300-at fogadtak el, hangsúlyozottan elitről lehetett csak szó. Protekcióm nem volt, azt hiszem, a direktórhoz intézett fennkölt levelemnek köszönhetem a sikert. Szobám kétszemélyes, egy toulouse-i matematikussal. A szoba egy nagy szekrénnel és íróasztallal ketté van választva, alig látjuk egymást. Évek óta először nincs is kedvem eljárni hazulról. De ingyen járok bárba. Minden héten megyünk egyik-másik igen sikk és fenedrága bárba potyán, reprezentálni. Hatan, két francia diák, három angyal-szépségű svéd lány meg én. A vicc csak az, hogy nyitásra,

pontosan este 10-kor kell érkeznünk. Először persze ájult tisztelettel fogadnak, mire megmutatjuk a jegyünket, már nem lelkesednek annyira. Kapunk fejenként egy pohár jó pezsgőt, de több aztán nincs. Jelen vagyunk, táncolunk, ez az igazgatónak elég. Gyakorlott szemünk felfedezi a suskust. Van néhány diák és diáklány, mint mi (20 frank a ruhatár), parkett-táncosok, a 'számok' facéran, a titkár, a barátja, és egy-két lézengő ritter. Mi nagyszerűen érezzük magunkat, táncolunk és várjuk az előadást. Fél 12 felé betéved az első 'hal', aki persze nem tudja, hogy az ő 4000 frankos üveg pezsgője mit jelent a kasszának. A műsor: szép ledér nők. Mi hálából dübörgő tapsot vágunk ki és újrátatunk, így mindenki meg van elégedve. Megtelik a helyiség, kettőkor el is távozzunk. A pincérek addigra elfelejtik a szabadjegyünket, és úgy néznek utánunk, mint távozó istenekre."

1950. november 25. Pityu nekem, Párizsból: „Nem is nagyon csodálkoztam, sőt biztos voltam, hogy nem álltok meg egyhamar. Pandani biztosan helyes kis teremtés lesz, benépesedik a család, én három testvért ajánlanék. Egy most látott film hatása alatt állok. 'La vie commence demain' a legcsodálatosabb film, amit valaha láttam, és rágtam a körmöm az izgalomtól, pedig nem kitalált históriát mutattak, hanem documentaire-t, és ezúttal nem másokról volt szó, hanem magunkról. Főszereplők: Le Corbusier, André Gide, Picasso, Joliot-Curie, Sartre, Einstein, egy pszichoanalitikus és még sok tudós, író, művész.”(Ezután leírja a film tartalmát.)

1950. december 19. Pityu, haza: Az egyetemről: „Igen érdekes továbbra is minden előadás, szerencsém van idén. A középkoron és az újkoron is a legtöbb professzor ezévben foglalkozik témájának civilizációs és szociális részével, a legizgalmasabb kérdések vizsgálatával. A Karolingok civilizációját vagy Németország 1870-1918 közötti kereskedelmi életét egyforma érdeklődéssel hallgatnám, ha mindig be tudnék járni, így majd a jegyzetekre kell támaszkodnom, mert a tanárok itt mindig új anyagot adnak elő, soha nem ismétlik magukat, ahogyan az Pesten szokás. Tulajdonképpen beszámolnak új tudományos felfedezéseikről. Mennyi ok és befolyás, ami álmomban sem jutott volna eszembe. Az az érzésem, hogy nálunk mindent rosszul tanítanak a gimnáziumban.

Tartottam egy előadást a ciszterekről a XII. században. Tanulmányozás közben igen nagy meglepetéssel fedeztem fel, milyen forradalmi jellegű, szellemes volt gazdasági téren a cisztercita rend alapítása. Az első szerzetesrend, amely határozottan visszautasította az olyan donációkat, amelyek lehetővé tették volna a földesúri kizsákmányolást. Nem fogadtak el sem jobbágyokat, sem falvakat, sem adót. Maguk művelték földjüket, és hallatlan szorgalmas munkájuk révén minden évben terményfelesleggel rendelkeztek, amit kiosztottak az éhségtől fenyegetett jobbágyok között, évekkel később pedig piacra dobták. Érdekes, hogy pont 100 évvel alapításuk után a clairvaux-iak elfogadták az első adományfalut, minden lakójával együtt. Mintha ez indította volna meg romlásukat. Minden száz évben jött ugyan egy reformer, aki vissza akarta állítani a régi nyomor-rendeket, de sikere csak részben lehetett. Így reformálták meg a Trappesi-kolostort, és így élt remeteéletet a Bakonyban Halász Pius 12 társával, 1945-ben. Ezzel lett vége az utolsó misztikus kísérletnek. Az előadást nem felolvasnom, hanem elmondanom kellett, a prof. és az asszisztensek sok mindent kifogásoltak benne, de a hallgatóknak tetszett. 150-en voltak, a szokott hülyéskedés helyett mindvégig jegyzeteltek. Még egy ciszter templomot is felrajzoltam a táblára, de ezen röhögtek, mert ferdére sikerült."

(Csak emlékeztetni akarok rá, hogy apánk Fehérváron, Pityu Budapesten a ciszterekhez járt, és nagyon szerette az iskoláját.) *fénymásolatban 1-1 lap az indexükből*

1951

1951. január 1. Apu, Pityunak: „Hát elkezdődött a XX. század második fele, remélem nyugalmasabb lesz, mint az első – bár az emberek minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy az eljövendő évek se legyenek jobbak. Azt hiszem, az emberiségnek kevés oka lesz arra, hogy a XX. század történelmével dicsekedjék. Neked minden jót kívánok, vagy amint mondani szokás: Bort, búzát, békességet – de a jóasszony feleséget egyelőre elengedem. *metszet* A szilveszter estét kellemes társaságban az Astoria éttermében töltöttük (Klimesék, Kovácsék és néhány orvos barátjuk), békebeli kaja, de pezsgő nélkül. Már évek óta nem vacsoráztunk vendéglőben és így jól esett. Most a rádió mellett ülök, szól a zene, Fruzsika a lábam előtt ül és ő is hallgatja, tapsol hozzá. Szóval jól érzem magam. B.U.É.K.”

1951. január 7. Anyu, Pityunak: „Olvasom Apu neked szóló leveleit és látom, milyen irtó bölcs dolgokról leveleztek. Nekem csak a hétköznapi témák és kérdések érdekesek. Például, hogy ki által kerültél a grófnőhöz vacsorára? hol adták ezt a kb. 100 személyes vacsorát? saját lakáson? rendes, sokfogásos meleg vacsora volt? miért és miből etetnek ennyi embert, közöttük ismeretlent is? Aztán: a libanoniak miért adnak neked ingyen ebédet? neked és kiknek még? diákoknak, nem libanoniaknak?”

1951. február 4. Pityu haza: „Olyan unalmas vasárnap délután van, hogy ennél kilátástalanabb csak egy sárkánykúti vasárnap délután lehetett. A rádió butaságban, unalomban és izléstelenségben éli ki magát, zuhog az eső, és minthogy tanulás címen sehová sem megyek, órák óta szöszmötölök. Már vasaltam zsebkendőt és zoknikat, felvarrtam egy inggombot, pipáztam, a rádiót csavargattam, a pénzemet számolgattam, sőt, ami az elbutulás legbiztosabb jele, kezdtem felírni, ami gyerekkoromban mániám volt, hogy ha Sík 10,4-re futja a százat, akkor Gyenes 20,7-et mehetne kétszázon, és így világrekordot állítana fel, ugyanakkor Kovács...” Ezután részletesen beszámol rendezett anyagi helyzetéről, többek közt : „Anschell napszámosból havibéressé felgradált: ezentúl nem alkalmanként fizet, hanem rendszeresen havi 22 000 frankot kapok, akármennyit dolgozom (eddig ugyanis voltak olyan hetek, amikor 6000 frankot is megkerestem). Ő maga árubeszerező útra indult Lisszabonból, most az Azori-szigeteken lehet, ahonnan Portoricóba, Új-Fundlandba, Chicagóba, Seattle-be repül és útját Honoluluban fejezi be. Ösztöndíjjammal együtt így februári jövedelmem 32 ezer frankra fog emelkedni, ami elképesztően nagy összeg egy diáknak, aki fele annyiból él, mint a közönséges halandók, lakbéremet leengedték 2500-re, ebédem ingyen van, jóformán ingyen élhetnék. Ha leszámítom azt a havi 4-5000 frank adót, amit barátaimnak kell elkerülhetetlenül leadnom, még mindig marad elég pénzem.”

1951. február 8. Anyu Pityunak. „Ma óriási szenzációnk van: Fruzsika elindult pár lépést egyedül. Eddig csak úgy járt, hogy tolta a kocsiját, reggel ébredéskor az első szava volt: kocsi, kocsi!, mert sétálni akart, de egyedül nem mert, közben egyfolytában halandzsázott, bizonyosan hengegett a tudományával.”

Apu, ugyanabban a levélben: „Grousset másodszori olvasása folyamatban van. Tényleg briliáns ötletei vannak, pld. az, hogy a történelemben állandóan megismétlődik, hogy a germánok hódító hadjáratot indítanak a Nyugat (a latin világ) ellen, azt legyőzik, ugyanakkor keleten védtelenül hagyják határaikat, ott visszanyomják őket az Odera-Neisse vonalra. Így történt ez a római birodalom bukásakor, és így napjainkban. Grousset mellett szörnyen elfogult, így szegény németektől még árja származásukat is irigyl, és ha már semitáknak nem nevezheti őket – pedig azt szeretné –, megteszi őket finn-ugoroknak. Szóval kitűnően megírt könyv, de azt hiszem, tévedsz, amikor ezt a francia könyverdő legszebb termékének véled.”

1951. február 20. Apu, Pityunak. Sok mindent kérdez Pityu vizsgáiról és a francia egyetemi rendszerről, többek között: „Amint látom, ez a próbavizsga körülbelül a mi kolloquiumainknak felel meg, szeretném tudni, miként folyik le, mi a különbség a francia és a magyar módszerek között. Ott is megvan az a nagy távolság tanár és tanítvány közt, mint itt volt valaha? Mi csak ünnepi díszben mertünk a tanár úr önméltósága, esetleg öngyméltósága elé állni. Kifejlődhet-e ott olyan baráti viszony, mint Németországban, ahol a Geheimrat esetleg egy Bierschenkschaftban (magyarul???) lévén diákjaival, sokkal közelebb állt hozzájuk. Úgy tudom, az amerikai rendszer is erre hasonlít, és ez kihat a tagok egész jövőendő életére. Előadásod témája, az arab birodalom bukása, kicsit kiesik érdeklődési körünkéből. Nem tudom, olvastad-e Grousset könyvének idevonatkozó részét, nagyon alaposan foglalkozik Kisázsia történetével, és így az arabokkal is. Nem tudom, mennyi benne a történelmi érték és mennyit adott hozzá az író fantáziája, de mindenesetre sok érdekeset mond, bizonyára jól fel tudnád használni, annál is inkább, mert tősgyökeres francia sovinizmussal ír. Jellemző, hogy hosszú oldalakon át foglalkozik a keresztes háborúk idején a szentföldön alapított francia királysággal (amelynek én ezelőtt hírért sem hallottam), míg rólunk egyszer tesz említést, Hunyadi Jánossal kapcsolatban, egy sornyi terjedelemben.

Én megvizsgáltattam magam az orvossal, aki egészségesnek nyilvánított, eltiltott minden gyógykezeléstől, fáslítól, stb. és ráijesztett: hagyjam abba a sántítást, mert különben átsántikálhatom az egész életet. Azóta lemondtam a sántaságról és egész jól járok. Szóval kedvemre való orvos, tavaszra engedélyezte a kisebb sétákat és nyárra a rendes túrákat.”

1951. február 25. Pityu: 10-oldalas levélben számol be a tanulmányairól, muszáj erősen lerövidítenem. „Az arab birodalom bukásáról szóló előadásom főleg a szeldzsuk törökök térfoglalásából állt, az igazán érdekes témáról: az arab civilizációról nem beszélhettem, mert azt már előttem letárgyalták. Az a régi nagy arab kultúra nem volt kifejezetten arab, sokkal inkább szerencsés találkozása athéni neo-platonikus filozófusoknak, perzsa költőknek, hindu és keresztény íróknak, akik a bagdadi és a kordovai mesebeli keretben szabadon élhettek művészetüknek.

Amikor az első muzulmán arab katonák által összeszedett zsákmány fogytán volt és a birodalomban mindenki muzulmánvá válva, senki nem akarta fizetni a meghódítókra kiszabott adót, odalett a kultúrdicsőség is. Mohamed jogos öröksége körül folyt viták több imám egyidőben létezésére vezettek, a birodalom újra darabjaira oszlott. Mint a római birodalomban, itt is barbár (török) pretoriánusok rendezték az ügyeket, és pénz híjján szétszűllöttek az udvari iskolák meg a csillagvizsgálók. A török ’szövetségesek’ elpusztítottak mindent, ami még Harun-el-Rachid hagyatékából maradt. Ebből húztak hasznot az első keresztészek – Grousset szerint a kereszteshadjárat Európa első ellenforradalma volt.”

Tovább beszél Grousset tanairól, ő tárta fel az örmények csodálatos küzdelmét, Bizánc jelentőségét. „Grousset ’Empire du Levant’ című könyvében hosszan ír Hunyadi Jánosról. Siránkozik a Nyugat közömbösségén, és – valószínűleg elsőnek a franciák közül – megemlékezik Magyarország jelentőségéről. Azonban beszél Hunyadi érthetetlen távolmaradásáról a Konstantinápolyért folyó végső harcban. Tényleg, miért nem indult meg egy hadsereggel 1453-ban, hogy legalább zavarja a törököket? Magyarország katonai ereje a várnai és nisi vereségek után még töretlen volt, hiszen 1456-ban Nándorfehérvárnál tönkreverték az ostromlókat, 1453-ban pedig az ujjukat sem mozdították. Konstantinápolyban elpusztult néhány száz génuai meg görög, és Európa legnagyobb bástyája örökre elveszett, amit soha, annyi ostromban sem tudott elfoglalni senki. Érdekes lenne tudni, mit művelt Jan Hunyadi akkoriban”.

Ezután rátér a várható vizsgaanyagra: „Kiadták a 90 tételnek a címét az általános középkori történelemből, amiből majd kalapból kihúzással választanunk kell. Magyarország a 90 pont egyikébe sem fért bele, egy középiskolai történelemtanárnak elvben nem kell

ismernie Magyarország összefüggő történelmét a középkorban. Pedig ha csak kicsit gondolnának arra, hogy a nyereg alatt húst puhító honfoglalók 50 éven belül földet műveltek és jószántukból capitularéknak (francia jogszabályok) engedelmessé váltak, meg hogy István király a pápától és nem III. Ottó császártól kért koronát, jobban méltányolnák egy nemzet különös és érdekes fejlődését. Ha egyszer nagy ember leszek és ráérek, mégiscsak a magyar történelemmel fogok foglalkozni.”

Más: ”Anschell egyik lányát – a csúnyábbikat, butábbikat – meghúzták félévben matematikából az itteni amerikai iskolában. Olyan hülye voltam, hogy felajánlottam, segítek neki, hadd legyen ’graduate’. Most minden nap foglalkozom vele. Kénytelen voltam elkérni a matek-könyvét, hogy átfussam. Ötödikes gimnazista nivó az érettségi anyag. Most az imaginárius számok rejtelmét élvezik, a grafikus függvények jövőre jönnek. Nem mintha nekem nem volnának nehézségeim pl. egy mínusz előjeles hatvány megoldásával, de remélem, 24 óra munkája fel fogja eleveníteni a régi szép emlékeket. Hogy milyen keveset tud egy ilyen lány, és amellet milyen beképzelt! Énekesnőnek képzelet magát, barátnőivel állandóan pszichológiáról fecseg – ez az új amerikai betegség. Érdekes, mire ezek a nyávogós, cigarettázó tündérek felnőnek, egész normális kedves lények lesznek.”

1951. március 17. Én, Pityunak: „Ezer hála és köszönet a nylonharisnyákért! Megörültél vagy leütöttél valakit? Alig várom, hogy lekerüljön rólam a magasszárú cipő és ezekben pompázhassak. Engedelmeddel az egyik párat el fogom adni, és ezzel hozzájárultál a cipővásárlásomhoz is. Remélem, időközben találkoztál Madelaine-nel és megkaptál mindent: 3 könyv, egy doboz házi sütemény, két nyakkendő, cigarettadoboz –és az én óráim. Előre is köszönöm a javíttatását, megváltás lesz, ha lesz megint óráim. Tudod, úgy-e, hogy magyarra tanítom a rádiós franciákat és görögöket, tizen vannak a csoportban, Madelaine Chatelin a legszorgalmasabb tanítványom, és nagyon helyes lány.”

1951. március 25. Húsvétvasárnap, Pityu minékünk: „A fényképeken Fruska úgy hasonlít a mamájára, hogy az valami csoda: pont olyan, mint Éva volt a nagy képen Anyu éjjeliszekrényén (sötétkék kabát, fehér sál és keztyű), *foto* épp olyan megrökönyödött képet vág, és épp olyan helyes. A legjobb a két ’kombidés’ kép, *foto* Méltányoltam a gyönyörű nagy pólyázót (*most családi emlékeket tartok benne*), és főleg az elefántot, a zsiráfot és a majmot. A zsiráf úgy kajál, mint aki lassan leeszi az egész plafont, az elefánt bölcs, öreg, gyűrött és jóhumorú, a majom röhög. Pali óriási nagy festő, ezt minden ismerősöm tanúsítja. Egyformán méltányolják a gyerekeket és a freskókat.” *foto*

1951. április 15. Pityu párizsi térképet küld, amibe bejelölte a saját lakásait, a barátaikét, Kariét, Anschellékét, a nyomdát, a Sorbonne-t, összesen 14 helyet. „Naponta legalább 3 órát közlekedem, nem is tudom, mi lenne velem, ha az Anschelm familia nem utazna júniusban haza. A család mind több időmet emészti fel, Anschelm papa, úgy látszik, belátható időn belül nem jön vissza amerikai kalandozásaiból. Itt van a nyakamon ez a három nő, akinek színházjegytől, programtól, srófhúzótól és lelki tanácstól kezdve algebra- és francia óráig mindenről gondoskodnom kell. Sydney egy heti romantizálás és bölgés után felhagyott a szerelemmel, és derék igyekezettel készül az évvégi vizsgára, amin az Ég segítségével talán át fog menni. Akkor aztán a Queen Maryn indulnak haza (ez is egy hetes szaladgálásomba került). Hozzá kell tenni ehhez, hogy a napi 8 óra alvásból nem engedek, reggel pedig ádáz elszántsággal testgyakorlok. Reggel 7-kor négyen nekivágunk a parknak és jó 2 ½ km-t futunk, tornázunk, ugrálunk, kötélmászunk. Már 3 hete nap mint nap fejlődünk, egyik barátunk, egy toulouse-i tornatanárjelölt vezetése mellett. Egész nap friss vagyok és energiától duzzadok.”

1951. április 17. Én, Pityunak: „Hát még mindig nem szülök, pedig mindenkinek megígértem, hogy 15-én meglesz. Ez a két nap késés végtelenségnek tűnik, különösen, mert mindenki sürget, a hivatalban sem hagynak élni: mi lesz már?. Pandani olyan vadóc, hogy a Fruzsit fél éven belül összeveri, olyanokat ugrál, hogy csak úgy hullámszik a hasam, mindenki legnagyobb mulatságára.

Pali különmunkáiról: buta kis cikkeket fordít a rádió számára, többnyire francia nyelvű albán rádióelőadásokat, jó pénzért. Ezenkívül most fordított németre valami istentelen német textilgép-prospektust a Könnyűipari minisztériumnak, meg recenziót egy angol könyvről a Szépirodalmi Könyvkiadónak. Így aztán nagyon sok a dolga, de kell is a pénz. A végrehajtó már hetek óta nem jött, pillanatnyilag alig van adóhátralékunk, hála a sok különmunkának.”

1951. április 18-án, szerdán reggel $\frac{3}{4}$ 10-kor, 2-3 óra alatt, szinte fájdalom nélkül megszületett Anna. 3 kg 85 deka, 56 cm hosszú, fejbőség 36 cm. Nagy haja világos, szeme kékes, az orra pisze. Feltűnően szép, hosszú ujjú a keze-lába, a körmei is keskenyek. A keze apjáé, a szája az enyé. Más hasonlóságot nem lehetett megállapítani (sőt később sem, azt mondogattuk, hogy rózsabokorban találtuk).

1951. április 22. Apu Pityunak: beszámol Panka születéséről. Csak egy pillanatra láthatták a kicsit, mert „az új kórházi rend szerint délután ’bababemutatókor’ $\frac{1}{2}$ percre hozzák az ablakhoz az újszülöttet, de helyes pofa, olyan bozontos üstöke van, mint Fruzsának. Éva nagyon jól bírta a dolgot, a terhességet és a szülést is, délutánra, mire meglátogattuk, teljesen friss volt. Pali, ha nem is mutatta, bizonyára nem volt elragadtatva a gondolattól, hogy most már 2 leánya van, hiszen tulajdonképpen azért rendezték ezt a – valljuk meg, elég könnyelmű heccet –, hogy meglegyen a trónörökös, és íme... Vigasztaltam azonban, hogy 6. vagy 7. alkalomra biztosan sikerülni is fog, és addig a két kislány, akik majdnem egyidősek és egyformán szépek lesznek, sok gyönyörűséget és örömet fognak hozni.”

1951. április 27. Pityu haza: „Drága Anyu, Apu, Éva, Pali, Fruzsi és Panni! Jókor gratulálok a legfrissebb unokahúghoz, idestova nyolc napos. Remek dolog, hogy most már ilyen könnyűszerrel halmozod el a családot nőutódokkal. Ez pompás kilátást nyújt a jövőre. Fruzsi és Panni végtelenül helyes párocska lesz, akár ikreknek is érezhetik majd magukat. Irtó izgalmas: milyenek is lesznek, mikor megnőnek? Csak ne lennének majd 40 éves, mire belőlük nagylány lesz. Akkor leszek majd igazi nagybácsi. Hogy a következő gyerek fiú lesz, ahhoz a sanszotok emelkedőben van, de azért gondolom, fel lehetne függeszteni a szaporítást jobb időkre. Remélem, Panni erősen fog hasonlítani Fruzsira. Nagyon sok boldogságot kívánok. Vajjon valaha olyan közeli családtagjaim és barátaim lesznek-e ők ketten, mint ti vagytok? Félek, hogy elmulasztván hosszú éveket, nehezen fogják megszokni egy nagybácsi fontosságát. Nehezen képzelem el, hogyan fog a jövőben a mi családi viszonyunk alakulni. Alapjában Apám, Anyám, Nővérem vagytok, és pont Titeket nem látlak soha. Mi közöm nekem ehhez a sok faképu idegenhez, akikkel az életemet töltöm? A születésnapomra megajándékozom magam egy telefonfelhívással, mondjuk május 11-én este 11-kor. Úgy-e 363-836? Solange-Claude kisasszony a 20. születésnapját épp aznap üli, amikor én a 25.-iket, együtt fogunk ünnepelni, a pezsgő patakokban fog folyni. Solange Indokínában született, és az éghajlat úgy látszik befolyásolta fehér mamáját: Solange kicsit bolond, egyszerre készül orvosnak, szociológusnak és költőnek, aminek első eredménye, hogy a napokban a rádióban felolvassák a verseit.”

1951. május 2. Anyu, Pityunak: „Drága Pityukám, én sokszor vagyok olyan hangulatban, mint amilyenben te a levelet írtad, ha látom ezeket az apróságokat, nagyon fáj, hogy nem élvezheted te is őket. Mégis most jól van ez így, csak tanulj és élvezd az életet. Fruzsika

tündéri, látszik a szemén, hogyan szedi magába a hallott dolgokat. Pannika talán még szebb lesz, mint Fruzsza. Éva igen megszépült, elég vékony, kissé sápadt, de ez jól áll neki, olyan, mint valaha volt.”

Ugyanaznap én Pityunak: „Hát a szaporodás ezúttal várakozáson felül könnyen ment, igazán egész kellemes kis szülés volt. Amint odaadták nekem, elkapta a mellemet, nem úgy, mint a nővére, aki olyan nehezen tanult meg szopni. Fruzsának nagyon tetszik, állandóan fészülni akarja vagy kulccsal ütögeti a fejét, kissé közveszélyes. Mulatságos, hogy kétgyermekes anya vagyok, nagyon jó este az ágyban a lányaim szuszogását hallgatni.”

Persze minden májusi levél tele van gratulációval Pityu 25. születésnapjára.

1951. május 31. Anyu, Pityunak: Kikérdezi az új öltönyéről, kéri, küldjön belőle egy darabkát, szeretné látni a színét. Kérdezi, sikerült-e eladnia a kinőtt sötétkék öltönyt, stb. Aztán: „A kisebbik Anselm-lány úgy látom szerelmes beléd. Ha csinos és kedves, okos is, áldásom rátok, de ne siesd el. Nincs kifogásom ellene, hogy gazdag ember légy. A felfésült frizura olyasféle, mint az enyém? Persze, hogy ez idősíti, de nagyon jól állhat neki.”

A csengőfrász kora

Az 1951-es év óriási rémületet és izgalmat keltett minden budapesti polgári családban. Bennünket nem fenyegetett akkor kitelepítési veszély, mert a szobaszám nem haladta meg a személyek száma szerint elfogadottat – arra hivatkoztunk, hogy a sarokszoba és a kisszoba közti fal az ostromban leomlott (igaz, addigra felhuzattuk), a műterem szükségességét pedig a Szövetség hivatalosan igazolta. (Az ugyanekkora ikerház tulajdonosait, Kőháziékat, viszont kitelepítették, mert a földszinti kis lakást és a mosókonyhát kiadták.)

Az éjszakánként rettegetve várt kitelepítési ukáz, a csengőfrász, több családtagot is érintett. Veress Katit mamájával, Icuka nénivel az Alföldre telepítették. Timár Zsófit és második férjét, Antal Jenőt valaki figyelmeztette, hogy rákerültek a listára, ezért mindenesetre néhány napig nem aludtak otthon – és megúszták. Azonban nem úszta meg a Benes család: a 88 éves Józsi bácsi és legidősebb lánya, Manna, Békés megyébe került, igen rossz körülmények közé.

Idézek Pali hazulról Súrra, nekem írt, megnyugtatósnak szánt, a valóságnál rózsásabb leveléből: „Hát a falura költöztetések talán nem annyira borzalmasak, csak a végrehajtás durvasága (éjjeli teherautó, családfőnek 500, családtagoknak 200 kg poggyász, stb.) teszi olyan undorítóvá. Mezőgazdasági munkára mennek, állítólag rizsföldekre. Nem lehet kiigazodni, milyen alapon választják ki az áldozatokat, tájékozott körök szerint az a magyarázata, hogy minden kerületi tanács megkapta a határozatot, hány embert kell állítani. Ahol volt katonatisztek, vezérigazgatókból, államtitkárokból nem futotta, más fölösleges személyek is sorrakerültek.” Az én válaszlevelemből: „A pesti események híre ide is eljutott, és – legnagyobb meglepetésemre – pánikot keltett. Ezt nem vártam.”

1951. június 2. Apu Pityunak: „Rengeteg ismerősünk megy nyaralni (*azaz megindultak a kitelepítések*). Holnap reggel utazik Zoló bácsi (*id. Garzó Zoltán bankigazgató barátjuk*) Tállyára, ma d.u. el is búcsúztunk. Zoli, a fia megnősült, igen csinos feleséget kapott. Nem lakott már apjánál, így nem is megy vele, ha még ott lakott volna, most biztosan ő is ment volna nyaralni. Ma elküldtem neked két Illyés Gyula könyvet, fogadd őket jutalomkönyvként, bár kissé késve fognak megérkezni, azt mondják, 6-8 hétig tart az adminisztráció.”

Pali kívánságára én a csecsemő Pankával és a 16 hónapos Fruzsával elmenekültem a Bakonyba, elsősorban, hogy nyugodt környezetbe kerüljünk, és másodsorban azért, mert éppen nem volt háztartási alkalmazottunk, és nagyon nehéz lett volna otthon a két gyerekre

pelenkamosást (nem létezett mosógép, még a gumibugyik beszerzése is hihetetlen nehézségekbe ütközött), szoptatást és lefejtést, a két kislány eltérő igényeit és a háztartást egyedül ellátnom. Az a megoldás kínálkozott, hogy utánamegyek a nagyon kedves, de férjhezmenni készülő Szloboda Irénnek, aki Súron lakott a szüleinél, pénzért kaptunk náluk szobát, ellátást, kiszolgálást, és válogathatott a falubeli legények között. Pali időnként meglátogatott, és két hét szabadságát velünk töltötte. Különösen Fruzsza élvezte határtalanul a falusi életet, a kijárást a mezőre, hazafelé a megrakott szekér tetején, Irénnel és hugával, Esztivel. Én békében szoptattam és élveztem a szép és jóévtvágyú Pankát, és Fruzsza napról-napra bővülő szokincset, táguló világképét. Az én, Palinak írt levelemből: „Ma este, amikor a konda jött haza, Fruzsza a gáderen (tornác) állt egyedül, és a háziasszonyt utánozva kiabált: 'nee, kucuka, nee', de hogy erre egyetlen malac sem fordult be az udvarra, úgy vélte, jó lesz értelmesebben kifejezni magát, és hozzátette, aranyos hivatkozó mozdulattal: 'Gyele, malacok'. Én a Bakonyból anyuéknak: „Ha látnátok Fruzsit, amint gada-gada-gada harci kiáltással kergeti a kiskacsákat (kettőt majdnem kivégzett közülük)! Most éppen kiment a kiskapun, gondosan beriglizte maga után, és elindult az utcán, világgá. Háziasszonyunk fizetség fejében szeretne 6-személyes alpacca evőeszköz-készletet. Diósinál néztem otthon, 183,-ft. Nagyon kérlek, Anyu, vedd meg elsején. A pénz egy részét élelmiszerben kapod meg, a többit június 7-én, Palitól.”

Pali néhányszor hétvégén meglátogatott, 2 hét szabadságot is sikerült velünk töltenie, íme a részletes beszámolója Pityunak: „Legutóbbi, gyilkosan gúnyos megjegyzésedre olyan intenzíven elszégyelltem magam, hogy most nekiülök és megírom beszámolómat. Pedig, ezt tartsd szem előtt, te vagy az egyetlen ember a földön, akivel levelezni 'szoktam'. Szóval, ez a szépnevű község, melynek eddig hírét se hallottam, a Bakonyban fekszik, sajnos eléggé a szélén, az őserdő nincs valami közel. Ez a nyári munkára hazaszökött Irén leányzó szülőfaluja, ő ajánlotta. A vállalkozásunk kalandos, mert két pici gyerekkel nehéz utazni, a pesti viszonylagos kényelem, orvosi ellátás, stb. közepéből ebbe az isten háta mögötti faluba. Fruzsza nagyszerűen akklimatizálódott, az itt szereshető új benyomásokat meg tudja emészteni és élvezni tudja a tengernyi élményt. Panka sokat bög ugyan, de makkegészséges és remek színe van. A terv az, hogy én szabadságom leteltével, azaz holnapután hazautazom, de a három nő (t.i. Éva, Fruzsza, Panka) júliusig marad. Most tehát abban a kivételes gyönyörűségben van részünk, hogy reggeltől estig a gyerekekkel foglalkozunk. Az időpont nagyon szerencsés, mert Fruzsza most kezd odajutni, hogy önállóan kifejezi magát. Egy példa: az udvaron vályuból ivó kiskacsák láttán kijelentette: 'Madalak hami locsi'. A megfejtés: a pohárban víz van, de minden egyéb, lavór, kád, vályu, az 'locsi'. A kiskacsákat madárnak nevezi, mint a pesti verebeket, a 'hami'-t pedig az együgyű felnőttek gügyögéséből tanulta. De az ismert elemeket teljesen új variációba csoportosította. Fruzsza hihetetlen kedvességéről Éva is fog ömlengeni. Csak még egy anekdóta: a tornácon állva láttam a libákat kivonulni és elnevettem magam, annyira úgy vonultak sorban, mint a katonák. Hát észreveszem, hogy Fruzsza, mint a csapatait szemlélő tábornok, a lépcsőn áll és énekel: 'Aki nem lép eccerre, katona bácsi tü-tü-tü'. Majd ha apa leszel, át fogod érezni, mennyire lehet örülni ilyesminek.

Maga a nyaralásunk főleg abban különbözik a régiektől, hogy, mivel a két gyerek a házhoz köt, teljesen beleolvadunk a háziak életébe. Én többször voltam a házigazdával szénát gyűjteni, tevékenyen közreműködve, Éva idejét szoptatás, fürdetés, etetés, biliztetés nagyrészt kitölti. (Egy eredményes akció végén: 'Veress Fuzsika okos, hami kokoládé'.) Voltunk egyszer egésznapos kiránduláson: gazdáink messzebbre mentek kapálni, s mi is felpakoltunk a szekérre. Két tehén húzta, majdnem olyan tempóban, mint egy fáradt gyalogos. A színhely, azaz a krumpliföld közelében van egy búcsújáráshely, kápolnával, kálváriával, szép erdőben. Ide elsétáltunk, patak is volt, a hídját a víz elvitte. Az átkelés úgy történt, hogy én, karomon Fruzsával, átugrottam, leültettem a fűben (erre szörnyen bögni kezdett), visszamentem Pankáért, aki Éva karján sétált, őt is leraktam a fűbe, majd gyorsan, mielőtt Fruzsza

kikaparhatja a szemét, Évát is átsegítettem. Ezt nem hencseregésből jegyzem fel, hanem hogy illusztráljam egy családi kirándulás nehézségeit. Itt még egy eseményt érdemes feljegyezni: A kápolna mögött két gyóntatószék állt a szabadban. A pólyásbabát úntuk a hegyre cipelni, szépen aludt, hát betettük a gyóntatószékbe. Nem tudtuk, hogy a kápolnához tartozik egy ősz sekrestyés is, aki a toronyból figyeli az eseményeket, lerohant és rémulten kiabált utánunk, miénk-e a baba. Hiába magyarázkodtunk, követelte, hogy vigyük innen azonnal, már párszor megtörtént, hogy a szentkúti Mária gondjára akartak bízni egy csecsemőt, egy percig sem maradhat itt egy újabb.

Ami a paraszti életformát illeti, házigazdánk 6-holdas, de 12-n dolgozik (6-ot bérel hozzá), szép háza, udvara, 2 tehene, 1 disznója, töméntelen libája, tyúkjá, stb. van. A földreform itt felosztotta a Klosterneuburgi apátság birtokát, és ezzel jómódú kis- és középparaszt községet teremtett. Mint bizonyára tudod, Pártunk a parasztságnak e rétegével van szövetségben, míg a szegényparasztságra támaszkodik az ördög kulák (25 holdon felül) elleni kérlelhetetlen harcban. A mai Edvárd király azonban joggal mondhatná: 'Tejet, vaját, s mi jó falat, azt látok itt, de kulák itt belül minden paraszt.' S ez érthető is. Ez az önellátó életforma viszonylagos függetlenséget biztosít. Igaz, hogy vannak más, kevésbé vaskalapos vidékek is, sőt 'szövetkezeti város', Túrkeve. Évi húgom, aki nálam haladóbb és makacsabb gondolkodású, mindig biztat, hogy nézzek meg ilyen vidéket is. Vasárnap este sokáig beszélgettünk a háziakkal. Kétségtelenül meg lehetett állapítani, hogy a felszabadulás és a földreform nagyot lendített jólétükön. 'Ha ez így maradna!' mondják mind. A szakadatlan fejlődés mellett persze így-maradásról nem lehet szó.

Örömmel látom leveledből, hogy érdekel az itthoni szellemi élet fejlődése, és hogy módod van ezt figyelemmel kísérni. Tudtommal nincs Illyésnek a felszabadulás utáni eseményekkel foglalkozó könyve. Az Írókongresszuson történeletről bizonyára olvastál, ismered a megörökítésre méltó nagy beszédeket. Valami kófic írócska élesen megtámadta Illyést, aki másnap válaszul felolvasta 'Az építőkhöz' című versét, melyet most épülő gyönyörű iparvárosunkban tett látogatásán írt. Óriási tapsvihár, szünni nem akaró lelkes ünneplés jutalmazta. A rosszindulatúak azonban nemsokára észrevették, hogy a vers utolsó sorai kétértelműek. Emlékezetből, felelősség nélkül idézek:

'Állványok, frissen felrakott falak / leomlanak, / bálványok, trónok, égi-földi szentek, /
de nem, amit a munka megteremtett.'

Közben a vers már megjelent a Szabad Népből, valóban nagyon szép. 'Szép, szép' – mondta Révai is záróbeszédében, 'de újra fel kell tenni a kérdést, hozzánk tartozik-e Illyés Gyula, s megmarad-e köztünk?' Nem voltam szemtanú, nem tudom, hogy habozva vagy habozás nélkül ugrott-e föl Illyés, de mindenesetre kinyögött egy határozott igen-t. Déry legutóbb egy rövid novellát jelentetett meg egy munkáslányról, aki saját szavaival beszél el szerelme történetét. A közvélemény, elsősorban a munkás-bírálok élesen elítélték naturalizmusa miatt. A lány pl. tiszteletlenül beszél anyjáról, és olyan szavakat használ, mint 'hülye', meg 'frászt', amit, mint magad is tudod, öntudatos proletárlány nem tesz, vagy legalábbis nem volna szabad tennie. S éppen abban különbözik a szocialista realizmus a burzsoá naturalizmustól, hogy a lényegest kiemeli, s a fejlődés útját mutatja, vagyis a mai proletárlány alakjában azt kellett volna megrajzolni, hogy milyen lesz a jövő proletárlány (avagy milyennek kellene lennie a mainak). Festészettel csak időtöltésből, amatőr mód foglalkozom. Örömmel olvastam egyébként valamelyik tavalyi leveledben, hogy a formalista festés Amerikában sem megy. Azért megírhatnád néha, hogy a képzőművészeti életben vannak-e események. Pl. Picasso legújabb koreai szörnyalakjairól mi a vélemény?"

1951. június 6. Én Pityunak, Súrról. „Újabb gyerekbeszámoló. A 17 hónapos Fruzsina bilin ül, egy kis pukkanás hallatszik. Aggodalmas arccal maga alá néz és azt mondja: 'Mit csinálsz, popi?' Rendes mondatokat mond, a szavakat nagy figyelemmel, egyenként ejti. Minden

állatot megismer, de a macskánál nagyobbaktól pokolian fél. Csakhogy amikor idejöttünk, a kiscsirkéktől is félt, végre lassanként, nagyság szerinti sorrendben barátkozott meg velük. Most már eteti a tyúkokat, kergeti a libákat, simogatja a cicát. De kutya vagy malac láttán fut hozzánk, kitárt karral keres védelmet: 'Delele Fuzsika, félsz kutya!' Harci kiáltása a goda-goda-goda. A pelenkát pelelőnek nevezi, de ha pisis, isten tudja miért, tulinak. A legkedvesebb a kis vidám, öntömjéző dala, amit táncos mozdulatokkal kísér: 'Gili-gili Fuzsika, gili-gili Fuzsika.' Borzadva gondolok arra, hogy 6 hét múlva ott kell hagynom a gyerekeket."

1951. június 15. Pityu, a szülőknek: „Négy nappal ezelőtt kezdődtek a vizsgák a középkori történelemből. Az első tétel II. Frigyes és a pápaság viszonya 1220 és 1250 közt. Természetesen rosszul ütött be, mert én pont 1220-ig tudtam mindent. Vagy 250-en dolgoztunk a teremben, 1-től 4-ig nem mehetett ki senki, akkor valóságos menekülés kezdődött. Másoknak sem ütött be a tétel. Én kivágtam egy 6-oldalas bevezetést – minden igyekezetem ellenére csak 1220-ig jutottam. Akkor belekeveredtem az átkozott toszkán és milánói ligákba, a sok tárgyalásba és kiátkozásba. Hamar át is tértem a pápai és császári univerzalista teoriák bombasztikus fejtegetésébe, és csengetésre, 5 és fél óra leteltével, 9 oldalt adtam be. Minthogy a téma-mellébeszélés súlyos bűn, nem igen ringatom magam reményekben. Tegnapelőtt következett a középkori szövegmagyarázat. Pikkelték megint rám, mert a könnyebb latin helyett ó-francia nyelven írt szöveget adtak, amiből elég sokáig egy szót sem értettem. Aztán felment a világosság: VII. Károly király írta meg hű Tournai városának Jeanne d'Arc történetét. Levele második felében, hosszú bevezetés után, természetesen pénzt kér, hogy hű tanácsosát kiválthassa az angol rabságból. A szöveget analizálni kellett, dátummal ellátni, történelmi kommentárt hozzáfűzni, majd egyes szavakat magyarázni. Igen szeretem ezt az izgalmas fejtornát és derekasan igyekeztem. A levél második fele már bajosan ment. Nem érttem minden mondatszerkezetet, és nem tudtam, kiről, miről szól. A váltságdíjat bruges-i kereskedőknek kellett volna Londonba juttatniuk, ahol a rab a levél tanúsága szerint kellemes rabságában derekasan eladósodott. Itt értekezni kellett volna a francia-flamand kereskedelmi relációkról, ha tudásom nem lett volna olyan elemi. Mulatságos a levél, mert a király bevezetőjében azt mondja, hogy hű városa hű polgárai nem ismernek nagyobb örömet, mint róla hírt hallani, de a végén csak kiderül, hogy a derék polgárok évek óta nem fizetnek adót, és a rongyos megigért 2000 frankos váltságdíjat sem hajlandók odaadni. Könnyen megtehették, mert a királyi adószedőknek angol földön keresztül nem volt ilyen északra bejárásuk. (Az angol megszállás gyengeségére jellemző, hogy a megszállási terület közepén királyhú városok élhettek békében. A dokumentumok szerint néhány várban csak 5-10 fős garnizont tudtak elhelyezni, és nem tudtak a rekvizícióktól nekikeseredett parasztok miatt kimozdulni a várból.) Itt kifogyott a mondanivalóm, de azért lett belőle 6 oldal. Csak a hónap végén fog kiderülni, hogy mehetek-e szóbelire. Újkori vizsgáimra inkább becsületből mentem el. Fátyolt reá. Túl nagy fába vágtam a fejszemet, amikor két vizsgát vettem fel év elejére."

1951. június 26. Apu Pityunak. „Nagy érdeklődéssel olvastam június 15-i leveledet, különösen a vizsgabeszámolót. Remélem, engednek szóbelire, amikor is, véleményem szerint, hiba volna, ha nem makognál téled telhetően. A műegyetemen, diákkoromban, sok román és török diák, minimális tudással átment, mert szorgalmasan törte kerékbe a magyar nyelvet és a tanárok az idegen vendégjogának megsértését látták volna elbuktatásukban."

Anyu ugyanebben a levélben: Szablya Jancsi igen elismert és nagytehetségű mérnöke a Ganznak. Megnősült, egy hetedikes gimnazista lányt vett el, igen jó családból (Molnár és Moser). Jancsi szülei leköltöztek Almádiba, a bútorokat nekik adták, részben eladták, ők csak egy albérleti szobát vettek ki, bár végleg ott telepedtek le, ha ugyan ott maradhatnak."

1951. június 28. „Sajnos nem voltam 'admissible' szóbelire egyik tárgyból sem. Jegyeim nem voltak túl rosszak, remélhetem, hogy októberben pótolhatom a mulasztottakat. Most időm is lesz, vége az utolsó hónapok hajszájának, múlt héten vonatra raktam az Anshel családot. Az útikészülődés, szaladgálás a legrosszabb vizsgaidőben jött a nyakamba, a lánykakat is át kellett segíteni a vizsgákon – sikerült is. Minden huhogás ellenére mégsem lesz háború (hogy nekem is egyszer igazam legyen), azt hiszem, minden probléma és nyomorúság eltörpül emellett.”

1951. július 15. Apu Pityunak. „Mi csendben-rendben élünk, csendben főleg azért, mert ismerőseink javarésze elment nyaralni (*értsd: kitelepítették*). Antal Jenő és Zsófi is megkapta volna a szakszervezeti nyaralási beutalást – de utóbbi időben a nyaralásnak azt a formáját választották, amit mi, mikor hol Sanyinál (Borsiczky?), hol Babánál laktunk. *Pityu, ezt úgy értem, hogy ők sem mertek otthon aludni a kitelepítések miatt. Te emlékszel erre???* [**Nem emlekszem, Pityu**] Szóval Jenőék nem kapták kézhez, mert nem voltak otthon, és most várhatnak 1-2 hétig, míg újra sor kerül rájuk.” Anyu: „Éva megkapta a szappanküldeményt, rémesen örült, a két pelenkás sok szappant igényel, és kéthavonta csak egy mosószappant vehetünk a jegyre, pipereszappant egyáltalán nem. Zsófi igen ideges, sírógörcsei vannak, pedig most nincs sok dolga, alig pár darab bútor van a lakásában, becsomagolva állnak. Ottó eléggé lecsendesedett (*nagyon lelkes híve volt a rendszernek*), Matyi éltanuló volt, ledoktorált a közgazdasági egyetemen.

1951. július 16. Pityu, haza: „Július első napjaiban a Quartier Latint előzőnlötték a 'monomosok', azaz éppen érettségizettek, és ősi szokás szerint randalíroztak. Ilyenkor ezer meg ezer diák fiú meg lány hömpölyög a Boul'Miche-en, egy-két autóbust felborítanak, a cégtáblákat, útjelzéseket leszaggatják, a járókelőkre lisztet meg gipszport szórnak. A buszok tetejét hangyaként özönlötték el, és zsákszám öntötték a lisztet az utasok nyakába. Ősi szokás szerint minden diák hosszú zsinóron tintásüveget lóbál, amit egy tudós szobor fején illik eltörni. Montaigne, Descartes ilyenkor tintafürdőben úszik. A rendőrség a szerepét a túlságosan leöntözött és verekedni kezdő járókelők védelmére korlátozza, majdnem mindenki jókedvűen fogja fel a dolgot. A Luxembourg-kertben a fasorok két oldalán sorfalat ültek a diákok és az elhaladó férfiaknak, nőknek 'Embrassez! Embrassez!' -t (Megcsókolni!) üvöltöttek kórusban. Nyolcvanéves nagypapák is átölelték, megcsókolták a párukat: ezt minden alkalommal dübörgő taps jutalmazta. Aki renitenskedett, azt 'impuissant'-nak (impotensnek) csúfolták: ilyen sorsban részesült egy katonatiszt, aki nem volt hajlandó a mellette menő nőt megcsókolni. Rákvörösen menekült, önérzete sárbatiporva. Én nem sokat kérettem magam, és minthogy Helyett tetszett a népnek, alig tudtam a 'moi aussi' (én is) jelentkezőket elhessegetni. Július 14-én (*Quatorze Juillet, francia nemzeti ünnep, a Bastille-ban raboskodók kiszabadítása*) végig kóboroltuk a Place Vendome-ot, ahol híres színésznők táncoltak bakákkal, és a Montparnasse-t, ahol külföldi turisták, főleg délamerikaiak, néptáncot rögtönöztek. Itt körben táncoltak, aztán a hölgyek csókra kérték fel lovagjaikat. Ünnepélyes képpel letérdeltek az utca közepén és háromszor arconcsókolták egymást. A közeli katonai kórházból előjöttek a sebesültek. Fállábúak, vakok bukácsoltak el a székekgig és végigülték az éjszakát. Vajjon ki gondol arra, hogy Franciaország már négy éve háborút visel???? Örökös farsangi hangulatban élünk, minden sarkon éjjel-nappal ringlispil, dodgem, felvonulás, kiállítás. A Notre-Dame előtti téren két héten át a 'Mistere de la Passion' -t, egy XIV. századbeli passiójátékot játszanak, ötszáz év után reprimben. A 10 000 néző betölti az egész teret. Fődíszlet maga a Notre-Dame csodálatos sötétkék árnyéka, harsonák szólnak, a balsarokban a pokol szája nyitva, az ördögök nyárson forgatják az elkárhozottakat. A toronyban angyal, tűzkardját villogtatja, hangja messze száll, még a Dupont kávéházban is

összerezzenek a bűnös lelkek. A nagy mozgást, díszleteket nem most találták ki, sok kézirat tanuskodik a középkori misztériumjátékok nagyszabású rendezéséről. Angyalok szálltak le az égből csigákon, bábukat égettek el máglyákon, a király és az egész város jelen volt. A Mystere a keresztrefeszítéssel fejeződik be, erre felvonul mind az 1200 szereplő. Kétszáz középkori lovas, harsonások indítják a menetet, polgárok, parasztok, katonák hosszú sorban, Jézus meg a latrok roskadoznak a keresztet alatt. Felállítják a hatalmas keresztet a templom főkapuja elé, Krisztus kiszenved, megindul a föld, mennydörgés, villámlás, fenn a toronyban kiált az angyal, a közönség lenyűgözve, rémülten bámul. Aztán kigyullad minden lámpa, száz meg száz reflektor, megszólalnak a harangok. Éjfélkor, harangzúgásban mentünk haza, a kis utcákban kardos, sipkás lovagok meg polgáremberek mentek a Quartier Latin kávéházai felé, hogy leöblítsék a sok izgalmat.”

1951. július 24. Pityu mindnyájunknak. „Nagy gaudiummal fogadtam a két Illyés-kötetet. A 'Franciaországi változatokat' persze azonnal felfaltam, a 'Két férfi'-t sajnos máris kölcsönvették, csak győzzem visszaszerezni. Igen nagy élvezettel forgattam a könyvet, legelső értéke a gyönyörű nyelve. Kosztolányi óta ilyen szépen nem írt senki. Tartalmilag azonban bizony elavult, elmúlt a yaltai szellemmel, az ellenállásban közösen résztvevő írók szövetségével együtt. Párizs már megint nem tiszta francia nyelvű város. A sok turistától és turista-kopasztó mulatótól megint alig látni a belsejét. Elvesztette minden érdekét a párizsi békeszerződés, Illyés meg nem szívesen írna most ilyenformán régi barátairól. Igaz, hogy Eluard, Elsa Triolet és néhány baloldali 'nem társutas' igyekszik nem elvágni minden hidat a haladás és a burzsoá reakció között, de kérdés, meddig tehetik ezt, és át tudják-e menteni ezt a szellemet a távoli jövőbe?

Már eddig is volt vagy 50-kötetes könyvtáram, de most egy szomszéd-barátom megtömte a polcaimat legalább 200 kötetel: nyaralni megy, őszig rám bízta köteteit. Mindig ugyanabban a kellemes meglepetésben van részem egy francia könyvtár láttán. Agyonolvasott, vacak, fűzött remekművek, mindig igen széles érdeklődési kör. Barátom orvos, állítólag már vakbelet is operált. Könyvtára: Journal d'André Gide, Flaubert, Goethe összes művei franciául, Shakespeare franciául, Bergson, Saint-Exupéry, Malraux, Montherlant, Péguy, Valéry, Kirkegaard, katolikus irodalom, és persze a mindenkinek legkedvesebb Giraudoux. Hónapokra van elég elalvás előtti olvasnivalóm.”

1951. augusztus 4. Éva Pityunak. „Most nagyon jó dolgom van: a vállalati autó minden délben hazavisz szoptatni, így napközben is látom a gyerekeket, és nem kellett Pankát ebben a hőségben olyan hirtelen elválasztani. 6 hónapos koráig kapok szoptatási szünetet (egy óra, plusz fél óra az én ebédszünetem), 9 hónapos koráig félórával hamarabb mehetek haza. Hát ez is valami, bár most tulajdonképpen nagyon otthon volna a helyem, de nem merem megszerezni, hogy otthagyjam az állásomat.”

1951. augusztus 21. Úgy tűnik, anyu is, én is egyidőben, de külön levélben emlegettük föl, hogy túl sokat foglalkozik a nőekkel. „Ha nem írásban tettünk volna ilyen megjegyzést, nem lett volna éle a dolognak. Heliette után túl gyorsan jött a platinaszőke finn lány, azért ijedtünk meg. A mi szemünk és gondolkodásunk, az egész sok gondú életünk olyan távol van ilyesmitől. Ilyen platina hajat nem látni, nincs is hajfesték, én is eléggé öszülő hajjal járok. Piros körmöt, festett hajat elvéve látni, a ruhák is igen egyszerűek. Komolyabb a gondolkodásunk, mint a kapitalista országok lakóinak, olyan szokatlan nekünk az életetek, hogy már nem tudjuk beleélni magunkat.” Itt mondom el, hogy anyutól egyszer pénzt kaptam (lehet, hogy tévedek, de úgy emlékszem, 200 forintot) kabátra. Boldogan rohantam zöld lódent venni, az volt az egyetlen sportos, különleges darab – nemsokára olyan divatba jött, hogy fél Pest lódenben járt --, és még futotta a pénzből egy piros svájci sapkára is. Teljesen el

voltam bővölve fiús, eredeties, exkluzív külsőmtől! Anyu tovább a gyerekekről: „Panka nagyon szép, kékszemű, szőke, mosolygós, de nem annyira, mint a nővére – igaz, tizedannyit sem foglalkozik vele senki. Ő a kis mostoha, de nagyon stramm, hasra fordul, könyököl egy hónappal korábban, mint Fruzsza. Nagyobb lesz és szebb növésű, már most látszik. Éva igen csinos, de még sokat kell fogynia, ha abbahagyta a szoptatást.”

1951. augusztus 31. Pityu mindnyájunknak. „Mostanában sokat dolgozom, szabad időmben tanulok vagy uszodába járok, a kertben futkosok és nagyokat eszem. Anschell, nyári újságreklám-kampányának sikerén felbuzdulva, 1 millió prospektust akar Párizsból szétküldeni karácsony előtt. Persze szokás szerint rögtön, azonnal kell mindennek meglennie. Egyelőre csak 100,000 prospektust rendeltünk, az ár és a papír megvitatása izgalmas párbeszéd volt 14,000 km távolságból. Tegnap fel kellett hívnom telefonon, délben hívtam vagyis reggel 4-kor ugrasztottam ki az ágyból. Próbáltatok ti már megérteni egy öreg, rekedt hangú, álmos Far Westi amerikait, aki beszéd- és torokhibában szenved, telefonon keresztül a világ másik részéből? Szóhoz sem engedett jutni. Kvák, oák, bau-bau, ouá, ouá, váj, váj, körülbelül ezt értettem, 3 percenként 4500 frankért. Ma reggel négy levelet és egy 85 szavas táviratot kaptam tőle, kicsit hülyének tarthat, mert mindent háromszor a számba rág.

Mínthogy a nőket unjátok, inkább kulináris élvezetekkel szolgálok. Sokat járok a városban, és így délben mindig vendéglőben ebédelek, rendszerint 'Chez Julienne'-nél. Ez egy óriási populáris vendéglő, ahol a koszos pincér 40 tálat egyensúlyoz és mindenkinek le kell kapkodnia róla a kért tálat. A hangulat jó, mindenki kiabál, nevet, vagy Jules-t hívja, a pincért. Általában Cité (*egyetemi menza*)-vacsorán élek, 28 frankért 5 fogást adnak, korlátlan repeta-lehetőséggel és elég rossz minőségben. Vacsora közben zajgunk, a kalappal fejükön belépőket kanálcsapkodással készítjük udvariasságra, különben is minden ok jó arra, hogy förtelmes zajt csapjunk, a fémtálcákat csapkodjuk és a székeken doboljunk. Egy turbános muzulmán múltkoriban visszautasította a sonka-vacsorát, 500 diák az étteremben addig üvöltött és tombolt, míg a megijedt igazgatóság egy közeli vendéglőből hozatott marhahúst, vagy hamar levágatott egy ökröt.

A barátaim: Gál Péter a Rajna-vidéken utazgat, Karitól, akit Nizzában véltem, Firenze közeléből kaptam képeslapot, Sággy Gyurka Hollandiában jár hivatalos kiküldetésben, a többiek is szanaszét. Van, aki fát vág Svédországban, mások Mentonban, a Baleári szigeteken, Carcassone-ban süttetik magukat. Irigylem őket, mert itt alig-alig süt a nap.”

1951. szeptember 10. Éva Pityunak. „Egészen meg voltam hatva, hogy olyan okos vagy, és ugyanolyan színű fonalat küldtél megint. Mindkét lánynak fehérrel csíkozott elejű kardigánja lesz belőle, csodások lesznek! A lányok: Panka egész nap a hasán fekszik, a tenyerébe támasztja az állát és a legenyhébb jelére annak, hogy valaki törődik vele, döcögve nevet. Napszámba nézi Fruzsit, van is miért, a 21 hónapos Fruzsi szüntelenül beszél: 'Ez a karika olyan, mint a Pankáé' (ugyanis Panka egy celluloid-karikával játszik, markolja és kormányoz vele), vagy: 'Én isz medek iszkolába Ildikójoz' (bizony, Ildi már iskolás!), vagy: 'Édes Esztikém, vedd ki Pankát a koszárból, szír, nézd meg'. Az 'Esztikém' a lány-kérdésnek végre jó megoldása: nagyon kedves, 20-éves kislány, a volt lányunk, Irén huga. De Fruzsza nemcsak beszél, hanem szüntelenül mozog is: söpör, padlót kefél, bilizteti, öltözteti a babákat, bukfencezik és, óh borzalom, segít. Ha kinyitnak egy fiókot vagy Eszti cipőt tisztít, krumplit hámoz, Fruzsza azonnal ott van és segít: elképzeltetlen rumlit csinál pillanatok alatt. Az utóbbi hetek fő szenzációja: visszük Fruzsát evezni. Palinak most volt egy hét szabadsága, mindennap kijárt a Dunára és elvitte a nagylányát is, vasárnap én is velük voltam. A Rádió csónakháza a Rómaiparton van, átevezünk a túlsó partra, a Lidó előtti homokzátonyon hancúrozik Ildi és Fruzsza. Első alkalommal kicsit félt a csónakban: 'Nem köll Dunát csinálni' máskor: 'Nem köll az ázáscsónak' (értsd: csónakázás), de amikor kikötöttünk, egy

darabig játszott a homokban, aztán felállt és kijelentette: 'Medek a patakba', és bele is ment térdig. (Súrról ismerte a patakot, a Dunát akkor látta először.)

1951. szeptember 17. Anyu Pityunak. „Most volt a rossz hét, amikor nem jön tőled levél, és rossz hónap is van, hiszen három éve, hogy elmentél. Még most is sajnálom, hogy csak Kelenföldig kísértel (apu a határig). Szeptember 22-én megyünk Apuval a Mecsekbe. Apu óriási meglepetésben részesített, repülővel megyünk. Egyetlen öröm az örömben, hogy a kislányokat nélkülözni kell. Elmondhatatlan élvezet velük lenni. Panka is megismer már, nagyokat mosolyog, de ha Évát meglátja, úgy nevet, hogy csak úgy zötyög. Fruzsikát tegnap először elvitték biciklizni, az apja előtt ült egy laticel ülésen. Először azt mondta: 'Juj de nem jó ez a biciklizés!', azután nagyon élvezte. Írj mindenről. Úgy-e Párizsban hordanak kalapot a nők? a fiatalok is? Itt egyáltalán nem. Én szerettem a kalap-divatot, jól állt nekem. *fotó*

1951. szeptember 28. Én a szülőknek a nyaralásba, a másfél éves Fruzsáról: „Mondom neki, 'esik az eső, milyen kár, nem lehet kimenni a kertbe.' Gondolkodó pofát vág, aztán azt mondja: 'Fuzsika eltépte szappantartót, milyen kár, esik eső, milyen kár, Fuzsika eltépte, rossz volt, milyen kár.' A szappantartó-baleset kb. 3 héttel ezelőtt történt, a milyen kárt úgy látszik akkor hallotta először, most próbálgatta, mit is jelent. Eddig raktározta a fejében. Egyik nap hallotta, hogy jön az Imre bácsi, Ildi nagyapája. Nagyon csalódott volt, mikor meglátta, azt hitte, az ő saját 'apapija' jön. Megmagyaráztuk, hogy ez az Ildi. Kicsit gondolkodott, aztán: 'Anya a Panka anyja?'. 'Az iskolában a lé-betűt tanultam, hármast kaptam.'

1953. február 3-án tartottuk az első bábszínházi bemutatót, óriási siker, Krisztinka sírvafakadt, amikor összement a függöny. – Fruzsát orvoshoz kellett vinni, másfél órát vártunk, Fruzsát szünet nélkül szórakoztatta a várókat, egyfolytában beszélt. A szembenülő öreg bácsi elbóbiskolt, azonnal felcsattant Fruzsát hangja: 'Nézd, anya, elaludt a bácsi, behunyta a szemét, mért alszik a bácsi?' Erre a bácsi ijedten kinyitotta a szemét. Fruzsát: 'Nézd, most kinyitotta a szemét, ébren van a bácsi.' És ez így ismétlődött vagy ötször. – Júliusban elmentünk vele Lellére. Megállt a parton, és meglepődött: 'Jé, tele van vízzel az egész Balaton!'

1952-ben már Pankát is magunkkal vittük a Balatonra, Tihanyba. Kedvenc babáik is fürödtek: a lánybabát Lacinak, a fiúbabát Jutkának nevezték. Panka is rengeteget beszél: 'Szereted a Fruzsikát, mondd?' 'Jaj de jó, itt a vacsora, enyém'. Mesél: 'Vót eccer, vót eccer műtehén, megfarkát nem szabad, mert haragszik műtehén. Így verekedik a műtehén' – és valakin bemutatja. Fruzsát mindenkinek nekimegy, aki bármit helytelenít Pankánál. Panka másfél éves korára mindent beszél. 'Csukd be az ajtót, félek a másik szobától' (sötét volt). Ildi szolmizálni tanul. Panka: 'Én is tudok mimiszofa, mint az Ildi.'

Ezekben a napokban jelentkezett Pityu először Münchenben. Párizsban egy tanársegéd magyarázta el, hogy még két év, amíg megszerezheti a licence-ot, de ha ez sikerül, akkor sincs semmi esélye: ahhoz, hogy legalább állami középiskolában taníthasson, még kell az agrégation, de mert nem francia állampolgár, nem kaphat állást. Ez egybeesett azzal, hogy Dessewffy Gyula, a Kis Újság volt főszerkesztője, volt kiscsopárdapárti és ellenálló, emigrált, és az amerikaiak megbízták, állítson fel a Szabadeurópánál magyar szekciót (lengyel és csehszlovák volt már). Párizsban keresett ehhez megfelelő embereket, valaki Pityut ajánlotta könyvtárosnak, dokumentátornak, tekintettel ilyen végzettségére. 1951 szeptemberében hárman kezdtek dolgozni a magyar szekcióban: rajta kívül Papp László könyvkiadó és egy Kuczky Tamás nevű fiatalember.

1951. október 7. Apu Pityunak. „Amint tudod, múlt héten szabadságon voltunk. Szeptember 22-én indultunk és 30-án érkeztünk haza. A repülőút, amellyel a szabadságot megkezdtük, nagy szenzáció volt. Anyu még sosem ült repülőgépen, én is csak egyszer. A Ferihegyi repülőtér, ahonnan indultunk, csodás és túlon túl pompás, valóságos építészeti remekmű. Az út 50 percig tartott, minden incidens nélkül zajlott le. A kb. 1000 m magasságban méltóságosan úszó repülőgép, az alatta csigalassúsággal hátrafelémászó táj emlékezetes élmény marad. Pécsre érve, egy kicsit körülnéztünk a városban, megtekintettük a dómot altemplomával és 3. századbeli keresztény katakombáival együtt.” Ezután részletesen ismerteti a templom történetét és restaurálását (helyteleníti, hogy a régi román bazilikának emlékét csak a falak és tornyok kövei tartották fenn). Pollack restaurálta a 19. sz.-ban, érzik rajta a fin de siècle. A dömörkapui menedékházban szálltak meg, a Misina oldalán, jó ellátással, aránylag olcsón (ketten napi 70,- forintot fizettek). Anyuval, majd egy mérnök-kollégával sokat kirándult. „Otthon mindent rendben találtunk, azóta úgy beleestem a munkába, mintha sohasem lettem volna szabadságon. Írj, idestova egy hónapja nem kaptunk híreket!”

1951. október 14. Apu levelezőlapja. „Mit keresel Garmischban? Nem írtál egy szót sem erről, így a következő hipotézisek merültek fel: 1. Újra guide lettél, és kiránduló csoportot vezettél Garmischba. 2. Anschell* üzleti ügyben Münchenbe küldött, ahol találkoztl Kramer Imrével és kirándultatok G-ba. 3. Nászútra mentél G-ba. Légy szíves sürgősen elosztatni a kételyeket.”

a jegyzet menjen a 115.old-ra

*Anschell, egy örült amerikai, a Gift of the Month Club alapító-tulajdonosa. A klub által megadott címre és időpontra a szervezet kis ajándéksomagokat juttatott el (francia parfümöt, firenzei bőrdobozkát, olasz nyakláncot, meisseneni porcelánt, sollingeni kisollót, cseh kristályvázácskát, magyar hímzést, stb. Pityu végezte az adminisztrációt.

1951. október 20. Anyu lev.lapja Pityunak, a címzést többszörösen átjavították, a **Fondation Victor Lyon** Cité Universitaire-ből Pierre Gál, **fondation de Monaco**, **szintén a Cité Universitaire-ben** lett a végén. „Csak nem jön a várva-várt leveled, de még egy lev.lap sem. Betegség? baleset? El nem mondhatom, milyen rémeket látok. Írj!”

1951. október 20-i levelében Pityu beszámol németországi útjáról: Anschell megbízásából üzleti úton járt Dél-Németországban, Bajorországban, Württembergben. [**Pityu, 2010 május: Itt kezdődik a hazudozás**] Már a vonaton feltűntek a kiáltó osztálykülönbségek, a gazdagok még nem tudják jómódjukat olyan ügyesen titkolni, mint a nyugatiak. „Augsburg, Ulm, München – romok mindenfelé, kilométerszám szinte minden ház földig lerombolva, de földig, nem úgy, mint nálunk az ostromsérült épületek. Ott, ahol régebben tömött háztömbök álltak, most el lehet látni messzire. Egyes városokban minden ház új, mind a Währungsreform (pénzreform) óta épült, tehát két év alatt. Amit érdemes volt, azt kijavították, a legtöbb romot azonban kocsiban kellett elhordaniuk. A gyárak az 1936-os kapacitáson jóval felül dolgoznak, új utak, roskadásig teli üzletek. Egyes városok mintha kizárólag középületekből állnának, vaskos, hatalmas tömbök, Vilmos császár bajusza lengi körül az épületeket. A Deutsches Museum egész sziget, nagyon tiszta, rendezett, meg sem sérült komolyan. Hanem a többi középület csupa rom, alig tudom már, melyik volt a Propyläen, a Pinakothek, a Staatsbibliothek vagy az egyetem.” Szidja a bajorokat, a Gemütlichkeitjüket, a Bierfesteket, a kiejtésüket és a trampli nőket.

„Hazaérve Párizsba új állásra tettem szert. A Bibliothèque Nationale (ez természetesen ködösítés, a SZER-nél dolgozott) alkalmazott dokumentalistának – lám nem hiába jártam azt a vacak iskolát. Végre újra a szakmában dolgozom! Könyvtár, de annak porossága nélkül, mert az olvasók kérdéseire azonnal kell válaszolni, információt, beszámolót adni. [**A könyvtar es a dokumentacio igaz, csak persze a SZER-nel Munchenben**] Jól keresek,

fizetésem több mint kétszerese annak, amit Anscheltől kaptam. Mint állami tisztviselőnek, többféle kedvezmény jár (pl. utazási). Jövedelmem értéke így majdnem háromszoros lett, és főleg, főleg, megint könyvekkel, történelemmel, szociológiával foglalkozom! Ez az állás azonban egész napi elfoglaltságot és ezzel diák-voltom megszűnését jelenti. Hiába készültem az októberi vizsgára, nem volt időm rá, hogy bemenjek. Még nem tettem le arról, hogy diplomát szerezzek, de diákéletem elmúlt. Nem is bánom, új munkámban rengeteget tanulok, többet és aktuálisabbat, mint az egyetemen. Persze rettenetesen bántott, hogy el kellett hagynom a Cité Universitaire-t, de most, hogy kiköltöztem, alig gondolok rá. Ubi bene, ibi patria.”

1951. november 12. Anyu, Pityunak: „Megkaptuk a leveledet, nagy lelkesedéssel és örömmel gratulálok. Kezdek büszke lenni rád, hogy ilyen gyönyörű eredményeket érsz el. Eltekintve a fényesnek tekinthető javadalmazástól, nagy dolog, hogy téged választottak erre a posztra, és evvel bizonyoságot tettél, hogy idegen származásod handikepjét le tudod győzni.”

(Nyilvánvaló, hogy itthon még nem sejtettünk semmit.)

Anyu, ugyanebben a levélben: „Évát a hivatala áthelyezte máshová, a régi helyén (*a Rádió külügyi osztálya*) nincs már szükség a nyelvtudására. *Ez bizony igaz, egyetlen Nyugatról jött levélre nem volt szabad válaszolni, csak a SzU-val volt némi kapcsolat, de ehhez sem az orosz tudásom, sem a megbízhatóságom nem felelt meg.* Nov.8-án volt új helyén először, és megelégedve jött haza. Igen tetszettek jövőd munkatársai, fizetése azonos a régivel és a hivatal a Kossuth-híd környékén jó helyen van közlekedésileg.” Az új hivatal az Országos Béketanács Külügyi osztálya volt, odakerülésem történetét később mondom el.

1951. december 3. Anyu, megint a gyerekekről. „Fruzsika a napokban fogja Éva kardigánját s mondja: 'Felveszem a kaldigánod ész medek a hibatalba.' Mit csinálsz a hibatalba? – kérdezi az anyja. 'Szajnosz dolgozni kell.' És nekiindul a szobában, mint aki siet a munkába. A pici szelíd szépség, boldogan nevet, ha csak ránéz az ember, ha Fruzsika szól hozzá, elolvad a boldogságtól.

Anyu, ugyanebben a levélben: „Sajnálattal olvastam, hogy leveleket reklamálsz. Mi minden héten írtunk, tehát nov.12-én, 19-én és 25-én. Remélem, azóta megkaptad.”

1951. december 16. Anyu és anyu Pityunak. Anyu beszámol a bridzs-társaságairól, és arról, hogy két könyvet küldött neki karácsonyra: egy új kiadású Adyt, és Veres Péter Számadását. „Nem tudom, fogsz-e örülni nekik, de úgy gondoltam, hogy a könyvtáradban elkel egy Ady-kötet, és a Számadás Veres egyik legérdekesebb írása. Jó volna tudni, milyen könyveid vannak, persze csak új könyveket lehet küldeni, az állami könyvkereskedés útján.”

Anyu megköszöni a csokoládé-küldeményt, és elmondja, hogy Panka már messziről tátogat, ha meglátja, persze csak morzsákat kap. „Pár napja nem kap szopni, tekintve hogy úgy befőzelékez, hogy alig győzzük a szájába kanalazni, foga is van már kettő. Éva nagyon sajnált lemondani a szoptatásról, végleg leszakítani magáról a gyereket.”

1951. december 8. Pityu, mindnyájunknak, (Párizs...illetve München): „Munkám szórakoztató. Nem csak irodalmat, könyvlistát adunk, hanem vázlatos beszámolót is készítünk. Van, hogy hat- nyolcoldalas beszámolót kell írnom gazdasági, történelmi kérdésekről, ha az olvasók ezt kívánják. A hasalásról leszoktam, mert mindig kiderül. Sokszor végzek lektori munkát, ami még mulatságosabb, hiszen azért fizetnek ebben az esetben, hogy jó könyveket olvassak.*

**Ez a munka megalapozta a jövőjét, hiszen a New York Review of Books, a The New Republic sorra-rendre” közli szakmai könyvrecenzióit, még a 2000-es években is.)*

Anschell Párizsba érkezett, és újsütetű titkára, Gál Péter kíséretében kifosztotta a metszetkereskedéseket. Péter elbeszéléséből ráismerek erre a nagyszerű és multságos emberre, ezt meséli róla: 'Anschell belépett egy metszetboltba, fülönfogta a kereskedőt, becipelte a raktárba, kidobálta, átforgatta, összekeverte a képeket, szétrombolta a polcokat, felaprította a ceruzáját, végül az asztalra vetett 100 000 frankot és elvitte a fél üzletet. A kereskedő pedig a malacba számolta a váratlan keresetet.' Ismerem Anschell szélviharszerű átvonulásait az ilyen finom kis antikviáriusoknál, ahol már stentori hangjától összedűlnek az állványok. Fúj, szörcsög, harsányan nevet, kapkod és tör, de ami a legmeglepőbb: tökéletes ízléssel és üzleti érzékkel vásárol, nagy humorral és nagyvonalúan. A régimódi és kicsinyes franciák tanulhatnak tőle."

1951. december 26. Éva hosszú levele Pityunak. Beszámoló a karácsonyról. Válasz Pityunak Veres Péter olvasottságára vonatkozó kérdésére: „Nem tudom, hogyan vélekedik az értelmiség Veres Péterről, de azt tudom, hogy sokan olvassák. A könyvek általában nagy példányszámban jelennek meg és rögtön elfognak. Érdekes megfigyelni, hogy a villamoson sokkal többen olvasnak, mint azelőtt, és sokkal nívósabbat. A többség tanul: középiskolai anyagot, szemináriumi jegyzeteket, stb.

Rátérek a gyerekekre. Panka karácsonyra kapott hófehér hosszú mackóruhájában büszkén és kövéren ül, kicsit billegve, és halandzsázik (néhány napja ült fel egyedül, 8 hónaposan). Óriási a sűrke szeme, magasra kunkorodó fekete pillákkal. A haja egész szőke, az arca pirosposzsgás. A karácsonyfa nem nagyon érdekelte, különben is főleg a hasa meg a Fruzsza érdekli. Bezzeg Fruzsának szeme-szája elállt a csodálkozástól. Mikulásra kapott egy kis képeskönyvet, benne az Anyám tyúkjá és a Füstbe ment terv. Mikor anyu ezt az utóbbit felolvasta neki, vigasztalhatatlanul zokogni kezdett, és újra akarta hallani. Ráböködött a képre, úgy zokogta: 'Ez az anya, ez a szeme, ez a szája'. Napokon át örökké ezt olvastatta mindenkivel, és mindig könnyes lett a szeme. Persze már másnap kívülről tudta és a végét így idézte: '...miként fogom szólítani régen nem láttam anyámat'. Hogy azért sírt-e, mert hiányoztam neki (egész nap dolgoztam), vagy mert féltékeny volt a gyerekekre a rajzon, akit az anyja megcsókol, ezt nem lehetett kideríteni. Egyébként nem sírós, türelmes. Pici korában a legkeservesebb éhség-sírást is abbahagyta, ha kezdtük tisztába tenni, és így tudta, hogy van remény. Panka addig bóg, amíg a kanál nincs a szájában.

Talán tudod, hogy új munkahelyem van, áthelyeztek az Országos Béketanácsához, a külügyi részlegre. A munkám nagyjából ugyanaz, mint eddig: külföldi – főleg ellenséges – lapokat olvasok, kivonatolok, béke-dokumentációt készítek. Ha külföldiek jönnek, kalauzolom őket.

Megtartottuk a Fruzsza-bábszínház (ő babszínháznak hívja) ősbemutatóját. Óriási siker. A szereplők: fekete kutya (valódi perzsából), barna foltos tehén (flórharisnyából) és egy Dani nevű kisfiú, olyan, mint Fruzsza egyik babája, t.i. mindkettőnek a fejét még ősrégen Pali csinálta, vándor-piacosoknak. *foto* Az állatokat Korolovszky Klári csinálta, tündérien. Előadtuk az Anyám tyúkját, kis rögtönzött jeleneteket, Dani furulyázott, a kutya dobolt, igazán nagyon jó volt. Január 15-án, Fruzsza születésnapján majd nyilvános előadást rendezünk, rengeteg rokon és ismerős gyerekekkel. Majdnem elfelejtettem megköszönni a karácsonyi ajándékot, pedig meg voltam hatva a földkerekség legszebb fonalaitól (már készülnek belőle az egyforma kiskabátok), és a harisnyáktól, amiből kettőt megtartottam, egyet anyunak adtam, a többit eladtam. Kösz. kösz!"

1952

1952. január 1. Apu Pityunak írt, újévi jókívánságokat felsoroló leveléből csak ennyit idézek: „Olyan állapotokat kívánunk, hogy módunkban legyen akadálytalanul találkozni veled, amivel automatikusan együtt jár a béke a világban, a jó egészség, és némi dohány az útiköltségekre.” És később: János bácsiék (*Szablya*) Almádiban élnek, nyugdíj nélkül. Fiuk, Jancsi megnősült és Kovács Pali asszisztense lett, aminek nagyon örül az egész család.” Ehhez anyu: „Mi csendes rokoni körben vártuk be a szilveszter éjfélt, itt voltak Kariék, Megayék és Timár Pali.”

1952. január 11. Pityu „Párizsból.” „Munkaköröm történelmi, szociológiai, néprajzi és irodalmi kérdésekre vonatkozik. A munkámat azért szeretem, mert önálló, független, intellektuális munka. Kiderült, hogy én vagyok a könyvtár egyetlen tisztviselője, aki kotyogok valamit hollandul is, ezért rám sózták a holland sajtót. Azt olvasok ki belőle, ami jólesik – senki nem tud kontrollálni. Oroszul egy tanárnőnél tanulok egyedül. A nehézségek tornyosulnak, a rendhagyó ragozásba meg a komplikáltabb szavakba beletörök a bicskám. A karácsonyt a **tirol**i Alpokban töltöttem, Nancyval és a családjával. Ó, micsoda hegyek, micsoda hó! Meglepetve konstatáltam, hogy az Alpok nem a Normafa-lejtő, és a hó tulajdonsága, hogy mély és puha! Az utolsó napon már $\frac{3}{4}$ óras lesiklást rendeztünk Nancyval, 2600 méterről 1400-ra. Közölnöm kell, hogy a képen szereplő lány nem Nancy, vele csak ritkán találkozhatom. Sípartneremet Ineznek hívják, igen kedves, és öt hónap óta egyetlen barátnőm – persze Nancy kivül. Ezzel befejeztem, jó időkre, a beszámolást érzelmi ügyeimről.”

1952. január 14. Apu, Pityunak: „Letelt a szabadságom, amely tulajdonképpen csak abból állt, hogy kényelmesen éltem, majdnem minden nap 2-3 órára bementem a hivatalomba, ebéd után aludtam, és iszonyúan lumpoltam, mert 8 nap alatt háromszor voltunk moziban. Láttunk egy francia filmet, amelyről annakidején írtál: Botrány Clochemerle-ben. Itt óriási sikere van, napokkal előbb elfogynak a jegyek. Mindenki elmegy megnézni, van, aki azért, hogy alaposan megbotránkozhasson, a többiek (mi is), hogy jót röhögessen. Kár, hogy magyarra szinkronizálták, ez elvette az ízes francia beszéd savát-borsát, és kikököntette az embert a hangulatból, mert ilyesmi csak franciákkal képzelhető el, nálunk annyira képtelenség. Láttunk két német filmet is: Az alattvaló (Heinrich Mann regénye után elég jól csinálták), és egy gyengébb mesefilmet: Kőszív.”

Anyu ugyanaznapi leveléből kiderül, hogy influenzás, fekszik, apu végez el minden házimunkát a szabadsága alatt, még főz is.

1952. január 27. Apu, Pityunak: „Ma kezdődtek a 60. születésnapom előünnepségei. Itt voltak Éváék valamennyien, átnyújtották a gyerekek fényképeit, anyu a tiedet bekereteztette. Fruzsi a döntő percben megtagadta az ünnepi vers elmondását – amit később, az ünnepségek lezajlása után, kéréstlenül is elmondott. Itt jegyzem meg, hogy a 2-éves Fruzsa irodalmilag igen művelt: a kisujjában van Arany 'Családi Kör'-e, Petőfi 'Füstbe ment terv'-e, József Attila 'Betlehemi királyok'-a, stb. Kaptam ezenkívül egy egészen új kalapot (régiből alakítva), és nagy ünnepi ebédet. Az ünnepségek kedden folytatódnak, az öregekkel: Zsófiék, Babáék, Keresztes Ilonka, Rózsa Annus, Timár Pali jön uzsonnára. Köszönöm a küldött fényképeket, összehasonlítottam érettségi képeddel: hát megemberesedtél, de nem változtál. Örülök neki.” Most apu is panaszkodik, hogy nem elég részletes a beszámoló a Nancyéknál tett látogatásról, „így csak fátyol mögött mozgó árnyakat látunk. Leveled oly sokára jött (a két utolsó levél dátuma közt 5 hét), hogy már aggódtunk.”

Ugyanebben a borítékban az én levelem Pityunak, beszámoló apu születésnap ünnepségéről és a gyerekfényképekről: „Erre az alkalomra csináltattuk a fényképeket, neked is küldöm a sorozatot. Pankáról nem túl előnyös, de ezen szerepel az általad tömött elefánt.

A közös képen ő is nagyon jó, és roppant jellegzetes a rajzoló Fruzsza csücsörítő dumálása. A te képeid ragyogóak, különösen a szívek. Mi is síztünk, méghozzá a Határőr utcában (alias Hieronymi). Kaptunk egy óriási sütemény- és csokicsomagot Hollandiából, feladó nélkül, gondolom ottani barátaitól. Nagyon köszönöm nekik—de neked megvallom, kétes érzelmek közt fogadtuk, mert nagy volt rá a vám (180,-- Ft). Egyébként most több pénzünk lesz, mert állami nyelvvizsgák voltak, mindketten levizsgáztunk 3-3 nyelvből és most nyelvpótlékot fogunk kapni.”

1952. február 5. Anyu, Pityunak: „Éva fizetése szépen emelkedett a nyelvpótléktól, ha nem lenne teher a házon, nagy könnyebbség volna.”*

*Pali apja ugyanis kölcsönt vett fel 1936-ban az építkezéshez, és ehhez életbiztosítást kellett kötnie. Halála után az életbiztosítást, a háborúra való tekintettel, érvénytelenítették, de a kölcsönt évekig fizettük vissza, nagy nehézségek árán.

Apu, ugyanebben a levélben: „Anyu elmulasztotta megírni, pedig az ő reszortja lett volna, hogy vasárnap nagy születésnapjára zsúr volt Fruzsánál. Most mutatkozott be először a társaságnak. Három fiút (Huzella Péter, Korolovszky András és Fűsy András), és egy lányt (Aranyi Krisztina) látott vendégül. Volt bábszínház, kakaó és kalács, szóval teljes siker.”

1952. február 9. Apu légitársaság lapja Pityunak: „Anyádnak nagyon rosszul esett, hogy Éva születésnapjáról nem emlékeztél meg levél útján. Annak jelét látja ebben, hogy egészen elszakadsz tőlünk. Én nem látom ilyen sötétnek a dolgot, Éva egy szót sem szólt. Most azért írok, nehogy ez febr.25-én, az ő születésnapján megismétlődjön és evvel végleg kétségbeejtsd anyádat. Ha elfelejtkeztél volna, pótolod sürgősen, nem baj, ha egy kicsit későn érkezik, sok mindent rá lehet fogni a postára.”

1952. február 14. Pityu mindhármunknak. „Majd legközelebb beszámolok ausztriai síkirándulásunkról. Most tájékoztatás véget csak annyit közlök, hogy a fényképen szereplő lány nem Nancy. Őszintén szólva nem szívesen írok erről, de Nancyval csak ritka alkalmakkor találkozom, sípartneremet Ineznek hívják. Igen kedves, és 5 hónap óta egyetlen barátnőm – persze Nancyn kívül.”

1952. február 17. Anyu Pityunak. „Deák Péterének gyönyörű, 4 kg 20 dekás fiuk született, a kis Péterke, valóságos ritka csoda ennek a vékony asszonynak ekkora gyerek” (*akit később Hosszúpéternek nevezünk, hogy megkülönböztössük apjától és Péterke fiától – úgy látszik, más név nem jut eszükbe*). A címük: Május 1. tér 6., itt laknak mind együtt.” (2 szobában, a fiatalok csak a szülők szobáján keresztül juthatnak ki még a fürdőszobába is. Pokoli lehet.) „Jó, ha tudod az utcanév változásokat: a Széll Kálmán tér már Moszkva tér, a Horánszky most Makarenko utca, a körútak Lenin, Tolbuchin, az Andrássy út Sztálin, az Apponyi Felszabadulás tér, az Oktogon November 7. tér, a 83-as villamos a Vörös Hadsereg útján jár, a Berliini tér Marx tér, az Erzsébet tér Sztálin tér, stb. Igen regényes ez a sok szép orosz utcanév, szinte egy gyönyörű orosz városban érzi magát az ember...”

Apu ugyanebben a levélben: „Mit szólsz hozzá, hogy megszületett a család jövődő maiorescója, a 4. lord? Igen nagy az öröm a családban. Figyelmeztetni akarlak azonban arra, hogy krónikusan elmaradó levélírási megindokolására találj ki valami okosabbat annál, hogy nem érsz rá. Véleményem szerint, ha akarsz, tudsz kéthetenként egy órát levélírással fordítani, azaz egy órát így velünk tölteni. Mikor levelet kapunk tőled vagy írunk neked, úgy érzem, azt az órát az írással vagy olvasással, együtt töltöttük el, és ettől az örömtől nem szabad megfosztanod bennünket. Mi kérlelhetetlenül megírjuk a heti levéladagunkat.”

1952. február 21. Párizs. Mint minden január-februári levélben, sorra és rendkívül kedvesen gratulál a születésnaposoknak (Apu január 29, én február 7, Anyu február 25.). Ebben a levélben beszámol a Nancy családjával töltött síelésről, és az olajigazgató papáról. „Nem tartoznak a jó és egymást dédelgető holland családok közé. Keveset volt együtt a család a négyéves koncentrációs tábori elválasztottság ???, majd az apa és anya indonéziai tartózkodása miatt. Faire-en, barátságosan kezelik egymást, de nem sokat törődnek a gyerekeikkel, és azok sem kérik ki a szülők tanácsát. Nancy néhány év óta a maga keresetéből él, és mániákusan visszautasít minden apai támogatást.”

1952. február 22. Anyu Pityunak. Nagy örömet szerezteél gratuláló leveleddel. Sokat izgatom magam, ha sokáig nem jön hír tőled, különösen most, hogy megint fekszem: két hónap óta folyton visszaesem az influenzába. Egyedül vagyok itthon, egyebet sem teszek, mint rád gondolok. Eszembejut a spárgákkal keresztül-kasul szőtt gyerekzsoba, melyekkel sürgönyöket továbbítottál, pl.: 'Kérem a tízórait!' Meg eszembejut, ahogyan a legnagyobb játék közben is beszaladtál hozzám, 'Itt vagy?', megcsókoltál és futottál vissza a játékhoz. Örülök, hogy sportolsz, síelsz. Veress Pali most jött meg egy heti mátrai síelésből, szakszervezeti beutalással volt, remélem felszedett egy kis húst meg szint, mert sovány és sárga volt megint. Éva rengeteget dolgozik, gyakran este 9—1/2 10-ig bent van, és csak alva látja a gyerekeket. Nem írtál a képekről, pedig nagyon tetszettek, Éva alig várta, mit szólnak hozzájuk. Éva most nem kövér, olyan szép, mint a legszebb idejében volt, de csak a hivatal és a legszűkebb család látja. Jenő bácsiék címe nem változott, csak gazdát cserélt a ház.*

*Ez azt jelenti, hogy Matyi rendőrségi összeköttetéseknek köszönhetően, elmaradt a kitelepítés, de a Pasaréti téri házukat államosították. Szerencsére a lakásukban maradhattak.

1952. február 24. Apu Pityunak. „Nagyon örültünk a levelednek és a fényképeknek *fotó* Eszembejutnak a párizsi éttermek, ahol sorban ülnek az utca mentén az emberek. Mégiscsak jobbak a mi különálló asztalaink – persze csak elméletben, mert gyakorlatban nem járunk sehova. Volt elég izgalom múlt héten: Kariék fehérvári üzletházát államosították, amely eddig az üzlet államosítása ellenére tulajdonukban maradt és a mai viszonyok között jelentős jövedelmet biztosított nekik és Paliéknak. Antal Jenőnek* államosították bérvilláját és ráadásul másnap értesítést kapott, hogy nyugdíja csökkent 300 forinttal. Közben rájött, hogy a Pasaréti téri bérvilla államosítása nem érinti anyagilag és legalább nem lesz rá gondja, és a nyugdíja is maradt annyi, mint egy szakmunkás fizetése. Én személy szerint nem vagyok érdekelve, és Veressék sem, megtarthatjuk ingatlanunkat és fizetésünk változatlan, sőt Évavé szépen emelkedett.

Antal Jenő (1879—1963) a Riegler papíráruhágyár vezérigazgatója volt. Valamikor a 40-es évek elején nősült meg először, akkor vette feleségül a 21 évvel fiatalabb Zsófit, anyu hugát, Csillag Imre özvegyét. Jóeszü, jóhumorú ember volt, a házassága előtti időket méla sóhajjal, enyhe gúnnal úgy emlegette: 'Ez akkor volt, amikor még nem voltam boldog.' Zsófi 1971-ben halt meg.

1952. március 1. Éva Pityunak. „A fénykép alapján el vagyok ragadtatva Nancytól, nagyon helyesek vagytok így együtt. Nancynak szellemes, finom, szép kis pofija van, helyes teremtés lehet. Szereted? Komoly ez? Mind bánjuk ám, hogy a múltkor úgy rádförmedtünk a nők miatt (akkor egyszerre kicsit sok volt), és most emiatt nem tudod, miről írjál. Ptóbáld meg úgy, mint eleinte, írd mindenről. Az első években úgy éeztük, hogy tudjuk követni az életedet, de most szörnyű lukak vannak. Ha ilyen nagy időközökben írsz, akkor csak a fontos dolgokat lehet mefirni, olyan meg nincs mindig. Panka már el-elereszti a rácsot, és ha sikerül megállni, büszkén felnevet. Halandzsázik, de nem beszél semmit. Fruzsza 10 hónapos korában már egy

csomó szót használt, de nem állt. Pankára azt szoktuk mondani, hogy szép, de buta. Hanem nagyon szép ám: gömbölyű, pirospozsgás, keményhúsú, göndör szőke, és óriási szürke szeme van, felkunkorodó pillákkal. Fruzsza szinte minden versét tudja Weöres Sándor Gyümölcskosár-kötetének, leül Panka mellé, és 'felolvassa' neki. Panka nagy szemekkel hallgatja. Viszont a kis angyal azt mondta a napokban Ildinek: 'Olyan emberi pofád van, mint a rosseb!' Ugyanis amióta tavaszodik, reggeltől estig az utcán van, a környék srácaival, alig lehet hazacsalogatni. * * *Micsoda idilli város: az utcánkban egyetlen autótulajdonos sem volt, a gyerekek kint lehettek.*

1952. március 7. Anyu Pityunak. „Apu ma itthon maradt ágyban, elég gyakran vannak érgörccsei a lábában. Sokat kell veszekednem, hogy pihenjen, lehetőleg korán jöjjön haza: a pihenés fél gyógyulás volna.”

Apu ugyanebben a levélben: „Szép lehetett az osztrák hegyekben, a hó birodalmában – csak egy kissé mondén, és ezáltal el van rontva a természet. Igazi sporthoz menedékházi priccs vagy gyilkostavi szénapadlás illik. Sajnos most ritkán kirándulok, nincs igazi turistatársaságom, a régi szétzüllött. Nem is volt jó bakancsom, a tavalyi lábtörést is ez okozta, és csak most sikerült megcsináltatni, tegnap kaptam meg régi pompájában, teljesen új, nem foltozott, kitűnő talppal. Szóval most már majd útnak indulok.”

Részlet Pityu 1952. márc.12.-i leveléből: "Péternek, Évinek és Ducy néniéknek ezúton szívből és nagyon sok szeretettel gratulálok. Örülök nagyon boldogságuknak, meg annak is, hogy valódi Deák született a családban, aki teljes joggal igényt tarthat a grófi címre és birtokra. Sok szerencsét a srácnak. Megjegyzem, annyi gyerek jött a világra távozásom óta, hogy az új nemzedékkel való ismerkedésem komoly munka lesz." ez nem kell a könyvbe, de megküldtem Mindkét Péternek, egyelőre itt hagyom.

1952. március 26. Anyu Pityunak. „Ma Éva hivatalosan, kiadó és nyomda-ügyben, Békéscsabára repült, holnap d.u. jön meg. Vacak az idő, esik, fúj, hideg van, remélem szerencsésen hazaérnek. Lakásunkat államosították, az egész házét, de egyelőre bennmaradhatunk” (Mese u.). Ugyanitt apu: „Március az idei év leghidegebb hónapja, ma is erősen fagy és mindenütt hó van. A háznak nincs szene, így a kis fakályha ad csak úgy-ahogy meleget.”

1952. március 29. Pityu mindnyájunknak, „Párizsból”: „Szeretem a 16. kerületet, ahol lakom. Csendes, nagyobbbrészt kertés házak, én egy nagyobb bérvilla első emeletén lakom. Néhány klassz vendéglő, ahová művészféle emberek járnak. Ezekbe természetesen sok sznob is jár, akik, elég drabálishan, utánozni akarják Saint Germain des Pres világhírességeit. Kósza költők és költőnők rendeznek műsoros estéket, éjfél felé az asztalra állva egész jó alkalmi verseket mondanak el. Inez jóvoltából érdekes emberekkel, főleg színészekkel ismerkedtem meg. Őt itt mindenki ismeri, az utcán nagy lelkesedéssel üdvözlök. Inez 27 éves, az apja valami szivargyárat örökölt rettentő gazdag nagyapjától, ő maga művészeti érdeklődésű volt, egyetlen komoly foglalkozásként metszeteket gyűjtött. A gyűjtemény, a fényképek és a kevés megmaradt metszet alapján, gyönyörű lehetett. Főleg rézmetszetek, tájakról, atlaszok. Néhány Magyarországot és városait ábrázoló képet is felfedeztem. A kollekción egy része most a városi múzeumban van. Inezt valami zárdában nevelték, de ez már nemigen látszik meg rajta. Sokszor volt szerelmes, de soha nem sikerült az igazit megtalálnia.”

A levelek borítékai nincsenek meg, de a levelezőlapok feladójaként az ő neve alatt c/o Peter Gál szerepel, tehát Münchenben lakik.

1952. május 23. Apu és anyu sűrűn telegépel, expressz, ajánlott, légiposta levelezőlapja. „Március 30. óta nem kaptunk tőled hírt, talán ez a lap hamarabb elér. Jól vagyunk, kisebb-nagyobb betegségektől eltekintve. Anyu kezd mgint panaszkodni a gyomrára. Egyébként váratlanul pénzhez jutott (500,- firt), aminek nagyon örült, én kevésbé. *Feltehetően Pityu küldte, szabálytalanul.* Most törí a fejét, mit csináljon vele – persze Éva is részesedik, valószínűleg fotelhuzatot kap. Most könnyebb lesz az élete, mert 2 hónap után végre Éva és a beteg Zsófi is kapott segítséget.”

1952. június 14. Anyu sürgönye Gál Péternek, Párizsba. „Suergoenyvalaszt hogy vagytok pityu írjon legalább levelezoelapot mindnyajan jól vagyunk evaek vasarnap utaznak lellere. Annus neniek”

innen nyilván hiányzik Pityu várva várt jelentkezése

1952. augusztus 17. Apu Pityunak. „Nem nagyon alkalmas időt választottál olaszországi útra, az olasz kánikula nem alkalmas városnézésre. Nálunk szörnyű a meleg, alig esett augusztusban, mindenki az aszályra panaszodik. A hivatalban sültünk-főttünk, utána a ¾ órás villamosúton. Otthon azonban fogadott a Mese u. áldott hűvössége, a frigidaire-ben hűtött ital és a kényelmes nyugágy. (A frigidaire-t nemrégén szereztük be, feláldozva a Praktiflexemet, miután az ostrom óta úgysem fényképeztem.) Amint anyu leveléből láthatod, a lakásunk veszélyben volt. Egy szép júniusi napon eljöttek lakásunkat felmérni, mert, mint közölték, egyik szobánkat kiigényelték, tekintve hogy egyedül élő házaspárnak csak egy szobára van joga. Ezt megelőzőleg az alattunk lakó Lukácsékhoz már be is utaltak egy házaspárt, akiknek kénytelenek voltak nagyobbik szobájukat átengedni, és hogy a közös konyha gyötrelmeitől szabaduljanak, a cselédszobát is odaadták. Az új lakójuk gondolt egy nagyot, és azt kommandálta újdonsült sógorának és bajtársának, hogy igényelje ki ugyanezt a szobát a mi lakásunkból. Mihelyt erről értesültem, megfellebbeztem, hivatkozva a fennálló rendeletre, amely szerint mérnöknek és osztályvezetőnek külön dolgozószoba jár, és hivatkoztam azokra a nagyjelentőségű tervezési munkákra, amelyekkel irodánk foglalkozik, és amelyekeken itthon is kénytelen vagyok dolgozni. Kérvényem még nem nyert elintézését, amikor egy vasárnap délután az igénylőnk, Lukácsék lakásában, rálőtt feleségére (de nem találta el), utána magára fordította szolgálati fegyverét és azonnal meghalt. Képzelted, milyen izgalmak voltak Lukácséknál. Azóta írásban is megkaptam a mentesítő végzést.”
(*semmi koze nem lehet ennek a kihalgatashoz, ami 1949-ben törtent*)

Ugyanebben a levélben, augusztus 16-i dátummal, anyu Pityunak. „Állítólag Évának lesz alkalma elküldeni ezt a levelet kb. 20-án. Megjött a mentesítés a lakásra, Mária néni szobájában (a cselédszoba) úgyis lakik egy Sztálin-akadémiai tiszt (volt Petőfi-akadémia).” Ezután anyu sorra beszámol az egész családról. Zsófi munkát keres, Ottó szerencsére már nem katona, Matyi külföldön van. Kari, Baba állást keres, icipici üzletük is megszűnt. Péter kiszolgál egy népboltban, Pali kistisztviselő egy vállalatnál Fehérváron, Timár Pali az IBUSznál, sokat dolgozik, mégis alig tud megélni.

1952. augusztus 20. Éva Pityunak. „Két hétig nyaraltunk Balatonlellén Fruzsával – Panka anyuénál volt. Nagyon élveztük Fruzsát, akinek legnevezetesebb balatoni aranyköpése a megérkezéskor ez volt: 'Né! Tele van vízzel az egész Balaton!' *fotó* Az aranyköpések elmesélésénél lassan meg kell nevezni a szerzőt, mert Panka a maga 16 hónapjával is beszélni kezd, és ilyeneket mond: 'Adoda Panka kávé!', 'Ott a tócsa, cúnnya', a pisire. Ötig számol, tud egy pár dalt, szövegestül szépen éneklí, szóval csodagyerek. De főleg rendkívül kedves, hízelgő (csak a legközelebbi rokonokhoz), vidám, és Fruzsival imádják egymást. Ha megszidom Pankát, szembeáll Fruzsával, és hatalmas műbögést rendez, könnyek nélkül, mire Fruzsá affektálva, túlzó mozdulatokkal két keze közé fogja a kicsi arcát és azt mondja: 'Ne

sírj, Pankicikám, nem bánt!’ Bárkinek nekimennek ököllel, ha az a másikat, vagy engem bántani akar. És látnád azt a jelenetet, amikor hazaérek a munkából! Mind a ketten a teraszon lesik, mikor jövök (Fruzsza a napokban azt mondta: ’Nem tudom kigondolni, miért nem jön már az én édes anyám’), és ha meglátnak, vad indiántáncba fognak, ölelik a térdemet és úgy viselkednek, mint a kiskutyák. A mesére mindkettő örülten figyel, játékot, bölgést, mindent azonnal abbahagynak érte. Egyébként sokat veszekszenek egymással és Ildivel is a másik játékáért. Gondolkodunk, ne adjuk-e ősszel Fruzsát óvodába, neki jó lenne, de sajnálom a kicsit, megszokta, hogy mindig együtt vannak. Látnod kellene, hogyan vonulnak kézenfogva az utcán, vagy ülnek egymás mellett asztalnál, hancúroznak reggel az ágyban. Panka bátor, szereti az állatokat, mindenre felmászik, nyújtón hintázik. Fr. változatlanul gyáva, ő viszont az emberektől nem fél. Előfordult, hogy külföldi vendégeket (legutóbb belgákat, akik a levelet is viszik) kalauzoltam a Szépművészetiben, és Fruzsát magammal vittem. Mikor elfáradt, leültettem egy teremben és továbbmentem, de hamarosan aggódva mentem vissza, hátha megijedt egyedül. Nagy társaságban találtam: éppen cercle-t tartott a teremőr-néniknek, már elmesélte, hogy hívják a testvérét, hol lakunk, hogy az utca kavicsos (*emlékszem, 1956 után aszfaltozták, Zsókával a karomon elhasaltam a kavicsokon*), autón jöttünk, stb. Úgy lelkendeztek érte, hogy már szinte szégyeltem magam. Jaj, csak megmutathatnám neked őket!”

1952. szeptember 2. Megérkezett a Ti és Évák hosszú levele, tíz ragyogó fényképpel és hajfürtökkel. Elképzzelhetetlenül örültem mindennek. Egészen elszontyolódtam, amikor megtudtam, hogy a gyerekek minden este tölem is elköszönnek. (*Esti imádság helyett ezt mondtuk mind kórusban: Jó éjszakát Apának, Anyának, Fruzsikának, Pankának, Nagyanyinak, Nagyapinak, Nagymamának, Ildikónak, Évinek, Pityunak, Esztinek (vagy másik illetékes bébiszitternek) jóéjcsaká ki-vá-nunk!*) A gyerekek fényképei mérhetetlen sikert aratnak. Fruzska és Panka vigasztalására szolgálhat, hogyha már ők nem is ismerik a nagybátyjukat, őket a nagybácsi minden ismerőse nagyon szereti.”

1952. szeptember 12. Éva Pityunak, ezt is külföldi ’békeharcosok’ vitték. Részletes beszámoló a lányokról, a végén: „Nincs szebb látvány, mint amikor kérésükre reggel egy ágyba teszem őket, szőke és barna kócos fejük egymás mellett a párnán, szopják az ujjukat és mosolyognak egymásra. Egyéb mesélnivalóm nincs, elég sokat dolgozunk, de mind a ketten szeretjük a munkánkat, egymást, a gyerekeket, a lakásunkat, így végeredményben elégedettek vagyunk. Anyuék is sokkal nyugodtabbak mostanában, jó a hangulat.”

Ugyanebben a levélben anyu: „Apu megkapta a beutalását a szabadsága idejére, két hétre megyünk a Lövérekebe, én majd a közelben keresek egy olcsó szobát. Matyiék nagyon jól érzik magukat Kínában, most éppen nyaralnak a Sárga-tenger partján. Voltam velük az állatkertben, Panka otthon halandzsával vegyes előadásban számolt be róla. Éva most nagyon szép megint, a külföldiek kísérijeként szórakozik, utazik, autón hozzák-viszik, így pihen, nem lestrapált, ez meg is látszik rajta.” (Vallomás: egy belga, egy bolgár és egy olasz békeharcos vadul udvarolt, reménytelenül, de azért jól esett, hogy még nő is vagyok, nem csak mama.)

Apu is írt ugyanekkor: „A Sopron azért még nem biztos, előfordulhat, hogy az utolsó pillanatban még sem Sopronba, hanem Balaton-Zamárdiba mehetek. Azelőtt a feleség is mehetett az urával, most, úgy látszik, egyes rebellis férjek kívánságára, nem engedélyezik. Az akció lényege, hogy a dolgozók igen kedvezményesen, napi 8 forintért, kapnak szállást (3-4 ember egy szobában) és kielégítő minőségű ellátást. Az anyu helye napi 45-50 ft lesz. Régen nem írtam magamról, szeretnék informálni a helyzetről. Egy tervező irodának vagyok osztályvezető mérnöke; ez tulajdonképpen nem tervező osztály, hanem a tervezés műszaki adminisztrációs részét bonyolítja. Fizetésem cca 60,000 franknak felel meg, ami kb. 30 %-kal kisebb a maximálisnál, szóval magas fizetésnek számít – de nem nehéz elkölteni. 45

% megy kosztra, 10 % lakásfenntartás, villany, telefon, gáz, 5 % takarítás, mosás, 20 % személyes kiadások, 10 % némi ruházati beszerzések és kb. 10 %-ot félreteszek. Szóval nem lehet belőle nagyokat ugrálni, de nyugodt megélhetést biztosít, néha vendégeket is fogadhatunk, gyerekeket, unokákat megvendégelhetünk, sőt bajba jutott ismerősöket (pl. Kruchina Károlyék) úgy 3-4 havonként élelmiszer-csomaggal megörvendeztessünk.*

*Ez is kedvenc álláspontomat támasztotta alá: 1944-ben, amikor kijött a rendelet, hogy csillagos házba kell költöznünk (amit egyébként nem tettünk meg), igyekeztünk az Endresz György téri lakást ismerősnek juttatni, és szóltunk Kruchináéknak, akik el is jöttek, mindent végigjártak, és nagy mérgemre úgy beszéltek egymással, mintha mi a világon sem volnánk: 'Ezt az ajtót áthelyeztetjük, itt lesz egy beépített szekrény, stb.' Később, Anna Frank naplója olvastán ez megint eszembe jutott: eljöttek a barátnői, mikor híre ment, hogy őket elviszik, és elkérték a teniszütőjét, síjét, stb., mondván: Neked úgy sem lesz már szükséged rá. És lám, nem lehettek annyira gonoszok, ha anyuék, amikor ők voltak bajban, segítették őket. Arra nem emlékszem, hogy tényleg ők költöztek-e a lakásunkba, ahová mi, őszinte örömmel, nem mehettünk többé vissza, mert laktak benne.

1952. szeptember 7. Apu megírja Pityunak, hogy most érkeztem meg Galyatetőről, ahol egy hetet töltöttem nyugati békeharcosokkal: egy idősebb angol: Goldring író, egy dán fiatalember, és itt ismerkedtem meg Carlo Lazagnával, Genova kommunista polgármesterével (legalábbis, mint volt macquisard, fontos vezetőségi tagja volt a városvezetésnek), akivel soká leveleztem, és aki 1960-ban megszervezte Pali első külföldi kiállítását.

1952. október 12. Anyu Pityunak: „Parádi pihenésünknek vége, sajnos nem volt jó az idő, de azért jól éreztük magunkat, kis és nagy kirándulásokkal. Már a másfél éves Panka is jól beszél: 'Jó vagy, Irénke, főzol nekem vacsorát', vagy: 'Buta vagi, Fuzsika, mélt félsz a kutyától, nem bánt.' Bezzeg ő nem fél, őt kell féltetni, mert minden állatnak nekíront, simogatni.”

1952. november 10. Anyu Pityunak. „Még most is a telefonbeszélgetés hatása alatt vagyok, akkora örömet szerezte ezzel a hívással, igen szívfacsaró, hogy ez szenzáció. Igazán addig jó a szülőknek, amíg a gyerekeik kicsik. Pityukám, ráérsz még a nősüléssel, 30-32 éves korodig. Milyen túl fiatal volt Veress Pali, pedig 30 volt. Hátha addigra itthon nősülhetsz. Apu: „Elképzelheted, milyen izgalom volt szombat délben (véletlenül otthon voltam), amikor a központ közölte, hogy 1/2 10-kor Bern fog minket keresni. Az izgalom estig fokozódott, azzal a félelemmel, hogy a viharos idő miatt nem lesz használható a telefon., de szerencsére a huhogások nem váltak be. Utólag megbántam, hogy ilyen hosszúra (drágára) nyúlt a beszélgetésünk, mégis olyan jól esett hallani kissé megváltozott hangodat. Köszönjük ezt az ajándékot.”

1952. november 21. Úgy látszik, az ajánlott, tértivevénnyel érkezett légiposta levelek túrheterőbben érkeztek oda, anyuék kéri, ő is írjon így. Apu megírja, hogy elutaznak Garzó Zoltán bácsihoz Órszentmiklóásra, mert a fia temetésére nem tudtak elmenni (Zoli öngyilkos lett, 32-évesen). „Örülök, hogy könyvtárt alapítasz (mindenesetre könnyebb, mint családot, és a fenntartása is lényegesen olcsóbb. Szívesen gyarapítanám a könyvállományodat néhány magyar könyvvel, írd meg, mi érdekelne. Sajnos csak 1951 után megjelent könyvet lehet kiküldeni, és sem műszaki, sem tudományos könyvet, sem szótárt, azonban történelmi, szociológiai, szépirodalmi művet igen.

1952. november 30. Pityu Párizsból. „Nagyon megilletődtem a telefonbeszélgetés hatásaként. Szinte hihetetlen élmény volt, a hangokat hallani!” *Alighanem ez volt az első telefonbeszélgetés, elmondhatatlan izgalommal vártuk, négyen ültük körül a telefonkészüléket a Mese utcai lakásban. Anyu finomakat kínálgatott, sürgés-forgás közben véletlen lerántotta a készüléket és az megsüketült. Megmerevedtünk a rémülettől, egyedül Anyu találta fel magát, átfutott a szomszédba és megszerezte kölcsön a telefonkészüléküket. Egy perc múlva már be is jött a hívás.*

1952. december 2. Apu Pityunak. „Évák alig mernek fűteni, csak 5 mázsa szenet kaptak, meg is fáztak a gyerekek. Szótárgyűjteményed gyarapítása érdekében az állami könyvesbolton át elküldtünk egy 5-nyelvű sportszótárt karácsonyi ajándékként, az olympia tiszteletére jelent meg. Nem hiszem, hogy sok hasznát veheted, de olyat akartunk küldeni, ami biztosan nincs meg neked. Remélem, a karácsonyt baráti körben kellemesen fogod eltölteni, emlékezve a családi karácsony esték örömteli hangulatára.” Legszebb karácsonyi emlékként dédelgetem az éjféli miséket: rendszerint elmentünk apuval kettesben a régi, romantikus kis városmajori templomba – anyu már fáradt volt, Pityu még kicsi --, én előre kigondoltam, a Majoron át baktatva, milyen mély filozófiai kérdéseket fogok feltenni, és a mise alatt hogyan folytatom magamban a beszélgetést. A legnagyobb ajándék pedig, amire emlékszem, már a negyvenes évek elején, egy gramofon volt, karácsonyi lemezekkel, hogy így jobban tudjuk énekelni a Pásztorok, pásztorok-at és a többit. /A gramofont felszabadulás után Borsiczkyéknak hagytuk, akik lelkes és hozzáértő jazz-hallgatók voltak, és a bútoraink, holmink, sőt egyidőben Pityu rejtegetésével ezt nagyonis megszolgálták.

1952. december 13. Pityu haza. „Hetenként négy szabad estém van, ilyenkor azt sem tudom, mivel foglalkozzam előbb. Olvasásnak, tanulásnak olyan végtelen lehetőségei nyílnak, annyi mindent szeretnék megtudni, hogy gyakran csak fel-alá sétálva ábrándozom, mi mindent csinálnék, ha rászánnám magam, hogy leüljek. Eddigi beszámoló a munkáimról elég nagyképpen hangzik, pedig csak éreztetni akarom, miképpen élek. Megelégedéssel állapíthatom meg, hogy tanulási kedvem nem csökkent, sőt növekedett. Ezzel szemben memóriám igen gyenge: mindig is könnyen tanultam, még könnyebben felejtettem. Elég, ha azt mondom, hogy egyetlen iskolában tanult verset sem tudok kívülről, és talán 5 görög szó sem jut eszembe.

Anyu kérdezi, szívesebben lakom-e új lakásomban, mint a régiben. Természetesen. Életkörülményeim sokkal kedvezőbbek, nagy szó az anyagi függetlenség. Munkám is talán nem egészen hiábavaló. Elég sok előadást írok mostanában. Nem érzem magam érettnak arra, hogy másoknak tartsak előadásokat, de ha már a körülmények úgy hozták, butaság lenne nem élni az alkalommal. Hetenként egyszer tartok a könyvtárban (*felteszem, h. ez a SzER*) ismeretterjesztő előadást, olyan témákból, amelyekhez valamit konyítok. Persze büszke vagyok rá, hogy alkalmat adnak ilyen működésre, szeretnék is néha egy-egy ismerőst a hallgatóság soraiban látni. Történelmi témákról beszélek, valami népművelési sorozat keretében. Egyszer talán Mackó bácsit (*Apu*) is rábírom, hogy beüljön a könyvtárba, meghallgatni. Igen sokat adok a véleményére. (*Nem értem: teljesen világos, hogy a rádióelőadásokról beszél. Három lehetőség van: vagy Anyu ez előtt hallotta meg valamikor a hangját a Rádióban, és már mindent tudtunk, vagy ők ketten tudták, de nekünk nem mondták meg kiméletből, vagy esetleg nem értették meg, hogy Münchenben van, és a környezet és az emberek leírása, amit nem másoltam ki a levélből, már nem a franciákra, hanem a németekre vonatkozik.*) Egy folyóirat számára is irogatok. Barátaim: fiatal emberek adják ki, néhányan igen tehetségesek közöttük. Irodalmi lap, igen szép kiállításban, büszkék vagyunk rá. Szerkesztői közül néhány Mancsi (Éva) barátja.*

*Ez volt a kitűnő Új Látóhatár, Münchenben jelent meg, egyik alapítója Márai Sándor, munkatársak Szabó Zoltán, Kovács Imre.)

A legközelebbi számban egy, a szocializmus fejlődéséről szóló előadás fordítását jelentetem meg. A folyóirat természetesen egy vasat sem fizet, de szívesebben csinálom, mint a jólfizetett könyvtári munkát. Egyébként alapító tagja vagyok a folyóiratnak, ami rakás pénzembe került. Csodálatosképpen a sajtótermékekkel szaturált közönség nagy érdeklődést mutat.”

1952. december 20. Apu, Pityunak: „Kari bácsi végre kapott állást, a volt MABI kórház (Magánalkalmazottak Biztosító Intézete, később Kútvölgyi) anyagbeszerzésében, egyelőre csak ideiglenesen. Fizetése negyede az enyémnek. Timár Pali állása a hivatal feloszlása folytán megszűnt, ugyanez a helyzet Deák Palinál is.”

Anyu ugyanakkor: „A telefonod óta semmi hírt nem kaptunk, Évák egy borítékot, benne egy cédula, boldog Mikulást-kívánsággal, de egyéb semmi. Most nagy szenzáció van: néha kapni narancsot, de 40 Ft kilója. A karácsonyi előkészület könnyebb volt, mert csak 1-napos az ünnep, nem kell kétnapos evészet, és közös megegyezéssel csak a gyerekek kaptak ajándékot.”

1952. december 21. Én, Pityunak: „Nagyon sok dolgom van mostanában, éppen e héten Aragon, Triolet és Neruda *fotó* 'ange-guardien'-je voltam.* **fotó**

*ide egy bekezdéssel lejjebbről Tiszteletükre, stb.

Ez elé: Közben én rendeztem meg, stb..

Persze a mieink is megjelentek és óriási sikert arattak. Fruzsza rajzolt neked egy babát, hogy olyat hozzon neked a Jézuska. A napokban kihallgattam a szomszéd szobából, mikor ezt írta a Jézuskának: 'Édes Jézuska, hozzád anyának egy pullover, Pankának egy babát, nekem egy kis padot rajzoláshoz, kérlek szépen hozzád apának egy labdát!'

*Tiszteletükre az Orsz. Béketanács összehívott néhány franciás műveltségű író.

Aragon hosszú és igen magasröptű előadást tartt, és ó jaj! én voltam a tolmács. Nem állt meg mondatonként, percekig beszélt egyfolytában, rettentően szenvedtem, és akkor ütött be a krach, amikor belépett barátságtalan főnököm, Nemes György, és én ijedtemben teljesen elvesztettem a fejemet. Kétségbeesetten sügtam sorra a legjobb franciásoknak: Somlyó Gyurinak, Boldizsár Ivánnak és a többieknek, segítsenek, mit mondott Aragon, de mindegyik csak rázta a fejét: 'Nem figyeltem'. Végül megkértem, ismételje meg az utolsó részt – felejthetetlen lebógés volt.

1952. december 28. Apu, Pityunak: „Április óta megérkezett az első leveled, a nov. 30-án írt VII. számú (az V. és VI. hiányzik). Nagy volt az öröm, különösen a levélből kiérző vidámság esett jól. Nálunk a hagyományosan díszített karácsonyfa, a rácos ponty, a jó vörös bor, és főleg a gyerekek öröme tette ünnepélyessé, másnap jókedvvel mentünk dolgozni.” Utóiratban apu azt kéri, időnként küldjön 'akciós csomagot' Kruchináék és Veress Icuka és Kati számára, mert nagyon rászorulnak. „Az előbbieket mi, az utóbbiakat Évák támogatják, de persze ez édes-kevés.”

Ugyanitt anyu: „Vicces volt a karácsony. 24-én Éva és Pali is éjjelig szolgálatban volt, másnap volt csak ünnep, családi ebéd után a rendes délutáni alvás a gyerekeknek, és felébredéskor az ünnepség. Dóra, Évi, Ildi és Timár Pali volt ott. A gyerekek babát, babaágyakat kaptak – ezeket én szereltem fel ágyneművel, építőkockát és kivarrojátékot. Boldog voltam a leveleddel, ez volt az első és legszebb ajándék, éppen karácsony előtti napon jött meg.”

1953

1953. január 12. Apu, Pityunak. Beszámol a családi bajokról: Timár Palinak nincs állása, az Ibusz idegenforgalmi osztályán dolgozott, de dec.15-én megszüntették az osztályt. Kilátásban volt egy főportáság a Széchenyi hegyi Golf szállóban, de erre nem találták alkalmasnak, nagy szakmai múltja ellenére. Megtakarított pénze nincs. Deák Pali bácsi állását egy hónappal meghosszabbították. Reménykedünk, hogy lesz állása, vidéken könnyebb a helyzet, csak ne volna adminisztratív alkalmazottnak olyan kevés fizetése (Kari és Baba együtt alig keres 1400 frt-ot).

1953. január 13. Anyu, Pityunak. „Fruzsika holnapután lesz 3 éves, és te még nem láttad! Egyik okosabb, mint a másik, Panka van most abban a korban, hogy nyíladozó eszét csodáljuk nap mint nap. Fruzsika olyan melegszívű, érzékeny, riadozó, még a bogártól, verébtől is fél.”

1953. január 25. Apu, Pityunak: „Az előbb kaptuk meg dec.13-án kelt leveledet, a lapalapítás hírével! Azt ajánlom, hogy semmiféle anyagi kötelezettséget, főleg kezességet ne vállalj, mert aztán évekig fizetheted. A lapalapítás igen szép és dicséretes passzió, de csak állandó ráfizetéssel tartható fenn. (*Pityu, milyen lap ???*)

Anyu: A gyerekek már félnapos óvodába járnak, kézenfogva, uzsonnatáskával, nagyon szívesen. Panka ugyan még kicsi ehhez az 1 és $\frac{3}{4}$ évével, de megszokta, hogy Fruzsika vele van, ha valamelyik kitipeg a szobából, máris keresi a másik. Egy Fruzsikáda: tudod, hogy a feketeszemű gyerekeket a hülye felnőttek azzal gyilkolják, hogy azt mondják, kormos a szemük. Ezt mondta egy boltban egy idegen Fruzsának. Fr.: Nem kormos.—X. Akkor miért fekete? –Fr. Mert úgy szeretem! – X. Látom, nem csak szép vagy, de okos is. Panka hamarabb tanulja meg a verseket és dalokat, mint a nagyok. Szép tisztán énekel is, Fruzsának sajnos botfüle van.

1953. február 7.-i és március 6.-i lev.lap, Pityutól. Panaszkodik, hogy óriási, 3-4 hetes késéssel érkeznek a levelei hozzánk, a mieink öhozzá, sok levelét, sőt még IKKA csomagját sem kaptuk meg. „A rettenetes késéssel érkezett hírek nagy örömet okoztak. Igen igen boldoggá tett a tudat, hogy még mindig egyforma szeretettel gondoltok rám. Magam éppen így érzek. Január elején, hosszú habozás után, mégsem telefonáltam.” Gratulál a születésnapomra, megírja, hogy 'Mancsi' két volt kollégájával találkozott: „rajongtak érte”. Nem tudom, kik lehettek, nyilván rádiós kollégák. Beszámol olvasmányairól, „A napokban a kezembe került Lincoln beszédeinek gyűjteménye. 1852-ben Lincoln, mint a liberális ellenzék vezére, követelte a Monroe-elv feladását Magyarországgal kapcsolatban, és az Egyesült Államok beavatkozását a magyar ügy érdekében. Érdekes, hogy erről a beszédről a magyar történelemkönyvek soha nem emlékeznek meg.”

1953. február 16. Anyu. „A ház végre kapott szén, 2 hét után megint finom meleg van. Pali bácsinak lett állása régi szakmájában, ugyanott, ahol Péter van. Péter feleségének, Évának, több a fizetése élete első állásában, mint apósának és férjének.” Március 10. Megint leállt a fűtés, nincs szén, apunál a hivatalban sem. Éváéknál van, de csak a gyerekszobát fűtik délutánoként, legfeljebb 15 fokra. Timár Pali végre elhelyezkedett, ideiglenesen, Éva segítségével.

1953. március 7. Pityu, haza: „Nagy öröm ért: csoportosan jöttek a levelek Budapestről. Egy nagyszerű fényképet is kaptam a két helyes kislányról. Köszönetképpen küldök fényképeket a sikirándulásomról az Alpokban. Erősen hiszem, hogy általában nem ilyen rossz a tartásom.

Szakemberek állítása szerint, ha nem is elég bátran, de aránylag elegánsan és jó stílusban síelek—amennyiben nem fényképeznek. (Magyarázom a bizonyítványomat.)”

1953. április 23. Apu. „Kívánok neked a születésnapodra minden jót, amit ebben a 6 szóban lehet összefoglalni: 'Bort, búzát, békességet, jó asszony feleséget.' *rajz*

1953. április 26. Pityu. „A folyóirat él és virágzik. Mostanában jelenik meg a 3. szám (kéthavonta). Írtam bele 2 cikket: egy ismertetést a Franciaországban kitört 'szavahihetőségi' botrányról egy író ügyében – és egy könyvismertetést. Az író ??? igen felkapott könyvet írt, felsőbbrendű bírónak ítélt az utolsó évek eseményei és az események résztvevőinek emberi gyengéi felett. Kiderült, hogy ő maga sem volt olyan ártatlan és pártatlan, mint ahogy állította.”

1953. május 1. Anyu. „Panka 2. születésnapjára egy kiskutyát szerzett Éva, schnauzer-puli keverék, talán fél éves. A cél, hogy ne féljenek a kutyáktól, de ez bolondos, jókedvű, ugrálós. A lakásba nem szabad bemennie. Pamacsnak hívják *fotó*. Tegnap nagyon ugatott, azt mondja Panka: 'Biztos lopják az orgonát'.”

1953. május 15. Apu. „A fényképek ügyében ellenvéleményt jelentek be, mert szerintem az amatőr-kép mégiscsak jobban mutatja az igazi arcot, mint egy retusált profi-kép. A küldött képek közül, szakértők véleménye szerint, az enyém elég jó, anyué kevésbé. Sajnos az idő múlásával mind nehezebb előnyös képet készíteni.” Anyu ugyanekkor: „Éva mindig sokáig dolgozik a hivatalban, de most, hogy itt a Béke Világkongresszus, éjjel 3-ig, 4-ig bent van, autóval hazahozzák, 1/2 7-7-kor jönnek érte. Nem tudunk vele beszélni sem, képzelem szegény mennyit izgul a két 'csacsi-köhögős' miatt. De legalább jól lefogyott. Panka mesélte, hogy volt az apja hivatalában: 'Tudod, Nagyanyi, oda nyugodtan lehet menni, nincs orvos'. Szörnyen fél az orvostól, akár te, mikor kicsi voltál, ágy alól, fásláda mögül kellett kihúzkodni téged. Meséltem nekik a Hófehérkét, és hogy mennyire örültek a törpék, hogy majd főz nekik. Fruzsza: 'Addig ki főzött?'

1953. május 25. Pityu haza: „Megérkezett a X-es, XII-es és XIII. számú leveletek, a XI-est még várom. Különösen a fényképek szereztek nagy örömet. Nézegetem, hogy megváltoztatok-e. Apunak a homloka valamivel magasabb lett. Látom, a Határőr úti ház falán a kis lyukak nem tűntek el. *(Ezek az ostrom alatt keletkezett golyó- és szilánknyomok, valamikor az ötvenes évek végén nekiláttunk, malterrel betömtük őket, a lányok is segítettek, ki-ki a magasságának megfelelő szinten, Pali létrán. Büszkék voltunk rá, bár egy idő múlva a faltok csúnya sötétszürkén váltak el a világos nemesvakolattól. A teljes fal rendbehozatala csak István és Ildi emeletráépítése végén, 1976-ban valósult meg.)* Kérek szépen egy nem-amatőr fényképet rólatok. Az ilyen, még jól sikerült felvételek sem mutatják igazi arcotok.”

1953. május 21. Apu Pityunak: „Nagyon örültünk gyors egymásutánban érkezett két levelednek. Az elsőt alighanem gyalog hozták, 40 km/nap sebességgel, a másodikat biciklin, mert 100 km/nap átlagsebességet ért el.”

1953. május 24. Anyu Pityunak: „A napokban megszólított a fodrásznál egy szép, fess, karsu fiatal nő: 'Nem a Deák Pityu mamájának tetszik lenni? Én vagyok a Flóri.' Mondtam: tetszik, és sürgősen elbögtem magam. A hasonlóságról ismert meg.” (Én úgy 2000 körül találkoztam vele az utcán, megdöbbsentem, mennyire elgyötört, kövér, hogy megváltozott.)

1953. július 7. Antibes. Pityu leírja a hatalmas falakat és tornyokat, amik a várost védik. Görög, majd római település. Itt szállt partra Napóleon, az antibes-i polgármester nem engedte be a városba. A szövetségesek is errefelé szálltak partra 1944-ben. Itt minden második ember festő, a legtöbb falu festőtelep, Picasso, Matisse itt lakik a közelben. Olasz származású francia családnál vendégeskedik egy barátjával együtt. „Az antibes-iek erősen különböznek a párizsiaktól. Kedvesebbek, zajosabbak, tudatlanabbak. A világ folyásáról semmit sem tudnak, de a lehető leghevesebben állást foglalnak. Amíg nem látjátok, nem tudjátok elképzelni, milyen szép ez a kis Paradicsom. A szegfű kétszer nyílik egy évben, egész télen színes minden kert. A fügefák roskadoznak a gyümölcstől. A szőlő Magyarországra emlékeztet, a pálmafa, a kaktusz Afrikára.

Az újságokból olvastam Nagy Imre miniszterelnök kinevezéséről. Örültem a nagyszabású eseménynek. Az új intézkedések ismerőseink számára is sokat jelentenek.”

1953. július 22. Anyu Pityunak: „Ma érkezett Antibes-i négyoldalas leveled, gyönyörű fényképekkel, azóta extázisban vagyok. A sok sport, a sok gyümölcs, a háziak kedvessége, a táj! A Cote d'Azur! Ez egy igazi Pityus levél volt, az utazást, a fürdést szinte látom, olyan élénk, jó a leírásod. Palinak megszakad a szíve, ha elolvassa, hogy ott mindenki fest. Ő a gyerekszoba falára fest most óriási, gyönyörű állatokat. *fotó* Apu kollégákkal kirándult: Pilisszentlászlóról mentek az Urak asztalára, onnan a Nagy-Villámon át Visegrádra. Nagyon élvezte, szépen lesült, biztosan büszke, hogy lépést tartott a fiatalokkal.”

1953. augusztus 16. Apu. „Remélem, a levélkézbesítést a sztrájk nem akadályozza meg. Elképzelhetetlen, hogyan tud magán segíteni ilyen sokmillió város, mint Párizs, villany, gáz, autóbusz, földalatti nélkül. Úgy tudom, a szemégyűjtés is szünetelt, és eszembe jutott, hogyan hordtuk ki a szemetet az ostrom után a József körútról a Rákóczi térre.” Anyu: „Évák elutaztak Tihanyba, két hétre, Ildit is magukkal vitték.” Fruzsza csak októberben kezd majd 'nagyóvodába' járni, így csak itt, a tihanyi strandon érte a meglepetés: 'Ennek a fiúnak tőgye van a popsiján!' Kis félnapos foglalkozásra jártak itt a közelben, egy nénihez, de most bekerültek a Magyar Rádió és az MTI közös Vadaskerti úti óvodájába, egy gyönyörű parkba, válogatott óvónénikkel, szép játékokkal, és kitűnő ellátással, amely messze felülmúlta az otthoni szegényes kosztot. A Cuki-bácsinak nevezett szakács például összedarálta a téliszalámit keménytojással, mert, mind mondta, így szívesebben eszik meg a gyerekek. Az üzletekben még tojást se lehetett kapni, nemhogy téliszalámit! El is hangzott olyasmi otthon, hogy 'Ma olyan jó vasárnapi ebéd volt nálunk, mint az oviban szokott mindig lenni'. Kisbusz szállította őket, a Szöcske (mert kissé rázós-ugrálós volt), csak a Szilágyi fasorba kellett őket levinni. Kitűnő volt a zenei tanítás (Forrai Katalin), több óvodatársukból lett későbbi zenésznagyság, köztük Fischer Ádám és Iván, Kocsis Zoltán és Ránki Dezső.

1953. szeptember 2. Pityu, Párizsból: „Annyi aggodalom és várakozás után végre nagy öröm ért. Egész köteg levelet dobott be a postás. Megérkezett május 15-én !!! írt XVI-os, július 13-án kelt XIX-es, július 22-i XX-as és augusztus 4-én feladott XXI. számú levelek. Alig győzöm forgatni, olvasni a rég nem látott kézírásokat. Június vége óta semmi hírt nem kaptam.” Felsorolja, hol mindenhol lakott az évek során, és írta esténként, zeneszó és pipázgatás mellett a leveleket a családnak. Beszél a nőügyeiről: „Hiányt nem szenvedek, de még nem sikerült megtalálni a megfelelőt. Az egyik kicsi, a másik nagy, a harmadik buta, ennek vastag a bokája, az bolond, amahoz pedig nem illek korban. Átlag négy-öt havonként következik be a szakítás. Két év leforgása alatt négy barátnőm volt, kettő közülük 32-éves. Ennek a kornak van a legkevesebb értelme számomra, de őszintén szólva ez a legérdekesebb. Válogatok, nem merem leköttni magam, erre aztán ők unnak meg. Majd egyszer találkozom a

tökéletesen, illetve erről nem is álmodom, de legyen olyan, mint Flóri volt -- vagy amilyennek én Flórit akkoriban képzeltem. (*Harrer Flóri, kesobb Zalai*)

ide illik anyu és az én kis levelem az előző oldalról, Flóriról, máj.24.

1953. szeptember 7. Pityunak Anyu: „Raffinált apád addig csúrte-csavarta a nyaralási tervet, míg nyakig kerültem a gyalogtúrába. Kutyafáradtan, de boldogtalan vagyok, ha kimaradok valamiből, olyan gyönyörű a vidék.” Apu: „Hát mit szólsz anyádhoz? Kezdtük a Bükk keleti végén, Lillafüred felett Fehérkőlapán, 550 m magasan a menedékházban, és végeztük Bánkúton, a nyugati szélén. Megjártuk, hátizsákkal (Anyu is), a Bükk néhány gyönyörű vidékét, persze távolról se mindet. Voltunk Görömbölytapolcán, Miskolcon (meglátogattuk a régi Mária néninket), és az utolsó három napot a sokkal komfortosabb bánkúti menedékházban töltöttük, ahonnan megláttuk a Magas-Tátrát, nosztalgiam tárgyát.”

1953. szeptember 10. körül. Én, Pityunak: „Nem tévedek, ha azt számolom, hogy hat éve nem láttuk egymást? Kicsit sok, nem? Nem is csoda, hogy mind ritkábban és mind nehezebben írunk egymásnak, igaz, nincs is sok mondanivalóm. Sokat dolgozom, többnyire szívesen, egyébként teljes egészében a családi élet tölti ki az életemet. A két nagylány egy hete megint óvodás, szívesen járnak, de még nem nagyon illeszkedtek be a közösségbe: szemtanúk állítása szerint el nem engedik egymás kezét, csak egymással játszanak. Panka 2 és ¼ éves, rajzol, ollóval kivagdál, hónapok óta egyedül eszik (de mennyit!), énekel, szaval, bukfencezik. Augusztus második felében voltunk nyaralni a tihanyi félszigetnek a rév felé eső végén, egy üdülőben beutalással, három lánnyal (Ildit is vittük), rengeteget fürödtünk, bicikliztünk (mind a háromnak pótülése volt kettőnk biciklijén). Anyósom és Ildi most leköltözik Sztálinvárosba, egyedül maradunk a házban. Tudod, hogy Évi ott dolgozik a múzeumban, igazgatóként, embertelen viszonyok közt. Pali megint sokat fest, sok kis akvarellt csinált Tihanyban, és most készül egy díszletterve az Állami Bábszínház új darabjához. Tudod, hogy szenvedélyes bábosok lettünk, otthon rendszeresen rendezünk előadásokat, Pali részt vesz az üzemi bábársulatuk munkájában. A munkahelye (a Magyar Távirati Iroda) felköltözött a Naphegyre, így közelebb van a lakáshoz. (Bezzeg messze vagyok én, a Hősök terénél.) Változatlanul hol éjszaka, hol nappal dolgozik, keveset találkozunk. Szórakozásunk, a gyerekeken kívül: néha esti mozi, esti séta; vasárnap csak olyan programot csinálunk, ahova a gyerekeket is vihetjük, hiszen olyan keveset látjuk őket.

1953. október 4. Anyu, Pityunak: „Megkaptuk szeptember 2-iki leveledet, ez megint remek igazi Pityu-levele volt. Persze most utólag is fáj a szívem a sok alberteti szobáról olvasva, az ágy nélküli matracos és más piszkos kis szobákért. A fő, hogy túl vagy rajta, szépen, csinosan laksz és nem nélkülözöl, sőt ilyen gyönyörű nyaralást is megengedhetsz magadnak, ha takarékosan és meghívásokkal fűszerezve is.

1953. október 30. Párizs??? „Folyóiratunk számára írok könyvkritikát. Most, hogy rendszeresen csinálom, kezdem megszokni azt a szörnyű pillanatot, amikor az üres papírra kell merednem és az első mondatot megszölnöm. Utána nincs baj, valahogy összejön a többi is. Szeptember végén autót vásároltam ismerőseimtől, akiknek elvitte az Isten a dolgát, vadonatúj Renault Frégate-ot vettek 700 000 frankért, és hosszas rágódás után eladták nekem öreg BMW-jüket. 1940-ben készült, 2-literes, 6-hengeres, számtalan kilométer után is kifogástalanul működik, 78 ezer frankért.” Négy sűrűn teleírt oldalon, 'Kocsiügyi melléklet'-ben, részletesen leírja az autót, főleg apu érdeklődésére számítva. Vett hozzá egy használt tartalék-motort is, biztonság kedvéért.

Ugyanezzel a dátummal érkezett egy levelezőlap is Pityutól. „Ma csőstül ért az öröm. Egnapon érkezett XXVI. és XXVII. leveletek, és Éva levele meg egy fénykép a Veress-

családról. Pali-Éva semmit sem változott, persze jót mulattam Éva rövid haján. Igen jól áll. A gyerekek viszont az utolsó fényképek óta nagyot nőttek, és nem hasonlítanak azokra, akiket másfél éves korukban fényképen megismertem. Fruska Évához hasonlít, Panka pedig Gegus Ildikóhoz. Mindkettőnek finomak, okosak a vonásai.”

1953. november 3. Apu, Pityunak: „Szeptember 3-iki leveled volt az utolsó, amit kaptunk. Mi is elég régen írtunk, dehát itt alig történik valami. Pali bácsi volt itt, régen nem járt Pesten, volt néhány nap szabadsága, hát felutazott unokátnézni. Kari heti 8 órás tanfolyamon átképződik energetikusnak (ipartelepek, üzemek erőműveinek kezelésével megbízott alkalmazott) – elég nehéz studium, de ha sikerül a vizsgát letenni, lényegesen jobb állásra van kilátása.”

Itt most beszúrom, mennyire tiszteletre méltónak tartom azt, ahogyan a Deák ’fiúk’ helyt álltak: Apu, mikor nem volt mérnöki munka, beletanult a kézműves- és háziipari szakmába, szervezésbe, a kereskedelmi részébe, aztán már nyugdíjas korban a Kohó- és Gépipari minisztérium tervező irodájában lett osztályvezető, és végül találmányi ellenőrzéseket végzett, változatos tárgykörökben. Pali bácsi, miután elvették a boltot, először üzleti kiszolgáló volt, majd a székesfehérvári bazilika romjainál és a híres ’Fekete Sas’ gyógyszertár-múzeumban lett idegenvezető, Kari pedig kézimunka-üzletlánc-tulajdonosból kórházi energetikus. És unokatestvérük, Rózsa Annus néni, 70 évesen megtanult gépírni, és otthon vállal gépírást.

1953. november 24. Anyu, Pityunak: „Gratulálok az autóhoz, nagy eredmény 5 év után, boldog vagyok, hogy így megállod a helyed, de kérve kérlek, vigyázz a sebességgel, kiránduláson a kanyaroknál! Most még egy örömünk van: az az édes, drága, jó Macuka néni (*virágnyelven Pityu*) küldött nekem 1000 forintot. Könnyekig meghatott a kedvessége. Persze elfeleztem Évával, aki azonnal vett rajta egy kosztümhöz szövetet. Persze nem gyapjú, de most megjelent itt az NDK-ból egy nagyon jó sportszövet, abszolúte nem gyűrődik. A német műanyagok remekiek. A másik 500-ból én Apunak szeretnék ruhát, ő meg nekem, de egyelőre elzárta, mert tavaly baj történt: Macuka nénitől kaptam 500-at, 200-at szerencsére azonnal Évának adtam, és az én 300-amat azonnal elveszítettem a táskámmal együtt.

Apu: Veled örültünk, mikor megkaptuk október 30-iki leveledet a kocsid részletes leírásával. A nagy eseményt nem tudom szavakkal eléggé méltányolni. A BMW-k igen jó kocsik, különösen a régebbi gyártmányúak; az 1940 éviéket ide tartoznak. A vezetésnél légy óvatos, mert a BMW egy-kettőre beugrik a 100 kilométerbe! Ha azonban nem felejtet el néhai főnökömnek, Békefy Elemérnek, a BART sofőrök előtt állandóan hangoztatott elvét, hogy ’minden, az utakon közlekedő gépkocsivezető tiszta hülye és börtönbevaló gonosztevő’, akkor nem történhetik veled baj, mert megfelelő óvatossággal kerülöd ki őket. Még egy apai jótanács: a füled legyen állandóan nyitva és azonnal vegyél észre minden szokatlan zajt a kocsi mechanizmusában: rögtön megnézni vagy megnézetni, mi a hiba. Egyébként ma délután nagy lelkesedéssel hallgattuk a magyar-angol meccs rádióközvetítését, valószínűleg te is. Mit szólsz a magyar futballcsapathoz?”

Én: „Panka ma először érte el a WC-húzót. Két tenyerére támaszkodva nézett az eltűnő holmi után és diadalmasan mondta: ’Meghúztam, és bumszt, lement a kaki!, mert én már nagylány vagyok!’”

1953. december 6. Pityu, haza: „Maglehetősen heves sportéletem élek. Teniszezem, kirándulok. Szeptemberben a nők a nőtlennel, hosszas tréningezés után, irtózatosságot vívtak. Jobbhalf voltam, és futball-tudás híjján az ellenfél csatárjainak lerugásával és fellökésével foglalkoztam. Másnap 22-en sántikáltunk a könyvtárban. Társas kirándulás keretében síversenyt kívánunk lebonyolítani, amelyen jó esélyekkel indulok. Mulatságos,

hogy 27 évesen sokkal mozgékonyabb és erősebb lettem, mint 20 évesen voltam. Mi a véleményetek egy telefonbeszélgetésről? December 16-án este telefonálnék.”

1953. december 7. Anyu, Pityunak: „Öt perccel ezelőtt adtunk fel egy sürgönyt Krameréknak, amelyben Aureomicint kértünk. Fruzsikának tüdőgyulladásra van, penicillinezik, de úgy látszik, ettől nem javul eléggé. Kérlek, ha Párizsba mennek, add meg nekik az árát, és köszönd meg nevünkben. Két hétig volt influenzás, nem lehetett hallani a tüdején semmit, de gyanus volt, miért nem jön rendbe. A röntgen mutatta, hogy baj van, a mellhártya is irritálódott. Rosszul néz ki, és az ágyban is fáradt. Mindig van miért izgulni.”

1953. december 25. Apu, Pityunak: „Fruzsikát a gyerekorvos, részletes röntgen és egyéb vizsgálat alapján végre tegnap gyógyultnak nyilvánította. Szegény gyerek hat hétig feküdt angyali jóssággal és türelemmel, sok felnőtt tanulhatott volna tőle. Így aztán nagyon szép karácsonyunk volt.”

1953. december 29. Én, Pityunak: „Már megint csupa köszönnivalóm van. Először is az Aureomycin, amelyik hihetetlen gyorsan megérkezett. Még eddig nem került rá sor, Fruzsza nagykeservesen leláztalanodott a penicillintől, de lehet, hogy szükség lesz rá, még nincs egészen rendben. Mindenképpen megnyugtató érzés, hogy ilyen csodaszer van a háznál, baj esetén. A másik ajándékból kosztümananyagot vettem, és ezzel régi vágyam teljesült. Az ünnepség jól sikerült, már Fruzszi is felkelhetett végre, nagyon örültek minden ajándéknak, a fának – mi meg nekik. Gratulálok az autódhoz, nagyon szeretnék a volán mellett látni. Büszke vagyok, hogy igazi autótulajdonos rokonom van. Fruzsza az ágyban, unalmában megtanult egy sereg betűt, ügyesen rajzol, épít a kockákból. Jó kézügyessége és kiváló megfigyelőképessége van, nem is beszélve a memóriájáról. Éppen ma mondott el majdnem egészen egy 120 soros verset, amit talán hatszor hallhatott. A betűket is egyetlen megmutatásra, hatosával tanulta meg. Visszaemlékszik másfél éves korában látott dolgokra, emberekre. Panka is nagyon értelmes, sokkal fejlettebb, mint általában a kortársai, de elsősorban jó szívével, szerelmes kis lelkével tűnik ki. Mind a ketten szívesen járnak óvodába, Panka eleinte ugyan erősen szorongatta Fruzsza kezét, de mióta Fr. beteg, egészen belejött, minden reggel kijelenti, hogy nagyon jó oviba menni. Rengeteg éneket, verset tanulnak benn, rajzolnak, festenek, ragasztanak, tornáznak. Pali decemberben sokat dolgozott: fordított, hogy karácsonyi pénzt teremtsen és főleg: díszlettervet készített az Állami Bábszínház új darabjához. Jó volna ott bevágódni. Tudod-e, hogy megvalósítottuk a 'bolhacirkuszt' és nagy bábosok lettünk? Pali és Korolovszky Klári nagyon szép bábokat, különösen állatokat gyártott, és időnként több-kevesebb meghívott gyerek jelenlétében előadást tartunk (kb. havonta). Hol rögtönzünk, hol Pali ír népmesékből darabot, hol meg népdalokat, verseket (Medvetánc, Én elmentem a vásárba félpénzzel, stb.) adunk elő. A gyerekek végigizgulják az előadásokat, ők is állandóan báboznak, a szék mögé guggolva, minden kezükügyébe eső tárggyal. Pali újabban szenvedélyes sakkozó, és szabadidejében önmagával játszik óriási partikat. Hát normális? Ez rosszabb, mint a horgászás.”

Pali: „Az autózás tényleg érdekesebb szenvedély, dehát ha az nincs, mivel töltse ki az elhanyagolt férj szabad perceit? Különösen, ha zsebsakkot is kapott karácsonyra. A sok 'bogár' (bolhacirkusz, rajzolás, stb.) mellett ez is megfér. Sajnos nem tudtam leírásodból megállapítani, hogy a BMW-d külsőre még a régi, vagy az új orral rendelkezik *persze lerajzolta*/. Nekünk annakidején csak egy kis Adlerünk volt, és már akkor nagyon irigyeltem a BMW-tulajokat.”

1954

1954. január. Panka arany kedélyére jellemző: az országúton egy szembejövő teherautó teleszórt bennünket porral. Panka: 'Nézzétek, hogy füstöl ez a teherautó örömeiben!'. Máskor: 'Jaj de szép idő van, csak esik az eső!' Fruzsza a játékszervező, nem is szereti, ha Panka beleszól pl. egy bálszervezésbe: 'Én vagyok a parancs a bálba!' (Ez is fennmaradt családi mondókának.)

1954. január 17. Anyu Pityunak: „Ma itt volt a Veress család, Fruzsika 4. születésnapját ünnepeltük, tegnap d.u. náluk, ma itt. Igen izgatottan ment el, mert ma fog először jegyet kérni a villamoson, elérte a korhatárt! – és Te még nem is ismered. Pityukám, mikor? Most néha reménytelinek látszik a megegyezés. Már most megírom, hogy ha egyszer majd hazajöhetsz, hozzád magaddal apróságokat: rúzsokat, picike üveg parfümöket, speciálisan párizsi figyelmességeket a család minden nőtagjának (Zsófi, Baba, Keresztes és Deák család ifjú és öreg nőinek!) Jól vagyunk, ha nem is teljesen egészségesek, ha meg nem szegem a diétát, nincs semmi bajom, Apu is diétázik, magas a vérnyomása. Nem hajlandó az idő múlását tekintetbe venni, amíg a téli túrák erőltetett menete nem jelezte a bajt. Szóval öregszünk, Pityukám, te látnád annyi év után legjobban, hogy fehéredünk is, de azért ne félj, nem ijesztően. Éva írt egy aranyos meséskönyvet Fruzsza születésnapjára, Pali illusztrálta, album alakú, gyönyörű, igazán remek.” *Ez a Mese a kis piros repülőgépről, nem csak a lányaink világ-megismerési kedvét szolgálta, de még az unokáékét is. A repülőgép az ő kis mackóikkal elindul világot látni, bejár minden földrészt: földrajz 4-éveseknek. Már kívülről tudják, Fruzsi mesél Velencéről, Egyiptomról, Amerikáról, Kínáról, stb. részlet CD-re*

Ugyanebbe a levélbe apu: „Sajnos az idő múlását muszáj figyelembe venni, minden ellenkezésem dacára. Múlt vasárnap nagyon szép kiránduláson voltunk: Nagykovácsi, Nagyszénás, Zsíroshegy, Máriaremete – ami önmagában nem lett volna sok—gyönyörű volt a táj, még őzet is láttunk --, de a majdnem térdig érő hó nagyon megnehezítette a járást, és így másnap felment a vérnyomásom. (62 éves volt). Mikor elmentél (akkor 56 éves volt), még szemüveget sem használtam, ma pedig már nehezen nélkülözöm, ha véletlen nincs nálam. Múlt kedden színházban voltunk, a szépen helyreállított Vígszínházban (ma Néphadsereg színháza), nagy lumpolás. Azért nevezem annak, mert csak hétvégén szoktunk néha valahová elmenni, most azonban szombat este 20.10-kor rádiót hallgatunk, érdekes, a baráti népekkel foglalkozó előadások szoktak lenni, cseh irodalomról, lengyel népgazdaságról, stb. Ajánlom, hogy hallgasd te is! (Ezek nyilván Pityu előadásai). Nagyon tetszettek a legutóbb küldött fényképek. A küldött hölgy -- egyértelmű megállapítás szerint – a képen rém hasonlít Évához. Mikor először kézbevettem, értetlenül bámultam, nem érttem, hogyan került Éva ismeretlen fényképe hozzád. Amennyiben az apja vasgyáros, kérek közelebbi felvilágosítást, mit értesz vasgyár alatt. Ha kohóüzem-tulajdonos, úgy kolléga, hisz tudod, hogy kohászattal foglalkozom.”

1954. február 2. Anyu: „Ebben a házban remek a fűtés eddig, reméljük, hamar elmúlik a tél, ha ennyire dühöng. Bizony sokan szörnyen szenvednek, Veressék is, ezért egy hete nálunk laknak, no nem mindnyájan, csak a két pici lány, és ezen a héten Éva is, mert Pali éjszakás.” Ugyanebben a levélben apu: „Állandó beszédtema nálunk is, mint valószínűleg egész Európában, a hideg, a maximum nálunk eddig 18 fok volt. A világ érdeklődése most Berlin felé irányul, képzelem, ti is milyen izgalommal várjátok a híreket. Erős meggyőződés, hogy valami eredmény lesz.” *ez mi?*

Még én is hozzáírtam a levélhez: „Mint látod, 'hazaköltöztem a mamához'. A gyerekek elég sokat betegeskedtek, nem mehettek óvodába, pedig szívesen járnak, és sok szempontból használnak nekik. Jókedvűek óvoda után és kevesebbet veszekszenek, mint amikor otthon vannak. Fruzsi nagyon felelősségteljesen viselkedik, pl. szólt az óvónéninek, mikor tojás volt ebédre, hogy Pankának ne adjanak, mert kiütést kap tőle.”

1954. február 5. Pityu, Párizsból: *“Pityu, ebből egy szót sem értek.”/Pityu 2010 majus: En sem ertem, talan a berlini negyhatalmi kulugyminiszteri konferenciarol van szo amlyen Ausztria ugyet is megtargyaktak, Szerintem hagyjuk ki]. Elkedvetlenített Anyu kérése rokonainkkal kapcsolatban. Rosszul ismered a helyzetet, ha azt hiszed, a közeljövőben lehetőség nyílik a kérés teljesítésére. Ma éppen úgy nincs kilátás a kis csomagok átadására, mint 2 évvel ezelőtt. A jelenlegi tárgyalások során nem készül megegyezés, nem is lehet. Nem akarom ismerőseinket végleg kiábrándítani, de semmi módot nem látok rá, hogy a kis ajándékokat megvegyem és átadjam.” Pedig mintha valami fontos dolog volna. ???*

„A vasgyáros lányával látom megfelelő hatást értem el. Valóban, erősen hasonlít Évára, sajnos nem mindenben, inkább csak külsőben. Okos, csinos, természetes, művelt, határozott, vidám és még sokminden, amit Éva dicséretére elmondhatok, de rengeteget beszél! Kedvesen és szellemesen cseveg, mégis legtöbbször vasvilla-szemeket vetek rá. Ami a vasgyárat illeti, azt nem kell szószerint érteni. Az apa a US Steel üzem egyik igazgatója, a lány természetesen dolgozik, mint minden amerikai csemete: sorra igen jelentős személyiségek titkárnője. Néhány év múlva képviselőnek akar fellépni, hogy megtisztítsa városának, Jersey Citynek fenékig romlott közigazgatását. Tervében nincsen semmi abszurdum: személyi varázsa nagy, szókészsége lenyűgöző, világot járt, sok embert ismer, független. Lelkiismeretesen átgondoltam a kérdést: Marion nekem túl sokat beszél. Nem illünk össze, ezen még az a tény sem változtat, hogy finn származású, és így szívemhez még közelebb áll.” Pityu ebben az időben minden levélben beszámol az autója kiválóságáról, meghibásodásairól, és hogy mennyi öröme telik benne.

1954. február 21. Anyu, Pityunak: „Megjött a leveled és a fénykép a kislányról. (De szeretnék rólad is ilyen színes fényképet kapni!) Mindenkinek nagyon tetszett, igen szekszepíles arc, és mennyi jó tulajdonságáról írsz! Valószínűleg nem lenne rossz parti. Éváék féltékenyen hazavitték a gyerekeket, amint a hat mázsza szenet megkapták, de a héten valószínűleg megint visszahozzák őket. Boldogan várom, Éva is itt alszik, ki is pihentem magam ezen a héten. Megint járnak óvodába, igen jó kosztot kapnak, és ott központi fűtés van. Éváék tüzelőkrachját az okozta, hogy nagyon kemény tél van, és Fruzsza 3 hónapig otthon volt a betegsége miatt, ami egész napos erős fűtéssel járt.”

1954. február 22. Apu: „Vidám hangulat árad a leveledből, jó volt olvasni. Hideg a tél, szerencsére a lakásunk a jól fűtöttek közé tartozik, csak 2 napig maradt ki a központi a szénszállítás miatt, de ezen segített a hall-beli áldott kis vaskályha – talán emlékszel rá. A legifjabb generáció holnap visszajön, egyrészt a kapott szén nem felel meg a koksztüzelésű kályháiknak, másrészt Fruzsza megint nagyanyai ápolásra szorul, mert ma úgy elesett az óvoda kertjében, hogy a térdén támadt sebet össze kellett varrni. Igen hősiezen viselkedett az orvosnál. Rádióprogramokról írt soraidat nagy érdeklődéssel olvastuk. Sajnos készülékünk szintén alaposan megöregedett, ráférne egy tisztességes generálreparatúra: néha a legérdekesebb részekenél bemondja az unalmast (*zavarták*). Az általad dicsért műsorokból csak kettőt tudunk fogni, azt is csak részletekben. A küldött fénykép általános sikert aratott, nem szólva a US Steelről, melynek tudtommal több mint 200,000 alkalmazottja van. (*Egy későbbi Pityu-levélből kiderül, hogy a papa vállalata szerényebb*). Azt írod, a lány sokat beszél. A bőbeszédűség elviselése bölcs életszemléletet kíván, és átsegíti az embert a bájársalgás nehézségein. Kívánatos állapot.” (*Hát apu ezt nagyon is tudta. Ő alig beszélt, legalábbis otthon, anyu annál többet.*)

1954. március 1. Anyu, Pityunak: „A gyerekek még itt vannak, elmondhatatlanul édesek. Tegnap mondta Fruzsika: 'Miért nem jön haza Pityu?' Mondtam, nagyon messze van. 'De

van neki autója, akkor jöhetne.’ Nem értem, honnan tudja ezt, de mindenre figyel, ő is, Panka is. Panka: ’Mikor kicsi voltam, azt mondtam: üvegujj. Most már tudom, hogy hüvegujj.’
(*T.i. azt szopja.*)

1954. március 22. Apu, Pityunak: „Most, hogy sokat vagyunk itthon, gyakran rádiózunk. Különösen szeretjük hallgatni Sztjepan Timarszkij (!!!) zeneszerző darabjait, múlt héten is meghallgattuk kitűnő lengyel suite-jét. Sajnos nem maga adta elő szerzeményét, pedig azt mondják, kitűnő előadó is. A hiba ott van, hogy nem áll rendelkezésünkre műsor, és csak véletlenül találunk rá.”

Anyu, ugyanebben a levélben: „Legutolsó leveled 7 nap alatt ért ide. Ilyen gyorsan talán 5 évvel ezelőtt kaptunk meg levelet. Influenzával, torokfájással kínlódom, de most, hogy fekszem, sokat hallgatom a rádiót, odatettem az ágyam mellé, s egy nagyon szép műsort hallgattam végig. Pl. egy halkszavú asszony és egy újságíró vetélkedéséről, ami az asszony győzelmével végződött. Olyan kedves, érdekes, finomtollú írás ill. felolvasás volt, hogy majd elolvadtam az ágyban. *Pityu*) Tegnap egy remek koncertet hallgattam, Richter zongorista most Pesten játszott Bachot, mint az angyalok az égben.”

1954. április 2. Anyu, Párizsba: „Csalódottan nyitogatom a levélszekrényt, igen várok új hírt. Ha sokáig nem írsz, mindig remélem, hogy nagyon jól érzed magad, azért nem írsz, de azért egy kis félelem mindig van bennem. Most az a mániám, hogy nem vagy otthon, honnan veszem, nem tudom. A gyerekek jól vannak – én is – járnak óvodába. Fruzsika tegnap azt játszotta, hogy a babájának születésnapja van és odaszólt neki: ’Tudod, milyen tortát sütöttem neked?’ Erre Éva vékony baba-hangon felelt a baba helyett: ’Tudom, krémeset.’ Fruzsika dühösen szidta: ’Mit gondolsz, én nem tudom, hogy a baba nem tud beszélni, azt képzeled, én elhiszem, hogy a baba beszélt? – buta felnőttek!’

1954. április 15. Apu: „Múlt héten több művészi élményben volt részünk. Megnéztük a ’Kellemetlenkedők’ című, magyarra szinkronizált francia (Noel) filmet – igazán briliáns. Persze, sajnáltam, hogy a játékból sziporkázó esprit-t nem francia beszéd sugározta. Másik élmény volt, hogy 3.-án, 6.-án és 9.-én is hallgattuk kedvelt zeneszerzőnket, különösen tetszett a pénteken leadott ’Változatok egy Horovitz-témáról’ című (opus 22.). (*Pityu*, tényleg zene, v. a te előadásod ???) Nagyon örültem, hogy kezdesz oroszul tanulni, ezt ma már nem lehet nélkülözni, de nem volna-e könnyebb, ha először csehül vagy lengyelül tanulnál? Ez könnyebben menne, és talán hamarabb vehetnéd hasznát, tekintve nagyszámú ilyen nyelvű ismerőseidet.”

1954. április 23. Anyu lelkesen és szomorúan gratulál Pityu közelgő 28. születésnapjára. Sajnálja, hogy nem tudta megszerezni azt a könyvet, amit Pityu kért: ’Magyar szerzőktől külföldön megjelent, nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvművészeti kézikönyve’, három vaskos kötet, puhakötésben, sehol sem kapható. „A napokban találkoztam Fónagy Ivánnal, igen élénken érdeklődött utánad s nagyon, nagyon irigyel. Változnak az emberek, ha az idők nem is. Két gyereke van, a felesége nem olyan szép, mint volt, de lehet, hogy az öltözködésen is múlik.*

*Fónagy Ivánnal és a feleségével együtt jártam Eckhardt professzor előadásaira az egyetemen, mindketten ragyogóan beszéltek franciául. Kimentek Párizsba, azt hiszem 1956-ban.

Apu, ugyanebben a levélben: „Nyögjük a hideg időt. Beutalást kaptunk Szilvásváradra, a Bükkbe, de ha még akkor is ilyen lesz a hőmérséklet, akkor enyhén káromkodni fogok. Tavaszi pompában szerettem volna a Bükköt látni. A régi társaságból csak K.Bandit látom, de őt mindennap, mert együtt vagyunk a hivatalban. Úgyszólván

elfelejtettem, hogy valaha közöm volt az automobilhoz. Jelenlegi mesterségem (a Kohó- és Gépipari Intézetben) lényegesen értelmesebb, mint a régi.”

1954. május 1. Pityu: „Tegnap ünnepeltem érettségim 10. évfordulóját: megjelent nálam a könyvtárban egy barátom, igaz, csak B-s volt, de mégis osztálytársnak számít. Ő közölte ezt a megrendítő hírt. A könyvtár éttermében pezsgővel vigasztaltuk egymást. Annyi sok társához hasonlóan még most is diák, járt három-négy különböző országbeli egyetemre, de befejezni nem tudta. Tudása alapján a közgazdaság egyetemi tanára lehetne, csak éppen diplomája nincs. Jelenlegi olvasmányom: Heckenast Gusztáv, Karácsonyi Béla, Spira György és mások igen érdekes könyve: 'A magyar nép története'. *Ez az ú.n. 10-kötetes? Melyik Gusztié?? Ildi?* Igen nagy kedvvel tanulok oroszul, a nyelv rendkívüli kifejezőkészsége, színe, a mondatszerkesztés szabadsága keleti ízt ad és erősen emlékeztet a magyarra. De jó lenne összehasonlító nyelvészettel foglalkozni! Irigylem Fónagy Ivánt. Születésnap vacsorára meghívtak Bodnár Margiték. Kaptam, egyedül magamnak, egy egész rántottcsirkét. Most sem tudtam megenni, úgy mint 15 évvel ezelőtt. *(A történet előzményére jól emlékszem. Egy budai családi kirándulás során beültünk enni a János-hegyi kilátó vendéglőjébe, és megcsodáltuk a szomszéd asztalnál Szabó Dezsőt, aki egy egész sült kacsát hozatott magának és bizony megbírt vele. Pityu sűrűn emlegette, hogy ő is ilyesmire vágyik, a születésnapjára egy teljes rántottcsirke formájában megkapta, de kifogott rajta.)*

1954. május 8. Pityu megköszöni a küldött könyveket, majd: „Móricz Virág könyve nagyon tetszett. Olvasása közben mindig Éva járt eszemben. Beszédmodorban, gondolkodásban, viselkedésben, szerénységben Virág és Éva nagyon hasonlítanak, bár Virág biztosan sokkal idősebb. A könyvet három nap alatt elolvastam, és többet tudtam meg belőle Móricz Zsigmondról és koráról, mintha öt irodalomtörténetet áttanulmányoztam volna. Mindenben igazat adok Móricz Zsigmondnak, de él bennem a régi könyves: meg kell mondanom, hogy nem szerettem volna a kiadója lenni. Egyébként haragszom Évára. Újra rendeztem a levéltáram, külön dossziéba raktam a ti leveleiteket, és szomorúan megállapítottam, milyen ritkává lettek a levelei. Tudom, hogy rengeteg a dolga, de csak néhány szót kérek. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy nem szereti a könyvtári munkám, jobban szeretné, ha gyakorlatibb mesterséget választottam volna. Ha találkozhatnánk, megmagyaráznom részletesen lépésem indítékait, így csak arra kérem, higgye el, meggyőződésből választottam a foglalkozásom, és nem bántam meg egy pillanatra sem. Nem is lehet, hiszen főnökeim kiváló, becsületes emberek.”

1954. május 14. Apu, Pityunak: „Megjöttünk rövid szilvásváradai üdülésünkről. A kohászati szakszervezet beutalt bennünket a Pallavicini kastélyban berendezett üdülőjébe. A teljes penzióért én napi 8 frt fizettem, anyuért 24-et. Ez Egertől északra van 35 km-re, a Bükk nyugati lábánál, ahonnan szép séták tehetők a romantikus Szalajka-völgybe, fel a Bükk rengetegébe, stb. A kastély impozáns, de nem régi épület, szállodaszerűen berendezve, villany, hideg-meleg víz. Szép nagy szobát kaptunk, az ún. házastársit, a többiek négyesével laktak, nemek szerint elkülönülve. A vonaton összeismerkedtünk egy fiatal házaspárral és egy fiatal mérnök kollégával, velük jártunk-keltünk. Az idő nem volt túl jó, majdnem minden nap esett, de ez nem gátolt abban, hogy naponként meg ne másszunk valamiféle csúcsot. Voltam a Bálványoson is (960 m), és Aggteleken.”

Anyu, ugyanebben a levélben: „Találtunk helyet Évának, július végén jönnek ide: egy erdészház, vízesés és pisztrángos tó mellett az erdőben, az erdészek fiatalok, helyesek, remélem, jól érzik itt majd magukat. *(vízeséses rajz)*

1954. május 18. Én, Pityunak: „Születésnapodra gratulálok. A mellékelt fotókat küldöm a család nőtagjairól, teljes tavaszi pompájukban (a kosztümöt tőled kaptam, úgy-e csodálatos? Nagyon, nagyon köszönöm.), egy állatkerti séta és egy Gundel-ebéd között. *fotó* (Először ebédeltünk vendéglőben házasságkötésünk óta.) Pirulva, de kérek tőled valamit: Pali nagy lelkesedéssel készül a szilvászvárad nyaralásra, hogy ott majd festeni fog, de nincs akvarell-festékje és nem is kapható. Nagyon kérlek, küldjél, akár egy iskolai akvarell-készletet, nem kell valami extraság, csak tűrhető anyag legyen, lehet használt is, azt talán egyszerűbb küldeni. Palinak akkora örömet szereznel vele!

A gyerekekről: óvodások, szépek, jók. Az aranyköpések már ritkábbak, mert hiszen mindent tudnak, mi tovább dédelgetünk minden olyan hibás kifejezést, mint 'futballon' (luftballon helyett). Azért akad egy-egy történet. A 3-éves Panka szégyenszemre néhány éjjel egymás után bepisilt. 'Szeretsz azért?' Én: 'Szeretlek, de haragszom rád.' Erre elsírta magát: 'Inkább szégyeld magad.' Én: 'Miért én szégyeljem magam?' Ő: 'Máskor is szégyelni szoktad magad!' (Vagyis máskor azt mondtam, szégyellem, hogy az én okos nagylányom stb.)”

1954. május 20. Pityu, mindnyájunknak: „Sajnálom, hogy Anyu betegeskedett, de örülök, hogy a rádiótök rendbejött, és így nem unatkozott, sok jó zenét hallgatott. Sajnos a nemrégiben Párizsban koncertező David Ojstrachot elmulasztottam, kár, a kritika megegyezik abban, hogy a világ legnagyobb élő zeneművésze. A Bach-zeneszámot, amit Anyu az ágyban hallgatott, természetesen jól ismerem, véletlen közbejötté folytán nem hallottam személyesen, csak hanglemezeiről. Ami a többit illeti: Horovitzot, az embert kedvelem, de mint művészt nem becsülöm sokra. A róla szóló életrajz sem különleges, nincs semmi mondanivalója, a rutin zenészeletrajzok közé sorolható. Nagyon, nagyon örülnék, ha továbbra is tájékoztatnátok zenei élményeitekről, gondolatban veletek hallgathatom a koncerteket.

Igen nagy kedvvel tanulok oroszul, eddig 20 órát vettem, heti kettőt, de naponta átlag egy órát foglalkozom a nyelvvel. Rettentően szórakoztat. Szeretnék hamar túljutni a gyerekcipőn, hiszen egy nyelv tanulása csak bizonyos tudás után válik igazán élvezetessé. Kb. 400 szót ismerek, tűrhetően deklinálok, és kezdek belekeveredni a 66-féle igeragozás rejtelmébe. A francia és a német nyelvtan ismerete meglehetősen segítséget nyújt. Az orosz nyelv rendkívüli kifejezőkészsége, színe, a mondatszerkesztés szabadsága keleti ízt ad és sűrűn emlékeztet a magyarra. Milyen messze van a franciától, melynek kristálytisztán felépített rendszere a legkisebb szabadságot sem engedélyezi! A franciában 'így van és nem másképp' a mondat helyes felépítése, az orosz pedig a magyarhoz hasonlóan, a szép hangzásért minden szabályt sutbadob. A magyarhoz hasonlít a múltidő egyszerűsége is, meg a sok finom megkülönböztetés az egyszeri és a gyakran ismétlődő cselekvés között. Kár, hogy a hangsúlyhoz nincs semmi érzékem. Oroszban nincs hangsúlyszabály, minden szónak meg kell tanulni a hangsúlyát, és ezt mindig elfelejtem. Pedig dallamos, szép nyelv – de a dallama teljesen idegen. Öröm, ha néha a magyarhoz hasonló szót fedezek fel. Ismeri ezt a szót – kérdezi néha gyanakodva a tanárnőm, ha átsiklom egy-egy szó felett a szövegben. Ilyenkor lefordítom neki a kulcsot, subát, villát, tányért, csészét, babot, káposztát, kemencét, szerdát, csütörtököt, pénteket, asztalt, padlót, utcát, szürkét, őszet, az uzsonnát. Molnár Erik könyvéből tudom, még hány földművelésre, háztartásra, iparra, állami és egyházi életre vonatkozó magyar szó szláv eredetű. De jó lenne összehasonlító nyelvészettel foglalkozni! Irigylem Fónagy Ivánt, ő az egyetlen ismerőseim közül, aki hivatásának tekintheti a nyelvészetet.”

1954, nyár. A két lánnyal nyaralni mentünk Szilvászvárad mellé, a Szalajka-völgybe, egy erdészházba, főleg azért, mert Fruzsának a szamárköhögés után (akkor még nem volt ellene oltás) sehogyan sem akart elmúlni a köhögése. Jó volt, bent a néptelen természet sűrűjében, de a remélt hatás elmaradt, a párás, nyirkos völgyben egyre rosszabb lett a légzése, meg is

rövidítettük a nyaralást, és amint leértünk a síkságra, rendbe is jött. Később próbálkoztunk azzal, hogy apja naponta felfogaskerekűzött vele a Szabadsághegyre, 1958 júniusában Veress Katiék fogadták be a kitelepítésük utáni lakóhelyükre, Homokterenyére, egy ideig ott járt iskolába is, amíg ki nem derült, hogy csak a Balaton jó, annál jobb kizárólag a tengerpart lenne. Erre bizony még évekig várni kellett, közben sós belégzésre járt a Gellértbe, és nyolcévesen, hősiesen egyedül, hetenként többször, saját-vér-injekciózásra a Szövetség utcai kórházba. Végül a bolgár tengerpart, és főleg a kamaszkor gyógyította ki. Az előbbiről majd az 1961-es levelek és rajzok segítségével számolok be.”

1954 szeptember, gyereknaplómból: Fruzsza átkerült az óvodai középső csoportba, aggódtam, hogyan fogja ezt Panka elviselni. Meglepetésre, már első nap változás történt: Panka sokkal felszabadultabb, vidám, önálló, jót tett neki, hogy a csupa hasonló gyerek között ő az ’osztályelső’, a legrégebb óvoda. Itthon megkezdődtek a tornaórák Szombathelyi Zsuzsa tornatanárnővel és öt vendéggyerekkel. Panka a kitartóbb, ügyesebb, hajlékonyabb. Fruzsza már igazi nő: ’Mire én hatéves leszek, olyan csúnya lesz a kezem a sok dolgozástól!’ — sajnálja magát. Ildi csendben, szerényen él velünk, mindenben ügyes: tornázik, zongorázik, és igen jól tanul: a bizonyítványai kítűnőek, mindezt szinte észrevétlenül. Jellemző volt, hogy mikor valamelyik korábbi születésnapjára kis házi bábelőadást rendeztünk, és a bábuk a függöny elé vonulva meggratulálták és megtapsolták őt, sírvafakadt.

1954. június 15. Apu, Pityunak: „Sietve, röviden írok. Reggel $\frac{3}{4}$ 7, $\frac{1}{4}$ 8-kor indulnom kell a hivatalba. Hatéves múltamban egyszer sem késtem el. Szóval ülök a balkonon, már megreggeliztem, Anyu még alszik, a rigók fütyülnek, és írom a levelem. Tegnap este akartam, de nagyon szép koncert volt a rádióban, azt hallgattam. Fischer Annie és a filharmonikusok (Lukács), előadták Beethoven C-dur zongoraversenyét, briliáns volt. Június 12-én, szombaton d.u. elmulasztottam egy szép koncertet. A szombat délutáni szokásos álmomat aludtam, amikor Anyu 4 óra után felébresztett: véletlenül bekapcsolta Varsót (*München álneve!*) és abban kedvenc zeneszerzőm személyesen adja elő egy duettjét, ismeretlen kísérelővel. Mire azonban magamhoz tértem, a készülék elkezdett rendetlenkedni, zörögni, semmit sem hallottam (*költséget és fáradságot nem kímélve zavarták a SzER minden adását*). A hiba az, hogy pont a varsói rádióknak olyan gyatra a műsorismertetése (csak fél napra mondja be előre a programot, és azt is lehetetlen időben), így a véletlenre vagyunk bízva. Pedig a lengyel muzsikát mindketten nagyon szeretjük.”

1954. június 16. Anyu: „A rádió éppen megint a labdarugásról és Puskás bokájáról beszél. A filmhíradóban láttuk a meccseket, az egyiket egy szemvillanásnyi ideig láttam egy kis zászlóval integető fiatalembert; az a mániám, hogy te voltál, a nevetésed és a fogaid! Írd meg, igaz lehet-e.”

1954. július 27. Anyu, Pityunak: „Fruzsikának tüszős mandulagyulladás van, ilyen hőségben is beteg szegényke, mi lesz megint télen? Sajnos nagyon érzékeny fizikum. Fruzsza ma véletlen sokat beszélt rólad, hogyha te itt születnél és nálunk laktál, miért mentél olyan messzire, hogy nem jöhetsz haza. ’’ Párizs messzebb van, mint Kina?, mert Matyi és Éva holnap érkezik néhány hétre.”

Apu is mesél a gyerekekről: „Tegnap nagy játékban voltam a két gyerekkel – amikor a játékszabályok ellen vétettem, Fruzsza bejelentette, hogy be fog zárni egy mély pincébe, ott ’ehetsz majd patkányokat’. Segítségül Pankához fordultam, akiben vívódott a büntetés szükségességének tudata és Apapi iránt érzett sajnálkozása (nál a koszt kérdése a legfontosabb a világon), és ezért közölte: ’Igen, majd patkányokat kapsz ebédre, krémmel töltve!’ Melyhez hasonló jókat kívánok, és csókollak, Apu”

1954. július 31. Anyu titkos levele Pityunak. „Mostanában találkoztam egy könyvvel, szeretném, ha olvasnád, Dr. Fritz Kahn: Nemi életünk. Külön cédulán merem csak megírni, és kérlek, rögtön felejtsd el, hogy tőlem hallottad, mert nagyon pirulok, de olyan fontosnak tartom, hogy minden fiatalember nősülés előtt elolvassa, ha egy boldog, kiegyensúlyozott asszonyt, feleséget akar maga mellett látni, hiszen ez a legszorosabban összefügg a saját nyugodt életével. Lehet, hogy a régi magamfajta lányoknak lett volna olyan fontos, hogy jövőd férjük olvassa el ezt a könyvet, de hátha most is kell olvasni. Oh mi szegény régi lányok és boldogtalan asszonyok! Persze erről, amit írtam, ne szólj senkinek! Mindennél fontosabb a te boldogságod, azért teszek félre minden szemérmemet, s ajánlom a könyvet.” Ugyanebben az időben történt, hogy anyu nyögve-kínlódva mesélt nekem erről a könyvről, amelyből az ’előjáték’ létezéséről és fontosságáról értesült, és panaszolta, hogy úgy látszik, apu se tudott és máig se tud erről, ő pedig nem beszélhet vele ilyesmiről, pedig milyen más lett volna minden. Nagyt változott azóta a világ...

1954. augusztus 8. Anyu: „Teljes két hónapja, hogy egy sort sem kaptunk tőled. Még szerencse, hogy Bodnár Margit sok szépet és jót írt rólad, nagyon büszkévé és boldoggá tett. Pali fizetését most emelték, nem sokkal, 100 frt-tal, ez is jó, a múlt hónapban pedig Apuét 140 frt-tal. Jól esik most, amikor annyi elbocsájtás van: a szorgalmat és a tehetséget megbecsülik. Rossz hír, hogy Matyi válik. Kissé hibás ő is abban, hogy mindkét esetben ’dísznöket’ választott (Bokor Zsuzsa, Fehér Éva). Egy hét múlva jár le Matyi szabadsága, és Éva nem akar visszamenni, unatkozott ott, sokat volt egyedül. Mániákusan öltözködött, 5-6 kosztümje volt, kabátjai, rengeteg ruhája, 23 pár cipője. Közben megbolondította egy nőcsábász orvos (nős, gyerekes), ő beszélt rá, hogy maradjon, Éva anyja, szegény, azt sírja, hogy eszelős lett a lánya. A feleség nem egyezik bele a válásba, mert az orvos-férj házasságuk alatt többször volt már halálosan szerelmes valakibe. Azóta Zsuzsi is elvált újra, és sír is Matyi után. Jól figyelj, édes fiam, ha választasz, s ne válassz még, ráérsz.”

1954. augusztus 4. Én, Pityunak: „Pali majd kiugrott a bőréből, amikor megkapta a festéket, épp a nyaralás kellős közepén, mindjárt tudta használni. Azt írtad azonban, hogy 2 dobozt küldtél, de csak egy érkezett meg, kérlek, nézz utána. Szilvásvár: Erdély óta ilyen szép tájakat nem láttam, csupa vízesés, patak, aranyhalas tó, fenyő- és bükkerdő, közel 1000 méteres hegyek, legelők. Sajnos Fruzsának nem tett jót, pedig azért választottuk ezt a méregdrága nyaralást az ingyenes tihanyi beutalás helyett, mert az orvos hegyvidéket ajánlott. Egy Panka-aranyköpés: mentünk a Bükkben az országúton, egy szembejövő teherautó teleköpött porral. A örökké derűs, mindenben a jót meglátó Panka felkiáltott: ’Nézzétek, hogy füstöl a teherautó örömeiben!’ Más: a napokban sugárzó arccal mesélte, hogy az óvodában torta volt ebédre. Milyen torta?—kérdztük. Csokoládétorta – és csak úgy ragyogott a szeme. És finom volt? Mire ő: Azt nem tudom, mi nem kaptunk belőle, csak az iskolások (szünidőben itt van a napközijük). Hát még ennek is tudott örülni. Idevágó története az is, hogy egy amerikai csomagban kék-cseresznyés, rózsaszín kislányruha érkezett, és Fruzsza kapta, Panka vágyakozva bámulta. Néhány nap múlva reggel kinéz az ablakon: ’De jó, hogy süt a nap! Felveheti Fruzsza a cseresznyés ruháját!’ Szerencsés véletlen: pár nap múlva egy ’turkálóban’ hasonló gyümölcsmintás, Panka-méretű ruhára bukkantam.

1954. augusztus 7. Anyu: „Jól vagyunk, éldegélünk, gyúrom a háztartást és a lekvárfőzést. A napokban kaptunk két jegyet Klimeséktől a Margitszigetre, a Carmenhez. Gyönyörű előadás: Svéd Sándor. Simándy, Palánkay Klári a Carmen, és egy igazán remek Michaela Szecsődy Irén. Neked majdnem mind ismeretlen név, hacsak újságból nem ismered. Erről jut eszembe, hogy a Magyar Nemzetben már jóideje megy egy folytatásos regény, címe: ’AA 338-as’ (taxi-

rendszer), és Róna Veráról szól. Igen szép Vera, már nem laknak a Rózsadombon anyjával, Margittal, hanem külön-külön kis garszonlakásuk van a Lipótvárosban.” 1956-ban kimentek Nyugatra, Vera Bécsből telefonálgatott (persze Pityu költségére), segítséget kérve, egy ideig nála is lakott. Anyu tovább: „Matyiék megjöttek, szokás szerint rengeteg ajándékot hoztak a közel-távoli családnak, így nekem szép fehér selymet blúzra, a Veress gyerekeknek szandált, Palinak színes tussokat, Évának egy kis brossot. Matyi igen komoly karriert csinált: kereskedelmi attasé, és I. számú követségi titkár.

Apu ugyanebben a levélben: „Ma délután rádió-hangversenyt élveztünk, a készülékünk nem bírja már az esti légköri zavarokat, de reggel és délután elég jól veszünk.” Itt mondom el, hogy olyan 8-éves forma lehettem, amikor apu sok kis alkatrészből: üveghengerből, kristálydarabból, drótokból összeállított otthon egy detektoros rádiót. Micsoda világcsodája volt, fülhallgatón beszédet meg zenét hallgatni!

1954. augusztus 30. Anyu: „Nem tudom megérteni, miért nem írsz, júl.2-án kelt az utolsó leveled. Hogy megy az orosz tanulás? remélem, jól, hiszen csupa muzsika ez a nyelv, gyönyörűség hallani.”

1954. október 4. Apu Sopronból, a Lőverekből. „Sok volt az esős, felhős idő, ennek ellenére majdnem minden nap sikerült programot csinálni. Megnéztük a várost töviről hegyire (rengeteg reneszánsz és barokk épület, sőt sok jelentős gótikus templom és magánház is a XIII. századból.) Bejártuk a környező hegyeket, erdőket, felmentünk minden kilátóra. Anyu kiélhette a gyűjtési szenvedélyét: gyűjtött erdei szedret, gombát, csillámos palát, enciánt tövestől, cikláment hagymástól, sőt egyik erdei séta alkalmával még pénzt is, 10 forintot. És még kimaradt a felsorolásból a gyűjtött alma, dió és szelid gesztenye, valamint a kitűnő soproni vörösbor, amit persze pénzért gyűjtöttünk, hozzátartozóknak ajándékozásra, magunknak felvidulásra.”

1954. október 10. Apu, Pityunak: „Előmeneteledről szóló értesítésed óriási örömet szerzett. Jó volna látni, amint ott ügyködsz. A rokonságról nem sok jót írhatok. Paliék, Kariék igen nehezen, sőt alig keresik meg a megélhetésre valót, mindenféle holmijukat eladogatják. Marcsiék sem nagyon dúskálnak, Mancsit a most divatos lett racionálázási leépítés fenyegeti, Gida viszont nagyon szépen végzi a tanulmányait, eddig ösztöndíjas is volt. Timár Pali a Svábhegyen, a volt Golf-szállóban van alkalmazva. Ezzel végre meg van elégedve. Kovács Pali a család kimagasló tagja, igen jó neve van tudományos körökben. Keri is állásban van, a Lukács fürdőben gyógytornászta a gyermekparalízisen átesett betegeket. Csillag Ottó mérnök egy tervezőirodában és kokszyártással foglalkozik. Még egy rokonról szeretnék írni, Emil unokabátyámról, a sokat emlegetett bécsi Béla bácsi fiáról. Berlinben lakik, címe Emil Deutsch, Berlin-Schwangerdorf, Friedrichshallerstr. 24. III.4. Emil újságíró, majd kereskedő volt – igen nagy intelligenciájú, de meglehetősen életterlen. Elég szerény viszonyok közt él a feleségével. Nekem igen hálásak, mert, állításuk szerint, a háború után (Unterreiner Viktor segítségével) küldött szeretetsomagok mentették meg Emil életét, ami a hitleri időben erősen leromlott. Ha valamilyen segítségre volna szükséged, bátran fordulhatsz hozzájuk.”

1954. október 19. Anyu, Pityunak: „Sajnos most egy nagyon szomorú, neked különösen fájdalmas hírt kell megírnom. Nehezemre esik leírni, hogy kedves, jó barátod, Kelemen Péter júliusban meghalt. Valahol messze Detroittól mint orvos szolgált és szerencsétlenül járt. Nagybátyja visszavítette, ott van eltemetve. Ha többet akarsz tudni, írj a nagybácsinak, az itthoniak valamiért nagyon titokzatosan beszélnek. Sajnos a szomorú valóságon nem változtat a pontos tényállás sem.” Ehhez csatlakozik apu: „Nagyon fájlalom én is Kelemen Péter

szerencsétlenségét. Igaz embernek ismertem, kár érte. Török Bózsitól hallottam, hogy állítólag Távols-Keleten történt, de nem beszélnek a körülményekről.*

apró betűs jegyzet:

* Péter és Pityu elemiben voltak osztálytársak, a barátság megmaradt. Anyja Karlóczyiné Kelemen Marianne, iskola- és cserkész-társam. Péter 1948-ban kiment Amerikába, Pityuval már Bécsben találkoztak. A Harvardon lett orvos, jelentkezett a hadseregbe, Koreába került. Ezredorvos lett, aknamezőn menteni akarta egy bajtársát, felrobbant, 1954. júniusában. Nagybátyja kivitette a hamvait, a Long Island-i katonai temetőben van a sírja.

A rádióban hallott lengyel koncert (Polonaise II.sz duett) tényleg nagyon tetszett. Szerencsére az adás jó volt, és azért is különösen örültünk, mert azt hittük, kedvelt szerzőnk már nem koncertezik. Vasárnap rokonlátogatásra megyünk Fehérvárra, már két éve nem voltunk, előre örülünk annak a néhány órának, amikor a család együtt lesz. A kis Péter időközben már nagy legény lett, több mint 2 ½ éves, hát meg kell nézni, mert csak szopós korában láttuk.”

1954. december 13. Anyu: „Végre, végre, két hónap után levél jött tőled, boldogan és szinte hitetlenkedve forgattam a kezemben. És milyen levél! milyen tartalmas, remek írás, és milyen édes, kedves, mennyi szeretet áradt belőle, milyen megnyugtató jó volt olvasni, és milyen nagyon vágyódtam, hogy megöleljelek és megcsókoljalak érte! Annyi ideig csak Ilonka (???) tartotta bennem a lelket, de most itt van az írásod előttem, s annyi minden mondanivalóm van, azt se tudom, mivel kezdjem. Jól vagyunk, a gyerekek túl vannak a mumpszon, boldogan és büszkén hordják a párizsi szép holmikat. Felemelik a szoknyát, nézzem meg, milyen szépen áll a bugyi, és milyen jó hosszú a pulcsi. Éva szombat óta – ma hétfő van – Burgenlandban jár tolmácként egy táncsoporttal, most várom a telefonhívást, hogy hazaérkezett. (*Erről az ausztriai hétvégéről majd beszámolok.*) Milyen jó volna személyesen büszkélkedni veled! Beülni az autódba, jönni-menni, és én nézném, hogy ez a csinos, elegáns fiatalember a volánnál az én régnemlátott fiam. Pityukám, lesz-e ez valaha. Készülünk a karácsonyra, én kivételesen előre megkaptam az ajándékot, egy Marwin gyártmányú karórát, króm, és nagy, mint egy férfióra. Nagyon örülök neki, mert már több mint egy éve végleg tönkrement az enyém, és óra nélkül sok felesleges kapkodásom volt, hogy el ne késsek. Most éppen babákat öltöztetek. Emlékszel Éva szép babájára, *fotó* gumi teste volt és ha hátra hajtották, megszólalt. Csodálatosképpen épen maradt a romok között Kariék balkonján, és most megkapja Fruzsá. Pankának vettünk újat, ez is helyes, de nem gumitestű, Panka még kicsi, jó lesz ez neki, szörnyen rongálja a dolgait. Olvastunk egy hirdetést olyan babáról, amelyik alszik, eszik, pipil és az orrát fújja. A babák – és a lányok is – tréningruhát kapnak, zippzárát is varrok bele, lesz nagy boldogság. Éva tőlünk gyerekszoba-szőnyeget kap, persze gépit, Pali inget. A karácsonyest Éváéknál lesz, vacsorára is ott leszünk mindnyájan, de mi visszük a pontyot, stb., mindenki a mi vendégünk lesz: Dóra, Évi, Ildi is.”

Ugyanaznap apu: „Végre megérkezett a várva-várt levél, bizony nem két hónapja nem jött tőled semmi, hanem több mint 10 hete. De a mennyiséget pótolja a minőség, mert ez jól megírt, és a szülői szívet megdobogtató levél volt. Mindennek örültünk, amit magadról írtál, különösen pedig annak, amit a munkakörödről mondsz. Annak is örültem, hogy a pseudo-házasságnak rövidesen véget akarsz vetni. Azt hiszem, hibás dolog a házasság kötöttségét és terheit viselni, ha nincs az a meggyőződés az embernek, hogy megtalálta azt, akit a magyar nyelv olyan találóan feleségnek nevez. Tehát aki a gondok, bajok, örömei és szerencsék felét hajlandó viselni. Az a nézetem, hogy ilyenek idegen származású nem tud megfelelni, jó lesz tehát, ha magyar lányok között nézel szét. Remélem, nem veszed rossz néven, hogy ilyen, csak saját magad által megítélhető ügyekben tanácsokkal látlak el, de azt hiszem, jól esik neked, ha tudod, hogy ezen a téren egyeznek a véleményeink. Ami nem csoda, mert magad írod, hogy most is úgy gondolkodsz és érzel, ahogy idehaza megszoktad.

Most kaptuk a hírt, hogy Éva este 9-re megérkezett (reggel 6-tól tartott az autóbusz-út a rossz utakon). Nagy volt már az izgalom, még nagyobb az öröm. Hozott narancsot, banánt, datolyát és egyéb ritka nyalánkságot. (Banánt először láttak a gyerekek, Ildi is, ki is köpték.)

1954. december 27. Anyu: „A gyerekek nagyon boldogok voltak karácsonykor, igen ügyes játékokat kaptak, de főleg a babáknak örültek, azóta se teszik le a kezükből, anyai szerelemmel nézik és csókolgatják, de sajnos fészülnek is. Tegnap Kereszteséknél találkoztam Bodnár Verával. Olyan gyönyörű, hogy az nem is igaz, a tökéletes bűbáj. Állítólag nem szimpatikus, de olyan szép, hogy mindent szabad neki. Azért menyemnek nem szeretnék ilyen szépséget. Megint felemlítem kis magyar protegémét, aki most ugyan még csak kamasz, 15 éves, de én látom, milyen lesz 1-2 év múlva. Okos és szorgalmas, s te máris nagyon tetszel neki, én meg szeretném, ha egyszer egy ilyen igazi kislányt vennél el, akinek te lennél az első szerelme.”

Ugyanaznap apu: „Hát újra elmúlt egy karácsony, mindent hozott, amit el lehet várni, kezdve a hagyományos rácos pontyon, és végezve a narancs kóstolón, amit Timár Palinak köszönhetünk. Mindenki bőven kapott ajándékot, Anyu már megírta, én puplin inget, selyem nyakkendőt, borotválkozó tükröt, patience kártyát és az erről szóló tudományos értekezést, kis kalapácsot. Az ajándékok hosszú sorából láthatod, hogy milyen jól viselkedtem. Minden volt, csak te hiányoztál.” Pityunak kérésére egy Gulyás Pál-kötetet küldtek. (Pityu, miért éppen az kellett???)

1955

1955. január 9. Anyu, Pityunak: „Türelmetlenül várom a postát, izgat, odaért-e szerencsésen a Gulyás könyv. A könyvtár, amelyik küldte, biztosított, hogy 1 hét alatt megkapod. A másik izgalom, hogy holnap reggel indul M.L. (*Marton László külkereskedő, Keresztes Ili másodunokatestvéremnek második férje. Pityu, 2010 majus: Valóban találkoztunk, nagy titokban, meghozza Parizsba ahova elutaztam*) Remélem, hamar találkozhattok.

Rettenetesen irigylem. Fruzsza szegényke nagyon szenved a gyerekasztmájától, a roham alatt kapkodja a levegőt, órákig szüntelenül köhög. A rohamok éjjel jönnek, Pali ilyenkor órákig mesél neki, hogy megnyugtassa. Fruzsza mindig igyekszik eltitkolni a rohamot.

Apu, ugyanitt: „A karácsonyi ünnepeket megtoldottam megmaradt négy napi szabadságommal. Ezalatt rendeztem és katalogizáltam a könyveinket – mármint a mieinket és a tieidet. Már rémes összevisszaságban voltak, alig lehetett valamit megtalálni, ezért szakmák szerint rendeztem a kb. 650 kötetet. Eközben sok olyan könyv került elő, amiről azt se tudtam, hogy a világon van. Sokat csak hátsó sorban tudtam elhelyezni, ezért a te könyvállványodat megtoldjuk a másik állvány 2 méteres magasságára.”

1955. január 13. Pityu, mindnyájunknak: „Karácsony előtt ünnepeltem a hölgyel, mert haza kellett utaznia a szüleihez. Hiányzott is az ünnepek alatt. Szerencsére láttam mindenfelé, minden második villanyoszlopról rámmosolyog a képe, felém libben a szoknyája. Persil-reklám. A karácsonyt sok evés, sok meghívás, síelés és végül sok gyomorfájás jellemezte. Bizony ez sem volt az igazi. Amíg veletek nem leszek, nem lesz karácsonyom.

Mostanában mindenfelé megpróbállak magam elé képzelni benneteket. Gondolkozom, hogyan beszélhetek, mit tennétek, ha velem lennétek. Milyen kár, hogy kevés 'felnőtt-tevékenységben' vettünk részt közösen. Mindig jelen vagytok, ha esténként zenét hallgatok, és mosolyogva, de szomorúan gondolok arra, hogy nincs senki, aki elcsavarná a muzsikát, hogy híreket hallgasson. Nekem zene kell minden percemhez. Zene nélkül sem tanulni, sem olvasni, sem írni nem tudok. Velem vagytok vasárnapi ebédek idején, velem kirándultok,

sétáltak. Egy-egy színházra, operaelőadásra emlékszem, de a hangulat mindig más. Opera után az 5-ös buszon mentünk haza. Most autóba ülök. Fáj, hogy nem olvassátok ugyanazokat a könyveket, mint én, nem látjátok ugyanazokat a filmeket, nem ismeritek a barátaimat. Hat év alatt új, független életem alakult ki. Mégis minden szála hozzátok vezet vissza. Minden, amit teszek, nevelésem, otthoni emlékeim következménye. Nem csak a villát fogom úgy, ahogyan otthon tanultam, hanem az eszem is úgy forog, ahogyan észjárásom életem első 22 évében kialakult.”

1955. január 14. Anyu, Pityunak: „Az a rossz most, hogy a vakvilágba küldöm a levelet, mert új címedre küldött leveleink sorsáról, vagy a csodaként elküldött Gulyás-kötetek megérkezéséről nem tudok semmit. Talán nem vagy tisztában azzal, mit jelentenek nekünk a leveleid, hogyan várjuk Apuval, én reggel, ő munka után azzal lép be: Posta?, pedig mindig azonnal telefonálok, ha megjön.

No de a lényeg. Éva augusztus 10. körül várja a harmadik gyereket, most méginkább fiút. Izgultunk és nem nagyon örültünk neki, de bele kellett nyugodni, nincs mit tenni. Indokolt esetben adnak engedélyt abortuszra, de az nem indok, hogy éppen csak megélnék. Éva, amilyen örült anya, már örül is neki, főleg egy fiú reményében, Pali pedig szintén Évával tart. Mindenképpen akartak harmadikat, de úgy 2-3 év múlva. Csak legalább majd ezt a gyereket látnád csecsemőkorában!” Ezután használt ruhákat kér anyu, elsősorban Pali számára, inget, cipőt, bármit, de arra kéri, levélben ne említse, mert sem Pali, sem apu nem tud erről, és mindkettőnek rosszul esne. Aput amúgyis mindig bántja, hogy nem tud segíteni Éváéknak. „Egyébként Éváéknak átlagon felüli fizetésük van, Palit most nevezték ki csoportvezetőnek. A két kislány és Ildi is kibújik a bőréből, ha majd megtudja, hogy lesz egy kisgyerek. Egész nap babával játszanak.”

1955. január 30. Anyu, Pityunak. Az egész levél könyörgés, vigyázzon a gyomrára, vegye komolyan a gyomorfájást és menjen orvoshoz, egyen rendszeren, stb. „Nekem fekélyem és gyomorhurutom van, és epekövem, egy ősközet, már a te születésed előtt, az állapot alatt kezdődött. Lehet, hogy anyai örökséged a gyomorérzékenység. Kérlek, tartsd be az orvos utasításait. Írd meg pontosan, mit állapítottak meg. Lefogytál?”

Apu hasonló tárgyú levele ugyanaznap: „A gyomorkérdésben nem értek egyet Anyuval. Fontos ugyan, hogy az orvosok utasításait betartsd, de ennél sokkal fontosabb a bölcs mosoly, a filozofikus életszemlélet, a munkabeosztás kapkodásmentes ritmusossága, az étel rendes megrágása és, last but not least, az emésztési üzem befejezésének könyörtelenül pontos, napról napra azonos időpontban való lebonyolítása. Hidd el nekem, hogy fentiek önkéntelen betartása eredményeképpen szükség esetén a ’vasszöveg’ még most is megemészttem. Hát még 28-éves koromban! Elfajult nemzedék! Egyébként tekintsd fenti ’intelmeket’ atyai örökséged legértékesebb részének.”

1955. február 18. Anyu Pityunak: „Jaj, végre jött tőled levél, és 8 képeslap, három kivételével ronda és marhaságos képek, de Pali bizonyosan el lesz ragadtatva, hisz ő is ezt a stílust kultiválná, ha lehetne. A két Rousseau-kép és a Picasso szép, a többi hülyeség.

Boldog vagyok, hogy jobban vagy, vigyázz magadra! Gratulálok gyönyörű autódhoz, remélem, kapunk róla fényképet. (Apu előző levelében részletes tanácsokat adott az autógondozással kapcsolatban.) Fruzsza a napokban kivételes engedélyt kapott, hogy a babaruháit a mosáskor maga moshassa. A meleg víztől ráncos ujjait nézegette: ’Milyen lesz a kezem, mire 6 éves leszek, ha ennyit dolgozok!’ Más: Éva ment a két lánnyal a villamoshoz, de az elindult az orruk előtt. Látna anyja bosszankodását, Fruzsza azt mondta: ’A hátsó kocsi nem akart menni, meg akart várni minket, de az első csak rángatta, cibálta magával.’

Apu, ugyanaznap: „Három héttel ezelőtt színházban voltunk, megnéztük Scribe: Egy pohár víz c. darabját a Madáchban. Jót mulattunk, bár a színészek távolról sem tudták kihasználni azt a lehetőséget, amit a darab nyújt. Voltunk azután a Verdi c.olasz, operarészletekkel sűrűn megspékelt memoire-filmben. Szép volt, és különösen a baritonista (Othello és Rigoletto szerepében) volt minden várakozáson felül csodálatosan jó. Vasárnap (13-án este) nagyszerű zenei összeállítást hallottunk a rádióban. Quartett volt, amelybe beleszóttak nagy mesterek válogatott klasszikus előadásairól gramofonra felvett részleteket. Kitűnőnek találtam, nem tudom, ki állította össze, de csak gratulálni lehet neki, olyan finom és muzikális volt.”

Anyu lapalji megjegyzése: ”Gyomorbajodnak valószínűleg az általad említett rendszertelenség, kapkodó fegyelmetlenség – az étkezésben is – az oka. Jaj, de ismerem! Ha már megvan a szerzett baj, ez okozza, és fokozza a további nyugtalanságot.”

1955. február 23. Anyu. Mégegyszer köszönöm, hogy felhívtál, szebbet-jobbat nem adhattál volna nekem ezen a rémes napon. Irtó öreg vagyok, még az sem fiatalít, hogy legkevesebb 7—8 évvel gondolnak kevesebbnek. *(Február 25.-én lett 57 éves.)* Nagy boldogság volt a hangodat hallani, még a két másik fiú hangját is. Baba és Bözsi [**Gal Peter mamaja Pityu, ez ki???**] majdnem sírt az irigységtől, mikor hallották, hogy a fiaikkal beszéltem pár szót.

Ugyanitt apu: „Nagy volt az izgalom és az öröm, hogy ilyen jól lehetett hallani a hangodat. Nagyon jól esett. Ha ilyen felhívás nem kerül aránytalanul sok pénzbe, megismételhetnéd máskor is – azt hiszem, több mint 3 éve, hogy utoljára beszélünk. Egyik kollégám lánya minden hónapban, meghatározott napon és órában, felhívja apját Svájcból. Persze nem gondolok ilyen sűrű telefonálásra, ez nem volna sem erszényileg, sem egyébként kívánatos, csak azért írom, hogy tudd, hogy ilyen van, és ha alkalmad van rá, felhívj minket.”

1955. március 7. Anyu, Pityunak: „Sírtam és nevettem az izgalomtól és a boldogságtól, hogy ilyen öröme van, és a könyvtár téged küldött ki. Nagyon kellett habzsolnod a látnivalókat a két hét alatt. Gondolom, sokszor eszedbe jut Apu, akinek 6 hete volt erre.

Évánál a pici a dátumnál korábban megmozdult, és ez újra lányra enged következtetni. *El kell itt mondanom, hogy az utolsó hónapokban vadidegen nénik szólítottak meg az utcán, hogy a formámon látják: Fiam lesz, illetve Lányom lesz.*

1955. március 6. Gyereknaplómból: „Danizsó megmozdult. Ildi iskolai előadását mentünk megnézni a gyerekekkel, és úgy látszik, Danizsót is érdekelte, mert fészkelődni kezdett. Még ilyen élénk gyerekem nem volt, mint ez a Danizsó, félidős korára már kívülről is tapintani lehetett a rugdalódságát, örökké fickándozik. Azt remélem, hogy ez is fiúra vall.

Volt egy szabadnapom, az óvodában töltöttem, nem győztem örvendezni. Fruzsza Rózsi nénije (akinek ’hátra is van szeme’), Panka Panni nénije okos, ügyes, csinos. A gyerekeket mindennel ellátták: saját törülköző, tornaruha, tréningruha, szövetnadrág. Mikor kint voltam, éppen Fruzsza volt a napos: frissen vasalt, keményített fehér kötény és bóbíta, virágos porcellánedény, ő terített és kínálta körbe a tízórai-kenyereket. Mindketten legmagasabbak a csoportjukban, az óvónénik nagyon dicsérik a képességeiket. Hancúroztunk, én kiöltöttem rájuk a nyelvemet. Fruzsza: ’Te nem tudod, hogy a felnőttek soha nem szokták megmutatni a rosszaságukat a gyerekeknek?’

1955. április 2. Apu, Pityunak: „Nincs sok írni való magunkról. Lassan de biztosan öregszünk, a hivatalomban most már mindenkinek – igazgatótól kezdve az összes fiatal és idősebb munkatársnőnek – szóval mindenkinek Pista bácsi lettem (6 évvel ezelőtt, amikor beléptem, még szó sem volt ilyesmiről). Azért néha-néha egy kis túrára kimoccanok, így hétfőn elmegyek az intézeti turistaszakosztállyal reggeltől estig a Pilisbe.”

Ugyanaznap anyu: „Máig sem kaptunk értesítést, hogy visszaérkeztél, szerencsére jött Ilonkától lap, hogy mennyi érdekeset mesélsz, és jól nézel ki. Éva sajnos nincs egészen rendben, volt egy kis vérzése, most tölti be az 5. hónapot. Egy hétig majdnem mozdulatlanul feküdt, most már felkeleget, végre ez nem első gyerek, hogy négy hónapot feküdjön érte (mint Fruzsáért). Szerintem amúgyis elég lett volna két gyerek, hiszen így is nehéz, annyi lemondásba, fáradtságba kerül, ennek a bajnak is az ő túlzott hajszája az oka.”

1955. április 18. Anyu Pityunak: „Jól vagyunk, Éva is, az ijedség szerencsésen elmúlt, a gyerek megmaradt, már a 6. hónapban van. Tudja ám a két kislány és Ildi, hogy testvérkéjük lesz, nagyon boldogok, azt is tudják, hogy hol van. *(Mi persze nem ködösítettünk sem gólyával, sem káposztafejjel vagy mennyei tóval, ami akkoriban még némiképpen tartotta magát, a mi gyerekkorunkban azonban teljesen általános volt.)*

1955. június 20. Az óvoda elvitte őket két heti nyaralásra Visegrádra. Az óvónénik megint remekeltek: indulás az óvodából ebéd után, hogy ez az óvodai program része legyen, nem elválás otthonról; az ágyakon mindenkinek ott az óvodai jele, minden ágy mellett játék, stb.

Mindketten nagyon várják Danizsó megszületését, különösen Fruzsza folyton erről ábrándozik, kímél engem, alig mer hozzámérni, ha emelnék valamit, szalad segíteni és szid engem. Azt mondja, ő lesz a világon a legboldogabb, ha meglesz a kicsi. Panka: 'Úgy-e a kiscsirke azért születik tojásban, mert csőre van, és az bökné az anyukája hasát?' 'Úgy-e, anya, van annak a kisbabának ott bent csörgője?' (Még csak ez hiányzott volna!) Panka verset költött: 'Gyere ki, te kisbaba /vár nagyon Fruzsza, Panka.'

1955. május 8. Anyuéknak Pityu, párizsi feladóval: „Ismét egy vasárnap, amikor itthon maradtam. Nagy szűgyen, hiszen régen megkezdődött a kirándulószezón. Gál Péter csábít a lustaságra (három hete nálam lakik), minden nap délig alszik és ez engem is elzülleszt, pedig rettentő honvágyam van a hegyek után.” Ezután rátér mostanában olvasott magyar könyvek taglalására (Budapesti kalauz, Bölöni Adyja, Móricz Virág könyve – ezt 3 nap alatt elolvastam, többet tudtam meg belőle Móriczról és koráról, mint 5 irodalomtörténetből – egyébként M. Virág beszédmodorban, gondolkodásban, viselkedésben, szerénységben folyton emlékeztetett engem Évára.) Boldizsár Iván megküldte nekem új detektívregényét. Azért tanult, művelődött, dolgozott olyan sokat, hogy ilyen értéktelen ponyvával álljon elő? Megismerkedtem a könyvesboltban Halász Előd fiatal szegedi németszakos tanárral, összebarátkoztunk. A mellékelt kép egy kis spanyol mulatóhelyen készült, a kicsavart fejű lány Solange Claude, nem nagyon szép, de egyszer még mindenki ismerni fogja a nevét: igen tehetséges költő.”

1955. június 25. Pityu, haza: „Tirolból érkeztünk, Pütkösöd előtti szombaton. Érkeztünk, az a 'Persil'-es hölgy meg én (sajnos ne aggódjatok, nem fenyeget veszély, azóta már meg is haragudtunk egymásra. Az úton boldogok voltunk, de itthon mindenem hajbakaptunk).” Ezután nagyon szemléltetően, részletesen leírja az autótut Cortina d'Ampezzóból Lombardiába, a kirándulásokat, sziklás hegymászást, gerincvándorlást, a kilátásokat. A Persiles hölgyről egy másik levélből az derül ki, hogy a Persil gyár reklámlakáján ő szerepel. Anyu idevonatkozó kérdései: Teljesen nálad lakik? A szülei tudják? Hogyan került a plakátra?

Egy különleges kitelepítés

1955 nyarán döbbenetes fordulat állt be családunk életében: szüleimet és engem egy nap berendeltek a Belügyminisztériumba, kihallgatásra. Sejtettük, miről lesz szó. Nemrégiben ugyanis az történt, hogy anyám hallgatta a Szabad Európa-rádiót, és az izgalomtól magán

kívül azzal fogadott bennünket, hogy a rádióban Pityu beszélt. Ugyan már, intettük le, hogyan beszélt volna ő, amikor Párizsban van, a Nagel könyvesboltban dolgozik! De ő csak erősködött, és azt is hallotta, hogy ennek a műsornak harmadnap adják a folytatását. Harmadnap mind ott ültünk a rádió előtt, és mit tesz isten, tényleg Pityu hangja szólalt meg, a bekonferálás pedig úgy szólt, hogy Timár István kommentárja következik. Anyu lánykori neve Timár, nem lehetett többé kétségünk. Később megtudtuk, hogy már egy ideje Münchenben él, a Szabad Európa Rádiónál dolgozik, Párizsban egy barátjával lakott együtt, az ő címén leveleztünk vele -- a cenzurázás miatt olyan lassan járt a posta, hogy ez a kis Párizs-München-i kitérő egyáltalán nem tűnt fel nekünk. Bezzeg az AVH tudott róla. Akkoriban kaptak parancsot a szovjet 'illetékes szervektől', hogy hallgattassák el, nem csak nálunk, de a többi szocialista országban is, a szemtelenkedő hazaárulókat, és az elhallgattatás legbiztosabb módja, ha a családjukat büntetik. **[Pityu, 2010 majus: Igen am, de a moszkvai parancsra nincs semmi bizonyíték es ha a cel valoban a szerkesztok elhallgattatasa volt, akkor miért nem bunttettek a Gallicus, a Cseke, es sok mas hires szerkeszto csaladjat? Es meg akkor is ha kimondottan a ropcedulak szerkesztoiroirol volt szo, miért nem nyultak sem Kovacs Imre, sem Papp Laci, sem sok mas ropcedula iro/szerkeszto csaladjahoz? A másik buntetett család az alig ismert színesz, költő Bikich Gabore. Sem neki sem a volt parasztképviseelő Hajdu Nemeth Lajosnak semmi köze sem volt a ropcedulakhoz. Az egyik angol ujság szerint emlegetett tizenhat kitelepített család oriasi tulzas hacsak nem számítjuk ide azokat akiknek a csaladjat korábban telepítették ki.**

En meg mindig nem tartom kizartnak hgy azokat telepítették ki akik egy izraeli diplomaciai futar penzlistajan szereltek es akik a penzatvetelt nem jelentettek be a rendorsegnek. Persze erre sincs semmi bizonyíték] A kihallgatás után hamarosan, 1955 júniusában, megjött az írás: a szüleinknek el kell hagyniuk Budapestet és elköltözniük Körösnagyharsány faluba, az ország túlsó csücskébe, a román határra, Nagyváradtól néhány kilométernyire (a szigorúan őrzött határon innen). Engem is kihallgattak, de nem vonatkozott rám a kitelepítés, vagy azért, mert hatalmas pocakom jelezte a közeli szülést, vagy mert én az utóbbi időben óvatosságból csak közvetve, a szüleink útján leveleztem Pityuval.

Így aztán 1955. július 24-én a Mese utcában teherautóra raktak bútort, könyveket, ruhákat, minden szükséges holmit, és útnak indultak. Apám a sofőr mellett ült, én letről integettem, és döbbenet láttam, hogy csurognak a könnyei.

A kitelepítésük sokkal civilizáltabb volt, mint az 1951-es 'osztályidegeneké', mint utóbb kiderült, az ÁVHsok előre, még mielőtt a szüleim megkapták volna a határozatot, odautaztak, kijelöltek egy szobát egy kulák házában, közölték, hogy nemsokára ideérkezik egy mérnök úr a feleségével, készítsék elő a szobát, és tüntessék el a trágyadombot az ablakuk elől! Végülis nem oda költöztek, mert találtak egy igen barátságos idős házaspár udvarában egy önálló kis házat: a fiuk számára építették, lakásnak és hentesboltnak, de a fiú meghalt. Máté Kálmán és Róza néni (Békés megye, Körösnagyharsány, Rákóczi Ferenc utca), akár az egész falu népe, végtelenül kedves, segítőkész és tiszteletteljes volt, és ők mindenkivel összebarátkoztak.

A faluban nem volt sem villany, sem csatornázás, sem orvos, sem bolt – időnként szekér hozott sót, petróleumot, néhány árut, minden egyébbel a helybeliek látták el a szüleimet, ingyen, szívésségből. Egy szakajtó volt állandóan úton, abban küldtünk cukrot, vaját, kávé, részben nekik, részben viszonzásul a falu népének. Tavaszra aztán kibérelt apám egy kertet és ott termesztett krumplit, zöldséget, spenótot maguknak, néha még nekünk is jutott belőle. A szakajtóban, étel közé rejtve, jöttek-mentek postán a titkolnivaló, virágnyelven írott levelek is. Íme egy példa: 'Ilonka írja Bandinak: Valószínűnek tartom, hogy érdeklí leányuk sorsa Pistát. Jelenleg tengeren túl egyetemre jár, minden nyolcadik héten vizsgázik. Szociális történelmet és pszichológiát tanul, eddigi vizsgája mind A-jelű volt,

ami náluk a legjobb jegy. Minthogy párizsi tanulmányait beszámítják, reméli, hogy ebben az évben (1956) történészdiplomát kap és ez új állásában igen lényeges fizetésemelést jelent.’ *Ilonka* anyáknak Olaszországban élő barátnője, Pistának a lánya valójában a fia, Pityu; a remélt új állás a Columbia Universityn meg is valósult. *Bandi* neve Kovács Bandi, mérnök barátjuk, több levélben odaadó segítőként szerepel.

Hetenként egyszer beállított egy másik faluból a rendőr, ellenőrizni őket: aláírásával igazolta, hogy ott vannak. Nagyritkán engedélyt adott, hogy anyám átmenjen a szomszéd faluba az orvoshoz. *(egy lap a rendőri igazolásból)*. Két-háromnaponként küldtem beszámolót Harsányba, minden házi és munkahelyi eseményről, a széles családról, és persze bőségesen a gyerekekről.

1955. június 25. A mit sem sejtő Pityu levele egy német-olasz körutazásról a Persiles-lánnyal. Igen szemléltetően írja le az autótut Cortina d’Ampezzóból Lombardiába, sziklás hegymászások, szépséges kilátások közt.

És egy július 24-iki képeslapja, a Mese utcába: „Megint úton, most már visszafelé Európába. Mire ezt az utat befejezem, legalább 25 ezer repülőkilométer lesz mögöttem. A tanulmányút csak 10 napig tartott. Rokonlátogatással is egybekötöttem, jelentkeztem Weisz Lajos bácsinál. Igen kedvesen fogadott és meghívott, bármikor jöhetek, befogad. *(Ezért neveztük később virágnyelven Amerikát Lajos bácsinak.)* Sokat utazgattam, előadásokat is tartottam könyvtári munkámról, még le is fényképeztek, meginterviewoltak.

Nyilvánvaló, hogy még nem tudott a kitelepítési ukázzról sem, hát még arról, hogy éppen ezen a napon megkezdődött a csomagolás, felrakodás a szállítóautóra: másnap indultak Harsányba, bútorokkal, ruhákkal, konyhafelszereléssel, élelmiszerral, könyvekkel, mindennel.

1955. július 24. Első levelem Körösnagyharsányba : „Édes Anyuci és Apuci !” *(Mindig csak Apunak és Anyunak szólítottam őket – Anyut még bosszantotta is, hogy bezzeg anyósomat Anyukának nevezem, mert a gyerekei így szólították. Nyilván az aggodalom és szorongás tört ki az Anyuci-Apuci megszólításban. Sajnos a datálás nem mindig könnyű, hetenként 2-3-szor írtam, ezért dátum helyett általában csak a nap szerepel.)*

„Hát nagyon furcsa az első nap azzal a tudattal, hogy nem vagytok Pesten. Szerencse, hogy nem hiszek az egészben, amióta a következő történt: telefonált Szendiné *(egy lakó a Mese utca 1-ből)*, hogy tegnap d.u., alighogy én elmentem a lakástokról, jött egy rendőr és idézést hozott nektek keddre! Az idézést nem adta oda, de elkérte a címeteket. Nagyon-nagyon remélem, hogy ez jót jelent! Bár csak egy kicsit később indult volna az a teherautó! Próbáltalak benneteket hívni (legfőljebb azt hiszitek, hogy fiú született *(megbeszéltük: ha lány, expressz levélben, ha fiú, telefonon értesítjük őket)*, de már nem volt posta. Reggel megpróbálok a rendőrségen érdeklődni. Jaj de izgatott vagyok! *(Hamarosan kiderült, hogy tévedésből küldték az idézést.)* Panka ebben a pillanatban kérdezte: ’Miért mentek oda át lakni, az anyanyi meg az apapi?’ – Miért is?

qPali, Harsányba: „Egész nap szól a telefon, ötpercenként érdeklődik valaki, látszik, hogy majd ha visszajöttök, Budapest legalább olyan kedvesen fog fogadni, mint Harsány.”

1955. július vége. Anyuéknak, én: „Bár nem szívesen okozok nektek izgalmat, mégis muszáj megírni, h. az expressz-ajánlott levélben nem volt meg a beleszórt dohány, és látszott a borítékon, h. frissen ragasztották le, beleragadt a hamu. Én is bőségesen tettem hamut a csüt. d.u. a belvárosban bedobott levelembé, tehát a szombat reggeli bélyegzés sem megnyugtató. *(Vagyis felbontották és ellenőrizték a leveleket.)* Így ezentúl kényesebb dolgokat lehetőleg a csomagban küldünk, és arra kérlek, expresszt vagy ajánlottat csak végszükségben küldjete (ez az amúgysem túl eredményes telefonálásra is vonatkozik), mert azt hiszem, most ez keltette fel rá a figyelmet. Nagyon jól esik, hogy Pali egy csöppet sem ijedt be és eszébe se

jutott, h. talán csökkenteni kellene a levelezést, illetve az ilyen irányú családi tanácsokra kijelentette, hogy nem! K.B. a levelet úgy, ahogy van, továbbítja.

A Kariékon át kapott csomagban kávé, tea és kristálycukor volt. A teát a fogorvos kapta fizetség fejében, a kávé eladtuk apránként *(az ikerház mosókonyhájában lakó betörő felesége, Jolán, a János kórház büféjében dolgozott, ő hordta nekünk haza a presszógépből a zaccot, tettünk bele Franck-kávé, nagyon ízlett, az igazi kávé sajnáltuk magunktól. Egyébként, ha otthonfelejtették a lányok a lakáskulcsot, vagy baj volt egy zárral, mindig a betörő Wolf úr segített ki.)*

1955. aug.1. hétfő. Én Harsányba: „Farkaséknak megemléztünk a lakásfellebbezést. Nem voltak túlságosan boldogok. Ma még nem költöztek be, egyelőre megvan a másik lakásuk.

Pankának ma nagy napja van: középsős lett! A bölcsődéből sokan bekerültek a kiscsoportba, és erre négy gyereket átraktak a középsőbe. Nagyon büszke, és örülnek mind a ketten, hogy most megint egy csoportban lesznek egy ideig.

Rengeteg az intéznivaló: Mózes-matrac, pelenkakiváltás *(utalványra)*, bébiholmi, gyerekhomokozó, befőzés, rádiójavítás, asztalosmunka, tüzelőbeszerzés *, minden egyszerre. * A tüzelőbeszerzés mindig nagy gond volt: hol fát, hol kocszot, hol brikettet nem lehetett kapni, pénzünk meg soha nem volt elég. Legtöbbször 'Hoki néni', Pityu két cserkészársának tűzrőlpattant tűzifakereskedő mamája segített, de így is csak a gyerekszobát fűtöttük, esténként ide vittük be a fürdőszobából a gyerekkádat, bele a konyhában melegített vizet, abban fürdettük meg a gyerekeket – a lefolyó alatt vödör, rendszerint elfelejtettük idejében lezárni a csapot, úszott az egész szoba --, és ebben mosakodtunk meg mi is, amikor a gyerekek már aludtak. A Mese utcában jobb volt a helyzet: minden második hétfőn volt a központi kazánban melegvíz, ilyenkor meghívtak kettőnkét vacsorára és utána gyorsan lezuhanyoztunk – mindaddig, amíg a háziak fel nem fedezték és tiltakoztak. Ezt a jegyzetet használom ki arra, hogy Hoki néniről (valójában Hochstädtlerné) pletykáljak: az elemista Pityu cserkész volt, farkaskölyköknek hívták az alsó négy osztályosokat, és a vezetőjük, Gyszi bá', táborozni vitte őket a Balaton déli partjára. Hoki néni is velük ment, ő főzött a gyerekekre, segített Gyszi bá'nak, sőt egy sátorban aludt a jóképű fiatalemberrel. Egyik reggel a gyerekek szívettépő sikoltozásra ébredtek, kiugrottak a sátrakból, és meglátták Hoki nénit, amint kibontott, lobogó fekete hajával, fehér hálóingben gázol bele a Balaton félméter mély vízébe, 'Most megölöm magam!' - kiáltásokkal. Mit tesz ilyenkor egy jó cserkész? Az egész horda, ahogyan volt, pizsamában utánaeredt, és erőszakkal megmentette.

Panka tegnap, lámpaoltáskor, azt mondja nekem: 'Anyá, olyan izés vagyok.' Milyen az? 'Hogy nem kell semmi, csak nagyon szeretlek téged.' – Fruzsia látott az utcán egy remizes villamost (a piros tábláról megismeri): 'Úgy-e ez a színvonalba megy?' Muszáj volt megmagyarázni, mi a színvonal és mi a kocsiszin."

Keltezés nélküli, gépelt névtelen cédula, Pityunak: „Je veux vous informer que vos parents ont été transportés de Budapest et ils du s'installer dans un village nommé Körösnagyharsány, rue Rákóczi, No.29. Cet événement regrettable est du a vos activités qui – selon les informations que vos parents ont recues récemment – sont contraires aux intérêts a la démocratie populaire hongroise. Ils vous prient, ainsi que votre soeur, de cesser immédiatement toutes semblables activités, en leur intérêt et en le votre. Ils vous prient de ne pas penser que vous pourriez leur aider en retournant dans votre patrie, parce que cela pourrait vous nuire, sans leur aider. D'ailleurs ils vont bien et leur transportation s'est passée dans des conditions tout a fait humaine, en deux semaines. *Un Ami*

(Értesítem Önt, hogy szüleit kitelepítették Budapestről és le kellett telepedniük egy Körösnagyharsány nevű faluban, Rákóczi út 29. címen. Ez a sajnálatos esemény az Ön tevékenységének a következménye, amely a magyar népi demokrácia érdekeivel ellentétes,

ahogyan a szüleit nemrégiben informálták. Ők is, és a nővére is arra kéri, hagyjon fel azonnal minden hasonló tevékenységgel, az ő érdekükben és a saját érdekében is. Arra is kéri, ne gondoljon arra, hogy esetleg visszatér a hazájába, mert az Önnek árthatna és rajtuk sem segítené. Egyébként jól vannak, kitelepítésük teljesen emberséges körülmények között történt, két hét leforgása alatt. Egy jóbarát. -- A levél írójának franciasága nem kifogástalan.)

Pityu 1955 nyarán hivatalos látogatáson volt New Yorkban, előkészíteni a kivándorlását. Az akkor induló ballonakcióban *

* *léggömbökkel szórtak szét röpcédulákat Magyarországra* kezdetben részt vett, de nem értett egyet azok uszító hangjával, a CIA??? fokozódó befolyásával a Szabad Európa rádió műsoraiba. ??? Ő maga az amerikai élet jó oldalairól írt, és hozzáfogott Amerikába településének előkészítéséhez.

Apu „Feljegyzése”, keltezés nélkül, gépelve, nem tudom, hogyan juttatta ki:
„1./ Már többször közöltem, de most megismétlem, hogy minden eddigi tevékenységét helyeslem és meg vagyok elégedve vele. Most azonban kénytelen vagyok aggodalmamat kifejezni afelett, hogy alig hallunk hírt felőle. Az utolsó levelet több mint egy hónapja kaptuk meg, azóta semmi. Ennek többféle oka lehet:

11. hanyagságból nem ír
  12. nem ír, mert nem szakított teljesen régi foglalkozásával és fél, hogy bajba jutunk miatta
  13. ír, de éppen, mert folytatja régi foglalkozását, a levelek valahol elakadnak.
- 2./ Mindenesetre szeretnénk tisztán látni, és ezért, ha 11. eset áll fenn, változzon meg. Ha 12. eset áll fenn, írjon Kovács Andor címére. 13. Ha ez áll fenn, állapítsa meg, megérkezett-e minden levelünk (mind számozva).

1955. aug. 9. Anyuéknak én: „Farkasék állítólag szept.1.-ig vissza tudnak menni a régi lakásba. Én nem vagyok olyan rossz véleménnyel róluk, mint ti.*

*(Farkas Imre, a Legfőbb Ügyészség munkatársa, kapta meg bérlőként a Mese utcai lakást. 1956 után ő szerezte meg nekik a Budapestre visszaköltözési engedélyt. Anyu halála után hajlandó volt, némi lelépés fejében, elcserélni a lakást a valamivel kisebb Nagyajtai utcaira.)

1955. augusztus 14. Az én levelem: „Édes Anyuci, Apuci meg kis Fruzsikám, remélem, ez az utóbbi rendben megérkezett, és sikerült egy kis örömet vinni nektek. (Évike vitte magával, Túrkevére utaztában, Harsányba.) A legkisebb testvére úgy látszik, visszaél kiváltságos helyzetével és esze ágában sincs azt feladni. Én minden eddiginél frissebb vagyok, ő pedig olyan vígan rugdalózik, mint aki teljesen berendezkedett erre az életmódra. Quo usque tandem?

Nagyon csöndes vasárnapunk volt tegnap: Panka tízszer elmondta, hogy ő nem tud kivel játszani, ha Fruzsika nincs itt, az apja kijelentette, hogy Panka ugyan nagyon édes, de egyedül nem ér semmit, én pedig megállapítottam, hogy helyes minél több gyereket szülni, mert nem élet az élet, ha nincs egy fél óvoda a lakásban. Még egy Panka-történet: Hallja, hogy valahova telefonálok és a portát kérem. Mire ő: 'Mi az a porta és mire használják?' – Esztinek panaszkodott, hogy ő az egyetlen gyerek otthon, 'mégsem törőd velem senki'! Folyton mondogatja, hogy amint Fruzsika megjött, ő utazik Harsányba.”

1955. aug.14. Apu nekünk, haza: „Meg voltam győződve, hogy ma reggel megkapjuk a telefonmeghívást a postára az unoka megérkezéséről. A postahivatal ma már nem is közvetít később interurbánt, tehát mára slussz. Így most már én is, ki eddig türelmesen vártam, beállok a sűrgetők táborába. Most pedig magunkról akarok részletesen beszámolni, bár nem történik velünk semmi, de semmi.

Napirend: 6-kor kelek, megelőzve Anyut, aki $\frac{1}{2}$ 8-kor kel, mikorra pesti szokás szerint már elkészült a reggeli. Felkelés után első dolgom -- engedelmet kérek a közlésért – a napi WC ügy lebonyolítása. Most értem meg csak igazán a zsidók mindennapos reggeli imájának azt a részét, amelyben a férfiak hálát adnak Istennek, hogy férfinak teremtette őket. Ugyanis a fentemlített lebonyolítás után a nap folyamán nem kell többé felkeresnem a helyiséget, engedvén a természet ölen szabad folyást érzéseimnek. Nem úgy Anyu, aki – különösen a hűvösebb időszakban – átlag óránként nem éppen hizelgő kifejezések kíséretében vándorol el a 60 lépésnyire levő üdülőhelyre.

Most aztán következik napi tevékenységem legfontosabb része: petróleumfőző, petróleumlámpák tisztítása és feltöltése, valamint a sparherd kitakarítása. A petróleumfőző teljesen pótolná a gázt, ha több égőn lehetne főzni, és ha nem volna jóval drágább, mint a gáz. Tűrhetetlen üzemdrágaság miatt a déli főzésnél áttértünk a tűzhelyre, s ennek érdekében beszereztem itt helyben 5 mázsa lignitet, amely fával való bemelegítés után igen jól ég – nem úgy, mint a Pestről hozott szén, amely abszolút nem akar égni. Persze a sparherdben elégő lignit az 1800-2000 kalóriájával nem vetekedhet a gáz 4-5000 kalóriájával, és így sokkal több türelem és idő kell a főzéshez. A fűtői tisztet én látom el.

Az ünnepélyes reggeli hazai szokás és étrend szerint kerül lebonyolításra, $\frac{1}{2}$ 8 felé, csak a vaj hiányzik. Bárki jönne is tőletek, az hozzon 6 –8 csomag vaját, egyrészt magunknak, másrészt revanzsálni a nekünk tett szívességeket. A kéntartalmú artézi víz eddig igen rossz ízű teát adott, azonban zseniális újítással rájöttünk, hogy a gémeskút vize kifogástalan – már délutáni vendégeket is hívtunk teázásra. Amikor elkészültünk, következik a vízhordás naponta három-négyszer az utcai artézi kútból, és ugyanannyiszor az udvaron levő gémes kútból.

A 8-tól $\frac{1}{2}$ 10-ig terjedő időben rendszeren levelezésünket bonyolítjuk, ami most kezdetben természetesen igen terjedelmes. A leveleket elviszem a postára, mintegy 7-8 percnnyire, és ha ehhez hozzászámítom a vízhordást, akkor mondhatom, hogy reggel 10-re elvégeztem termelő munkám oroszlánrészét. Azután már csak kisebb feladatok várnak rám, mint a konyhai tűz gondozása, pót-vízhordás, esetleg kisebb bevásárlás, cipőpucolás, szemétkihordás, szennyvízkiöntés, stb. Anyu viszont eléggé el van foglalva délig, mert kitakarítja a lakást -- itt meg kell jegyezmem, hogy a földes padló lefedése kátránypapírral igen jól bevált, jól takarítható, és még a legsárosabb időben sem kelt rossz benyomást. Azután nekilát a főzésnek, amely akármilyen egyszerű is, mégis sok időt vesz igénybe, akár petróleumon, akár tűzhelyen. Az ebéd rendszeren $\frac{1}{2}$ 2-re készül el, addig én olvasok és ellenőrzöm a főzést – persze bebeszólásaim nem mindig helytállóak. Finom ételeket eszünk, finoman elkészítve, húsról azonban csak ritkán kerülhet sor, mert az itteniek csak a saját szükségleteiket és a beadási kötelezettségüket kielégítő mennyiségben nevelnek 'aprólékot' (így hívják itt a baromfit). Így külön szívesség, ha pénzért adnak belőle, ezt pedig nem igen lehet igénybe venni. Elég az, ha mindent ingyen adnak, ami náluk terem.

Ebéd és Anyu által végzett, általam lelki-furdalás mellett nézett mosogatás után következik a délutáni alvás kb. $\frac{1}{2}$ 4-ig, amikor rendszeren befut a posta (levelek és újság). Az izgalommal várt postát elolvassuk, aztán semmi dolgunk, olvasunk vagy elmegyünk látogatóba, jó időben inkább sétálni. A falut már bejártuk, de a Körös-part és annak vadvizei mindig adnak látnivalókat, egyszer már fürödtünk is a folyóban. Vacsora 8-kor, rendszerint déli maradék, kipótolva gyümölcscsel vagy kukoricával. Most pénteken ucsorát rendeztünk a tanító házaspár és 18-éves fiuk tiszteletére: tea és házunk specialitása, töltött kifli, melyet péksüteményből, konzerv májkrém, nyelvkrém és sajt felhasználásával, sütőnkben ropogósra sütve állítottunk elő. Vacsora 8-kor, rendszerint déli maradék, utána megint mosogatás, olvasás, 10 felé lefekvés, elalvás előtt rövid olvasás és az igazak álma reggelig. Az étkezések, olvasások, nagyon rossz idő kivételével, a teraszon folynak, amely hazai balkonbútorainkkal kényelmes, kedves, és sokkal tágasabb a Mese utcai balkonnál.

Összegezés: A falusi élet civilizációs hiányai elviselhetőnek látszanak (a WC kivételével). A villanyhiány abszolút nem zavar, mert petróleumlámpáink elegendő fényt adnak, a rekamiék fölé akasztott 1-1 lámpa is elég az olvasáshoz. A vízellátásról én gondoskodom, 3-4 alkalommal hozok vizet az artézi, és kb. ugyanannyiszor a gémes kútról. A fürdést a kb 70 cm átmérőjű laborunk segélyével, 1 vödör forró és 1 vödör hideg víz felhasználásával bonyolítjuk. Kellemetlenebb rész a szennyvíz eltávolítása: egyszerűen ki kell önteni a házunk előtti folyókába, ami nem igen sikerül a láb vagy a cipő befecskendezése, és a megfelelő sikolyok nélkül. A legfájóbb pont a WC.

Nyugdíjam az anyagi létet biztosítani fogja, ezen túl azonban nagy gondot okoz, mit is fogok csinálni. A fent leírt tevékenység üdülési tevékenységnek éppen elegendő, de idővel kevésnek fog bizonyulni. Az emberek igen kedvesek, jóízű, jóeszű magyarok (illetőleg a tájszólás szerint jauizű, jaueszű), de hát a velük való diskurálás még akkor sem töltene be a napot, ha én olyan diskuráló ember volnék. Foglalkozást találni itt aligha lehet, bár a napokban jelentkezett a szövetkezeti bolt üzletvezetője, nem vállalnám-e cca 60 oldalas üzleti leltárának tételeit beszorozni és összeadni, fizet oldalanként 50 fillért. Természetesen hálásan megköszöntem, bár nem tudom, hogy ajánlatát a sorsom feletti sajnálkozás, vagy az ebből folyó olcsó munkaerő vezette-e. Marad mint egyedüli lehetőség a mezőgazdasági munkálkodás, és így azzal a tervvel foglalkozom, hogy valami kis kertfélének kibérlése útján szerezzek magamnak elfoglaltságot. Egyelőre arra kell törekednünk, hogy beleszokjunk vagy beletörődjünk a dolgokba.

Kívánom tiszta szívből, hogy mire ez a levél odaér, már az új unoka is egészségben és jókedvben nézegethesse nagyapja levelét.”

Fruska, Panka, Zsóka

1955. augusztus 17-én, szerdán 13,02-kor megszületett Zsófia. 3 kg 95 dg, 54 cm, fejbősége 37 cm. Könnyű és gyors volt a szülés, de talán a korom, és az utóbbi hetek izgalmai miatt, szokatlanul elfárasztott. Óriási fekete haja, sötétkék szeme, nagyon pisze orra, csucsorti szája van. Feltűnően hasonlít rám.

1955. szeptember 3. Apu gépelt levele Körösnagyharsányból Bodnár Margitnak, valójában Pityunak. „Értesültél már arról, hogy július 24-vel kiléptem állásomból, kértem nyugdíjazásomat, és kisebb lakásba költöztem. Megírtuk ezt már júl. 23-i levelezőlapunkon, de mert választ nem kaptunk, nem tudjuk, megkaptad-e. Megállapították a nyugdíjat, eddigi

jövedelmeknek kb. 55 százaléka lesz, így mostani szerény életmódunk alapja biztosítva van. Ehhez járul, hogy régi lakásunkat bérbeadtuk, onnan is lesz valami jövedelmünk.

Informálni akarlak új életünkről, először is helyes, de nagyon kicsi lakásunkról, amely 1 szobából, konyhából és 1 kamrából áll, hozzátartozik egy szép nagy veranda (*tornác*) is. A szoba apróka, így csak a 2 rekamié, 2 fotel, a rádióasztal, éjjeliszekrény és a legkisebb könyvvállvány fér el. A háromajtós ruhásszekrény, varrógép, 2 konyhaasztal és egyéb konyhabútor az elég tágas konyhában foglal helyet. Jelenleg úgyszólván a verandán élünk, amelyet a régi balkongarnitúrával bútoroztunk be. A kamra is elég tágas, ez szolgál éléskamrának, fürdőszobának, szenespincének és padlásnak. Persze a fürdőszobarészleg télen át fog helyeződni a konyhába. A fürdőszobaberendezés áll egy rendes és egy óriási (66 cm átmérőjű) lavorból.

Itt hiába keresnéd a technika modern vívmányait, de avval vigasztalódunk, hogy ezek még XIV. Lajosnak sem álltak a rendelkezésére, mégis Napkirály lett belőle. Télen persze nehezebb lesz a helyzet, mert kénytelenek leszünk az alig 15 m²-es szobába behúzódnunk. A házikó hibája, hogy a baromfiudvar és a veteményeskert nem áll rendelkezésünkre, ezeket a külön épületben lakó gazda, egy rém előzékeny és kedves, jóeszű öreg házaspár (Máté Kálmán és Róza néni), veszi igénybe, így nem élhetjük ki gazdálkodási vágyainkat. Pedig ezáltal parlagon heverő munkakészségemet ki tudnám elégíteni, aztán baromfineveléssel és főzeléktermesztéssel pótolhatnánk nyugdíjunkat, végül függetleníthetnénk magunkat ismerőseink segítőkészségétől. Itt ugyanis baromfit, főzelékfélét nem szokás eladni, alig lehet valamit megvenni, csak ajándékba kapni lehet.

Elég nehéz beleszokni az új életmódba. Nálam fő hiba a rendes elfoglaltság hiánya, amit alig pótol az olvasás és a házimunkában való részvétel (vízhordás, tüzelés, stb.), az asszony nál pedig a megszokott technikai segítség és a tisztaság fenntartásának nehézségei. A legnagyobb hiba pedig a család távolléte, szerencsére legnagyobb unokánk 2 hétig itt volt és rengeteg örömet szerzett nekünk.

Rólad azt hallottuk, hogy foglalkozást és lakást akarsz változtatni, és hogy a döntés előtt a mi véleményünket szeretnéd hallani. Sajnos nem ismerjük a körülményeket, így nem tudunk állást foglalni. Kellene tudni, vajjon ugyanannál a cégnél maradnál-e, hasonló beosztásban, fizetéssel. Eddigi beosztásodról – amint erről annakidején értesültél – nem egészen egyező a család véleménye. A többség ellene van. A viszonyok változtak ugyan, de sem le-, sem rábeszélni nem tudunk. Függsz attól, milyen kötelezettségeket vállaltál munkaadóiddal szemben, és tekintetbe kell venned családod iránti kötelezettségeidet is. Tudom, nagyon nehéz kérdés, saját magadnak kell döntened, és pedig intuíciónak megfelelően. Még csak azt sem tudjuk megmondani, hogy a családodnak melyik megoldás nyújtana több előnyt.”

Anyu, ugyanaznap: „Őszintén mondván, nehéz neked most írni. Ha precízen megírom a dolgokat, bizony elszomorodsz, pedig nem akarlak bántani. Mint már többször írtam, nem haragszunk, nem is haragudtunk, de nagy baj, ami minket ért. Nagyon fájó, hogy ilyen távol vagyunk a többiektől, és ilyen primitív körülmények között élünk. É. és P. hosszabb külföldi utazása, P. és Mackó kinevezése a te ügyed miatt esett kútba, nem is beszélve arról, hogy É-nak az új helyén 1/3-ával kisebb a fizetése, pedig azóta eggyel többen lettek, P-nak pedig havi 1500 fr-os különkeresetét vonták meg. De nehogy csak rosszat írjak: É-ék változatlanul boldogok, mintha ifjú házaspár lennének, plusz a remek édes kislányok. A nehézségeket elviselik, nem voltak sok jóhoz szokva még. A mi életünket is az teszi elviselhetővé, hogy a gyerekeink boldogok és tehetségesek.”

Ugyanebben a levélben Éva. „Rettentően sajnálom, hogy az olaszországi közvetítéssel küldött leveletem nem kaptad meg. Annyi mindent írtam, és most oly nehéz elismételni. A lényeg:

nem haragszunk, bár helytelenítjük, azt még külön is, hogy a szakítás ilyen soká tartott. (Anyuék nem is tudják, nem akartuk még ezzel is izgatni őket.) A helyzetük nem olyan rózsás, mint ahogyan megnyugtatósodra írják. Idegileg nagyon rosszul viselik a helyzetet, most nyáron hagyják, de a tél rémes volt. Mackó nagyon sovány és még ő is ingerült, türelmetlen. Úgy-e el sem tudod képzelni! Anyun pedig most először vettem észre, hogy öregszik, testben-lélekben. Nem szabad, hogy ezt a telet is ott töltsék, rettentően féltém őket. Folyton futkosok, próbálkozom, de félek, hogy elutasítják a te márciusi igazolással beadott kérvényüket. Arra inkább van remény, hogy közelebb jöhessenek Pesthez, de ezt ők nem akarják, mert félnak, hogy a kevéske megtakarított pénzükből nem futja még egy költözködésre. Megszakadna a szíved – mint ahogyan az enyém megszakad--, ha látnád, hogyan cipeli apu a vizet a messzi kútról, hogyan küszködik anyu a kukorica- és napraforgószárral a tűzhelyen, és milyen hálások voltak azért, hogy ott nyaraltunk, mennyire epekednek minden levél, minden hazai kapcsolat után.

Magunkról: a gyerekek nagyon édesek, és ha nem volna az anyuék ügye, zavartalanul boldogok lennénk.”

Néhány kérvény apuék ügyében különböző hatóságokhoz:

1955. július 10. A Belügyminisztérium Országos Rendőrkapitányságának; 1955. július 12. Rákosi Mátyás elvtársnak; 1955. október 3. Az Országos Főkapitányságnak; 1955. október 12. A BM Sarkadi Osztályának; 1955. november 14. A Legfőbb Ügyészségnek; 1955. dec.1. A Legfőbb Ügyészségnek; 1955. szept. 10. Pityu levelét apu legépelte, az eredetit 1955. okt.4-én beküldte a Belügyminisztérium Orsz. Kapitányságának; 1956. május 14. Kopátsy vezérezredesnek, a BM Budapesti Főosztálya vezetőjének, mellékelve a Columbia Egyetem igazolása, hogy Deák István ott dolgozik a könyvtárban; 1956. június. Non György elvtársnak; 1955. augusztus 20. A BM Sarkadi osztályának (anyu Hajduszoboszlóra szeretett volna menni, mindene fájt előző télen). Mindegyik részletes kérvényre egy-mondatos elutasítás volt a válasz. Végre 1956. október 9-én megszüntették a rendőri felügyeletet, de még nem engedélyezték az elköltözést Harsányból. További kérvények arról szóltak, hogy ha Budapestre nem is mehetnek vissza, jelöljenek ki nekik közelebbi lakóhelyet. Ezt az engedélyt, hála a forradalomnak, már nem kellett megvárni, de a Budapestre költözéshez, lakhatási engedélyhez újabb protekciókat kellett igénybe venni.

1955. szeptember 10., Pityu: „Drága Apu és Anyu, megkaptam aug.20-án írt lapotokat, gondolatban aznap mind a ketten boldog névnapot kívántunk egymásnak. E lapból értesültem, hogy még egy kislánnyal bővült a család: Fruska, Panka, Zsóka, ha másért nem is, akkor ezért a szép csattogó csengésért megérte, hogy megint lány született. Nagyon boldog vagyok, remélem, a szülés nem volt túl nehéz. Örömmel olvasom, hogy új lakóhelyeteken kellemes körülmények között éltek. Írjátok meg postafordultával, hogy szívesen látnátok-e használt ruha- és IKKA-csomagokat? Milyen csomagokat tudnátok legjobban használni?

Írjátok, hogy arról értesültetek: én valami politikai tevékenységet fejtek ki. Úgy látszik, összetévesztettek engem valakivel. Én nem fejtek ki semmiféle politikai tevékenységet, és különösen nem teszek semmi olyat, ami ártana Magyarországnak. Könyvtáros vagyok, és munkám minden erőmet és időmet elfoglalja. Nagyon sokszor csókollak mindkettőtöket Pityu"

*Eredeti beküldve a Belügyminisztérium Orsz. Kapitányságának
Budapest V. József Attila u. 1955. okt.4.*

1955. szeptember 5. Apu nekünk, azzal a kéréssel, hogy továbbítsuk Paliéknak, Kariéknak, akiktől levelet kaptak. „A legfontosabb, a Pityuról írt értesítés. Szeretné tudni, hogy a tervbe vett változtatás (*vagyis, hogy visszamegy New Yorkba*) befolyással lesz-e mireánk. Sajnos a

vonatkozó közvetlen értesítés nem érkezett meg, és így nem tudunk állást foglalni, mert még azt sem tudjuk, hogy ugyanannál a cégnél kíván-e maradni. Ismeritek ebben a kérdésben a felfogásomat: itt nem csak az ő és a mi szempontjainkat kell tekintetbe venni, hanem az általa vállalt kötelezettségeket és egyéb kötelességeit is. További gond, hogyan és mikor kapunk róla híreket, továbbítják-e nekünk az onnan kapott postát.

A sorsunk egyébként sokak előtt irigylésreméltónak látszhat. Ott fenn rengeteg gonddal-bajjal küzködtek, látom ezt Kari leveléből. Ha most fent volnék, biztosan nekem is kijutna a gondból, pedig nem is tudom, mi a baj, de nekem is hasfájásom lenne, az biztos, mert mindent együtt csináltunk. Chatelnek mondjátok meg, ne nagyon forszírozza az általam múltkor felvetett ötletet (hogy a Kutatóiroda valamelyik kirendeltségéhez helyezzenek), ezt csak azért írtam, nehogy szemrehányással illethessem magamat amiatt, hogy nem tettem meg mindent helyzetem változtatásának érdekében. Természetesen nem úgy gondoltam, hogy havi hat napos elfoglaltságot kapjak, hanem a nyugdíj felfüggesztésével járó rendes alkalmaztatást. Tudom, hogy ennek számos akadálya van, és tudom, hogy evvel véget érne a mostani gondtalan élet, -- de ez az élet nem túlságosan szórakoztató. Jelenleg az egyedüli gondunk, hogy vajjon honnan fut be – pénzért vagy ingyen -- a másnapi, sőt esetleg az aznapi ételmezési nyersanyag. Így például vasárnap reggel még nem tudtuk, miből lesz az aznapi ebéd, mégis a következő menüt sikerült összeállítani: cibereleves (kitűnő itteni étel vörösszilvából), rántott csirke krumplival és kovászos uborkával, görögdinnye. Állandó erélyes tiltakozásunknál fogva az ajándék nyersanyag-ellátás most már nem biztosítja ételmezésünket. Ez lassan lehetetlenné válik azért is, mert megszűnik a friss főzelékféle. Gondoskodnunk kell tehát a téli beszerzésről (krumpli, hagyma, bab, borsó, káposzta, stb.). Ezeket egyszerre és olyan mennyiségben kell beszerezni, hogy egészen tavaszig el legyünk látva. Ide tartozik a legnagyobb befektetést igénylő ügy, a hízott disznó beszerzése. Ha csak 120 kilós disznót számítok, az is 3000 ft-ot jelent, tehát alaposan spórolnunk kell rá. A kisebb nem kifizetődő, majd valakivel közösködnünk kell. Most tettem folyamatba a szalma beszerzését a búboskemence fűtésére. Az egész téli szükségletet állítólag egy boglya szalma fedezi, ennek ára 150 ft, de nehéz beszerezni, nem akar senki eladni.

Szóval ez a gondunk, ami kibírható. Ezenfelül házimunkával, olvasással, egyes műszaki problémák tanulmányozásával foglalkozom. Ehhez járul jó időben a fürdés a Körösben, és egy hét óta a rádiózás. A rádiót sikerült megjavítani, antennát nem szereltem, így csak középhullámon vesszük. Tegnap egészen éjfélig hallgattuk a berlini opera megnyitó előadását, a Mesterdalnokokat. A vétel kitűnő volt, az előadásnál már lényegesen jobbat is hallottunk.

Megfeledeztem még egy elfoglaltságunkról, a légyvadászatról. Statisztikai számításaim szerint hetenként kb. 1000 darabot pusztítunk el, amiből kb. 800 esik a légyapírra és 200 drb Annus légyvadászati szenedélyére. Amikor a délutáni lefekvésre abban a tudatban hajtjuk le fejünket, hogy utolsó szálig kipusztítottuk őket, nagy zümmögve megjelenik egy, amelyet Annus bős csatakiáltásokkal, bosszút lihegve addig üldöz, amíg csúfos halált nem hal, átadva helyét egy 5 perc múlva előbukkanó újabb áldozatnak.”

1955. szeptember 27. Anyu Körösnagyharsányból. „Nagy boldogsággal olvastam ide címzett lapodat, amelyben írod, hogy nem tettél semmi olyat, amivel családnak vagy hazádnak árhattál volna. Ismerve téged, nehezen is képzeltem az ellenkezőjét. Hiszek neked, s ez megnyugtat, így nagyon, kétszeresen fáj ez a kivetettség, ilyen távol lenni a másik gyerekünktől is. A kicsiket is csak messziről, levélben és fényképről élvezzük, ez a legkeservesebb, ezt az egyetlen és igaz örömet nélkülözni. Csendes egyhangúságban élünk, Apu kényszerű tétlenségben. Persze nekem sokat segít, itt igazán nehéz a háztartási munka. A földes szobát és konyhát kátránypapírral vontuk be, így könnyebb kezelni, a villanyt könnyebben nélkülözzük, mint a víz és a csatorna hiányát. Orvos eddig nem hiányzott,

egészségesek vagyunk, az én gyomorfájdalmaimhoz már magam is értek. Kéred, hogy küldhess csomagot, köszönettel vesszük, ha küldesz használt meleg jáger alsóneműt Apunak és nekem, és ha lehet nekem egy prémekkel bélelt cipőt. 37-es lábam van, de nagyobbat kérek, nehogy szűk legyen. Sajnos már most hideg van reggel és este.”

Apu, ugyanebbe a levélbe: ”Ma van 7 éve, hogy vonatra ültél és elhagytál bennünket. Nem gondoltuk akkor, hogy ilyen soká nem látunk, és hogy évekre elszakadsz tőlünk. A sors azonban így hozta magával, de belenyugodni ebbe nem tudunk. Nagy megnyugvás volt ezért részünkre szept. 10-én írt levelezőlapod, amelyben közölted, hogy könyvtárosi foglalkozásodon felül mással, és különösen politikai tevékenységgel nem foglalkozol, és hogy soha sem tévesztetted el szem elől, mivel tartozol szülőhazádnak. Minthogy így áll a dolog – és neked hiszek minden ellenkező rágalmozó híresztelés dacára – megvan a lehetőség, hogy az igazság kiderül, és hogy megölelhetünk Téged még az életben. Nagyon örülök, hogy könyvtárosi foglalkozásod annyira kielégít, és hogy annál akarsz is maradni. Magunkról annyit, hogy jól vagyunk, csendben éldegélünk, kezdjük megszokni a falusi életet, csak nehezen viseljük a gyerekektől való elszakadást. Csókolunk sokszor.”

1955. október 16. Pityu: „Örülök, hogy jól megszokjátok az új életkörülményeket. Aggódva látom, hogy otthon hamis hírek terjedtek el itteni életemről. Ismételten hangsúlyozom, hogy nem veszek részt semmiféle Magyarország ellen irányuló politikai tevékenységben. Igaz, hogy politikai nézeteink nem egyeztek, de Ti is tudjátok, hogy soha nem tanúsítottam demokrácia ellenes magatartást. Szerencsére az elterjedt híreknek elejét veszi egy számomra jelentős esemény: a közeljövőben elhagyom Európát, kivándorlok. Minden valószínűség szerint Amerikában is könyvtárosi állást kapok.”

1955. december 11. Pityu levelezőlapja Körösnagyharsányba, Párizsból: „Nagyon régen, több mint egy hónapja nem kaptam hírt tőletek. Remélem, egészségesek vagytok. Magam fontos hírt közlök: ma indulok Kari unokaöcsémrel együtt Amerikába. Összeegyeztettük az időpontot és együtt vándorolunk ki. Még nem tudom, mit fogok kint csinálni, de nem félek, mert biztosan tudom, hogy szakmámban jól el tudok helyezkedni. Az a tény, hogy végleg elhagyom Európát és új állást keresek, remélem meggyőz Titeket arról, hogy nem veszek részt semmiféle munkában, ami hazám ellen irányulna. Amerikában új életet kezdek, politikával nem foglalkozom, elég lesz a saját megélhetésem gondja. Többé Párizsba ne írjatok, új amerikai címetem majd egy lapon közlöm. Sok csók, szeretettel Pityu”.

1956

A március 3.-i Magyar Nemzetben megjelent egy 2-hasábos cikk, szerző megnevezése nélkül, amely beszámol arról, hogy Marosi Károly színművész, a Szabad Európa volt munkatársa, a kormány amnesztia-rendelete alapján visszatért hazájába, és az MTI munkatársának elmondta az élettörténetét: színész volt Szegeden, katonaként került ki Nyugat-Németországba, majd hadifogoly-táborba, onnan Münchenbe egy magyar színtársulathoz. A nyomor elől Párizsba ment, ott kereste fel az akkor alakuló Szabad Európa magyar részlegének egyik szervezője. 1951 novemberétől dolgozott náluk, mint színész, közleményeket olvasott fel és szórakoztató műsorokban szerepelt. Ő maga nem vett részt az úgynevezett léggömb-hadjáratban, de tudja, hogy a röpcédulákat egy Deák István nevű disszidens szerkeszti. Marosi hamarosan megvált a rádiótól és belépett az úgynevezett Labour Service nevű félkatonai alakulatba. A nyugati propaganda-apparátus azt terjeszti, hogy azok, akik visszatértek Magyarországra, börtönbe kerültek. A Süddeutsche Zeitung szerint a SzER munkatársainak családtagjait is börtönbe zárták. Ennek ellenére mind többen térnek haza a nyugatra távozottak közül.

1956. március 3. Apu Pityunak, Körösnagyharsányról. Pityu levelének stílusából tökéletesen érződik, hogy ez tulajdonképpen a hatóságoknak szolt – ezzel egyidőben apu megbocsátó levelet küldött neki – természetesen közvetítő útján, az 'illetékeseket' figyelembe véve: „Kedves Fiunk! A mai Magyar Nemzetben ránk nézve megrendítő hír jelent meg. Interjút közöltek egy, a 'Szabad Európától' visszatért személytől, aki többek közt azt mondotta, hogy a Szabad Európa uszító röpcéduláit egy Deák István nevű disszidens szerkeszti. Ha ez igaz, és Te vagy az a Deák István, aki azoknak a hallatlan és hazug röpcéduláknak ügyeit intézted, úgy evvel a ténykedéssel bennünket kétségbeesésbe döntöttél. Rá kellett jönnünk, hogy teljesen félreismertünk és nem bízhatunk benned. Még élénken emlékezünk azokra az ostrom utáni időkre, milyen lelkesen hangoztattad magyarságodat, és milyen felszabadultnak érezted magad. De emlékezünk leveleidre is, amelyekkel félrevezettél bennünket foglalkozásod, sőt lakhelyed tekintetében. Soha el nem hittük volna, hogy elkövethetnél valamit hazád ellen. Nem úgy ismertünk téged, és ezért mertük kihallgatásunk alkalmával a legnagyobb határozottsággal állítani, hogy egy párizsi könyvtárban vagy alkalmazva. Ezért is olyan borzasztó ez a hír, amit ma kaptunk, mert nemcsak hogy megnevezted tevékenységedet folytattál – amely tevékenység homlokegyenest ellenkezik családi otthonod elveivel – hanem még félre is vezettél bennünket, és ezzel szégyenbe és bánatba döntöttél. Szíveld meg jól, amit írtunk, és eszerint cselekedj.”

A Truth című angol ??? napilap 1956. augusztus 10-i számában 'The end of bell phobia' (A csengőfrász vége) címen, szerző megnevezése nélkül, ugyancsak hosszú cikk jelent meg abból az alkalomból, hogy Hegedüs András miniszterelnök 1956. július 30-án bejelentette: mindazok a városok, amelyekben eddig nem engedélyezték a letelepedést speciális engedély nélkül, mostantól szabadon beköltözhetőek lesznek. A cikk részletesen foglalkozik az 1951-es kitelepítésekkel – legalább 15 000 emberről beszél --, majd elmondja, hogy nyugati rádióadóknál alkalmazott 16 magyarnak a családját kitelepítették, köztük Hajdu-Németh Lajosét, aki a Petőfi Párt (1956-ig Nemzeti Parasztpárt) elnöke volt. (Mi egyébként 5 magyar családról hallottunk, név nélkül, és úgy tudtuk, hogy egyidejűleg ilyen eljárások voltak a többi szocialista országban is.)

dátum szerint helyre, az én levelemet is ehhez (ne szontyolódj el, 174-ről, 190. Én Pl-nak, Bokor, elrontottam, összekeresni, talán a kiprintelt II-ből, képtelen vagyok

1956. április 11. Pali ezidőben Túrkevéen volt, festeni: „Holnap megyek a kukorica négyzetes vetését megfesteni. Bármily ijesztően hangzik ez a téma, van egy elgondolásom, amiből talán elég szép kép lehet. A másik főtéma: a gépesített faültetés. Erről tk. már lekéstem, de a TSz elnök elintézte, hogy az én kedvemért külön beültetnek még egy-két csemetét. Így jobb, mert be tudom őket állítani és nem nekem kell a munka után szaladni, hanem a dolgozók igazodnak hozzám. Külön kikötöttem, hogy lányok csinálják, ne emberek. Lelőttem Bokor konkurrenssem egy témáját. Az ú.n. Berettyó utcában festettem. Körém gyűlnek a vénasszonyok s meséli az egyik, hogy a múlt héten is volt itt egy festő, s nagyon kapacitálta, hogy engedje magát lefesteni narancsszínűre mázolt tornáca előtt, de ő nem hagyta magát. 'Most már megbánta, úgy-e?' - kérdeztem. 'Hát igen' - mondja. 'Akkor most jóvátehetjük' - indítványozom. A néni ráállt. Valóban nagyon festői beállítás volt, de kissé iskolás. Ez a konkurrens bosszúja volt, mert én a fejét szerettem volna 'levenni', de az anyóka ragaszkodott hozzá, hogy az a másik egész testi mivoltát akarta megörökíteni. Kicsi szívem, olyan disznóság, hogy nem vagyunk – még – függetlenül. Milyen jól meglehetnénk itt együtt. Rettenő magányos vagyok. Ildivel jól megvagyunk, de ő nagyon zárkózott és különben is alig találkozunk, s olyankor vacsorát főz vagy keresztretjvényt fejt. Mindkettőben tevékenyen segíték.” Egy április 12-i levelezőlap is van a borítékban: „Direkt úgy teszek, mintha ennek a mai dátumnak nem volna semmi jelentősége, mert különben nagyon rossz lenne. (9. házassági évfordulónk volt.) Azért egész nap erre és rátok gondoltam, de ez tegnap se volt és holnap se lesz másképpen, amíg haza nem érkezem.”

Ekkor ért engem az az öröm, hogy kineveztek újságírónak. Nem, mintha újságot írtam volna, de ez volt a ranglétra következő foka, és több kedvezménnyel is járt: üdülési lehetőségek, Újságíró Szanatórium Egyesület, stb.

innen hiányzik az én levelem, most 190-en? h. Nem vették be a képét a kiállításra, de ne bánja! beírni! és Zs. születése elé vinnia apr.13-at!

1956. április 13. Pali nekem, Túrkevéről, Évi igazgatói szobájából: „Dehogyan vagyok elszontyolodva. Valósággal jó kedvem van. Miért nem mondták egyszerűen azt, hogy nem tartják jónak a képeket. Hiszen amit beadtam a zsűrizésre, a nagy kompozíció kivételével, mind természet után készült. Tulajdonképpen meg lehetek könnyebbülve: a TSz-kiállítás elmarad, itt nem vesznek, az Alap nem ad pénzt, tehát semmi kötelezettség nem nyom. De akkor mi a fenének festettem le a faültető-gépet, s mért kelek fel holnap hajnalban, hogy kimenjek a határba és lefessek a négyzetes vetőgépet? Pedig ezt most már nem mondhatom le. S egyáltalán, mért kellett szabadságom felét tőled elszakadva, idegenben nyomorogva elpazarolnom? (Ez a kifakadás ugyan némileg túlzás, mert idegenben járni kell egy festőnek, az ihlet miatt. De pl. Harsányban maradhattam volna.) *Ő vitte Fruzsát anyuékhöz nyaralni, vigasztalásul, ő maga pedig Túrkevére ment festeni, ahol Évi múzeumigazgató volt. 1955 decemberében létrejött a kiállítás, Sándor Kálmán TSz-elnök nyitotta meg. Idevágó kis történet: valami békegyűlésen összehaverkódtam Szabó Pállal, aki a Földművelődésügyi Minisztériumban volt fejes, és megkértem, említse meg a TSz-elnöknek, hogy vehetne képet. Néhány hét múlva felhívott Szabó, és elmondta, sajnálatos félreértés történt: az elnök megkérdezte otthon, miféle festő dolgozott a TSz-ben, és megvett tőle 3 képet – csak hogy nem Palitól, hanem egy Bokor nevű festőtől, aki előzőleg festett ott. (Vigyázat, erről már írtam valahol valamit, egyesíteni!) **nem találom máshol, rendbehozni***

A bosszúállás egy formája: ezentúl a cigányvárosba járok festeni, mennyivel mulatságosabb emberek, mint ez a 'szűk, vén fejű magyar nép'. Keveiben, ha emberbe botlom, megbámul, ha köszönök, dohog valamit és visszahúzódik a házába: az öregje gyanakszik, az aprója fél. A cigányok bezzeg mind körém gyűlnek, csapnak akkora zsivajt, hogy majd megsüketülök, be is invitálnak a kunyhóikba, s kínálkoznak sorra modellnek. A péntek 13-án keltezett levél folytatásának elejét vette Évi megérkezése. Szombaton kora reggel folytatom, miután a négyzetes vetés kútba esett. Helyette a Vörös Csillag TSz közgyűlésére megyek, ami módfelett tetszik nekem. Hazaszaladtam felszerelést cserélni. *rajz* Most már játszani kell a szerepet. Híre ment a tevékenységemnek, s mindenütt a hivatalos személynek kijáró reverenciával fogadnak. Nem is volna rossz, csak kár, hogy most már olyan szélhámosság-íze van. Mindenki érdeklődik, hogy 1. milyen vállalat vagy szerv küldött ('a Képzőművészettől van az elvtárs?'), 2. miért, kinek, mi célra csinálom, 3. mit kapok érte? S oly unalmas folyton kitérő választ adni.

Kedvem azonban jó, most már az az érzésem, hogy megérte, még teljes kudarc esetén is, legalább úgy, mintha horgászni mentem volna. Az én szabadtéri festészetem van olyan egészséges és a lelket is üdítő sport. Ami meg az Alapot illeti, már éppen elégszer sülttem fel ahhoz, hogy az ilyen balsikerekbe könnyen beletörődjek. Ha te is helyesled, akkor törekvésem iránya változatlanul: szövetségi tagság, 1957-ben egyéni kiállítás, 1958. április 4-én Munkácsy-díj. Csak ha ezt a programot nem sikerül betartani, akkor lehet majd azon gondolkodni, hogy vagy én nem tudom, amire képesnek hittem magam, vagy mégse lehet félkézzel és félszellemmel csinálni, és az eredményből levonni, hogy végleg horgászattá degradáljuk-e megint a festést, vagy merész elhatározással otthagyjam az MTI-t.

Amint látod, jól megvigasztaltam magam, bárha ez tk.Te voltál, a Te leveled adta hozzá, azaz hogy a Te léted, erős okosságod, szerelmed adja nekem folyton a rugalmasságot, táplálja kialvásra mindig hajló ambíciómat.”

1956. szeptember 19. Pityu levele Palinak – nem postán jött. “Amint tudod, most már véglegesen itt, New Yorkban telepedtem le. Azt, amit Éva kér, t.i. a nyílt lemondást és bevallást, nem vállalhatom. Sokan vannak az én helyzetemben, és erkölcsi, emberi kötelességem, hogy őket – akik állásukról nem mondtak le – ezzel a nyílt bevallással és valóságos visszavonulással ne tegyem ki még fokozottabb zsarolásnak. A zsarolás már így is egyes esetekben szörnyű méreteket ölt, és minden siker a zsarolókat újabb akcióra ösztönzi. Hidd el, Pali, hogy nem túlzok. A szívem meghasad, hogy nem tehetek többet családomért, rossz lelkiismeretem nagyon sok kint okoz, de tanácstalan vagyok. Mondd el otthon, hogy nagyon örülök a Columbia egyetemnek, ahol most már a Masters degreet készítem elő, már tavaly is amerikai egyetemre jártam. Hamarosan Ford ösztöndíjért folyamodom, állítólag megkapom majd.”

dátum szerint előbbre

1955

*„Fruska, Panka, Zsóka,
ha másért nem, akkor ezért a szép, pattogó csengésért megérte,
hogy megint lány született.” (Pityu 1955. augusztus 20-i lapjából)*

1955. augusztus 17-én tehát megszületett a harmadik gyerekünk, Zsófia. Idézek a még aznap 3 órakor Harsányba küldött levelemből:

„Még csak a feje búbja búj ki, amikor Ági madám már nevetett: 'Hajkefét ide!' 'Hát megint lány lett!' – jajdultam fel, mert mindig is fiukra vágytam, hat kis veresspalira. Az első perc óta vadul próbál szopni, cuppog, pedig még a mellemhez sem ért, időnként bekapja az ujját, aztán mérgesen bög, hogy nem jön semmi, elvégre éhen nem halhat! Amint szájába került a bimbó, húsz percig el sem engedte, dolgozott, mint egy szivattyú, pedig persze még nincs tej. Félti a súlyát! A nővérek minden látogatónak őt is megmutatják a nagy frizurájával, mint valami csodát.

Az első nap története: ½ 9-kor munkába menet kezdődtek a fájások, ½ 11-kor már nem hagytak élni a nők, hogy menjek már. Egy óra hoztat sétáltam Palival a kórház előcsarnokában, 13 órára meglett. A félig boldog apa az ajtó előtt várt – igyekezett leplezni a csalódottságát. Hát a lány is ember -- ha nem is olyan. De ez aztán szép lány: 3 kg 95, 54 cm, óriási fekete frizura, sötét, kissé sliccelt szem, dundi kép, mindene csupa gömbölyűség. Ági madame szerint tiszta anyja. Az orra persze széles krumpli, az állán gödröcske. Ismerkedni egy fél órát hagyták nálam, a szemét le nem vette rólam.”

Ide 3 bekezdéssel lejjebb: 1955. szept 21-én, az 5-hetes Zsókával

Anyuék Harsányban hamarosan jó barátságba kerültek a postáskisasszonnyal, a tanítóval, a jegyzőékkel is. Zsóka nagy szenzációt keltett a faluban, jöttek megnézni, igaz-e, hogy valódi gyereket tologatnak a kocsiban, nem hajasbabát. Még házigazdáink egyetlen tehénkéjének is nagyon tetszett: esténként, amikor hazahajtották a gulyát, és mindegyik tehén befordult a saját udvarába, ez az üsző azonnal kereste a kisgyereket a Mózes-kosárban, megszagolhatta, lehetőleg meg is nyalogatta. Panka előzőleg már ugyancsak ott volt velük, apja vitte hozzájuk, amikor Túrkevére utazott Évihez.

A tél persze már kevésbé volt idilli, a kemencét egész nap etetni kellett szalmával (fa alig volt), szenvedtek a hidegtől, az elzártágtól, köztük is egyre feszültebb lett a hangulat. Pali Túrkevéről, ahol dolgozott és a kiállítás is volt, meg-meglátogatta őket, 56 nyarán pedig

mind együtt odautaztunk, kibéreltünk a közelben egy szobát, örültek az unokáknak, a gyerekek pedig hallatlanul élvezték a falusi életet, a fürdést a Körösben, a háziállatokat, a másfajta életformát. Később elmondták, mennyire nem értették, miért emlegeti mindenki elszomorodva ezt a Körösnagyharsányt, ahol pedig olyan remek az élet.*lev.lep, további idézetek levelekből.???*

Itt mondom el, hogy Fruzsina nyelvszakos egyetemi tanulmányaihoz tartozott egy népnyelvi gyűjtőút is 1971-ben, és természetesen Harsányt választotta. Kálmán bácsi már nem élt, de Róza néni nagy örömmel fogadta őt, barátnőjével, Virág Ibolyával együtt. Még egy búcsúajándékkal is meglepte, ennek azonban kevésbé örült az én mindenféle állattól irtózó lányom: a hazaindulás pillanatában a kezébe nyomott egy összekötözött lábú, élő kakast, hogy vigye haza a családnak. Minden próbálkozás kudarcot vallott, nem tudott megszabadulni a hatalmas madártól – még otthon is csak nagy utánjárással találtunk valakit, aki vállalkozott a levágására. *Karikatúra a gyűjtőkről – Albert G. Emelt fővel*

a következő bekezdés előbbre megy

1955. szeptember 21-én, az 5-hetes Zsókéval elutaztam Harsányba (szoptatásokkal egybekötött három átszállással, 10 órás vonatozással). Öröm volt látni, hogy anyám milyen otthonossá, lakhatóvá tudta varázsolni ezt a szoba-konyhát, kátránypapírral és szőnyegekkel takarták be a földes padlót, falvédő, képek, petróleum olvasólámpák a falon. Legnagyobb bánata az volt, hogy a budához keresztül kellett menni a disznóút előtti kifutón, botot vitt magával, hogy elterelje a malacokat. A házacskó a lehetőségekhez mérten jó volt, a háziak, Máté Kálmán bácsi és Róza néni, a fiuk számára építették az udvar utcai szélén, mert ott akart hentesüzletet nyitni, de hamarosan meghalt. Róza nénival visszatelepülésük után még éveken keresztül leveleztek. Itt egy részlet egy 1971-es levelezőlappól: „Kedves Mérnökúr... az eröm elment gyáva vagyok már a kis jószággal valahogy elbánok sajnos egyedül vagyok, nem tudok lemondani a jószágról mert aban látom minden örömemet, ezeknek örülök én már ezek szeretnek engem mikor hazajövök mind szaladnak elébem.

(Pityu, Gloria és Kiséva meglátogatta őket, Pityu látni akarta a falut, ahol a szüleink egy és negyed évet töltöttek): Drága Deják úr és kedves csalágyával együtt megérkeztek hazánkba, Évike aranyos, már tud beszélni magyarul, az iskola velünk szembe van, szét fog nézni, majd itt iskolába jár) *(fénymásolt levélrészletek)*. Isten velök özvegy Máténé az öreg (83 éves) Róza néni.” **eddig megy a Zsókéval utazás elé**

Sorban irogattuk a kérvényeket az illetékes hatóságokhoz, apám 1956 májusában újítási javaslatot dolgozott ki „A kohászati tolókemencéknek villamos hevítőberendezésekkel helyettesítésére—Az indukciós derítés előnyei”, hogy ezzel is megpróbálja alátámasztani a Kohóipari Kutatóintézetbe visszatérésének hasznosságát. Egyébként a kitelepítéskor nyugdíjazták, a pénzt megkapta, a Mese utcát nem kobozták el, csak beleköltözött valaki a Legfelső Bíróságról ???– ebben is különbözött az ő ügyük az 1951-es kitelepítésektől. Először Benke Valériához fordultam segítségért, bár ő akkor már nem a Béketanácsnál volt, hanem a Magyar Rádió elnöke lett. 'Illetékes helyen' érdeklődött Deák-Timár István után, majd közölte, hogy ez súlyos eset, nem tud segíteni, engem sem tarthat meg ennél a politikai szervnél, de szerzett másik állást: a Táncművészet című folyóiratnak leszek szerkesztőségi titkára (főszerkesztő: Ortutay Gyuláné). Elmentem Lakatos Évához, az MSZMP Központi Bizottsága osztályvezetőjéhez, aki emberséges ember hírében állt, meg is ígérte, hogy 'postafordultával megkapják a felmentést'. Jelenlétemben még felhívta Kopácsi Sándort, Budapest rendőrfőkapitányát is (aki később Nagy Imre mellé állt, és kijelentette, nem hajlandó a népre lövetni), de bizony többször is hiába fordult a posta. Jártunk, telefonáltunk százfelé, sokan ajánlkoztak közvetítőnek, például Kovács K.Pál, Szűcs András, Feleki László, Bernáth Pál, töméntelen akció folyt, az egyikről röviden így számolok be 1956. augusztus 15-i levelemben: „Izgalmas hír: Felhívtam Non titkárát, megkérdezni, miért nem jön válasz.

Pontosan leírom a beszélgetést: 'Hiba, hogy nem kaptak választ, de érdemben biztosan nem történt semmi, különben értesültek volna róla. Most egy bizottság foglalkozik ezekkel az ügyekkel, ezeket most orvosoljuk. A bizottságban a Belügymin. és az Ügyészség képviselői vannak. Beszéljen Gödöny vagy Szilágyi e.t.-sal, talán be tud jutni hozzájuk. (Ehhez tudni kell, h. nem hivatkoztam senkire, egyszerűen csak felhívtam, elmondtam, miért történt a kitelepítés, erre felelte, h. most orvosoljuk.) Irtó izgatott vagyok.' Mindebből érződik, hogy már más szelek fújnak.

Ugyanebből a levélből: „Tegnap nálunk vacsoráztak Felekiék (Feleki László illegális kommunista író, végtelenül becsületes ember, a Népszportnál és a Lúdas Matyinál újságíró*,
*a Magvetőnél 1976-ban megjelent 4-kötetes Napóleon-életrajzáról, és aforizmáiról ismert

Stollár Béla barátja volt, Ziegler-Zágoni Feri atyai tanácsadója,-- rá akart venni engem, hogy menjek feleségül Zieglerhez, méltányoljam, hogy a saját erejéből verekedte ki magát a proletár-sorból. Felesége a szelid, kedves, beteges Kilvády Szendile (egykor a Magyar Teozófus Társaság tagja, aranytollas újságíró) mondta: Laci most már tűrhető hangulatban van, helyrezökent, az utolsó években sokan azt hitték, hogy megbolondult, annyira izgatta a politika, a csalódása. Egy (1955. júniusi) levelemben ezt írtam róluk hazulról Palinak, aki a lányokkal Tihanyban nyaralt: „Tegnap hirtelen hangulatban felhívtam Feleki Szendit. Nagyon meg volt hatva; panaszkodott, hogy a hajdan jóhumorú, 1944-ben embermentő Laci milyen emberkerülő lett, mogorva, mindenkit elűz tőlük. Délelőtt a Lúdas Matyinál van, d.u. késő éjszakáig ír valami szatirikus regényt, megkívánja, hogy ő is ott üljön mellette, és kétségbeesik, ha valaki megzavarja őket. Este aztán felhívott Laci, nagyon kedves volt, és megbeszéltük, hogy amint megjössz, eljönnek. (A féléves Zsókaról, fürdőkádban, egész sorozat fényképet csinált.) Szendi mesélte, hogy Ziegler Feri egészen botrányos körülmények között vált el, még a rendőrség is beavatkozott. Vigyázz tehát, a konkurrencsed ismét szabad – és Felekiéknek nagyon részletesen beszámolt arról, hogy szilveszterkor én milyen szép, meg ilyen meg olyan, meg amolyan voltam!”

nem ide való

1955. aug.26. Anyuéknak, én: „Veress Évinek hétfőn lesz az esküvője!!! Guszti Pesten van, most jelentették be, egyelőre titok, mert Évi nincs itthon és még nem tudta Gegusékkal közölni. Szept. 1-én 10 napra elutaznak Mátraszentistvánra, utána Guszti még néhány napig itt lesz, megpróbálja elintézni Évi Pestre helyezését és útlevelet neki meg Ildinek, hogy karácsonykor 6 hétre kimehessenek hozzá Pozsonyba. Ápr.-ban kerül haza, akkor megpróbálják elcserélni Guszti 2-szobás Pauler utcai lakását 2 sz.hall vagy 3-szobásra, kertesre (Gusztinak van rá pénze), esetleg gondolkoznak emeletréépítésen is. Hát ez nagy változást hoz mindnyájunk életébe, még ha tavaszig látszólag nem is történik semmi, mert Évi kapja Guszti itteni fizetését (1800,-), így egy kicsit helyrejönnek. Évivel nem találkoztam a nagy elhatározás óta, de azt mondják, elég derűs, nem úgy viselkedik, mint aki feláldozta magát. Jénai edényeket kapnak tőlünk nászajándékba. *Egy előbbi levélből:* Dóra nagymama szinte belebetegszik, hogy Évi elvitte Ildikót Túrkevére és idén ott fog iskolába járni. Évi össze akar szokni a gyerekével, hogy aztán Ildinek minél kisebb megrázkódtatás legyen az új élet Gusztival, akit a kislány sajnos nem túlságosan szeret. Gegusék rendesen viselkedtek, jó arccal fogadták a hírt.

Egy rossz hír: Csillag Ottó nincs jól, hőemelkedése van, szaporodnak a vörös vérsejtek a vizeletben, ahelyett, hogy fogynának. **1974-ben meghalt, a fehérvérűségre kapott injekció fertőző májgyulladásal oltotta be a leromlott szervezetet.*

Kis hírek: sok látogatóm van. Györgyék, Csillag Verával, Káldor sugárzik, --bár még nem tudja, lesz-e állása, de amnesztiát kapott--, Timár Pali, Keri, a szomszéd Balogh Panni, *(majd elmondom a történetét)*, Weltner Magda *(aki a Béketanácsnál titkárnőm és barátnőm volt, 1956-ban disszidált, Braziliában élt, hosszú, igen fájdalmas betegség után kint*

meghalt). **Levele fénymásolónál, egy részletét talán betenni** A Béketanács nagyon gavallér volt: 500 Ft segélyt kaptam tőlük, 600-at az SzTK-tól, 200-at a szakszervezettől, 200-at Pali az MTI-től, 150-et az ő szakszervezetétől. Azért nincs tenger pénzünk: a szülésért Vigh dr-nak 300-at fizettem, borraivalókra 200-at. Sanyi utolsó nap megjött, agyon exkuzálta magát.*
**Joggal, Borsiczky dr. kedvéért mentem a Vas utcai kórházba, ő meg akkor ment szabadságra. Egyébként Fruzsát nála szültem, némi bonyodalmakkal, Pankát az Alkotás utcai Vöröskereszt kórházban, dr. Salacznál, simán.*

Más: Úgy hallottuk, páran elutaztak (*értsd: kitelepítették őket*), akik halasztást kaptak akkor, már mind elmentek. Ilinek írt Bodnár Margit, és megadta a címét: S.M. c/o Mme Viciot, 132, rue de Courcelle, Paris. Minden levelet ide kérnek. Úgy hallottuk, h. az író (talán Márai Sándor öccse ???) családjánál feltételként szabták a kapcsolat megszakítását. Fenti címet értesítettük Zs. születéséről.

Mit csinál az én arany lányom? Irok neki külön. Panka már kezd helyrezőkenni az elmúlt hét elhagyatott boldogtalansága után. Nagyon tetszik neki Zsóka, alkudozunk, hogy mit szabad megfogni rajta. Fruzsát nagyon hiányolja. A kórházban azt mesélte a gyermekmadám, hogy a látogatók megnézik a saját rokongyerekeiket, aztán kérték, mutassák meg nekik azt a gyönyörű fekete nagyhajút, akiről hallottak.

1955. augusztus 25. Az én levelem Harsányba: „Marsci második tárgyalása kb. egy hónap múlva lesz. Az első megvolt, Gyurka kijelentette, h. nem óhajt válni és mindent tagadott, amit Marsci mondott, de másnap mégis beleegyezett a lakás-leválasztásba, ha kap érte pénzt. Panka félénkebb, emberkerülőbb, mint valaha. Azt hiszem, az a hét ártott, amikor én kórházban voltam, Pali délutánonként nálam, se Ildi, se Fruzsá, egyedül tengett-lengett és igyekezett sajnáltatni magát. Azóta állandó a vendégjárás, szegényke mind vadabb lesz.”

Egy későbbi, Zsóka születési utáni hónapokban írt levélből: „Pankával voltam a Gyermeklélektaniban. Dr. Boda Fiore pszichológusnő nagyon dicsérte: milyen fejlett, tehetséges, jó intuíciójú, helyes gyerek. Ővele rögtön beszélgetett. Azt mondta, tapintatosan kell vele bánni, éreztetni, hogy kisebb, mint Fruzsá, mert valószínűleg az okozza a zavart, h. Fr. nyomja. Még egy-kétszer vigyük el.”

ez is feljebb megy, a Zsókalátogatás után, a szept. 10-i levélíg

1955 szeptember. Anyuéknak, én: A hazautazás nem volt olyan sima, mint az odaút, de azért baj nélkül megérkeztünk. Szoptattam a vésztői épülő váróteremben malterosládán, a vagonok sarkában és mindenütt, pelenkáztam, az átszállásoknál mindig volt férfigyűrtöm. Elég sokat bögött, de másnap visszazökkent a rendes kerékvágásba. A nagyok borzasztó boldogok voltak, azt mondták, h. Zs. sokkal edesebb, mint volt, és most nagyon sok újat mesélnek Harsányról. Panka folyton így kezdi a mesét: 'Tudod, miért volt olyan jó Harsányban? Mert ...' és különféle indoklások következnek.

1955, a gyereknaplómból, anyuéknak: „Panka rengeteget mesél Harsányról, Fruzsával egymás szavába vágva. Elragadóan játszanak ketten. Tegnap a következő játékokat figyeltem meg: 1. Iskolás. A kertben a piros padon ültek a nagybabák és Panka, Fruzsá előttük a zsámolyon mint tanítónő. Mindenki előtt füzet, ceruza. Feleltetés folyt.: 'Mondja meg, aki tudja.' 'Ezt nagyon jól írtad, copfos, oroszról fordítottad?', stb. 2. Pólyásfürdetés. Fr. a Fruzsi-babát fürdette, Panka vendég néni volt, Jutka kislányával jött fürdetést nézni. Fr-t Évának hívták és tökéletesen utánozta az én kissé izgatott, sürgető parancsaimat (el is szégyeltem magam): 'Add közelebb a szappant, terítsd rá a lepedőt', stb. 3. Strand. Az összes babát levetkőztették és napoztatták. Fr. tanítónő volt, aki a növendékeivel és a lányával (Panka) ment fürödni, tanította őket úszni és fejest ugrani. 4. Doktoros. Fr. a beteg, Panka az orvos: 'Mi baja a maga fejének? Viszket? Majd megvakarom.' Fr., sűgva: 'Szerszámmal vakard!' Panka: 'A maga fejét be kell karikázni. Menjen egy másik kórházba!' Egészségügy,

ó! És így tovább, órákon át, minden felnőtt-beavatkozás nélkül. Fr. sűrűn jár bevásárolni, suszterhez, mind a ketten komolyan segítenek a háztartásban.”

1955. szeptember 10. Pityu a szülőknek: „Megkaptam augusztus 20-án írt lapotokat, ebből értesültem, hogy még egy kislánnyal bővült a család: Fruska, Panka, Zsóka, ha másért nem is, akkor ezért a szép pattogó csengésért megérte, hogy megint lány született.

Örömmel olvasom, hogy új lakóhelyeteken kellemes körülmények között éltek. Írjátok meg postafordultával, milyen csomagokat tudnátok leginkább használni. Írtátok, hogy úgy értesültetek, én valami politikai tevékenységet fejtök ki. Úgy látszik, összetévesztettek engem valakivel. Nem fejtök ki semmiféle politikai tevékenységet és különösen nem teszek semmi olyat, ami ártana Magyarországnak. Könyvtáros vagyok, és ez minden erőmet és időmet lefoglalja.”

A szöveg alatt: „Eredeti beküldve a Belügyminisztérium Orsz. Kapitányságának, Budapest V. József Attila utca. 1955. okt.4.

1955. szeptember 12. Anyuéknak, én: „Folyton szoptatok, fejek és vendéget fogadok, nem jutok semmi máshoz. A lányok jól vannak, Zsóka napról-napra szebb és okosabb, már jó helyen keresi a dudát, jól megnézi azt, aki föléje hajol. Panka napról-napra vidámabb, elfogulatlanabb, már a vendégekkel sem olyan vad, ha nem is áll velük szóba, de természetesen viselkedik a jelenlétükben. Fruzsza rajong a kicsiért, egyetlen szoptatást, bőfiztetést, fürdetést ki nem hagyja, sokat nézegeti, beszél róla. Tegnap finom vasárnapjuk volt, nagymosást rendeztek a kertben, agyagot gyúrtak, főzőcskézték igazi nyersanyagokkal. Fruzsza: 'Ha elhanyagolod a lisztet, anya nem ad többet!' (Végre valamit rosszul mond!) Klimes Ili IKA csomagot kapott Margittól (*Somogyi Margit, dr. Somogyi Iván nőgyógyász felesége, Amerikában él*), Zsófi is. Egyszerre küldjük le mind a kettőt? – Marcsi legközelebbi tárgyalása előreláthatólag október elején lesz. Véleményem szerint ilyen hivatalos behívóval anyu nyugodtan Pestre jöhet.

Nem értem rá anyunak megmondani, mennyire örülök, hogy mégiscsak látta még ilyen pirinyónak ezt a lányt, olyan rossz volt, hogy sose mutathattam meg neki, ha édes pofákat vágott. Most mégis van róla fogalmad, milyen, ha azt írom, hogy alszik a mőzeskosárban a fa alatt és álmában csücsörít.”

Pali a levél végén beszámol arról, mit intézett az adó-ügyükben, Lukács Somával a Mese utcai társasház-számlával, a nyugdíj-átvételi meghatalmazással, SzTK-kijelentésükkel, stb. és hogyan állnak a pénzügyek. Döbbenetesen sok intéznivaló jutott rá.

máshol: Fruzsza nagyon élénk és mulatságos beszámolót tartott tegnap a Körösben fürdésről: hogyan sikoltozott az Anyanyi, hogy elvisz a víz, ne arra menjünk, hanem arra, ne menjünk tovább!, stb.

1955. szeptember 27. Anyuéknak, én: „Úgy fáj a szívem értetek, hogy ezt a telet úgy látszik, már ott töltitek. Bánt, h. a csomag még nem ment el, de minden légyapapír-akcióm csődöt mondott, a Háztartási Bolt központi elosztójában sincs, júl. közepe óta hiánycikk, mondták.

A Gyergyó utcában nyílt egy ki maszek (értsd: magántulajdonú) vendéglő, vasárnap ott ebédeltünk 8 frt-os jó menüt, a három lánnyal, Zs. az új kosárban.

Sugár Gizi lányával semmi: 10 évből hat telt le. (*virágnyelv: Szegőné fiatalabb lánya, Zádor Ági, a MAORT-nál volt adminisztrátor, lecsukták a perben. Egy 1956 tavaszi, ugyancsak virágnyelven írt levélből kiderül, hogy kiszabadult. A nővére Magda, Grandpierre Emilné, rádiós kollégám, barátnőm.*) Nincs szabadulási hír sem Öcsiről (*dr. Szűcs András barátunk, törvényszéki bíró, Riesz igazságügyminiszter titkára, szoc.dem., öt évig volt Recsken bánya-rabszolga*), sem Káldorról, aki alighanem még 'nyaral'. (Káldor élettörténete röviden: 1900-ban született, 19 évesen, mint veszélyes baloldali, Bécsbe emigrált, 1926-ban hazajött és

a Pester Lloydnak lett szerkesztője, 1942-ben büntetés századdal az orosz feontra került, rövidesen fogságba esett. Hazaérkezése után a Magyar Rádió Külügyi osztályának lett a vezetője, így az én főnököm, majd az MTI főszerkesztőjeként Palié. 1950-ben hamis vádak alapján letartóztatták, 1955-ben szabadult. Hamarosan meghelt.

Tegnap volt nagy ünnepélyességgel Zsóka keresztelője, az unitárius pap művelt, kellemes ember. Utána a kertben üldögtünk, bor és gyümölcskosár-sütemény, Matyi mesélt Kínáról (*unokabátyám, Csillag Mátyás, kereskedelmi attasé volt Pekingben, később Kuwaitban, majd Milánóban. 1973-ban kilépett a külügyi szolgálatból és Svájcban telepedett le*). Ő lett Zsóka keresztapja és remek fényképeket készített az eseményről. *Fotó Sajnos* a keresztanya, Szloboda Eszti nem szerepel a képen. Fruzsza ünnepélyesen megkapta a saját monogrammos kését, már maga keni a reggeli kenyereket és tanul késsel-villával enni. – Annyi dolgom van folyton, hogy örület, pedig Dóra nagymama most kezdi igazán nagymamának érezni magát és sokat segít, törődik a gyerekekkel.

Hanem a két nagymama viszonyáról csak annyit: karakterük eltérései egyre jobban kiéleződtek, ellenségeskedésük csak a kitelepítés után enyhült némiképpen.

1955. október 21. Apu a BM Sarkadi Osztályához: „Azzal a kéréssel fordulok a t. Osztályhoz, szíveskedjenek engedélyt adni, hogy bevásárlások eszközlése céljából hetipiaci napokon Vésztőre mehessünk. Lakóhelyünkön, Körösnagyharsányon nem lévén hetipiac, képtelenek vagyunk élelmiszert vásárolni. Az itteni lakosság kicsiben nem ad el, hanem azokat ingyen felajánlja nekünk, természetesen csak ha felesleggel rendelkeznek. Nem szeretnénk könyöradományokból élni”, stb.

1955. október 22. Apu családi körlevele: „Hát véglegesen harsányi lakosok lettünk, és ezzel megszűnt budapesti mivoltunk. A dolog története az, hogy kedden behívtak a község házára és ott közölték, hogy a Sarkadi Járási Osztály utasítására ezentúl minden kedden 8 órakor a község házában kell jelentkezni mindkettőnknek az ott megjelenő törzsörmesternél, aki Zsadányból jár át ide Harsányba. Úgy látszik, ez a fellebbezésünk elutasításának a következménye. Közölték, hogy végleges bejelentésünk ügyében menjünk át Sarkadra, az ottani járási kapitánysághoz. Csütörtök hajnalban útnak is indultunk vasuton és buszon, önköltségen. Sarkad nagy forgalmú városka, és minthogy hetipiaci napon mentünk, első dolgunk volt, elmentünk a piacra, onnan fogorvoshoz, és végül befutottunk a rendőrségre. Igen előzékenyen fogadtak, soronkívül intézték az ügyünket, de ki kellett állítanunk a Budapestről való kijelentkezés, a Harsányból ideiglenes kijelentkezés és a Harsányba való végleges bejelentkezés végtelen sok rubrikáját. Megígérték, hogy ha kérvényezzük, engedélyt adnak Sarkadról Vésztőre mehessünk bevásárolni. Most már aztán igazán semmi remény nincs arra, hogy valaha budapesti lakosok lehessünk.” Ezután sajnálkozik, hogy olyan hamar el kellett utaznom, mennyi kulináris örömben lett volna részem a sarkadi bevásárlás jóvoltából. „Amint láthatjátok, a vegetatív életmód gyönyöreai mind nagyobb jelentőségre tesznek szert, rövidesen elérkezünk ahhoz az állapothoz, amikor ez már teljesen kitölti gondolatvilágunkat.

Vasárnap szünet volt, mi is kimentünk Kálmán bácsiék szőlőskertjébe szüretelni, és különösen anyu derekasan dolgozott. Ökrös – recte tehemes – szekéren utazott, életében először, szorgalmasan szedegette a szőlőt, állítólag többet a kosárba, mint a szájába. Én később mentem ki és tevékenységem nem volt döntő jelentőségű. Utána nagy közös ebéd Kálmán bácsiék itthoni nyári konyháján, az összes szedő, főleg gyerekek, és a mi részvételünkkel. Persze hozzá must, amelyet ott tapostak mellettünk, így szó szoros értelmében 'ab lábujj' ihattuk. A társaság szórakoztatására kivettem a rádiómat, s a fiatalok nagy érdeklődéssel hallgatta az osztrák-magyar meccs helyszíni közvetítését.”

Ismét apu, 1955. október 28-án, Pityunak: „Örömmel vettük október 16-án kelt leveledet, amelyben kijelented, hogy nem veszel részt semmiféle olyan tevékenységben, ami Magyarország érdekeit sértené. Ismerjük gondolkozásodat és őszinteségedet, ezért minden ellenkező híresztelés dacára hiszünk neked. De azt is meg kell mondanunk, hogyha csalódtunk volna benned, úgy kénytelenek volnánk kapcsolatainkat megszakítani. Tudhatod, hogy nem tartjuk szülői szeretetre méltónak azt, aki hazája ellen vét. Tudod, hogy leghőbb vágyunk, hogy hazakerülj és ennyi idő után megölelhessünk. Az is valószínű, hogy ott a szakmában jobban tudsz érvényesülni. Ha úgy döntesz, írd részletesen jövőendő állásodról. Jó lesz, ha küldsz róla bizonyítványt is.”

1955. okt. 30. Anyuéknak én: „Nagyon bánom, h. rögtön megírtam nektek az eseményeket, minek izguljatok ti is, mikor nem is olyan kilátástalan a helyzet. A legfontosabb: Pali főnöke (*Barcs Sándor az MTI elnöke, 1949-ben a Rajk-perben népi ülnök*) azt mondta, ő nem törődik ezzel (*tehát Pali állása nincs veszélyben*), hacsak nem kap rá ukázt. Azt reméljük, ha velem egyidőben nem kapott, akkor már nem is fog. Tudok róla, h. az Artexnál keresnek idegennyelvű fordítót, és a Béketanács küld nekik ajánlólevelet, a személyzetisünk beszélt is már az övékkel, alighanem menni fog. Egyébként ha most nem helyezkedem el, akkor valószínűleg fizetnek még 3 hónapot (a gyerek 6 hónapos koráig nem lehet felmondani). Szerettem volna addig itthon maradni, de úgy látszik, ez nem megy. Szőnyegjavításhoz iparendély kell, szinte lehetetlen megkapni és nem is jövedelmez. Vettem volna ide óvodásgyerekeket, 120-150 Ft-ot fizetnek egy óvodásért, 6-nál többet nem szabad idevenni, ez tehát semmi. Iskolásért 400, de ebédet is kell adni, és egész nap itt vannak, tehát segítséget is kell venni. Folyvást szól a telefon, mindenki segíteni próbál (Feleki Laci, család, stb.)

Voltunk a Mese utcában: a kredencen kívül semmi bútorotok nincs a padláson, azt mondja Annus (*Lukácsné*), hogy mindenkinek mindene eltűnik. Farkasékat dicsérik, milyen kedvesek, csöndesek, rendesek. A pléh villamosbódé helyén épült egy kis kő-váró.

Panka: 'Milyen jó volt Amerikából jöttünket játszani, mikor Ildi itt volt, mert ketten mehettünk ki. Most csak egyedül megyek ki, súgok magamnak valamit és visszajövök.'

Heti izgalmaink: 1. a telefont le akarták szerelni, mert ½ év alatt kétszer késtünk 1-2 napot a befizetéssel (a határidő 20.-a, Pali aznap kap fizetést). Az MTI levelével intéztük el. 2. Jöttek ellenőrizni Eszti szerződését, ami nincs. Szerencsére Eszti nem volt itthon, így gyorsan megkötöttük, h. mire újból jönnek, legyen. A sok zajlástól már direkt gyönyörű az élet.”

1955. nov.16. Anyuéknak én: „Zs. holnap lesz 3 hónapos. 68 cm (16 cm-t nőtt), a héten 24 dekát hízott. Mindehhez roppant édes és pár napja nem is bögös. Egész nap kint fekszik a balkonon. A nagyok minden nap szenzációkkal tele jönnek haza az óvodából. Az udvarlás tovább folyik. Egy nagycsoportos Lacika tegnap d.e. megjelent, kérdezte Eszti, nem hagyott-e ő itt valamit. Nem tudja mit, de valamit. Mondja Eszti, hogy nem. 'Jó, feleli L., akkor majd este újra átjövök, megkérdezni mégegyszer.' Rájött a régi bevált receptre.

A Kohóipari Tervező Intézetben nagy ünneplésben volt részem, mindenki elmesélte, mennyire hiányzik apu, különösen egy vöröseshajú fiatal mérnök, erdélyi, olyan gazdatiszt-külsejű, aki nem győzte mondani, mennyire nem boldogulnak nélküled.*foto*)

Mindenki segít az álláskeresésben. K.B. (*Kovács Bandi*) szerint vagy harisnyagumizó, vagy harisnyaösszevarró, vagy pulloverösszevarró gépet kellene kérni, azzal könnyen be lehet jutni egy tanácsvállalathoz. Voltam Katona Gábornál is, náluk szükség volna könyvtárosra, de engem nyilván nem vennének oda. Valami újszerűt kellene csinálni, pl. bugyiharisnyát, vagy műanyagból összecukható gyerekjátékot, prospektusban láttam, a fenekére Pali halacszkákat festene, vagy nylonból kis hordszéket, amiben az utcán vinni lehet a gyereket, ezeket szabadalmaztatni kell.” Még több levélen át beszámolok ötletekről, próbálkozásokról.

Nylonharisnyafejtés. Mézeskalács-karácsonyfák bizományba a budagyöngyei maszek bazárosához. 15-ért árulja, 12-t ad, anyag és sütés 4,-, többi az enyém. Vagy kérjek külfölről plastikforrasztó gépet, és azzal álljak be egy szövetkezetbe, stb. Álláslehetőségek még, ahol jelentkeztem: Lapfigyelő Szolgálat, Komplex, Statisztikai Hivatal, Tengerhajózási Ügynökség; ez utóbbinál állítólag felveszik azt, aki Ratkótól ajánlólevelet hoz.”

Panka: Én tudom, mi az imén.

Én: Micsoda?

Panka: Tehén.

Megfejtés (rögtön rájöttem): „A gazd’asszony éppen az imént fejé meg.”

Más: A gyerekekkel láttunk az utcán egy gyereksétáltató csoportot. Csodálkoztak, milyen kis óvoda. Mondom: Magánóvoda. Panka: És hogyan tudhatnak ezek a kis magángyerekek magyarul?

1955. nov. 24. csüt. Részletek Harsányba írt levelemből: „Itt ülök a finom fűtött szobában, míg szegény legkisebb lányom kint fagy a kertben, hópelyhek szállingóznak a dunyhájára. Már három órája alszik kint, mint egy angyal (mert már elgyöngült a fázástól, mondaná anyu). Egyébként nem nagyon boldog, a krumplipirét s a sárgarépa főzeléket egyaránt utálja, evés közben kétségbeesetten forog a dudi felé !!!, közben dumál, minden kanál után kiselőadást tart. A nagyok folyton biztatják, hogy ne egye meg a sárgarépát, mert attól mindenki megbetegszik.

A nagyokról: népdalokat énekeltünk, az egyikben: ’a szívemet a szerelem körülvette volt’. Megkérdezték, mit jelent, de Fruzsza hozzátette: ’Tudom, mi a szerelem, de mi az a körülvette volt?’ – Hát mi a szerelem? – Panka: ’Ha két ember szereti egymást.’ Fruzsza hozzátette: ’Ha két ember nagyon-nagyon szereti egymást. Mikor papás-mamást játszottunk, én azt akartam, hogy a Darvasi Pityu legyen a papa és a Vali csúfolt, hogy én szerelmes vagyok, pedig nem is voltam szerelmes, dehát a papa csak fiú lehet, nem?’ ’Laci szíve egyébként változatlanul lángol, az előbb is itt volt, kereste Fruzsát. Mondtam, hogy az óvodában van. Laci: ’Azt hittem, nem mentek el, mert rossz az idő.’ Mindig reménykedik.

Néhány év múlva a 3-éves Zsókanak lett komoly udvarlója. A hátsó szomszéd házban lakott Balogh Panni, a margitszigeti kertészet főnöke, 5-éves Pisti fiával.*

* *Rövid története: ő is, a férje is pártkorifeusok voltak, a férjet nem ismertem, de ht nagyon szerettem és becsültem. A férj börtönbe került, és egy idő múlva közölték Pannival, hogy meghalt, értsd: kivégezték. Ezután összekerült egy másik férfival, és megszületett Pisti. Pár hónapra rá, éppen a húgával és a sógorával vacsoráztak, megjelent a férje. Az örömből és a meglepetésből ocsúdva, megkérdezte, mi a baj, miért viselkednek olyan furcsán. Panni előhozta a másik szobából az alvó kisfiút – és a férje sértődötten, dühödten mindörökre otthagya őket. Időközben a gyerek apjával is megszakadt a kapcsolat. Nemrégiben találkoztam Pistivel, tőlem szeretne volna megtudni a saját élettörténetét. Mindkét kert kerítetlen volt, a két ház, meg a mi ikerházunk gyerekei (Jutka és Vali) állandóan hol itt, hol ott együtt játszott. Egy havas téli napon csak Zsóka és Pisti volt itthon, én a konyhában, és egyszerre felfedeztem, hogy Zsókan a kötött mackójának csak a felső része van, lent pucér. – Mit csinálsz, Pisti, miért vetköztetted le, megfázik! – Csak látni akartam a popsiját. – Mi néznivaló van egy popsin? A popszi gusztustalan! ... Pisti, elérzékenyült hangon: -- Az övé nem.*

Ha már a témánál vagyunk: az orvosi várószobában, tíz ember jelenlétében, a következő párbeszéd zajlott le:

Fr. (képes moziújságban fűben fekvő szerelmespárt nézeget): Mit csinálnak ezek?

Én: Játszanak.

Fr.: De miért feküdt rá a bácsi a nénire?

Én: Mert hancúroznak.

Fr: De miért hunyta be a néni a szemét?

Én: Mert elfáradt.

Váróközönség: halkán röhög.

A Török Bózsí-féle játéktervező számára Pali nagyon szép kis árnyszínházat gyártott, most próbálok kivágós babát és babaruhát csinálni, remélem, elkészülünk a hét végére és elme gyünk hozzájuk.

1955. dec.6. Apu a B.M. Sarkadi Osztály Vezetőjének, Sarkad

„Azt az értesítést kaptuk, hogy az illetékes rendőrörs feljelentett bennünket t. Címnél a ref. (*rendőri felügyelet*) jelentkezési kötelezettség benemtartása miatt azért, mert múlt hó 29-én az előírás dacára nem jelentkeztünk nála. Előadjuk, h. a Sarkadi Osztálytól nov. 26-án idézést kaptunk nov. 29-én d.e. 10 órára kihallgatás céljából. Meg is jelentünk ott és kihallgattak, mert nem találták meg Körösnagyharsányból való ideiglenes kijelentésünket. Minthogy Sarkadra rendőrségi idézés alapján utaztunk, kérjük, szíveskedjék az ellenünk folyamatba tett eljárást megszüntetni.

1955. december 10: Én, Harsányba: „Tegnap telefonált a Mineralimpex, h. menjek hozzájuk német gépírónak. Lehet, h. itt majd volna alkalom előbbrejutni, de ilyen bizonytalan jövőért nincs kedvem változtatni, amellett, hogy lehet, megint vizsgáztatás után jönnek rá, h. félnek tőlem, mint a Komplex vagy a Statisztika – arról nem is beszélve, hogy a Komplexnél töltött 10 nap elvette a kedvemet az IMPEX-vállalatoktól: bizalmatlanság, fúrások, utálatos légkör, nagyképűség, unalom, blokkolás – boldog vagyok, hogy megszabadultam.

Zs. itt fekszik mellettem és mérgesen előadást tart, h. miért nem foglalkozom vele. Nagyon tud veszekedni.

Nincs igazatok, h. odavagyok a Táncművészet miatt. Igazán egyetlen hibája, hogy keveset fizetnek. Miért volna egy művészeti lap víz-aszalás? Nem csak kohók vannak a világon, hál' Istennek! Ha pedig megszűnne, a Lapkiadó Váll. alkalmazottja vagyok, melyhez legalább 20 vállalat tartozik (Szépirodalmi Kiadó, IfjúSági, Új Magyar Könyvkiadó, Magyar Nemzet, Béke és Szabadság, Ludas Matyi, Sajtódokumentáció, stb. Akárhová áthelyezhetnek.”

1955. december. Én Harsányba: „Pali ma reggel elutazott Túrkevére. A kiállítás-megnyitás szombat d.u. lesz. Viszi magával a mi 10 literes zsírosbödönünket. Az állással sajnos baj van, a Komplexet lefűjták. Azt hiszem, kár a külker-rel próbálkoznom, ma mégis elmegyek a Mogürthöz. Sose hittem, hogy ilyen igazán létezik. Apu igazolva van! (*Állandó családi viccelődés, ha Apu erre hivatkozva későn jött haza*). Jelenlegi kilátások: Képzőműv.Szövetség Mihályfi Ernő segítségével és Ratkó Anna, a Béketanács új titkára, akihez ma megyek.”

1955. dec. 20-22 körül. Én Harsányba: „Nagyon fogtok hiányozni, el nem tudom képzelni a karácsonyi vacsorát nélkületek (*rácós ponty*). Nagyon köszönjük a rengeteg disznóságot, maradt egyáltalán nektek is valami? A töpörtyű prima lett, 8 liter zsír, a hurka, és a toroskáposzta! Primissima. A családot végigtelefonáltam, mindenki megkapta a csomagját.

Behívtak a Komplexhez, néhány napi kisegítő munkára, néhány mézesfát eladtam, alig lesz ez kevesebb, mintha fizetést kaptam volna. Megint voltam Ratkó Annánál, próbálkozok tovább. Voltam Benkénél, ő is próbál valamit, de a Külkért kizártnak tartja. Kovács Pali adott ajánlólevelet a Műszaki Könyvtárhoz.

A nagykiállításon (*VI. Magyar Képzőművészeti Tárlat, Műcsarnok*) végre kint van Pali 2 akvarellje: az Olasz-fasor (egy házon zászló) és egy tihanyi kártyázás.”

1955. december 24., Én anyuéknak, karácsony este: „Nagyon szépen sikerült a karácsony. Szép dús fa, sok mézessel és kivételesen rózsaszín és világoskék szaloncukorral (a hivatali télapói csomagokból koboztam el). *Azt hiszem, ekkor került először igazi szaloncukor a fára, a háború után nem lehetett kapni, cukorból és gyümölcszörpéből főztük, bevagdalt szélű írógép-másolópapírba csomagoltuk.* A gyerekek elszavalták – felváltva egy-egy versszakot – József Attila Betlehemi királyok-versét, elénekelték németül az O Tannenbaumot, egy magyar karácsonyi népdalt és a Mennyből az angyalt, így a család különböző világnézetű tagjai mind meg lehettek elégedve, persze Nagymami, Ildi, Évi, Gusztáv, Eszti is jelen volt. Folyton rátok gondolok, nagyon hiányoztok. A műsort a gyerekek állították össze. Rengeteg ajándék volt, Keritől bababútor (Bogdán Marikáé volt, Pali gyönyörűen rendbehozta), benne a töletek kapott kisbabák, Évitől takarítószerszám, tőlünk orvosi játék, Nagymamitól, Zsófitól, Grandpierre Magdától, Timár Palitól mindenféle, még Esztitől is. Nagyon örültek Apu verses !!! ??? lapjának, folyton újra fel kell olvasni.

Fruzsza: 'Úgy-e az angyal már nem él, csak régen élt, most a Télapó hozza a karácsonyfát!' Némi ideológiai zűrzavar. Pedig az óvodában folyt a politikai oktatás, ennek eredményeképpen Fr. kijelentette: 'Régen a gazdagok zsákkal hordták ki a szegényeket.' Megfejtés: kizsákmányolták. Egy ismerős kisfiú azt mondta az apjának: 'Én tudom, hogy nekünk nincs pénzünk, de kérd meg a Jézuskát, hozzon azért most ajándékot, majd megadjuk neki később.' Zsókat is felvilágosították az óvodában, pityeregve mesélte el otthon, hogy semmi nem igaz, azután egyszerre felélénkült: 'De a nyuszi biztosan igaz, mert nyuszi, az csak van !'

1955. dec. 26.: Némi virágnyelv az én levelemből: „Lali (*Marton Laci, aki mint külkeres gyakran utazott*) valószínűleg január végén megint utazik Pécsre (*New York*). Majd rábeszéli Pirit (*Pityut*), kérjen bocsánatot levélben, hiszen megbánta, amit Gusztiék ellen vétett (*hivatkozás arra a levélre, amiben Gusztáv dühödten hazafiatlansággal vádolta Pityut – nagyon haragudtunk rá ezért, Pali le is dorongolta.*)”

1956

1956. január 1, vasárnap. Én, Harsányba: „Holnap beállok a Táncművészethez, szerkesztőségi titkárnak, sajnos 1,100-ért. A munka kellemes és érdekes lesz, a szerkesztőség áll Ortutaynéból -- nagyon barátságos, jól ismerem --, két zenei szerkesztő munkatársból, akik nem járnak be rendszeresen, mert esténként az Operában ülnek. A szerkesztőségi titkár dolga, hogy összefogja a lapot, levelezzen, stb. Én egyelőre kivehetem a szoptatási munkaidőt, 9-től ½ 5-ig. Ortutay Zsuzsa (*lánynevén Kemény Zsuzsa, az apja Pityu főnöke volt 1946-47-ben a könyvesboltban*) megígérte, hogy megpróbálja kiharcolni a nyelvpótlékot, ígért fordítást a Rádió és a Béketanács is, így valamit tudok pótolni, bár el nem tudom képzelni, hogyan fogunk 6-700 frt-tal kevesebből kijönni, hiszen fordítás, különmunka eddig is volt. Ez a munka nekem nagyon fekszik, szabályosan jogfolytonossággal áthelyeznek, mintha eddig fizetés nélküli szabadságon lettem volna.

Zsóka már szépen játszik a kiskacsájával, csörgővel, sokat nevet. 4 és fél hónapos korára 6 kg 77, nem kövér, keményhúsú.

ezt a 4 sort át 1957 elejére

1957. január 1. (a dátum olvashatatlan, Pityu távirata a Nagyajtai u.-ba): „Levelet megkaptam kerem fogadjatok el Macu lakasajanlatat mindnyajatoknak jobb lesz -- Pityu”. ---- Március 22-i távirata: „Hogy vagytok semmi hírem probaljatok Macuhoz koltozni – (Pityu).”

1956. január 8. Pali Harsányba: „Most érkeztem haza, és mielőtt ágybazuhanok, megírom, milyen remek volt az aranyló kacsaszír és szájbólvadó máj, amiből kóstolót hagytak nekem. Különleges diétán élnek a harsányi kacsák, vagy Anyu konyhaművészetét dicséri a kóstoló finomsága?” Én: „Borzasztóan köszönjük a csodás csomagot a különböző szül. napokra *Fr és az én szül.napom*. Fruzsna nagyon örült mindennek. Kapott szürke tavaszi boy-kabátot az Éva babának (én varrtam), menyasszonyi és tiroli ruhát meg prémes télikabátot (Dóra nagymami műve) a karácsonyi kisbabának, töltőceruzát az örökös rajzolásához, h. ne kelljen állandóan hegyezni, betűjátékot, stb. Az apjától kapott – régi kívánságára, Harsány óta kéri – egy falusi udvart: istálló, ólak, 4 ló, 4 tehén, kecske, disznó, kutyák, tyúkok, libák, kacsák, kakas, csacsi, szekér – el nem tudjátok képzelni, milyen szép, mind hajtogatott kartonból, egyetlen ragasztás nélkül, vagdalva, összeillesztve, stabilan áll, élethű, rém helyes. Nagyszerűen játszanak vele. *(Még az unokák is nagyon szerették, el is tettük. Fotó)* Eszti egyébként kijelentette, nem megy hozzá ahhoz a fiúhoz. Teljesült a kívánságunk: úgy odavan Zsókaért, ilyet még nem láttam! Fr. kb. 3 mondatot önállóan olvasott el a leveletekből, aztán kifáradt, de nagyon örült a sikernek. A Diótörőt cseppet sem únták, azóta is folyton táncolják, és a Klárikáról (a kislány) úgy beszélnek, mintha mindnyájunknak ismernünk kellene.”

ide kissé rövidítve apu jan.12. megszólítás mélküli leveléből (eredeti levél spirál 169-hez tűzve

1956. január 24. Pali levele Harsányba: „Az utóbbi időben egyre több aggodalommal gondolunk Rátok. Félő, hogy ez a harsányi tél kikezdi az egészségeteket és az idegeiteket. Miért kell Apunak EKG vizsgálat? A magányosságnak és a fáradtságos életmódnak is az egyetlen jó orvossága az elköltözés lenne. De meg kell vallanom, hogy nem nagyon tartom valószínűnek, hogy megkapjátok az engedélyt. Talán okosabb lenne várni, amíg P-től érkezik vmilyen használható értesítés, amelynek alapján újabb feloldási kérelmet lehetne beadni, hogy legalább Tiszafüredet engedélyezzék. Jól meg kell gondolni, mert ha a kellően nem indokolt és előkészített kérést elutasítják, egy későbbi újabb kérést nem lehet újabb indokolással alátámasztani. Folyton törjük a fejünket, roppant nagy dolog volna, ha sikerülne. *Ezután részletes elszámolás következik, tételek: januári lakbér 348,-, adó, mustár, stb. részletesen 373,50, vagyis tőkérd érintetlenül hagyása mellett 25,50 követelésünk van. A februári lakbérből fogjuk levonni.*

1956. január 29. Én, Harsányba: Megnéztem a lányokkal a Diótörőt. A proscénium-páholyban ültünk, persze potyán. *(Táncművészet)*. Mindent értettek, izgatottan figyeltek, azóta is folyton mesélik. Nagy sikereim voltak velük, hát még ha Zsókat is vihettem volna! Ez a kis buta még nem tud semmit, nem fordul hasra, csak fekszik, mint egy dáma, tornyos frizurával, bűbajos leereszkedő mosollyal. A nagyok itt körülöttem most is operát játszanak, sajnos éppen zenekart.

KEDVES APAPIGRATULÁLOKA SZÜLETÉSNEK APODRAVOLTUNK AZOPERÁBA N LÁTUKADIJOTÖRÖT CSO KOLTATLAKFRUZZSI

Az Apu ne felejtse el bájcsevegni az Anyuval! Fontos!

1956 tavaszán. Én, Harsányba: „Zsóka ebédre főzeléket kap és almát, reggel, d.u. és este szopik. Még mindig prédikál főzelékevés közben. – Ildi és Mami megjött Csehszlovákiából. Nagyon szép útjuk volt, jártak Prágában, Brünben, Pozsonyban, Eperjesen, Bártfán, Lőcsén, Kassán és a Tátrában, összesen 1 hónapig. – Marcsi nagyon boldogtalan, Gyurka még mindig nem írta alá a lakásleválasztást, veszekszik, ordít, követelődzik. És Krisztinka mindent hall.

A gyerekek nagyon boldogok voltak a leveletekkel, különösen az tetszett, hogy a kakas és a malac kölcsönösen fél egymástól, meg hogy a kis fekete malacból nagy disznó lesz. Fr. felsóhajtott: 'De jó lesz odautazni, megnézni!'

1956. január 27. Dr. Lóránt Henrik* levele Tiszaföldvárról Harsányba: „Találtam egy megfelelőnek látszó lakást – kevés olyan van itt, ami a Maguk igényeinek megfelel. Sajnos ma mégis elutasított a tulajdonos. Közölte, hogy MÁV- nyugdíjas, és fél, hogy elveszti a nyugdíját, ha kitelepítettet fogad be. Szívnyomásaim enyhültek, az utóbbi évek embertelen strapája után jót tesz a pihenés, csak kicsit hosszú – és unalmas.”

*Dr. Lóránt Henrik Hanti) sikeres magánügyvéd volt, míg 1944-ben mint zsidó származásút (az irodalom mecénásának, Baumgartennek rokona) elvitték Nyugatra, táborba.

Felszabadulásakor megindult gyalog hazafelé, 40 kilóra lefogyva. Már a magyar határon belül elfogták a szovjet katonák, akiknek teljesíteniük kellett a hadifogoly-létszámra előírt normát, és elvitték Archangelszkbe. Néhány év múlva került haza. 1951-ben kitelepítették, lakóhelyül Tiszaföldvárt jelölték ki. Amikor engedélyezték a Budapestre visszatelepülést, folytatta az ügyvédi munkát, és egy alkalommal, amikor egy Almássy grófnő védelmét látta el és ehhez autón vidékre utazott, a sofőr hibájából karamboloztak, eltört előtte az ablaküveg, és mindkét szemére megvakult. A Kovács-Keresztes család áldozatosan törődött vele, hosszú éveken át minden vasárnap és minden családi ünnepen náluk volt.

1956. január 31. Én Harsányba: „A Dutka-könyv borítóját megnéztétek? Emlékszem a nyomtatott betűs megoldásra, de inkább azt választom, hogy mindig lesz valami csemege a csomagokban. * A kistarcsai túsztáborba küldött csomagokat nyomtatott betűkkel címeztük, ha keresnie kellett a süteménybe, fogpasztába, kenőmájasba rejtett levelet. A Táncművészet: Sok a dolgom, persze azért is, mert a munkaidőm rövid: 9-re jövök és a szoptatásra hivatkozva ½ 4—4-kor elmegyek, szombaton 1-kor. A munkám: dokumentálás, a cikkek gépelése, levelezés magyarul és külfölddel, lap-recenziók, fénykép-rendelések, cikk-sürgetések, könyvtárszolgálat, mindenféle adminisztráció, honorárium-utalások, szóval titkárnő, gépíró, adminisztrátor, elég rumlis, de nem unalmas, és nagyon meg vannak elégedve velem.*

*A főszerkesztő Ortutay Gyuláné, nagyon kedves, rendetlen, befolyásolható, művelt. Három munkatárs: Márkus Éva, Csizmadia György volt népitáncos, értelmes újságíró és Szenthegyi István segédszerkesztő, barátságosan de rendes ember.

A csomagot sietve adtuk fel vasárnap, mert kimaradt egy lap, újra fel kellett bontani, valószínűleg akkor esett ki a cigarettapapír (Ez is konspiráció?) Az egész ház tele van ismerőssel: írók, újságírók, lektorok lépten-nyomon. A szerkesztőség egy helyiségben van a Táncszövetséggel, ahol heti 3-szor kiegészítő munkán dolgozik Fenyő Imréné Káldor Ági, a Káldor fiúk rokonszenves, jóhumorú húga. (Később a Corvinába került, az Idegennyelvű szerkesztőség titkárnőjeként, nagyon megbarátkoztunk. A fia, János, egy-két évvel idősebb Zsókanál, játszottak együtt nálunk a kertben, MTI-ünnepségeken –ott lett fotós. Később nagy gazdasági karriert futott be, bérgyilkossal megölette valaki, évek óta folynak a nyomozások.)

1956. február 7. Apunak Pali, Körösnagyharsányba: „Tapasztalt értekezletlátogató vagyok – ifjúkorom bibliaóráitól a mostani szerkesztőségi értekezletekig számtalan konferenciát, szemináriumot, stb. végigültem, de úgy még sohasem szenvedtem, mint Lukács barátotok (Mese utcai szomszéd) 2 és fél órás tulajdonosok-közgyűlésén. Éppen ezért alig tudok róla beszámolni – órákig folyt a szó Rozsnyaiék csöpögő vízcsapjairól és hasonló dolgokról. Végül a határozatban kifogásoltuk a KIK (???) elszámolás kb.700 forintra rugó tételeit (aminek egyébként nem sok értelme van, mert maga Lukács fejtette ki, hogy hiba nincs, csak a nyugtákat nem tudták éppen felmutatni), felszólítottuk a KIKát, hogy ezentúl gyorsabban számoljon el, és végül – az én javaslatomra – tiltakoztunk az 1955. jan.-szept.-i előirányzat ellen. Lukács erre is azt mondta, hogy nincs értelme, mert 'a költségek most valóban sokkal nagyobbak'. Leveled alapján megkockáztattam azt az ötletet, hogy a házat ismét saját kezelésbe vegyék, de ez is megbukott, egyrészt mert a gondnokságra nem akadt vállalkozó,

másrészt, mert Lukács bebizonyította, hogy akkor sokkal több adót, SzTK-t, stb. kéne fizetni. Egyébként ezeket a lényeges dolgokat már nem lehetett érdemben megvitatni, mert mindenki sietett. Az ülés $\frac{3}{4}$ részét Lukács beszámolója töltötte ki, amelyben hetet-havat összehordott, s főleg azt ismételte, hogy őt mennyit székálják, s hogy a feleségét kifúrták a házbizalmi tisztségéből. Szegény Annus ötpercenként próbálta jelezni neki, hogy hagyja már abba. 'Miért rázod a fejed, fiam, ez igenis így van!' mondta ilyenkor Soma jó hangosan, és rendületlenül folytatta. Tiltakozásom ellenére bevásárolták a 3-tagú közös képviselőbe, amelynek Lukács Annus a feje. De azt hiszem, ez nem jelent semmit. Eddig a közgyűlés, remélem egy évnél hamarabb nem lesz hasonló. Különben az adóhivatal dícséretes újítást vezetett be: már most megküldte, ha nem is az adóívet, de egy előzetes értesítést arról, hogy havonta mennyit kell fizetni. Neked 71 forintot állapítottak meg. Ez reálisnak látszik. Nekem azonban a tavalyi 317 helyett 372-t. Most mehetek megint veszekedni."

1956. februári levelem a szülőknél: „A Táncművészet útján többet szórakozunk idén, amikor legkevésbé volt ez tervbevéve, mint egész 9 évi házasságunk alatt. Péntek este Gorkij: Éjjeli menedékhely, premier a Madách Színházban (volt Magyar). Remek előadás, rendezés, igazi élmény. Elegáns közönség, sok kisestélyi, még egy szmoking is, ezer ismerős (írók, művészek). Szombat este mulatság az MTI-ben (*Magyar Távirati Iroda, ahol Pali dolgozott*), Pali 3 kis jelenetben is szerepelt, 'frenetikus siker'. Kis táncolás. Vasárnap este: Táncművészbál a Hungáriában (volt New York). 11-től 3-ig, várakozáson felül jól éreztük magunkat. Csodaszép nők voltak, mintha minden szép pesti nőt összegyűjtöttek volna. Nagyon szép ruhák, csupa estélyi és kisestélyi, sok kalap, óriási dekoltázsok, szinte mindenkin kis muszlin vagy nylon, ezüsttel-arannyal hímzett vállkendő. Nagyon jó hangulat, nem volt zsúfoltság. Másodszor voltunk együtt bálban, az első még menyasszony-koromban az unitárius bál volt. Szép voltam, nagyon előnyös a fekete bársony blúz, Keritől kaptam kölcsön szoknyát. A hajamat hosszú évek után először fodrász csinálta meg. Feketéztünk, Pali ivott valamit, én egy parfümöt tettem, a belépőt ingyen kaptuk, mint t.b. rendezők, de még így is belekerült 60,- frt-ba. Mi lesz, ha a három lányt kell vinni bálozni?" *A fénykép régebbi, azt ábrázolja, amikor, mint az Unitárius Ifjúsági Egyesület elnöke, engedélyt kér a püspöktől a bál megnyitására.*

Néha, nagyritkán, elmentünk este valahová táncolni. Végre valami, amiben én tüntem ki, Pali szívesen, de a kelletnél csendesebben táncol. (Kivétel volt Sárospatakon Hacsaturján Kardtánc – de ez magánügy, nem beszélek róla!) Könnyű volt nekem jól táncolni: 4-éves koromtól 18-ig rendszeresen jártam Turnai Alice mozdulatművészeti (mezítlásos, expresszív, Lábán-módszerű) tánciskolájába, az Alkotás u. 13-ba, ahol boldogan táncoltunk versre, énekekre, zenére. Sokat szerepeltem, iskolában, színpadon, sőt egyszer egy film- és rádiórendező, László Endre jött táncost keresni egy reklámfilmhez, és engem választott. A Gelb Malvin virágüzlet-lánc számára készült a film, a Svábhegy (ma Szabadsághegy) egy füves lejtőjén libegtem virágról virágra, hosszú muszlin-ruhában (a virágokat az embereik szúrták le a fübe). Egyetlen kikötésünk volt: hogy ne lehessen engem felismerni, az arcom ne látszódjék, a nevem ne legyen kiírva, mert, érettségi előtt, kirugnának a Baár-Madasból. Óriási volt a megrökönyödésünk, amikor anyuval a Múzeum körúton járva, felfedeztük a nevezetes üzletlánc központi kirakatában hatalmasra nagyított fotómat, 'Deák Éva művésznő' képaláírással. Rémulten sikoltozva szedettük ki a kirakattól – sajnos nem jutott eszünkbe, hogy elkérjük, pedig most hogy hancegnék velem!

1956. február 14., Én Harsányba: „Az oviban *

* ez a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda Vadaskerti úti, nagy parkban álló óvodája, ahová apjuk jogán szerencsére bekerülhettek, Zsóka sajnos már nem. már nagyban folynak az előkészületek a február 25-i farsangra. A nagycsoportosok nemrégiben óriási villanyvonatot kaptak, most pedig minden csoport gyönyörű mély

babakocsit (a 600,- frt). Minden nap azzal jönnek haza az óvodából, hogy ma csudajó volt. Elkészült a lányok babaháza és a fiuk sátra a kertben. A háznak ajtaja, ablaka van, és kicsit lehajtott fejjel befér egy csomó gyerek.

Ma azon kaptam a lányokat, hogy a mózeskosárhoz támasztva a könyvet, a Grimm mesék képeit mutogatják a félévesnek, magyarázatokkal: 'Ez egy kis béka, nem szabad megenni', stb. Ildinek tiszta ötös volt a bizonyítványa."

1956. március 1. A Columbia egyetem Könyvtárának igazoló levele, az Országos Fordító Iroda és Fordításhitelesítő Iroda 1956. június 1.-i fordítási igazolásával és pecséteivel ellátva. „Akit illet. Ezennel igazoljuk, hogy ettől az időponttól kezdődőleg Deák István urat állandó munkára áthelyezték a Columbia-egyetem könyvtárainak központi katalogizáló osztályára. Deák urat megilletik a teljes alkalmazotti jogok és kedvezmények. Alkalmaztatásának szerződéses ideje egy év a keltezésétől számítva, ami megújítható vagy indokolt esetben felmondható. Dr. P. Leslie Barnes személyzeti igazgató.”

1956. április 7. Pali nekem, Túrkevéről, egy körösnagyharsányi látogatás után (Pankát vitte a nagyszülőkhöz). „Próbálok sorra mindent elmondani. 1. Anyuék nincsenek rossz színben, de elég idegesek, állandóak az éles szóváltások. Ez a kis helyen összezárva töltött tél következménye, nyáron, ha nincs fűtés és több a hely, talán javul.” Bizony ezt én nyári ottlétemkor is döbbenetesen tapasztaltam, mert anyu ugyan mindig könnyen felcsattant, de apu soha, úgy hogy még szóvá is tettem bánatosan, ő pedig azt felelte: Hát mit csináljak? 2. Pannikát képzelheted, milyen örömmel fogadták, de az a köszönés után azonnal a szomszéd Rozikához csatlakozott és vacsoráig nem is törődött velünk. 3. Itt a gyerekek iskolába, óvodába járnak, így Panka a nap nagyobb részében anyuékra van utalva, az idő is kedvezőtlenre fordult, nem lenne helyes otthagyni határozatlan ideig. Se orvos, se patika, még azt se tehetik meg, hogy ha valami baj van, felhozzák Pestre, de ettől eltekintve, azt hiszem, sok lenne nekik, bár biztos szívesen vállalnák, ha megkérdezném őket. Panka nem könnyű gyerek, és egész nap nyúzza őket, mert játszópajtások csak délután vannak. A vonatutat únta, de a nagyharsányi templomtornyot messziről megismerte. Anyuék mindketten várták, ő vette észre először és rém boldog volt. Szegényeknek nagyon rossz lehetett a tél, a bűdös szén a tűzhelyben és a hasonlóan bűdös petróleum-kályha.

Ami Túrkevét illeti, sötét este érkeztem, Évi vacsorával várt, Ildi-Csipszi már pizsamában, a szoba jó meleg, szóval megnyugtató volt minden. A kiállítást, amire meghívtak, nyár végére halasztották, de különben is úgy látom, a leghalványabb kilátás sincs arra, hogy itt bárki bármit vásároljon. Ehhez jön a marhavész miatti korlátozás, és az, hogy a párttitkár haragszik Évire és ezért énreám is pikkelni fog. Ez tehát nem örült biztató, de már megtanultam, hogy dolgozni kell és nem törődni semmivel. Talán még előnyös is, hogy nem kell annyira strapálni magam a speciális mezőgazdasági témákkal, s inkább egy esetleges pesti kiállítást és a metszetsorozatot kell szem előtt tartanom.

A cikket, illetve kommunikét, amelyet elküldtél, anyuék is nagy izgalommal olvasták, s megvitatás után mi is arra a véleményre jutottunk, mint Kovács Pali, Kari, Marcsi. Ha hazajönne, egy ideig talán ünnepelnék, de valószínű, hogy néhány hónap múlva majd kiderülne, hogy valami kémkedést folytatott. De már kezdetben is iszonyúan kivallatnák. Még egy szempont: hiába üzennél akármit, úgy sem jönne. Hiszen még az igazolást sem küldi, mégpedig gyanítom azért, mert még mindig annál a cégnél vagy rokon szakmában dolgozik. Sajna a pénteken megjelent Pravda-cikk ('egyes rothadt elemek pártellenes kirohanásokra tekintik ürügynek a múlt egyes hibái elleni harcot'), és a SzU-ból Rákosi elvtársnak küldött megleghangú távirat azt mutatja, hogy a régi erők felülkerekednek."

1956. április. Én hazulról, Palinak Túrkevére: „Lehet, hogy most kicsit elszontyolódsz, de ne tedd (igaz, nem is szoktál): szóval nem fogadta el a zsüri a képeket, azt a hülyeséget mondták, hogy természet után festett képeket adj le ezek helyett, mert ezek alapján nem ítélik meg az előleget. Sajnos ez azt jelenti, hogy az Alap-felvételhez nem lehet ugyanezeket beadni, mert nyilván azonos a zsüri. Miután nincs itthon egyebed, nem adok be semmit, azt mondtam, majd viszel be az újakból. LFS. Tegnap itt volt Végh Gyurka, épp azt magyarázta, hogy ő is fordításokból él, mert csak magának hajlandó írni, hogy ne kelljen leköpnie önmagát. Hát te is ezt teszed. Ne törődj senkivel. Anyukát (vagyis Dóra nagymamit) elküldtem potyajeggyel, a barátnőjével együtt, moziba és a Moldvai Népi Együtteshez, valószínűleg holnap még színházba is, úgy-e jó meny vagyok?”

Egy másik levelemből, ugyanebben az időben, lehet, hogy korábbi, mint az előző: „Jött egy levél a Szövetségtől, Sarkantyú és Geszti aláírásával. Közlik, hogy a festőszakosztály vezetősége foglalkozott tagfelvételi kéréssel, de előbb képeket akarnak látni. Ma kifaggattam Kornist, aki az Ifj. Alkotó Közösségben van. Szerinte felvették téged, csak az az akadály, hogy állásban vagy.” (1971-ben, Barcsay Jenő ajánlására vették fel a Szövetségbe.)

1956. május 10. Én a szülőknek. „Timár Pali elvitte a kérvényeket egy ügyvédnek, beleírta, milyen kitüntetések kaptál, min dolgoztál, stb. Az ügyvéd teljesen új kérvényt akar írni. Nem szívesen változtatok sokat apu beleegyezése nélkül, de úgyis várni kell Chatel válaszára, aki állítólag holnap tud beszélni azzal a kollégáddal, akivel kell.

Szombat d.u.-ra meghívtuk Kovácsékat, Hantit, Klimes Ilit, Szűcs Öcsiéket, Marcsit, Csillag Ottót, persze mindenkit gyerekekkel, jó kis rumli lesz. És most nem hívhatlak fel megkérdezni, mit adjak nekik.”

1956. május 11. Pityu a szüleinknek: „Most ünneplem 30. születésnapomat – családom nélkül. Ez az ünnepet bánatossá teszi. Nagyon régen nem írtam, ne haragudjatok. A költőzködésem, sok baj, gond, meg az a tény, hogy több kérdésben nem értjük meg egymást, akadályozott az írásban. Most letelepedtem, és másfajta, változott életet kezdtem. Európa és problémái többé nem foglalkoztatnak, ma valóban egész napomat, minden energiámat lefoglalja a munka és a tanulás. Nappal a könyvtár, este az egyetem – sok másra nem marad időm, de nem panaszkodhatom, mert szép fizetésem gondtalan megélhetést biztosít. Bocsássátok meg, ha nektek sok szomorúságot okoztam – most igyekezni fogok életemen radikálisan változtatni, hogy ne legyen többé szemrehányásra ok. Tudom, hogy otthon, nálatok is sok minden változott, erős intézkedések történtek különböző visszaélések megszüntetésére. Remélem, hogy a Ti sorsotokat is megértéssel kezelik. Nagyon szeretném hallani, hogy ismét Budapesten éltek, tudom, hogy a gyerekek körében ismét megnyugodtok.

Alkalmanként írok majd, és kérlek, Ti is írjatok ide, New York-i új címemre. Ha kívánjátok, munkámról, életemről részletekkel is szolgálhatok. Mellékelten küldök egy igazolást új munkakörömről.” **ide 190-ről a Columbia levele**

Nem kell különleges stílusérzék ahhoz, hogy felismerjük, ez nem az ő szokott hangja, nem a családnak szól, hanem a hatóságoknak. Kérésünkre küldte, de bizony az elhatárolódás a Szabad Európától, az új élet, a szánom-bánom cseppet sem volt meggyőző 'illetékes helyen', de még bennünket is bántott, határozottabb kijelentésektől reméltünk volna segítséget. Íme apánk válasza:

(1956. június 3. Fruzsza kettesben eyóvodatársával, nagy lelkesedéssel szavalt egy Weöres Sándor-verset . **ez nem kell ide, csak képaláírásnak)**

innen időrend szerint lejjebbinni, augusztus elé

1956. nyár eleje. Én Harsányba: „A lapnál (Táncművészet) már megkezdődött az, amitől féltünk: akadékoskodnak a nagy különkereset miatt. Ebben a hónapban a laptól 650.- Frt volt. Állítólag vagy felemelik a fizetésemet a maximális titkárira (1300,-), vagy ugyanennyivel átminősítenek újságíróvá (ennek nagy előnye a Szanatórium Egyesület), és cserébe munkaidőben csinálom a külföldi levelezést (ez minimális), és a külf. Híryanagot a lapba (12-14. old. havonta, de rengeteget el kell olvasni hozzá). Állítólag a nagyobb fordításokat azontúl is külön fizetik.”

1956. május 11. Pityu New Yorkból (igazolási célra, a Columbia hivatalos levélpapírján), a szülőknek: „Nagyon régen nem írtam, ne haragudjatok. A költözködésem, sok baj, gond, meg az a tény, hogy több kérdésben nem értjük meg egymást, akadályozott az írásban. Most letelepedtem és másfajta, változott életet kezdtem. Európa és problémái többé nem foglalkoztatnak, ma valóban egész napomat, minden energiámat lefoglalja a munka és a tanulás. Nappal a könyvtár, este az egyetem – sok másra nem marad időm, de nem panaszkodhatom, mert szép fizetésem gondtalan megélhetést biztosít.

Miattatok sokat aggódom, igen ritkán kapok hírt, az az érzésem, hogy egészségileg, idegileg nem vagytok teljesen rendben. Bocsássátok meg, ha Nektek sok szomorúságot okoztam, most igyekezni fogok életemen radikálisan változtatni, hogy ne legyen többé szemrehányásra ok. Tudom, hogy otthon, Nátatok is sok minden változott, erős intézkedések történtek különböző visszaélések megszüntetésére. Remélem, hogy a Ti sorsotokat is megértéssel kezelik. Nagyon szeretném hallani, hogy ismét Budapesten éltek, tudom, hogy a gyerekek körében megnyugodtok. Alkalmanként írok majd, és ti is írjatok ide, New York-i új címekre. Ha kívánjátok, munkámról, életemről részletekkel is szolgálhatok. Remélem, hogy hamarosan beszámolhatok arról az eseményről, ami most legjobban foglalkoztat: egyetemi diplomám megszerzéséről. Mellékelten küldök egy igazolást új munkakörömről. Új címem: 53 East 96th Street, New York City, NY”

1956. május 11. Apu Pityunak, 30. születésnapjára, közvetítővel, virágnyelven. „Lányodtól kaptam levelet, a születésnapján írta. Képzelheted, mennyire örültem, hogy olyan jól elhelyezkedett, és olyan ambícióval folytatja új mesterségét, és készül a vizsgákra. Megkaptuk a küldött igazolást is, megpróbáljuk felhasználni, túl sok reményt azonban nem fűzök hozzá. Nem is egészen találta el a levélben azt a hangot, amire vártunk és amire szükségünk lett volna. Magunkról: jól vagyunk, csendben-rendben éldegélünk, élvezzük a környéket, kicsit kertészkedünk is, úgy hogy sokkal vigasztalóbb a helyzet, mint télen. A legnagyobb hiba, hogy elszakadtunk mindazoktól, akik közel álltak hozzánk. Elég gondot okoz Mancsi, nehezen élnek meg a jövedelmükből, és én se tudom őket segíteni. Egyébként könnyen viselik a nehézségeket, és családi életük a lehető legboldogabb.”

1956. május 31. A szülőknek, én: „Nagyon boldoggá tett Pityu levele, képzelem, benneteket is! Pali ma elvitte az Országos Fordító Irodába, hivatalos magyarra fordításért: ha minden jól megy, holnap beadjuk a kérvényt. Kari rábeszél, adjuk boldog-boldogtalannak, ha nem is használ, nem is árthat, esetleg valaki egy jó szóval továbbítja a rendőrségnek. Ezt mondja az ügyvéd is. A levélen nagyon meghatódtam – mikor fogjuk egyszer kibeszélhetni magunkat?”

1956. júliusában megkapta az amerikai vízumot, 1956--57-ben a Szabadeurópa könyvküldő akciójában vett részt és segített a menekülteknek, mindenféle gondjuk megoldásában.

Találomra teszem éppen ide Pityu datálatlan (feltehetőleg szeptember 25-én kelt), megszólítás nélküli levelét. Nem tudom, hogyan juttatta el. Íme a levél:

„Ott kezdődött, hogy tavaly július 20-án, a müncheni repülőtéren főnököm fogadott azzal a rettenetes hírrel, hogy bécsi értesülés szerint Aput és Márai Sándor öccsét kitelepítették Budapestről. A hír első része sajnos igaznak bizonyult. Majd megbolondultam szégyenemben és bánatomban. Talán, ha jobban vigyáztam volna a levélírással, pénzküldéssel, elkerülhettem volna ezt a szörnyűséget. Dehát apuék is állandóan kértek, hogy írjak, írjam meg, mit csinállok. A pénzküldeményekkel kapcsolatban sem figyelmeztettek, hogy jobban vigyázzak. *

* Az utolsó pénzküldeményre jól emlékszem: becsöngetett egy ismeretlen férfi a Mese utcában anyuékhoz, átadott egy borítékot, sietségre hivatkozva egy szót sem szólt többet, anyu még bosszankodott is, hogy legalább kikérdezhetne volna Pityuról. Amikor néhány nap múlva berendeltek a Belügybe, azt hittük, agent provocateur volt, és erről fognak kérdezni, ezért akit elsőnek hallgattak ki, a zsebére csap kijövet, hogy tudjuk, mihez tartsuk magunkat. Ha pedig a SzER-ről kérdezték, a fejéhez nyúl. Primitív konspirációs jelzéseinkre azonban nem került sor, mert akit kihallgattak, azt másik ajtón engedték ki.

Első gondolatom természetesen az volt, hogy felmondok. Sajnos megint nem voltam elég következetes. Végtelen huzavona kezdődött. Néhány napon belül kiderült, hogy még többen mások is osztoznak apuék sorsában. Ezek itteni családtagjai, többnyire idős emberek, akik állásváltásra nem is gondolhattak, kétségbeesetten tiltakoztak az ellen, hogy otthagyjam az állásomat. Főnökeim hazafias kötelességre hivatkoztak, a bizalomra, amit belém helyeztek, mit tudom, még mire. Tudom, hogy ez a hivatkozás milyen érzelmeket vált ki belőletek, dehát ez megítélés kérdése. Én valóban nagy lelkesedéssel, sok szeretettel kezdtem valamikor ehhez a munkához. Nem az lett belőle, amit szerettünk volna. Lehet, hogy többet ártott, mint amennyit használt. A politikai helyzet valamit változott, Nyugaton is, otthon is. Talán már nem is kell a 'külső segítség', ami úgysem ért soha sokat. Talán rendbehozzák otthon egyedül is a dolgokat, legalább annyira, hogy mindenkinek meglesz az életlehetősége. Én nem vagyok nagyon optimista. Alapvető változtatások kellenének, és ezt a kormány nem fogja végrehajtani, mert senki sem kényszeríti rá. A nyomor, a ráfizetés, a kétbalkezes ügyvitel mind nem olyan tényező, ami lehetlenné tenné a továbbvegetálást.

Visszatérve az én dolgomra: tavaly télen újra Amerikába utaztam és állást is kaptam a Columbia egyetem könyvtárában. Sajnos, utódom akkor még nem volt a régi álláshoz, és ezért egy idő múlva ismét vissza kellett mennem, hogy a munka ne akadjon meg. 1956 szeptember első napjaiban érkeztem újra ide. Most már végleg. Research munkát végzek az egyetemen, az egyetemi könyvtárban, a keleteurópai intézetben. Fizetésem rendes, bár itteni viszonylatban nem valami magas. Megélek majd belőle, tanulhatok is. Már tavaly is amerikai egyetemre jártam, most pedig a Columbián készülök a Masters Degree-re. Bachelor címem már megvan. Minthogy szakértőnek számítok egy olyan tárgyban (keleteurópai gazdasági és politikai történelem), amit itt csak most fedeznek fel, nagyon valószínű, hogy a Masters degree megszerzése után már előadhatok egy kisebb egyetemen. Valószínű az is, hogy a Ford alapítványtól ösztöndíjat kapok valamilyen speciális tanulmány elvégzésére. Az ilyen fellowship egy-két évre kényelmes megélhetést biztosítana és lehetővé tenné azt is, hogy hamar megszerezsem a doktori címet, ami itt rendes egyetemi oktatásra jogosít. Egyetemen tanítani nem valami nagy üzlet. Bár erősen javulnak az állapotok, a tanár még mindig kevesebbet keres, mint a munkás. Számíthatok azonban arra, hogy ha rendesen dolgozom, írok is, akkor évi jövedelmem felemelkedik 10 000 \$ fölé. Ma 5600 \$ a fizetésem. Nagyon soknak hangzik, de adó levonása után csak havi 370-et jelent, ami kevesebb egy szakmunkás fizetésénél, és takarékos életre kényszerít. Nevetséges lenne, ha panaszkodnék. Kellemesen élek, mindenem megvan. Sok barátom igyekszik hamar elfelejtetni velem a beilleszkedés gondjait. Nehéz itt megszokni. Minden más, idegen, és legalábbis New Yorkban, bizony nagyon rideg. Ami viszont a kultúrhiányt illeti, hamar le kell szoknom az európai

kultúrsznobizmusról. Ennyi kiváló embert, mint itt az egyetemen és az ú.n. intellektuális körökben, még Franciaországban sem találtam.

Rettenetesen sajnálom, hogy Évák miattam nem juthattak külföldre, miattam nem élhetnek valamivel könnyebben. Tudom, hogy mindezt a sok bajt többé nem tehetem jóvá. Köszönöm, hogy nem haragszanak rám.

Hivatalos lemondó levelet nem küldhetek. Először is nem kapok, másodszer pedig meg kellett ígérnem kollégáimnak, hogy ilyet magam sem írok. Attól félnek, hogy a hazahívások, a zsarolás az eddiginél is nagyobb méreteket ölt. Sokan, gyakorlatilag mindannyian kapunk hazahívó leveleket. Soknak családtagok írnak, telefonálnak ilyen ügyben. Újabb komolyabb zsarolásról, családtagok állásvesztésén kívül, nem hallottunk, de kollégáim joggal félnek, hogy ez a politika egyik napról a másikra megváltozhat.

Apuékat egyszer megkérdeztem, nem akarnak-e kivándorolni. Ezt a kérdést most megismétlem, és kérem, gondoljanak arra, hogy én a Franciaországba való beutazásuk ügyét el tudom intézni. Életem legfőbb vágya, hogy legalább őket viszontlássam. Arra ne gondoljanak, hogy megélhetésük nehéz lesz. Mindig lesz annyi pénzem, hogy az amerikai szempontból olcsó Európában eltartsam őket. Egyszer majd kijöhetnek ide, vagy én megyek vissza Európába. Állampolgárságra még négy évet kell várnom, azután majd szabadabban mozoghatok.”

Az én május 31-iki, Pityunak írt levelem folytatása: „A SzOT-tal úgy látszik megy a dolog, Komáromban fogadom a delegációkat egy hétig, ha kell, vonatjegyet, vízumot, vacsorát, aszpirint, hashajtót, stb. szerzek nekik. Azután még egy hétig kellenék nekik Pesten az utazási irodájukban, felvilágosítást adni, jegyet szerezni, szállodával tárgyalni, elbűvölően mosolyogni és készségesnek lenni, napi 150-ért, plusz koszt. A Táncművészettől erre az időre valószínűleg csak fizetés nélküli szabadságot kapok. Persze még így is tenger pénz – és tenger strapa --, mert megígértem, hogy esténként ellátom a szerkesztőségi munkákat is, pedig egy ilyen kongresszus éjjel-nappali munkát jelent, ismerem a Békevilág tanács-ülésből. Utána folytatódik a hecc, mert be kell hoznom a szerkesztőségben és otthon mulasztottakat, előkészíteni a szabadságomat (helyettes nincs), és felkészíteni a családot a nyaralásra. A nyaralás sem ígérkezik pihentetőnek, szóval a nyár végére akár elmehetnék nyaralni. Viszont meglesz a tüzelőnk, ami rettenetesen nyomasztott. A tea-eladásból végre vettünk Palinak cipőt (használtat, de jót, 200-ért), már nem lehetett így utcára menni, olyan rongyos volt az egyetlenje. Én is vettem 30-ért egy sarut, és minden gyereknek, Zsókanak is, egy-egy párt szoknit. Óriási befektetés!

Ma de. óriási élményben volt részünk: Bartók Csodálatos Mandarinjának volt főpróbája. El nem mondhatom, milyen megrázó és isteni volt, a zene, az előadás (Lakatos Gabriella és a már 52 éves Harangozó Gyula), még a díszlet is. Körtvélyes Géza, a Magyar Táncművészek Szövetségének főtítkára is felfigyelt a meghatottságomra, amelyhez hozzájárult, hogy 1945-ös bemutatása után hamarosan leállították -- először ezen az 1956-os előadáson láttam-hallottam, 1970-ig megint nem adták.

1956. május 13. Anyuéknak én: „A tegnapi vendégség igen jól sikerült, bár se Klimes Ili, se Szűcs Andrásné, se Keresztes Ilonka néni, se Csillag Ottó nem tudott eljönni. Itt voltak Kovácsék öten, Szűcs Öcsi a lányaival, és Marcsi. Feketét adtam és ötféle friss rétest, 1 kg lisztből, rengeteg töltelékkel, képzelhetitek, mennyi lett belőle, és alig maradt pár darab, úgy ízlett.” *Ezt csak példának vettem be, a levelekből kiderül, hogy rengeteg vendégség volt nálunk, ez esetben a kínálás komolyabb, általában rendkívül szerény. A családi kapcsolatok sokkal szélesebbek és szorosabbak voltak, nem csak kölcsönös meghívások, de rendszeres telefonálások, pl. nyaralás előtt és után kis- és nagylány-koromban is kötelességszerűen végigtelefonáltam Zsófit, Timár Palit, Baba néniéket, Kereszteséket, Rózsa Annus nénit, stb.*

A nyaralási előkészületekről: Körösnagyharsányra készültünk, minden levelem tele van kérdésekkel anyuhoz: „Lehetek én ott sortban? Honnan kapjuk a tejet, átlagos napi fogyasztásunk 3 liter. Darát vigyek? Lavór, kanna, vödör? Légyapapír? Budihelyzet? Pokrócok?”

1956. június 3. Én, a szülőknek: „Tegnap ünnepélyes búcsúszoptatással elválasztottam Zsókat – illetve ő engem. Megúnta a bibelődést.” Június 8-án pedig ezt írom: „Nagy kapkodásban vagyok, holnap utazom Komáromba, hogy ott fogadjam a Dolgozó Nők Világkongresszusára érkező külföldieket, állítólag 200 forint napidíj fejében (végül csak napi 100-at kaptam). A munkám kényelmes lesz: egy vonat jön naponta, igaz, hogy reggel 4-kor !, és két óra hosszát tart a vámvizsgálat. Ezalatt segíték nekik tolmácsolással, frissítőkkel, esetleg jegyet vagy vizumot szerezni, stb.”

Pali ugyanekkor Túrkevére, Évinek és Ildinek: „Éva elutazott Komáromba, fogadni a Prágából érkező küldötteket. Örülünk a dolognak, mert pénzt is hoz, Évának kikapcsolódást jelent, és főleg arra mutat, hogy azt a dolgot, amiért neki el kellett hagynia a Béketanácsot, nekem pedig hajszál híján az MTI-t, most már nem veszik olyan tragikusan. Engem egyébként végre méltóztattak felvenni a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapjának tagjai sorába.

Zsóka megtanult ülni, meg hancúrozni a gyerekekkel. Esténként most Panka kapja vissza, amit annakidején Ildi ellen vétett. Nem hagyja aludni, odamászik az ágya szélére, cibálja a haját és beszél neki halandzsá-nyelven.”

1956. június 13. Pali is irogatott Harsányba, most távollétemben ő számolt be a lányokról. „Fruzsza jól van, mostanában nem volt semmiféle légzési zavara. Panka kezd okosodni, jobban együttműködik a felnőttekkel – konzervatív nyelven szófogadóbb, mint régebben. Megfázása miatt egyik nap nem volt óvodában és egy kiló zöldborsót megtisztított az ebédhez, majd még a krumplihámozásban is segített. Zsóka már teljesen elsajátította az ülés minden fortélyát, és tőle eddig szokatlan igyekezettel vetette magát a felállás megtanulására.”

1956. június 19. Én Körösnagyharsányba. „Vasárnap este a parlamentben voltam óriási SZOT-fogadáson, 2000 ember, elképzelhetetlenül pazar büfé (für dein Geld), megjelent Rákosi is (oszlop mögé bújva kerültem el a kézfogást). Én örült szép voltam: bőrberi kosztüm, fehér nylon blúz, markazit tű, fekete szandál, fekete antilop táská és horgolt kesztyű, jól lesültem Komáromban, úgy hogy még vadidegen táncosaim is voltak, úgy mint hajdanában. Tegnap operai díszelőadás, a Keszkenő című pocsék balett, ide már Pali is el tudott jönni.

Mialatt Komáromban voltam, Zsóka 10 hónapos születésnapja tiszteletére a járókába kapaszkodva, gyors mozdulattal és hangos diadalkiáltással (a gyerekek szerint azt mondta: bravó !) felállt, ezt sokszor megismételte, hosszan álldogált, senki se tudja, hogyan került vissza a végén a járóka fenekére.

Elmondom, milyen örült pechünk volt. Pali túrkevei kiállítását alatt szoltam a SZÖVOSZ h. elnökének, akivel a BT óta bratyizós kapcsolatban álltam (vén hülye), hogy vetessen képet a túrkevei Tsz-szel. Nem történt semmi. Most a fogadáson elcsípett az öreg és elmesélte, h. ő rögtön írt nekik, és 10 napra rá megjelent nála egy Bokor nevű festő és megköszönte a közbenjárását, aminek eredményeképpen a Tsz három képet vásárolt tőle! A tsz-elnök most azzal mentegetődzött, hogy nem nézte meg a nevet a levélben, és Bokornak is volt ott tavasszal kiállítás. Kb. 2000 forint ugrott.”

Sehogyan se tudok visszaemlékezni, hogyan jöhetett apám pár napra Pestre, (Pityu, tudsz róla???**hagyjam ki ezt a bekezdést??? Pityu, 2020 majus. Erre en sem emlekszem. Nem Marianne valasara volt tanukent megidezve?**), augusztusban, talán valamelyik kérvény benyújtását engedélyezték. Egy erről szóló levelemből: „Apunak nagyon örvendeztünk, a gyerekek majd szétszedik, kikunyerálták, hogy velük aludjon, oda vannak, ha nem találják otthon. Minden reggel elkíséri Fruzsát az iskolába, Panka nem is megy oviba, még a kicsi is kegyes hozzá.”

1956 nyarán mind az öten Harsányba utaztunk. Lelkendezve érkeztünk oda, tele hihetetlennek tűnő hírekkel, a lapok (főleg az És) egyre merészebb cikkeiről, de mindenekelőtt a Petőfi kör június 27-i gyűléséről, amit a Váci utcai Központi Tisztiházban???, a lépcsőkön ülve, mindketten – kb. 7000 résztvevő közt --végighallgattunk, én jegyzeteltem--, sőt egy ott megismert francia újságírónak végigtolmácsoltuk is. Vitavezető Horváth Márton volt (a Szabad Nép legpárthívebb főszerkesztője!!!), és beszélt többek közt Losonczy Géza, Máthé György, és főleg Déry Tibor, aki elsőként vetette fel a rendszer átalakításának szükségességét, bírálta Révai Józsefet, Horváth Márton, Darvas Józsefet. Tardos Tibor a sajtószabadság szükségességét hangoztatta. Elmondhatatlan az az izgalom és lelkesedés, amivel mindezt hallgattuk.

Júliusban tehát, nagy előkészületek után, együtt nyaraltunk Körösnagyharsányban. Anyuék a szomszédban béreltek nekünk szobát, anyu főzött ránk, három héten át folyt az óriási hajcihő, de persze nagy volt a boldogság, minden részről. A gyerekek teljes izgalomban élvezték a falusi életet, mi is a nagycsaládi együttlétet, meg a Köröst, ahová naponta kijártunk fürödni. *Pali akvarellje*

1956. aug.8. Én, Harsányba, hazaérkezésünk után: „Eszti hál’Istennek megjött, nagy volt a kölcsönös öröm. A lányok tegnap aludtak először a nagy ágyakban, olyan boldogok és büszkék voltak, hogy csak vigyorogtak egész este. Fr. ágya helyére került a rekamié, Panka helyére Fr. volt ágya, a kiságyat egyelőre szétszedve a szekrény mögé raktuk. A gyerekek tegnap sokat ábrándoztak arról, hogy elutaznak hozzátok, még amíg a malacok meg nem nőttek.”

1956. augusztus 10. A Truth című angol ??? lapban megjelent egy riport 'The end of bell Phobia' címmel, a szerzője: An Hungarian exile (Pityu???) A szüleimre vonatkozó, enyhén megváltozott részt ide írom, a teljes cikk a mellékletben.

„I was employed by a Western radio station when I received news that on July 23rd, 1955, my parents had been expelled from their home and Budapest, where they have lived almost 40 years. They were sent nearly 200 miles to a peasant’s hut near the Russian border. The floor is mud, there is no water, gas, electricity, or sanitation. They spent a terrible winter there which completely undermined their health.

From a relative, I received this letter last autumn: „Budapest, September 12th, 1955. 'My dear H.- Your parents’ appeal against the deportation order appears now to have been rejected. The explanation of the order was their not having severe relations with you. In two years’ time, they may apply for cancellation of this order. The fate of that application will presumably depend on whether in the meantime you have given up your present activity. In all likelihood, your brother’s family was saved from a similar measure only because your sister-in-law was expecting a baby. I ask you therefore to give up, in a demonstrative manner, the activities incriminated by our authorities. I am sorry for having to tell you this but we think it is necessary. I am heartbroken for your parents, for you and for ourselves. At about

the same time, sixteen emigrés (to my knowledge), all employed by Western radio stages broadcasting to Hungary received similar letters announcing the deportation of their families.”

1956. augusztus 16. Az én levelem, az álneveket ??? nem tudom megfejteni. „Találkoztam Sz. (Szablya???)Jancsival, nagy szeretettel beszélt Petiről (ez nyilván Pityu). *mégsem lehet Szablya, később azt írom, a felesége mulatt. ??? Pityu, 2010 majus.* **Fogalmam sincs ki lehet, de biztosan nem Szablya Jancsi.]** Azt mondja, rendkívül szép, művelt, elegáns, ha csak belép a szobába, mindenki földerül, ha valakivel beszélni kezd, az akadályok fele már legördült azzal, hogy megszólalt. Mindenki szereti, a nők megörülnek, lihegnek, meghalnak érte, amint megjelenik az autójával. Ő maga nagyon szereti, bár nem helyeselte a pályaválasztását, de Peti a klinika többi orvosát messze felülmúlóan tehetséges és rokonszenves. Biztos, hogy új helyén, a könyvtárban is jól fog boldogulni.”

1956. aug.18. Én, Harsányba: „Tegnap moziban voltunk ketten: Az ördög szépsége, Gérard Philippe és Michel Simon, szellemes, jó, nagyon élveztük. Utána a Moszkva téri új sörözőben (kibővített Trombitás-kert) táncoltunk egy pohár sör mellett. Ma kenyér-ünnep volt az oviban: tegnap a gyerekek dagasztották, együtt elvitték a pékhez, megnézték, hogyan készül és megkérték a péket, süsse meg nekik. Panka: 'Ha elmegyek Tündérországba, Harsányba és Túrkevére, mit hozzak neked?' Aranyalmát kértem erről a három mesebeli helyről. Mici varrónéni egész héten itt volt. Pali lódenje remek lett, a lányok piroskockás szoknyája örült helyes, Fruzsának varrt egy zászlóból piros iskolaköpenyt, Zsókiának hálóingeket a hálósákokból, ráigazított két hosszú nadrágot, átalakította az én barna állapotos ruhámat és megjavított egy csomó apróságot, összesen 200-ért.” Mici néni rendszeresen, kb. havonta egy napra jött hozzánk, hihetetlen ügyesen, sikkesen és gondosan varrt, és nem riadt vissza semmitől. Így történt, hogy Pali két fehér alsónadrágját a lányok régi fejkendőjével foltozta meg, egyikre cicás, a másikra nyuszis foltot varrt. (Így legalább biztosan nem lépsz félre, ugrattam.)

1956. augusztus 21. Ma d.e. K. Bandi tanácsára elmentem a Minisztertanács panaszirodájára, ahol állítólag nagyon rendesen intéznek most ügyeket. Sajnos kb. 50 várakozó fogadott, én pedig csak egy órára lógtam el, így meg se próbáltam kivárni. Pali mehetne pénteken, de talán inkább megyek én, amint lehet, jobban tudok rimánkodni.

1956. augusztus 24. Pityu levelezőlapja, New Yorkból: „Nagyon régen nem hallottam hírt otthonról, remélem mégis, hogy egészségesek vagytok. Nálunk szörnyű a meleg, a meteorológusok csak szeptemberre ígérnek javulást. Akkor kezdődik az egyetem, egy hónapos szünet után. Karival elhatároztuk, hogy hamarosan közös fényképet csináltatunk a felhőkarcolók árnyékában és a képeket elküldjük mind a két családnak. Mi ketten jól vagyunk, sokat dolgozunk és rendesen megélünk.” Ezt persze igazolásnak szánta arról, hogy már nincs Münchenben. (Pityu, ha van, küldj!???)

1956. augusztus 26. Én, Harsányba: „Megnéztük a gyerekekkel a Bagdadi tolvajt, képzelhetitek, mennyire tetszett nekik. Tegnap a Szigeten láttam az Aidát (potyajeggyel, egyedül), a nézőtérén csak idegen beszéd, minden tele külföldiekkel. Egy kedves történet: Az USA varsói követe feleségének 2 rétegből álló karosszériájú autója van, amelyikbe különböző színű folyadékot spriccel, így változtatja a színét. Olyan feltűnést keltett, hogy már közlekedni se tudott vele és a Kül.Min. felszólította a követet, hozasson egy szolidabb autót. Azóta szegény nyomorult kénytelen lila kosztümhöz kék autót hordani!”

1956. augusztus 30. Én Pityunak: „Fruzsa iskolás, holnap lesz a ballagás az óvodában, holnapután évnnyitó. Csoda kedves, okos, figyelmes, tapintatos, nagylányos – igazán semmi probléma nincs vele, meg lehet vele beszélni mindent. Pankával már több a baj, nehezebb korban van, akaratos, kényezteti magát – nyilván, mint középső gyerek, úgy érzi, nem tartjuk őt eléggé fontosnak. Nagyon okos, szép, óriási, különös tekintetű szemével és finom, pikáns orrával. Ő nagyapja kedvence. Zsóka talán a legszebb, de komisz: erőszakos, bögs, verekedős. Épp egy éves. Villámgyorsan mászva közlekedik a kertben. Áll, de még nem jár, viszont bukfencezik, mindenre felmászik, stramm. Csodájára járnak a baba-képének és a hosszú hajának. Még álmában is durcás, pökhendi és akaratos képet vág, csoda édes. Pali sokat fest, de arra már nem ér rá a hivatali munka mellett, hogy el is adjon képet. Az én új állásom kényelmes, de még az én csekély – igazában csak a családra irányuló – ambíciót sem elégíti ki. Majd ha már elfelejtették 1-2 év múlva családi ügyeim, talán sikerül igényesebb munkát találnom.

A múltkori levélben, amit úgy látszik, nem kaptál meg, már írtam arról, hogy milyen jól esett, hogy sem Pali, sem a családja soha nem tett szemrehányást nekem, ill. neked, mind nagyon szeretünk és nagyon várjuk a találkozást – majd egyszer. Azt is írtam, és most megismétlem: ne felejtsd el soha, hogy nem vagy olyan szabad és független, mint ahogyan érzed magad, mert családod van itthon. Lehet, hogy fáj neked, hogy nem kíméltelek úgy, mint anyuék (és ez a magyarázata előző ellentmondó üzeneteinknek is), belátom, hogy ők semmi áldozatot nem sokallnak, és tudom, h. te ezt nem is akarnád elfogadni. Borzasztó fontos a sürgős, teljes szakítás, és az erről szóló levél, minél hivatalosabb formában.”

1956. szeptember 3. Én Harsányba: Az óvodai ballagó nagyon szép volt, nehéz volt kis könnybuggyanással megúszni. Fruzsza búcsúztatta Rózi nénit (akinek, mint tudjuk 'hátról is van szeme'), aki ettől agyon sírta magát. Táncoltak, énekeltek, volt zenekar kis karmesterrel Fischer Ádám), Fr. volt a dobos, jól ütötte a ritmust, aztán a kis és középső csoport átadta az ajándékokat, a kicsik egy kis kartont, benne fénykép, amint a Szöcskéből integetnek, a középsősök virágrajzot, Pali mindenkinek a jelét ráfestette 28 nylon tizóraizacsokóra, volt tolltartó, finom uzsonna és ballagás, a Cukibácsi a konyhában mindet végigpuszilta. Fruzsza kikönyörögte, h. Zsókat is vigyem oda, hadd mutassa meg mégegyszer a gyerekeknek. Elsején iskolai megnyitó, Mihalovics Évike üdvözölte az elsőosztályosokat. Aztán első nap az iskolában: ezen a héten délutánosok, $\frac{3}{4}$ 2-re kell menni, $\frac{1}{2}$ 4-ig lesznek. Pali odakisérte, de persze egyedül jött haza. Az udvaron az énekkar fogadta őket, az iskolában a nagyok sorfala közt vonultak fel, a padokon ajándék. Szept. 5-én szülői értekezlet. Mindjárt nagyon büszke voltam, mert a mamák azt kérdezték, melyik lehet a Veress Fruzszi, mert az első nap készült rajza ki volt akasztva. Mikor kiderült, hogy melyik az, mind ismerte: 'Ja, az a szép nagy feketehajú, aki egyedül jár már iskolába!' Mesélte egy ovis mama, hogy a múltkor viharban félt a kislánya, de Panka átölelte és azt mondta, ne féljen, minden házon van villámhárító. Panka először odavolt, hogy Fruzsza nélkül kell oviba járnia, de most már nagyon vidám. Bízom benne, hogy felszabadultabb, önállóbb és vidámabb lesz. Zsókat igazán nem lehet kibírni. Örökké vartyog, ha megkérdezik, hogy rossz volt-e, rávágja, hogy jó. Ha megkérdezik, álmos-e, két kézzel dörzsöli a szemét, ha nem, megrázza az üstökét. Honnan tudja, hogy aki álmos, szemet szokott dörzsölni? Ha leejt evésnél egy morzsát, meg nem enne, ehhez kényes, de más szájába dugja. A töletek kapott piros labda a kedvence: felemeli két kézzel, meglóbálja, nagy nyögéssel és hopp kiáltással elejti és nagyot kacag is hozzá. 'Csincs'—mondja és kiforgatja a tenyerét, ha elfogyott a kávéja, aztán a számba tömködi az üres cumisüveget: 'Edd me! , és még csámcsog is hozzá. Bezzeg nem adja, amíg egy csepp is van benne! Ildi jobban van, de még fájnak az ízületei. Évinek nyomdában van egy könyve, Györffyvel közösen írták: *Túrkeve története.csal.bibliográfiába!*

1956. szeptember vége. Én, Harsányba: „Nagyon elkeseredtem tegnap érkezett rosszkedvű leveleteken. Az, hogy a napokban lejárt egy ilyen bizonytalan határidő, nem jelent semmit, és én most már biztosra veszem, hogy hamarosan meglesz. Öcsi lebeszélte arról, hogy most bemenjek, várjak még egy hétig. A Minisztertanácsnál van ismerősöm, ott sürgettem a kérvényt. Chatel beszélt a főmérnökkel, az sajnos nem látja megvalósíthatónak az újítást, de az újítási kérvényt beadják, a rajzmásolatokat a vállalat költségére elkészítetik.” **menjen lejjebb apu Szücs Andrásnak írt szept.24-i levele után**

1956. szeptember. Az Újságírószövetség bécsi utat szervezett. Pali leveléből: „Én már egy hete úgy éltem, hogy minden d.u. 4-kor megtudom, utazom-e este 10-kor, illetve este megtudom, hogy utazom-e reggel 6-kor, és hogy vonaton vagy buszon. Most már csak annyi biztos, hogy jövő utáni vasárnap előtt nem. Miután a közös útlevel megszerzése 2 hétig tartott, azt képzelték, hogy az osztrákok majd 1 nap alatt megadják a vízumot. Közben odalett a megrendelt busz, az ott lefoglalt szállás stb.’ Végül vonaton utaztak szeptember 21-én, így állítólag még olcsóbb is, és én is mehettem volna, mert a buszon nem jutott volna hely.

Egy szeptemberi, Harsányba írt levelemből: „Elmentem Debreczy Magdihoz egy tornaóra végét megnézni. Fruzsna szépen, fegyelmzetten, intelligensen mozgott, büszke voltam, milyen fess tornaruhában, milyen szép és nagy. Kifogástalanul, teljes komolysággal végzett minden gyakorlatot. A németben is jól halad – és Panka mindent megtanul vele, már mondtam, hogy neki fogok tandíjat fizetni.” Máshol: „Eladtam a fekete kosztümöt 350-ért. Így végre együtt van a tüzelőpénz, 20 mázsánk van, ebből és a már félretett pullover, stb. pénzből még 15 mázsát veszünk.”

1956. szeptember 24. Apu levele dr. Szücs András barátunknak, volt bírónak, aki nemrégiben szabadult Recskről: „A BM-től az alábbi lesújtó levelet kaptuk: 'B.M. Budapesti Főosztály Rendőrkapitánysága SZIG. és Igazgatásrendészeti Osztály, Rendészeti csoport . Tárgy: Deák István és felesége kitiltási ügye.

Deák Istvánnak, Körösnagyharsány /Békés megye/. Beadványára értesítem, hogy kitiltásának megszüntetése iránti kérelme ezidőszerint nem teljesíthető.

Budapest 1956. szept.20. Dénes J.Tamás r.őrnagy. osztályvezető r. őrnagy'

Képzelted, hogy az előzmények után milyen csalódottság, elkeseredés és tanácstalanság fogott el. Nem szeretnék szó nélkül belenyugodni, nagyon kérlek, tedd megfontolás tárgyává a következőket: 1. Minthogy nem tudjuk, mi az oka az elutasításnak, a jövőbeli magatartásunk érdekében meg lehet-e tudni, mi okozta a kedvezőtlen döntést. A fiam tevékenysége még mindig kifogásolható? De akkor miért kértek innen információt? Nem hiszem, hogy innen rossz információ ment volna. 2. A végzés csak Budapestről való kitiltásunk megszüntetéséről beszél. Nem lehetne-e arról szó, hogy a kitiltás megtartása mellett megszüntetnék a rendőri felügyelet alá helyezést és ezzel Budapesten kívül bárhová költözhessünk. 3. Ha ez nem lehetséges, nem jelölnének-e ki tartózkodási helyül egy általunk kérelmezett községet, pl. Visegrád, Szentendre, Leányfalú, vagy más, Bp-től 30-50 km távolságra levő helységet, vagy ha ilyen közeli helyről nem lehet szó, akkor mi a legközelebbi, amit engednének. 4. Van-e összefüggés a fenti végzés és a Legfőbb Ügyészségnél folyó eljárás között—a dátumokból arra következtetek, hogy igen. De ha nem így volna, nem lehet-e hozzájuk fordulni, arra hivatkozva, hogy az alapvégzés teljesen törvénytelen volt: A végzést nem kézbesítették ki nekem, csak felolvasták; nem történik a végzésben hivatkozás semmiféle jogszabályra, csak azt mondja ki, hogy a fennálló rendelkezések alapján kitiltanak bennünket Budapestről és r.f. alá helyeznek. Nem hiszem, hogy ilyen súlyos ítéletek meghozatalának ez volna a módja, és hogy ez megfelelné a szocialista törvényességnek.

Kedves Öcsi, nagyon hálás volnék, ha kérdéseimre sürgősen választ tudnál adni, mert közeleg a második tél és nagyon nagyon félünk tőle.” **ide az előző, szept.24-i levél**

ide az én levelem 196-ról, szept. vége

1956.okt.6. Én, Harsányba: „Pali csüt. éjjel megérkezett. Nagyon érdekes, jó volt, de olyan rövid volt az idő, hogy alig látott valamit. Kiállításokra járt, a Kunsthistorisches Museumba, egy cinemascope filmet látott, a többi időt a nagybátyjánál, Curt bácsiéknál töltötte, náluk lakott.

Ma délben az Újságíró Szövetséggel elvonultunk a ravatalok előtt.**ide magyarázatot!** Felejthetetlen élmény volt az utcán és a temetőben a tömegek néma, végnélküli felvonulása, a szélviharban szinte szinpadiasan csapkodó zászlók alatt. Rengeteg ember jött, --állítólag 300,000 --, mindenütt folyt a szervezkedés, hogy tüntetésjellege legyen, a felelősségrevonás érdekében. Az egész így persze rémes komédia, de mégis úgy érezzük, hogy most végre érdemes és kell verekedni, minden cseppfolyós, most talán el lehet érni valamit.

Mindenki állandó izgalomban él, a lapok napról napra érdekesebbek, az Irodalmi Újságból illegálisan hatezerrel többet nyomtak a héten, mégse lehetett az utcán kapni egy félóra múlva, úgy szétkapkodták (támadják benne Darvast, Hegedüst, a kommunisták önteltségét, a szoc.realizmust, stb.). Állítólag nagyon jó lesz Boldizsár új lapja, a Hétfői Hírlap (holnap jelenik meg az első szám). Sok új lap lesz, én kis híjja elszegődtem egyhez: Grandpierre Emil lapja lesz a Nagyvilág, nyugati szépirodalmi szemle, ahová többnyelvű szerk.titkárt keresnek. Nagyon izgalmas lett volna és talán több fizu,e kiderült, hogy már betöltötték, Emici nagyon oda volt, szeretett volna engem.”

1956. október 9. Én, Harsányba: „Most telefonált Öcsi: az ügyészségi embere (Polt Miklós) azt mondta, hétfőn vagy kedden ad választ a ti ügyetekre, és ő legalább olyan bizakodó, mint Öcsi. Ziegler (Zágoni) Feri biztatására elmentem a Szabad Nép panaszirodájára, valami Korennéhez, aki szintén mindent megígért és állítólag sok mindent meg is tud tenni, a SzN súlyával. Most megyek Lakatos Évához.”

1956.okt.11. Én, Harsányba: „Sokat szórakoztunk: hétfőn láttuk az indiaiakat az Operában, díszelőadáson. Csodálatosak. Gyönyörű nők, gyönyörű ruhák, csodálatos táncok, nagyon érdekes zene. A közönség is elegáns volt – én kevésbé. Kedden cirkuszban voltunk, itt a kínai állami cirkusz. Fantasztikusak, nem olyan mint a gyűlölt szokványos cirkusz. Gyerekek nélkül voltunk, este, potyajeggyel.”

1956. október 12. Lelkendező, boldog – de túlzottan optimista levelet írtam a szülőknék Körösnagyharsányra: „Lakatos Éva telefonált: beszélt Kopácsyval, minden rendben van, postafordultával megkapjátok a teljes felmentést, Pestre is lehet jönni!!! Jaj, csak már kézben lenne! A következő lépés: vissza kellene szerezni a lakást (én már vérszemet kaptam). Lakatos Éva első kérdése az volt: „Mi van a lakással, ki lakik benne?” – és nagyon csóválta a fejét a válaszra. Persze azt is vissza kellene kapni – mondta. Közben én már feladtam egy Budapest-környéki lakást kereső hirdetményt, nem vonom vissza, mert Pestre nem is érdemes hirdetni, másképpen kell hozzáfogni, de hogy hogyan, azt nem tudom. Addig majd nálunk laktok. Lakatos azt állította, hogy ő hallott ugyan a tavalyi kitelepítésekről, de nem hitte el (!?) Különösen az hatott rá, hogy apu most is dolgozik, és hogy a Tervezőintézet visszavenné. Kikérdezett mindenről, Pityu itteni életétől kezdve a ti ottani életetekig. Elöttem hívta fel Kopácsit, aki emlékezett az ügyre, a Columbia egyetem igazolására is, megígérte, hogy rögtön utána néz, és ez meg is történhetett, mert tegnap d.u. 4-kor voltam nála érdeklődni, szombat reggel megkapjátok a teljes felmentést. Beszélt Kopácsyval, elmondta neki azt is, hogy engem régóta ismer, jól dolgozom, stb. Hát mégis jó volt valamire a

Béketanács. Nem is tudom, megköszönem-e neki rendesen, olyan izgatott voltam, csak habogtam. Hát ilyen levélírára vártam már régóta!”

1956.október közepe. Én Harsányba: „Megkaptuk a rémes hírt és Öcsi telefonját, nem is tudok mit írni, úgy kétségbe vagyok esve. Mindenki mennyire biztatott! *(Nem derül ki a levelekből, de úgy látszik elutasították a kérvényt a kitiltás feloldására.)* Most beszélek azzal a pártközpontos nővel, hátha hajlandó segíteni legalább a közelebb költözésben. Most ez a legfontosabb, keresünk helyet, szoltunk a világon mindenkinek.” Ugyanebben a levélben Pali: „Szentendre nem volna rossz, vagy Hajdusoboszló, csak nem nagyon drága? Hülyeség, hogy közbejött ez az információ-ügy. *Az mi? a továbbit sem értem: Anyu megnyugtatóására, az Igazság-ban megjelent cikknek itt semmi szerepe nem lehetett. Erről én gondoskodtam. Annak azonban bizonyosan, hogy az alibinek utánanyomoztak és megállapították, hogy egyelőre (de ezt nem kötelesek elhinni) hamis. ???Pityu???*

Nagyon remélem, hogy ha nem is Pesten, de valahol közelebb teleltek.

Forradalom, forradalom!

1956. október. A Táncművészet szerkesztősége lángol az izgalomtól, Csizmadia Gyurka hozza az új híreket. A lengyel megmozdulások hatására az egyetemisták itt is tüntetést szerveznek, menjünk 23-án, kedden 2 órakor a Közgazdasági egyetem elé. Csak arra kell vigyázni, hogy szovjetellenes jelszavakat ne kiabáljon senki. Ezek az események már közismertek, feldolgozottak, csak azt írom le, amit mi magunk tapasztaltunk, és ami izgatottá és boldoggá tett. Apróságok, de csodálatos volt azt tapasztalni, hogy mindenki ugyanazt akarja, várja, hiszen eddig mintha két külön világ élt volna egymás mellett. Pali később linómetszet-sorozatban rögzítette az eseményeket. (Ezek az 50. évfordulón kerültek nyilvánosságra, kiállításon, könyvben, folyóiratban.)

A Kiskörúton egy Röltex előtt (ha valaki nem tudná: állami rövidáru-bolt, Röltex Rózsi) az utcán álltak az eladólanysok, a kezükben egy-egy tekerics március 15-ről maradt nemzetiszínű szalag és nagy olló, biztosítótű, villámgyorsan osztogatták a felvonulóknak, mindenki kitűzte. Az erkélyeken, ablakokban integető, csupa-mosoly emberek. Át Budára, a Bem térre, a kaszárnya ablakában zászló, a szovjet típusú magyar címer kitépve a közepéből. Tehát a hadsereg is a felkelés mellett van!

Anyám két napja érkezett Pestre, Deák Marcsi unokanővérem jóvoltából, aki váltni készült valóban nem rokonszenves férjétől, Aranyi Györgytől, és tanuként anyámat nevezte meg, tudva hogy a bírósági idézésre Pestre kell engedjék. Erre az alkalomra színházjegyet szereztem, hiszen több mint egy éve nem volt része semmi szórakozásban. Így történhetett meg, hogy a 23-iki csodálatos és izgalmas tüntetés után még elmentem anyámmal a Madách Kamara Színházba, ahol az Ibsen Nórájának előadása után kiállt a függöny elé Timár József, és elszavalta Vörösmarty 'Szózat'-ját. A közönség, velem együtt, a könnyeit törölgette.*

*Timár József 1949 Szilveszterén, a Nemzeti Színház előadása után, ugyanilyen átérzéssel, és a hajdan várt rendszer feletti csalódásában, elszavalta a teljes költeményt: 'Még jöni kell, még jöni fog / Egy jobb kor, mely után / Buzgó imádság epedez / Száz ezrek ajakán...' A pártkorifeusok természetesen azonnal megéreztek a költemény aktualitását, azzal vádolták, hogy 'fasiszta hangsúlyozással' szavalt, a Nemzetiből elbocsátották, alkalmi munkából élt, és csak 1951-ben, Miskolcon léphetett fel újra. *Dalos László, a legtekintélyesebb magyar színházi hírlapíró közlése.)*

A színházból kimenet két nagy esemény várt: láttuk, hogy emberek kapaszkodnak fel a Városháza tornyára és leszerelik a vörös csillagot, a kiskörúton pedig Csepel feliratú teherautó közeledik, tele büszkén-boldogan kiabáló munkásokkal: 'Ledöntöttük a Sztálin-szobrot!' Elmondhatatlan örömünket és reménykedésünket csak az zavarta meg, hogy távolból (mint utóbb megtudtuk, a Rádiótól) lövöldözés hallatszott.

1956. október 24-25. Néhány sor Pali leveléből, én kaptam a János kórházban (a teljes levél, részletes beszámoló az eseményekről, a CD-n: „A rádióhoz felvonult tömegnél tíz órákor még nem volt fegyver, a magyar katonák is mutatták, hogy nincs lőszerük. Mikor az ÁVÓ tüzelné kezdett, akkor rohantak el a laktanyába lőszerért. Nagy üdvrivalgás fogadta az érkező fegyveres és lőszeres autókat, gyorsan szétkapkodták, s megkezdődött a rádió ostroma. Az ÁVÓsoknak is kevés lőszerük volt, mentőautóban próbáltak csempészni, de az emberek észrevették és az autót felborították...Különben a legvadabb vonalások is átalakultak hazafiakká s el vannak keseredve Gerő hülye, aljas makacssága miatt.'Gerő Ernő gyere ki, ég a házad ideki!' – skandálják (...) Édesem, lelkiismeretes és szorgalmas beteg légy, hogy ne kelljen sokáig a kórházban feküdnöd, és vigasztald magad azzal, hogy csak tegnaptól kezdve bizhatunk a gyerekek tisztességes, emberhez méltó jövőjében.”

a teljes levél CD-re

Visszatérve arra a csodálatos tíz napra: megint hittünk benne, hogy új élet kezdődik. Olyan hirtelen, váratlanul tapasztalhattuk, hogy mindenki, aki addig a másik oldalon állt, most felszabadult a nyomás alól, hogy mindenkivel egy táborba kerültünk – pedig addig azt hittük, két, egymástól szigorúan elzárkózó tábor van: a rendszerben, őszintén vagy érdekből, de mindenképpen hívőké, és a mienk, akik igyekeztünk lehetőleg feltűnés nélkül kivárni, bármennyire reménytelennek tűnt is ez. A mi családi hangulatunkat csak az rontotta, hogy én október 24-én bekerültem a János kórházba, idegesség okozta, kis gyomorvérzéssel – szüleim kitelepítése óta sokat fáj a gyomrom --, és egészen november 4-ig, Nagy Imre megrázó segélykiáltó rádióüzenetéig, ott feküdtem, amikor Pali két kórházi beteghordóval és egy hordággal megjelent a kórteremben, és hazahozott. Anyósom a három unokával a lenti lakásban lakott, az biztonságosabbnak tűnt a föntinél, de aztán hamarosan felköltöztünk. A kórházban meglepően jó volt az ellátás, mert a falusiak szekérszám hoztak ajándékba baromfit, zöldséget, gyümölcsöt Pestre. *fotó a kirakati gyűjtésről*

Pali naponta hordta haza az MTI-ből Budapest és a vidék híreit, az élelmiszert ajándékba hozó falusiakról, a kitört üvegű kirakatokban gyűjtött pénzről a harcolók családjai megsegítésére, a fraternizáló magyar és szovjet katonákról, a fiatal munkások és diákok bátorságáról: tíz napig tartó boldog reménykedésről.

Az oroszok visszaérkezése után minden fontos információt angolra fordított, és Göncz Árpád vitte biciklisfutárként az indiai követségre, akik a nyugati hírügynökségeknek továbbították. Egyik éjjel nagy ijedségem volt: éppen gépeltem az angol szövegeket, amikor bekopogtak az ablakon: Rendőrség, nyisson ajtót! Ráborítottam valamit a papírokra – és nagy kő esett le a szívemről, amikor csak azt az utasítást kaptam, hogy húzzam be jobban a függönyt, mert kilátszik a fény, pedig a lövöldözések miatt teljes elsötétítést rendeltek el. Egyébként Göncz Árpád perében Palit is berendelték tanúként a Fő utcába, de úgy látszik, semmi komoly vád nem igazolódott ellene.

Annak a tíz napnak az emléke még mindig meghat, de most inkább a nehéz időkben születő vicctermésből idézek, üdülésül:

“Néni kérem, ha jól megtöröljük a lábunkat, kilőhetünk az ablakon?” – “Bácsi kérem, tessék odaadni ezt a pogácsát annak a ruszkszoldátnak, mert tőlem fél.” – Mi az Üllői út 1956 novemberében? : ‘A szocializmus építésének különleges magyar útja.’ És ide tartozik: ‘Bérbeadnám földszinten fekvő III. emeleti lakásomat.’

Anyám persze ezután nem ment vissza a száműzetésbe, egy hónapig el voltak vágva egymástól (Apu kétszer kapott Pestről rádióüzenetet, de mi semmit sem hallottunk róla), és november végére ő is megérkezett hozzánk. Nemsokára sikerült lakáshoz jutniuk: egy Amerikába készülő orvos házaspár (Ilonka néninek, Keresztes Feri bácsi feleségének rokonai), szüleinktől némi aranyat kaptak, kiérve Pityutól dollárt, ennek fejében apuéké lett a Nagyajtai utca 10-ben, a Mese utcainál egy szobával kisebb, de nagyon kellemes lakás. Decemberben tehereutóval mentek Harsányba, felhozták, és Pesten összegyűjtötték a holmijukat, nagyon szép, csendes, barátságos lett az új lakás.

1956. december 2. Apu Pityunak. “Szept. 19.-i és szept. 25.-i leveled elképzeltetlenségül nagy örömet szerzett. Egyetlen momentum okozott csak gondot, és pedig az, hogy, saját szavaid szerint, ‘majd megbolondultál szégyenedben és bánatodban’. Erre semmi de semmi ok nincs, sőt ha nemcsak mirőlünk lett volna szó, úgy az amerikai kirándulást se tudtam volna ajánlani. Mi a sorsunkat egész jól viseltük, és minthogy időközben a Legfőbb Ügyészség is megállapította, hogy ügyünkben törvénysértés történt, visszaköltöztünk Budapestre, ahol csodával határos módon sikerült jó helyen jó lakást szerezni (Bálint Dudi elhagyott lakása). A holmink régi lakóhelyünkön van még, meg különböző rokonoknál, mihelyt kicsit konszolidálódott a helyzet, megyünk érte. Jól vagyunk, Gida majd referál, bár én nem találkoztam már vele, Budapestre érkezésem napján utazott el. Kilátás van arra is, hogy állásomba visszatérhetek, persze ehhez az is kellene, hogy a rendes munka meginduljon. Talán már nincs messze az az idő, hogy láthassunk. Csak bekövetkezik az igazi béke!”

Ehhez anyu: “Most végre összeverődöttünk mind, Éva is meggyógyul, a gyerekek édesek, okosak, lakás is van, csak már békesség lenne, de még mindig hallani távoli ágyuzást. Mikor indul el az élet az újabb romokon? Éva gyomorvérzésének tisztán idegesség volt az oka, nem is csoda. Örülök, hogy hárman lesztek együtt, Gida aranyos, helyes fiú, szeretnénk vele menni, de csak Évával együtt.”

1956. december 16. Apu Pityunak. “Nem tudom, megkaptad-e a leveleinket, ezért röviden megismétlem, hogy mindnyájan jól vagyunk, teljesen egészségesek (Éva gyomorvérzése nyom nélkül megszűnt), és hogy szép, 2-szobás lakást kaptunk a Pasaréten (Nagyajtai utca 10). Jövő héten megyünk Harsányba a holminkért. Élelemmel is el vagyunk látva, különösen ha felhozzuk harsányi élelmiszer-tartalékunkat. Persze milyen lesz a helyzet néhány hónap múlva, azt nem lehet megmondani, de én bízom benne, hogy át fogjuk vészelní és szép jövőnek nézünk elébe. Erős nyomás alatt állok, hogy adjuk el önálló lakásunkat és költözködjünk Macuhoz. Egyrészt azonban ebben a korban az ember nem szívesen adja el otthonát és keres teljesen idegen elhelyezkedést, másrészt Mancsiék nem tudják magukat ilyenre elhatározni. Félnék, hogy a nagy család eltatása igen nagy nehézséget jelent. Így a maradás mellett döntöttem, lehet, hogy megbánom, de az embernek ilyenben az ösztönére kell bízni magát. Remélem, 1957-ben megölelhetünk.”

Anyu ugyanakkor: “Képzem, mennyit gondoltál ránk mostanában, de nem többet, mint mi tereád. Sok izgalmunk volt és van, de reméljük a jót. Szívesen mentem volna feléd, de lebilincseltek. Matyinak 6-hetes kislánya van, Ákos, mandulavágású szemekkel. Tavasszal hazajönnek, ha igaz, most még holnapra sem lehet tervezni.”

1957

1957. január 3. Apu. [a címzett persze Pityu] Igazán megható, hogy Macu felajánlja a lakását a népes családnak, a helyzet azonban az, hogy ha meg is változtatnám az álláspontomat, még akkor sem tudnám vállalni a felelősséget, hogy most télvíz idején, ilyen nehéz utazási körülmények között három kisgyerekekkel költözködjünk. Majd csak kibírjuk itt, pláne ha valóra válnak optimista reményeim, amelyekben rendületlenül bízom, aminthogy abban is, hogy Macut akkor körünkben fogom üdvözölhetni. Amint látod, optimista vagyok, annak dacára, hogy Mancsinak ma felmondtak, minthogy vállalata megszűnt (a Táncművészet), de lehet, hogy a tavasszal újra indul, és akkor visszakapja az állást.”

1957. január 11. Pityu New Yorkból. „Végre, végre itt van újra az alkalom, hogy írhaszak és elmondjam, milyen elképzelhetetlenül boldog vagyok, hogy egyikőtöknek sem történt baja, jól vagytok, úgy látom, jó hangulatban, bizakodók is. Ez az első és legfontosabb, minden más mellékes.” Időközben üzenetek, sürgönyök érkeztek tőle: lakást ajánl, menjünk ki mind. Most a levélben: ”Nagyon el vagyok keseredve, hogy nem fogadtátok el a lakásajánlatot. Könnyű innen prédikálni, mégis rettenetesen bánt, hogy nem fogadtátok meg a tanácsomat. Mindent szépen előkészítettem, a lakást berendeztem. Persze minden nap késés csak rontja a helyzetet. Sok csomagot küldtem, a legtöbbször a megérkezéséről semmit sem hallottam.” (Megérkeztek sorra, nagy örömet szereztek, valószínűleg hol mi felejtettük el megköszönni, máskor ő nem tudta, mindegyikre reagáltunk-e.)

Minneapolisban a repülőtéren ölelkeztem össze egy volt osztálytársammal. Rozsnyai Zoltánnal, aki annakidején Vigyornak szállást adott. Azóta már vissza is repült Európába. Két hét múlva újra itt lesz, hogy Stokovskyval együtt vezényeljen. Zenekarának ügye jól áll, ami nagyszerű dolog. Egyébként semmit sem változott az utóbbi 12 évben, éppen csak a haja nőtt meg, és ha lehet, még többet beszél. Nagyon kedves srác, igen jóba lettünk, állítólag valóban nagyon tehetséges.

Minneapolisban egyébként előadást tartottam. Különböző egyetemek meghívására december elején valami 5000 kilométert repültem, és naponta egy-két előadást tartottam. Jó érzés hanyag mozdulattal egy pulthoz támaszkodni, és azt mondani, hogy ’Ladies and Gentlemen!’ A Ladies ebben az esetben kék vagy fekete nadrágot, fehér zoknit, minősíthetetlenül piszkos tornacipőt és félkiló rúzszt hordanak búbajos arcukon. Az urak rongyos nadrágban és kifordított pulloverben tündökölnék, sörte hajjal és rágógumival ellátva. Az ifjúság t.i. állandóan fellázad a társadalmi konvenciók ellen, ezért járnak mind uniformisban. Azt hiszem, február végén újabb előadókörútra indulok, valószínűleg vadnyugati egyetemekre. A félévi vizsgákhoz már összeverejtékeztem egy 20-oldalas előadást az I. világháborús felelősségről. Most dolgozom a másikon: Magyar-amerikai diplomáciai kapcsolatok a 48-as szabadságharc idején. Meglepő és nagyon érdekes dokumentumokra bukkantam 49-es szenátusi jegyzőkönyvekben. Néhány olyan adatot is tudok, amit még Horváth Jenő sem ismert, pedig mennyit loptam az ő Századok-ban megjelent cikkeiből.

Bánt, hogy Apu azt írja: itt az ideje, hogy rendes ember váljék belőlem. Nem hiszem, hogy sok olyan számár akad, aki ilyen kevés anyagi előnyért annyit tanult, művelődött volna, mint én az utóbbi 8 évben. Szeretek tanulni, szeretem a történelmet és szeretek olyan munkát végezni, ami érdekel. Ebből nem lehet meggazdagodni, bizonytalannak is tűnik, de hát nem mindenkinek bizonytalan a jövője? Most tanításhoz van nagy kedvem, hát tanítani fogok. Itt senkit sem akadályoznak meg abban, hogy szegény legyen, vagy legalábbis az alsó jövedelmi forrású szakmákat válassza. Mindez mégsem jelent megélhetési gondot, csak a nagy jólét hiányát. Nem hiszem, hogy időmet elfecséreltem volna eddig is, legalábbis nem egyéni szempontból. Az más kérdés, hogy munkám másnak hasznot hajtott-e, vagy inkább csak kárt okozott. Ez más, és sokkal fájdalmasabb probléma.”

1957. január 31. Pityu New Yorkból. Levizsgázott, az utolsó „a krimi háború rettenetesen zűrzavaros diplomáciai viszonyairól szolt. (Kisebb gondom is nagyobb annál, mint a krimi háború.) „Jól sikerült, a tanár, Roberts, a Columbia Orosz Intézetének a vezetője, az ő szavazatát a Ford Fellowshiphez már biztosítottnak érzem. De szép lenne: 1-2 éves teljesen gondtalan megélhetés, utazás, kutatás különböző egyetemeken, és a végén egy könyv. Ideje volna. Eladtam az autót, itt fölösleges, és sürgős szükségem volt pénzre. Nagy utazást terveztem, már a repülőjegyet is megvettem, összezsomagoltam. Vasárnap (nov.4.???) akartam indulni. Szombatról vasárnapra virradóra tudtam meg, hogy utazásomnak nem lenne semmi értelme. Felejthetetlen napok! Hogy szégyeltem magam és hogy irigykedtem! Muszáj, hogy életemben egyszer még jóvátegyem azt, amit mulasztottam, különben életem valóban értéktelen lesz. Szegény jó amerikaiak a magyar virtus láttán egyik ámulatból a másikba esnek. Mennyi szép, felemelő, megrendítő, és ugyanakkor mennyi piszkos, buta, ízetlen dolgot lát az ember nap mint nap. Mindenki próbál egy kicsit segíteni a menekülteken. De sem a pénz, sem az állás, még a szeretet sem elég. Hogyan lehet ennyi hazátlan, önmagával és a világgal meghasonlott, elveszett emberen segíteni? Az élelmese már itt is a kávéházban ül, a butája politizál, a rendes dolgozik, a tehetetlen, a fáradt, a lelkileg összeomlott meg áll a táborban és vár, panaszkodik, reménykedik, minden nap mást határoz. Megszakad a szívem, ahogy látom őket állni egy forgalmas utca sarkán, ha bekerülnek a városba, frissen adományozott ruhájukban, értetlenül az idegen Babelban. Nyolc év után már nem beszéljük ugyanazt a nyelvet, nem gondolkodunk egyformán. Miért ilyen türelmetlenek? És most a számomra legfontosabb: a Ti kivándorlástok. Próbáljam megindítani a folyamatot?”

1957. február 10. Apu: „Elszomorító, amit a magyarok nagy részének sorsáról írsz. 1939-ben láttam a refugee-k életét, és ez egyik fő oka, hogy nem tudom magam a kivándorlásra elszánni. Amíg Évák itt vannak, addig nem is lehet róla szó.”

Az én január eleji levelem Párizsba, Pityunak. „De jó volna részletesen beszámolni tudni az utóbbi hónapok eseményeiről! Mennyi mesélnivalónk van, micsoda nagy idők voltak ezek!. Sokat mondogattuk közben, hogy most biztosan sajnálod, hogy ilyen messze kerültél. Újságokat, nyomtatványokat raktunk félre azzal a gondolattal, hogy majd egyszer neked megmutatjuk. Minden baj ellenére semmiért nem adnám, hogy ezt átéltük. Képzem, te is mennyire vágytál ide ezalatt. Tudod-e, hogy Borsiczky Sanyi és Csöpi kiment két gyerekkel, Szablya Jancsiék a hárommal, Halász Sándorék az eggyel? A barátaid közül biztosan mások is. Az a vicc járja, hogy akinek egy csöpp esze van, az itthonmaradt – mert akinek egy kicsivel több van, az elment. És a legaktuálisabb versidézet: 'Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.' (Gyöngébbek kedvéért: a Rákosi Mátyás-rendszerből kimenekülőket először bécsi táborokban gyűjtötték össze, ott várták az értesítést, hogy melyik ország fogadja be őket.) Szomorú hír: Victor Gábor, Béla festő barátja, Pali főiskolai kollégája (te is ismerted) meghalt az október 25.-i Köztársaság téri mézszárlásban. *Victor Gabi karikatúra*. A mi kimenetelünknek csak egy döntő indítéka volna, hogy Pali ott talán a mesterségéből élhetne, de ehhez ösztöndíj kellene a kezdéshez. Kérlek, próbáld megérdeklődni. Jó volna tudni, hogy itt mi lesz, és mi vár ránk? Egyelőre a legközelebbi idő nem sok jót ígér, így például az én állásom megszűnt, az egész szerkesztőségnek felmondtak, csak február elejéig kapok fizetést, de minden annyira bizonytalan, hogy gondolkozni se tudok rajta, a várható értelmiségi munkanélküliség nem fogja könnyűvé tenni az elhelyezkedést. Anyuéktól biztosan tudod, hogy beteg voltam, de már rendbejöttem. Most élvezem, hogy az állástalanság jóvoltából együtt lehetek a gyerekekkel – még a szokatlan házimunka is inkább izgalmas, mint keserves. Persze ha a felmondási időre járó pénz elfogyott, nehezebb lesz a helyzet. Fruzsna nagyon lelkesen jár iskolába (tegnap óta van tanítás, ősz óta szünetelt), és

mind a ketten félnapos német óvodába járnak, egy sereg kis gyerekdalt meg verset tudnak, és nagyon büszkéek a nyelvtudásukra. Pali dolgozik, az elbocsájtás veszélye nem fenyegeti, szabad idejében pedig igen szép aktuális linometszeteket csinál, egyelőre csak barátok és az íróasztalfiók számára. Talán sikerül egyszer küldeni belőlük neked.” (Ehhez hozzáfűzöm: jó idő után sikerült kijuttatni a metszeteket, a forradalom 10. évfordulójára egy magyar szervezet nagy panelt csináltatott az egyikből, de Pityu féltette Palit és letiltotta a nyilvánosságra hozását. ???

1957. január 9. Apu Budapestről Pityunak. „Élünk az új lakásban (II. Nagyajtai utca 10., de még messze vagyunk a rendtől. Bútoraink részben még Harsányban vannak, és a Pesten számtalan helyen szétszórtaakat nem szedtük még össze. Ok: nem látjuk tisztán a jövőt. Ha nem tudok megfelelő állást szerezni és nyugdíjas maradok, úgy szeretnék valami kis kertés házba költözni. Ennek most megvolna a lehetősége, mert a Mese utcai lakónknak átadnók ezt az új lakást, és az így megürülő öröklakásunkat jó áron el lehetne adni.” Anyu hozzáírt néhány sort: „Nagyon sajnálom, hogy Évák számára bezárult a nagyvilág, mi még csak kijuthatunk látogatóba a korunknál fogva, de ők?! Magukra vessenek.” Bizony nem így történt: Anyu nem látta viszont Pityut, akivel én 2-3 hónap múlva Bécsben találkoztam, Pali pedig még anyu életében Olaszországban találkozott vele és Gloriával, attól kezdve pedig mindketten, hol együtt, még a gyerekekkel is, hol egyenként évente utazgattunk a világban. Pali mint gazdasági szakember nemzetközi konferenciákon vett részt talán tíz alkalommal az Egyesült Államokban, igen sűrűn szinte minden európai országban, sőt még Indiában és Japánban is. Anyu egyébként minden levélben, pontosan részletezve és mindnyájunk nevében megköszöni a sok ajándékcsomagot, kakaó, kávé, és főleg barátoktól-barátnőktől kapott rengeteg jó ruhanemű, még cipő, kabát, és főleg gyerekholmi is.

1957. jan. 11. Pityu, mindnyájunknak „Gida 3 napot töltött nálam, nagyon örültem neki, mint már írtam, igen megszerettem. Ma érdeklődtem az ösztöndíj központnál. Angol tanárai, ügyének felülvizsgálói a lehető legjobb véleménnyel vannak tudásáról, szorgalmáról, és bár a helyzet az elmúlt hónapban sokat változott, semmi okunk nincs abban kételkedni, hogy megkapja az ösztöndíjat. Mindenesetre biztosítottam még egy lehetőséget. Egy volt tanárom felajánlotta, hogy egyetemének közreműködésével kitaníttat egy magyar diákot. Minthogy a tanár igen kedves és jómódú, az ajánlat csábító, egyetlen hibája, hogy az Isten háta mögött van, Alabama államban. Gida már elég tisztességesen beszél angolul, követni tud minden beszélgetést. Őérte nem kell aggódni.

Egy festő-ösztöndíj Pali korában rendkívül nehéz dolog. Sokkal korábban kellett volna a dolog után nézni. Kettejük nyelvtudásával ez nem lett volna probléma. Ha már letelepedtek, fokozatosan be lehetett volna jutni a festészethez közelebb álló területre, és onnan talán a tiszta művészetbe is. Még most is el tudnám intézni, hogy ideköltözzenek és állást kapjanak. A hajamat tépem, hogy ilyen alkalmat elszalasztanak. Tudnám, honnan veszik legyőzhetetlen optimizmusukat? (Apu rendszeres mondása volt: 'Ez már megint az a híres Veress-féle indokolatlan optimizmus.') Ha New Yorkba költöztek volna, átmenetileg barátaim üres villáját foglalhatták volna el, amíg egy kicsit körülnéznek.”

1957. január 31. Pityu a szülőknek. „Két hét múlva a Princeton egyetemen tartok előadást. Hú, de büszke vagyok. A 83-as utcában lakom, kedves, csewndes hely, 100 méterre a Hudson folyótól. Az utcában kevesen tudnak angolul. A supermarketben (automata fűszerkereskedés) a vevők éppúgy törik az angol nyelvet, mint az eladók, és ha bajban vannak, jiddisre fordítják a szót. Minthogy minden kóser, még egy kínai vendéglő is 'kosher food'-ot hirdet, minden európai és jó: barna kenyér, kovászos uborka, sótlan vaj.”

1957. február 8. Apu megírja Pityunak, hogy én a Mogürthöz kerültem, amelynek ő is tevékeny tagja volt. Az autókereskedők és iparosok alapították 1946-ban, az export, import és belkereskedelem előmozdítására. Csak három hónapot dolgoztam ott, mint az igazgató titkárnője, és rettenetesen utáltam: nem volt külföldi megrendelés, nem volt munkánk, csak meg kellett játszani a feletteseink előtt, hogy vadul dolgozunk, holott ők tudták legjobban, hogy nincs mit csinálnunk. Amikor aztán megtudtam, hogy felvettek a Corvina Kiadóba korrektornak, repestem az örömtől. Micsoda diadalérzet töltött el, amikor a havi szerződéselem lejárta előtti napon a Munkaügyi Osztály vezetője telefonon megrótt, mert a hónap folyamán 3 alkalommal 5-5 percet késtem reggel, és ez a vállalatnak sok pénzébe kerül, én pedig azt felelhettem: 'Igérem, nem fog többet előfordulni, mert ma voltam itt utoljára'.

Palit, 1956-os 'hözöngése' miatt, áthelyezték az MTI szerkesztőségéből az úgynevezett 'oroszlantemetőbe', majd 1968-ban a Kereskedelmi Kamara tulajdonában levő, 'Gazdasági Hírek' című, úgynevezett könyvmatos újsághoz, Kozma Géza és Vajna János kollégáival együtt. A külkereskedelmi lapot csak a kamarai tagvállalatok kapták, hogy a szovjetek ne hivatkozhasanak híreikre. Ebből fejlődött ki tíz év múlva a 'Világ gazdaság' (főszerkesztő Gyulai István), és itt tanult bele Pali hihetetlen lendülettel a közgazdasági, illetve a valutaügyekbe. 1980-as nyugdíjbamenése előtt részt vett a rendkívül népszerű HVG (Heti Világ gazdaság) alapításában, szerkesztésében is, de most már minden erejét a festésre fordíthatta. Mindketten egyszerre, 1980-ban mentünk nyugdíjba (a nőknél akkor még 55 év volt a nyugdíjkorhatár, de megvártam, amíg együtt maradhattunk otthon).

1957. február elején Balabán Péter vizsgáztatott nyelvtudásból, korrektori érzékből, készségből, utána Veres Gáborné, az Irodalmi osztály és a korrektorcsoport vezetője, majd beszélgetésre hívott Cserépfalvi Imre igazgató is (1900—1991). Mindhármukat azonnal megszerettem, nem főnökeim, hanem barátaim lettek. Cserépfalvihoz nem csak hivatalos kérdésekkel fordulhattam (sokat tanultam tőle a könyvkiadásról, a könyvek külsejéről), hanem a növényápolásra, kertgondozásra, kutyanevelésre vonatkozókkal is, mindegyikben nagymester volt. 1928-tól francia könyvbehozatali vállalatot vezetett, nagy gyönyörűség volt bejárni Váci utcai boltjába (ez lesz később a Gondolat Könyvesbolt). A könyvkiadói munkássága szinte felbecsülhetetlen. Kiadója 15 évi fennállása alatt 350 kötetet jelentetett meg: József Attilát (1938-ban ő adta ki összes verseit), Radnótit, a falukutatókat, és ő volt a József Attila és Ignótyus által szerkesztett Szép Szó folyóirat kiadója. A teljes listát összeállítani nem lehet: a német megszállás kezdetétől mint antifasiszta ellenállónak, bujkálnia kellett, de a kézirat- és könyvkincseit sikerült átmentenie, azonban 1950-ben, Révai József utasítására, a szeme láttára, teherautóra rakták mindet és elvitték a zuzdába. A rehabilitációk idején aztán kinevezték a Corvinához, onnan ment nyugdíjba, de újraindította a Cserépfalvi Könyvkiadót is. 1991-ben halt meg, felesége, Mária 2004-ben. **Bächer Iván cikke Népszab 2000.júl.29. CD-re, talán a fenti általam irt szöveggel együtt**

Muszáj ideírnom, mert talán soha nem fedeznétek fel, azt az ajánlást, amit az 'Egy könyvkiadó feljegyzései' (Gondolat, 1982) c. könyvébe írt nekem: 'Szeretettel ajánlom a legkedvesebb munkatársamnak, Veress Évának, barátsággal, becsüléssel Cserépfalvi Imre'. És egy másik dedikálás, amire végtelenül büszke vagyok: megjelent a Corvinánál egy gyönyörű kétnyelvű kötet: Horatius összes versei, Devecseri Gábor fordításában, dr. Borzsák István professzor ellenőrzésével (és az én igazán alapos előkészítésemmel). Devecseri egy disztichonnal dedikálta: 'Éva, kit őszített ez a könyv (mert kin közepette / készült s hosszan), most ifjú megint s gyönyörű; így vált föl (hisz az ügy szakadatlan lelkesítette / készület-adta borút megjelenési derű. D. Gabi, 1962. I. 6.' (Remélem, ezután jobban fogtok tisztelni.)

A következő igazgatónk Tömpe András lett, volt spanyolországi harcos, egyenesen a Pártközpontból került hozzánk, miután tisztogatást hajtott végre az ÁVH szervezetében. Mi

halálos rémületben fogadtuk, mint 'ejtőernyőst' (vagyis szakmánkívülit, akit a párt helyezett fölének). Lassacskán azonban kiderült, hogy becsületes és jóindulatú főnök, először hónapokon át tanulmányozta az iratokat, sorra járta a szerkesztőket, hogy megismerkedhessen a munkájukkal, és ahol kellett, segített. A Corvinától hamarosan áthelyezték Berlinbe, nagykövetnek, de a csehszlovákiai magyar bevonulás elleni tiltakozásul lemondott, hazajött, a Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete elnökeként működött egy ideig. 1971-ben ismét ellentétbe került a Központi Bizottsággal, és egy, a Könyvkiadóknak tartott értekezlet befejeztével irodájában föbelőtte magát. Koporsója mellett a párt- és állami vezetők tagjai, csoportonként váltva, álltak diszörséget, de egyszerre, mindenki megdöbbenésére, a felesége sikoltozni kezdett: 'Ez az ember gyilkos, nem állhat oda!' A háttérről persze mi, közönséges pártonkívüliek, nem tudunk meg semmit.

Bíró Liviához, következő igazgatónkhoz, igazi barátság fűzött, amikor már nem dolgozott a Corvinában, még mindig összejártunk, jó barátságban voltunk férjével, Patkó Imrével is. Egy-két festményt vettek Palitól, vagy cseréltek vietnami útjaikról hozott tárgyakért. Nagyszerű képgyűjteményük volt, mindent a győri Xantus János múzeumra hagytak, ennek köszönhető, hogy pl. az Ördögcsibe, Pali egyik legjobb salakreliefje, gyakran ki van állítva a múzeumban.

A Corvina valódi demokratikus, igazi intellektuális légköre mindenkit megfogott, aki odakerült. Nagy szerepe volt ebben annak, hogy a szerkesztőség számos tagja 1955-ben szabadult a börtönből: Balabán Péter, Pödör László, Tarisznyás Györgyi, Noel Field, Justus Pál, Halász Zoltán (Persze erről is született vicc, legalábbis kiadói körökben: A Corvina két ügyből alakult: a Külügyből és a Belügyből. Ugyanis addig a Kügyminisztériumban, Vályi Gábor irányításával idegennyelvű ismeretterjesztő füzetkéket adtak ki Magyarország történelméről, földrajzáról, stb., és ezt a szerepet ruházták át megalakulásakor a Corvinára, ahová a kémként bebörtönzött, nyelveket tudó, külföldet járt művelt embereket irányította az ÁVÓ. az egészet megbeszélni Halással, Acéllal. Mi sem jellemzőbb, hogy ott soha senki ki nem ejtette azt a szót, hogy 'ellenforradalom', pedig a legtöbb munkahelyi gyűlésen kényszerítették az embereket, hogy ily módon állást foglaljanak. És még olyasmit is megengedtek maguknak a tiszteletlen művészeti szerkesztők, hogy a szabójuk falára ragasztottak egy plakátot, felirata: 'Meine guten Taten für Lenin', és a jótettek regisztrálására szolgáló helyre ilyesmit irtak: 'Ma megosztottam a tizóraitam Tarr László főszerkesztővel', vagy 'Ma felszólaltam a kötelező Szabad Nép-félórán'.

A KKCs-ben (Kézirat- és korrektorcsoport) ez évben gondoztam Jókai 'Köszívű emberének' francia kiadását, melyet a nagy francia-magyar szótár szerkesztője, a párizsi Sauvageot professzor lektorált. A kézirat margóján, azon az oldalon, ahol a 48-as szabadságharc letörésére a cári csapatok előzönlök az országot, a margón felfedeztünk a professzor kézírásával egy vallomást: 'Je ne peux pas meme corriger cette page, j'en pleure!' ('Nem is bírom javítani ezt az oldalt, mert könnyekre fakaszt!')

1957. február 25. Pityu mindnyájunknak. „Reggel elbúcsúztam Gidától, aki a hétvégét megint nálam töltötte, és egy óra múlva már telefonált is, hogy dolgai rendben elintéződtek. Kezébe nyomtak egy papírt, amelyen közölték velem, hogy a Lehigh egyetem Pennsylvaniában hajlandó fedezni tandíjköltségeit, lakásának, ételmeztetésének, mosásának kiadásait és még zsebpénzt is ad. Kapott tőlük vonatjegyet és már délben el is utazott New Yorkból. 150 kilométernyire van az egyetem, hírneve elég jó. Persze nagy kár, hogy Karival nem lehet együtt, sőt majdnem elérhetetlenül messze lesznek egymástól. Egy megjegyzés: Gida a világ legszolgáltatáskézsőbb, legudvariasabb fiúja. Tanulhatnék, illetve igyekszem is tanulni tőle. Hát ilyen jó volt az otthoni nevelés, és én így elkanászodtam?

Minthogy tegnap este 30 személyes fogadást tartottam, minenki személyesen győződhetett meg Gida angol tudásának szédületes fejlődéséről. Először a Time Magazine

egyik szerkesztőnőjét főzte, aztán egy japán szépséggel társalgott, valóban minden nehézség nélkül.” A továbbiakban leírja a ’fogadást’, „minden nő gyönyörű volt, Péter zongorázott éjfélkor, ami lehetővé tette, hogy végre megismerjük pizsamába öltözött és nagyon barátságatlan szomszédunkat, Sukey bájos nővére gitáron népdalokat játszott, és a bálteremnek átalakított lesötétített konyhában néhányan még táncoltak is. Sukey-val se előre nem jutottam az ügyben, se sehová. Kedvesen, szerelmesen irogat, de a válaszadást elodázza. Mi tagadás, nemcsak a bájos, tündéri személye hiányzik, hanem az is, hogy megint csak nem sikerült családot alapítanom.”

1957. március 22. Pityu a szülőknek. Először pontosan beszámol anyagi helyzetéről, egy hintaszék megvásárlásáról (’20 éve vágytam rá!’), tartalék-pénzéről, megélhetési és szórakozási költségeiről, stb., rátér az olvasmányaira a könyvtári üres időkben. „Néhány nappal ezelőtt meglátogattam a remek héber gyűjteményt és előhozattam Zipser dédapámnak összes könyvét és életrajzát, ami Ignaz Reich ’Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten’ című művében jelent meg, rendkívül dicsérő bevezetés kíséretében. Ignaz Reich, aki különben a ’Honszerelmi dalok’ című munkának is a szerzője, könyvét ’Den strebsamen Jünglingen seines Glaubens und Vaterlandes weiht’, példaképpen állítja az ifjúság elé dédapámat. Soha nem gondoltam volna, hogy ilyen érdekes olvasmányra akadok. Kiderült, hogy a sors jelentőségteljes véletlene folytán Zipser Maier bácsi Napóleon Elba szigetéről való visszatéréssel egyidőben született, és nehéz életnek nézett elébe. Özvegy édesanyja fagyújtással és annak eladásával kereste kenyerét. de egy gonosz szomszéd még ettől a jövedelemtől is megfosztotta. Hosszú szenvedés, rengeteg tanulás és számtalan intrika leküzdése után került Székesfehérvárra, mint a város első rabbija. 1848-ban, hazafias érzésektől vezetve, angliai emigrációra készült, de ebben a politikai események és felesége elméjének elborulása megakadályozta. A szabadságharc leverése és feleségének élőhalott volta amúgyis szomorúságra hajlamos természetét szinte a búskomorságig vitte. Ráadásul hajsza indult ellene, liberális magatartással és a forradalmárokkal való konspirálással vádolták (megengedte az utasoknak, hogy reggel ne imádkozzanak; Haynau-ellenes kijelentéseket tett, stb.). Több feljelentés eredményeképpen lemondott tisztségéről és önkéntes száműzetésbe vonult Rohoncra, ahol első felesége halála után újra megházasodott: felesége húgát vette el. Második házasságából gyermekei születtek. Rohoncon halt meg, nemzetközi tisztelettel övezve. Nem tévedek, amikor azt írom, hogy ő volt apánk nagyapja? Két könyvét átlapozgattam, meglehetősen fárasztó olvasmányok, különösen a Josephus Flaviusról szóló Pontról pontra haladva cáfolja meg valami Apion nevű író állításait Flaviusszal kapcsolatban.” Apu, 1966-ban, amerikai utazgatásai során, a New York Public Libraryben ugyancsak rátalált ’nevelőnagyapja’ munkásságára: „Dr. Zipser Maier Josephus Werk ’Über das hohe Alter des jüdischen Volkes gegen Apion’ nach hebräischer Originalquellen, erläutert von dr. M. Zipser. Nach dem Tode des Verfassers hrsg u. bevorwortet von dr. A. Jelinek, Wien.”

1957. március 27. Anyu, mint minden levélben, búsong a távollét miatt, aztán minden apróságot végigkérdez. Ebben a levélben a lányokról is ír: „A gyerekek édesek, a kicsi egy hét óta rengeteget beszél egyszerre, mint egy nagy. Ebédnél vizet kért, nem ugrottak azonnal, erre: ’Apa, kutyafáját, hozz vizet Zsókanak!’ Fruzsika véletlenül meglökte, hátrafordult: ’Hülye!’ Másfél éves, gurultunk a nevetéstől. Odabújik az anyjához és azt mondja: ’Mucikám’. Éva elolvad.”

1957. április 9. Anyu. „Írtam már, hogy milyen boldog lennék, ha kimehetnék hozzád látogatóba, akár egy évre, így érdekesebb is lenne, a sok költséged megtérülne, ha én vezetném a háztartásodat. Segítenék Sukey-t vagy más igazi feleségnek valót megszerezni

neked.” Ez nem pótolná, hogy nem élsz közöttünk, de talán megnyugtatna engem. De boldogan hallgatnám elbeszéléseidet esténként!” Én bizony megbotránkoztam és elszomorodtam azon, hogy képes volna Apu nélkül is elmenni.

Itt mondom el, hogy a fentemlített Sukeyről, ismét egy gyönyörű lányról, az előző levelekben többször szó esik, de a kapcsolat nem tartott soká, Sukey szakított, eljegyezte magát mással, ezért nem írtam le. Most mégis idézek Pityu áprilisi leveléből „Miért haragszik Anyu Sukeyra? Nem szegénységem vagy karrierem hiánya miatt nem jött hozzám, hanem hogy miért, azt nem is tudom, de ki ismeri a női lelket? Engem nagyon fontos és nagy embernek tart és érdememnél többre becsül. Vőlegénye egyébként geológus. férjhezmenésének tervét családja kétségbeesetten ellenzi, mert a fiút ágrólszakadt kalandornak tartják, szüleit pedig közönséges, buta embereknek. A mama engem szeretne, dehát sajnos nem élünk a középkorban.”

1957. április 18. Apu. „Éva új állásban van, a Corvina Idegennyelvű Kiadónál lektor, és igen boldog. A lakásunk végre teljesen rendben van, azt mondják, szebb mint a régi. Sajnos könyveink nagy része hiányzik vagy hiányos. „Anyu: „Ottó eljegyezte magát, Szentkirályi Ágnes igen csinos, művelt, jó családból való leány. A Gyógyszerkutató Intézetben dolgozik. A család jó irányba kanyarodik, vicces, hogy éppen a Csillag fiuk is. Nálad is nagyon fontos, hogy magyar, de ne zs. származású lányt vegyél el. Ebben Apu is igen köti az ebet karóhoz.”

1957. április 26. Éva, Pityunak: „Remélem megkaptad anyósom levelét a fényképekkel. Feleki Laci fotózott, a Népsport volt főszerkesztője (’Elcsaptak, mert elvesztettem a futball-világ bajnokságot’ – mondja.) Változatlanul fenn laknak a Sashegyen (ahol Anyunak és nekem szállást adtak 1944-ben!), változatlanul vegetériánusok, kedvesek, tisztességesek – és Laci sokat változott ’bizonyos szempontból’ az utolsó 3-4 évben. (Illegális kommunista volt, a harctéren minden előrsi, felderítői feladatot önként vállalt, mert szeretett volna átszökni a Vörös Hadseregbe – azóta csalódott.)

Zsókaról: ’Hideg van, fázom, megfagyok’, mondta a napokban, bizonyítva, hogy 20 hónaposan gazdag a szókincse. Fruzsza tiszta ötös volt (ez most az egyes), nagyon dicsérik az iskolában. A legjobb számoló, a legjobban rajzol, legszebben olvas. Azt mondják a mamák, a gyerekek mindig róla mesélnek. Amellett szerény, sose beszél ezekről, igaz, másról se, nagyon zárkózott. Folyik a vakcina-kúra az asztmája ellen, hősiezen tűri. Panka nehezebb gyerek, sok türelem kell hozzá, de nagyon eszes: óvodás létére ha csak teheti, hever a díványon és olvas, *festmény* remekül számol, jó a nyelvérzéke a némettanulásnál.”

Ezután leírom, mi az a Corvina és mi az én munkám: „érdekes, tanulságos szellemi munka, nagyon boldog vagyok! Szeretem a feladatomat, az egész légműködést, a társaságot.” Május 20-i leveléből: „A könyveket ’gondozom’, a szerzői kéziratból a bekötött könyvig, ami mindig izgalmas, élvezetes és teljesen leköt. Járok nyomdába, kezdek beletanulni a szakkifejezésekbe, és végre megszűnt az a régi sirámom, hogy nincs mesterségem, a közepes nyelvtudásom semmi, máshoz meg nem értek – mert ha ebbe beletanulok, már van ’szakmám’!”

Nagy terveink vannak, ennek érdekében minden nélkülözhető dolgot eladunk: tataroztatni kell a házat, mert már a fejünkre folyik a víz. Nyári terveink: Balatonföldvárra megyünk Pali hivatali üdülőjébe 3 gyerekekkel, utána a két naggyal sátorozásra a Balatonnál. Nem mondhatod, hogy megöregedtünk, nincs bennünk romantika.

Ezt bizonyítja az is, hogy múlt héten, Panka 6. születésnapja tiszteletére, óriási bábelőadást tartottunk nálunk a *kertben*, 45 nézővel. Pali dramatizálta a János vitézt (az eredetit), készített hozzá 24 bábut, 12 díszlettel, 4-féle világítást. 3 felvonás, 12 szín, 1 ½ órás előadás, frenetikus sikerrel. Remek karakteres pófák, 8 ló a huszároknak és törököknek. Kozma Géza és Márti színészkedett velünk, egyébként később még több nézővel

megismételtük az előadást. *fotók*. Megtaláltam a premieren megjelent gyerekközönség (hiányos) névsorát: Veress 3 lány, Gegus 1, Heckenast 1 (Tamás), Szűcs András lányai 2, Korolovszky 1 (András), Deák 2, Fónagy 2, László (ikerszomszéd kislányok) 2, Kozma 2, Füsi 2, hátsó szomszéd Tétényi Pisti és unokatestvérei 3, Huzella 1, Kovácsék 2, Kormányos-lányok 2, Tönkö Ági 1, Veress-fiuk 3. *(A második előadást júniusban tartottuk, a nézőközönség, a szülőkkel együtt, kb. 70 főből állt.*

U.i. A 30 \$ IKKÁból gyönyörű sárkányvérszínű télikabátom lett. Köszönöm!”

1957. április 16. Pityu az itthoniaknak: most van az adóbevallási határidő. ”Az adófizetési rendszer progresszív és szociális (az indirekt adó 3 %), de magas. Kíváncsi vagyok, mennyit fizettetnek velem idén, arra való tekintettel, hogy nyelvkönyvem után május elsején 500 dollárt kapok, póthonoráriumként. A könyv nagy siker. Az első 20 000 példányt szétkapkodták – nem kunszt, ingyen adják ---, és a 20-30 000-ig terjedő javított kiadás már sajtó alatt van. Ha igaz, a kanadai tanulókra való tekintettel még 30 000-et nyomtatnak, ezt már önköltségi áron. Várható volt, de nagyon el vagyok keseredve: a fellowshipet nem kaptam meg. Nem vagyok itt elég régen, nincs még amerikai diplomám. Őszre remélem lesz, és akkor több reménnyel vághatok neki az új kérvénybeadásnak. Megkezdtem a tavaszi munkálatokat a teraszomon. Mackó bácsitól (ez Apu) tanultam meg, hogyha virágokat akarok, nagyon gondosan meg kell tisztítani a virágládákban a földet.” Ez az első utalás arra, hogy valami van a virágládákban. Mikor nem értettük és nem reagáltunk rá, újra és újra sürgette az erkély-kertészkedést, amíg Apu észbe nem kapott, kiborította a ládát, és egy pisztolyt talált benne. 1957 tavaszán ez nagyon veszélyes lehetett volna. Pityunak ezt írta április 27-én: „Tanácsodat megfogadva ezentúl több fizikai munkát végzek. Ma mindjárt megkezdtem, felástam a virágládákat, utána kísértáram a Jánoshegyre és egészen felfrissülve, megkönnyebbülve érkeztem haza.”

1957. május 17. Itt közbeszúrok egy részletet Weltner Magda volt Béketanács-beli, Brazília felé induló barátnőm leveléből, annak illusztrálására, hogy nehéz az elszakadás: „Az elcsépett frázisokban rejlő igazságokat csak most értem meg igazán. Partir, c'est mourir un peu. De nemcsak az otthonhagyottak, a Ti számotokra halok meg, hanem magam számára is. Ti nekem élők maradtok, mert mindig ott vagyok köztetek, én elmentem az ismeretlenbe, és ahhoz, hogy tovább élni tudjak, minden szálat el kellene szakítanom. Itt én már soha senkit nem szerethetek úgy, mint Titeket otthon. Emlékszel arra a beszélgetésünkre, amikor azt mondtad, nagyon meg kell fontolni az elmenetelt, mert milyen rémes lenne, ha a gyerekeiddel nem beszélhetnél Aranyról, Adyról. Hányszor eszembejött ez azóta! És ma beszélgettem egy brazil nővel, aki megkérdezte, honnan jöttem. 'Magyarországról? Ott milyen nyelven beszélnek, van annak az országnak saját nyelve?' Válaszolni nem tudtam, csak bólintottam, a torkomat fojtogatta a sírás. 'Mért nem jön Szondy két apródja, miért? / Bülbülszavú rózsák két menyeyi bokra, / Hadd fűzne dalokból gyöngysorba fűzért, /odaillót egy huri nyakra.' ” Hát ilyen nyelve van. De hogyan mondjam meg nekik?”

1957. tavasza. Ez ugyan nem pontos dátum, de mégis erre az időszakra jellemző: mindenki rosszkedvű volt, csalódott a változás reményében, a boldog lelkesedésből emlék maradt csak. Úgy látszik, ezek a körülmények élénkítették fel a régi barátságokat és szültek újakat. Találomra felsorolok neveket, a kezdetek időpontját úgy sem tudom megállapítani. Gyakran összejöttünk Vargha Balázsékkal, Papp Oszkárral (Japi), és fiatalon, szívrohamban meghalt Jolán feleségével, ritkábban, de nagyon szívesen Nemes Nagy Ágnessel és férjével, Lengyel Balázssal, meg a baráti körökkel, sokkal később Orbán Ottóékkal, Koffán Károllyal és feleségével, Teszkával, majd szerelmével, Beney Zsuzsa költővel (Koffán 1980-as Nemzeti

Galéria-beli kiállításán Pali odasúgta nekem: Látod azt a gyönyörű, fekete kontyos nőt? Az a zseniális Koffán Karcsi barátnője.)

Megismerkedésünket holtáig, 2006. július 12-ig tartó barátság követte. Végtelenül tiszteltem és szerettem, kapcsolatunkat könnyebbé tette, hogy a Múzeum körüti lakásából hamarosan ideköltözött éppen a szomszédságunkba, a Határőr út 19-be, és abban az időben a munkahelye, a XII. kerületi tüdőgondozó is itt volt az utcánkban, velünk szemben. Így gyakran láttuk egymást, sok közös irodalmár barátunkkal együtt szívesen töltött nálunk a kertben nyaranta egy-két estét, de számomra a legfontosabbak a nálunk, néha nála elköltött reggelik voltak. Igyekeztem túltenni magam teljesen indokolt kisebbségi érzéseimen, hiszen minden szempontból kimagaslóan kiváló volt: mint költő, mint orvos, és mint irodalmár, egyetemi professzor. Nehéz sora volt: eltemette a férjét, a 2-éves kisfiát, egyetlen testvérét, majd Koffán Karcsit is. Hetvenhat éves szíve mondta fel a szolgálatot, az ő külső és belső szépségéhez méltó módon: egy fiatal barátnője, a rendkívül áldozatkész Daróczy Anikó egy kánikulai napon kivitte őt leányfalusi kis nyaralójába, és Zsuzsa nem győzte mondogatni, milyen boldog a gyönyörű környezetben. Ott fejeződött be az élete egy perc alatt. **nekrológ és fotó a CD-n**

Öreg barátnőim is mindig voltak, elsősorban Mikes Lajosné Irma néni – Mikes Ili osztálytársam és bátyja, Gyuri édesanyja --, akit a család 'Borsosnak nevezett, mert a Bors (ma Hajnóczy József) utcában lakott. Innen került be, dr.Heckenast Ottó megértő segítségével, a Kútvölgyi kórház öregek-osztályára, és ott is halt meg 1987-ben, 105 évesen, tökéletesen ép szellemi állapotban. Ott készítettem róla egy riportot, amely megjelent, néhány fényképpel, a Budapest folyóiratban, 'Értelmes élet. Egy százéves pedagógus: dr. Mikes Lajosné Havas Irma' címmel.*

*Budapest, a főváros folyóirata. 1982. 5. szám. CD-re, esetleg mást is a PIMnek adandó anyagból

1957. május 25. New York. „Jól el vagyok maradva. A ti 18 leveletekkel szemben én csak hetet produkáltam. Tegnap este, hatalmas sóhajattal, húsz könyvet visszaadtam az egyetemi könyvtárnak. Egy félév megint mögöttem van. Nem azért mondom, de senki sem hiszi el, hogy minden nap dolgozom, és emellett 9 pontot veszek fel félévenként. Ez egy full-time student-nek sem rossz átlag. Ezekután nekiláthatok a disszertáció írásának. Ha ősszel beadom a disszertációt, akkor jövő februárban megkapom a Masters oklevelet. Időközben persze már továbbtanulok a doktorátusra, és ha igaz, jövő nyárra befejezem a tanulmányokat. Akkor már csak a szóbeli vizsga és a PhD disszertáció van hátra, ami lényegesen komolyabb, mint otthon volt: a könyvet az egyetem kiadja és elvben azt tankönyvként használni is szokás. A Masters-diploma birtokában taníthatnék egy college-ben, de inkább kihúzó az időt a doktorátusig, amikor is egyetemi tanításra van jogom.

Tegnapelőtt nagy szívfájdalom ért. Az egyetem megkérdezte, hogy hajlandó lennék-e egy 3-6 hónapos research munka elvégzésére Európába utazni néhány egyetemi tanár kíséretében (mármint én kísérném őket). Bécs, Salzburg, Párizs és Róma. A fizetés – azt hittem, rosszul hallok – havi 40 \$ és 8 \$ napidíj. Európában! Keservesen sírva, visszautasítottam a megtiszteltetést. Indulás egy hét múlva, félbe kellene hagynom egy megkezdett könyvet, *melyiket ???* ami nem csak botrányt jelentene, hanem a kutatói megbízások megszűnését is. És visszatérésem után rosszul fizetett, pocsék állást kellene vállalnom, és alighanem lehetetlenné válna a továbbtanulás. A nyári szemesztert sem végezhetném el, ami pedig egy évvel előbbre hozza a diplomát. Pedig már kiterveztem mindent, beleértve a Nektek küldendő táviratot és a Veletek való találkozást.

Felhívott Borsiczky Csöpi, és egy félórát beszélgettünk és neveltünk, azon, hogy a két gyereke a grundon baseballt játszik foci helyett. Lánya, Vera, múltkori látogatásomkor büszkén mutogatta 200 képből álló Elvis Presley-gyűjteményét, ami persze csak szerény

kezdet, osztálytársai ezer és ezer képet birtokolnak, és szívükön hatalmas medáliákat hordanak 'I like Elvis', vagy 'Elvis for President' (E. legyen az államelnök) felirattal. Presley az USA legfontosabb személyisége, Rudof Valentino, Bing Crosby és Frank Sinatra érdektelen nullák. Én még soha nem láttam, annál többet viszont hasonmásaiból, akik hozzá hasonló pajeszt, elöl leborotvált, hátul felkunkorodó haját viselnek. Egyébként élete legnagyobb krízise előtt áll: behívják katonának, és ott lenyírják aranyat érő haját. A forradalom nehezen lesz elkerülhető. Egy szerencsétlen kisinasról több száz nő a múltkor letépte a ruhát, és visítva, csókot hányva kergette, amíg a rendőrség ki nem szabadította egy telefonfülkéből. Megtévesztésig hasonlított Elvisre, ezért lett a szerelmi üldözés áldozata. Már sokan véget vetettek életüknek, mert Presley nem válaszolt a levelükre, mások, sok százan!, gondosan őrzik azt a port, amit az imádott hős rózsaszínű Cadillajáról kapartak le. A múltkor megcsókolt egy lányt, azóta rendőrök védik a féltékenyek elöl a megdicsőült áldozatot.” Ehhez hozzá kell fűznöm, hogy éppen New Yorkban voltam, békésen reggeliztünk Gloriával és Pityuval, amikor betámolygott Kiséva, a lányuk, kisírt szemmel és talpig gyászban: a barátnője most hallotta a TV-ben a szörnyű hírt, hogy megölték az imádottat, és az egész osztály gyászt öltve megy ma iskolába.

A nyelvkönyv alapján, félig-meddig önkéntes alapon tanácsadó és segítő irodát nyitottam a menekült magyarok számára. Naponta 10-20 levelet kapok. Bizony megszakad a szívem, ha az olyan leveleket olvasom, hogy 'Nagytekintetű tanár úr, tesszen nekem megmondani, hogyha én reggel 4 órakor kelek és a feleségem is fej meg takarít, és este 6-ig dolgozom a határban, akkor nekem jogosan fizetnek-e 30 dollárt egy hétre, meg 24 tojást meg 1 liter tejet egy napra, és akkor a Marinak kell-e dolgozni?' Nem tudtam válaszolni a levélre, mert a feladó nevét nem lehetett kibetűzni, és cím helyett azt másolta le szegény a lapról, 'Use this Side of the Card.' És nem tudom megtalálni a nagybácsikat sem, akik 40 évvel ezelőtt még írtak, és New Yorkban laktak, de most nem ott laknak, hanem valahol máshol, talán California városban. Megpróbálom elintézni, amit tudok, Gál Péter már hivatalból is sokat segít. Hatóság vagyok, szerelmi közvetítő, anyák és gyermekek felkutatója, legtöbbször azonban, és ez az egyetlen, amit tehetek, elveszet, idegen földön búsuló emberek vigasztalója. Egy-egy telefonhívás, levél sok esetben segít, és nagyon sokan vannak, akik időt, pénzt, fáradságot nem kímélve törik magukat, hogy segítsenek, de persze az alapvető bajon nem lehet segíteni: Nebraska nem ah Bakony vidéke. Csak befejezőül mondom – és ezért mindennap hálát mondok -- , hogy a bűnözési statisztikát az újak egyáltalán nem gyarapították, sőt legtöbbször tehetsége, szorgalma, munkatempója miatt közszeretnek örvend.

A sűrűn telegépzelt 7-oldalas levélben két oldalon az Amishokról, egy több ezer tagú német régi bevándorolt népcsoportról ír. Egészen rövidre, fogva, csak ízelítőül: ma is úgy öltözködnek, mint bevándorló őseik, a házukban a biblián kívül nincs könyv, angol lányt nem vesznek el, az öregek tanácsa könyörtelenül kítaszítja azt, aki idegen szokásokat vesz fel. Végtelenül szorgalmas földművelők, gazdagok.” Apu 1957. június 11-i levelében kikérdezi az amishokról, és azt írja: „Látva a megküldött Amish fényképet, csak azt a tanácsot tudom adni nekik, hogy hagyják már abba a beltenyésztést, mert csupa olyan degenerált típus keletkezik, mint amelyet a fénykép mutat. Lássák be, hogy az angolok – beleértve a magyarokat is – egész rendes emberek lehetnek. Más, hazai hírek: Rossz hír, hogy Keresztes Ili és férje, dr. Klimes Károly ideg orvos, egyetemi tanár *rajz* állandóan betegeskedik. Azt beszélnek, hogy Klimes súlyosan morfinista, és belevitte ebbe Ili is, pedig kitűnő orvos hírében áll, rengeteg paciense van.” Ehhez a levélhez én is csatlakozom, én is gratulálok a vizsgáihoz, és beszámolok az újabb János vitéz előadásról nálunk a kertben, *fénymásolt meghívó* és egy kétnyelvű Candide megjelenéséről: ez volt az első kézirat-előkészítésem, megküldöm neked.

Valószínűleg ezidőtájt esett meg ávósfogós-kalandunk. Egyik este anyuékhoz voltunk meghíva, és gyerekfektetés után átmentünk. Alig fogtunk a vacsorázáshoz, telefonál Dóra

nagymami: gyerünk gyorsan haza, egy ember járkal az utcán, be-beordít az ő ablakán, követeli, hogy engedje be, és éppen most lövöldözés hallatszik. Hanyatt-homlok rohantunk, és megláttunk az amúgy kihalt utcán egy férfit, aki járdán, fűben, mindenütt hajoldozva keresgél valamit. Gyorsan telefonáltunk a rendőrségre, hamar meg is jelentek, de azt láttuk, hogy ahelyett, hogy vasravernék, békésen beszélgetnek vele. Bennünket evett a kíváncsiság, lehasaltunk az erkélyen, onnan figyeltük, amint a rendőrök a mi emberünkkel együtt beülnek az autójukba és elhajtanak. Egyszerre a szomszéd elvadult telekről (ma gondosan ápolt játszótér) előkerül két nő, és megkérdezik minket: 'Maguk vitették el a férjemet -- ill. a fiamat?' Már vártuk, micsoda hajcihő lesz ebből és magyarázkodni akartunk, de ők hálálkodni kezdtek. Elmondták, hogy nemrégiben helyezték át a férfit a katonaságtól az ÁVÓ-hoz, és adtak nekik egy kis földszinti lakást a Gaál József utcában. A férje eltévesztette a házat, azért erőszakoskodott, majd hazament és ledőlt az ágyra. Amint magához tért, keresni kezdte a revolverét – amit az asszony óvatosságból eldugott. 'Egyetlen reményünk, hogy most kirugják az ÁVÓ-tól'—hajtogatta a két asszony. Így fogtunk mi ávóst

1957. június 22. Pityu haza, New Yorkból. Ismét 6 sűrűn gépelt oldal, ezt is erősen tömörítenem kell. Az eladott autó helyett vett egy alig használt, Matyi nevű scootert, nagyon boldog vele, ahol megáll, faggatják róla, a rendőrök is örömmel intenek neki, nem is beszélve a környékbeli gyerekekről, akik napszámban rajta táncolnak, felfedezték, hogyan lehet a leállított motort beindítani, úgy hogy kénytelen volt befizetni egy garázsba, ahol polcra állíthatja. Vett egy légkondicionálét, az elviselhetetlen forróság és párás levegő miatt. „Ilyenkor az ing az ember bőrére ragd, mintha szindetikonnal öntötték volna le, a ventilátor csak az ólmos meleget kavarja fel. A rendőrség állandó közelharcot folytat a gyerekekkel, akik megnyitják a tűzcsapokat és az utca közepén fürödnek a lezúduló vízben. Minthogy nyáron soha nincs New Yorknak elég vize, a tűzcsapok megnyitása egész utcákat hagy folyóvíz nélkül. Hogy mi folyik a szegénynegyedekben, azt látni kell. Az utca apraja-nagyja kint lebzsel, óriási a zaj, félmeztelen emberek üldögélnek az utcai tüzlétrákon, a hajdani úri házak oszlopos feljáróin fürtökben lóg a sok néger és portorikói, szól a gitár vagy a bendzsó, az utcán ugrál a millió gyerek. Minden éjszaka egy felvonás a Porgy and Bess operából (de kár, hogy hozzátok nem jutott el a Moszkvában járt csodálatos néger együttes). Egy ismerős magyar házaspárral üldögéltem éjfél felé, amikor velőtrázó sikoltozás a tüzlétrára hívott ki minket. Szemben a járdán két félmeztelen néger óriás ölte egymást, körülöttük mászás asszonyaik a hajukat tépve óbégattak. A hatalmasabb kicsavarta ellenfele kezéből a vasdorongot, az embert földhözvágta, majd rátaposott. Meghalt, gondoltuk, nem élhette túl a kétméteres dühöngő irtózatot rugásait. Alig végzett ellenfelével, amikor vészajtósló sikítással három asszony esett neki. Ezeket a hóna alá ragadta és felvitte a házba. Az ordítás, visítás, sikoltozás az egeket hasogatta, amikor a győztes visszatért az utcára és áldozata fölé hajolt. Nézi, él-e még, gondoltuk, de nem: felemelte, letörölgette arcáról a vért, aztán kezét fogták, megölelték egymást, és egymást átölelve mentek be a házba. Alig tüntek el, szirénázva megérkezett az első mentőautó, azután a második, a harmadik, a tizedik. Tizenkét autó állt az utcán, recsegték az autórádiók, vészajtóslóan forogtak vörös reflektoraik. A sok rendőr láttán a gyerekek mintha megbolondultak volna: ugráltak, visongtak, táncoltak, tapsoltak. Megvolt a szombat esti szórakozás. A rendőrök járták az emeleteket, nagy zajjal fogadták őket, a bűnösök nem lettek meg, az utca nem adja ki lakóit. Így védik az újonnan érkezett magyar házaspárt is, az asszony akár éjjel is nyugodtan mehet haza egyedül, nem nyúlnak hozzá, befogadták.

Két hónappal ezelőtt Amerikába látogatott Szaudi-Arábia rabszolgatartó és zsidógyűlölő királya. New York városa nem fogadta, egyetlen ember nem volt hajlandó megnézni a felvonulást, hiába könyörgött maga az elnök is, akinek politikai okokból szüksége volt a király barátságára. A polgármester sem fogadta a látogatót, az sem volt azonban buta.

Számtalan gyereke közül magával hozta az egyetlen, gyermekparalízisben megnyomorodottat, aki egész ittléte alatt csak egyszer nyitotta ki a száját, azt is azért, hogy amerikai kezelőorvosa kezébe harapjon. Ezzel megnyerte a nép szívét, ezer meg ezer ajándékot küldtek neki, meg leveleket számtalan amerikai kisgyerektől. Az utált király hősként távozott. Lassan megszeretem ezt az örült várost, Afrikát, Ázsiát és Amerikát egyszerre. Olvasom a New York Times-t, aminél jobban szerkesztett lap nincs a világon, hallgatom a rádiót, amelynek egyik adója csak klasszikus muzsikát ad, a másik csak Elvis Presleynek a lemezeit, megszerettem ír és zsidó rendőreit, olasz építőmukásait. Ismerem már a személtakarítókat, akik mind magánvállalkozók, utálok én is a postaszolgálatot, ami rossz, és ebben a hatalmas hangyabolyban az egyetlen állami vállalkozás.

1957. július 1. Apu beszámol Pityunak anyu betegségéről: elég hosszan van kórházban, mert az allergia megtámadott egyes idegeket és ideggyulladást okozott. Ennek tudhatók be az isiász-szerű tünetek. Most már minden baj nélkül járkál a kórház területén, de nem tud álldogálni, sem kemény széken ülni, mert akkor mindjárt jelentkeznek a fájdalmak. B-vitaminnal és alighanem kalciummal kezelik, állítólag e héten remélhetőleg rendbejön.

1957. július 25. Pityu, haza: „Megkezdődött az egyetem, hetenként négyszer járok szemináriumra, hatodmagammal, Wuorinen prof. vezetésével. Meglehetősen untatjuk egymást, hiszen mindenki más témával foglalkozik. Rám, akaratom ellenére, de engem egyénileg túlságosan érintő kérdést sóztak: a nyilaspárt történetét. Teljesen új terület, soha még erről komoly egyetemi írás nem jelent meg, legalábbis Nyugaton. Amennyire szabódtam kezdetben, annyira belelovagoltam magam az ügybe azóta, és éjjel-nappal a parlamenti jegyzőkönyveket és a korabeli lapokat bújom. A dokumentációs anyag szédületes, nem beszélve a számtalan memoárról, külföldi diplomaták beszámolóiról, és a sok koronatanuról, akik megneszelve érdeklődési körömet, most cikkeikkel, hozzászólásaikkal ostromolnak. Nincs a régi világnak egyetlen politikusa sem, aki ne úgy érezné, hogy ő az egyetlen, aki a kérdésre helyesen tudna rávilágítani. Mivel a disszertáció nem lehet több 150 oldalnál, már erősen körülhatároltam: a második világháború kitöréséig tárgyalom az eseményeket. Hitetlenkedve olvasom a borzalmas zagyvaságokat, amiket ezek az örültek írtak. Értelmes emberek, egyetemi tanárok képesek voltak ezt az ideológiát magukévá tenni, sőt kibővítetni. Mégis, ma már örülök a témának, nem kétséges, hogy meglehetősen érdeklődést fog kiváltani.

Apu erre augusztus 3.-i levelében válaszolt: „A Master disszertáció érdekes lehet, csak azt nem értem, miért választottad a második világháború előtti időket, hisz 1939-ig a nyilaspárt elég kisjelentőségű volt, és ami addig nálunk történt, az szerintem kizárólag német befolyásnak tudható be. Még semmi befolyásuk nem volt, sőt a kormányzat meglehetősen ellenszenvvel kísérte működésüket (persze elsősorban a hivatalos kormányzat.)”

Még folytatom Pityu leveléből egy újabb elragadó lányról szóló beszámolóját és beszélgetésüket az első randevún:

„Persze Budapestről kellett beszélnem. Van-e nektek autótok? Nincs. Akkor anyád hogyan megy bevásárolni? Villamoson. Az lehetetlen. Nem lehetetlen. Jaj de érdekes! — Vesztemre elmondtam, hogy gyerekkoromban még több volt a lovaskocsi, mint az autó. — De hiszen akkor apád biztosan lovon jár. Nem, nem jár lovon, hanem autóbuszon, de vidéken még sok szekeret látni. Jaj de érdekes!! Vajon anyád otthon süti-e a kenyeret? Nem, nem süti otthon, de a háború alatt néha sütött, mert a péknél nem volt elég kenyér. Jaj, de, stb. Mégt sokat vitatkoztunk, de aztán teljesen belezavarodtunk a sok megmagyarázhatatlan problémába.

1957. augusztus 12. „Hazaérkezésem a scooterrel a hagyományos szenzációt keltette. Összefutottak a srácok a 83. utcába, még a Riverside-ről is útnakindult néhány biciklista, hogy kellő áhitattal megcsodálja, hogyan állítom le a motort, hogyan zárom le – bánatukra – a kormányt, és próbálom kiráncigálni a 'kesztyűtartóba' gyömöszölt könyveimet. Ma meg sem vártam a 'Take me for a ride'-felszólítást, meginvitáltam az egyik gyereket egy kis körura. Medicsőült, és útközben közölte, hogy az apját, egy portást már beugratott egy scootervételbe, nem úgy, mint a barátja, aki erre a célra pénzt lopott a szüleitől és ezért válogatott büntetésekben részesült. Megálltunk, most kisebb gyerekek vetek körül, főleg nővéreké apró öccsükkel. 'A bácsi megállítja a motort', magyarázta az egyik anyahelyettes orrát túró kisöccsének. 'That's a mighty fine scooter, Mister', bólogatott elismerően egy hatéves szakértő.

szept. 15. Pityu lev.lap: sikerült eladnom a rajzaimat ??? Máshol meg a képeidről volt szó? Mi ez??? Pali képei? Hogyan kerültek ki??? [Pityu, 2010 majus: Talan Pali forradalmi metszeteirol van szo, amiket azonban nem adtam el, hiszen hosszu evekig az irodam falait diszittek]

1957. október 14. „Tegnap éjszaka felcsöngetett a telefon. Alabamából kerestek. Először Kendrickkel beszéltem, azután Jóskával (*ez Gida ??? Ha ő az, elküldjem neki. Pityu???* **Pityu, 2010 majus, Nem Gidarol van szo hanem egy Gera Jozsef nevu menekult egyetemistáról, akit egy Jack Kendrick nevu tortenesz volt tanarom vallalt magara, de aki rem szerencsetlen volt delen]** *Nem Gidarol)* végighallgatva panaszait. Kendrick a szokásos végtelenül udvarias modorában köntörfalazott és váltig hangoztatta, hogy meg van elégedve ösztöndíjas diákjával, Jóskával, akit számtalan jelentkező közül magam választottam ki, nehéz szívvel, mert tudtam, milyen felelősséget vállalok magamra, amikor egy 19 éves fiút leküldök a világ végére, hogy ott Csongrád után (???) megszokja a South életét. Jóska kosztot, kvártályt kap, zsebpénzt és természetesen Kendrick fedezi a tandíját a saját vagyonából négy éven át. 10 000 t ért ez az ajánlat, ennyiért, és két ember négy évig tartó összezárságáért kellett nekem erkölcsi felelősséget vállalnom. Mi volt a panasz? Lassan hámoztam ki annyit, hogy Jóska önféjű és makacs – ennyit én is tudtam. A krízis oka azonban sokkal komolyabb. Jóska nagy hibát követett el: beavatkozott a néger-kérdésbe. Alig melegegett meg kissé az egyetemen, alig ismerte meg nálánál lelkileg sokkal éretlenebb évfolyamtársait, amikor elsőként és határozottan kiállt a faji egyenlőség mellett. Több se kellett, hogy a kezdeti gyanakvás után teljesen kizárják a közösségből. Most hős és büszkén szenved, de szenved Kendrick is, aki a múltban már 'nigger lover' hírébe keveredett, és ezzel kitette magát annak, hogy csendben, de szívósan bojkottálják. Beszéljek én Jóskával, magyarázzam meg, hogy Amerika száz éve várja, hogy a déliek észre térjenek, ne próbálja ő két hét alatt megváltani a világot. Dehát dehogyis tudok én meggyőzni egy keményfejű tiszántúli ??? parasztgyereket. Szegény ügyis rossz állapotban van. Hiányzik az anyja, a barátai, a hazája, és most, úgy érezte, még én is ellene fordulok, pedig ő csak hű maradt az elveihez. Nem is tudom, örüljek vagy bosszankodjam, hogy ilyen bátor, egyenes fiú. Ajánlottam, legyen olyan, mint mi mind, a tapasztaltak: legyen megalkuvó. Csak ez a négerkérdés ne volna!”

1957. október 26. Pityunak írt lapon elmondom, hogy üvegtetőt csináltattunk az erkély fölé, készül a cserépkályha, és autógejzir lesz a fürdőszobában. Nagyon boldogok vagyunk, kezdünk civilizált életet élni. Már igazán ideje volt, addig a fürdőszobát jó esetben is csak hetenként egyszer fűtöttük be fával, de a melegvizet ott is, a mosogatóhoz is a tűzhelyen, fazékban melegítettük.

1957. november 29. Anyu kérésére részletesen leírja a szobáját, és az íróasztalán álló, a tanulásához, munkájához használt könyveket is. Ezek tehát: Országgh magyar-angol, angol-magyar szótár, a Foreign Affairs Quarterly legújabb száma, Webster's New Dictionary, az két-kötetes American Encyclopedia, Macartney új könyve, a History of Hungary 1929-1945 (erről levelezem 'Elemírrrel', tiltakozván egyes megállapítások ellen és tájékoztatást kérve más kérdésekben), World Almanac, Oxford French-English Dictionary, Taylor: Struggle for Mastery in Europe 1848-1918, Hayes: A Generation of Materialism 1871-1900 és Féja Géza: Viharsarok (ez utóbbi nem kézikönyvm de most nagy érdeklődéssel olvasom). Érdekes, hogy itt Amerikában nyílik először módom arra, hogy magyar könyvtárt alakítsak: Szekfü, Illyés, Grünwald Béla, Mocsáry, Szerb Antal, Erdei, Babits, Kosáry könyveit vásároltam meg a különböző magyar könyvkereskedésekben, ahol gyakorlatilag minden magyar könyv megrendelhető. Vesztemre az egyik kereskedőnek átadtam egy 100 tételből álló keresőlistát a nyilas 'irodalomról'. Azt hittem, vagy kettőt meg tud szerezni, ehelyett az egész gyűjteményt szállítani kívánja. Túlbugzságomban most több 100 t kell kifizetnem olyan könyvekért, mint Kolozsváry Borecsa Mihály művei, vagy Bosnyák Zoltán Talmud-magyarázatai. Gál Péter sajnos végleg elment vidékre, mint olajmérnök, nagyon sajnálom érte. Az új lakótárs Howard, egy amerikai barátom, hosszú éveken át kollégám, három és fél gyerek apja, ezért minden hétvégén elrepül Buffalo melletti házukba a családjához. Okos, csendes, nyugodt ember, aki a világot többször bejárta, Nepálban tigrisre vadászott, Burmában követségben dolgozott, Észak-Afrikában és Európában végigharcolta a háborút.

Írtam már, hogy képeimet most már másodszor értékesítettem? (???) Amikor először eladtam őket, a szerény vételár miatt kikötöttem az újabb eladás jogát. Most újabb száz ért sikerült eladnom őket egy folyóiratnak. Más: Jóska már jobban érzi magát Alabamában, remekül tanul, így hát nem vallok szégyent az én diákommal."

1957. december 13. Pityunak, én: „Megkaptad biztosan anyuék levelét, amelyben Fruzsza számára újabb Aureomicint kérünk. Úgy látjuk, nagyon jót tesz neki, végre szeptember óta most van először teljesen rendben 1-2 hete. Így most a családi hangulat is jobb, amihez hozzájárul, hogy elkészült a pompás cserépkályhánk, vettünk részletre egy használt mosógépet, szóval kezdünk civilizálódni. Pali címlap- és könyvillusztrációs megbízásai szaporodnak. Panka új életet kezdett az iskolában, sorra hozza az ötösöket (mert megszokhatatlan módon ez a legjobb jegy)*

*Az 1-es szovjet mintára változott ötössé, a forradalom után egy időre, a nép megnyugtatására, visszaváltoztatták eggyessé, de hamarosan, és máig is, az ötös a legjobb.

Mikuláskor a Corvinában gyerekünnepség volt, ők hárman magukkitalálta-betanulta bábjelenetet adtak elő, Pali állatfiguráival, egy láda mögül (Zsóka a láda elé állt, hogy lássa a közönséget). A siker frenetikus volt. Mindjárt itt a karácsony, boldog ünnepeket neked, 24-én délután gondolj arra, hogy most három nagyszemű kislány a Határőr utcában a karácsonyfa alatt énekel, és mindenki meg van hatva."

1957. december 14. „Szóval megint karácsony van, a tizedik nélkülük. Nehéz felfogni, hogy – legalábbis tudatosan – többet éltem már egyedül, mint Veletek. Azt hinné az ember, ahogy múlnak az évek, fokozatosan eltávolodunk egymástól. Dehogyan van így. Soha nem voltatok ilyen közel hozzám, soha nem gondoltam ilyen sokat Rátok."

1958

1958. január 7. New York. Pityu. „Láttatok már négereket rezgőcsárdást táncolni? Én láttam, húszat egyszerre, amint délcegen lépkedtek, jobbkezükkkel a ballábukat csapkodták, dobbantottak és azt énekelték hozzá, hogy 'A sárgalábú istenit az anyádnak!'. A lelkes

szerecsenek tánctanárok, és jelenleg a new-yorki népi táncfőiskola hallgatói, ahol a magyar táncok minden más népi tánc hátrányára a legnagyobbnépszerűségnek örvendenek. Tanítóik egyike R. Ágnes ??? (kérdezni Dienes Gidát), Évának nagy tisztelője, és azt hiszem, volt oktatója Turnay Alice iskolájában. Erről jut eszembe, hogy Alice is itt él Amerikában, akár Zalán Magdi, aki élvezzi az európai és portorikói kettős egyetemi tanársággal rendelkező férjjel és felnőtt lányaival az életet. Éváról nagy szeretettel beszélnek, ami azonban felháborít, az az, hogy rám mint öccsre senki nem emlékszik. Hát kinek vittem én sült gesztenyét szerelmem tanuságtételeképpen?” (Az ehhez tartozó történet: hétéves koromtól jártam az Alkotás utca 13-ba, Alice néni iskolájába, és még nem mehettem egyedül, a Fräuli elkísért és vitte a 4-éves Pityut is, aki minden alkalommal kért és kapott pénzt sült gesztenyére, de nem ette meg, hanem egyenként odagurította a tornázó—táncoló Magdi lába elé. Egyébként én ezt később egy kis elbeszélésben megírtam, és meg is jelent a ???-ban.)

„A disszertációt nagy lelkesedéssel írom, a tárgya kizárólag a nyilas párt története a háború kitörése előtt. Sűrűn levelezek a kortársakkal, köztük fantasztikus figurákkal is, akik fejükbe vették, hogy megtérítenek az eszmének, és ennek kapcsán sajnos nagyon sokat hazudnak, ai a munkámat jelentősen megnehezíti. Minden reményem megvan arra, hogy az egyetemet sikerül majd beugratnom a ’mű’ kiadásába (??? Megtörtént, ha igen, kérek adatokat, sőt a könyvet, ha nem akkor ezt a mondatot kihúzom. Pi ??? **Pityu, 2010 majus. A tanulmány megjekent Eugen Weber, szerk. *The European Right: A Historical Profile* című könyvben, California University Press, 1966. Nagy csoda volt hogy egy Master’s Essay megjelenhetett nyomtatásban**) Mindenesetre érdekes dolog dedikált fényképeket és kéziratokat kapni olyanoktól, akik valaha rendeletileg intézkedtek az elpusztításomról.”

1958. január 22. Anyu. „Tézised témája izgat, pláne hogy ezekkel a megkerült gonosztevőkkel levelezni is kell. Remélhetőleg soha az életben nem szerepelnek többet.

Zsóka (2 ½ éves!) ma azzal fogadott: ’Képzeld, a Fuzsának most van a születésnapja!’ Felolvass, fog egy könyvet, hangosan úgy halandzsázik, hogy egy színész is megirigyelhetné, fennakadás nélkül, mint a vízfolyás úgy darálja, aztán ’kész vagyok, kérek egy könyvjelzőt’—mondja. Fruzsika angyal, hetenként háromszor injekcióra visszük, mindent szó nélkül tűr. Pankával ez már nehezebb lenne, pedig milyen okos ez a kislány: gyorsabban jár az esze, mint Fruzsának, gyorsabban számol is, a némettanulás is könnyebben megy neki, a kiejtése remek. Fruzsika mindkettőjüknek az anyja, Panka is respektálja, szót fogad neki. Ma kapott Pali 2500 forintot könyvillusztrálásért, még fog kapni a borítóért. Boldogok, hogy talán befut ilyen irányban.”

Ugyanebben a levélben Apu. Deák Pali bácsiéknál nagy gond a lakáshelyzet. Jelenleg öten laknak két kicsi szobában, át kell járni egymáson, és ha megjön a második gyerek, még elképesztőbb lesz a helyzet, annál inkább, mert Péter feleségének, Évinek kiújult a tbc-je, a kisfiú nem alhat velük. Semmi kilátás arra, hogy másik lakást kapjanak. Palinak kis nyugalom kellene, 68 éves lesz, egész nap kiszolgáló segédként dolgozik egy üzletben, ráférne, hogy otthon békesség legyen, ez pedig lehetetlen, ha három nemzedék él összezsúfolva ilyen kis helyen.”

1958. február 4. Anyu. „Nagy volt nálunk az öröm a férfivilágban, de mi is velük örültünk, megjött a csomag a gyönyörű felöltőkkel és öltönyökkel. A világos öltöny remekül áll Palin, még mondják, hogy nem a ruha teszi az embert! rá se lehet ismerni. Apu a sötétkék köpenyt választotta, az öltönyből a barnát. Apu olyan elegáns a kékben, éppen a születésnapjára érkezett meg. Ezer köszönet. Uzsonnára itt volt az egész Veress-társaság és Ákoska. Remekül érezték magukat, a nyögdecselésig falták a szendvicseket. Tegnap kaptak félévi bizonyítványt, mind a ketten tiszta jelesek. Fruzsika tegnap eltörte a karját iskolába menet, az

iskola pedellusa vitte be az ambulanciára. Gipszbe tették, egyetlen vigasza, hogy nem kell dolgozatot írnia.

1958. február 11. Anyu. „Pityu a lábát törte, Fruzsza egy hete a karját. Azóta ügyesen megtanult balkézrel írni. Most a Gloria-ügy: „Sajnálom Gloriát, de még jobban sajnálnálak téged, ha rosszul nősülnél. Ami a hűséget illeti, legalább most az az érzésed legyen, hogy hű tudsz lenni hozzá, mert úgysem leszel hű, éppen úgy, mint a többi férfi. Benned mindig marad annyi józanság, hogy lásd és elnézd a hibáit, hisz valószínűleg benned is van hiba, még talán én is találnék, ha akarnék. Éva és Pali most elutazik két napra Pécsre, ezt az óriási luxust engedik meg maguknak, elmennek világot látni. Pali a Nőnapra gyufaskatulya-cimke tervezésre kapott rendelést, szerencse, hogy vannak, akik gyufadobozt gyűjtenek. *foto* El is fogadták mind az 5 tervét, kap érte 2000 ft-ot.

1958. március 2. Anyu. „Egészségileg jól vagyok, rettentően vigyázok magamra, nehogy megismétlődjék a fekély. Nehéz vigyázni, nem hajladozni, nem emelni, no és diétázni hozzá. Egyiket se nekem találták ki.” Apu hozzáír: „Éváék nagyon örülnek az autogejzinek és a gázkályhának, amit még múlt év őszén rendeltek meg a fürdőszobájukba (anyagilag te is hozzájárultál), és amit most üzembe helyeztek. Élvezik az állandóan rendelkezésre álló melegvizet és a végre meleg fürdőszobát. Mosógépet is vettek, háztartásuk kezd mechanizálódni.”

1958. március 7. (Pi, ki a Zsuzsi néni? Gálné? Kell ez??? Pityu: **Gal Peter nagynenje, Szucs Zsufika edesanyja, Szucs Janos volt nepfougyesz, kesobb ejszakai klub zongorista felesége anyo**) „Rendkívül meglepett, hogy Zsuzsi néniről írtok. Hiába volt minden titkolódzás? Nagyon örültem, hogy itt töltött majdnem egy hónapot, élveztem a társaságát és majdnem anyai gyöngédségét. Gál Péterrel meglátogattuk Domján József nagyszerű kiállítását a Fifth Avenuen. A látogatók alig tudtak hova lenni lelkesedésükben, a gyönyörű színek és a sok exotikusnak tűnő téma láttán. Fametszeteinek nagy része 100—150 os áron már a kiállításon elkelt. **A Corvina, az Abrams kiadóval közösen kiadott egy magyar és egy angol nyelvű albumot Domjánról, de mire ez megjelent, Domján és a felesége 'disszidált' Amerikába, a könyvet itthon bezúzták. Szerencsére nekem sikerült két példányt megmentem, magunknak és Domjánnak, aki jó barátunk volt. Egyik amerikai útunkon meglátogattuk őket és átadtuk a könyvet.*

1958. március 19. Anyu. „A mieink most épen kanyarósok, Fruzsika már túl van rajta, Panka még benne van, Zsóka úgy látszik lappangási időben. A napokban valamit mondtam neki, ami nem egyezett az ő felfogásával, és azt felelte: 'Mindjárt elájulok!' Hát én is majdnem elájultam.”

Apu hozzáír a levélhez: „Tegnap színházban voltunk, a Nemzetiben, egy horvát írónak igen érdekes darabját, a Glembay Ltd Co-t láttuk. Valódi osztrák-magyar tragédia az I. világháború előtti időből. Brillións a főszereplő, Várkonyi (emlékszel, az alattunk levő lakásban lakik, felesége Szemere Vera). Major Tamás gyenge közepes. Moziban is voltunk, megnéztünk egy Chevalier-filmet, Hét lánya volt. Igen mulatságos vígjáték, hét csinosabbnál csinosabb táncosnővel. Valósággal megrázó volt, amikor mind a heten fürdőruhában ágáltak, amikor is a fürdőruhácska a köldök alatt 10 centivel kezdődött és 12 ½ centivel végződött. A meglepő az, hogy Pali mutatott egy nemrég felfedezett kb 2000 éves római mozaikról készített reprodukciót egy római fürdőben súlyzókkal tornázó nőről, aki teljesen ontosan olyan nadrágocskába és melltartócskába volt öltözve, illetve vetkőzve, mint a fentemlített nőcskék. Nincsen új a nap alatt.”

1958. április 15. Pityu haza: „Ma van az adófizetési nap, amikor millió és millió ember kalkulál, adóügyi tájékoztatókban lapozgat, hogy ürügyet találjon adójának csökkentésére. Én hiába tanácskoztam a legravaszabb szakember barátaimmal, nem tudtam összehozni még annyit sem, amennyit az adóhivatal a maga jószántából amúgyis elenged a lustáknak, tehetetleneknek és a tisztességeseknek. „Következik részletes kimutatás arról, hogy a mire ment el a múlt év 6800 ja.

„Azt hiszem, időközben megvolt Kari (unokatestvérünk, ifj. Deák Károly) esküvője, de hogy kit vett el, nem tudom. Vigasztalásomra szolgál, Gida (Kari testvére), aki a napokban nálam járt, útban Detroit felé, szintén nem tudott többet. Mit szóltok, milyen tehetséges Gida? Remekül megállja a helyét. Ilyen szép, sima karrierről még nem is hallottam. Büszkék lehetünk rá. (Deák Gedeon unokatestvérünk 1956-ban ment el Budapestről, kint vegyész-mérnök lett, a Du Pont gyárban dolgozott)

Megint olvasási düh vett rajtam erőt. Kétségbeejt, hogy olyan tudatlan vagyok fizikában, csillagászatban, biológiában. Most ilyen könyveket is bújok, és új világot fedezek fel. Nem tudom még, mire viszem az életben, de mindent meg fogok tenni azért, hogy tudtom nélkül ne történjenek érdekes dolgok a világban. Jogom van tudni, hogy mit láttak a felfedezők a Déli sarkon, vagy mik a legújabb nyelvészeti kutatások eredményei az ural-altáji népekkel kapcsolatban. Megismerkedtem egy Carl Menges nevű Columbia tanárral, órákon át hallgatom, amikor kulturtörténetről és nyelvészetről beszél (30 nyelvet tud), ma a finn-ugor nyelvek legnagyobb angol szakértője, számomra megszegyenítő módon a jászok, kúnok vagy a palócok nyelvét boncolgatja. Na most meg a Hold-utazás. A legutolsó képes folyóirat is hatalmas cikket közöl a világuir-utazástól a legújabb fényelméletig. Hát lehet mindezzel nem törődni, nem izgulni, nem álmodozni csodálatos világunkról?”

1958. április 28. Anyu. „Sajnálak az undok tézisért, a téma is undok, hát még átírni! Tegnap kirándulni volt az egész család a Remetevölgyben, Zsóka kávéskanállal napszámba hordta a patakából a vizet, az ibolyákat megöntözni, közben fejével előre belepottyant a 'katak'-ba. Büszke volt, hogy nem sírt, pedig 'katakos' lett a ruhája.”

Apu: „Újra megnő éveid száma eggyel. Ilyenkor az ember elábrándozik múlton és jövőn. A múlttól magad is irod, boldog vagy, hogy mindig azt csinálhattad, amit szerettél. Maradjon így a jövőben, de mi megtetézzük egy kívánsággal, azzal, hogy egyszer te is résztvehess családi körünkben, akár mint vendég, vagy ha ez lehetetlen, találkozhatunk valahol a világban. Anyagi helyzetünk: nyugdíjamból és néha valami mellékkeresetemből meg tudunk élni, semmit sem kellett még eladnunk. Vannak néha váratlan bevételek is, így most 1600,- firt-ot kapunk a filmgyártól, mert kölcsönadtuk a zöld biedermeier garnitúrát (*most a könyvesszobában*), a két nagy bársony fotelt (*a Mese utcában*) és a rekamiénkat, két hétre, filmforgatáshoz. Pali fizetését felemelték 400 firt-tal, és nagyon szép könyvillusztrációs megbízást kapott (4000,- firt).” A levél alján, apu kézírása: „U.i. nyomdazárlat után: legutóbbi lelkifröccs-ízű levelemnek a disszertációra vonatkozó részét visszavonom. Igazad van, ha kedved szerint végzed a munkádat. Az első részt azonban fenntartom. Utolsó levelünk azért késett olyan sokáig, mert ízelítőt akartam adni, mi az, ha hetekig nem jön hír.”

1958. május 1. Én, Pityunak: „Képzeld, végre lett egy hobbim a gyerekeken kívül is: a kert. Minden hétvégét, sőt a hétköznap estéket is kertészkedéssel töltöm, de van is látszatja: 1. a kert már nem dzsungel, 2. a kezem botrányos. Legsorgalmasabb segítségem persze Zsóka, aki nagy ügybuzgalommal ás, gereblyéz és főleg locsol. (Csak megjegyzem, hogy minden gyerek csak addig segít boldogan, amíg a munkája nem sokat ér.) Múlt héten voltam szülői értekezleten és élveztem, hogy agyon dicsérték a tanítónénik a két iskolást.

1958. május. Apu áprilisban írt, de csak később elküldött levele: „Ezt a levelet Anyu tudta nélkül írtam még a múlt hónapban, de meggondoltam magam és nem küldtem el. Most azonban, hogy megint 5 hete nincs hírünk, elküldöm. Tudom, hogy nincs jogom beleszólni az életedbe, hisz 22 éves korod óta a magad lábán állsz, és pedig elég keményen, tehát remélhető, hogy a jövőben sem lesz semmi hiba, és azt is tudom, hogy kéretlen tanácsot adni hálátlan és eredménytelen mesterség, és végül azt is, hogy én más szemmel nézem a világot, mint te ott az új világban. Mégis meg szeretném mondani, mi az, ami utolsó leveledben mindkettőnket megdöbbentett. Az t.i. hogy mindenre ráérsz, pezsgős búcsúztató, kiállítások, sörözés, ale-zás, színház, kirándulás, csak nekünk írni nem. Helyette kényelmesebb egyszer két hónapban megereszteni egy levelet. Anyu folyton azzal rágja magát, hogy haragszol ránk, mert annakidején semmibevertük hívó szavadat. Azt hiszem, ma már világos, hogy helyesen tettük, öreg fákat nem lehet átültetni. Vagy talán arról van szó, ami miatt Margittal kapcsolatban írtam neked ??? Erre nem is utaltál a válaszban. Keine Antwort ist auch eine Antwort??? A másik, ami megdöbbentett, hogy a tavaly őszi betervezett tézis még mindig nincs kész. Tudom, hogy sok a dolgod és kötelezettséged, de azt is tudom, hogy az ilyesmit csak kemény elhatározottsággal lehet sikerre vinni, úgy, hogy le kell mondani alvásról, aléről ???, nőkről és szórakozásról. Műegyetemista koromban hónapokig, sőt félévig napról napra, kora reggeltől éjfélig megállás nélkül tanultam, rajzoltam, csak hogy a minimális 8 félév alatt megszerezsem az oklevelet és örömet szerezzek a szüleimnek. Sikerült: 120 évfolyamtársam közül heten voltunk, akik a negyedik év végén mérnökök lettünk. Tudom, hogy könnyebb volt a dolgom, mert a kenyerem biztosítva volt, dolgoznom nem kellett. De szép volna, ha a mi kedvünkért te is beleköpnél a markodba, és megmutatnád, mit tudsz. Ne bántódj meg ezért a levélért, vedd annak, aminek szántam, az akaratot és kemény elhatározást elősegítő eszköznek.”

1958. május. A II. gyereknaplóból: „Anyák napján verssel köszöntött a két nagy. Utánuk a két és féleves Zsóka is elémáll, és ugyanazzal az iskolás hangszállal, komoly pofával hosszú verset mond. Rímel, ütemes, de nem értem. Kiderül, hogy tiszta halandzsa, plágium.

1958. május 16. Pityu a hazaiaknak: „, Most elmondom röviden a tézis elfogadtatásának drámai történetét. Végre-valahára, sok ellanyhulás és kedvvesztés után, összeállítottam az anyagot, amit a tanár addig teljes egészében nem látott. Jellemző rám, hogy egy félévig nem néztem utána a beadási határidőnek, és ápr. utolsó napjaiban ébredtem annak tudatára, hogy csak két hetem maradt. Apu szigorú és jól megérdemelt levélbeli intése éppen a legjobbkor érkezett, vérig sértve és lelkem mélyén szégyenkezve láttam munkához. Május 8. körül telefonon értesítettek, hogy művem megvizsgálták, stílushibákon kívül egyetlen bíráló megjegyzést sem formált meg a tanári bizottság. Maradt három napom a szöveg hivatalos előírás szerinti lemásoltatására. Két gépirónó (az egyik önkéntes alapon) éjt nappá téve kopácsoló IBM Executive villanygépeken, míg én a papírt hordtam, kapirgáltam, krétáztam és Webster szótárakkal hadonászva közelharcot vívtam egy-egy vessző dolgában. A történelmi department vezetője személyesen tanulmányozta át a végső változatot, és csak akkor halványodtam el, amikor a címoldalon egy súlyos hibát fedezett fel. Radirozásról szó sem lehetett, a scooteren száguldtam el az egyik gépirónó munkahelyéig. Egy órával zárás előtt érkeztem vissza és végre megkaptam a boldogító igent. Ekkor derült ki, hogy én szerencsétlen elfelejtettem kitölteni egy jelentkezési kérdőívet, amelynek beadási határidejét március 1-ben szabták meg. A professzor személyesen telefonált a Registrárnak titulált questornak, majd több más tisztviselelőnek, hangsúlyozva, hogy Mr Deák egy kicsit kelekótya, de kiváló történész, ezért személyes tekintélye súlyával követeli, hogy ez egyszer tegyenek kivételt és fogadják el. Hosszas morgás után elővették a dossziémat és kijelöltek egy írnot arra, hogy a következő napokban csak az én ügyemmel foglalkozzék. Így végre leadhattam, és aláírtam egy nyilatkozatot, hogy semmiféle követelést nem támasztok az egyetemmel szemben, ha

művemből valami kereskedelmi haszon származna. Erre kíváncsi vagyok, de jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy nevem ezentúl minden egyetemi és közkönyvtár katalógusában szerepelni fog – sajnos csak a mikrofilmek listáján, és ki olvas mikrofilmet?

Érdekes adatok: a Columbia egyetem hallgatóinak száma 27 000, évi költségvetése 26 millió \$, tanárainak száma kb. 2000. A történész tanárok: 19 full prof., 5 associate, 1 assistant és 18 instructor. Évenként 2200 diák kap ösztöndíjat. A főkönyvtár könyveinek száma több mint 2 millió. A Columbia ú.n. főegyetem, ezért a graduate studentek száma nagyobb, mint az undergraduate-eké, akiknek nagy része bennlakó: a fiúk a Columbia College-ben, a lányok a Barnard-ban. Az Államokban kb. 7500 hivatásos történész működik, legnagyobb részük egyetemi tanár. A hivatalos történész egyesület az American Historical Association, amelynek én is tagja vagyok. 86 történelmi folyóirat jelenik meg. A tanárok többsége többé-kevésbé – komoly tudományos munkát is folytat. A legrosszabb üzlet a komoly szakkönyvek írása. A történész, ha pénzre van szüksége, Lincolnról ír életrajzot (több száz könyv foglalkozik az életével). Ma már egy-két európai történelemmel foglalkozó könyv is a bestsellerek közt szerepel, de a legtöbb az amerikai történelemmel foglalkozik, bár súlyos témahiánnyal küzdenek. Meg kell gondolni, hogy nem pusztult el egyetlen könyvtár vagy levéltár sem, kezdettől fogva mindent gondosan feljegyeztek, tehát mindent meg is írtak. Nincs ismeretlen korszak, mégis az amerikai történelmen dolgoznak a legtöbben. Az ok: a téma hallatlan népszerűsége, és a diákok elképesztő nyelvnemtudása. Nem kell aggódni: amíg a diákok száma ilyen hihetetlen ütemben növekszik, és a közönség falja a történelemkönyveket, senki nem marad munka nélkül.”

1968. május 8. Pali nekem haza, New Yorkból: „Az események drámai gyorsasággal követik egymást, hol van, hol nincs kiállítás. Most éppen nincs. Szegény Gloria rengeteg futkosott, hogy az egyetemi helyiség helyett másikat találjon, de nem megy. A diákság meg van örülve. (Az előbb telefonált Bíró Livia, és mesélte, hogy Párizsban még cifrább a dolog, utcai harcok vannak.) Egy darabig úgy látszott, hogy a Barnard College leányintézetben lesz, de a lányok is csatlakoztak a diáksztrájkhoz, 'picket'-elik az épületet és senki sem engednek be. Raul bácsiék jóvoltából – akik örült kedvesek voltak – láttam legalább Princetont *beírni, kik ők???*
Pityu: Fogalmam incs.

1968. június. Pityu a vadnyugati útról, „Útunkon az első legfontosabb feladat a volt a Pike csúcs megmászása. Amikor Zebulon Pike hadnagy az 1800-as évek legelején először látta meg a csúcst, kijelentette, hogy ezt a hegyet ember nem mássza meg. Ma széles autót és fogaskerekű vasút vezet fel a 4600 méteres csúcsra. Ilyesmi szóba se jöhetett, de hogyan cipeljem fel szegény kis B.-t gyalog a sziklán. Mentőangyalként jött a hirdetés, ami a csúcsnak 'burro'-háton meglátogatására invitált. Két napig gyalog jártuk a hegyeket, aztán elfogadtuk az ajánlatot, és elindultunk a völgyben fekvő istállóból a hegyi tábor felé. Nekem, mint férfinak, egy öszvér, B.-nek egy Bluebell névre hallgató szamár jutott. Első benyomásaink: a nyereg kemény, az ösvények keskenyek, a tucat szamár kétségbeesett igyekezettel próbál egymás mellett menni. Tülekedés, sikongatás, porfelhő, a vezetőnk kurjongatása. 3600 méter magasan, fenyőerdőkkel körbevett táborban pompás vacsora várt. A házigazda és családja tömte belénk az ételt, aztán cowboy-nóták éneklése közben jelölteket rekrutált a másnapi hegymászásra. Csak mi ketten tartottunk ki elhatározásunk mellett, a többiek a napozás és fürdés mellett döntöttek. Három óra alvás után felráztak, és elindultunk egy 16-éves vezetővel. Az állatok tudják az utat, a lovasuknak csak az a teendője, hogy megakadályozzák őket a menetközben legelésben. De nincs ez a hatalom, ami az öszvért visszatartaná attól, hogy az útról kissé félrelépve, hosszú nyakát a mélység felé nyújtva, a legfinomabb füvek felé ne kapjon. Ki állítja, hogy a burro (a vad hegyi szamár) soha nem botlik meg? Olyanokat botlottak, különösen lefelé, hogy majd leveszekedtünk a több ezer

méteres mélységbe. Két órai mászás után, 4000 méter magasságban, a fenyők mind kopaszon, hófehérre mosva meredeztek. Később megtudtuk, hogy leégett, az indiánok gyújtották fel, hogy a szarvasokat, hegyi juhokat a magaslatról a csapdáikba hajtsák. Az iszonyú sziklák közt Forgószél megunt a mászást. 15 éves, öreg öszvér volt, egy lépést sem akart többet tenni. Utasításra rugtam szegényt, a fenekét vertem, a fülébe sugdostam biztató jelszavakat, meg se moccan. Úgyis elegendő volt a nadrágoptatásból, attól kezdve gyalog tettük meg az utat, én és Forgószél; fárasztó volt, mert őt rángatni kellett. Felértünk a csúcsra, kétségbeesetten tapasztaltuk, hogy a fenséges csúcs inkább vasúti rendezőpályaudvarra hasonlít, mint havas hegycsúcsra. Hamar ott is hagytuk, és a szájtátiak csodálatára, nagy hujjogások közben leereszkedtünk a szakadékos lejtőn. Tekintve hogy a csúcsról távcsővel figyeltek bennünket, nem mehettünk szégyenszemre gyalog, hanem túrtuk, hogy a szamarak féltesttel – mi egész testünkkel – a szakadék felett lógva keressék az utat. Nagysokára megláttuk a magasból a táborn. Az öszvérek is tudomást szereztek a reményteli pillanatról, és az addigi kocogás helyett vad vágtaiba fogtak. A nyeregben felállva vágtaztunk lefelé a köves úton, az állatokat már csak nyugtatni lehetett, lefékezni nem. Szegény B. hangja nevetésből sírásba csapott át, én is úgy éreztem, kirázzák a lelkemet. Állataink bevágtattak az istállóba, minket házigazdáink nagy hejehuja közt betámogattak a győzteseknek járó fejedelmi reggelihez: rekordidő alatt tettük meg az utat.”

Ezután beszámol az utazás folytatásáról: Colorado Springs, csúf amerikai város, környékén nyugdíjas texasi milliomosok nyaralói. A hegyekben kőkorszakbeli indián barlanglakások, szakadékok, a Hét vízesés nevű canyon, ami nem annyira a természet, mint inkább a kereskedői zsenialitás csodája. A keskeny völgyben égremeredő sziklák között kanyarog a betonút, rejtett hangszórókból vallásos és slágerzene orgonahangjai töltik meg az űrt, a vízesés alatt valódi indiánok, nylon ruhában, tollakkal a fejükön vad haditáncot járnak, a cafeteriában hamburger. A sziklára lift viszi fel a látogatót, a szomszédban cowboyok mutatják be idomított vadló-meglovagolási tudományukat. Mindez a völgy tulajdonosának állítása szerint a természet iránti áhítat növelése céljából, 3 ért valóságos mecse.

Elmenekültek a Rocky Mountains National Park felé. Valaha Theodore Roosevelt elnök ötlete volt, hogy Amerika legszebb vidékeit nemzeti park formájában meg kell menteni. A nemzeti parkokban tilos a reklám, a magánüzlet, az erdőirtás, a vadászat. Egy hétig gyalogoltak, lovagoltak a parkban, és csak egy kis részét járták be. Deszkakunyhóban laktak, esténként hallgatták a mormoták füttykoncertjét, figyelték a szarvasokat. B. szorgalmasan és nagy türelemmel követte végtelen vándorlásain. „Colorado nem csak az idegenforgalomra épít, legfontosabb a bányászat, és ha valahol értékes ércre, esetleg urániumra akadnak, habozás nélkül feltúrják akár a főteret is, és a turistákat felváltják a szerencsevadászok. Romantikus szakállal, lóháton vagy autóban, a legtöbb ma már egy vállalat megbízásából kutat. A kincskereső idők emlékeit mindenfelé látni, a kimerült aranybányák táján ’ghost-townok’, szellemvárosok, ahol már csak néhány öregember tengődik. Lementünk egy aranybányába, kalapácsot adtak a kezünkbe, annyi ércet törhettünk a sziklából, amennyit akartunk. Haza is hoztam egy kis aranyat, megér vagy egy ezred centet. Ötven évvel ezelőtt tömegével importálták ide a lengyel, magyar, német bányászokat, embertelen körülmények között dolgoztak, a spekulátorok gyorsan akartak meggazdagodni. Ma a vasútvonalat benőtte a fű, az aranybecslő-hivatalok helyén képes levelezőlapokat árulnak. Az egyik öreg épület a Hotel Imperial, öreg pincérek frakkban szolgálnak fel – a coloradói vadnyugat kellős közepén – wiener sniclit, gyönyörű porcellántányérokon. A leghitelesebb bécsi ferenc józsefi hangulat, régi bútorok, képek, stefánia torta, a díszteremben évek óta ugyanazt a melodramát adják, nagyszerű színészekkel, zongorakísérettel, és a közönség ma is sírva-nevetve figyeli, hogyan találja meg az anya elveszettnek hitt fiát, és hogyan vezeti az oltár elé a déltengeri szigeten megmentett aráját.

Közben keresztapa lettem egy unitárius templomban, ahol az amerikai lelkésszel Dávid Ferencről beszélgettünk, fűrödtünk elegáns hotelek uszodájában, figyeltük a gazdagokat, ahogyan rejtett hangszórók jazzmuzikájára golfoztak, jártuk a hegyeket, és amikor a pénzünk elfogyott, hazautaztunk.”

1958. szeptember 9. Anyu Pityunak: „Ebben a pillanatban jött a lapod egy fenyvesekkel keretezett gyönyörű tórol. A postás már a kertből kiabált fel: 'Pityutól jött egy lap!' Remek idea volt, így tölteni a szabadságot! Zsóka holnaptól jár óvodába a Bíró utcába, és olyan boldog, csak úgy ragyog és olyan büszke, mintha egyetemre iratták volna be.” Hát nem sokáig tartott ez a boldogsága, néhány nap múlva én is beültem figyelni, mi baja, és hamarosan ki kellett vennünk, annyit bőgött, nem akart menni.

1958. szeptember 17. Apu Pityunak: Lelkesen részletezi a coloradói útibeszámolót, kíváncsiskodik -- mint írja, irigykedve --, ki a B., és felemlegeti 1942-es erdélyi túránkat: 'életem legszebb túrája volt, és sajnos úgy néz ki, hogy marad is'. Az öszvér-kalandhoz régebbi emléket kapcsol: „Gyerekkorunkban, amikor szokás szerint a Szőlőhegyen nyaraltunk, kaptunk egy kis számárfogatot, egy Bunkó nevű számárral (érdekes, mennyire hasonlít a buróhoz). Mi ápoltuk, hajtottuk, és ez alkalmat adott, hogy a szamaraknak a kötelességteljesítésről alkotott nézeteit alaposan kiismerjük. Ezen a kis fogaton jártunk be a városba, majdnem naponként, uszodába. Nem is volt vele semmi baj, hacsak pechünkre nem értünk olyan aszfaltrészre, amely frissen volt öntözve, mert az ilyenre rálépés ellenkezett Bunkó erkölcsi felfogásával, kénytelenek voltunk megfordulni és más úton megkísérelni célunk elérését, mert inkább agyonverette volna magát, de a nedves aszfalra nem lépett.”

1958. október 3. Gloria levele New Yorkból, Pityu fordítása (az eredeti is mellette van): „Az utóbbi néhány hónapban nagyon jól megismertem Istvánt. Sokat beszélgettünk, sokat sétáltunk és sok kis csatát vívtunk. Ez persze elgondolkoztat azon, hogy az élet hogyan választja szét a legösszetartóbb családokat és köt össze teljesen idegeneket. Istvánt ismerni természetesen annyi, mint Önöket is ismerni egy kicsit – Aput, Anyut, Évát és mind a többieket, akik elválaszthatatlanul hozzátartoznak a boldogságához és a gondolataihoz. Élénken elképzelem, hogyan néznek ki, és egy kicsit azt is, hogyan gondolkodnak. Sok mindent tudok Budapestről és kétségtelenül sokat a magyar charme-ről. István azt mondja, mindig nagy érdeklődéssel hallanak Amerikáról. Emlékszem, amikor Delaware-ban barátoknál jártunk, rögtön elkezdte megfogalmazni magában, hogyan fogja megírni levélben a déli államok hagyományait. Azt hiszem, a változatosság kedvéért szívesen hallanának valamit magáról D.I.-ről is. Vajjon valaha is megírta-e, hogy hízik-e, vagy hogy kezd kicsit kopaszodni? Hogy érettségét tükrözi járásának nagyobb határozottsága? Minden lány csinosnak tartja Istvánt. Igaz is, hogy nagyon magas és karsu, hogy lebilincselő mosolya van és óriási faun-szeme. Igaz az is, hogy raffinált magabiztosság van benne, pedig kerek és egészséges az arca, mint egy 12-éves énekes fiúnak. Az is igaz, hogy derékbősége nem növekszik. El tudja kápráztatni a lányokat, mert tovább tud úszni a legviharosabb hullámok között, mint bárki más, és fáradhatatlanul, órákon át mássza a hegyeket. További vonzereje folyékony angolsága, amelyben leheletnyi magyar akcentus érződik. Még nem érkeztem el vonzó tulajdonságainak végéhez. Annyit tud történelemből, hogy néha azt hiszem, titokban már le is tette a Ph.D-t. Csodálatosan olvasott, intellektuális kíváncsisága kiterjed mindenre, a mormonok amerikai vándorlásától a csimpánzok életmódjáig. Amikor az Állatkertben jártunk, az ismereteknek valóságos kútfeje volt. Tudom, hogy ez kissé túlzottnak hangzik, de történetesen igaz. Nagyon fogékony minden élmény iránt, de néhány amerikai szokásunk kétségbeejt. Mi pedig éppen a felháborodása csúcspontján szeretjük hallani a beszédjét. Ilyenkor a nyelve valami mulatságos dolgot mível a V-hanggal, amin órákig tudunk kuncogni.

Dacosan kimond egy szót, mint például 'convince', és ez valahogy úgy hangzik, hogy 'conwince', ami végtelenül kedves. De amikor ír, akkor nincs magyar akcentus, sajnos. Kitűnő az irodalmi stílusa, egyrészt, mert angolsága annyira folyékony, másrészt, mert olyan jól tudja összefoglalni gondolatait. Keményen dolgozik és nagyon becsületesen gondolkodik. A kollégái csodálják és szeretik, mert igen nagy rokonszenv és megértés lappang magyar szívének mélyén. És csodálják, mert olyan intellektuális rátartóság van benne, amely szemmel láthatólag jogos. Természetesen lehetetlenül makacs, túl kritikus és igényes. Egy kis történet. Olvastam egy fordítását egy szokatlanul nehéz szövegből. Valahol egy olyan kifejezést használt, ami a magyarban nyilván nagyon érzékletes, de a fordításban minden színét elvesztette. Elmondtam, hogy ezt a mondatot újra kell írni, mert angolul semmi ereje nincs. Ő kötötte az ebet a karóhoz, hogy van. A végtelenségig vitatkoztunk ezen az egy mondaton, ő azzal hengegett, hogy a magyarban legalább 15 szinonímája van, az angol nyelv igazán nyomorúságos, ha nem tudok felmutatni legalább egy félig ilyen jó kifejezést. Nem mondom meg, ki nyerte a csatát, de István titokban meg van győződve róla, hogy az angol nyelvűek mind egy boldogtalan fajhoz tartoznak, amely kénytelen a magyar szólásmondások gazdagsága nélkül átvészalni az életét. Mostanában örökké a könyvtárban ül és tanul. A doktorátus megszerzése fáradságos dolog, és ő nagyon komolyan veszi a dolgait. Időnként eljön ebédelni velem és a szobatársnőmmel. Gyakran megyünk színházba, bár István kevésbé lelkesedik érte, mint mi. Nyáron szívesebben úszik, teniszeznek, vagy sétál fáradhatatlanul, vagy Vespaján száguldozza be a várost. Szeretném, ha tudnák, hogy sohasem vesztették el a fiukat, nagyon közel van Önökhöz, talán közelebb, mint amikor együtt voltak. Dédelgeti a leveleiket, melegséggel és lelkesedéssel mesél a leveleikből. Isten egyik csodája, hogy semmiféle akadály a világon nem tudja elszakítani az ilyen mély családi ragaszkodást. Gloria Alfano

1958. október 23. Anyu. „Megkaptuk a gyönyörű fényképet. Nem tudom, csak gondolom, hogy Gloria a gyönyörű nő középen, bár a mellett ülő is igen szép. Persze nagyokat mulatunk Apun, aki arra építette ferde feltevését, hogy B. nem lehet G.Pityu???ha tényleg Gloria, kérek fénymsolatot a képről. A lány szép, kedves a mosolygása, olyan bájos és kedves, mint a levele, ami igen okos, mélyérzésű és gondolkodású nő írása. Ha így van, és elhatározta magad, gondolom neked is rosszul esik, hogy nem mutathatod meg őt nekünk és nem beszélgethettünk róla előre.”

Ugyanaznap, én, Pityunak: Lelkesen megköszönöm a ruhákat, tiszta szerencse, hogy nem fértek rám, így könnyű szívvel eladtam és a gyerekek kapnak a pénzből cipőt meg tréningruhát. Sajnos Pali nem szereti az új munkahelyét *Világgazd?? vagy Napi V.???* unja, fásztja, semmi előrehaladási lehetősége, ambíciója sincs. Ez magában nem volna baj, hiszen mikor kikerült a régiből, még örültünk, hogy most megvan a lökés, áttérhet teljesen a festésre. Azóta azonban nagy változások történtek, ez a pálya ismét úgy el van zárva előle, mint 8 évvel ezelőtt volt. Ez persze anyagilag is súlyosan érint, mert két évig lényegesen könnyebben éltünk. Még soha ilyen rosszkedvűnek, kishitűnek nem láttam, és ez nagyon izgat, hiszen tudod, mennyire szeretem. Nehéz évünk volt, sok gyerekbetegséggel. Fruzsina sincs rendben, rendszeren jár iskolába, tornázik, jókedvű, de azért minden nap van 1-2 kisebb rohama: nehéz légzés, éjszakai köhögés. Volt 1 skarlát, 2 bárányhimlő, 3 kanyaró, 1 lábtörés, 1 mumsz, egy sor torokgyulladás és szüntelen asztma, ami meglehetősen kikészített engem, pedig mindig büszke voltam arra, hogy Körösnagyharsányon kívül sosincs semmi bajunk, és minden körülmények közt boldog vagyok. A kicsi távrolról se olyan eszes, mint a nagyok voltak az ő korában, de változatlanul elragadó, vidám, és roppant anyás. Példa: fekszik betegen és behív a szobába, megkérdezi, hogy sajnálom-e. Mikor biztosítom erről, felderül a képe: 'Gondoltam, gondoltam...' Estéknként tízszer megkérdezi, hogy szeretem-e, mert ő nagyon. Képzeltetted, hogy tócsává olvadok.

1958. november 11. New York. „Ma szeminárium után Clough nevű gazdaságtörténész barátom megkérdezte, hogy nem akarok-e jövő ősszel Arkansasban egy college-ben tanítani. Doktorátusomra hivatkozva elhárítottam az ajánlatot, mert gondolni sem merek az arkansasi 'backwoods' lehangoló körülményeire. 'Well, anyway, you will be in the market in one or two years' – mondta tanárom. Miféle marketen? Az egyetemi tanári piacon: eladó egy jövőre egyetemi tanár. Glóriának azonnyomban elmondtam az álláslehetőséget. Meglepetésemre nem is tiltakozott nagyon hevesen. Nála önfeláldozóbb teremtéssel még nem találkoztam. De hát még nem is olyan biztos, hogy velem jönne arkansasi számkivetésembe. Különben se vágjunk a történet elébe.

Szóval Gloria. Rövid személyleírás: korom fekete hajú, korom fekete szemű, igen kicsi (Anyuval lehet egymagasságú), velem egykorú, nagyon kedves, nagyon bájos teremtés. Olasz származású, amit a neve is mutat, Amerikában hat, Olaszországban még egy testvérrel bír, kifogástalan kiejtéssel, de közepesen beszél olaszul, és ugyanolyan kifogástalan kiejtéssel, de jól beszél franciául. Szülei meghaltak, így apjáról csak nagybajuszos fényképét ismerem. Anyja szép és fiatalos lehetett. Gloria valaha egy zárdában volt bennlakó, aminek eredménye nem vallásosságban, hanem finom, jó modorában és humanista műveltségében jelentkezik. A college elvégzése után (filozófiában nagydíjat kapott, így a kékharisnyaság kérdésében Apu okvetlenül megnyerte a fogadást) diplomáciai szolgálatba lépett, amit úgy kell érteni, hogy titkárnő volt Belgrádban, Párizsban és Trinidad szigetén. A külügyi szolgálatot azért hagyta ott, mert megunta a cigányéletet. Ezt úgy kell érteni, hogy elhatározta, férjhez megy. Fél évvel ezelőtt ismerkedtem meg vele kollégaként, de a megismerés nem jelentett egyben szerelmet is. Meglehetősen érdektelennek tartottam, tulságosan öntudatosnak és elviselhetetlenül kékharisnyának. Azóta kedvessége, bája, esze, odaadása, jószíve, tehetsége, stb. nagyon lassan és nagyon bizonytalanul megérttette velem, hogy vonzódok hozzá. A vonzódás ma is tart, sőt erősödik, de még problémákkal és főleg kifogásokkal teli, aminek következtében naponta kétszer elhatározom, aztán újra ijedten meggondolom a nősülést. Gloria, érthetetlen okokból, türelmesen várja, hogy elszánjam magam valamire, és addig is törődik velem, gondoskodik rólam, és jólélekkel viseli el, hogy már most, házasság nélkül, állandóan elveszett fiatalságomat és agglegénységemet siratom. Tanácsotokra lenne szükségem, mert amint látjátok, nem emésztő szerelemlről, hanem komoly vonzódásról van szó, de ezt a tanácsot sajnos nem kaphatom meg. Pedig de jó lenne! Ahhoz, hogy komolyan vegyem az ügyet, először is ki kellett gyógyulnom abból a szomorú, reménytelen szerelemből, ami ama bizonyos asszonyhoz fűzött. Túlzás lenne azt állítani, hogy kigyógyultam, titokban még mindig valami csodában reménykedem, de legalább kísérletet teszek arra, hogy normálisan gondolkodjam.

Szóval adva van egy csinos, de nem szép, vonzó, elegáns, majdnem minden szempontból tökéletes lány, és bizony azt hiszem, számár lennék, ha nem ragadnám meg az alkalmat. Sajnos nagy csirkefogó vagyok, 'femme fatale'-ok után vágyódom, vagy olyanok után, akiket nem kaphatok meg. Hát majd meglátjuk. Egyet elhatároztunk: még ebben az évben eldöntjük, mit kezdünk egymással. Attól félek, hogy mindez nagyon prózaian, csúnyán hangzik. Nem így gondoltam, és nem ilyen a viszonyunk. Nem akarok neki fájdalmat okozni, és mindent megteszek a magam gyöngé módján, hogy kiérdemljem a szeretetét. De kicsit félek is, hogy belevetem magam valamibe, amire nem készültem föl kellőképpen, és ami így csak nagy bajban, bánatban végződne.

Gloriának egyébként a világon legunfotogenikusabb arca van. Minden fényképe botrányosan rossz, most arra próbálom rávenni, menjen el egy fényképészhez, hogy a levelekhez egy a valóságnak megfelelő képetek legyen. Válaszokat egyébként örült izgalommal várja, különösen azokatán, hogy leveleitekből mulatságos részleteket olvastam föl neki.

Kicsit sok a jóból a munkám. Egyetem, két szeminárium, minden hétre egy 'paper', fordítások, cikkek mindenféle link újságban és folyóiratban. Befejeztem egy magyar modern antológia társszerkesztését és fordítását, a Random House-nak ez a második munkám. Az első egy kis novelláskötet volt, mérsékelt közönségsikerrel, de jó kritikákkal. Alig 2500 példány kelt el belőle.”

**„El kéne indulni, meg ké' házasodni,
de már az a kérdés, kit kéne elvenni?”**

ide a kottáját mottó helyett

1958. november 24. Éva. Glóriás leveled természetesen nagy fejtörésekre vezetett: mindenki igyekszik valami csalhatatlan receptet adni neked a döntéshez. Ebből természetesen én se maradhatok ki, hiszen nagy szakértőnek tartom magam. A szóbanforgó személy ismerete nélkül persze képtelenség véleményt mondani. Csak annyit mondhatok – és erre sok-sok példát látok --, hogy a házasság elviselhetetlen kín és teher lehet, ha nem szeretik egymást fenntartás nélkül, és nincs meg mindkettejükben az erős elszántság ahhoz, hogy a szerelmet meg is őrzik, borzasztóan és állandóan vigyáznak arra, hogy semmi és senki meg ne zavarja az életüket. Sógorod elve, hogy csak akkor szabad nőszülni, ha ez teljesen elkerülhetetlen, mert az ember egyszerűen nem bír a másik nélkül élni. Talán emlékszel rá, hogy a kőhegyi nászútunkról szó beszámolómban, 1947 áprilisában, ennek szép példáját mondtam el a népdal-éneklésről. Bizonyíthatom, hogy bevált. Több bölcs tanácsot nem adok, félek, már eddig is borzasztó nagyképű voltam, nehéz az ilyen dolgokról írni – hát még beszélni! --. Még csak annyit, Pityukám, nagyon-nagyon kívánom neked, hogy – vele vagy mással – sikerüljön pótolnod a régi családot, mert tudom, hogy hiányát érzed, és tudom, hogy milyen csodálatos örömeket hoz. Meg azt is tudom, hogy, minden látszat ellenére, te igenis alkalmas vagy erre az életformára.”

1958. november 26, Apu levele New Yorkba. „Hát úgy látszik, közeleg az az idő, amelyet kívánunk és amelytől félünk is. Be akarsz lépni a házas emberek sorába, vagy ha nem is nagyon akaródsz, hát belátod, hogy eljött az ideje. Helyes. Úgy látszik, már túlléptél azon a koron, hogy meditálás nélkül fejest ugorj a házasságba, úgy érezvén, hogy ez az egyetlen nő, akit neked hoztak a világra. Helyes. Sajnos logikus gondolkodással nem sokra megy az ember, az intuíciónak kell segítenie. Véletlenül – vagy talán nem is egészen véletlenül – 30 éves pauza után most olvastam el újra Graf Hermann Kaiserling 'Das Ehebuch' (Niels Kampmann Verlag, Celle 1925) című könyvét, melyben több filozófusnak, írónak, pszichiáternek, köztük Thomas Mann, Jacob Wassermann, Leo Frobenius, Ernst Kretschmer stb. stb., összesen 24 főokosnak értekezését közli. Ha véletlenül hozzájutsz, tekints bele. Elolvasni végig nem érdemes, mert okosabb nem leszel tőlük. Ők sem tudnak mást ajánlani, mint azt, hogy a párválasztásnál elsősorban az intuíciónak kell segítenie, minthogy ez azonban inkább csak primitív embereknek segít, hát alaposan meg kell fontolni a dolgot. Érdemesnek tartom azonban egészen röviden ismertetni, amit Kretschmer Schopenhauernek ír erről a tárgyról 'Die Welt als Wille und Vorstellung' 2. kötetében kifejtett álláspontja tekintetében. Azt írja: 'Er –már tudniillik Schopenhauer – sieht in dem Liebesglück junger Paare eine Art Wahn, einen Betrug der Natur (aláhúzás tőlem), die den einzelnen Menschen als ihr individuelles Glück vorspiegele, was in Wirklichkeit nur der 'Sinn der Gattung' sei. Dieser Wahn verschwinde alsbald nach der Vereinigung und manche individuell recht unbefriedigenden Verhältnisse finden in der Ehe Platz.' (271.old.) Kretschmer maga ellentmond ennek a felfogásnak, mely szerinte Sch. jólismert pesszimizmusából fakad, és azt állítja, hogy 'und so lehrt uns gerade die genaue Beobachtung und psychologische Analyse einer grösseren Zahl von Ehepaaren, dass die im Sinne der Fortpflanzung zweckmässigsten

Kombinationen zugleich auch häufig individuell günstige Lebensgemeinschaften darstellen.’ Az említett tudósok azonban általánosságban megegyeznek abban, hogy a szerelemnek nevezett emóció főleg a párválasztásnak azt a válfaját támogatja, amely a kitermelendő utódok kiválóságát kívánja biztosítani, és nincs tekintettel a házasság másik fő céljával, a szép és kívánatos családi élet megteremtésével. Ezért azt állítják, hogy az úgynevezett szerelmi házasságok egyéni szempontból igen ritkán sikerülnek, és ezért más és más módszert ajánlanak a párválasztáshoz. Kayserling például a ’Standesehe’-t ajánlja, mint a jó házasság alapvető feltételét. Ahol a kiválasztott párnak, ha már születésénél fogva nem is kell éppen ’ebenbürtig’-nek lennie, hát legalább neveltetési körülményeiben, műveltségében, szokásaiban és gondolkodásában hasonlítania kell a kiválasztotthoz. Arisztokrata lévén, az ’ebenbürtig’ házasság mellett tör lándzsát. Általában nem tudnak megegyezni abban, vajjon a hasonló pszichológiai tulajdonságokkal rendelkező párral lehet-e jobban kijönni, vagy pedig az ellentétek vonzzák-e jobban az embert és az úgynevezett komplementér tulajdonságok egészítik-e ki egymást oly szerencsésen, hogy létrejön a boldog házasság.

Amint láthatod, nem sokra megy az ember a könyvekkel, aminthogy sorsdöntő kérdésekben senki sem tud tanácsot adni, ilyenkor magára van hagyva mindenki. Sajnos én sem tudok neked semmi okosat mondani. Pláne az a minimális, amit Gloriáról tudunk, nem tesz lehetővé még intuitív tanácsadást sem. Abban mindenesetre igazat kell adni Kayserlignek, hogy a házassággal nem csak a kiválasztott embert veszed párnak, hanem annak egész múltját és részben családját is. Erről pedig semmit sem tudunk. Nagyon szeretnénk tudni, hogy kik és mik voltak, miért haltak el feltehetően fiatalon, mikor vándoroltak ki, stb. Szeretnénk persze azt is tudni, mik a testvérek, ismersz-e a nagyszámú családból valakit, és ha igen, mik a benyomásaid felőlük. Végül hol és hogyan nevelkedett Gloria, mióta árva. Ki tartotta és nevelte. Volna egy indiszkrét kérdésem is, amire nem vagy köteles felelni: mi volt az oka, hogy eddig nem ment férjhez?

Végül engedd meg, hogy a házasság szempontjából a következő megfontolásokat ajánljam neked. Mindenképpen a legfontosabbak közé tartozik a kiválasztott abszolút testi és lelki egészsége. A gyerekutánpótlás szempontjából nem nagyon kedvező, hogy 32 éves korig nem volt házas, *

*valójában, úgy tudom, már 36 éves volt, Pityu 32

viszont ez a jövőendő házaseslet szempontjából nem hogy káros volna, hanem – legalább a férj szempontjából – előnyösnek mondható. Ilyenkor pedig egoistának kell lenni. A túlzott szépség utódok szempontjából előnyös tulajdonság, házaseslet szempontjából kedvezőtlen jelenség. A ’Blaustrumpf’ mivolta lehet kellemes és kellemetlen is. Mindez felfogás és beállítottság kérdése. Végül őszintén meg kell azt is mondani, hogy ő úgy látszik sokkal erősebben kívánja a veled való házasesgot, mint te. Ennek tudjuk be a nekünk írt levelet (1989. okt. 3.-i levél). Szeretnők tudni, vajjon előre bejelentette-e, hogy ír nekünk, vagy téged is meglepett vele? Általában az a helyzet, hogy nem mi férfiak választjuk ki jövőendő életársunkat, hanem a nők választanak ki bennünket, és nekünk legfőljebb annyi szabadságunk marad, hogy igen-t vagy nem-et mondjunk. A ’nem’ válasz kiküszöbölésére szolgáló eszközökben a nők kifogyhatatlanok, és mindnyájan beleesünk egyszer az ilyen ’hálóba’. Még csak annyit kívánok, hogy sikerüljön neked olyan döntést hozni, ami derüssé, boldoggá teszi majd családi életedet. U.i. Még valamit hozzá kell fűznöm. Titkos vágyunk az volt, hogy magyar lányt vegyél feleségül, mert így véleményünk szerint könnyebb hasonlóan gondolkodó párt találni. Természetesen ez nem jelenti, hogy ez másképpen nem biztosítható.”

1958. november 26, Budapest. Anyu levele New Yorkba. „Állandóan jajongok, hogy sem találkozni, sem megbeszélni nem tudunk semmit, és most ez is bekövetkezett: az egész olyan hihetetlen, még nem is láttalak, mint férfit, csak mint 21 éves fiút! Képzelheted, minden gondolatom nálad jár, megértem gondjaidat és ide-oda döntésedet. Apu levele után már nehéz

bármit mondani, hiszen minden benne van és nem segít megoldani a dolgokat. Minden szerelemben az egyik szerelmesebb, a te esetében Gloria lenne az. Persze csak személyes találkozás alapján tudnám eldönteni, mennyire szerelmes, és mennyi benne a férjhezmenési, révbeérési vágy. Remélem, fiatalos a külseje, mert te fiatalabbat mutatsz a korodnál. Már többször írtam, hogy azt kívánom, jó kedélyű és nyugodt természetű nő legyen a feleséged, jó idegekkel – ez már a mozgásán is látszik. Persze nagyon szerettem volna, ha a család magyar gyökerű, és család is legyen, szülők, ahova tartoznátok, ha már mi lemaradtunk itt a távolban. Kérlek, pontról pontra válaszolj Apu levelében mindenre, a testvérekre is, ezegyszer azonnal! Különösen azért, mert ultimátumot adtatok egymásnak (ki adta?) az év végéig, ez pedig közel van. Az 'anyósfőző levél', ahogyan többen hívták, és egyéb 'ügyeskedések', például, hogy nem tiltakozik egy arkanzaszi egyetemi állás miatt, nem hiba, ha őszintén szerelmes, vagy ha nagyon szeretne férjhez menni, mert ha boldog, amikor a célját elérte, ez a boldogság rád is átsugárzik. 'Az asszony', aki úgy látszik, a férje mellett döntött – vagy jobb ott anyagilag, vagy szereti a változatos új kalandokat. Tényleg ne gondold rá, remélem, G. nem lenne ilyen. Ki ismeri a barátaid közül, aki a kívülálló józanságával meg tudná ítélni jó vagy rossz tulajdonságait? Drága édes kis Fiam, szörnyű az élet, a sors, hogy így elválasztott egymástól. Soha nem tudok belenyugodni.”

Pedig hiába, úgy halt meg 1961-ben, hogy nem láthatta viszont 1948-ban elutazott, imádott fiát, nem ismerte meg a menyét.

1958. december 14. Apu. Köszönöm a dániai óriás csomagot, mindenféle finomsággal. Egyelőre csak a magam nevében, anyu csak pár nap múlva jön meg 3-hetes soproni gyógy-üdüléséből. Rendkívül tetszett Gloria írása. Nem mindennapi intelligencia és humorérzék árad belőle. Azt írtam anyunak, hogyha olyan jó feleség lenne belőle, mint amilyen jó leveleket ír, akkor biztosra mehetnél. Sajnos a két dolog közt nincs közvetlen összefüggés, azonban egyik feltétel – az életút okos járása – biztosítottnak látszik. Reméljük, hogy a kúra használt anyunak. Nem is a gyomra szorult gyógyításra, hanem idegrendszere, ennek tudható be gyomorbetegsége is. Sajnos ebben a tekintetben a helyzet utóbbi időben rosszabb, mint azelőtt. Minden legkisebb sérelem, baj, hiány vagy kellemetlenség a végtelenségig felfokozva tette nehezzé az életünket.” Megjegyzem, anyu világéletében a legkisebb bajokat sem tudta eltűrni, egy leejtett ceruza zördülésétől kiborult, de ha igazi nagy baj volt (például az ostrom a József körúti pincében, apu betegsége, stb.) csodálatosan helytállt. Jó hír a családban: Deák Pali bácsiék kaptak külön kis lakást, igaz csak egy szoba, konyha nincs, de mégsem élnek Péteréssel összezsúfolva.

Ide írom azt a verset, amit a három és negyedéves Zsóka nekem diktált le: 'Kicsi baba alszik / Piros puha ágyba / Fehér nedves nádba / Kicsi madár repdes.'

1958. december 29. Gloria Budapestre (lefordítottam). „Dühös vagyok, amiért István olyan fényképet küldött rólam a családnak, amelyen a húgom ezerszer szebb nálam, vagy én képzelem magamról. Ezért most három fényképet küldök, kevésbé artisztikusak, de legalább nem árnyékol be egy másik nőszemély! Majd küldünk a karácsonyi képekből is, amint előhívják. El sem mondhatom, mennyire tetszettek a leveleik. Hangjuk elragadó meleg volt, boldoggá tettek engem. Pali angol fordítása nem csak hibátlan, de egyenesen ragyogó! És Deák papa humora utolérhetetlen! Remélem, hamarosan megint írnak nekem, szükségem is van valami szórakozásra, mert István megint teljesen elmerült a Ph.D-tanulmányokba.”

1959

1959. január 31. Pityu. Leírja, hogyan törte el a lábát a Fifth Avenuen – azután rátér a házasság-ügyre. „Amint látjátok, nem nősültem meg. Nagyon fáj a szívem, hogy nem tudtam jobb elhatározásra jutni, de ez így még mindig jobb, mint egy szerencsétlenné váló házasság. A megbecsülés, ragaszkodás, vonzódás nem elég, szerelmem nem elég erős ahhoz, hogy megtartsom a hűségben, és hogy mind a kettőnket boldoggá tegyen. Ne haragudjatok, hogy erről nem írok részletesen, higgyétek el, hogy ez a legjobb megoldás. Tekintettel arra, hogy Gloriát elvittem nyaralni, hogy veletek levelezik, és hogy oly sok idejét lefoglaltam, erősen le vagyok neki kötelezve. Megmagyaráztam, hogy ha ő helyesebbnek tartja, feleségül veszem, nem mondtam neki, de úgy érzem, hogy ezt szinte kötelességemnek érzem. Nagyon szépen, okosan viselkedik, úgy tűnik, nem nagyon hiszi, hogy elhatározásom végleges. A tanulás a legjobbkor jött, szinte csak telefonon beszélgetünk, legfeljebb egyszer hetenként találkozunk. Szeretne velem törődni, de fájó szívvel, leginkább magamra gondolva, lehetőleg visszautasítom. Most arra vár, hogy levizsgázzam, azután minden rendbejön. Nem hiszem, hogy igaza lenne. Eleget tévováztam, becsületesnek kellennem, amennyire ilyen ügyben becsületes lehet az ember.”

1959. február 13. Pityu. „Sarokba vagyok szorítva: Gloria leültetett a gép elé, egy szemetesládát tett a lábam alá és elvitte a mankómat, amit nem kapok addig vissza, amíg be nem fejeztem nektek a levelet. A lábam javult. Együttérzek szegény Fruzsínával (iskolai tornaórán törött el a karja), majd ő is hamar elfelejti a gipsszel járó keserveket. Egy rablókalandban is volt részem. Tegnapelőtt hajnalban padlónyikorgásra ébredtem, azt hittem, barátom, Jónás Pali kotorászik az íróasztalomon. Nem értettem, hogy felöltözve látom, és hogy pénz vagy mi után kutat, meg is szólaltam szemehányóan: Pali, mit csinálsz? A válasz meglepetésemre angolul jött: Stay there! Óriási nagy néger fiatalember volt. Bámultunk egymásra, aztán nagyot ordítottam, megint magyarul: Rabló!, mert hirtelen a burgler szó nem jutott eszembe. Megzavarodva kiszáguldott az ajtón. Még a lakásban volt, mikor felvettem a kagylót és az operatortól előírás szerint kértem sürgősen a rendőrséget. Velük tökéletesen csődöt mondtam. 'Mit akar?' kérdezte egy gyanakvó hang. 'Egy rabló járt nálam, még a házban kell lennie'. 'Mit vitt el?', kérdezte szakszerűen. 'Nem tudom ilyen hirtelen.' 'Értékes lehetett?' 'Nem hiszem.' 'Akkor minek telefonálgat?'—és lecsapta a kagylót. Beugrándoztam Palihoz, aki békésen aludt. 'Álmodtál', mondta. Magam is belegyeztem a gondolatba, amíg fel nem fedeztem, hogy eltűnt a pénztárcám 2 ral és az irataimmal. Lementünk és belenézünk minden személtárába, csoda, hogy le nem tartóztattak minket, amint hajnalban a pincelejáratok közt tapogatódtunk, hiába. Elkeseredetten gondolkodtam, hogyan fogom beszerezni az iratokat. Két óra múlva ismét látogató érkezett: egy közeli üzlet tulajdonosa megtalálta és a két hijján visszaszolgáltatta a pénztárcámat.

G. a másik szobában azt hiszem, éppen nektek ír. Nem akartam lebeszélni az írásról, olyan bájos és kedves, hogy alig tudok hova lenni szégyenletemben azért, mert nem mutatok és nem érzek több szerelmet iránta. Nagyon sokat jelent: anyát, nővért, barátnőt, pajtást, csak egyet nem, és ez elég baj.”

1959. február 25. Éva, Pityunak. „Nagy izgalomban vagyunk: az Olasz Művészeti Szakszervezet (USAIBA) genovai tagozata meghívta Palit kb. 30 műből álló kiállításra és egy előadás tartására a magyar művészetről. G.B. Lazagna, egy ügyvéd barátunk, akinek boldogult Béketanácsos koromban én voltam a tolmácsa, segített az elintézésben. Most kezdődik a hercehurca az útlevel érdekében, reméljük, nem hiába. Pali lakhat náluk, engem is meghívtak, de ez aligha fog menni. Nem mondom, hogy nem fáj a szívem, de úgyis az a lényeg, hogy ő kijusson, elvégre a mestersége megkívánja, hogy meglássa a tengert és Itália csodáit. Most Palival két napot töltöttünk Pécsen, első nap városnézéssel, második nap az erdőt jártuk és a Dömörkapu menedékházban aludtunk. Szörnyen élveztük, különösen, hogy

így megszökünk hajszás életünkből. Hazaérve várt az olasz meghívás, Pécs egyszerre összezsugorodott.

1959. március 30. Pityu 8-oldalas levele haza. „Íme az egyetem levelének másolata:
 „March 23, 1959. Mr. István A. Deák, 320 West 83 Street, New York 24, N.Y.
 I am happy to report that your performance on the written qualifying examination of
 March 13th was satisfactory. Will you please see Miss Ackerley at your early
 convenience concerning procedures for final certification.

Sincerely yours,
 Richard B. Morris
 Chairman

Columbia University in the City of New York
 Department of History

A levél kísérő magyarázatokra szorul. Az egyetem minden departmentje a doktori vizsgálatnak nevezett vesszőfutáshoz a maga belátása szerint kiegészítő pótfeltételeket és pótkövetelményeket fűz. A történelmi fakultás a doktorjelölttől, amennyiben nyugat-európai történelem szakos, két évi szemináriumot, két idegen nyelvet (francia, német) és egy ú.n. qualifying vizsgát követel. Miután a többi követelménynek eleget tettem, jogomban állt az utóbbi vizsgának nekimennem, hogy ennek elintézése után egyszer s mindenkorra kikerüljek a történelmi fakultás karmaiból. Most már csak az egyetemmél állok szemben, amely tőlem még egy szóbeli szigorlatot, egy disszertációt és annak megvédését követeli. Miss Ackerleyt, aki barátságosan vén hárpia, azért kell meglátogatnom, hogy kiállíthassa nekem a végbizonylatot és hivatalosan tudomásul vegye disszertációm címét, ami egyszersmind a szabadalmazását jelenti. Disszertációm címe: 'German Society on the Eve of the First World War'. Már dolgozom rajta, istápolóm és jövőm karrierem egyengetője, Fritz Stern prof. irányítása mellett." Ezután felsorolja a 6 kérdést: A Harmincéves háború. Az I. világháború diplomáciai eredete körüli vita. Burckhardt történetfilozófiája és metódusai. A Bismarck-irodalom. A sok magolás után úgy éreztem magam, mint aki mozdonyal megy neki a deszkafalnak. Túl sok volt a mondanivaló, túl kevés az idő és még kevesebb a türelmem, hogy a fontosat elválasszam a lényegtelentől. Már egy órája írtam és még mindig a fehérhegyi csata előzményeinél tartottam. Az órára nézve úgy elkezdtem sietni, hogy még Wallenstein lemészárlásáról is megfeledeztem. Ma is él, ha meg nem halt.

A világháborús kérdéskörnél szerencsére elememben voltam. Még szédítettem is az olvasót egy legeslegújabb, Párizsban megjelent könyv ismertetésével. Burckhardt esetében nem volt nagy baj a tárgyi tudással, mert jól emlékeztem 'Weltgeschichtliche Betrachtungen' című könyvének részleteire. Sajnos nagyon okos akartam lenni, és Burckhardt periódikus történelemszemléletével kapcsolatban belebonyolódtam Hegel 'Zeitgeist'-jébe és Karl Lamprecht szociálpszichológiai elméletébe, amiből, az idő hiányában, meglehetősen zűrzavar keletkezett. Bismarcknál tisztességgel szerepeltem, csak éppen saját munkáinak eredeti címe nem igen jutottak eszembe idegességemben, amikor a tanár, este 11-kor, kikapta a kezemből vagy 20 oldalas firkálmányomat, és baljóslatú arccal elvonult. Múlt héten felhívott Stern, gratulált a vizsgához, és másnap megérkezett az értesítés. A baj az, hogy Stern és még egy-két jóakaróm engem kiváló történésznek tart, akinek kisujjában van a tudomány és már a történetfilozófia magasabb régióiban jár. Folyton attól tartok, hogy egy nap lehull rólam a lepel. Most már csak Stern szemináriumába járok el hetenként egyszer – a szóbelit előkészítő workshop jelentősége egyre nő, és a hetenként egyestét betöltő gyűlésre jobban készülök, mint valaha bármelyik egyetemi kurzusra. Minden héten más tart közülünk előadást előre meghatározott témáról, ezt vizsgáztató kérdés és vita követi. Társaim tudása lenyűgöző,

nem csoda, hiszen 6-8-10 éve tanulnak egyfolytában, megélhetési gondok nélkül, én vagyok az egyetlen, aki rendszeresen dolgozom.

1959. április 22. Apu, Pityunak: „Először gratulálok, édes fiam, még egyszer a vizsgáidhoz, még sokkal inkább tanulmányi előmeneteledhez. Hogy valaki fejből meg tudja mondani a Bismarck-irodalom dokumentációs adatait, ahhoz az egész történelmi irodalom dokumentációját fejben kell tartani. Hogyan lehetséges ez?” Következik rengeteg kérdés, amiből kiderül, mennyire alaposan figyelt Pityu tanulmányaira: Miért tartozik a 30-éves háború a modern nyugati történelemhez? Modern egyenlő újkori? A political science-nek milyen fakultásai vannak? Ez csak tanszéket jelent, vagy teljes fakultást? Milyen doktorátust akarsz szerezni, történelmit vagy politikait? Büszkévé tesz, hogy Stern proesszor veled együtt óhajtja kiadni az ú.n. munkakönyvet, de tulajdonkép nem tudom, mi az? A többi kérdésemet legközelebbre hagyom, most inkább áttérek a Gloria-kérdésre. Nekem szimpatikus lett volna az a gondolat, hogy családunkba befogadjuk, azonban neked kell holtig együtt élni a feleségeddel, így mi tetszésünk nem lehet döntő. Ezt a mi levelezésünkben is láthatod, a folytatását aggályosnak tartom, nem akarom, hogy szegény lány hamis illúziókba ringassa magát. Felhívom azonban a figyelmedet arra, hogy a feltűnően szép nő csak kivételes esetekben jó feleség: emlékeztetek Csillag Matyira, aki háromszor vett el mutatós nőt, és akinek első két házassága a legszerencsétlenebb véget érte, a harmadik sem mondható szerencsésnek.” Anyu is hasonló felfogásban ír, és hozzáteszi: „A régi fiatalság nem volt boldog, mert olyan szigorú válaszfalak voltak közöttük. A maiak nem boldogok, mert azonnal kiélik a szerelmet, azután túlságosan józanul nézik a választott párjukat.

férfi bolondul érte, mert ő talán az egyetlen nő, akivel nem lehet unatkozni. A megfelelő határon belül merészen öltözködik, balett-táncos mivoltának megfelelően jól mozog. Nagy pojáca: a szemét villogtatja, a fejét hátraveti, duzzog, megalázkodó, büszke, szemtelen, szerény – szóval klassz nő. Még szép is néha, vagy legalábbis csinos és vonzó, különösen szemben. A profilját nem szeretem, mert nagyon hosszú az álla. Az a baj, hogy állandóan vizsgálom, és néha kimondottan csúnyának, sőt öregnek látom. Képtelenség, hogy az ember úgy vizsgálja jövőd feleségét, mint valami árucikket. Rettenetesen zavar, hogy nem elég fiatal, az jár a fejében, mi lesz 5-10 év múlva, ha ő már öreg lesz, és én még úgy-ahogy sem tudok hű maradni hozzá. Az együttélést, hivatalos szakításunk idején, hónapokkal ezelőtt felfüggesztettem. Sajnos ez nem esik nehezemre, mert van más, és ebből a szempontból alig hiányzik. Egy ideig kesergett, de most úgy viselkedik, mintha a világon legtermészetesebb volna, hogy csak barátok vagyunk. Soha nem kértem, mit csinált, kivel találkozott, ezerszer elmondtam, hogy nem fogom feleségül venni. Mi lesz ebből?”

1959. május 8. Apu, Pityunak: „Ma délelőtt operálta meg anyut Rubányi professzor, a legjobb gyomorsebészek egyike. Bizonyára medőbbenéssel fogadod a hírt, de mi már 2 hete tudjuk, hogy az operáció elkerülhetetlen. Megay Lacihoz fordultunk, aki számos röntgenfelvétel alapján megállapította, hogy a régi, már elvarrasodott gyomorfekélyen kívül újabb fekély is van. Rubányi ennek alapján vállalta az operációt, és a műtét után közölte, hogy minden rendben lesz, gratuláljunk Megaynak, hogy ilyen kezdeti stádiumban felfedezte a bajt.”

Idézet Rubányi prof. 1960. december 20-i klinikai igazolásából: „Elsőízben 1959 májusában operáltam, gyomorrák miatt gyomorcsonkolást végeztem. Másodízben 1960. december 13-án került klinikámra bérelzáródás tüneteivel. Sürgős műtét vált szükségessé, ennek kapcsán kiderült, hogy a gyomorrák kiújult és az egész hasüregre kiterjedően áttéteket képzett. A műtétet jól tűrte, de a fentiekre tekintettel nyilvánvaló, hogy a beteg menthetetlen.” További utánjárások eredményeképpen orvosi javaslatot kaptunk, hogy kísérővel Bécsbe utazzon – devizaigény nélkül—gyógykezelése céljából. Az útlevelek megjöttek, de elkéstek.

1959. május 16. Pityu nagyon aggódik anyánk operációja miatt: a közönség számára akkoriban megnyitott Kútvölgyi kórházban feküdt (dr. Heckenast Ottó igazgató segítségével került be, hiszen eddig itt csak kiemelkedő és a pártban vezető szerepet vívó embereket kezeltek), vérző nyombélfekéllyel. A vérzés 3 nap alatt elállt, de a fájdalmak minduntalan kiújultak, vérátömlesztések, alapos vizsgálat, ráadásul gyógyszer-allergiás kiütések. Négy hétig feküdt bent, otthon is folytatni kellett a pihenést. Apu részletesen beszámol erről, és az ő szalmaözvegységéről is: június 1-i levél. „Ebédet ugyan nem főztem, azt egy közeli kifőzőhelyről hoztam, de a többi étkezés, takarítás az én feladatomból volt. Sőt legújabbán beszerzett 'mosóka' nevű fazékban* fehérműt is mostam, utána kivásaltam, szerintem kifogástalanul. Persze sokat voltam a családban, de én is fogadtam vendégeket (bridzsezők, háromszor). !!!

*A technika e csodája volt a mosógép elődje. Nagy alumíniumfazék, az oldalán kurbli, belül a fenekén tárcsa, így lehetett a gázon forralás közben kevergetni a pelenkákat, stb.

Ugyanaznap Éva: „Az első hét, és főleg az operáció előtti izgalmak apu is erősen megviselték. Anyu nagyon félt a műtétől. Szívfacsaró volt, milyen nyugodtan és mindenbe beletörődve búcsúzott az élettől: készítette neked az albumot, rendezgette a holmiját, végrendelkezett és búcsúzott telefonon sorra mindenkitől. Sokkal kevesebbet panaszkodott és fegyelmezettebb volt, mint máskor.

Rengeteg baj van körben a családban: Zsófit szívrohammal kórházba vitték, ott tüdőgyulladást kapott. Tjain a tüdőosztályon, így Ákos a 80-éves és asztmás Antal Jenő bácsira maradt. Pankának ki kell venni a manduláját, múlt héten megint mind a háromnak tüszős mandulagyulladása volt. Zsókanak a fülére ment, most drukkolunk, hogy ne szúrják föl. Fruzsna megint asztmás, Palinak fogmútéte volt és kibicsaklította a bokáját. Úgy-e még felsorolni is sok, hát még egyenként aggódni értük.

Június 11-én Gloria is írt, és örült a felgyógyulásnak. Maine-ből érkeztek vissza, Jónás Pali esküvőjéről, ahol Pityu 'best man' (vőfély) volt, zsakettben.

1959. május 31. Anyu, Pityunak: „Végre itthon. Egy hónapig még többet kell feküdnöm, mint fent lenni, nagyon szigorú diétán apró adagocskákat enni, amíg az átalakított gyomor lassan kitágul. Apunak ez erősen megnehezíti az életét, ő főz teljesen egyedül, vásárol, kiszolgál. Tegnap délután jöttem haza, máris sok látogató volt, csupa rózsza az egész lakás. Zsófi is tegnap került haza a kórházból, újabb szívroham és a negyedik tüdőgyulladás után.”

1959. június 22. Pityu, a hazaiaknak: „Megtörtént, aminek elkövetkezésétől legjobban rettegetem: egy ellágyult pillanatban megegyeztem Gloriával, hogy szeptemberben feleségül veszem. Hát bizony nem így képzeltem ennek a sorsdöntő pillanatnak a bekövetkezését. Azóta megállás nélkül fáj a hasam a nyugtalanságtól, a pesszimizmustól és a szeretettől. Nem hiszem, hogy minden férfi pontosan tudná, mit csinál, amikor megnősül, de ilyen kavardott fejjel, ilyen bizonytalanul kevesen ugrottak még az örvénybe.

Megegyezésünk napját megelőző hetekben nem voltunk beszélő viszonyban. Nem haragudtunk egymásra, csak éppen megpróbáltunk szakítani. Szakítani, amikor csak a dolgozószobám ajtaját kell kinyitnom, hogy két kisírt, gyönyörű szemet lássak. Nem hozott több reggelit, nem simogatott minden szavával, nem gúnyolt, nem nevettegetett és nem hallgatta előadásaimat gyönyörködve. Egyszer csak közbejött a Jónás Pali esküvőjével kapcsolatos Treuga Dei, amikor a templomi cécot előkészítő főpróbán (valószínűleg Pali feleségének közbenjárására) a pap minket esketett össze a valódi házasulandók helyett. 'What a parody', mondta szegényke, és immáron ezredszer könnyelábadt a szeme.

Az esküvő után néhány nappal egyszer mégis lekísértem a liften munka után, és mert vagy negyedóránig nem jött az autóbusz, elmentünk egy cocktailt inni. Megállapítottuk, hogy nem tudunk elszakadni egymástól, egy kis vita, egy kis összeveszés, és aztán egyszer csak a határozat: szeptemberben esküszünk. Ne szóljunk még senkinek. De mégis, egy-két barátnőnek – és másnap már csengett a telefon, gratulálás, mindig tudtam, mikor lesz?, hol laktok majd?, hová mentek nászútra?

Hadd mondjam el még egyszer: Gloriát nagyon szeretem és nem tudnék élni nélküle. Szó sincs arról, hogy nélküle az élet elvesztené az értelmét. Édes, kedves, finom, okos, tehetséges, szellemes – kell-e még hozzátennem, hogy ez nem elég. Még soha sem veszekedtünk becsületesen, nem gyűlöltem, nem féltékenykedtem, és ami a legszomorúbb: sohasem kívántam igazán. Sajnos, soha nem perzselt a vágy utána. Most megbüntet a Jóisten. A sok csibészkedés után, a sok 'jó nő' után, az elfecsérelt, elkönnyelműsködött házassági lehetőségek után most olyan valakit veszek el, akiben pont az nincs meg, ami eddig majdnem mindig a legfontosabb volt. Szegiem meg a ígéretemet, kerüljek el egy még nagyobb tragédiát azzal, hogy most okozok bánatot? Vagy vegyem el azzal a tudattal, hogy a házasságunk nem tarthat soká, Amerikában a házasság ténye mindennél fontosabb. Ha én Mrs-é tenném, megkönnyíteném a helyzetét a társadalomban, még akkor is, ha hamar elválnánk. De lesz-e erőm és pénzem, és jogi lehetőségem, elválni attól, aki ennyire szeret? 'Csak meg ne tudjam, különben csinálhatsz majd, amit akarsz'— mondogatja Gloria. Megtartja-e ezt a szokását? Lehet-e egyáltalán ilyen auspiciumokkal nősülni? Elveszteném kevéske önbecsülésemet, mártírnak érezném magamat, ok nélkül meggyűlölném szegényt. Hiszen már most sem vagyok hú hozzá. Mert persze a nők, mintha megérezték volna a veszélyt, mindenhol gyülekeznek. Miért jut éppen most ötnök is eszébe, hogy belémszeressen? 'Deine Sorgen möcht ich haben'—hallom egyeseket (vagyis Aput). Kóvályog a gyomrom az idegességtől, a gondtól és szegénytől. Már most nem tudok örülni sem Gloriának, sem a szeretőmnek, akivel megcsalom. Már olyan lelkiismeretfudalásokkal lépek félre, mintha öregedő férj lennék. Meg aztán mire is nősülök, az ösztöndíjamra? Gloriának ez elég, mert jól keres (heti 110 \$), mert szerény és mert árva. Más szegény lányt, aki nem tudná eltartani magát, nem vehetek el. Gazdag lányt pedig nem veszek, mert nem tartatom ki magam. 'Ha gazdagot veszek, mindig csak azt hányja / hogy az enyémből élsz, ebadta hitványa!' A népdalban ez nagyon kedves, de a valóságban és az én koromban kezd nevetségessé válni. És hátha én egyszerűen nem vagyok házasságra való? Lehet, hogy tudat alatt annyira félek a nősüléstől, hogy minden feleségjelölt ellen kitalálok valamit, és csak a felelőtlen viszonyokat tartom tökéletesnek. Az biztos, hogy az ösztöndíjamról nem mondom le, mert a doktorátust meg akarom szerezni. Munkalehetőségben nincs hiány, de ha dolgozom, akkor minek fogadtam el az ösztöndíjat? Sokszor elmondtam már Gloriának az aggodalmaimat, még a szerelemmel kapcsolatos való helyzetet is feltártam előtte. Ha nem lenne amerikai, nem kellene egy szót sem szólnom, csak rámnézne, és tudná, hányadán állunk testi szerelem dolgában. Dehát ezek olyan tapasztalatlanok és csacsik, hogy elmondani nem lehet. Egy 16-éves magyar kislány kisujjában több a tudomány és több a megézés.

Vasárnap reggelre elhatároztam, hogy elrejtőzöm valahová, és hosszú, részletes, tisztességes levélben megírom Gloriának, hogy házasságunk sikeréhez nem fűzök semmi reményt. Ha ennek ellenére hozzám akar jönni, próbáljuk meg. Az ígéretemet nem szegem meg.”

1959. június 20. körül. Én, Pityunak: „A leveledből arra a következtetésre jutottam, hogy először neked el kell döntened, igazán akarsz-e családot. Elvégre azt mondják, anélkül is lehet élni, és sok gyönyörűsége van annak az életformának. Én természetesen alkatomnál és családi állapotomnál fogva is meggyőződéses családpárti vagyok, de el tudom képzelni, hogy egy férfit, akinek igazi mestersége van, ki tud elégíteni az élet, család nélkül is.

Semmiképen nem látom sürgősnek, hogy megnősülj – de akkor inkább most szakíts. Ha mégis a házasság mellett döntesz, akkor viszont szedd össze magad, lehetetlen, hogy ne bírd ki újabb és újabb nők nélkül. Így nem várhatod sem azt, hogy te kivánd és szeresd G-t, sem azt, hogy boldog és elégedett légy. Fontos, és lehetőleg eldöntendő kérdés, lehet-e gyereke, mert enélkül tényleg nem sok értelmét látom a nősülésnek. Tudom, hogy csupa 'A királynőt megölni jó lesz félnetek' jellegű tanácsot kapsz. A tiszink a gyónásokat követő lelkifröccs és penitencia után mindig azt mondta: 'A többit a te jó lelkedre bízom'. Hát most én is."

Ugyanehhez a levélhez Pali: „Hogy teljessé legyen a 'symposium', mint gyakorló és végtelenül boldog férj, aki szintén volt fiatal – ha nem is olyan sokáig, olyan viharosan és olyan nemzetközi méretekben, mint te – hozzá akarom tenni, hogy a legszörnyebben nehéz elhatározás: minden nőről lemondani egyért. De meg kell tenni, s aztán rájön az ember, hogy egy pótolhatja az összes többit, sőt csak egytől kaphatja meg az ember, amit soktól hiába vár. Csatlakozom Éva véleményéhez, s még ha nem is nősülsz meg, legalább egy állandóbb viszonyba kezdj. Drukkolok neked!"

1959. június 20 körül. Apu. „Ilyen megdöbbenő levelet még nem kaptam tőled. Úgy képzeltem, hogy örömteli levélben bejelentetted, hogy ezt vagy azt a lányt élettársnak választottad, miután egybevetvén jó és rossz tulajdonságait, alkalmasnak tartod feleségnek, és megkérsz engem, hogy jó magyar szokás szerint kérjem meg részedre a kezét (ha már háztűznézőbe nem mehetek el hozzá.) Ehelyett felsorolod 13 kiváló tulajdonságát (amiket eddigi levelezéseink alapján helytállóknak tekinthetünk), viszont azt is közlöd, hogy ez nem elégít ki. Mi marad tehát? Véleményem szerint kor, szépség, egészségi állapot, házias természet, család és last not least sex appeal. A korkülönbségre vonatkozó álláspontom: a kor szellemének megfelelően a mai fiatalság általában egykorú, vagy alig fiatalabb vagy öregebb házastársat választ. Éva két évvel fiatalabb Palinál, az ő házasságuk iskolapéldája lehet a jó házasságnak. A szépség fontos szempont, de a kapott fényképek szerint G., ha nem is ájulásba vezető szépség, de a megjelenése kitűnő. A moziprimadonna-arc igen kevés reményt nyújt a jó házasságra. Az egészségi állapot talán a legfontosabb, ezen áll vagy bukik az utódok lehetősége, illetve az ő jövőjük. Házias természet alatt a jó háziasszonyt, a takarékos, jó beosztó képességet, szerénységet, a csínt és ízlést értem. Kétségtelenül fontos az is, hogy a házastárs hasonló műveltségű és gondolkodású fészekből került legyen ki. A sex appeal, illetőleg ami idetartozik: ebben a kérdésben homlokegyenest ellenkező információkat kaptam tőled. Emlékszem arra a coloradói levélre, amelyben azt írtad, hogy 'életed világának legszebb nyaralása' volt. Erről a kérdésről részletesebben kell írnom. Egyszer már írtam arról, hogy mennyivel könnyebb dolga van a mai ifjúságnak, amely 'nem vesz zsákba macskát, és először próbaházasság útján igyekszik kiismerni jövőbelijét. Ezt a kijelentésemet most visszavonom: nem hogy könnyebbé vált a fiatalság dolga, hanem sokkal nehezebbé. A próba alatt okvetlenül kiderülnek a másik fél hibái, esetleg nem kielégítő képességei. Ehhez járul, hogy az ú.n. 'mi időnkben' a jövő titokzatossága, a menyasszonyjelölt csábító, de el nem érhető sex appealje, az egész házasság ködbe burkolt varázsa azt eredményezte, hogy a felek boldogan belezuhantak a mélybe, és jött, aminek jönnie kellett, vagy jó vagy rossz. Egyszóval az következett be, amit Schopenhauer úgy mond, hogy a természet a fajfenntartás érdekében becsapja az egyént. Ti most nem akarjátok magatokat becsapatni, de azt hiszem, nem jártok jobban, mint a régi idők vértanúi."

1959. június 26. Távirat. Meghoztuk a nagy elhatározást és nagyon boldogok vagyunk stop julius negyediken este het koeruel telefonaalunk stop millio csok Pityu Gloria

1959. július 4. Anyu, Pityunak: „Most fejeződött be a telefonálás a nagy szenzációval, hogy megvolt már az esküvőtök. Ez aztán a nagy és kellemes meglepetés, az utolsó leveled után.

Őszintén minden jót várunk Glóriától, kit eddig csak jó oldaláról ismertünk meg. Sokkal jobban elviselem a rettenetes távolságot, ha tudom, hogy annyi szeretettel viseli gondodat valaki. Nagyon boldoggá tettetek a telefonálással. Békés, nyugodt, kiegyensúlyozott együttélést kíván nagyon szerető anyátok”. Természetesen hasonló lelkes gratuláló levelet írt apu, Pali, a távolabbi család és én is.

1959. július 14. Anyu: „Glóriát kérdezem, hogyan nevezne engem legszívesebben: Annus néni, vagy Mother, vagy Anyu vagy valahogyan másképpen? Természetesen ez az Apu, Father, Daddy, vagy Padre is vonatkozik. Azt írod, a hangomat kissé torzította a telefon. Boldog vagyok, hogy a te hangod úgy jött, mint az élet, a régi szeretett hang, csak kissé férfiasabb. Küldtünk nektek egy kis csomagot: egy horgolt terítő van benne – én horgoltam –, és egy kristály kereszt, Báthory Júlia munkája, remélem, épségben odaér.”

1959. augusztus 1. Apu, Pityunak: „Megkaptuk az esküvői értesítést, nagyon ízléses kiállítású, és a hozzá csatolt szűkszavú levelet. Egyébként esküvőtökről többet, lényegesen többet tudunk a Budapesten elterjedt hírekből, mint amennyit ti eddig megírtatok.”

1959. augusztus 4. Gloria levele, csak magyar fordítása van itt. „Drága Mama és Papa! Igen egyszerű és kedves esküvőnk volt, utána csendes fogadás és egy hét vidéki levegő Maine államban – de mihelyt hazaérkeztünk, mintha New York egész lakossága ránk vetette volna magát, meghívásokkal és jókívánságokkal. Úgy látszik, nagyobb lett a fontosságunk, mióta házaspárrá váltunk. Vagy valami meghívásra mentünk, vagy valakit meg kellett nyugtatni, aki nem kapott meghívót az esküvőre, vagy váratlan vendég érkezett, aki csak most értesült róla – egészen a múlt hétig a ruháimat sem tudtam kicsomagolni. Tegnap este én egyik szobából a másikba rohagáltam, hogy megnézzem új otthonunkat. Valóban nagyon szép lakás, és Pistinek néhány nagyon szép bútordarabja van, nekem meg néhány szép képem, majd felakasztom, ha áthoztam a régi lakásból, és van néhány művészi lakásdíszítési ötletem. (Pisti nagyon gyanakodó az ideáimmal szemben.) Múlt szombaton egy aukcióra mentünk, hogy ebédelőasztalt vásároljunk, ehelyett egy tükörrel és egy szőnyeggel jöttünk haza. El voltam ragadtatva az egésztől, még sosem voltam aukción. Leskiccelem lakásunk alaprajzát. Tudom, hogy Pali elborzad a rajzomtól, de legalább lesz valami elképzelésed róla. A konyhának és a fürdőszobának tetővilágítása van, elől a napfény. Látjátok, hogy Pistinek saját dolgozószobája van? Több könyvvállványt szerkesztett. Ha hiszitek, ha nem, drága Mama és Papa, az ujjamon kétségtelenül van egy kis aranygyűrű, és még nem tudom egészen felfogni, hogy a nevem Gloria Deák, és aláírtunk egy papírost, amely arra kötelez bennünket, hogy életünk hátralevő részét együtt töltsük.” *ide jöjjön a levélből a lakás alaprajza, vagy fénymásolva a fényképek közé*

1959. augusztus 9. Apu. „Vártuk, vártuk esküvői beszámolókat, sajnos nem érkezett meg, így megírom azt, amit kémjelentéseim és fantáziám alapján elképzeltem. Csütörtökön kirádliztál Halász Sándorhoz (létezik még a robogód?), ők vittek el a liberális protestáns egyház egy imaházába (nem tudom, hogy ez mi fán terem). A pap beszédében magasztalta és példaképnek hozta fel a magyar nemzet szabadságszeretét, illetve Rákóczi, Kossuth stb. emlékét, és ennek alapján buzdított, hogy az új haza derék polgárai és példás házastársai legyetek. Utána fogadás Gloria egy barátnőjének lakásán, itt vettétek át a nászajándékokat, azután Gloria lakásából telefonáltatok nekünk. Be kell vallanom, hogy izgalmamban Glóriát nem értettem, jó volna, ha levélben megismételné, amit mondott.”

1959. augusztus 11. „A házasságot, amint tudjátok, egyik percről a másikra határoztuk el. Ma ünnepeljük ötödik (heti) fordulóját. Egy utolsó szakítási kísérlet utáni reggelen, végső

elkeseredésünk idején, egyszerre tettük meg a kiengesztelő lépést. Találkoztunk, egymásra néztünk, és mint a mesében illik, egyszerre mondtuk, hogy mégis egymás mellett maradunk. 'Most azonnal elmegyünk és házassági ajándékul megvesszük neked a blazert' – mondta Gloria könnyek között. Az érv hatott, a blazerre hetek óta fájt a fogam. Egy óra múlva már a kórházban voltunk, vért vettek mindkettőnktől. Még aznap megvettük a jegygyűrűket, egyszerűt, szépet, azt hiszem, pontosan olyanok, mint a tiétek – elutasítva a kereskedő minden érvét, aki fantasztikus, kacskaringós, ékszerekkel díszített, kigyómintájú gyűrűket próbált ránk tukmálni. Ma már kevesen hordanak igazi jegygyűrűt. Másnapra a vérvizsgálat eredménye jó volt, elmehettünk a városházára engedélyért. New York államban a hatóság nem esket, ezt a békebírakra vagy az egyházakra bízta. A törvény 24 órás várakozási időt szab ki az engedély kiadása után. Ennyi elég ahhoz, hogy az esetleg részeg férjjelek kijózanodjanak. Mi arra használtuk ki ezt az időt, hogy az esküvőt megszervezzük. Jó barátunkhoz, egy magyar kálvinista paphoz fordultunk (Hamza András). Nem lepődött meg, nem mi voltunk az első katolikus kliensei. Esküvő előtti délután vettünk nekem egy nyári sötét ruhát, Gloria pedig átalakította gyönyörű koktélsruháját, én még néhány órát töltöttem azzal, hogy megfelelő ezüstnyakkendőket kerítsek erre az eseményre. Az utolsó estét stílszerűen menyasszonyomtól távol töltöttem, és az ágyon heverve a legsötétebb gondolatokkal foglalkoztam.

A templom valaha hollandoké volt, több mint száz éves gyönyörű kis épület. Gloria tanúja barátnője, Harline volt, az enyém Jónás Pali. A pap az angolszászok Károlyi bibliájából, az ún. King James (I. Jakab)-verzióból olvasott fel. Ő-angol nyelven folyt a beszélgetés, ami igen emelte az alkalom fényét. Mindenki meg volt illetődve, és jó volt látni, a megjelentek mennyire ragaszkodnak hozzánk. A családot helyettesítették mindkettőnknek (Somogyi??? Margiték, Lolla (Gloria testvére) és Bruce, a férje, Halász Sándorék és még néhányan. Két órával később már a repülőgépben ültünk. Az egyik stewardess vesztünkre felfedezte, hogy aznap házasodtunk, és hangszórón minden jót kívánt, a pilóták nevében is. Mindenki ránk bámult, és én elsüllyedtem. Aztán kaptunk lazacos és kaviáros szendvicseket és egy pohár italt. A Portland Maine-i repülőtéren autót béreltünk, éjszakára már el is értünk Boothbay Harborba. Akármit is írtatok a régi és az új erkölcsök közötti különbségről, pontosan olyan idegesek és zavartak voltunk, mintha most látnánk egymást először. Én szegénynek a csipkés hálóingét nevetségesnek találtam, rosszkedvű voltam, húztam-halasztottam az időt, hosszan fogat mostam, rosszul viselkedtem. A feszültség csak néhány nap múlva engedett fel, csak akkor kezdtük élvezni az új helyzetet.”

Ezután leírja, hogy hazaérve nekiláttak a lakás berendezésének, aukciókra jártak, ajándékokat cserélgettek, festéket vásároltak.

„Gloria heti egy estét spanyol tánccal tölt: valaha balettben táncolt, remekül mozog. Ősszel megint egyetemre akar járni, én valami praktikus kurzust ajánlgatok neki (orosz, német, vagy újságírás), ő a filozófiával kacérkodik. Annakidején a Hunter College-ben felfigyeltek a képességeire, jó írónak és jó filozófusnak tartották, erre kapna is MA (master of art) ösztöndíjat, de én ennek nem látom gyakorlati értelmét. Azt akarom, hogy legyen valami határozott célja és karriert is csinálhasson. Tehetségesen ír, gyakorlattal újságíró lehetne belőle. Igaz, most is cikkírásból, editolásból él, de szeretném, ha komolyabb vállalathoz, a Time-hez vagy a NY Timeshez kerülne. Európáról álmodozunk, hogy majd ott írom a disszertációm, ösztöndíjjal, amíg Gloria esetleg megint egy követségen dolgozik. A gyerekkérdéssel is kellene foglalkoznunk, mindkettőnknek ezen jár az eszünk, de egymás előtt nem nagyon emlegetjük. Anyagilag majdnem megoldhatatlan, meg a házasságunk sikerében sem bízunk eléggé, ez a mai csoda nem tarthat örökké.”

1959 nyár, a II. gyereknaplóból. Fruzsza, asztmája ellenszereként, idén két hétig nyaralt Balatonújhelyen a Belker.Min. gyereküdülőjében, utána három hétig Zamárdiban, Haraszti Katiéknál, végül két hetet velünk töltött Balatongyörökön, a kis-Haraszti-Katival együtt. (Kiskati egész nyáron heti egy-két napot volt nálunk.) A tél ellenben nem volt rózsás: Fruzsza az iskolában, a téli szünet előtt, karját törte, Pankának ki kellett venni a manduláját, márciusban mindháromnak rubeolája volt, én is megkaptam, Zsóka tüdőgyulladással került kórházba. Pethényi professzor Fruzsát és Zsókát évekre eltiltotta minden tejtermék és tojás fogyasztásától, nagyon sajnáltuk őket, de hősiesen túrték, sőt Panka is velük diétázott, saját elhatározásából, mert bántotta, hogy vele kivételt teszünk. Pedig mennyire imádták a tejet (nagyon jó volt akkoriban és nagyon olcsó), a fölét mindenekelőtt, úgy hogy szigorúan betartott sorrendben naponta másik volt jogsult rá.

Zsóka az első óvodáját nagyon utálta, pedig a Művészeti Dolgozók Bíró utcai óvodájának igen jó híre volt. Ő mindig meg akart felelni az elvárásoknak, de az óvodában gyakori volt a közös felelősségrevonás. 'Hozzám nem szoktak úgy beszélni, ha mást szidnak, mintha rám is haragudnának' – fakadt ki egyszer. Úgy látszik, nyomasztotta a sok teher, mert óvoda előtti időkben csak papucsfelelős volt otthon, vagyis esti fürdés előtt neki kellett bekészítenie hármójuk papucsát a fürdőszobába, de mikor most még a pizsamafelelőséget is rá akartam löcsölni, nekikeseredett és elhárította: 'Én már papucsfelelős is vagyok, óvodába is járok, nekem már szuszog a fejem!' Ezt a 'szuszog a fejemet' azután nem csak otthon használtuk mindnyájan, de még a corvinások is átvették. Másik családi használatban fennmaradt mondása: 'Én úgy kérem a sajtoskenyeret, hogy ne legyen kilátszás!' A nagylányok a zsebpénzükből akváriumot vettek, 4 hallal.

Hiába rohantam mindig haza munka után, és soha nem dolgoztam különmunkákon az ő elalvásuk előtt, nagyon fájdalmasan éreztem, milyen keveset vagyok velük, különösen pedig azt, hogy egyiküknek sincs alkalma négyszemközti bizalmas beszélgetésre. Ezért aztán bevezettük az 'esti suttogást' mese után, minden este másik ágyához ültem halkán beszélgetni. Zsókát hamarosan kivettük az óvodából, csak következő őszön folytatta, ezúttal a Városmajor utcai szép, Kós Károly-tervezte óvodában – ahová mindhárman iskolába jártak –, ott kezdődött életreszóló barátsága Vidacs Beával. Az ő útján barátkoztunk mi is össze a szülőkkel: a vízmérnök Lászlóval, és gyógyszerésztáros feleségével, Kláriveral, majd az ő haláluk és Bea Amerikába költözése után Bea útmérnök bátyjával, Lacival, és feleségével, a vízépítési tervező Katival. Zsóka és Bea két nyáron át újságárulást vállalt a Belvárosban. Népdalokat énekelve vonult a két egyformán szép 17-éves, mögöttük loholt az újságcsomagokat cipelve Zsóka osztálytársa és hódolója, Juhász Gyuri. Időnként megálltak, és előadtak egy kis párbeszédet: 'Jónapot!—Jónapot. – Kérek egy Esti Hirlapot. – Hirlapot? – Hirlapot. -- Elfogyott. – Elfogyott? -- Elfogyott.—Jónapot. – Jónapot.' Vették tőlük a lapot, mint a cukrot, alig győzte Gyuri az utánpótlást. 1969. június 23-án rádióadásban is lelkesen beszéltek az énekes újságárulólányokról.

1959. október 12. Gloria hosszú levelének részletei, az én fordításomban, Pityué nincs meg: „Remek a családi fényképalbum, amit küldtetek. Végignéztem, mindent elmagyaráztattam magamnak, és utána elgondolkodtam azon, mennyire eltérő volt az én családi hátterem Pistiétől. Ő szoros közösségben nőtt fel, a fényképek felnövéseinek minden szakaszát megörökítették: az úton átkelésnél a nővére fogja a kis kezét, az anyja felvarrja a cserkészingére a leszakadt gombot, az apja segít piszkafa-lábú fiának, amikor hatalmas hátizsákkal indul első igazi táborozására. Nincs olyan nap, hogy tudatosan vagy önkéntelenül ne emlékeztetne engem a családjára. Elgondolkozom azon, milyen lett volna, ha mindig ott éltem volna a családi szeretet forrása mellett. Nagyon keveset voltam együtt a szüleimmel és

nem örököltem folyamatos családi hagyományokat sem. A szüleim olyan országban hoztak engem világra, amely teljesen idegen volt számukra, és nem csak a nyelv és a szokások idegenségével kellett megküzdeniük, hanem sorozatos csapások is érték őket. Nehéz ezekről beszámolni, még mindig ködös előttem, mi történt, csak azt tudom, hogy mindig is magányosnak éreztem magam nyolc zajos fiú- és lánytestvérem között, és egy rendkívül temperamentumos anya mellett.

Anyám apró, törekeny olasz szépség volt, a neve hosszabb, mint ő maga: Concetta Maria de Bonavires. Tizenhét éves korában egy húsz évvel idősebb ember menyasszonyaként érkezett Amerikába. Férjének barna haja és tekintélyes bajsza volt, azt mondogatta, hogy most itt fog szerencsét próbálni, miután az automobil tönkretette a család fuvarozó-vállalkozását. De anyám szegény sosem ismerte meg a bőséget, eltekintve gyerekeik számától. Apám először egy szerény vendéglőt nyitott, de két váratlan esemény vetett árnyékot a remélt szép jövőre. Az egyik az 1929-es gazdasági krach volt, a második, a szörnyűbb, egy szemfertőzés, ami idővel teljes vakságot okozott. Eközben az olasz szenvedélyesség mindent elsöpört, egyre több szájat kellett otthon etetni. Amikor hét éves lettem, fiú- és lánytestvéreimmel együtt beadtak egy zárdába, ahol apránként hozzászoktam a rózsafüzérek lassú pergetéséhez, a fekete fátylakhoz, csendes termekhez, a fegyelmezett játszáshoz és az étkezés előtti imákhoz. Emlékszem, a legnagyobb hatást az ékezesek rendje tette rám. A mi családunk olyan népes volt, olyan eltérő egyéniségekből állt, tele valódi olasz szenvedélyességgel és szóáradattal, hogy minden közös étkezés olyan volt, akár egy bankett, függetlenül attól, sok vagy kevés került-e az asztalra. Mindig akadt valaki, aki mérges pillantásokat vetett valamelyikünkre, egy kisbaba, aki akkor kezdett ismerkedni a villa használatával, mindig szidtak vagy dicsértek egy gyereket, apám mindig előadott valamilyen történetet, anyám fagyaltot ígért két húgomnak, ha abbahagyják a veszekedést és ez a színjáték olyanná fejlődött, hogy mi gyakran érintetlenül hagytuk a tányérunkat és kimentünk a játszótérre. A zárdában békések voltak az étkezések, nagyonis csendesek, mert anyánk havonta egyszer látogatott meg bennünket, és apánk is, hacsak nem volt kórházban. Szerettem őket, de nem tartoztak bele mindennapi életembe, és nem nyújtották számomra a védelem és az inspiráció szükséges forrását. Anyám hamarosan jól boldogult, mint varrónő (ez volt az egyetlen dolog, amit fiatalkorában megtanítottak neki), gondozta apámat, és két legnagyobb gyerekének segítségével normalizálta a családi életet. Én időközben kedvence lettem az apácáknak, amikor 13-évesen eljött az idő, amikor minden gyereknek el kellett hagyni a zárdát, választhattam aközött, hogy elfogadok egy ösztöndíjat egy kiváló bentlakásos középiskolában, vagy visszamegyek a családhoz. A tanulást választottam, azt hiszem, ezzel idegenedtem el a családtól.*

* Első New York-i látogatásomkor kiutaztunk a város egy külső olasz negyedébe. Rendkívül izgalmasnak és szórakoztatónak találtam az 'új rokonokat', olyanok voltak, mint egy neorealista??? szicíliai film szereplői, hihetetlenül élénkek, jókedvűek és zajosak. Később az egyik nővérrrel, Lolával még többször találkoztam Gloriáéknál, járt hozzájuk segíteni, varrni. Egy másik nővére Rómában él, a férje hajóskapitány, 3-évenként más-más beosztásban. Gloria minden testvére házas, a három fiú és a négy lány.

Gloria: „Én voltam az egyetlen a családban, aki élt-halt az utazásért. Az egyetem befejezése után titkárnő lettem, amerikai diplomáciai szolgálatban. Először Milánóba kerültem, legnagyobb boldogságomra. Elsőnek egy jóképű trieszti hajóstiszttel szerettünk egymásba, majd váratlanul, két hétre rá, egy vad tekintetű olasz szobrással, aki hozzáfogott, hogy elkészítse a mellszobromat. Hétről hétre modellt ültem, boldogan és büszkén, összes kolléganőim irigykedésére. Amikor azonban a végén megtagadtam, hogy lefeküdjem vele, összetörte a szobrot. Soha többé nem kerültem olyan közel a halhatatlansághoz.”

1959. augusztus 10. körül. Én Balatongyőrökről. „Ez Pali hivatalának az üdülője, kilenc szobás, van csónak, szép kert gyümölcsfákkal (a diófa alatt nyugszéken heverve írok). Remek a koszt, sajnos: 3-féle menüből lehet választani, 5 étkezés, mindennap torta – hízunk mind, akár a malacok. Úszunk, evezünk, tollaslabdázunk, biciklizünk, kirándulunk és alszunk remekül. Az üdülő népe lányaink dicséretét zengi, és joggal: fessek, csinosak, kisportoltak, jólneveltek, értelmesek. A két nagy remekül úszik és evez a sárga műanyag-kajakban, amit tavaly vettünk külföldi csomagból. Persze legjobban Zsókát tömjénezik, néha már kínos, ahogyan az ebédlőben minden szavát áhitattal ismétlik körben. Jó nyaralásunk eredménye az is, hogy Panka sokkal felszabadultabb a szokottnál. Pali sokat *festfotó*, ha nem is annyit, mint szeretne, de még őt is el-elkapja a legyőzhetetlen balatoni lustaság. Anyu nem panaszkodik, jól van, csak az aggaszt, hogy nem hízza vissza, amit leadott.”

1959. augusztus 17. Apu, angolul. Gloriától kapott lakásleírást és alaprajzot, ennek alapján nagyon csinosnak tartja a lakást, persze döntő majd a berendezés lesz. Az ő első lakásukban a bútort az világháború utáni időben, 1920-ban, két ágyból, két szekrényből és két székből állt. Nagyon szokatlan tervezésnek tűnik (bár Olaszországban látott ilyeneket), hogy a fürdőszoba és a konyha elválasztja egymástól a két szobát. A Pisti név, ahogyan Gloria nevezi a férjét, tetszik neki, de azért az ő számára mindig Pityu marad.

Anyu ugyanitt megkérdezi Gloriát, mit hímezen nekik karácsonyra: piros írásos párnát, vagy valamilyen abroszt, az talán nem magyaros népi, hanem fehér lehetne. Sürgősen kér választ, hogy elkészüljön idejében.

1959. augusztus 25. Anyu Gloriának: „Szeretném, ha érezné, mennyire gyerekeknek érezzük és szeretjük. Persze, hogy kívántok gyereket, de talán jobb volna, ha még lenne egy kis szabadságotok, és beszerezhetnétek, amire vágytok. De többnyire úgy szeretnénk már azt a rabtartó gyereket, hogy sürgősen vállaljuk a rabságot, azért a gyönyörűségért, amit egy kisgyerek nyújt.”

1959. szeptember 7. Anyu. „Boldog vagyok, hogy Gloria magyarul tanul,, biztosan hamarabb fog tudni, mint én angolul. Mióta megoperáltak, üldöz az orvos, utazzak el, mert csak az az igazi pihenés. Most szerzett nekem Éva beutalást Hajduszoboszlóra, mert az izületeim megint fájnak.”

1959. szeptember 21. Én Pityunak: „Nagyon elbúsultam azon, amit a velem kapcsolatos rossz álmokról írtál. Biztosan szerepe van ebben annak, hogy én az idősebb bölcs nővér szerepében tetszelegve időnként prédikáltam neked, dehát az ember mindig kötelességének érzi, hogy belepofázzék hozzátartozói magánügyeibe. Én ezzel szemben sűrűn álmodom azt, hogy egyszerre csak megjelenysz itthon, és örületesen boldog vagyok! Anyu irigyel is ezekért az álmokért.

1959. szeptember 23. Apu Pityuéknak: „Nem is tudjátok elképzelni, mennyire meghatódtam attól a gondoskodásól, hogy el akartok küldeni engem nyaralni, mikor fő gondotok a lakás berendezése. Anyu néhány nap múlva hazajön, így nem lehet arról szó, hogy utánamenjek, de őszintén szólva nem is mennék Szoboszlóra, mert a meleg vízben ázás nem gusztusomra való. Én csak hegyek között szeretek nyaralni, az pedig nem való anyunak, egyéb partnerem pedig nincs. Volt turistatársaim vagy elhaltak, vagy betegek. Eleget fogok tenni kívánságotoknak, de szó sem lehet arról, hogy ilyen hatalmas összeget elköltsek, nem akarok én hetekre luxusszállóba menni, örülök, ha talállok valakit, aki hajlandó 4-5 napot eltölteni velem egy turistaházban. A megmaradó pénzből a ti nevetekben karácsonyi ajándékot veszek anyunak és a többieknek. Szomorúan gondolok arra, hogy a ti nehezen megszerzett pénzetekből menjek

nyaralni, és lehajló életkorban nincs lehetőségem, hogy ezt a magam pénzből fedezzem. A nyers igazság az, hogy nagyon vágyom már négy-öt napos túrára (Oh Szováta, Tusnád!), de hol találok partnert?”

1959. szeptember 30. Anyu. „Meg vagyunk hatva, hogy ilyen kedvesek vagytok, és Aput utánam akartátok küldeni. Jó lett volna együtt, de megölte volna az unalom, tekintve hogy ott nincs más, csak az az isteni, mesés barna meleg víz. Apu egy barátjával és kis társasággal elment 3 nap szarvasbögésre a Pilisbe, és e hét végén újra elmegy két napra, kirándulni. A két lány iskolába, különtornára, zongorára, németre, szolfézsra jár. Zsóka nehezen tűri az óvodát, ma sirdogálva mondta: 'Nem megyek oviba, úgysem tanulok ott semmit, még a Csip-csip-csókát is másképpen énekelik.'

1959. október 23. Apu hosszú angol levele Gloriának. „Köszönöm, hogy megírtad életed történetét, mint egy regényből, olyan kitűnően bemutattad egy kilenc gyermekes olasz bányász családját. Szegény édesapád, és méginkább sajnálatra méltó édesanyád, mennyi gondjuk-bajuk volt, mennyi szerencsétlenség sújtotta őket! Kérlek, add át üdvözetemet testvéreidnek, majd ha találkozol velük. Nem kell azonban úgy képzelned, hogy a mi életünk, és a gyerekeinké kizárólag boldog napok sorából állt. Nekünk is kijutott a bánatokból, aggodalmakból, és szinte egyidőben szegény édesapád gazdasági összeomlásával, mi is hasonló bajba kerültünk. Ha szeretnéd megismerni az én családom történetét, vagy a feleségemét, fordulj Pityuhoz, és ha nem tud minden kérdésre válaszolni, kérdezz meg engem.”

A továbbiakban Pityunak ír, persze magyarul: „Gratulálok: nagyobb örömet nem szerezhetél volna nekünk, mint a házasságról szóló, elégedettséget árasztó soraiddal. Ha nem is mertünk előtte állást foglalni, érezheted, hogy nekünk tetszene a dolog – és ha nem sikerül a házasság, furdalhatna a lelkiismeret. Másodszor gratulálok fényesnek mondható anyagi helyzetetekhez, különösen ahhoz, hogy nincs adósságotok. Te még európai mentalitásban élsz, nem kapott el az amerikai részletre vásárlási láz. Ha sikerült berendezkednetek adósságcsinálás nélkül, akkor majd meglesz a bunda, a sztereofon (hát ez mit tud?) és a TV (quod Deus avertat – ettől Isten óvjon) részlet nélkül is, legfeljebb nem egyszerre. A Brasillio könyvkiadóról szóló hír titkos reményeimet táplálja.”

Anyu levelének nagyjából ugyanez a tartalma, de utóiratként ezt írja: „Most látom, hogy mindketten írunk az anyagi emelkedés érdekében (mert nagyon kellemes gazdagnak lenni) a könyvkiadásról. Még azt hiheted, hogy nem vagyunk elragadtatva az eddigi eredménytől és a rengeteg univerzális műveltségtől, amit magadba szedtél, és amit mi sajnos nem élvezhetünk személyes viták és diskurzusok alkalmával. Természetesen azt a pályát válaszd, amire legnagyobb kedved van, nem kis dicsőség pl. a Columbián tanárnak lenni.” Apu ehhez hozzáteszi: „Apu utóiratával teljesen egyetértek.”

1959. november 5. Apu. „Az életmódokat leírásában az ünnepnap reggelivel egyetértetek, de a hétköznapival nem ('felkelés után egy órával az utcán, vagy egy csésze kávéval a gyomrunkban'). Emlékezhetsz arra, hogy a reggeli nálunk mindig ünnepélyes családi reggeli és főétkezés volt. Ehhez azonban az kell, hogy elindulás előtt másfél órával felkeljete, és nyugodtan, előkelően leüljete a szépen terített asztalhoz. Nincs kapkodás, izgalom, lehet készülni a napi teendőkre, és jó reggelivel a hasában egész más világításban látja az ember az életet. Egy csésze kávé nem alkalmas bölcs életszemlélethez.”

1959. november 20. Pityuék TV-t vettek. Apu: „Sajnállak benneteket, mennyi szép időt fogtok a minden képzeletet felülmúló rossz, erőszakos TV-vel elpocsékolni. Legalább azt tegyétek meg, hogy mire gyermeteitek in spe felnő, kipisztítjátok a lakásból (a TV-t).

Néhány héttel ezelőtt megjelent a Villamos gépek műszaki értelmezési szótára, melynek a transzformátorról szóló címszavai és azok angol és német fordítása az én művem. Sajnos az elkészített 400 címszóból csak 250-nek jutott hely, ami erősen csökkent a könyv használhatóságát. Mindezen felül 40 százalékkal kevesebb honoráriumot kaptam. ”

1959. november 24. Gloria tanulgat magyarul. Minden levélben dicséri Apu shakespeare-i angolságát, humorát. Pityu őszi-téli levelei mind a vizsgákra tanulásáról szólnak. Aggasztja az itthoniak anyagi helyzete: miért kell anyunak filléres bérért éjszaka lottószelvényeket ellenőrizni? Miért nincs egyikünknel sem tisztességes fűtés? Ő mindig pontosan beszámol az anyagi helyzetéről, mi miért nem? Minden születésnapra pontosan gratulál, ajándékokat küld (és kap tőlünk).

1959. november 27. Anyu megírja Pityunak, hogy a lottónyeremény-számoláson kívül még egy jövedelme van: apu mérnöki szövegeit gépeli. Apu magyarázatul hozzáfűzi: „Anyu váltott műszakban, Zsófi-val együtt, havonta háromszor 12-től 18 óráig, illetve 20-tól éjfél után 2-ig a Lottóban kikeresi a nyerő szelvényeket, az utóbbiban ellenőrzik a délutáni munkáját. Ez a kontroll a könnyebb munka, de szörnyű az éjszakai hazajövés (gyalog, villamos és taxi felhasználásával), rendszeren 3 óra van, mire hazaér. Én ebbe a munkába beleörülnék, de anyu szívesen csinálja, boldog, hogy pénzt keres. E héten nagy lumpolás volt, szerdán megnéztük a Nyomorultak filmváltozatát. Négy óra hosszat csodáltuk, hogyan arathatott ez az abszurd mese világsikert. Csütörtökön az Operában Bohémélet, Virginia Zeani, a Scala énekesnője vendégszereplésével. Grandiózus volt.”

1960

1960. január 23. Pityu New Yorkból: „Ha március előtt vizgázom, Stern védangyalom garantálja, hogy a március közepén tárgyaló fellowship- és grant-bizottságban keresztülhajszolja a jövő évi fellowshipemet. Mint vizgázott doktorjelöltnek, a múlt évinél magasabb összegű pénzküitalásra volna reményem. Ha a pénzt megkapom, megírhatom a tézist kényelmesen, és mindjárt nekiláthatok annak kommerciális kiaknázásához is, egy népszerű könyv kiadásának formájában. Ha április 10. előtt vizgázom, akkor ősszel már taníthatok, vagy eddigi munkáim mellett írhatom a disszertációt. A legközelebbi határidő október, minden tervem eltolódik. Harmincnégy éves fejjel ez nem gyerekjáték, és akkor hol marad a Deák-unoka? A következmény: hajnaltól éjfélig dolgozom, lázas sietséggel. Olvasok hol Lorenzo de Medici műpártoló tevékenységéről, hol Newton principiumairól, hol a német nagyvezérkar politikai szerepéről. Vasa svéd királyi család politikája, a mexicói és perui ezüst-import spanyolországi inflációs következményei, mindez a szakmához tartozik. Nyavalyás orosz tudásom is nagy hátrány, feltétlenül el kell olvasnom egy-két orosz könyvet.”

1960. január 26. Apu Pityuéknak. Angol nyelvű levél, amelyben Pityut basának nevezi, aki a feleségét használja titkárnóként. Ehhez anyu megjegyzése: „Dacára annak, hogy 'nem helyes' hogy Gloria a titkárnő, a 'pár év óta', mióta nős, csak én leveleztem a családdal, még az apjával is!”

1960. február 11. Anyu, Pityunak: „Nagyon drukkolunk veled a márciusi vizsgához, nagy megnyugvás lesz, ha sikerül, különös tekintettel a Deák-unokára, aki a tóban úszkálva már lesen van, hogy megszülethessen. Odaát influenzában fekszik a három gyerek és Éva. Természetesen átjártam ápolni, és természetesen én is elkaptam. Nagy lázak voltak, de most már szűnőben. Pityukám, igazi tudós vagy; mennyire szeretném ezt közelről élvezni és büszkének lenni, hogy ilyen a fiam.”

Ugyanaznap, apu: Megköszöni a 68. születésnapjára küldött jókívánságokat és leírja, mennyi vendégség volt náluk napokon keresztül, ebből az alkalomból: Kovács Paliék, Elek Évák, Veressék, a Csillag-ifjúság, Marianne, és mások.

1960. március 24. Anyu beszámol Pityunak arról, milyen boldoggá tette Fruzsát a nagy papírszalvéta-csomaggal. Ugrált örömben, micsoda cserelhetőségekre van így kilátása! Megírja, hogy Kovács Palit rehabilitálták, a professzori rangját visszakapta, de az állásáról le kellett mondania. Apu elmagyarázza: „Ugyanis a felülvizsgálat során kiderült, hogy a vádak nagy része alaptalan, ezért megváltoztatták az eredeti ítéletet, hamarosan visszakapja akadémiai tagságát és az ezzel járó dotációt. Az a nézetem, hogy inkorrekt dolgot nem követett el, de nem lett volna szabad túlhajtania a magánmunkákkal pénzkeresést, mert ez felkeltette az emberek irigységét. Az ítélet megváltoztatása mindenesetre erkölcsi és anyagi siker, és ennek mindnyájan szívből örülünk.

Nokkedli ügyben az a helyzet, hogy ez az ételnemü a legcsalárdabb az összes étel között, mert vagy a víz sok, és akkor túl híg, vagy a liszt sok, és akkor túl tömör. Az ember javítani akar ezen, és az eredmény, hogy a nokkedli elárasztja az összes konyhaedényt.

Más: nekem minden nehezebb vizsganap előtt hasmenésem volt. Te hogy állsz ezzel?”

Valami olyan vád volt ellene, hogy a tanszéken ipari vállalati megrendelésére dolgoztak. ???Gyűrő???

1960. április 11., a Columbia egyetem levele: „It is my pleasure to inform you of your appointment as German Academic Exchange Fellow at the stipend indicated below. The enclosed memorandum sets forth the general provisions applicable to such awards in the University. Kindly signify your acceptance within two weeks of receipt of this notification. Secretary of the University. Stupend: 350 Marks a month, plus round trip via ship and 200 Marks for travel from Breverhaven to University town and return. Period of Appointment Academic Year of 1960-1961”

1960. április 21. Távirat: „A doktorátusból szerencsésen megvan a Dok., méghozzá kitűnő eredménnyel. Pityu”

1960. tavasza. Én, a II. gyereknaplóból. Teljesen rendszeressé váltak a több-résztevős vasárnapi kirándulások a budai hegyekben, apu és Pali vezényletével. A mi lányainkon kívül Ildi, Marcsi és Kriszta, a László-lányok, Tönkö Ági és Tétényi Pisti alkotja a sereget. A mindenkori kutya, ebben az időben Mózsai (alias 'Oroszlánszagú Richárd'), gondoskodik a terelésről. *portré*

1960. április 22. Phoeniciából Pityu. „Megint saját házunk, illetve cottage-ünk van, úgy mint Maine-ben 10 hónappal ezelőtt! Hálószoza, konyha-ebédlő, fürdőszoba, a hegyek között, egy rohanó patak partján, a Catshill hegység kellős közepén.” Leírja, hogy baráti kölcsönkocsijuk van, a szállás napi 2 \$, otthon főznek. „Visszatérek március 19.-re. Éjszaka kétségbeesetten hánykolódva bebizonyítottam magamnak, hogy a bukásom elkerülhetetlen. Gloriának nem mondtam meg a vizsga pontos dátumát, de viselkedésemből kitalálta, és mindent megtett, hogy elaltasson: borral itatott, altatóadalokat énekelt, meleg tejet, később altatót diktált belém. Az italoktól rosszul lettem, az altatótól végleg felébredtem. Hajnali háromkor végül felöltöztem és elmentem egy órát sétálni. Azon töprengtem, hogyan fogom nektek megmagyarázni csúfos bukásom fizikai okait. Két órai alvás után elbúcsúztam Gloriától, elhatároztam, hogy bukás esetén felajánlom, elválhat tőlem.” Ezután ismerteti a zsüri tagjait. Stern felszólítására beszámol eddigi egyetemi tevékenységéről. Majd felsorolja a kérdéseket és azt, hogy melyik volt nehezebb, melyik könnyebb. A tanárok örült udvariasak voltak, a szünet után le sem ültek, amíg ő helyet nem foglalt! Utolsó feladat: Képzeld el, hogy Ön orosz nemes, és elemezze pénzügyi helyzetét és gazdagsági kilátásait 1861 és 1905 között. „Elképzelttem magam, mint orosz nemest, megküzdöttem a faluközösséggel, bérbeadtam a földemnek egy jelentős részét, felvettem a jobbágyfelszabadításért járó kártérítést és aztán menthetetlenül eladósodtam a kapitalista verseny következtében. Némi várás után újból behívtak, Stern közölte (sőt mint később megtudtam, Gloriát is felhívta a hírrel), hogy én vagyok idén az egyetlen, aki mindkét tárgyköréből a legjobb jegyet kapta, azóta is dicsőségem fényében sütkérezem. Már csak a disszertáció van hátra. Ennél fontosabb azonban, hogy az Egyetem engem nevezett ki a német kormány által rendelkezésükre bocsájtott fellowship birtokosává, . A címem, a rangom tehát: German Academic Exchange Fellow. Az egyetemek a segítségemre lesznek, a hely kiválasztása a magánügyem. Tehát 2 szeptemberétől Németországban leszünk, 1961 május-júniusig. A kutatási munkám többízben Bécsbe fog szólítani, tehát találkozásunk ott is lehetséges. Csak 1961 őszén leszek amerikai állampolgár.

1960. május 3. Anyu megírja Pityunak, hogy nálunk befejeződött az építkezés, már csak a rengeteg takarítás van hátra, és nemsokára náluk kezdődik hasonló: örökéző cserépkályhakerakás, festetés. Mi cserépkályhát rakattunk, de a legjobb amelioráció az volt, hogy az előszobában ajtót és a pincelépcső fölé tetőt tetettünk, így keletkezett egy kis hidegfogó előtér, és a lépcső tetején asztal, amin most a telefonokon kívül egy remekbeszabott kis parasztszekér áll. A története: 1952-ben az ország kénytelen-kelletlen Rákosi elvtárs 60.

születésnapját ünnepelte, és minden vállalat, szövetkezet, stb. ajándékokat küldött: zászlókat, népi cserepeket, és egy kis parasztszekér tökéletes modelljét is. Egy részüket a Béketanács pincéjében helyezték el. (A Béketanács székháza egyébként egy szép Vilma királyné úti villa volt.) Egy idő után Benke Valéria főtitkár leküldte a kisgyerekes mamákat, válasszák ki, mit tudnak használni. Boldogan vittem haza a nevezetes szekeret, és sok-sok fényes piros megkék élmunkás zászlócskát – ezekből lettek a János vitéz huszárainak és török vitézeinek jelmezei.

1960. május 5. Apu, Pityuéknak: „Már ki sem jövök a folytonos gratulálásból. Szigorlat, születésnapok, ösztöndíj. Hát csak így tovább, Sic itur ad astra. Leveled minden sora érdeklődést keltett, különösen pedig a vizsgakérdések és a feleletek. A VIII. Károly-ügyben azt hiszem, neked volt igazad, bár Tolsztoj bizonyára azt mondta volna, hogy nem Károlytól függött, hogy haddal támadja Olaszországot, hanem ennek így kellett lennie. Csodálom sokoldalúságodat, és hogy Nikon pátriárka viselt dolgai sem hoztak zavarba. A magyar vonatkozású kérdések számomra sem lettek volna teljesen ismeretlenek, egy részüket magam is átéltem.”

1960. május 27. Anyu Pityut kéri, írjon mindazoknak, akik őt esetleg eredményesen meghívhatnák, hogy európai tartózkodásuk alatt találkozhatassanak. Sajnos mindenki reménytelennek tartja, hogy kapjon útlevelet. Én is hozzáírok: „Haláli büszke vagyok rád (ezt ma így mondják a srácok, megfelel a 'marhá'-nak) – nem is hittem volna, hogy ilyen okos öcsém van. Már nagyon tartozom nektek hosszú levéllel, de az építkezési izgalmak mindenben megakadályoznak. Tudod, hogy falat huzattunk az előszobában, cserépkályhát rakattunk, festettünk, stb.? Olyan büszkék vagyunk a lakásra, hogy beszélni se lehet velünk.”

1960. május 29. Gloria levele. Megírja, hogy Pityu két kedvező ajánlatot kapott: a Columbia Encyclopedia és a Grolier Encyclopedia megbízta történelmi címszavak egész seregének elkészítésével. Gloriának sajnos volt egy spontán abortusza. Szorgalmasan tanul németül, de közben utána néz valamilyen New Yorki munkának is, mert kettejüknek nem lenne elég a fellowship és nem jönne ki belőle az ő útiköltsége sem.

1960. június 17. Pityu képeslapja. „Már mindent tudunk az útunkkal kapcsolatban. Indulás szept. 13-án a Bremen nevű csodahajón. Cél: Heidelberg, egy félévre, azután egy másik egyetemi város. Maradunk 1961. aug. végéig. A lakásunkat jó pénzért kiadtuk. Emil bácsiék küldenek nektek meghívót Berlinbe. Talán volna rá mód, hogy ott találkozzunk.”

1960. június 26. Apu. Megköszöni az IKKA-csomagot, de helyteleníti, hogy a pénzt nem a németországi útra tartogatják. Panka egy Zala megyei, gyereküdülővé alakított kastélyba ment, 3 hétre (Csikóvárallya). Anyu: „Nehezen megy az angol tanulás, olvasva sokat értek már, mert van időm következtetni egyes megnevezett szavakból a mondatra.

1960. július 5. Apu, Pityuéknak: „Tegnap nagy ünnepélyességgel megültük házassági évfordulókat, díszvacsorát rendeztünk a tiszteletre, amelyen Éváék sajnos nem vehettek részt, mert az egész család Balatonyörökön üdül. Az ünneplésekből most bőven kijutott nekünk, mert vasárnap tartottuk az ötvenéves érettségi találkozónkat. Ünnepi misével kezdődött, amelyet kitűnő osztálytársunk, Kovács Arisztid, volt pannonhalmi, majd budapesti bencés igazgató, jelenleg pannonhalmi bencés gimnáziumi tanár celebrált. Apu hexatéterben örökítette meg az eseményt: „Pannonhalma neves várában székel Arisztid / Sok száz ifjunak atyja, barátja is ő. / Emlékezz öregem a hajdani áloidőkre. / Szép napok elmúltán újakat

álmodok én.” Utána ebéd egy kis budai vendéglőben, és feketekávé, italozás a Nagyajtai utcában. Este hétkor váltunk el egy nagyon szép nap emlékével. Érettségit 21-en tettünk, de csak nyolcan vagyunk az élők sorában, kettő beteg, Lánzos Kornél fizikus Dublinben). Kovács Arisztid barátom útján módomban állt beszélgetni volt mennyiségtan tanárossal (Pityu, a nevét, ???), aki később igazgató lett, de csak rövid ideig, mert pályája magasra ívelt. Nagyon kedves volt, élénken emlékszik rád. Nagy érdeklődéssel hallgatta a vizsgáidról szóló referátumomat. Ő is a pannonhami monostor lakója.”

1960. július 16. Apu Pityuéknak. Jó angol levélben beszámol a mi balatoni nyaralásunkról és válaszol Gloria levelére közös erőfeszítéseikről a jó egyetemi vizsgáik érdekében. Apu sajnálja őket a hajszáért, de: „To produce great things it is necessary to make great efforts. And why do you think that you never will last 40 years? See, we are fighting since 40 years over the most various and unexpected things, but never mind. A 'wise smiling' will help you too.”

Anyu, a levél alján: „Te legutóbb azt írtad: 'Gloria drágább, mint valaha'. Nagyon boldog voltam, mikor ezt olvastam. Ő meg azt írja, hogy heves vitáitok vannak munka közben. Remélem, ezek nem komolyak. Együtt élni nem lehet a magunkfajta természetű embereknek tökéletes nyugalomban, különösen nem, ha mindkettő heves. Évák, igaz, sohasem vitatkoznak, de ilyet nem tudok rajtuk kívül.”

1960 nyarán Balatonyörökön, a Kereskedelmi Kamara üdülésében voltam a lányokkal, Pali csak egy hét után tudott utánunk jönni. Az 5-éves Zsóka teljes erőbedobással nekigyürkőzött, hogy egyedül megtanuljon úszni (a nagyokkal annakidején úszómesterhez jártunk, Marcsi meg én felváltva vittük Fruzsát, Pankát és Krisztinkát). Próbálkozott, fel-felállt, két öklét a mellére szorítva ismételte: 'Meg akarok tanulni, mire apa jön!' És meg is tanult. Én Palinak írt levelemben így rajongok róla: „Zsóka mindenkinél intenzívebben él: úszás, sárga csónak, játék egy csapat – nála idősebb – gyerekkel. Amíg a marokkóban (pálcikaemelgetős) a sorára vár, addig pingpongozik (egész jól), amíg nem engedem vissza a vízbe, addig tornászik, és egész nap sugárzik. Nem láttam életemben szebbet, mint a víztől fényes sötét bőrét és vigyorgó képét a vízben. A nagyok is pompásak, bronzra sülve, fessen, a legjobb úszók, a legjobb modorúak, szépek, strammak. Most ebéd utáni pihenő van, az egész gyereksereg Fruzsza vezényletére kint ül a diófa alatt és a búcsúestet szervezi.”

1960. július 18. Pali még hazulról, nekem Balatonyörökre. „1. Az útlevél (Olaszországba, a készülő genovai kiállításra) tényleg megvan, a kezemben, 'Europe'-ra szól! Sajnos vissza kell vinnem kijavíttatni, mert a profession: journaliste-hoz vízum-szemponatok miatt hozzá kell biggyeszteni: peintre. 2. meguntam a nyomort, és pénzért (21 Ft) vettem egy igen praktikus és jó golyóstollat. 3. Anyuéknál vasárnap nagy társaság volt, de csak én vittem virágot, nem tudták, hogy házassági évforduló van. Kari-Baba, Zsófi-Jenő és Timár Palin kívül Keri-Pali, Korolovszky Klári és egy Borbély nevű mérnök bácsi volt jelen, aki a római utazás kapcsán az I. világháború olasz frontján szerzett élményeit mesélte végtelenségig. Apuék mindketten jókedvűek, helyesek voltak. 4. Van reményem fizetéses szabadságra. 5. Anyuka nagyon jó benyomást kelt, pihent, kisimult az arca, jókedvű. Én nagyon-nagyon szeretlek, és bár bús szalma vagyok, boldoggá és büszkévé tesz, hogy engem bokros teendőim ugyan elszólítanak, de 'az asszony a gyerekekkel még lentmaradt a Balatonnál'.”

1960. augusztus 9. Pityu: „Tegnap átadtam a Columbia Encyclopaediának a szerződésben előírt mind a 11 000 szócikket, német, magyar és lengyel történelemről. A Grolrierről lemondtam, fájó szívvel, mert érdekes lett volna és jó kereset is: szavanként 3 és fél centet fizetnek. Az eddigivel kb. 800 t kerestem, számításom szerint 5-8 os órabérrel, ami nem rossz

eredmény. Adtak volna még ötszörennyi megbízást, de most már okvetlenül disszertációs és pakolási ügyekkel kell foglalkoznom.

Képeslevelezőlap: Az amerikai konvenciók legjobb modorában egy napot nyaraltunk egy tengerparti üdülőhelyen: a Hammonasset State Parkban (Connecticut), itt találkozott a Deák család öt tagja (Kari és a felesége, Gida, Pityu és Gloria). Egy remek napot töltöttünk együtt.”

1960. augusztus 29. Gloria levele New Yorkból Budapestre. Leírja a csomagolási módszereiket, a rengeteg könyv és egész évre szóló ruhanemű kiválogatását. Szerencsére Pityu idejében befejezte a lexikon-szövegeket, és most vízumügyeket intéz, koffereket, ládákat vásárol. Gloria is beszámol Deák Kari és Gida látogatásáról. „A kis Jenny – írja – még nálam is sokkal alacsonyabb, aranyos, halk szavú, intelligens nő, remekül látja el Karit. Nem szép, New York-i szemmel nézve kissé vidékies, de igen jó természetű ő is, Kari is. Kari hihetetlenül amerikai lett minden vonalon. Minden helyi kifejezést jól alkalmaz, bár távolról sem beszél olyan folyékonyan angolul, mint Pisti, de a szókinccse teljesen amerikai ízű. Állandóan magával hurcol három fényképezőgépet, kimeríthetetlen tömegű mindenféle szereléket, és most készül még egy autó megvásárlására, Jenny számára. Mindketten esti egyetemre járnak, Jenny igazi hivatásos tanárnő, és szüntelenül foglalkoznak azzal, hogyan tudnának magasabb polcra kerülni. Igen jó a házasságuk.

Gida igazán elragadó. Olyan, mintha még mindig 18 éves lenne, nem is borotválkozik. Egészen más, mint Kari. Igazi tudós alkat, a szemüvege minduntalan lecsúszik az orrára. Alighanem nagyon szeretik a lányok Cambridge-ben, de ő tagadja, és azt mondja, a lányok nem a legfontosabbak az ember életében. Karsú, széles vállú, amit a két másik fiúról nem mondhatnék el.” Pityu még ugyanebben a levélben: „Úgy össze vagyunk pakolva, mintha holnap indulnánk. Németországban egy teherautóra lesz szükségünk, annyi göncöt viszünk. Búcsúztatásunkra hatalmas partyt rendeznek, a hajón számításunk szerint ötvenen jelennek meg, ki kell bérelnünk a tánctermet!”

1960 tavaszán óriási terv végrehajtásába fogtunk. Carlo Lazagna genovai barátunk megkért egy jónevű galériást, küldjön meghívólevelet Budapestre, Veress Pálnak, hogy az kiutazhasson Olaszországba. A felkérés megjött, Pali elindult a Képzőművészeti Lektorátushoz, a Kulturális Minisztériumba, a Képzőművész Szövetségbe és ki tudja, hová még, hogy erre adjanak útlevelet, de mindenütt elutasították, mert a saját pártfogoltjaiknak akarták megszerezni a külföldi kiállítás lehetőségét. Végülis Pali MTI-s főnöke, Barcs Sándor vetette latba pártvezetőségi kapcsolatait: az útlevél megjött magánlátogatásra, vagyis a kiállítást nem engedélyezték. Ahhoz, hogy néhány grafikát ajándékcélokra magával vigyen, a Magyar Nemzeti Galériától kellett mindegyikre pecsét, ami azt jelezte, hogy az országot nem éri veszteség, ha ezek külföldre kerülnek. Így azután egy nagy mappával szállt fel a vonatra, ugyesen csak a lepecsételteteket mutogatta a vámosoknak, és így került ki egy szép kiállítás anyaga. Csakhogy Lazagna maga is csak trükknek tekintette, és így is beszélte meg a galéria tulajdonosnőjével, aki azonban, a képek láttán, két hét alatt létrehozta a kiállítást, paszpartúzással, keretezéssel, meghívókkal, stb. A történet csattanója, hogy amikor Pali hazaért és tele aggodalommal jelentkezett a Minisztériumba -- ahol tudniuk kellett, hogy igenis volt kiállítás, hiszen több olasz lapban igen szép kritika jelent meg róla -- meglepetésére a minisztériumi illetékes elvtárs, saját vállát veregetve mondta: 'Na úgy-e, milyen jó, hogy engedélyeztük a kiállítást!' Néhány grafikát vettek is tőle művészetkedvelő genovaiak, úgyhogy az így befolyt váratlan valutával fél Olaszországot beutazta (igaz, a Budapesten vásárolt egyhavi vonatbérlettel, a circolaréval éjszakánként utazott, hogy ne kelljen szállásra költenie). A kiállítás megnyitása idején vihar tört ki, szakadt az eső, a galériás is kétségbe esett, hogy nem jön majd senki. Egyszerre megnyílt az ajtó, és megjelent

csuromvizesen a 4 legfontosabb napilap szerkesztője: elképzelhetetlen, hogy egy vernissage másnapján ne legyen az újságban kritika.

1960. október. Pali elindult Olaszországba, az első útra a nyugati világban. Ünnepeyes volt a búcsúztatása: felsorakoztunk a lányokkal a vagonablaka alá, és kórusban énekeltük, egy francia gyerek-ének dallamára: 'Bon voyage, Monsieur de Veress / Amusez-vous bien au bord de la mer. / Amusez-vous bien, ne nous oubliez-pas,' stb.

1960. október 12. Én Palinak, Olaszországba: „Vajon eszedbe jut-e, hogy ma hanyadika van? itt most szakad az eső és nem lehetne kiállni az ajtóba, naplementét nézni, úgy mint 14 évvel ezelőtt. Zsókat hazahozhattam a kórházból, jól van, nem köhög, de még 20 a vérsejt-süllyedése, és igenis tüdőgyulladás volt, némi görcsös légzési nehézségekkel kombinálva. Sápadt, kicsit fogyott. A nagyok rém boldogok, hogy otthon van, ő meg furt mesél a kórházról, csupa vidám gyerektörténetet, mintha kicsit vágyódna is vissza. Ortutay Zsuzsa tanácsokat adott, kihez forduljak bolgár tenger-ügyben, ő volt tavaly a 10-éves lányával két hétig, és ennek tudja be, hogy azóta nem volt beteg.”

1960. október 14. Én Palinak, Olaszországba: „Zsóka már teljesen rendben van, jókedvű, eszik, alszik. Voltam Váczy dr-nál, megint nagyon megnyugtató, hogy az asztmások idén mind rosszul vannak, hogy Fruzsának nincs asthma bronchialeja, csak bronchitus asthmaticusa, az egészen más, Zsókanál ez nem fog ismétlődni, és nem is érti, mi bajom van.”

1960. október 17. Én Palinak Rómába, az Accademia Ungheresába, Via Giulia 1. „Remélem, a vihar nem ért utol benneteket, aggódom, hogy ballonban vagy, vegyél jégeralsót, majd elhasználjuk pizsamának. (Ilyet írni nyílt lapon!) Micsoda szerencse, h. utánad volt a vízőzön Velencében, nem láttál volna semmit. Itt csak új csőrepedés volt, ezúttal a vöcben. A gyerekeknek nagyon tetszett a koncert, örülök, hogy vettünk bérletet. Ma éjjel Panka aludt nálam, a te ágyadban, este a kicsi a soros.”

1960. október 19. Én Palinak, posta restante Genovába, Rómába, Firenzébe, 3 példányban, mert nem tudni, hol éri utol: „Végre megjött a várvavárt levél a milánói találkozástokról *Pityuval*, *fotó* és a remek leveled Genováról! El sem tudtam képzelni, hogy ilyen pompásan sikerüljön megszervezned a kiállítást, teljesen maszek alapon! Pődör kérdezteti, hallottál-e Rómában egy Tot nevű szobrászról, állítólag nagyon befutott. (*Amerigo Tot, azóta világhírű*). Anyu nagyon panaszkodik a hasára, epéjére, de nem vesszük komolyan, mert fő hogy nem az. (*pedig december 13-án már kiderült, hogy bizony az*). Zsóka teljesen rendbejött, azt mondta: 'Csak azért sajnáltam, hogy már elhoztál a kórházból, mert olyan jókat lehetett játszani.' (Tüdőgyulladás-gyanúval pár napig volt a János kórház gyermekosztályán). Egyébként minden nap elmondja, hogy ha Apuci itt volna, ő már biztosan tudná, hogyan kell fűteni ezt a kályhát, mert én bizony nap mint nap bedögleszttem a fűtést. (Fafűtéses cserépkályha.)

Más: Nem kapni krumplit, itt a Belvárosban sikerült szereznem 5 kilót. Többféle csomag is volt nálam, nem bírtam így elindulni, ezért megkértem a vállalati sofőrt, tegye a kocsiba, és ha hazavitte Cserepet, vigye el hozzánk a krumplit -- de szerettem volna, ha senki sem tud róla. Három hét múlva, a november 7-iki ünnepségen (a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, köznyelven: nagyoktszocfor) kiáll a pódiumra két szerkesztőnk, Acél Feri és Pogány Mari*, és legnagyobb elképedésemre előad egy csasztuskát:

„Már minálunk babám, már minálunk babám
az jött a szokásba:
nem szedik a meggyet, nem szedik a meggyet

fedeles kosárba.
Szegény Veress Éva, ne várjon hiába,
krumplit szed a Cserép, krumplit szed a Vályi
a Váci utcába!

Frenetikus siker! A papírzsák ugyanis útközben kiszakadt, és a Kiadó két vezetője, az idős és köztiszteletben álló Cserépfalvi Imre, és helyettese, Vályi Gábor irodalmi vezető segített a sofőrnek a Kristóf téren álló kocsiba, zsebben-marokban behordani az értékes krumplit.

* Apja Pogány József tanár, a Magyar Tanácsköztársaság népbiztosa. A Szovjetunióba emigrált, a sztálini tisztogatások során kivégezték, a családját Szibériába száműzték, 1959-ben engedélyezték hazatelepülésüket Magyarországra.

Voltam Váczy doktornál, megnyugtató, hogy az asztmások, migrénesek gyomorfekélyesek idén mind rosszul vannak, Fruzsának nincs is astma bronchialeja, hanem csak bronchitis astmaticusa, Zsókanál ez nem kell ismétlődjön, nem is érti, mi bajom van. Anyu orvosa pedig azt mondta anyuról: mindenféle összenövésai vannak, gyulladásban az egész gyomra, belei, de nincs daganat, nem kell operálni, gyógyszertől elmúlik. Nagy kő esett le a szívemről.”

1960. október 20. Anyu Palinak Genovába: ”Irtón érdekel a kiállításod és az ezzel kapcsolatos események. Azt tudod, hogy a diagnózisom kielégítő volt, így a hangulat is javult. Most beszéltem a középső lányoddal, büszkén mesélte, hogy anyának felolvassa a fordítás szövegét, anya így kontrollálja, hogy helyes-e. Fruzsika Zsókat mosdatja, ’mert már ágyba akarjuk dugni, hogy nyugodtabban tudjunk dolgozni’.”

1960. október 23. Én Palinak. „Muszáj már egyszer rendesen elmondanom neked, hogy milyen örületesen és kimondhatatlanul és örökre, pillanatnyi szünet nélkül szeretlek, olyan intenzíven és igazán és feszültséggel, mint azt hittem, csak egy szerelem kezdetén lehet. És azt is, hogy milyen őszintén és egész szívemből, mellékgondolat nélkül vagyok boldog, hogy ott vagy. De azt is, hogyha elképzelem, hogy én is veled lehetnék, hogy talán mégis járt volna nekünk ez a boldogság, akkor sírni tudnék. Ne hidd, hogy nyafogni akarok, nem is foglalkozom ezzel, csak szeretlek és boldog vagyok, és drukkolok, hogy úgy sikerüljön minden, ahogyan képzelted. Meglepő gyorsan múlik nekem is az idő, nem olyan elviselhetetlen az, hogy nem vagyunk együtt, mint pl. az MTI-s éjszakás hetekben, nyilván azért, mert nem ért felkészületlenül. Rettentően szeretném tudni, lesz-e kiállítás és hogyan, hiszen olyan jó ez az anyag, be kell mutatni sürgősen valahol! És már fêlidőben vagyunk, el se tudom hinni, hogy mához két hétre itthon vagy, és mesélsz, és látlak, és mindent megtudok, ki se lehet majd bírni! Hosszabbítsd mg az utadat, a pénz nem számít, majd megleszünk valahogy. Az egyetlen bökkenő az a dupla ünnep, ami olyan isteni volna, de hiszen egy napig itthon tudok maradni, a gyerekeket is itthon foghatjuk az iskolából.”

Bizony a szombat akkor még rendes munkanap volt, tehát a vasárnap volt a mindenünk! És itt mondom el két pici, de fontos emléket. Az első: amint jött valami hír, este a lányok ünnepélyesen kis színes papírzászlót tűztek az ajtajukra szerelt térképre, hogy lássuk, most hol jár. A másik: miután még egyikünk sem látott tengert, legalább a sós ízet akartuk megismerni, ezért aztán kérésünkre hozott is egy palack tengervizet. (Nem volt igazán jó.)

1960. október 25. Éva Palinak, Olaszországba. „Rátértem arra, hogy másolattal írom a lapokat, egyet Genovába, egyet Firenzébe, egyet Rómába, mert fogalmam sincs, hol ér utol. Eddig kétszer írtam Milanóba, kétszer Firenzébe, és ezzel együtt kilencszer Rómába. Irtó boldog vagyok, hogy sikerül a kiállítás, nem is reméltem, hogy maszekül, ilyen kevés idő- és pénz-invesztálással meg lehet csinálni! Okvetlenül hosszabbítsd meg az utat egy héttel,

örültség volna, ha nem jutna elég időd Rómára vagy Firenzére. Nem csodálom, hogy nem tudsz festeni, mindig idő kellett hozzá, hogy belezökkenj.”

1960. október Éva Palinak, Olaszországba: tegnap este Mikes Ilunál voltam*, és a róla elhangzott pletykák ellenére nagyon sajnáltam a magánosságáért. Folyton Füsiről mesélt, a leveleit mutogatta. Elolvastam a végrendeletét, igazán megrázó. 16 éves kora óta naplót írt, géppel, hatalmas kötegekben áll, benne a novemberben írt végrendelete is. Kiszámította néhány magyar író átlagos életkorát, kiderült, hogy ez 50 és fél év. Humorizál arról, hogy eszerint ő tulajdonképpen nem is él, de aztán komolyra fordul a hangja, és hagyakozik az írógépről, a Parker töltőtolláról, a magnetofonról. Leírja Ilunak, hogy mit csináljon a könyveivel, melyik barátja selejtezze a kéziratait, ki a könyveit, miből lehet pénzt csinálni, milyen előszót írjanak melyik írásához, milyen ajánlást, stb. Nagyon nagy szerelemmel beszél Iluról, meghagyja, hogyha magára nézve kompromittáló, bántó leveleket talál, azokat égesse el, minden egyebet lepecsételve helyezzenek el a Nemzeti Múzeum irattárában, csak 2009-ben szabad kinyitni. Azt mondja Ilu, hogy akkor ősszel Füsi ismét beleszeretett 13 évi házasság után, és erről tanuskodik néhány vers és levél, meg naplórészlet. 1960 augusztusában halt meg, 49 évesen.

*Mikes Ili volt osztálytársam, Mikes Lajos irodalmár és a 105 évet élt Irma néni lánya (a CD-n az én megemlékezésem), Füsi József író felesége. **Pali halottas portréja**

Éva Palinak, Olaszországba:

„Vasárnap reggel csodás napsütésre ébredtem, összetelefonáltam Krisztinkát és Haraszi Kiskatit (Ildi, nagy bánatára, nem jöhetett, tánciskolába kellett mennie) és elindultunk 'kirándulni' a józsefhegyi kilátóhoz (ők kérték, emlékeztek arra a finom közös sétánkra). Mind az 5 lány piroskockás szoknyában és világos pulcsiban volt, mindenütt nagy feltűnést keltettünk, az emberek kissé meghatva, kissé szánakozva megmosolyogtak, meg-megszólítottak. Utána anyuénál a balkonon ebédeltünk. Zsóka szerda óta számolja a napokat, mert ma ő alhat nálam. Le is fekszem korán, tegnap úgyis nagyon keveset aludtam.

Nem panaszkodás- hanem kuriózumképen elmondom, mit csináltam tegnap reggel 5 órától: 1. kihamuztam a kályhát, kihordtam a szemetet az utcára; 2. kitergettem az előző napi mosást; 3. kiraktam a közértés-fiúnak az üvegeket, pénzt, levelet (*házhoz hozták a tejet*); 4. haját mostam; 5. megkorrigáltam 20 oldalt, ezalatt megszáradt a hajam; 6. lementem a Közértbe; 7. eltörölgettem, elraktam az este elmosogatott edényt, megterítettem a reggelihez, megcsináltam a reggelit, tízóraikat; 8. felhoztam a kokszot, leráztam a hamut, stb. szóval megraktam a kályhát; 9. kivasaltam Fruzsza úttörő blúzát, nyakkendőjét; 10. bedagasztottam másfél kiló lisztből keltésztát ebédhez, és reggeli kalácsnak; szétraktam a 4 ágycsónak, segítettem Zsókanak öltözködni, elraktam mindnyájuk ruháit; 12. cédulát írtam nagymaminak az ebédéről; 13. elmentem a főpostára, neked feladni a levelet, és pont fél kilencre beértem a Corvinába. No, milyen feleséged van? Csak hogy tudd, és ne cseréld föl akármilyen kis olasz taknyossal, aki lehet, h. szebb, meg karcsúbb, meg fiatalabb, meg kedvesebb, de a belbecs, az kutya? – És nagyon jó dolog, egy zseni feleségének lenni, aki most a legjobb úton van ahhoz, hogy még nagyobb zsenivé váljék!

Úgy örülök, hogy vezettél autót (Lazagnáét) és jól ment. Képzelem, mennyire élvezted. Anyukával kiszámítottuk előre, hogy meg fogod próbálni.”

1960. október 28. Én Genovába, Palinak: „A világon a legboldogabb vagyok! És büszke! Mindenkinek elűjságotam. Mindenki gratulál. Vajna Jancsival beszéltem, maradhatsz november 10-ig. Örömben felhívtam Huzelláékat, furore del cuore! Riccordijáról valami fő angol folyóirat írt. Meséltem, hogy idegeneket leszólongsz az utcán. Elek meg végigment

egy híd korlátján, ujjal mutogattak rá. Imádlak.” Elek olasz kitüntetéséről csak egy híradás volt az itthoni sajtóban: én írtam róla a Muzsikában.

1960. november 5. Heidelberg. Gloria Pestre: „The vagabonds have finally returned from Switzerland, Italy, and France, with Verdun, Metz, Saarbrücken, and the little faithful Volkswagen. We wanted to go to Milano to Erzsi. She is a darling little woman, but we only had eyes for her handsome son whom we loved hungrily the first moment we looked into his face. We changed from one language to another, from one topic to another, from affectionate glances to kisses and hugs. Erzsi’s son can no longer do anything wrong in my eyes because the first thing he said was: ’you are much more beautiful than your pictures show, don’t send photographs any more.’ Before we left Milano, Erzsi surprised me with the gift of a small diamond ring which had belonged to her family. The diamonds are set in an old elicfate design and I was so touched to receive it.*

*Nagy nehezen megfejtettem a virágnyelvet: Petőné Rohonczi Erzsi: Anyu és Zsófi régi barátnője, a fia itt Veress Pali, akinek akkor volt kiállítása Genovában, és a gyűrű anyákné volt.

Gloria leírja részletesen az utazást: A Szent Gotthard és a Simplon alagúton át, Neufchatel, Orléans, Párizs. „Heidelbergben két csalódás ért: arra készültem, hogy a Maryland egyetem számára dolgozhatok itt, és ehhez le is tettem kint egy vizsgát, jó eredménnyel, de az eredménye csak egy hónap múlva érkezhethet meg. Gondoltam, legalább addig németül tanulok, csakhogy a kezdő kurzusok csak november 15-én indulnak.”

1960. október 27. Anyu Pityuéknak, Heidelbergbe: „Ma egy hónapja, hogy Európába értetek, és akkor volt 12 éve, hogy elmentél hazulról. És ma utasították vissza másodsor az útlevelekérésemet, méghozzá azzal, hogy 6 hónapig nem is kérvényezhetem újra. Jaj de rémes’

1960. november 23. Anyu Pityuéknak, Heidelbergbe: „Sajnálom, hogy ott csak a munka marad, szórakozás semmi, de az egyhangú, nyugalmas élet sem árt a zajos nagyváros után. Még Harsány is jót tett bizonyos szempontból, sokan mondták, 10 évet nyertünk az életünkben. Különösen Apunak tett jót, annyira szerette a gazdálkodó életet. Palinak nyúzó a fejét az olaszországi találkozás történetéért, mesél is, de nekem minden kevés, és nehéz is elmondani, miket beszéltek. A kislányok imádják a Glória-babát, Zsóka mindenkinek elmondja, hogy Pityu küldte és Rómában ez volt a legszebb baba, folyton rejtegették az üzletben, hogy más meg ne vegye. Nem tudom, ezt hogyan képzeled, úgy látszik, azt hiszi, hogy ezt neki teremtették az istenek. Apu ugyanilyen büszke az új pipájára.”

1960. december 3. Én, Pityunak: „Végre elküldtük nász-, majd karácsonyi ajándékokat. Az egyik Pali metszete, Gloria táncszenvédélyét ábrázolja. A másik alkalmas lesz családi fényképalbumnak. Aranyköpések következnek. Zsóka (5 éves): ’Anyu, én úgy szeretlek téged, ahogy senki a világon nem szerette egymást. Úgy szeretlek, hogy még egy kicsit búsulok is.’ A két nagy együtt fürdött a kádban, és vitás volt, hogy Panka rendesen mosdott-e. Fruzska: ’Nem mosdott, mert amikor az előbb tévedésből megnyaltam a lábát, röhögött, hogy meg sincs mosva!’ Apuval randevuztunk, és még nem ért oda. Mondom: ’Meg lesz szidva a késésért’. Zsóka, kis gondolkodás után: ’Ha azt akarod, hogy meg legyen szidva, szidd meg te, én nem szidom meg.’ Ugyancsak Zsóka, valamit mesélt, és azzal fejezte be, ’Nemde?’ Hát ezt kitől tanultad? ’Senkitől. Én találtam ki. Úgy-e haláli?’. Mutatja, mit rajzolt a naplójába: ’Ezek az elveim’. Glória baba már valósággal élőlény. Zsóka jön hozzám, és a legkomolyabban megkérdezi: ’Hallottad, mit mondott Glória baba?’ Azt hiszem, bolondnak

tartana, ha azt mondanám, nem hallottam, vagy hogy nem is tud beszélni. Minden reggel szétrakja a baba ágyneműjét szellőzni, és este természetesen pizsamában fekteti le.

Nem járunk sehova, még olvasni sem érek rá, viszont spanyolul kezdek tanulni, este 9-től 10-ig egy csoportos tanfolyamon, a Kálvin téren. Később egy spanyol műfordító ismerőssel, Kulin Katival folytattam a tanulást Kozma Mártival kettesben, de kevésre jutottam, az éleseszű Márti messze hagyott.

Most anyagi okokból (meg mert nehéz megfelelőt találni) nem tartunk lányt. Sok a munka, pedig anyósom is segít, Pali is, az ő feladata a fűtés, ágyazás, cipőpucolás. Csodálom, hogy az amerikai nők hogyan győzik (igaz, 3 gyerek mellett nem járnak dolgozni, és sok olyan könnyítésük lehet, amiről nekünk fogalmunk sincs, pl. mosogatógép). Karácsonyra még egy Zsókiáda: megkérdezte, igaz-e, hogy az anyukák hozzák a télapó- illetve Jézuska-ajándékot. Az élére állított helyzetben nem tehettem mást, fájó szívvel megvallottam az igazat. A két nagy is elnémulva, könnyes szemmel figyelte, mit szól hozzá a kicsi, akinek kissé sírós lett a hangja, de hamar beleélte magát. Mégis nyilván sokat foglalkoztatta, mert ma, két hét után, megkérdezte: 'És vannak szárnyaid, amikor a karácsonyfát hozod?'

1960. december 16. Heidelbergből Pityu, nekünk: „Tegnapelőtt részt vehettem egy 'Paukerei'-en – négy Corps által rendezett párbajesten –, tudomásom szerint én voltam az első meghívott vendég. Az, amit ezen az estén, és több Kneipereien, hasonló alkalmakkor tapasztaltam, jó néhány cikket megérdemelne külföldi újságokban. Ebben megakadályoz a szent eskű, amit meghívásomkor le kellett tennem. Amit láttam, minden rémálomnál rosszabb. Vigasztalásul szolgáljon, hogy az egymás fejét összekaszaboló hottentották a diákseregnek csak kb. 20 százalékát képezik, és az egyetemen nem népszerűek. Vilmos császárnak azonban repesett volna a szíve, ha a 'sich stramm und schneidig aufführende, kommentfässig handelnde Manneszucht und Idealismus pflegende Bursche'-k seregét megpillanthatta volna.” ... „Baráti körünkben most egyszerre sok a válás és a romló házasság. Az, hogy immáron három hónapja egy szobában élünk, a mi boldogságunkat is próbára teszi, de az eredmény meglepően kielégítő. Jobban szeretjük egymást, mint valaha, és én soha nem enyhülő boldogságot érzek, amikor Gloria, most már talán ötszázadszor, este a vállamon alszik el. Egyébként újabb csalódás ért bennünket, amikor tíz napos várakozás után egyszerre kiderült, hogy mégisincs útban az újabb unokátok. Most megint szorgalmasan hőmérőzünk, mármint Gloria, és jövő héten elmegyünk Stoll professzorhoz: lássuk, mit tud a német orvostudomány!” (Apu egy válaszevél végén ezt írja: 'Mi ez a hőmérőzés? Minekünk annakidején más módszerünk volt családbővítésre.)

III. RÉSZ

Anyu betegsége és halála

1960. december 21. Heidelbergből Pityu: „A nagy ijedtség akkor kezdődött, amikor egy levelezőlappal értesültünk, hogy Anyu jobban van, bár a lap írása idején már hat napja semmit sem evett. Azt sem tudtuk, mi történt. Rögtön bejelentettük a budapesti hívást másnap este fél hétre, de a hívás nem jött be, most már csak előzetes bejelentés nélkül próbálkozhatunk. Ugyanakkor érkezett meg a leveletek, most legalább tudjuk, miről van szó, és biztosak vagyunk abban, hogy jó kezekben van.”

Ugyancsak Heidelbergből, egy hét múlva: „Utolsó két lapotok (*egyik Anyutól, hanyattfekve*) nagyon megnyugtató volt. Szóval túl vagyunk a dolgok nehezen. Meddig lesz még kórházban, és az operáció végleges gyógyulást hoz-e? De jó lenne mindent személyesen az orvos szájából hallani!

Anyu utolsó öt hetét én mondom el. December 13-án lett rosszul, heves hasi fájdalmakkal, nálunk vigyázott éppen a gyerekekre, akik rémülten, de amennyire csak tudtak, segítettek, amíg én haza nem értem a Corvinából. Megay László röntgenológus professzor (Baba néni rokona, nekünk jó barátunk, az én esküvői tanum) mondta ki az ítéletet: rák-áttétel. A vizsgálat alatt apuval vártam kint az eredményt, és először életemben tapasztaltam, hogy már erősebbnek kell lennem apámnál: nem mert bejönni velem az orvoshoz. Januárban a három megilletődött lány, új (siktelen) matrózzruhában, meglátogatta. Anyu elsírta magát: 'De szépek vagytok! És de szépek lesztek!'

Rubányi sebészprofesszor operálta a Koltói kórházban, és hamarosan meg is mondta, hogy egy hónapnál tovább nem élhet. Hazakerült, beszélt is telefonon Pityuval. Egy este megint igen nagy fájdalmak lettek, bélelzáródás, bevittem a János kórházba, azonnal újra meg akarták operálni. (A felvevő orvos nem akarta elhinni, hogy 63. évében van, azt hitte, tévedek: olyan szép és fiatalos volt.) Sikerült beszélnem Rubányi professzorral, kihivtam egy színházi előadásról, de ő fölösleges kínzásnak tartott egy újabb műtétet, így nekem kellett írásban vállalnom a felelősséget, hogy nem engedem operálni. Sok fájdalomcsillapítóval csendesen, türelmesen, szinte derüsen feküdt, nem beszélt a halálról, örült, hogy ott ülök mellette. Csak az utolsó óra volt szörnyű, amikor nem kapott levegőt.

Mikor az 1960. decemberi műtét után kiderült, hogy anyu menthetetlen, legjobb esetben egy hónapja van hátra, nekiindultam és orvosról orvosra, minisztériumról már nem tudom hova járva mindenkit meggyőztem, hogy itthon nem tudnak segíteni rajta, de tudunk egy bécsi orvost, aki megpróbálja, és a kint élő család vállal minden költséget. Én kísérőként szintén kértem útlevelet. Nem mondtam el apunak, csak a tervről tud, anyu arról sem. Azért nem írtam meg neked előbb, milyen nagy baj van, hogy az együttlétetek zavartalan legyen. Azt reméltük, hogy az operáció után összeszedi magát, és ezt az időt fel kell használni a találkozásra. Rubányi igazolásával kérvényeztem, hogy Bécsben, Schönbauer prof.-fal megvizsgálathassa magát. Anyunak csak akkor akartam szólni, amikor a kezemben van az engedély. Bele lehet bolondulni. Az előbb álmában valami telefont emlegetett, az biztos te vagy. Nagyon hiányzol.”

1961. január 19-én hajnalban csendben meghalt. Utoljára azt suttogta: 'Milyen jó, ha az embernek van egy lánya.' Aput felhívtam, rohanva jött, aztán csak állt és nézte, simogatta az arcát, és az ingből kilátszó mellének azt suttogta: 'Azok az édes mellek'. Úgy emlékszem, mintha ezután sohase beszélt volna az érzéseiről, de másról tanuskodik Pityuéknak írt levele

és ez a kis levélke is a két medaillonnal, amit akkor azonnal írt. A levelezésben csak most, 2007 júliusában találtam rá, Bostonba indulásom előtt, és bár már régen kiapadtak a könnyeim, erre mégis kicsordultak.

1961 január 18. Apu Pityuéknak: My dear children, Anyu sends these two little lockets from her sick-bed with love for ever. Pityu, you weared in you child-hood the St. Antony and fro you Gloria is the Virgin weared by Anyu as she young wife was. How to live without she I can't imagine Apu

1961

1961. január 20. Távirat hazulról Heidelbergbe: ANYU CSÜTÖRTÖK ESTE FÉLTIZENEGYKOR ÖRÖKRE ELHAGYOTT MINKET. APU, ÉVA, PALI

1961. február 11. Apu, Pityuéknak: „Three letters lay on my desk, and the pictures which I can no more show to Anyu. What an intense joy would they make to her! Do you know, often happens to me that I want to say or show anything to Anyu, and moments pass till I remember that this is no more possible, not now and no more in my life. Week-days came and I cannot understand that our past life will never return. If I am working, at home or in the Library, or if I am in discourse with my colleagues, it is not bad. I am discussing, laughing like before, as nothing had happened, even my terrible humour will not abandon me. But sitting idle in tram or walking up and down in my rooms, I absolutely can't think of other thing, only of the question: why had she to perish so pitiable... Thank you, Gloria, for your really touching words, I am glad you are feeling that you are our – recte: my – loved daughter .”

1961. január 21. Pityu, nekünk: „Drága Apu, Éva és Pali, a legnehezebb volt talán ezt a megszólítást leírni. Úgy fájt, mint amikor a három névből álló aláírást olvastam a távirat alján. Köszönöm, hogy megpróbáltatok, és lehetővé tettétek a vidám hangú levelezést. Szidom magam, hogy nem vettem komolyabban a kérésteket, és nem írtam minden nap. Anyu olyan sokat volt beteg, hogy ezt a krízist sem tartottam rosszabbnak az előbbieknél. Köszönöm, hogy helyettem is annyi szeretettel vettétek körül. Drága Apu, olyan értelmetlen, hogy másról is beszélek, de kérek, minél előbb add be az útlevélkérelmedet a mi meglátogatásunkra. Kedden este tartom az első előadásomat, megpróbálok tisztességesen felkészülni.”

1961. január 22. Pityu mindhármunknak. „Azt hiszem, ez a levél éppen Apu születésnapjára (jan.29.) érkezik majd meg. Tartson meg Isten jó egészségben mindannyiokat, hogy legalább a te jelenlétednek örülhessünk még sok-sok évig, ha már drága Anyut ilyen fiatalon elvesztettük. Úgy érzem, hogy olyan sok év gondjai, küzdelmei után most először kerültek abba a helyzetbe, hogy kissé gondtalanabban, kellemesebben éljetez. A sors megfosztott újra a megérdemelt boldogságtól. Én kétszeresen árvának érzem magam, mert nem lehetek veletek. Milyen jó, hogy megházasodtam, és hogy ilyen drága, okos, segítőkész feleséget találtam. Mivé lennék nélküle?

Olyan gyorsan történt minden. Vasárnap még csodálkoztam, hogy Anyu ágyban fekve telefonál. Hétfőn nem hittem a gyógyszerésznek, vagy nem akartam hinni. Csütörtökön a professzornál voltam, beszéltünk, viccelődtünk, csak időnként jutott eszembe töprengeni, hogy miért nem táviratoztok újabb hírekkel. Csak péntek este, amikor hazajövet megpillantottuk a táviratot, akkor tudtam, hogy nagyon rossz hírt hozott. Ígérjétek meg, hogy soha többé nem próbáltok kímélni! Én néhány nyugodt hetet nyertem általa, de vajjon nem vesztett-e anyu jóindulatotok következtében? Annyi mindenért kellett volna kárpótolnom. Azért, hogy elhagytam 12 évvel ezelőtt, hogy 1955-ben felelőtlenségemmel egy bő nehéz évet szereztem neki. Talán érezte, hogy szeretetem csak erősödött az évek során, de mit ért, ha

nem álltam mellette. A ravatalnál sem lehetek mellettetek, ez is nagyon fáj. Köszönöm a szereteteket és a jóságotokat.”

1961. január 25. Apunak Gloria: Nagyon együttérzően és szépen ír, mesél arról, hogy milyen fájdalmas volt négy évvel ezelőtt végignézni anyja haldoklását, amint üveges tekintettel, némán feküdt az oxigénsátor alatt és küzdött minden lélegzetvételért. Aggódik apu anyagi helyzete miatt, nyugodtan kérjen tőlük segítséget.

Apu ugyanaznap Pityuéknak: „Ma délután ünnepélyesen búcsút vettünk tőle. . Rengeteg ember gyűlt össze a Farkasréti temetőben a ravatal körül, amelyet teljesen elborítottak a virágok. A koporsóban a feje kedvenc virágjából, fehér ciklámenből font koszorún feküdt, mellette három unokjának rózsaszín szekfücsokrai. Anyu szelid, megbékélt arccal feküdt a sok virág között, nem látszott rajta a sok szenvedés. Szép volt, mint egész életében. Azután felhangzott a szívet-lelket megrázó ősi zsolozsma: Circumdederunt me gemitus mortis dolores inferni circumdederunt me.

Ugyanaznap Pityu hármunknak, Pirmasensből: „Amikor ezeket a sorokat írom, ti már elbúcsúztatok Anyutól. Próbálok elképzelni, hogyan ment végbe a szertartás, kik voltak ott, de mindez olyan rettenetesen nehéz, itt minden annyira más, és még csak beszélni sem tudok senkivel arról, hogy mi történik ebben a pillanatban anyámmal. Heidelbergtől egy órányi autótávolságra érkeztem ide tegnap, hogy megtartsam az előadásomat. Egy hotelszoba, idegen városban, mindig barátságatlan – ma valósággal elviselhetetlen.

Köszönjük Éva szomorú és mégis szép levelét. Ezzel utolsó illúzióm is elszállt, Anyu sokat szenvedett, hiába áltattam magam azzal, hogy minden gyorsan ment végbe. Minél többet gondolkodom, annál jobban bánt, hogy nem szóltatok korábban. Franciaországban ebédeltem, amikor anyu búcsúzott az unokáitól és jajgatott. Nem segített volna rajta, ha ott vagyok, mégis frivolnak és kegyetlennek tartom a magatartásomat.”

Itt most közbeszúrom a búcsúzkodás emlékét. Nagy dolog volt, hogy a három lánynak egyszerre tudtunk ruhát venni, méghozzá szövet matrózsoknyát és blúzt. Igaz, mindegyik kicsit nagyobb volt a kelleténél, hogy még jövőre is hordhassák iskolai ünnepélyre, de azért nagyon elegánsnak láttuk őket. Azért mentünk át, hogy anyu gratulálhasson Fruzsza születésnapjára. *fotó???* Anyunak bélelzáródása volt, iszonyú fájdalmakkal, mégis egy pillanatilag tudott örülni nekik, azután elsírta magát: ’De szépek vagytok! és de szépek lesztek...’ Ez után mondtam el nekik, hogy meg fog halni. Nagyon megdöbbenek, harmadnap Pali mondta el nekik, hogy megtörtént. Rosszkedvűek, csöndesek lettek, hallgattak. Mikor Palival a temetésre indultunk taxival, Fruzsza éppen jött az iskolából. Csurogtak a könnyei, elfordulva iszkolt be a kertbe, hogy ne lássuk.

Pityu tovább: „Kérem, írjatok nagyon sokat, minden levélben róla, a szépségéről, az elmúlt évekről, a legkisebb részlet is érdekel, csak így tudom megőrizni az emlékét. Huszonkét éves voltam, amikor elváltunk, életemnek egyharmadát, tudatos létemnek majdnem a felét nélküle, nélkületek töltöttem. Utolsó leveleit újra és újra olvasom, milyen melegszívű, gondoskodó tartalmú levelek. Éva írt az utolsó operáció tervéről. Köszönöm, hogy szembeszálltatok az ’orvosi etika’ kórságában szenvedő doktorokkal. Két boldog napot ajándékoztatok Anyunak, felesleges kinlódás helyett.”

1961. január 31. Pityu, hármunknak, Pirmasensből: „Most hagytam abba a tanítást, és 3 órai állás után meglehetősen örömmel roskadtam le a székre. Három óra állás, egyszer 15 perces szünettel, állandóan beszélve, elég sok. Utána nehezen találom meg a helyemet. Hallgatóim tudatlanságánál csak lelkesedésük nagyobb, és így örömet okoz a tanítás. A legtöbb csak középiskolai végzettséggel, néhányuk 1-2 évi egyetemi tanulmánnyal a háta mögött. Örömmel tapasztalom, hogy megtaláltam a hangomat. Első alkalommal túl sokat mondtam, a legtöbbben nem tudtak követni, a harmadik alkalomra kialakult az egyetértés közöttünk.

Mindenki jegyzetel, elég sokan tesznek fel kérdéseket, és ha időnként én kérdezek, hogy lássam, megértettek-e, megfelelő válaszokat kapok. Ma a XVII. század tudományos fejlődéséről, az európai, illetve az amerikai felvilágosodásról beszéltem. Jó gyakorlat volt nekem is, megtanultam, hogy csak a lényegét mondjam, és meglehetősen színesen. Igen hálás közönség, a tréfát is boldogan fogadják, és különösen elégedettek, ha a régi idők felfogását a maival hasonlítom össze.

Minden jó lenne, ha nem kellene előadás után egyedül lennem a szobámban. Nagyon hiányzik Gloria, és ilyenkor előnt a keserűség: csak legalább ezt megérhette volna Anyu. Úgy látom, hogy hetenként egy-két napot foglalkozhatom a disszertációval. Ti azóta szomorúan megünnepeltétek Apu születésnapját. Most Évának kívánok boldogságot a jövőben. Zsófi néni írta, hogy milyen önfeláldozóan foglalkoztál Anyuval – nagyon fáj, hogy ebből nem vehettem ki a részem.”

1961. február 2. Apu, Pityuéknek: „A kórházban annyi szeretetet, megértést és segítséget tapasztaltunk az orvosok és az ápolónők részéről, hogy azt le sem lehet írni. A beosztott orvos, egy kedves fiatal doktornő, megtett minden lehetőséget. Elmondta, hogy egy kedves rokona ugyanebben szenvedett, és így teljes mértékben velünk érez. Az ápolás kitűnő volt és intelligens. Megengedték, hogy éjjel-nappal mellette lehessünk. Az volt a helyzet, hogy örökké remegtünk, hogy bekövetkezik a vég, és mégis kívánnunk kellett, hogy legyen vége. Igaz, hogy nem szenvedett, folyton aludt, de ha a szemét kinyitotta, az borzasztó volt. Ugyanaz a tekintet, amit átéltem anyám halálakor, és amit most 35 év távlatából sem tudok elfelejteni.

Azóta egyedül vagyok itt ebben a gyönyörű lakásban. Most kezdtünk egyenesbe jönni: a kedve szerinti szép beépített konyha, a lakás kifestve, a nagyszerű termokoksz cserépkályha, amit csak úgy emlegetett: 'az áldott kályha', szép új ruhája, cipője, Budapest legjobb szalonjában készült új télikabátja, amit csak háromszor tudott már felvenni. *(Eladta a rongyos perzsabundáját, úgylis túl feltűnő volt abban a rendszerben, és az árából futotta.)* És mindezt itt kellett hagynia, ebbe nem tudok belenyugodni, sem abba, hogy 40 év után egyedül kell eltöltenem az estét és főleg a reggelt. Esténként el-elmegyek Évákhoz, Kariékhoz vagy Kovácsékhoz, de a felébredés mindig nagyon fájdalmas. A születésnapom idén persze csöndes és fájdalmas volt. Éváéknál ebédeltem, és ebéd után a három páratlan kislány gratulált nekem, csókkal, öleléssel és egy-egy magakészítette ajándékkal. Anyu szekrényében pedig megtaláltam a valószínűleg még novemberben beszerzett születésnap ajándékot: egy gyönyörű nyakkendőt és zoknit.” (Egyébként ugyanott rejtegetett egy sárkányvér-színű szoknya-anyagot, az azonos színű vastag gyapjú-kardigán kiegészítőjeként, amit Pali Genovából hozott nekem és máig is hordom.)

A mintegy 70 részvétlevélből csak egyet másolok le betűről betűre: körösnagyharsányi házigazdáiék Pityunak írták: 'Kelt levelem 4 hó 29én. Kedves Deják úr nagy örömel fogatuk a levelüket hogy az mesziről a kedves szülőjök után, mint ösmeretlent emlékeztek meg rolunk. Kedves szüleje mig nálunk voltak oly kedvesek voltak és le ereszkedök egy 15 holdas egyszerű földmivesel ojan jól voltunk mint ha egyt nőtünk volna nagyon kedves volt a naccságos asony amit nem tudunk felejteni megosztotuk a sorsunkat együtök az ök részeken, mink meg a mijeinken és mijein nagy bánt hogy szegeny mérnök úr egyedül marat igaz léva nacsága körülöte van de mégse ozthatya meg a baját úgy mint a feleségével na de nyugogyunk Isten endelésébe mert ez változhatatlan mi is mint testilg mint 70 éven felüliek megvagyunk lelkileg össze vagyunk törve, a szép kis gyümölcsösünk tanyánk ... én a Róza néni és a Kálmán bácsi Isten velök”

1961. február 8. Én, Pityunak, Heidelbergbe. A többoldalas levél eleje arról szól, hogy szeretnénk aput a közelünkbe költöztetni olymódon, hogy a Mese utcai lakást némi ráfizetéssel elcserélnék talán a lakók a Nagyajtaira, így a Mese utcát nagy pénzért el lehetne adni, és főként építtethetne egy szoba-alkóvos, konyhás, fürdőszobás, erkélyes, termokocszos lakást és így én el tudnám látni őt, és az unokákban is nagy öröme telne.”Persze komplikált pénzügyi, jogi, építészeti tranzakciók kellene ehhez, de én elszánt vagyok, el sem tudom már képzelni a további életünket úgy, hogy apu ne legyen velünk. Biztosan tudom, hogy nagyon boldog lenne nálunk. Jólesik, hogy Pali is olyan megértő, magáévá tette a dolgot.” az építkezés és a lakáscsere költségeiről is írtam, de nem érdemes mindet beletenni a történetbe, mert hamarosan megoldhatatlannak bizonyult. Végül Ildiék kapták a tetőteret, és apu később elcserélte a Nagyajtait a Mese utcára. Folytatom a saját leveletemet: „Tegnap este meghívott születésnap vacsorára (az enyémmre). Bánatos arccal nyitott ajtót: kocsonyát főzött, füstölt húsból, túl sós lett, ehetetlen. Helyette gyönyörűen felrakott hideg tálat kaptunk. A lakáson is látszik, mennyire igyekeznek, hogy minen olyan legyen, mintha anyu élne. – És olyan nehéz elhinni, hogy nem él. Napjában többször rándul a karom, hogy felhívjam: Zsóka kieső tejfoga, a gyerekek jeles bizonyítványa, minden újabb szívszorítás. Nagyon megértem, amit a viselkedésről írsz. Olyan nehéz ’viselkedni’, törődni azzal, hogy mások mit mondanak, megtalálni a kötelező színészkedés és a kötelező önfegyelmelés között valami emberi magatartás módját. Nehéz lehet neked ott egyedül, és nekünk nehéz itt a nyilvánosság előtt. Pali furcsállotta, hogy a temetésen olyan nagyon sírtam – nekem meg jólesett, végre egyszer elengedni magam. (Úgy-e milyen komplikált minden érzélem, azt írtam, hogy jólesett?)

Több évi keresés után sikerült kölcsönkapnom a Bubu és Mukit, a te kedvenc olvasmányodat a gyerekszoba-szekrény teteji zavartalanságban). Bevitte anyunak a kórházba, úgy örült, amikor meglátta, azt mondta, felrémlik egész fiatal-anyasága. A lányaim ugyanolyan jókat röhögnek rajta.”

Pityu februári levelei a tanításról és a diákjairól szólnak, és arról, hogy Conze professzor felajánlotta, sőt már hivatalos formában is megígérte, „hogy ha a tézist az ő irányításával írom meg, asszisztensévé tesz (havi fizetés 750 DM). Ebben az esetben persze nem adhatnám be az írásomat a Columbián, és fel kellene vennem a német állampolgárságot. Conze kiváló ember, hírneve, összeköttetései Sternénél összehasonlíthatatlanul nagyobbak. Mit szóltok?” **[Pityu, 2010 majus: A nagyszeru super-liberalis Conzerol 1968-ban kideritettek az egyetemi forradalmarok hogy ifju tortenesz koraban oriasi nagy naci volt es az is kiderult, hogy az idosebb szakmabeliek ezt jól tudtak de elhallgattak.]**

Itt idézem 1961. április 1-ei levelét, mert a fentiekre ad választ: „A napokban találkoztam Sternnel, rendkívül erélyesen visszautasította az ittmaradás gondolatát, még meg is volt sértve, akármennyire hangoztattam, hogy sohasem gondoltam komolyan a heidelbergi egyetemre. Érvei teljesen megegyeztek a ti és az én érveimmel: Németországban akar élni, német akar lenni, e szörnyű múltú, gyanus jelenű, kulturálisan másodrendű ország kedvéért ott akarja hagyni a nagy intellektuális és karrierlehetőségekkel rendelkező Amerikát, mindazt, amit már felépített magának, stb. Persze, hogy nem akarom, így hát az európai álomnak vége. Ami a középeurópai történész-kutatások lehetőségét illeti, New York vagy Washington vagy egy-egy nagy amerikai egyetem forrásanyaga az európai lehetőségeket messze felülmúlja. Egyébként a német történelem legkiválóbb művelői ma Amerikában (Hans Kohn, Carl Friedrich, R.R.Palmer, Hans Klemperer) vagy Angliában (A.J.P. Taylor) és nem Németországban találhatók. Hitler nem csak fizikusokat, hanem írókat és történészeket kergetett el innen. Az ügyet lezárva, az ittmaradással többé nem fogom izgatni a kedélyeket. Szó volt Gloria megoperáltatásáról. Két orvos ismerősünk is lebeszélte arról, hogy itt csináltassuk, véleményük szerint New Yorkban jobbak a (német emigráns) orvosok, jobb

felkészültséggel jobb eredményt érnek el. Sajnálom, hogy Gloriát a múltban sokat kínoztam, türelmetlenkedtem. Kezdek berendezkedni arra a gondolatra, hogy az életünket gyerek nélkül fogjuk leélni. Minthogy boldogok vagyunk egymással, ez egyelőre nem látszik lehetetlennek.”

1961. március 15. Pityu elmagyarázza az itthoniaknak, miért voltak Pirmasensben. „A pirmasensi leányvállalat maga nem egyetem, hanem csak tanítási központ, ahol a Maryland egyetem minden szemeszterben más kurzusokat ajánl az esetleges hallgatóknak. Ebben a szemeszterben hatan voltunk tanárok (matematika, német irodalom, francia nyelv, amerikai történelem, és az új szemeszterben mindahányan másfelé vesszük az útunkat. Én véletlenül itt maradhattam volna, hogy az 1865 utáni történelmi eseményeket tanítsam, de a többiek egy másik ’tanítási központba’ (Branch) kerülnek, hogy ott előadják a szakmájukat. Itt más tanárok veszik át a helyüket, más témakörrel. Furcsa rendszer, de kitűnő. Az Amerikából egy-két évre áthozott egyetemi tanárok szemeszterről szemeszterre más helyre vándorolnak, és ez a cigányélet lehetővé teszi nemcsak azt, hogy bölcsességük magvait mindenfelé elszórják, hanem azt is, hogy Európát, Grönlandtól esetleg Abessziniáig megismerjék.”

1961. március 1. Pityu Évának, Pirmasensből. „Érthetetlen, hogy miért kell rövid hónapokon belül ennyi csapásban részesülnünk: Anyu halála, Fruzsi és Zsóka betegsége (*Zsókanál is jelentkeztek a gyermeki asztma enyhe tünetei. Szerencsére hamarosan elmúltak*), és most a legújabb nyomorúság: Prof. Stoll, a heidelbergi női klinika vezetője tegnap közölte velünk, hogy Gloriának sohasem lehet gyereke. Most tényleg összeomlott a világ körülöttem, rettenetesen szerencsétlen vagyok, és még szerencsétlenebb arra a gondolatra, hogy Gloria most otthon, egyedül, éppen úgy szenved. Elmondom a részleteket: Múlt héten megúntuk a hőmérőzést, és újra elvándoroltunk a klinikára, hogy Gloriát tüzetesebb vizsgálatnak vessék alá. Stoll szomorúan közölte, hogy jelenleg a petevezeték el van záródva. A méhbe erőszakolt (és erős fájdalmakat kiváltó), a röntgenlámpera érzékeny olajból egy csepp sem szivárgott a petevezetékbe. Az orvosnak így fogalma sincs, hogy milyen hosszú rész van elzárva, illetve hogy van-e egyáltalán petevezeték. Stoll az operációt nem ajánlja, bár ha kérjük, hajlandó végrehajtani. Az ilyesfajta operációkat csak az esetek 10 százalékában követi megtermékenyülés. A megtermékenyülés ellen szól Gloria kora (nem tudtam, hogy a nő 17 éves korában a legtermékenyebb), és menstruációs periódusainak rendszertelen volta. Az operáció veszélytelen, már amennyire egy hasműtét veszélytelen lehet, de legalább 20 centiméteres sebhelyet, két heti kórházban fekvést és örökös érzékenységet jelent. Stoll a komplikált műtétet ingyen végezné, mint ahogy a kórházi szobán kívül semmiért nem kellene fizetnünk. Én természetesen szeretném, ha megoperálnák. A tény, hogy olasz, hogy nyolc testvére van, hogy erős és fiatalos, hogy a testvérei egyre-másra szülnék, mind amellettszól, hogy talán bekövetkezik a csoda. Rábeszélni azonban nem merem. Mennyire más volna a helyzet, ha én lennék képtelen nemzeni. Megkérném egy jóbarátomat, talán Palit, hogy adományozóként (donor) szerepeljen egy mesterséges megtermékenyítésben. Vagy mit bánnám, ha Gloria ’megcsalna’ a legjobb barátommal. A gyereket éppúgy szeretném, mintha a sajátom lenne, hiszen Palit és Gloriát is önmagamnak tekintem. De így mit tehetünk? Ki volna hajlandó a gyermekemet világra hozni és aztán Gloriának ajándékozni? Vagy kit fogadjunk örökbe? Idegen emberek idegen gyerekét? Megindulunk tehát mi is a sok más ember által megjárta úton. Egyik professzortól a másikhoz, és végül talán még a templomba is, hogy aztán gyerektelenül, egy kutya társaságában öregedjünk meg. Gloria sokat sír, abnormálisnak, érdemtelennek tartja magát. Kérte, hogy váljunk el, ő majd férjhez megy egy özvegy emberhez, akinek gyereke van, én pedig vegyek el egy ’normális’ nőt. Tudom, hogy megtenné, ha tényleg akarnám, de túlságosan szeretjük egymást, semhogy ilyesmire el tudnánk szálni magunkat.”

1961. április 1. Gloria kedvéért angolul irtam meg a nagy hirt: „Hip-hip-hoorrah, I have got the passport for Vienna, and the permission for the three children to go to the sea-shore! We are a unicum, everybody we know is almost as excited, as I am.”

Válaszul Pityu nekem, Heidelbergből: „Miről fogunk először beszélni, és aztán, hat napon át? Hol lehet 12 évet elkezdni, megtárgyalni, befejezni? Pedig nem csak beszélnünk kell, hanem Bécsbe bejárni, operába menni, Schönbrunnba kirándulni, Grinzingben borozni. Hányszor kell még odáig aludnunk? És milyen nevetséges, hogy ennyi várás után még egy hét haladékot kell kérnem: csak május 9-én érhetünk Bécsbe.”

Gloria és Pityu április elejei levelei az én várható bécsi utazásommal foglalkoznak. Hat napot töltök majd náluk, várost nézünk; első nap elhurcoltak cipőt venni, mert ami rajtam volt, a legjobb cipőm, szerintük botrányos. Búcsúajándékként Pityu kölcsönadta a bankkártyáját és elvitt egy hatalmas élelmiszeráruházba (ma már itthon nem is számítana hatalmasnak), hogy vásároljak össze mindent, magam és a széles család számára. Megvallom, nagyon izgalmas és élvezetes volt. (Hasonló történt 1973 nyarán, amikor Palival, Zsókéval hármásban, Franciaország felé trabantozva, meglátogattuk Matyiékát, és Matyi elküldött minket a boltba.)

1961. április 13. Apunak, Gloria: Részletesen leírja heidelbergi kényelmes lakásukat, az ingyen garázst, és azt, hogy Pityu kényelmesen írhatja a disszertációját, akár otthon a dolgozószobájában, akár az egyetemi könyvtárban. A lakást megtöltik a jegyzet- kartotékai.

1961. április 24. Apunak, Pityu: „Nem kaptál útlevelet! Mikor láthatjuk viszont egymást? A rossz hír rettenetesen elkésérített, lassanként számítani kezdtünk arra, hogy Bécsben együtt tölthetünk egy hetet. Legközelebb, drága Apu, addig is kirándulj és egyél sokat, nehogy nagyon megváltozzál, mire találkozunk. Kovács Pali mondta, hogy nagyon lefogytál. Szabad-e életemben először téged fegyelemre intenem, és nem megfordítva? A rendszeres és elégséges táplálkozás még rosszkedves (*megint egy szokásos családi szóhasználat*) időben is fegyelem kérdése, és kötelességünk azokkal szemben, akiket szeretünk. Nahát, megmondtam! Legyünk hálásak azért, ami van: Évát május 10-én óriási izgalommal és örömmel várjuk Bécsben a pályaudvaron!”

Megírja, hogy a Deutsche Industriebank meghívta őket néhány napra Berlinbe. „Gondolom, azt akarják, hogy én és történésztársaim jókat tanítsunk Amerikában Németországról, illetve személyesen meggyőződjünk az újjáépítés mértékéről.” Egy április 26-iki képeslapon így folytatja: „Most már biztos, hogy valakivel összetévesztenek minket. Ebben a fejedelmi hotelban lakunk, egy sarokszobában. Holnap Karajan-koncert, holnapután színház, napközben körutazás, ebédeltetés, fogadás a városházán, stb. Estére, hogy éhen ne haljunk, 20 DM vacsorapénzt fizettek, 2-ért virslit ettünk egy kioszkban, a többit elmulatjuk.”

1961. április 30. Apunak Pityu: „Lassan végetérnek az aranjú szék napok. Meghívásunk befejeztével pánikszerű gyorsasággal kiköltöztünk a Hotel Berlinből, és, saját költségen, egy szép kis penzióban lakunk. Gloriának holnap vissza kell mennie lehetetlen irodájába, én még maradok szerdáig: rengeteg érdekes weimari figurát kell felkeresnem. Pénteken indulunk Bécs felé, május 9-én érkezünk !”

Így aztán májusban egy hetet töltöttem velük Bécsben, öröm és szomorúság között. Nagyon kedvesek voltak, és Bécs, a szálloda, a nyugati világ csupa csodának tűnt.

Az úti-finomságok-csomagomban Bécs felé egy kis kártyát találtam: 'A saját gyártmányú zacskó küloldalán megnevezett nagyon-nagyon szerelmes férj jó utat kíván, boldog viszontlátást Kixiszivének, akit hűségesen, irtó nagy szerelemmel, de türelmesen vár vissza.' És jött egy május 12.-i levél Palitól: „Most már biztosan túl vagy a határon. A

búcsúzás után apu a Híradó moziba ment a lányokkal, én dolgozni. Éjszaka mintaszerűen odakészített vacsora várt a konyhaasztalon, könnyekig meghatódtam Fruzsza jóságán.”

1961. május 18. Apu Pityunak: Hát megtörtént! Bekövetkezett a nem-remélt és óhajtvá óhajtott találkozó (*első találkozásom Pityuval és a feleségével*), Éva távolléte alatt azzal foglalkoztam, hogyan mehetett ez végre. Elképzeltem az első találkozót, mint sétáltok a nekem oly meghitt Bécs utcáin, a Kärtner strassén, a Grabenen és a méltóságteljes Burg Ringen, és elképzeltem a búcsúzást is – ezt a gondolatot azonban hamar elvettem magamtól. A pályaudvaron Pali és a ’nagy lányok’ várták Évát, én Zsókéval a Határőr úton, és folyt a mesélés éjjel 1-ig. Ma sajnos nem tudjuk folytatni, mert az évente megisméltődő vacsorára kell mennem, amit a műegytemi ’kisrajztermi’ kollégáim rendeznek. Ez volt az ’exkluzívek’ rajzterme, ahová bejutni csak kiváltságosoknak lehetett. Arra már nem emlékszem, hogyan kerültem be, de nagyon jól éreztem ott magamat akkor is, máig is. Persze a fő beszédtema most már annak ismételtetése, hogy a másik semmit sem változott, milyen fiatalos. Ezzel szemben az a helyzet, hogy, néhány kivételtől eltekintve (magamat is kivételnek tekintem), elborzadok, amikor meglátom, milyen aggastyánok. Visszatérve a tegnapi est leírására, meg kell emlékezni arról az örömujjongásról, amit az ajándékok tömege idézett elő. Legjobban persze az imádott Gloria babának és toalettjeinek örültek.

Megemlékszem még kesztölci kirándulásunkról. Vasárnap reggel Palival útnak indultunk, vasúton és busszal eljutottunk ebbe a kis pilisi faluba, a Pilisnyereg tövébe. Szlovákéknak itt nagyon szép 6-szobás házuk volt, amit államosítottak, most 2 szobában laknak. Földműves mivoltukhoz képest pazarul berendezve, szőnyeggel, képekkel, zongorával, csempézett konyhával. Érdekes emberek, nagy büszkeséggel beszélnek fiukról, aki lelkükre kötötte, hogy nagyon kedvesek legyenek hozzám, mert meg akarja hálálni, hogy annakidején szállást adtunk neki. (*Sajnos nem emlékszem a történetre.*)

1961-ben apu több levélben is említi, hogy nagyon érdekes könyveket kapott kérés nélkül-váratlanul nyugati kiadóktól: A. Einstein: Ideas and Opinions; H. Read: The Meaning of Art, és S. Zweig, Europäisches Erbe. Feladójuk valamilyen Institute of Advisory Council. Azokban az években Pali is hihetetlen bőségben kapott művészeti kiadványokat, végtelen öröme. Feltételeztük, hogy ez Pityu kedvességének köszönhető.

Megdöböntette aput egy másik váratlan ajándécsomag, amely anyu halála után részvétlevél helyett érkezett Amerikából, és mint kiderült, Lola, Gloria huga küldte. A vigasztalásnak ez az amerikai szokása először megbotránkoztatott bennünket, de azóta megszoktuk, hogy ők másképpen viszonyulnak a meghaláshoz, temetéshez (sőt még a Halottak napjához, a Halloweenhez is).

1961. május 25. Gloria Apunak, ismét New Yorkból. Lelkesen beszél a bécsi együttlétünkről, azután a gyerekekről kölcsön filmfelvevővel készített, teljesen ügyetlen, fekete-fehér kisfilmről. Bécsben, Curt bácsiék (Curt Meisel, Nagymami testvére) szomszédjánál vetítettük le, és nagy örömeimre és meglepetéseimre, Pityu újra és újra látni akarta, ötször nézte végig, és csak azért nem többször, mert már röstelltük, hogy ilyen sokáig zavargunk idegen embereknél.

1961. június 1. Pityu mindhármunknak, Heidelbergből. „Két héttel ezelőtt még Bécs utcáit róttuk, egy héttel ezelőtt egy kolostorban fagyoskodtunk, most meg egy hatalmas sebkötésen legeltetem a szemem, ami a ballábam nagyujján éktelenkedik. Egészségügyi kalandom tegnapelőtt kezdődött, amikor meglehetősen rebegéssel (*kicsi korában azon neveltünk, hogy*

reszket, vagyis rebeg, ha valamije fáj) észleltem, hogy a nagyujjam körme meggyült. Elmentünk a sebészeti klinikára. Tudtam, hogy ebből baj lesz, mert ahelyett, hogy kellemes és megbízható kamillás melegvizes kezelést adtak volna, minden átmenet nélkül lekötöttek az operációs asztalra és megszabadítottak a körmömtől. Emlékeztem arra, hogy a munkatáborban Káldor Anti elsőéves orvostanhallgató 'katonaorvosunk' micsoda iszonyú szenvedéseknek vetette alá egyik meggyült ujjú kollégámat, különösen nem tetszett, hogy az orvos már késével közeledett, és nekem még fájdalomcsillapítót se adtak. Aztán az ápolónő belémszúrt egy tűt, és amikor a következő pillanatban felébredtem, már egy másik szobában feküdtem, egy órával később. Az injekciós altatás megrendítően jó találmány. Felébredés után még egy félóráig minden menyeien szép volt. Most értettem meg a kábítószerek áldozatait.

Azóta sokat gondoltam anyu operációira. Hiszem, hogy rettenetes szenvedései között voltak meghitt, valóban elégedett és szép pillanatai. Tudatára ébredtem annak, hogy nemes emberbarát az az orvos, aki a reménytelen állapotú beteget morfiummal táplálja, és nem kísérletezik felesleges beavatkozással. Az orvos megmagyarázta, hogy a lábujjkörmöt csak egyenesen szabad levágni, nem oválishan, mint a kézkörmököt. Ezt nekem harmincöt évig senki nem mondta.

1961. június 1. Pityu mindhármunknak, Heidelbergből. „Visszaútban Stift Lilienthalban két napot töltöttünk, Hardy Ga-ra várva. A 750 éves óriási kolostor hangulatához hozzátartozott a törpe és púpos kis portás, aki végigvezetett bennünket a kongó folyosókon, és a még törpebb és teljesen süket öregasszony, aki a méteres falba vágott lukba kúszva fűtötte átfűthetetlen szobánkat. Vagy húszan élnek a több gyalogezred befogadására alkalmas épületben, cisztercita szerzetesek, csak egy 60- és egy 18-éves fiú magyar. Úgy látszik, errefelé se divatos a szakmájuk. A bécsi hét, tudjátok már, hogy minden elképzelést felülmúlóan nagyszerű, gyönyörű volt. Mindig tudtam, hogy semmi nem változott, és ez most bebizonyosodott.” Ettől kezdve Pityu így kezdi a leveleit: „Drága Apu, Éva, Pali, Frupazsó!”

1961. június 8. Apunak, Pityu. „Megkaptam a fényképedet, elbicegtem a városházára, hogy megszerezem neked a szükséges engedélyt. A megbeszélést természetesen fejrázással kezdték. Találkoztál már bürokratával, aki először nem rázta a fejét? 'Tja, ha Ön Volksdeutscher lenne!' Sok minden szerettem volna már lenni életemben, de erre a dicsőségre most először vágytam.' Mint külföldinek, nem adhatnak rokonságom számára tartózkodási engedélyt, neked kell azt otthon megkérned. Két hónap a legrövidebb idő, mialatt választ adhatnak.' Nagy botrányt csaptam, erre megenyhültek – már a német bürokraták sem a régiek. Hol a régi porosz szellem? Megengedték, hogy hatalmas beadványt írjak. Állítólag megkapjuk az egy hétre szóló Aufenthaltsgenehmigungot és a Polizeiliche Unbedenklichkeitsbescheinigungot.

A könyvtári olvasással felhagytam, majdnem kizárólag levelezéssel foglalkozom. Még jónéhány szerkesztőt és író szeretnék meglátogatni, irataikban turkálni, ezt készítem most elő. Gloriának nincs szabadsága, nem jöhet velem, de én a potya utazást egybekötöm Hamburg, Hannover, Marburg és talán Göttingen meglátogatásával. Hamburgban a Die Tat folyóirat két életben levő szerkesztőjével találkozom, most meglehetősen eltolódtak más irányba. Az Institut für Zeitungswissenschaftba is ellátogatok, ugyanezt teszem Marburgban és Göttingenben is. Amit nem győzők elolvasni, arról mikrofilmet csináltatok. Másnap, június 9.-én ismét ír Pityu apunak: „Visszavonom a bürokráciával kapcsolatos minden sértő megjegyzésemet: a városháza tisztviselői, írott utasításaikkal ellentétben, pusztán józan eszükre és emberségükre hallgatva, megadták a tartózkodási engedélyt. Egy példánya a francia diplomácia útján, Bad Godesbergen keresztül kerül el a budapesti Bureau

de Circulationba, előreláthatólag 4 hét alatt. Ez elég idő arra, hogy júliusban 1-2 hétre meglátogass minket!”

A gyerekekkel a bolgár tengerparton

Ezalatt én itthon megint az egészségügyi szervekkel harcoltam – és győztem. Bármilyen valószínűtlennek látszott, Fruzsza és Zsóka asztma-leleteihez sikerült Pankának is hasonló csatolni, és mind az öten megkaptuk az útlevelet, a bolgár tengerpartra. Békeharcos kapcsolataim segítettek: Pirinszki, a bolgár béketanács elnöke (aki Amerikában élt, de a nagy kommunistaellenes kampány idején visszazsuppolták hazájába), és Manolov, a béketitkár, mindenben segített (Budapesten én voltam a bolgár delegáció tolmácsa). Vártak Szófiában a repülőtéren, elegáns szállodában adtak szállást egy éjszakára. A szófiai vendéglőben ért először az a meglepetés, hogy ételrendeléskor a pincér minden kívánságomra tagadólag rázta meg a fejét, aztán mindent hozott. Nehezen szoktuk meg, hogy azok a jelzések, amiket mi természetesnek tartunk – mint az igen, nem, gyere ide, stb. – náluk másképpen alakult.

1961. június. 11. Első levelem Szozopolból az otthoniaknak: „A Fekete-tenger legszebb helyére kerültünk, olyan egzotikus és romantikus, hogy ilyet álmodni se mertem, menj át Lászlóhoz gratulálni*"

*László Gyula, az ikerházunkban lakó újságíró javaslatára választottuk Szozopolt. Csillagalakú félsziget, akármerre indulsz, tengerre bukksz. A mi karéjunk ősrégi, kiugró emeletű faházakkal sűrűn beépített földnyelv, színgörög. A part meredek, sziklás, a balkonunk a tenger fölé nyúlik, ki kell hajolnunk, hogy meglássuk magunk alatt a partot. Sirályok fészkelnek a háztetőkön, úgy ülnek ott, mint máshol a galambok, a házakban szól valami nyenyere-szerűség, fanyerges, fűvel megrakott szamarakon keresztben ülnek szakállas öreg görögök, minden balkonon hosszú füzérben száradnak az apró halak, amiket úgy esznek, ahogyan a nap kiszárította – és a tenger sötétkék. Hogyan fogsz te itt 3 hét alatt lefestetni mindent? *

* Váltottuk egymást, hogy a gyerekek 2 hónapig nyaralhassanak, csak a váltáskor voltunk együtt egy hétig mind az öten.

Előbb az útról: Glória baba nagy feltűnést keltett, rendesen lepecsételték a gyerekek által gyártott repülőjegyet és útlevelet. Elindult a gép, a gyerekek ujjongtak, tündérország felhők között, azután láttuk a megszélesedett, áradó Dunát és a Kárpátokat: éles gerincek, hócsíkok, egészen közel repültünk, az erdők és a havasi legelők csábítóak voltak. Panka itt 'köpölt' először (de jaj, nem utoljára!) Manolov rózsacsokorral várt Szófiában, elvitt a Balkán-szállóba, a szobánk óriási, hatalmas világvevő rádió, a fürdőszobában kétféle zuhany, bidé, fél tucat törülköző, fürdőköpeny, de a csapok mind rosszak. Elmentünk sétálni: ragyogó tisztaság, az útesteken sárga csempe-burkolat (Ferenc Jóska adta nászajándékkul a bolgár királynak), az utcák szélesek, rengeteg ápolt park, a belváros meglepően nagyvárosias, új épületek sztálinista stílusban, oszlopokkal, tornyokkal. Török minarett, mosé, hagymakupolás orosz templom, aranykupolás bazilika, a külváros falu. A további út rossz volt, a kis bolgár gép szörnyen hánykolódott, Panka szegény végig hányt, még megérkezés után az elegáns burgaszi szálloda halljában is.

1961. június 12. Második levelem az otthoniaknak: „Szozopolban a fogadóbizottság a helyi béketanács két nőtagjából állt, valamint egy Volgából és egy őrijítően vezető sofőrből. Vendéglőben remek ebéd, rendkívül szívélyesek voltak, azután az egész kísérettel belezsúfolódtunk az autóba. Fruzsza tenyerébe temette az arcát, nem bírta nézni, hogy minden pillanatban majdnem összeütköztünk valamivel, a sofőr őket meg a tengert nézegette. Népdaléneklés, felváltva az egyik bolgár nő és a gyerekek. Az egyik asszony foglalta le

nekünk a szobát, jobbat nem is választhatott volna. Nikola Zosimov Jejev bankigazgató házában, a legrégebb negyedben, ugyanolyan stílusban épült, de új kőházban. Házigazdáinkkal nehezen értjük egymást, még a gyerekekkel boldogulunk legjobban, mert ők legalább tanulnak oroszul az iskolában. Hát képzelhetitek. A régi részt már valamennyire leírtam, bár látni kell ezeket a sziklára tapadó, összevissza emeletes fecskefészkeket, a száradó ruhával és halfüzérekkel, fűgefák és szőlőlugasok, halászhalók mindenütt, házajtók helyett is. A bankigazgatónk is mezitláb jár az utcán és az ő ablakán is száradnak a halak. A tenger itt, az öbölben, olyan, mint Győröknél, de kristálytisza (a balkonról is látjuk a kishalakat), pár lépés után lehet úszni, apály-dagálynak semmi jele, a Fekete-tenger fittyet hány a holdnak.”

1961. június 15. Én Palinak és Apunak: „Óriási az öröm ma: 1. megjött kettőtök levele, 2. kétnapos hullámvész után a tenger néma, tökéletesen sima és kristálytisza. Messze kiúsztam a nagyokkal, leláltunk a fenéken a parányi rákokra, csigahéjba bújt remeterákokra, mozgó kagylókra. Egész délelőtt strandoltunk, a színskála minden fokát képviseljük: Fr. szürke-fekete, Pn. rézbőrű, Zs. csokibarna, én főtt rák. A nehézségeink fogynak, kezd minden kialakulni. Reggel 7-kor, nyitásra, lemegyek Zsókával tejért, ¼ 8-ra rendszerint elfogy, ezért megegyeztem a pékkel, hogy holnaptól, 4 levás uzsoraáron, hoz naponta 1 liter kecske- vagy birkatejet (nem értettem, csak annyit, hogy nem tehentej, gondolom, nem a macskát feji meg). Veszünk egy prima bulicskát (hófehér, hatalmas péklángos, elég mindnyájunknak reggelire). Szóval nem éhezünk, de a beszerzés nem zökkenőmentes.” Nagyon meghatódtam, amikor egy reggel sorbanálltam gyümölcsért, és váratlanul megjelent Panka, a kezembe nyomta a kis Szösz Mackóját, hogy könnyebben viseljem az álldogálást. „Gazdagok vagyunk, az előirányzott napi 80 levát még egyszer sem sikerült elérni, a vendéglői vacsoraszámlánk 22-36 leva közt van.” Egy napon elhajóztunk Burgaszba. Hálát adtunk a sorsnak, hogy Szozopolba kerültünk: Burgasz csúnyácska nagy város, vásárolni jobban lehet, de tej meg gyümölcs itt sincs. A fő baj, hogy a gyönyörű strand használhatatlan: a homok korom fekete, a kisfiúk, mint az ördögök, hemperegnek benne, mi úgy utáltuk, hogy le se ültünk. Még a víz is szürke, lehet, hogy ezért hívják Fekete-tengernek?” Másik levélből: „Éljünk ezentúl nyaralva! Remekül győzöm a napi 10 órai alvást, éjjel 9, ebéd után egy,-- azután következik a némettanulás, még Zsókával is. Hanem a vagothóniáddal itt nem sokra mész: reggel muszáj felkelni, mert a hasadra süt a nap, és örült csábító lenézni a strandra, este viszont le kell feküdni, mert rossz a világítás. Egyébként, mentségedre legyen mondva, az ideggyógyász Nicsev doktor is tud a vagothóniáról. El vagy ismerve, nem lehet többé kicsúfolni.”

Pali dátum nélküli levele nekünk Szozopolba: „A Mátrai család ma beköltözött, két taxival, rengeteg batyuval, csomaggal, bőrönddel.*

*(dr. Mátrai László filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi osztályának elnöke. Kiadtuk nekik a lakást nyaralásra, amíg nem vagyunk itthon.

A lakás úgy ragyog, mint a mi otthagásunk alatt soha. Amíg írok, a teraszon folyik a gyerek etetése, mintha Vasvári Anna rajzolta volna: Mátrainé, Nagymama, és néni táncolja körül a fiatalembert, mesélnek, gügyögnek, énekelnek neki, ő a hintalovon ülve, egyik kezében egy motorbicikli, a másikban nem látom, milyen játék, az istennek sem hajlandó enni.—Most megváltozott a kép: a gyerek fut, utána a néni a tányérral, úgy próbálja beletömni az ételt.

Apu-Apapi jól van, éppen epret főz be, holnap estére vacsorára vagyok hozzá hivatalos, Marcsi és Manovill Bandi is ott lesz. *(Egy másik levélből: Tortát süített, csokoládégússzal és meggyeskrémrel, csuda finom volt.)* A rigófészkekben 3 kisrigó lapul, tátogatja a csőrét, ha közelmegyek, ijedten lebújnak, de a fekete bogárszemüket azért lehet látni. A halaknak minden másnap adok enni, a kukacokon naponta kétszer cserélem a vizet — úgy-e jó vagyok?”

1961. június 13. Pityu apunak. „Türelmetlenül várjuk a jó hírt, hogy vízumod, és útlevelled is megérkezett. Legjobb lenne, ha július első felében érkeznel, már a lakáskérdést is megoldottuk. Szorgalmasan gyűjtök anyagot. Most csak olyan munkákat, kéziratokat, röplapokat olvasok, amik Amerikában nem fellelhetők.”

1961. június 21. Gloria és Pityu lapja apunak, csak ennyi: „Deo Gratias, Apu !”
 Másnap Pityu lapja: „Gloria az este mondta telefonon, hogy hosszú magyarnyelvű leveled érkezett, néhány óra múlva olvasni fogom, remélem, pontos érkezésed dátumát tudjuk meg belőle. Hamburgi kirándulásom jól sikerült, sok érdekes emberrel beszéltem. Dehát erről majd szóban, ami hihetetlen és csodálatos !

1961. június 22. Pali gratuláló levele a lányainak: **kapitälchen**, „ÉDES ZSÓKA, NAGY ÖRÖMMEL GRATULÁLOK, MERT JÓL MEGÁLLTAD A FELVÉTELI PRÓBÁT ÉS BEIRATHATTALAK A ZENEI TAGOZAT ELSŐ OSZTÁLYÁBA. MOSTANTÓL KEZDVE TEHÁT ISKOLÁS VAGY. A TANÍTÓNÉNI AZT MONDTA, REMÉLI, HOGY TE IS OLYAN ÜGYES, JÓ TANULÓ LESZEL, MINT A TESTVÉREID.”

„Édes Panka! Neked is gratulálok. Igaz, hogy az oklevelet és a jutalomkönyvet már korábban megkaptad, és a bizonyítványba két 4-es is csúszott (írás, testnevelés), mégis nagy örömet szerezteél. Kati néni nagyon büszkén mutatta a leveledet, nemcsak nekem, hanem a többi tanítónéninek meg az igazgató bácsinak is. Én is elolvastam, és láttam, hogy nagyon szép!”
 „Édes Fruzsika, te azért érdemelsz gratulálást, mert kezemben van az Emléklap, amelyet 'az Úttörő rajzpályázaton elért jó eredményedért' kaptál, meg a 'Hurrá itt a nyár' című ifjúsági regény, jutalmul azért a jó teljesítményért'. A Nagymaminak írt, bár nem egészen hibátlan levelek ma érkeztek. Nem is gondoltam volna, hogy ennyire megörül neki. Potyogtak a könnyei, amíg olvasta. Ha voltak is kisebb hibák – Pankánál a helyesírásban, Fruzsánál a szórendben, azt látom a levélből, hogy a szorgalmas németezésnek van eredménye.”

1961. június 27. Az én Szozopolból írt levelemből, Pityunak és Glóriának Heidelbergbe: „We have here a wonderful time. The first difficulties are overcome, we have enough to eat, we understand the people better. We go to the sea every morning, we are quite brown, the children are incredibly good-looking and even I am much better looking than I was in Vienna. We eat on our balcony looking at the sea, then we go to bed (from there we see the sea as well), we read and sleep and have German lesson every day. At 5 o'clock we go for a walk, just now we are sitting on the corner of an old street, the girls make drawings, dressed quite stylish: blue and white striped tricot and big straw hat hátravetve to the neck (see photo *fotó*). I live here as if I could stay for ever, I cannot imagine how I shall resume normal life at home, working and worrying.” A levél végére a lányok utószava: „A Glória-baba egy egész koffer ruhával érkezett, mindig ugyanúgy öltözve jár, mint mi.”

1961. június 22. Apu röpke levele Pityuéknak Németországba: „Hopp! Hipp! Hurrah! Éljen! Vivat! Euréka! Before half an hour the official of the Passport Office interrogated by me told that my passport is authorized, I will get it in a few days. I am excited in such a way that my hands are trembling, I cannot write more. Kisses!”

És egy másnapi leveléből: „Magyarul írok, mert nincs meg a kellő lelki nyugalom az angol fogalmazáshoz. Mst jövök a francia követség német útlevélosztályáról, ahol közölték velem, hogy először ma, pénteken nincs ügyfélfogadás, jöjjetek jövő héten, hétfőn vagy csütörtökön. Elszontyolódásomat látva megnyugtattott, hogy a vízumot megkaphatom a nálam levő Einreisebewilligung alapján, nem kell bevárnom a diplomáciai úton érkező másodpéldányt, de

természetesen csak akkor, ha kezemben lesz az útlevelem. Nagy boldogan ballagtam lefelé a Rózsadombról. amikor megállt mellettem egy CD jelzésű autó, és a soffőr (amint kiderült, egy volt magyar földbirtokos) közölte, hogy nehezíti a munkájukat, ha a fogadási időn kívül is rájuk törnek, és engesztelésül hazavisz. Még szidja valaki a bürokráciát!” A levél további részében könyörög, úgy oldjanak meg mindent, hogy ő minél kevésbé zavarja őket és minél kevesebbe kerüljön az ottléte (pl. szívesen főz rájuk). Ne felejtsek el, milyen fontos, hogy New Yorkba hazaérkezésükkor megfelelő pénzösszeg legyen a bankban, úgy könnyebb elhelyezkedést keresni. Ezt egy anekdotával támasztja alá: ’A falu egy kántort akarván szerződtetni, meghívtak próbaéneklésre egy fiatalembert. Ez a paptól istentisztelet előtt kért 100 forintot kölcsön, azzal, hogy istentisztelet után megadja. Így is történt, de a pap nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze, mire kellett a pénz. A kántorjelölt így válaszolt: ’Ha tudná nagytiszteletű uram, milyen mellel énekelek, ha a zsebemben 100 forintot érzek!’ Hát ti is egész más mellel tudtok jövőendő gazdátokkal tárgyalni néhány ezer dollárral a zsebetekben.’ Bármennyire is örülök a találkozásnak, nem szűnök meg szemrehányást tenni magamnak, hogy ennek a lehetőségét nem teremtettem meg Anyunak. Zsófinak azt mondta a decemberi operáció után, nem lesz semmi baj, ő nem halhat meg addig, amíg veletek nem találkozott.”

1961. július 3. Apunak Pityu, Heidelbergből. „Éjjel-nappal csak az érkezéséről beszélünk, terveket szövünk. Nem tudom, lesz-e idő engedélyszerzésre, de örülnénk, ha magaddal hoznád Pali egy-két festményét. Tudod, hogy nagyon büszkék vagyunk rá, és képeit őszintén kiválóaknak tartjuk. Emiatt azonban ne halaszd az utazást.

Aki külföldre utazik, az éljen jól és előkelően, mint Éva, akinek narancsot vittél. Nagyon kérünk, hogy látogasd meg az étkezőkocsit.” Arra utal Pityu, hogy amikor júniusban elindultam a három lánnyal Bulgáriába, vonaton, majd repülőgépen, apu egy nagy zacskó narancssal jelent meg az állomáson (ez akkor elképzelhetetlen ritkaság és luxus volt), és azzal nyújtotta át: ’Tedd ezt az utazást emlékezetesnek a számukra!’ Annyira meghatott vele, hogy megírtam Pityunak.

Ugyanaznap, az én levelem az otthoniaknak, Szozopolból: „Tegnap érdekes ismeretséget kötöttünk. A parkban ültünk, velünk szemben egy padon rokonszenves házaspár, szép 11-éves kislányukkal. A férfi egyszerre magyarul szól Zsókához. Bemutatkoztunk, azóta folyton együtt vagyunk. Szófia ideggyógyász, magyar egyetemen tanult, művelt, pártonkívüli bolsekivi Ivan Nicsev, felesége, Zorka, jól beszél németül, a kislány, Eti is tanul. A gyerekek rögtön egymásbaserettek, oroszul, németül, bolgárul, kézzel-lábbal elég jól megértik egymást. Most a balkonon ülök, folyton abba kell hagynom az írást, mert smaragdzöldtől sötétkélig olyan csodás színekben pompázik a tenger, messze halászhajók úsznak, a fejem fölött sirályok. Nicsev szerint ez a tenger csodaszer az asztma ellen, a burgaszi csúf fekete homok vastartalmú, reggel, különösen ha hullámoz a víz, erős a jódos és rádióaktív kisugárzása.”

Nicsevékkel később is leveleztünk, Eta és Zsóka cseregyerekként nyaralt a tengernél, illetve a Balatonnál. Amikor 2004-ben Palinak kiállítása volt a szófia Magyar Házban, mindent megpróbáltam, hogy megtaláljam őket, de nem sikerült. Arról még tudtam, hogy Eta Németországba ment férjhez.

1961. július eleje, az én levelem Russzéből Szozopolba: „Hazaindulásom eddig még rendben ment, bár nem volt híjján kalandoknak, de hát ez adja savát-borsát. Tehát: a hajón a helyedet egy 24-éves matróz-búvár foglalta el, 4 óra hosszat povedáltunk bolgárul, képzelhetitek! Elmesélte, h. a nagyanyja 101 éves korában halt meg, miután 100 éves korában új fogai nőttek. A mamája 70 éves, őt felkapja, 30 literes permetezőgéppel napszámba permetez. (Aki

nem hiszi, járjon utána!) Továbbá mesélte, hogy 40 méter mélyről hajóroncsokat hoznak fel, ő a vízben 200 kg-t is felhoz, majd megajándékozott 2 gyönyörű csigával (nagyok, búgnak).” A bűvár aztán megmutogatta Russze nevezetességeit és kikísért a vonathoz. Zsúfolt és koszos volt, ezért megörültem, amikor a kalauz sűrű kacsintgatások között felajánlotta, hogy beenged egy üres hálókocsiba – úgy gondoltam, megfelelő borralaló ellenében. A pénzt nem fogadta el, de rémületemre az éjszaka közepén kinyitotta majd maga mögött bezárta a füle ajtaját és széles mosollyal belépett. Akkorát kiáltottam, hogy kimenekült, én pedig összekapkodtam a holmimat és visszavonultam a zsúfolt helyemre. Átszállásokat felhasználva pár óra alatt körülnéztem Bukarestben, majd egy napig Kolozsvárott maradtam, rokon- és barát-látogatásokra.

Pali válasza, amint megkapta Szozopolban az útibeszámolómat: „Megkaptuk a leveledet szerencsés hazaérkezésedről, végtelen nagy volt az öröm és nagyon jól szórakoztunk. Bizonyos körökben különösen a bűgócsigák keltettek lelkesedést. (Hiába, ha egy ragyogó szép fiatal nő utazik, több érdekes élményben van része, mint egy savanyú vénembernek.) Ma van elutazásod hétfordulója. A lányokra büszkék lehetünk, nagyon strammul viselik a fáradalmakat és a mindennapos munka nyűgét. Megható, mennyire igyekeznek engem mindentől kímélni. Kedves Szozopolunkra alig ismernél rá: állítólag tízezer ’kúrortishti’ van (kezdetben mi voltunk az egyedüliek), a sorbanállás minden eddigit megszegyenít, a mi házuk is tele van vendéggel. A pénz nem fogy, titkos ábrándom, hogy a jövő héten esetleg Neszebarba kirándulunk, és ismét alszunk a Szloncsne brakon. Nagyon izgat az a sárga dűna, mögötte a kék tengerel és várossal. Már hat elismert és több selejt akvarellem van. Megtaláltam a Szozopolhoz illő technikát: pálcával tusrajzot csinállok és azt lavírozom akvarellel.”

1961. július 17. Apu heidelbergi képeslapja nekünk. „Röpülnek a napok, holnap indulunk: Nürnberg, München, Berlin, Garmischpartenkirchen. Itt Heidelbergben bejártam már a várost, egy kevéske hegyet is másztam, és részt veszek Pityuék sorozatos búcsúztatásán. Élek, mint hal a vízben.” Pityu utóirata: „Egy percnyi időnk sincs, kipakolunk, bepakolunk, örülünk egymásnak!” És Pityu július 21.-i képeslapja: „Drága, édes Éva, nagyon hiányzol. Ha ti it lennétek – és szegény Anyu – akkor tökéletes lenne a boldogság. Apu olyan, mint mindig, szerintem cseppet sem öregedett. A hegyeket nagyszerűen bírja, majdnem 2000 méter magasságba másztunk, nyolc órát gyalogoltunk, és este még csak fáradt sem volt. (*Hetvenedik évében járt.*) Ma reggel hatkor felvert minket, kétnapos gerincvándorlás, menedékházban alvás következik. Hogy élveznétek ezeket az álomszerű hegyeket! Nagyon szép lett egyszerre mindannyiunk élete.”

1961. július 22. Részlet Panka leveléből nekem, haza: „Apával minden nap hajnali 6-kor kelünk és mosdás helyett a tengerben fürdünk. Tegnap ebéd után elindultunk a hegyekbe, azon az úton, amin veled. Találtunk egy lakatlan kunyhót, egészen régi, 1941-ből vannak a falán a legrégebbi írások. Apa festett egy képet, nagyon tetszik.”

1961. július 24. Az én levelem Szozopolba: „Tegnap, vasárnap egész nap (reggel 7-től este 11-ig, korigáltam apu balkonján, csak egy 3-órás megszakítással: Huzelkáéknak rendeztem mesedélutánt. Ma a Károlyi-kertbe megyek Földy Ágival (*Tarisznyás Györgyi barátnője, a férje Györgyi zárkaszomszédja volt*), holnap az Újságíró Szövetségbe valami filmvetítésre Györgyiékkel, szerdán Kovács Paliékkal és Marcsival Csillebércre, Deák Péterékhez, csütörtökön lánykaszúrra Földy Ágihoz, pénteken vacsorára Matyiékhoz – das lebt sich! Aputól, Pityuéktól sorra jöttek lapok Németországból, utazgatnak, ’álomvilágban élünk’, írja apu.

1961. augusztus 7. Pityu mindhármunknak, a Berlin hajóról: „Mi az a ti kis Fekete tengeri utazástok a mi újabb világutazásunkhoz képest! A hajónk igen szimpatikus – a Bremen modern berendezése után megváltás a szép szecessziós-neoklasszikus plüss bútorok látványa. Ma a szobából nézzük Angliát.” Gloria: „Kiváncsi vagyok, hogyan fog beférni a mi 14 kofferünk ebbe a kis hajóba.”

1961. augusztus 13. Pityu mindhármunknak, az Atlanti óceán 44 fok szélesség, 30 fok hosszúság alatt, a Berlin hajóról. „Megpróbálok a fedélzeten levelet írni, ragyogó napsütésben, a tenger elmondhatatlan szépségétől körülvéve. A zavaró tényezőknek se szeri, se száma: a meleg, a szél, az időről időre jelentkező delfinek, a tucatszámra elheverő, fűdőruhás, szebbnél szebb lányokat említeni is alig merem: férj vagyok, rám se néznek, inkább a tisztekkel flörtölnek. Jó dolga van egy ilyen tisztnek: urizál, napozik, udvarol, dolga kevés. Megismerkedtünk a harmadik tiszttel és órákat töltöttünk a parancsnoki hídon. A kormányzást a matrózok végzik, szemüket az elektromos iránytűre függesztve szüntelenül forgatják a kormánykereket, hogy a hajót a megadott irányban tartsák. Én is kormányoztam 1-2 percig – nem nagy kunszt. Bekukkantottam a radar-készülékbe. Szép időben persze nincs rá szükség, de megnyugtató tudni, hogy negyven mérföldes körzetben minden tárgy jelenlétét jelzi. A jéghegyeket viszont csak akkor jelzi, ha peremük éles, töredezett. Jó, hogy itt augusztusban nem hemzsegnek a jéghegyek. Az utazás mindent felülmúlóan jól sikerül, megszerettük ezt a barátságos öreg hajót. Az angolok építették és a svédek rendezték be. 'Gipsholm' volt a neve, ma is hármias svéd korona van törülközőn, poharakon, az ezüst evőeszközön. Az angolok szolid, nyugodt hajót építettek, sokkal kevésbé tántorgunk, mint más, 'top heavy' (túl sok fedélzetű) új hajón.

Jókor tartottam nektek előadást a tengerészek dologtalan életéről. Amíg a moziban ültünk, hajónk ködbe futott, tejfehér lett a világ, a felső fedélzetről a hajó orráig sem lehet látni. Föllopoztam a parancsnoki fedélzetre, ahány tiszt, mind a hídon, az egyik fekete függönnyel elkerített kis fülkében a radar-ernyőt nézte, a másik távcsövezett, a harmadik ideoda telefonált. Egy pillanatra megnézhettem a radar-ernyőt: egy sárga fénysugár egyenletesen forog körbe, minden fordulatnál megvilágított egy kis kerek foltot: hajót jelzett 30 mérföldnyi távolságban.

Másnap délelőtt : ma meglátogathattuk a gépházat. Iszonyúan meleg, olajos, zajos, félelmetes és érthetetlen. Tisztelem a mérnököket, akik ezt a monstrumot kitalálták. Ma megint forrón süt a nap, nem csoda: közeledünk New Yorkhoz, minden meleg és nedvességek gyűjtőpontjához. Napjaink vidáman telnek. Reggelenként xilofonzenére ébredünk: egy matróz körüljár, hogy a közelgő reggeli gyönyöreire figyelmeztessen. Az étteremben pompás reggeli, utána úszni mentünk a szép márványuszodába, ahol nagy zajjal lötyög a tengervíz. Úszunk, szaunában főltünk, villanylovakon lovagoltunk, álló biciklin bicikliztünk, álló csónakon evezünk. Napozás, tengerbámulás, olvasás. Ebédre rengeteg finomat ettünk, majd úszunk és tornáztunk, négy órakor pedig farkasétvággal uzsonnáztunk. Most éhezve várjuk a vacsoraidőt, szerencse, hogy a pincérek közben elhalmoznak narancsal és banánnal, hogy valahogyan kibírjuk a várást. Elfelejtettem megírni, hogy a La Manche-csatornán viharba kerültünk, mindenki köpölt (*Gyerekkorunkban, egy hegyvidéki kiránduláson, autóbuszra vártunk, de én már a busz gondolatára is hányni kezdtem, Pityu aggodalmasan és értetlenül kérdezgette: 'Mért köpöl az Éva, mért köpöl az Éva?'*), én pedig szánakozva néztem a sok szerencsétlen szárazföldi patkányt. Nyolcas erősségű szél fúj (12 a maximum, tájfun), a steward kabinunkban még a vaslemezt is felerősítette az ablakunkra. Southamptonban megcsodáltam a révkalauzt, aki a tomboló viharban egy valóságos lélekvesztőn közelítette meg hajónkat, ügyesen elkapta a hajó falán függő kötélhágcsót, egy hullámhegy tetején lovagolva, és pillanatok múlva már a folyosón állt. 'Rather naughty weather', mondta kedves mosollyal, mert angol volt a legjavából.

Megtudtam, hogy több kikötő révkalauz nélkül megközelíthetetlen, a különböző áramlatok állandóan változtatják az öböl fenekének mélységét, így a bóják egyik napról a másikra érvényüket veszítik.”

A levél 6. oldalán a dátum: augusztus 19. New York. „A kikötőben Gál Péter, Jónás Pali és Irén, Gloria nővére várt, nem beszélve Exchange Program-beli elődömről. Életemben ennyi dolgom nem volt, Gloria sincs jobb helyzetben: takarít, rendet rak, kipakol és hétfőtől egy doktori disszertációt ’editol’, jó fizetésért. Az autóra 60 \$ vámot kell fizetni, de a parkolás, autótartás olyan lehetetlennek látszik, hogy valószínűleg eladjuk. Gál Péter már vevőként jelentkezik. New Yorkot utáljuk, utáljuk, utáljuk. Leveleitek nagyszerűek voltak. Lakásunk fertelmesen koszos, de sok kárt nem okoztak a lakók.”

1961. augusztus 3. Apunak Gloria, angolul: „Aranyos leveleid itt vártak halomban, és mi a száz bördöndünk tetején ülve sorra olvastuk (ebben a hőségben még ahhoz is fáradtak voltunk, hogy kényelmesen elhelyezkedjünk). A lakásunk hihetetlenül koszos, legalább egy hónapom rámegegy, mire kipucolom. Nagy malac volt a két fiú, aki itt lakott, észre se vették, hogy milyen piszkot hagytak. A divány kispárnáit ki kellett dobni, szinte elrohadtak. Pityu minden nap elrohan dolgozni, nekem szabadúszóként szerkesztési munkám van: egy történelmi tárgyú kéziratot kell átstilizálni. Pityu már két állásajánlatot kapott: egyiket a Rutgers egyetemen, a másikat a Long Island egyetemen. Abban a jó helyzetben van, hogy a Long Island-i ajánlatot elutasíthatta, de arra kérték, maradjon velük kapcsolatban. Amennyire lehet, szabadon kell maradnia ahhoz, hogy befejezhesse a disszertációját.”

1961. augusztus 13. Egyetlen éjszaka felhúzták a berlini falat, kettéosztották a várost. Akkor persze még nem tudtunk róla, de később, NDK-ba látogatásaink során, sokszor láttuk: félelmetes volt. A 70-es években a Checkpoint Charlie-nál metrón át is utaztunk körülnézni, keletnémet barátaink legnagyobb ámulatára. (Akkoriban járta az a vicc, hogy Magyarország a legvidámabb barakk a béketáborban.) Amikor aztán 1989-ben, a magyar kormánynak köszönhetően, a falat és a vasfüggőnyt is lebontották (egy darabkáját bekeretezve Fruzsáéknak vittük el)*foto*, a kelet-németek nem győzték hálájukat kifejezni. Még 1998-ban, utolsó német körutazásunkkor is megtörtént, hogy Erfurtban egy cukrászdában ettünk, és amikor fizetni készültünk, a magyar beszéd hallatára megjelent a tulajdonos, kijelentette, hogy a vendégei voltunk, és átnyújtott egy kis játék-Trabantot, hálából és emlékül.

1961. szeptember 6. Pityu mindhármunknak, New Yorkból: „Meleg van. Ezzel a gondolattal ébredünk, fekszünk. A hőmérőt nézzük szent borzadállyal: most 93 fokot mutat, és ami sokkal szomorúbb: 90 százalékos páratelítettséget. Reggel a földalattiba préselve érdeklődéssel néztem, mint csurog a fejekről a verejték. Állunk, mereven a levegőbe bámulunk és szenvedünk. Ritka a hangos szó, még ritkább a lökdösődés vagy tolakodás, de nem csodálnám, ha az emberek kínja egyszerre szétvetné az izzó acélkoporsót. A meleg nem használ az idegeinknek. Az utcák akár az elhagyott csataterek. Az elhullott áldozatok: részeg vagy kábítószeres emberek az utcasarkokon ülve vívják ádáz harcukat a járókelőkkel, a papír és más szemét orgiát ül a város felett, az aszfaltba süppedt sörkonzervek vakítva verik vissza a napfényt, a meleg kihajtotta az embereket a házakból, ülnek a bejárati lépcsőkön és a fülükhöz szorítják a tranzistoros rádiót. A nyár vége, az utolsó nagy hőhullám az utcai csaták klasszikus ideje. Tegnap nyolc helyen tört ki a városban utcai verekedés, a nép sörösüvegekkel, baseball-ütőkkel vívja harcát, nehéz megállapítani, kit, mikor, miért visznek végül a kórházba, de talán ez levezeti a feszültséget. Új és nem nagyon biztató jelenség a rendőrök ellen viselt háború. Nem múlik el nap, hogy félig vagy egészen agyon ne vernének egy rendőrt. Sorsunkat, a kezdeti lázongással ellentétben, ma már megadással viseljük.

Megszeretni nem nagyon lehet ezt a helyet, de lehet érdekesnek, izgalmasnak találni, itt mindig történik valami .

Kétségtelen, hogy New York rossz pászban van. Ez a világvárosok élete folyamán elkerülhetetlen. A városvezetés korruptabb, mint volt, a polgármester tehetetlenebb, a társadalmi ellentétek élesebbek, a városrendészeti kérdések súlyosabbak, mint valaha. A középosztály fokozódó elvándorlása, a túlszűfoltóság és a közlekedési válság, a tervezés teljes hiánya olyan jelenségek, amiket csak gyökeres változtatással lehetne megszüntetni. Kérdés, hogy az ezzel járó felfordulás, a kényszer általános bevezetése nem okozna-e nagyobb kárt. Minthogy ilyen gyökeres változtatásokra nincs kilátás, csak remélni lehet, hogy az emberek nem veszítik el teljesen az eszüket és javulni fog a helyzet. Biztató jelekben nincs hiány: egy év alatt utcások tűntek el, piszkos, lakhatatlan bérházak tömege, és helyükben felhőkarcoló vagy remek lakóházak épültek. Egyes utcákban a lakók összefogtak a rend helyreállítására, az utcák tisztántartására és csinosítására. Csakhogy ez nem változtatja meg az alapvető tendenciát. Az irodaházak elszaporodása (30-40-50-emeletes üvegpaloták) egész városnegyedekből űzi ki a lakókat, és arra kényszeríti, hogy a város környékére költözzenek. A bűnözés, a kosz és a növekvő jövedelmek a városfenntartó és kulturafenntartó középosztályt arra készítették, hogy vidéki házakat vásároljanak. Elhagyják a várost, és velük költöznek el az üzletek és áruházak, amelyek a közlekedési és parkolási nehézségek miatt úgyszólván állandóan veszítenek vevőik számából. A városi áruházak helyét átveszik a vidéki shopping centerek; a város hivatali helyiséggé változik, a vidék hálósobává. Ez az új embertípus sehová sem tartozik, a vidéki életet unja, a városi színházakat, operát, múzeumokat nem látogathatja, mert minden ilyen kirándulás majdnem megoldhatatlan anyagi és időproblémát jelent. A város ma a nagyon szegények és a nagyon gazdagok, a gyönyörű új és drága bérházak lakóinak városa, meg a hozzánk hasonló gyerektelen bohémeké, akiknek nincs kedvük a suburban élet unalmához és a napi commutolás keserveihez. De ha gyerekünk lenne, mi is költöznénk, és talán gyerek nélkül is, ha végre megállapodtunk, és eldőlt, melyik lesz 'az én egyetemem'."

1961. szeptember 22. Gloria levele az én fordításomban. Az elmúlt két hétben kambodzsai voltam, és az íróasztalom fölött függő, khmer nyelvű naptárból próbáltam kitalálni az asznapi teendőimet. Az Egyesült Nemzetek kambodzsai delegációjánál dolgozom, Kambodzsa hercege ma reggel beszédet mondott az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén, ehhez az utolsó éjjelen számtalan változtatást kellett végrehajtanunk, és 200 példányban sokszorosítanunk. Az egész dolog tiszta örültség volt, és engem kikészített. Ez csak alkalmi munka a kambodzsaiaknál, a herceg idelátogatása miatt volt még munkaerőre szükségük, de október 2-án belépek rendes állásba a Grolier Kiadóvállalat szerkesztőjeként. Szerettem a munkát a kambodzsaiaknál, akik kicsi, élénk, kedves és mulatságos emberek. Kitűnően beszélnek franciául, és az angoljuk majdnem olyan aranyos, mint apué. Az ENSz 16. közgyűlése persze rendkívüli eset, a légkör náluk így is hihetetlenül fesztelen, úgy érzem magam, mintha egy keleti család fogadott volna be. Sok intézkedés, szaladgálás után egyik napon csak az volt a dolgom, hogy 90 telefonhívással lemondjam a bejelentett fogadást, Hammarskjöld hirtelen tragikus halála miatt.

Most mesélek a Grolier Kiadóról – ők Grolier Társaságnak nevezik magukat. Elsősorban enciklopédiákat, tankönyveket, kézikönyveket és hasonló tudományos műveket adnak ki. Náluk kapott Pisti alkalmi feladatokat tavaly nyáron: ő írta a középkori történelem egy részét. Hazaérkezésünkkor várt a levelük és a levonat, amit sürgősen, javítva, nyomdakészen kellett visszaküldeni. Az az ötletem támadt, hogy nem postán küldöm, hanem magam viszem be, remélve, hogy beszélgetésbe elegyedem valakivel, és érdeklődhetem a munkalehetőségekről. Szerencsém volt. Kambodzsai köszöntéssel Gloria"

1961. szeptember. Zsóka másodikos lett. A hazafias dal szövegét írta le (gyöngébbek kedvéért: 'Honvéd áll a határ mentén'), és ábrázolta, ahogyan a honvédet elképzelte.
fotó

Lecturer a Columbián

1961. szeptember 26. Pityu, mindhármunknak: „Most az eddigieknél is nagyobb hip-hip-hurrá következik. Jövő héttől meghívott előadóként (lecturer) tevékenykedem a Columbia egyetemen. A Rutgers is jó egyetem, de a Columbia Amerika egyik leghíresebb, legkiválóbb egyeteme, és volt diákkollégáim zöldülő képéből látom, hogy engem milyen nagy megtiszteltetés ért. Legyünk objektívek, meghívásom ismét a szerencsének és Stern professzornak köszönhető, mint életemben eddig annyi minden. Kiderült az utolsó pillanatban, hogy egyik állandó, kinevezett tanár osztályában túl sok (vagyis 25-nél több) hallgató gyűlt össze, ezért osztályát kettéosztották. A második section tanítására a tanár kollégái jelöltek ajánlottak, és ezek közül a tanár engem választott ki. Ma reggel egyórás kihallgatáson voltam Ausubel professzornál, és a beszélgetés végén közölte, hogy minden hétfőn és szerdán d.u. ¼ 2-től ½ 3-ig taníthatom az ő B-osztályát. A tárgy: modern európai történelem, 1815-től. A fizetést órabérben kapom, előadásenként 17 \$, ami aránylag magas fizetés. A szerződés persze csak erre a félévre szól, drukkolhatunk.

A kinevezés hatására drákói rendszabályokat foganatosítottam. A Scholar Exchange munkámat október elsejével befejezem, és csak a tanításnak és a tézisnek élek. Így is rengeteg dolgom lesz, mert a Columbia előadásokra még jobban fel kell készülni, mint a Rutgers-hez. A diákjaim a legjobbak közül valók az országban, remek lehetőségeim lesznek a csúfos megszegyenülésre. Jövő hétre a következő témákból kell készülnöm: görög filozófia, a Metternich-féle konzervatív gondolat, és a weimari intellektuelek. Szerencse, hogy a doktori vizsgára annakidején jól felkészültem, most csak a jegyzeteimet kell kiegészítenem. A Rutgersen két héttel előbb kezdődött a tanítás, mint a Columbián, ott tehát már látom, mi a helyzet. A diákok igen kellemesek, kedvesek, szorgalmasak, ha nem is mind géniusz. Esti kurzuson tanítok, tehát nagyrésztük nappali állásban van. Köztük nem egy kész orvos vagy mérnök, és a maga szórakozására akar diplomát szerezni a filozófiai fakultáson. Az óra felét töltöm előadással, a többi időben vitatkozunk, elemzünk. Mindig az a benyomásom, mint a Maryland egyetemen volt, persze magasabb síkon, hogy tehetségben, intelligenciában nincs hiány, csak éppen az alapműveltséggel vannak bajok, érződik a humanista középiskola hiánya. (Ó, a csizterek!) Mindenre megtanítható az, aki nyolc éven át gyúrta a latint, matematikát, anyanyelve nyelvtanát. Ezek a fiatalok sosem tanulták meg az anyanyelvüket, nem kényszerítették őket elemezni, ezért ma is képtelenek nehéz problémákat megoldani. Szégyenlik tudatlanságukat, ezért néha harapófogóval kell kihúzni belőlük a szót.”

1961. október 2. Apunak Pityu: *fotó*. „Ma reggel óta ez az épület újból otthonommá lett. Itt írnám a könyvem, itt készülök első columbiai előadásomra (ma d.u.), és esti két Rutgers-előadásomra. Gloria is új életet kezdett, ma lett Éva kollégája a Grolier's Society-ben. Nagy dicsőség és irigylésreméltó állás.”

1961. október 10. Apunak, Gloria: „Grolier-munkám jól indul. Mindenki nagyon kedves, de még kevéssé ismerem őket, és régi New York-i barátaimmal akarom először újra felvenni a kapcsolatot. Először a történelmi osztályra szántak, de azután az 'államok' címszavakhoz tettek, ami azt jelenti, hogy át kell írnom mind az 50 amerikai állam természeti és egyéb csodáiról szóló címszavát! Ezen a héten Colorado van soron. Elbúcsúztam a kedves kambodzsaiaktól. Tegnap behívott az követ, és átnyújtott 2 dobozt, amit a herceg a jó munkámért köszönetül nekem hagyott. Azt gondoltam, biztosan csokoládé

és egy csinos naptár lesz. De mit kaptam? egy gyönyörű, khmer mintájú ezüst karperecet és egy nagyon csinos, fedeles ezüst tálat, amely túl díszes ahhoz, hogy használni lehessen. És mindkét ajándék selyemmel bélelt, díszes dobozban van, rajta a kambodzsai királyi jelvény.”

1961. október 16. Pityu mindhármunknak. „Köszönjük jó hangulatú leveleiteket, hogy én mikor írom meg esedékes hatalmas beszámolómat, az a diákjaimtól függ. Jó amerikai szokás szerint magán-nyavalyáikkal ostromolnak, javaslatokat adnak be és általában azt hiszik, hogy csak nekik élek. Egy Urcinoli nevű gazembert meg fogok buktatni, mert állandóan be akarja bizonyítani, hogy nincs igazam. A Columbián, ahol jónéhány kitűnő eszű és tudású diákkal állok szemben, az ipari forradalmon és az utopista szocialistákon veszekszünk. Sajnos a diákok mindkét egyetemen beadták első háziolvasmány-kritikáikat: ebben a félévben 850 könyvkritikát, tanulmányt, vizsgadolgozatot kell elolvasnom, kijavítanom és leosztályoznom. Ti nem is tudjátok, milyen rabszolga az amerikai egyetemi tanár.”

1961. október 20. Pityu mindhármunknak. „Pali kívánságára megvizsgáltam a Morningside Height-i helyzetet. Ezen a szép, levegős dombon, a 110. és 125. utca között, több avenue szélességben, tehát több négyzetkilométeren terpeszkednek a Columbia egyetem és kapcsolt intézeteinek épületei – persze mind el se fér. A várostól északra fekszik az egyetem klinikája és orvostudományi intézetei, messze épült fel az atomreaktor, az erdészeti, halászati, tengerészeti, stb. intézete. Kutatóflottájának egyik hajója a déli sarkon tanyázik, a másik a karib tenger fenekét kapargatja, a geológusok a Himalájában kutatnak. A sokezer diákon és tanáron kívül civilek is laknak az egyetem környékén, egy részük a Harlemből átköltözött néger és puerto-ricói. Mint mindenhol a városban, itt is összezsúfolva élnek, szegényen és zajosan. Az egyetem néhány évvel ezelőtt bizottságot létesített a Morningside Heights megmentésére. Milliókat fordítanak erre a célra, megvásárolnak roskadozó házakat, átépítik és a tanároknak vagy családos diákoknak lakásonként bérbe adják. Városi költségen sorozatban épülnek a húsz-harminc emeletes lakóházak a Harlemben és környékén, de ez sem igazi megoldás: minden új ház, amelyben rendkívül alacsony a lakbér, és ahová csak alacsony jövedelmű családok költözhetnek be, automatikusan újból gettóvá válik. Némi előrehaladás azért van: minden lakáshoz modern berendezés, jégszekrény, villanytűzhely tartozik, a gyerekeknek játszótér.

Átmenetileg ennyi elég a városrendezési problémákból. Annyi bizonyos, egyetlen diák sem érzi magát megfélemlítve, panaszra inkább azoknak a 'filisztereknek' lenne joguk, akiknek a szombat esti diákmulatságok űzik ki a szemükből az álmod. A könyvtár ablakából kinézve minden nap Columbia-diákokat látok, amint az utcán a helyi néger srácokkal baseballoznak. Mindez nem akadályozza meg őket abban, hogy egy óra múlva latinul vagy ógörögül tanuljanak, vagy filozófiáról vitatkozzanak.

Amint tudjátok, én nem a Columbia College-ben, vagy a Barnard College-ben tanítok 18-20 éves fiukat-lányokat, hanem a koedukált School of General Studies-ban, ahová nem egyenesen a középiskolából kerülnek a diákok. A cél itt is a bachelor degree. A hallgatók egy része ezt már megszerezte valami más szakmában, és most szakmát vált, vagy saját szórakoztatására tanul. A felvételi vizsga könnyebb, a tananyag és a tandíj ugyanaz, ezért itt több a bukás illetve kibukás (kb 15 %), és a diákok céltudatossága is nagyobb, mint a fiatalabb és hanyagabb college-diákoké. Sikerült heti egy-másfél napot biztosítanom magamnak tézis-írásra. Ez édes-kevés, de talán később sikerül több időt felszabadítanom. *Ebben a 4-oldalas levélben még sok van hátra az egyetemek szervezetéről.*

1961. október 23. Ezúttal Pityu egész levelét ideírom, betűről betűre: „Drága Apu, Éva és Pali! Sokat gondolkodom azon, nem fáj-e Nektek, hogy leveleinkben nem emlékezünk meg Anyuról. Annyira örülünk annak, hogy jól vagytok, jó hangulatban, hogy szeretnénk

elfelejtetni Veletek azt a szörnyűséget, ami velünk történt. Errefelé nem ismerik a Halottak Napját, mint annyi mást, ami otthon az év állomásait jelentette, ezért nehéz elképzelnünk a hangulatokat. Tudom, hogy elmentek Anyuhoz, higgyétek el, hogy gondolatban most is nagyon sokat vagyok Vele. Éjszakánként, gyakran álmomban, érzem a hiányát, azokban a pillanatokban, amikor visszasírom az első életemet. Ilyenkor elfog a szorongás, Gloria jelenléte ellenére, múlt és jövő találkozásunk ellenére: iszonyatosan szeretnék Veletek lenni, otthon, Anyuval, mindenkivel. Biztosan csak a fiatalságomat siratom, de az elveszett szeretetet is, amivel Anyu és Ti vettetek körül. Milyen jó, hogy van egy Gloriám! Ez alkalommal nem írok másról, csak arról, hogy lelkemben, vágyaimban Veletek vagyok, amikor drága Anyu porait látogatjátok. Nagyon szomorúan ölellek, csókollak Titeket Pityu”

1961. október 10. Pityu megküldte a Columbia egyetem hivatalos levelét, amelyben tisztelettel közlik, hogy kinevezték a Columbia 'Lecturer in History'-jának, 1961. okt. 1-től 1962. febr.1.-ig. „Annyit mindenesetre már tudok, hogy a Trustee urak kénye-kedve a jövő félévre is meghosszabbította meghívásomat. A jövő őszi kinevezés más lapra tartozik. Persze, ha meglenne a disszertáció! De ez rettentő lassan halad. A Rutgers egyetemnek januárban búcsút mondok, ha ott is tanítanék, sohasem készülnék el az írással.”

1961 októberében Dóra nagymama elutazott Bécsbe. A lányok előfizettek vendéglőben diákkosztra, egyébként önállóan intézték a dolgaikat.

1961. december 1. Pityu, mindhármunknak. „A helyzet reménytelen. Átolvastam az elmúlt két hónapban érkezett leveleiteket, és összeírtam 14 fő- és számtalan mellékkérdést, amire választ vártok. Ha ehhez hozzászámítom a saját mondanivalómat, és a rám váró munka tömegét, joggal láthatom sötétlen a levél jövőjét. Srégen balra tölem 28 kék füzet tornyosul, a diákjaim második zárthelyi dolgozata. (Felháborodottan érdeklődöm, miért nem válaszoltatok az első vizsgadolgozat kérdéseire, amiket jó néhány héttel ezelőtt adtam postára.)” Ezután felsorolja, milyen hétfői előadásaira kell felkészülni, hány könyvkritikát kijavítani, a lakáson vizsgáztatni egy diákot, aki fejfájás miatt nem jelent meg a vizsgán, és négy előtt otthon kell lennie, mert jön a szobafestő, hogy az egész lakást csatatérre változtassa. Frau Dörfler, a háztulajnió, minden zsugori háztulajdonosok mintaképe, beadta a derekát és újrifesteti a lakást. Nemrégiben mi, lakók, röpgyűlésen ítéltük el Frau D. magatartását, és azóta tisztességesen fűt, a kapuzárat megjavíttatta és már messziről érdeklődik Gesundheitünk iránt. Az igazat megvallva, nagyon jól érezzük magunkat kis lakásunkban: az egész emelet a miénk, nincsenek szomszédaink, felettünk csak galambok tanyáznak, nagy csönd van, lakásunk ma már igazán szép és barátságos és csak 90-t fizetünk. Eleget járunk 150-200-as havibérű modern házakba, hogy tudjuk, mit jelent egy kalickát bérelni valamilyen húszemeletes csodaházban, saját napozóval, saját uszodával, a földszinten modern művészek állandó kiállításával (ma már új bérház nem épül képgaléria nélkül), a bejáratnál pálmafákkal és papagájokkal – és azt figyelni, hogy a második szomszéd ma szárazon köhög, és hogy a balszomszéd veszekszik-e a feleségével. Betörni az új házakba is betörnek, és a doormannek titulált öregembert mellékesen még fejbe is kólintják. A mi ún. harmadik betörésünk balsikerrel járt, és ezért szóra sem érdemes. A tettesek vasrudakkal fessegették az ajtót, az ajtófélfát tönkretették, de tovább nem jutottak. Azóta sajátkezűleg kijavítottam és acélsínnel megvasaltam az ajtót (életemben először forrasztottam is, japán forrasztópálcával), új zárat szereltem fel a meglevő kettő mellé, a kapuzárat megcsinálták, a lakást bebiztosítottuk (2000-re, évi 30-ért), a telefonszámunkat titkosítottuk, és ma már vígan élünk: több betörés nem lesz.

Deák Gida megérkezett hozzánk egy hétre. Igazán kiváló, okos, kedves, művelt (nem csak a szakmája érdeklí). Láttam a nő fényképét: csinos, 21 éves lány, Harvardon végzett,

gyereklélekbúvárnak készül. A leírás alapján arra kell következtetnem, hogy nem lennének Baba néni kedvencei” (*ugyanis hithű zsidó család, az esküvő is sátor alatt folyt, decemberben*).

1961. december 26. Apunak, Gloria. Ír a karácsonyi ajándékokról, és nyugtatja aput, hogy ne aggódjon az ő látása miatt, az utóbbi időben kicsit javult, csak az erős fényt nem bírja. Az orvos szerint az a szörnyű sokk okozta, ami a nőgyógyászati vizsgálaton érte, amikor megtudta, hogy soha nem lehet gyereke. Igyekszik Pityut meggyőzni, fogadjanak egyet örökbe, de most, amikor annyi dolga van, ebbe még nem tudja beleélni magát. Panaszodik, hogy borzasztó büntudata van, amiért nem tud saját gyereket szülni Pityunak, szüntelenül ez jár a fejében.

1962

1962. január 14. Pityu az itthoniaknak: „Ezekben a napokban a szokottnál is többet gondolok Rátok. Egy évvel ezelőtt, miközben anyu is, ti is rengeteget szenvedtetek, mi a patikákat jártuk, gyanakodva – mert a nemlétező orvosság leírása olyan félelmetesen hangzott --, és mégis könnyelmű felelőtlenül, mert Anyu betegségét még fel sem foghattuk. Anyu halálának emlékezete azóta is az esős, hideg, heidelbergi éjszakákhoz kapcsolódik, a víztől fényes macskakövekhez és a barátságatlan postahivatalhoz, ahol a bürokrata közönyösen morogta, hogy a pesti hívás lérehozatalára újra várunk kell. Mert Heidelbergben voltunk, idegen világban, anyu halála így még lehetlenebbnek tűnik. Táviratotok egy bronz egér-szoborra támasztva várt ránk a rosszul világított lépcsőházban, a világ üres lett és kegyetlen, és azóta sem állt helyre a rend. Fáj, hogy olyan korán halt meg szegény. Meg kellett volna várni azt a sok csodát, ami velünk az elmúlt évben történt: azt, hogy együtt hegyet másztunk, végtelen sokat beszélgettünk, még veszekedtünk is. (Mármint én veszekedtem, nem apu – hiszen ez volt anyunak is örök bánata.) Megérhette volna a Fekete-tengeri utazást, az én tanárkodásomat és most az én ’polgárosodásomat’, ahogy helyi magyar nyelven mondják. Január 9-én esküdtem fel háromszázad-magammal, nem Newarkban, ahogy a mellékelt újságcikk mondja, hanem New Yorkban, a kerületi szövetségi bíróság házában. Az egész eseményből csak egy jelenet rendített meg: elvették a bevándorló igazolványomat és, életemben először, személyazonossági igazolvány nélkül maradtam. Meg kell szoknom, hogy azért hívnak Deák Istvánnak, mert annak nevezem magam, és életem más részletei az én magánügyem, amelybe senki sem ütheti bele az orrát.”

Az említett újság a Jersey Journal január 10.-i száma: „Deak, a Rutgers Egyetem magyar származású professzora, sok meglepő dolgot tapasztalt életében, de egyik sem szárnyalta túl azt a meglepetés-ünnepséget, amellyel tanítványai fogadták, amikor belépett a terembe, kezében új állampolgársági dokumentumával. Asztalán egy 14 inch-es torta várta, piros-fehér-zöld díszítéssel, zászlókkal és Amerika köszönt Téged felirattal, továbbá Cornelius E. Gallagher kongresszusi képviselő gratuláló levele.” Pityu hozzáfűzi, hogy „a 7,50 dolláros tortát a cukrász ingyen adta, mert ismer és gratulál. Az így megmaradt pénzből a diákok finom francia pezsgőt vettek. Az előttem ismeretlen Gallagher a levél mellé egy hatalmas zászlót is küldött, és egy bizonyítványt arról, hogy a zászló egy napon át a washingtoni Capitol tornyán lengett. Ezekután nehéz lesz bárkit is megbuktatnom, pedig muszáj lesz, mert „most már ’polgári kötelességem’ a közoktatás magas színvonalának biztosítása.”

1962. február 5. Pityu, a hazaiaknak: „Eddig nem írtam erről, de talán gondoltátok, hogy az utóbbi hetekben állásajánlatokra vártam. Azért írom, hogy ’vártam’, és nem állást ’kerestem’, mert Stern úr utasítására sehol sem ajánlkoztam. Ez nemcsak méltóságomon aluli eljárás lett

volna, hanem eredménytelen is. Rég bevett szokás szerint a fakultások vezetői és tanárai tapogatóznak a nagyobb egyetemeken barátaiknál esetleges jelöltek után, és a boldog jelölt csak hosszas tárgyalás után értesül arról, hogy neve szóbakerült. Így történt, hogy ma reggel, meglepetésemre, állásajánlatot kaptam a nagyhírű californiai Stanford egyetemtől. A történelmi osztály vezetője egyéves szerződést ajánlott, a szerződés megújításának lehetőségével, tíz hónapos tanítási időre, 6000 dolláros fizetéssel. Szeptemberben kellene belépnem az egyetem székhelyén, a San Francisco melletti Palo Alto-ban. Ennek az állásnak vannak előnyei és hátrányai. Előnye, hogy California igen érdekes és szép, Palo Alto igen szép és gazdag város, San Francisco az Államoknak a legkellemesebb, legeurópaibb, és legszeretettebb nagyvárosa, és a Stanford egyetem a nyugati partvidék Harvardja.” (Megjegyzem itt -- főleg mert ezt a családtörténetet csak 1973 októberig akarom vinni--, hogy 1979-ben ide hívták meg Gács Pétert, vele ment Fruzsina és Gerzson, itt született meg Áron, ekkor látogattam meg őket én, és innen utaztunk együtt a New York állami Rochesterbe.) Pityu további előnyöket is felsorol: itt dolgozhatna első könyvében, az egyetem híres Hoover könyvtára és archivuma megkönnyítené a kutatómunkát, és a fizetés is igen megfelelő. Hátrányok: „az állás garantáltan csak 2-3 évre terjeszthető ki, itt nem kaphatok tenure-t (állandó tanári kinevezést), de a Columbia és a Stanford ajánlásával máshol kitűnő végleges állást szerezhettek. A Columbián most is taníthatnék, de megint csak part-time teacher-i minőségben, ami sem erkölcsileg, sem anyagilag nem kielégítő. Állandó alkalmaztatás itt kizárt, nincs üres állás, és ha volna, azt nem velem, disszertációtlán szegénylegénnyel töltenék be. Namármost, ha szeptemberben elmegyünk a világ végére, két évig nem jövünk vissza, akkor idén nyáron elmegyünk Európába. Először, hogy a még szükséges kutatási munkát elvégezhessem, másodszor hogy jól és olcsón nyaraljunk, és harmadszor, de nem utolsósorban, hogy együtt legyünk Veletek. Mit szóltok? Majd kiugrunk a bőrünkéből.” Ezután ajánlhatja Olaszországot, Párizst – „bár az ottani szörnyű helyzet nem engedi meg, hogy Párizssal kapcsolatban terveket szőjjünk. ??? Azonnal írjatok a bécsi, milánói, genovai rokonságnak, barátoknak, küldjenek meghívólevelet!” Büszkén sorolja, mennyi pénzük van és mennyi lesz, csak utazhassunk együtt.

1962. február 20. Pityu a hazaiaknak. ”Errefelé meglehetősen nagy az izgalom. Egy órával ezelőtt halászták ki a Karib-tengerből Glenn ezredet, miután háromszor körülrepülte a Földet. Az elmúlt hónapokban tízszer meresztettük a szemünket az üres televíziós képre, amin egy álló rakétán kívül semmit sem lehetett látni, és hallgattuk a bemondó süket dumáját, amivel a várakozás végtelen óráit próbálta kitölteni. Századszor értesültünk arról, h. Glenn jól reggelizett, hogy borotválkozásnál nem vágta meg az arcát, hogy a mamája, felesége, gyermekei izgatottak és bizakodóak, hogy egész Amerika népe bizakodóan vár, hogy a floridai tengerparton a hot dog-árusok óriási üzleteket csinálnak az éjszakákat átvirrasztók között. Azután mindig beborult az ég, magasra csaptak a hullámok, vagy eltörött a százezer csavarnak valamelyike, ami az ördögi készüléket összetartotta. Ma reggel végre nagyobb bizalommal hallgattuk a bemondó hangját, amint visszafelé számolta az időt: mínusz 116 perc 26 másodperc, aztán mínusz 6 perc, aztán mínusz 60 másodperc. A 10-emeletes rakéta mellől már régen elhúzódott a szerelők tornya, a rakétát és a csúcán eltörpülő apró kalitkát már csak egy köldökzsinórnak nevezett cső kapcsolta a földi világhoz. A rakéta lába fehér oxigénfelhőben fürdött, azt mondták 6, 5, 4, 3, 2, 1, és aztán ’go!’, és a hatalmas készülék tűztengerben megindult fölfelé. Először lassan mozgott, azt hitte az ember, ott borul fel mindjárt, de akkor bömbölni kezdett, és mint a nyíl, egyenesen az égbe röpült. A televíziós készülékek messze követték az útját, a szivaralakú tűzfelhő keletre fordult, lent az emberek éljeneztek, végre eltűnt a messzeségben. Most jött a legfontosabb pillanat: az első 45 másodpercben beérkező adatokat rádiókészülékek Floridából Marylandbe irányították, és onnan az elektronikus számológépek másodperceken belül visszaküldték jelentésüket a rakéta

irányáról, sebességéről, helyzetéről. A 'dynamics officer'-nek 30 másodperc állt a rendelkezésére, hogy a rakétát útjára eressze vagy visszaparancsolja a földre. Fiatal ember volt, nyugodtnak látszott, és mondott valamit, amiből állítólag arra lehetett következtetni, hogy minden rendben van, mehet Glenn, Isten hírével. Mindjárt utána Glenn hangját hallottuk: 'O.K., everything is fine, it is rather bumpy up here, I feel fine, Florida looks nice.' Percekkel később már egy hajóval tárgyalt az Atlanti óceánon, majd egyik Nigériában állomásozó tudóstársasággal, később közölte, hogy Ausztráliában sötét van, az éjszaka gyönyörű. Itt lent közben majd megbolondultak az emberek, a pénzükért legalább láthattak valamit. Glenn kalitkájába 12 kilométeres kábel és vezeték volt beszerelve, nehezen tudtam elhinni, hogy ebből nem lesz valami baj. Glenn egész idő alatt szakadatlanul beszélt a sok figyelőállomás egyikével. Meghallgattuk a szívverését, a légzését, értesültünk róla, hogy bőre szabályszerűen párolog, és titokban azon gondolkodtunk, mi van, ha pisilnie kell. Glenn különben a dobozát maga irányította – azt hiszem, ez fontos újítás --, kézi fényképezőgéppel felvételeket készített, és a szak-halandzsán kívül is érdekesekeket mondott, viccelt is: üzenetet küldött fegyverneme, a tengerészgyalogosok parancsnokának, és zsoldemelést kért, tekintve, hogy az előírt havi repülési időt ezzel a repüléssel túllépte. Négy és fél órai utazás után lehozták az égből. Előírászerűen egy hajó mellé esett, kalitkástul felhúzták a fedélzetre, mint annakidején a portugál hajósok Gullivert óriások-készítette kalitkájában. Ezüst ruhájában kedvesen mosolygott. A televízió és az újságok azóta is magyarázzák, mi történt, de a magyarázatnak a felét sem érteni.

Áttérek a mi kevésbé hatásos, de nem kevésbé fontos repülésünkre. Június 7-én indulunk Rómába. Július 17-én indulunk vissza Párizsba, augusztus végén Kaliforniában kell lennünk. Reálisan kell gondolkoznunk. Bármennyire is csodálatos lenne, elképzelhetetlen, hogy ezalatt a 6 hét alatt mind a hárman külföldre utazhassatok." Ezután sorra veszi, Olaszországban vagy Párizsban kitől kaphatnánk meghívólevelet, és milyen esélye van annak, hogy idejében vízumot adjanak. Másik lehetőség, hogy Gloria egy társasutazásra Budapestre megy." Ezután elmondja, hogy a Stanford mellett döntött, bár Stern ezzel nem egészen értett egyet, továbbá még két egyetemre kapott ajánlatot, de ezek nem elég jók. Nagyon boldogok, hogy Kaliforniába mehetnek, előreláthatólag ott elég szabadideje lesz a disszertáció elkészítésére, ami nélkül nem lehet a Columbián professzor. „A tézisemmel haladok, Sternnek adtam egy 40-oldalas újabb áttekintést, azt válaszolta: 'It is a superb and publishable topic and will bring you much pain and the rest of the world much pleasure and instruction.' Szegény világ, ha neki már csak az én weimari íróim szereznek örömet! Most egy fejezetten dolgozom: 'A német politikai újságírók és a weimari köztársaság összeomlásának első stádiuma: a Young terv, a Nagy Koalíció bukása, a gazdasági krízis kezdete.' Néhány hét múlva meglesz. Persze még rengeteget kell olvasnom, néhány újságcikkre nem tudok New Yorkban ráakadni, és Németországban még nem tudtam, hogy szükségem lesz rá, ezt is be kell még illeszteni a nyári tervekbe.”

1962. február 23. Apunak, Pityu: „Glenn most beszélt a TV-n. Tudjátok, hogy csak csodával határos módon maradt életben? Amit akkor sem ő, sem mi nem tudtunk, de amivel a kilövőállomás szakértői egész idő alatt tisztában voltak: majdnem biztos volt, hogy az atmoszférába való visszatéréskor fáklyaként el fog égni. Az út kezdetén a figyelőállomások jelentést kaptak az égből, hogy a csatlózt a súrlódás-okozta hőségtől megvédő burkolat meglazult és könnyen leválhat. A szakértők konferenciát hívtak össze, és amíg Glenn vígan csevegett a földiekkel, kétségbeesetten keresték a megoldást. Glenn nem értesítették, úgysem tehetett volna semmit. Végre a kisebbik veszélyt választották: úgy döntöttek, hogy a burkolat rögzítése érdekében nem fogják a burkolatra erősített lökhajtásos rakétákat leválasztani. Ezek a rakéták lehetővé tették, hogy Glenn a skatulyáját a megfelelő irányba fordítsa és megállítsa az esetleges tengelykörüli forgást. Terv szerint azonban a rakétáknak az atmoszférába belépés

előtt le kellett volna válniuk. A szakemberek abban egy pillanatig sem kételkedtek, hogy a rakétahüvelyek a levegő sűrűsödése következtében el fognak égni, de remélték, hogy a védőpáncélt legalább addig a helyén tartják, amíg a csatlós alsóbb rétegekbe nem ér. Így is történt. Glenn egyszerre erős rázkódásokat érzett, és ablaka előtt futballabda nagyságú lángoló acéltestek röpködtek el. Meg volt győződve róla, hogy ezek a védőpáncél töredékei (a rakétahüvelyekről nem tudott), és felkészült arra, hogy a következő percekben lassan meg fog sülni. Ennek ellenére nyugodtan adta le jelentéseit, egy szóval sem érezte aggodalmát. Az égő acéltöredékek végeredményben helyén tartották a védőpáncélt. Amint Glenn most mondta: 'Bizony a nap mindannyiunkra nézve igen kellemetlenül végződhetett volna.' Mindenki nevetett, csak jelenlevő szép felesége nyelt kínosan. Szóval tényleg bámulatra méltó ember, nagyszámú manővert hajtott végre. Számunkra legérdekesebb, hogy a kísérlet minden gondját, izgalmát végigéltük."

1962. március 19. Pityu haza. Tervezgeti a nyári találkozást. Persze jó lett volna Rómában, de ott csak rövid ideig lesznek, Gloria elmegy meglátogatni a nővérét, ő pedig Münchenbe utazik az autójáért, majd a németországi kutatások folytatására. Erre a célra támogatást kért és kapott a német kultuszhatóságoktól. Kértek részletes tervet: Münchenen kívül Stuttgartban, Freiburgban, Heidelbergben, Frankfurtban és Bonnban akar tovább kutatni. Reméli, hogy az útiköltségeit megtérítik. Tovább tervezgeti a családi találkozást, esetleg Németországban. Gloria szemével baj van, fényre nagyon érzékeny, és sokat bánkódik a gyermektelensége miatt. Az örökbefogadás sem egyszerű, egyrészt azért, mert református templomban esküdtek, másrészt már nem elég fiatalok.

1962. március 12. Gloria mindhármunknak (hevenyészett fordításomban). „Pityunak tegnap telefonáltak az Észak-Illinois-i (DeKalb) egyetemről, assistant professori állást ajánlottak, több fizetéssel, mint a Stanford, méghozzá a német történelem specialistájaként. Ez jól hangzik, de az ég szerelmére, hol van az a DeKalb, és kik élnek ott? Hegyek nincsenek, csupa síkság és farmok. Pityu azt mondja, ugyanolyan döntés előtt áll, mint Hamlet: nagy hal legyen egy kis tóban, vagy kis hal egy nagyban. Várjuk vissza Sternt, megtudni, mit tanácsol.”

1962. április 2. Pityu mindhármunknak, New Yorkból: „A New York-i tavasznál nincs szebb, mint ahogy a tél is nagyobb részét friss, száraz, hideg levegő és napsütés jegyében telik el. Csak a nyár, az a mocsaras nyár ne lenne! Milyen szerencsés vagyok, nincs is ennél jobb élet. Délelőtt itthon dolgozgatok, közben besétálok az egyetemre. Igaz, hogy többet dolgozom, mint három teherautósofőr (nagy kunszt, azok egyáltalán nem dolgoznak), de a munkabeosztásom teljesen tőlem függ, és amit csinálok, annak minden percét élvezem. És ezért még fizetnek is: szeptembertől fogva, 9 hónapi munkáért, 6000 dollárt. Lett volna egy lehetőség a Columbia tanárképző intézetében, de a téma badarsága miatt leszavaztuk. Aztán a Virginia egyetem női kollégiuma (Mary Washington college) meghívott assistant prof.-nak, 6400-ért, és a többi között nagyon érdekes orosz történelmet taníthattam volna, de ebből sem lett semmi, mert 1) heti 15 órát kellene tanítanom, ami hallatlan, 3-féle témát, 2) mert az egyetem, bár szép meg régi –Jefferson alapította és ő is tervezte az épületet – nem tartozik az elsőrangú intézetek közé, és 3) mert Délre nem szívesen mennénk. Azóta újabb krízis állt be: telefonált Dr Bowen, a Northern Illinois egyetem történelmi intézetének igazgatója, és fényes állást ajánlott. Először 6400-at ígért, de mert Stanfordinál kezdtem beszélni, gyorsan felemelte 6760-ra, sőt ha hajlandó lennék nyári szemeszterben is előadni, akkor 9000-et kereshetnék egy évben. Első félévben heti 9 órát tanítanék, Európa újkori történetét, vagyis azt, amit most tanítok, a második félévben heti 6 óra általános európai, és 6 órában modern német történelmet, vagyis a szakmámat. Óriási előnye, hogy nem gólyákat nyúznék, hanem történészeket készülő szakmabelieket. A doktorátus megszerzésével automatikusan asst.prof.-

rá lépnek elő, és életem végéig ott maradhatnék. Bowennel, aki kitűnő történész, a Columbián és Washingtonban találkoztam, már többször írt, de az ügy most lett időszerű. Hát most mi legyen? Amilyen szerencsém van, Stern most éppen nyaral, Bowen pedig azonnalra kér választ. Választhatunk a gyönyörű Kalifornia és a pompás Stanford egyetem, illetve az ijesztő hangzású DeKalb 19 000 lakosú metropolisz és a fertelmes Chicigo közelsége között. DeKalb-ban rendes tanár lennék, nagy fizetéssel és megfelelő tekintéllyel. Döntsen a Stern. Holnap megjön és itt vacsorázik feleségével, két gyerekekkel, fogalmunk sincs, mi legyen a menü. Mennyi baj van!”

1962. április 12. Gloria megírja apunak a döntést: végülis Massachusettsbe mennek, a Smith College-ba. Előzőleg már elfogadták a Stanford ajánlatát, de most többek javaslatára óvatosan és tapintatosan elköszöntek a Stanford elnökétől. Azóta gratuláló levelet kaptak tőle. „És most következik a történet legfontosabb része – írja Gloria. A Smith Amerika leghíresebb leányegyeteme, a lányok köztudottan szépek és gazdagok. A jövő évben előreláthatólag egyebet sem fogok hallani, mint hogy mennyire remegett a kis aranyosoknak a térde a vizsga alatt. Nagyon büszkék vagyunk arra, hogy Pityunak ilyen nagy híre van, de a Smith-görölk bizonyára csak azt látják, hogy nagyon jóképű, és egyáltalán nem figyelnek arra, amit előad.”

1962. április 24. Pityu mindhármunknak. Elmondja, hogy Stern tanácsára választotta a Smith College-et. „Úgy gondoskodik rólam, mint apa a hülye fiáról. Kollégáim savanyú arccal hallgatják az új fejleményeket, van, akinek még egyetlen lehetőség sem kínálkozott, én meg nem akarok Stanfordba menni, pedig az fényes hely. Fényes, de ideiglenes, az odaköltözés egy vagyonba kerül, és önérzetemet sérti, hogy nem leszek a tanári kar teljes jogú tagja. A Smith College a Stanfoddal egyenértékű, az ország legrégebb női kollégiuma. Bejutni nagyon nehéz, a tandíj hallatlanul magas (szerencsére a hallgatók fele ösztöndíjas). A tanári kar elsőrangú, a diákjai a tehetségükről híresek. Aránylag kisebb egyetem, csak 2 és félezer hallgatója van. A történelmi intézet 12 tanárból áll, illetőleg most már 13-ból.” Elmondja, hogy odautazott, gyönyörű az egyetem: parkok, tavak, dombok. A tanárok előzőleg elolvasták az életrajzait, az ajánlóleveleket, és most alaposan levizsgáztatták beszélgetés formájában, főleg a készülő disszertációjából. Másnap összeült a tanári kar és közölték a feltételeket: heti 8 óra, a fizetés annyi, mint a Stanfordon, a téma: Európa története 1500-tól napjainkig. Az egyetem elnöke, dr. Mendenhall, azelőtt a Yale történelmi igazgatója, ugyanazt adja elő. „A szerződés csak egy évre szól, de nem bánom. Az, hogy a Smithen tanítottam, mindig kitűnő ajánlólevél marad. Nagy előny, hogy New York közel van. A Smith könyvtára kitűnő (félmillió könyv), de rendelkezésemre áll három más massachusettsi egyetem könyvtára is. A lányokat is láttam. Gazdag diáklányok stílusának megfelelően rongyokban, szakadt cowboy-nadrágban, vagy fertelmes, térdigérő sortban szaladgálnak és a könyvtárban a lábukat az asztalon tartják. A hét végén boyfriendjeikkel elvonulnak valahova, ilyenkor állítólag nem lehet rájukismerni.”

1962. május 11. Pityu mindhármunknak. Minden eddigi levélben szó van várható közös utazásunkról, a meghívólevelekről, útlevel- és vízumügyekről, az időpont megválasztásáról, és hogy micsoda öröm lesz ötünknek együtt lenni. Úgy látszik, apu útlevele megjött, a miénket még várjuk, mert ez a levél így kezdődik: „E pillanatban, születésnap ajándékként érkezett apu távirata. Óriási az öröm. Kérünk azonnali tájékoztatást, hogy most mit csináljunk? Kinek, mit táviratozzunk? Kiket sürgessek, franciákat, svájciakat, és milyen formában? Mennyi pénzt küldjek haza a Nemzeti Bank számlájára? Hát nem csodálatos? Nagyon meg vagyunk elégedve a világgal. Csak Éváké útlevele és vízuma is rendben legyen idejében! A Blond-ügy fantasztikus!” Georges és Germaine Blondról és megismerkedésünk történetéről majd írok.

Májusban sorra érkeztek levelek Pityutól, mind a svájci és francia vízumhatóságok elviselhetetlen bürokratizmusáról, osztrák, svájci, francia ismerősök és rokonok (például Deák Imréné, Juliska néni) címeivel, mert meghívókat kell tőlük szereznünk, amelyben kötelezik magukat, hogy minden költségünket fedezik, stb. Megkérte egy ismerőst, Dachné Réti Ágnes, kutassa fel Juliska nénit, de ha nem találja, küldjön nekünk ő meghívót. Ágnes ismer engem Turnay Alice-tól, szeretettel beszélt rólam, de ő maga nem tud segíteni, mert ő osztrák (1956-ban ment ki), a férje amerikai, tehát a svájciaknál idegennek számít. Legföljebb találkozunk Ausztriában (Curt bácsi meghívója után), átutazó vízummal megyünk Franciaországba, ahová ő előbb elmegy, hogy a hatóságoknál megsürgesse a vízumainkat. Végül ez sikerült is, Zürichbe vonattal utaztunk, és másnap továbbmentünk, Pityuval, bérelt autójával, Franciaországba. A határon apu kétségbeesetten nyújtogatta az útlevelét az utolsó pillanatban megkapott francia vízummal (az aggodalmas várásba szószerint belebetegedett otthon), az őrt egyáltalán nem érdekelte, lepecsételni sem volt hajlandó, pedig attól kellett félni, hogy a hazautazásnál ebből lesz majd a baj.

Georges és Germaine Blond

A kapcsolat születése: A Corvina könyvtárosa, Frommer néni, akit a legjóságosabb boszorkánynak nevezünk, bár a Frommer-pisztolyos, fegyvergyártó család leszármazottja volt, meggyőződéses kommunistaként őrizte a szerkesztőket minden ellenséges, kapitalista, idealista, stb. befolyástól. (Járt a kiadónak több nyugati folyóirat, mielőtt az idegennyelvi szerkesztőknek kiadta volna, gondosan elolvasta, és kivágta azokat a cikkeket, amelyeket ártalmasnak tartott ideológiai fejlődésünkre.) Egy, a Fayard párizsi kiadótól érkezett 1957-es könyv: Georges Blond: 'J'ai vu vivre l'Amérique' című útibeszámolójában azonban több helyen is szimpatizánsnak tűnhetett, ezért én kölcsönkaptam, apunak adtam olvasni, aki el volt ragadtatva, utána mi is: roppant érdekes volt, a mi Nyugattól, pláne Amerikától elzárt életünkben csupa szenzáció, csupa reveláció, az amerikai életformának elfogulatlan dicsérete és elutasítása. Életemben először szántam rá magam, hogy levelet írjak ismeretlenül egy szerzőnek, azzal kezdtem, hogy valószínűleg nem sok visszajelzést kapott a vasfüggönyön túlról, feltételezem tehát, hogy érdeklő egy véletlen olvasójának a véleménye.

Nagyon hamar megjött az örvendező válasz, és a levél végén egy meghívás: ha erre járunk, keressük fel őket. Ezen keserűen kacagtunk: soha az életben nem fogunk mi eljutni Párizsba. Ki hitte volna, hogy látogatás majd látogatást követ: 1962 nyarán körutazás apuval és Pityuval, 1965-ben kiállítás a párizsi Galerie de l'Universitében (Blondék fizették a költségeket), azután 1973-ban Zsókéval és Fischer Ivánnal náluk laktunk, a következő évben ők jöttek Budapestre, Fruzsina és Panka is kapott náluk szállást érettségi után. Közben kerestem és találtam kiadót néhány könyvükre, meg is jelent Pődör Laci remek fordításában az amerikai útikönyv: 'Egy francia házaspár Amerikában' (az 1. Kiadás 1966-ban, a 2. 1968-ban) és 'A táplálkozás története' 1971-ben, (mindkettő a Gondolat Kiadónál).

1962. június 13-án Münchenből írt Pityu, elsősorban a vízumügyekről és az útitervről: „Tehát július elején találkozunk Zürichben, Juliska néni boldogan vár, négyen együtt elautózunk Genfbe, onnan Chamonix, Párizs. Július 5-6.-án már ott is leszünk. A gépem 18-án indul vissza, addig nagyszerűen nyaralunk. Évák Párizsból mehetnek Blondék Lot megyei nyaralójába, onnan Firenzén át haza.” Nagy vonalakban így is folyt a program, apu Pityuval Párizs után a Loire völgyébe, onnan vissza Párizsba és egyedül haza, mi ketten pedig Blondékkal Toulouse-ba, onnan vonattal Cannes, Nizza, Monte Carlo, Genova, majd Lazagnával Firenze, és megint kettesben a csodák csodája: Róma. Milyen boldogok voltunk! *(A látványosságokról képeslapok tömege tanuskodik egy itthon készült albumban, a ládában)*

1962. július 19. Apunak, Pityu, a Le Bourget repülőtérről: „Csekély 21 órát utaztam, és nagyon elkeseredtem, hogy olyan sietve és túl korán búcsúztunk el egymástól- Még jobban fáj, hogy annyi mindenről nem beszéltünk. Két hetet kellett volna az autóban töltenünk, az utazás volt az egészből a legszebb. Azért nagyon boldog voltam. Gloria édes, csinos, jókedvű, szerelmes, újra felfedeztem és rettenetesen beleszerettem. Alapjában véve én vagyok a legszerencsésebb ember a világon.”

1962. július közepétől augusztus közepéig. Elmondhatatlan, hihetetlen boldogság volt az első igazi külföldi utazás lehetősége. Ezt a mai fiatalok nem ismerhetik, ők szerencsére már természetesnek tartják, hogy utazhatnak. Tisztán emlékszem rá, micsoda vad öröm és hála öntött el, amikor Pityu meghívása érkezett: menjünk Párizsba, amíg ő ott lesz. A bútorokat ölelgettem (jobb híján), és azt mondogattam, minden bajt jóvá tett ezzel az ajánlattal! Némi protekcióval közös 'piros útlevelet' kaptunk, ime egy lapja: *fotó*

1962. július 6-án indultunk apuval hármásban, vonaton. Bécsben Curt bácsiékkal találkoztunk, másnap értünk Zürichbe, Pityu és Juliska néni várt (*fotó szürke makett-albumban*). Pityu Volkswagent bérelt, elvitt Luzernbe, a Pilatusbahnon fel a Pilatusra. Kirándultunk hóborította hegyen, tavaknál, Lausanne-ban meglátogattuk Pali unokahugát, Ingridet (Curt bácsi lányát), Genfben Szentmihályi Ilu két fiát, Pistit és Mikit. Dijon, Párizs, végre Párizs, Párizs!!! Blondék lakásában laktunk mind a hárman. Napszámba jártuk az utcákat, sorra a múzeumokat. (*fotó* Részletes képekkel illusztrált napló készült. Mi legyen vele??? Legalább a gyerekeknek irt 2 rajzos levelet fénymásolni, bent van az albumban.???) Párizs után kettesben le Dél-Franciaországba, a Blondéktól kapott vonatjeggyel Albiba, Saint-Paul-de-Loubressacba, nyaralás és utazgatás a ringó batárjukon, majd tovább vonattal Genovába, Lazagnához, vele Firenzébe, majd már csak kettesben Rómába, Velencébe! Nem sorolom a csodálatos helyeket, közel egy hónapig úsztunk a boldog ámulatban. Később nagy öröm volt, hogy némiképpen sikerült viszonzni Blondék kedvességét, bizalmát és nagylelkűségét azzal, hogy magyar kiadót találtam több könyvüknek is.

1962. július 24. Apunak én, Cahors-ból: „Cahors régi szép város (a képen sajnos az új része látszik).*fotó* Persze vártak Blondék mindketten az állomáson, egy csodás kocsival. Hanem a Saint Paul-i ház! a Rue Babylone (*Blondék párizsi lakása*) elbújhat mellette. Régi várfalból alakított óriási parasztház, belül tökéletesen felszerelve (hideg-meleg víz, nagy kád zuhannyal, 2 frízider, beépített szekrények, szagelnyelő, hatalmas dupla mosogató, háztartási gépek, gáz, stb.*), rusztikusan, tündérien berendezve, *teraszos* kert, wie es im Buch steht, hársfa alatt üldögélve isszuk a whiskyt. Elvittek kirándulni Albiba (albigensek), 13. sz.-i katedrális, Toulouse Lautrec-kiállítás, holnap Toulouse.

**Jellemző, mi minden számított nekünk csodának.*

1962. augusztus 9. Pityu kettőnknek, haza. „Kicsit féltékeny vagyok Blondra és Lazagnára. Hiszen ezek lényegesen előkelőbbben láttak vendégül, mint ahogyan az nekünk sikerült. A fő, hogy minden sikerült, nem fantasztikus? Óriási mesélés folyik? Viszontlátásra!”

1962. augusztus 10. Gloria New Yorkból, kettőnknek: „Megkaptam az útibeszámolókat, az egész olyan, mint egy tündérmese, bár ez elsősorban a ti remek fantáziátoknak és életörömeteknek (joie de vivre) köszönhető. Blondék vendégszeretete példa nélkül áll az éni úti tapasztalataimban. Elég csodálatos, hogy a párizsi lakásukat átengedték, de hogy még délre is utaztattak, az szinte hihetetlen.”

Itt mondom el, hogy indulásunk előtt hosszú levelet kaptunk tőlük: a Rue de Babylone-i lakás kulcsa a házmesternél van, az ágynemű a szekrényben, a frizsiderek teletöltve ránk várnak. Odaérkezve az asztalon találtunk egy párizsi útikalauzt és térképet, bejelölve, hogyan közlekedhetünk, földalatti-jegyeket, és vonatjegyeket, hogy meglátogathassuk őket St-Paul-de-Loubressac falucskában, lent délen, Albi közelében. Pedig nem tudhatták, hogy az ilyen keleti népség nem rak-e tüzet a padlón, és nem tulajdonít-e el mindent, amit a lakásban talál, hiszen nem ismertük egymást.

1962. július 20. Az én levelem Párizsból, dr. Veress Pálnénak és unokáinak: „Tegnapelőtt fájó szívvel elbúcsúztattuk Pityut. Most már nem érzem olyan reménytelenül véglegesnek az elválást, mint tavaly Bécsben. Gyalog és metrón folytatjuk a múzeumbajarást és városnézést. A metrórendszer szenzációs: minden állomáson térkép, megnyomod, hová akarsz menni, kis lámpák jelzik, melyik metróval menj, hol szállj át mire. Gyalog nehezebb tájékozódni, Apapi és Pali folyton térképet vesz elő, én egyáltalán nem ismerem ki magam. Ma Versailles-ban voltunk. Nem szerettem volna királynő lenni, barátságtalanok ezek a hatalmas pompás termek, de a park, az gyönyörű. Voltunk az úgynevezett 'tanyában' is, ahol Mária Antoinette az udvarhölgyeivel a keféltiszorú, illatosított báránycákát legeltette. Pityu tegnap visszaindult Amerikába, Nagypapa 3 nap múlva Zürichen át haza, mi meg Saint Paulba, Blondékhoz.”

1962. július 26. Én haza, mindenkinek: „Blondék elvittek Toulouse-ba, onnan indultunk vonattal Olaszországba. 15 órás út, irtózatossá meleg és zsúfoltság, de micsoda szépségeket láttunk a francia és az olasz Riviérán! gyönyörű nyaralók, strandok tele színes napernyőkkel, vörös vitorlások és vörös sziklák, rengeteg autó lakókocsival, sátrórákok tarka sátrakból, oleánderek tele rózsaszín virággal, datolyapálmák, agavék, kaktusz, ciprus, pinea, és mindehhez a hihetetlenül kék Földközi tenger! Lazagna öccse vitt el autón az Orione motoros hajóhoz, ezen utaztuk be a kikötőt. Egy órás út, hatalmas hajók közt. A legszebb a 7emeletes Leonardo da Vinci (1400 utas, 600 főnyi legénység). Utána sétáltunk a síkatorokban, kifacsart narancslevet ittunk egy matróz-bárban, és megnéztük azt a házat, ahol két éve apa kiállítása volt.”

1962. augusztus 29. Pityu, még New Yorkból. „Most látjuk, mennyire szívünkhöz nőtt ez a gyönyörű kis lakás, de kár, hogy nem látjátok. Izléses, praktikus, tágas, érdekes, bolond lakás. Törjük a fejünket, hány képet vigyünk magunkkal. Picasso 'Don Quijote' metszetét biztosan, és a Goyát is. Meg természetesen az eredeti festményeinket: a nehéz aranykeretben függő virágvázas képet és a családi festményt. Nagy szívfájdalmunkra a furulyázó kislánys képet már elrabolta tőlünk Lola sógornóm: 35\$-t fizetett érte. Éppen tegnap kínált érte egy amatőr 50-t. A kápolnás képet sem tartjuk meg, de az oroszországi vázát (nyomat) biztosan, mert nagyon megszerettük. Kiadtuk a lakást, jövőre lakóik nagyon boldogok. Nem tudják, mennyi vér és verejték 'fekszik' ebben a lakásban: a háromszor átfestett konyha, a befestett és újabban tapétázott fürdőszoba, a sok falra szerelt szekrény és könyvszekrény, pirosra festett padló a dolgozószobámban, aukciókról hazacipelt divány és tükör, házilag összeállított hatalmas íróasztal.

Új northamptoni lakásunk persze nem büszkélkedhetik hasonló remekművekkel. Gloria tehetsége kell ahhoz, hogy széppé és barátságossá váljon. Kétszintes ház, a fönti teljesen a miénk, a földszinten lakik a tulajdonos, Mr. Peter Januszkiewicz a feleségével, nagyon kedvesek, rögtön megnyerték a szívünket, őket pedig azzal főttem meg, hogy azonnal hibátlanul le tudtam írni a nevüket. Lengyelek, mint a város legtöbb lakója, sőt a polgármester is. A Smith professzorok fogcsikorgatva republikánus jelöltre szavaznak, hogy végre megszabaduljanak a várost leigázó lengyel demokrata 'machine' átkától. A ház természetesen fából van, mint New Englandben mindegyik, nagy kerttel, amit természetesen használni

fogunk, ilyesmi erre magától értetődő, mint az is, hogy elvárják, hogy úgy bejárjunk hozzájuk, mintha a saját lakásunkba mennénk. Szerencsére nem igazi amerikaiak, azt hiszem, 1940-ben jöttek, így megértik, hogy magánéletet akarunk élni.”

Ebben a levélben megköszönik a régi ezüst evőeszközt, amit nekik vettünk Genovában, egy régiségboltban, hogy valamiképpen megháláljuk sok-sok anyagi támogatásukat. Lazagna adta fel postán, Pityuék alighanem azt hiszik, hogy ő küldte, bár lehet, hogy ez is csak a megszokott konspirációs óvatosság.

1962. október 22. Apunak, Gloria: “Nagyon szomorú levelet kaptunk Pali mamájának állapotáról. Azt írjátok, elvesztette az életkedvét. Borzasztó, hogy a kórházaknak ilyen osztályai túlszűfoltak, az egyetlen megoldás volna, ha ők egész nap vele lehetnének, de ki teheti ezt meg? Szegény Éva és Pali, nagy aggodalomban lehetnek, ráadásul fontos segítséget veszítenek el. Én sokat dolgozom, minden erőmmel azon leszek, hogy 1963 júniusára befejezhessem a tanulást. Így lesz egy második, tanári szakmám, mert jó kiadói szerkesztőmunkát csak nagyobb városokban lehet remélni. Nem könnyű megint diáknak lenni, a többiek közt én vagyok a nagymama, legfőljebb ha 10 felnőtt készül a master’s degree-re, a többi 2200 csupa felnőtt gyerek. Pityu jól halad a disszertációval. Voltunk New Yorkban, hogy Sternnel és családjával találkozzunk (budapesti látogatása óta akkora a barátság, hogy már nem Professor Stern, hanem Fritz!) Lelkesen dicsért mindhármatokat, százszor elmondta, mennyi fáradságot fordítottatok arra, hogy kellemessé tegyétek a látogatását. Nagy ritkaság, hogy egy amerikai turista megismerkedjék valakivel Kelet-Európában, és ő ezt nagyon méltányolta.”

1962. október 31. Pityu, mindhármunknak. Fájjalja Dóra nagymami súlyos állapotát, és aggódik, hogyan fogunk boldogulni a segítsége nélkül. “Fruzsa nagyszerű lány lehet, de azért mégsem felnőtt. A hajnali ebéd főzés pedig egészen lehetetlennek tűnik. Fáj a szívünk, hogy legalább anyagilag nem tudunk segíteni. Jövőre jobb helyzetben leszünk, mert Gloria Master’s Degreeje biztos jövedelmi forrás. Óriási a középiskolai tanárhiány, és ő jövő tavasztól a legmagasabb kvalifikációval fog rendelkezni. Most egy helyi középiskolában ‘koca’, és nagyon meg van elégedve azzal, amit tapasztal. A 12--13-éves gyerekek kedvesek, szorgalmasak, rendesek. Tegnap angolórán a Pygmaliont olvasták, és Gloria, közgyönyörűségre, valódi cockney kiejtéssel alakította Elisa szerepét.”

1962. november 2-án Dóra nagymama meghalt a János kórházban, néhány heti betegség után, “csendesesen, szerényen, ahogyan élt”-- írta kondoleáló levelében Zsófi. Idézek egy másik levélből is, Tante Rosa, Curt bácsi elvált és Svájjban élő feleségétől: “Sie hatte solche Freude an Eurem schönen Familienleben. Sie schrieb mir immer wieder, dass Ihr sehr gut und lieb zu Ihr seid. Sie hat mir Deine Frau als einen prachtvollen Menschen geschildert.”

1962. november 15. Pityu mindhármunknak. “Sajnálom, hogy megint nem lehetünk veletek bajotokban, gondotokban. Nem sok vigasztalást jelentene, de mégis segítene, ha együtt lehetnénk a temetőben. Különösen rossz, hogy Dóra néni ilyen tragikus körülmények közt, búcsú nélkül halt meg. Dehát, igaz, a búcsú sem jobb, éppen olyan fájdalmas.”

A 6-oldalas levélben ismerteti Northampton régi házait, lakosságát, politikai felfogását, részletesen elmagyarázza, mi az a supermarket, mekkora a gazdasági pangás az üzemek elköltözése miatt, azután rátér a ‘lányaira’. “Ma estére meg vagyunk hívva vacsorára az egyik lányotthonba. Állítólag ez a legkellemesebb otthon, alig 20-30 bennlakóval, és sajátossága, hogy a lányok maguk főznek. Csütörtök este a vendégfogadás ideje mindegyik otthonban, persze csak tanárokat szabad szegényeknek meghívniuk. Egy fillérjükbe se kerül, az egyetem fizeti a fraternizálás árát. Eddig minden héten volt meghívásunk, ilyenkor

gyertyák égnek az asztalokon, mindenki nagyon ünnepélyes, vacsora előtt énekelnek, és az udvariasság nem ismer határokat. A koszt eddig kitűnőnek bizonyult (kézírásos beszúrása: ezt revideáalom, tekintettel a lányok főzte rossz vacsorára). Vacsora után félórás fecsegés, rossz kávé kíséretében, aztán távozni illik, részben, hogy a lányok tanulhassanak, részben, hogy a hímnemű tanároknak bűnös gondolataik ne támadhassanak. A lányok gyertyafényben még szebbek, mint amit írtam róluk, túlnyomó többségükben okosak, művelődni vágyók, szóval kiváló teremtmények. Azt mondják, némelyiküknek a papája mellényzsebből kifizethetné az egész egyetemet, de pénzről, papáról itt senki nem beszél, én pedig nem tudom megkülönböztetni a gazdagokat az ösztöndíjas lányoktól. Gondolom, a legrongyosabbak egyben a leggazdagabbak is. Annál nagyobb a meglepetés, amikor esténként gyönyörűen kifestett, elegáns és sexy hölgyeket látunk viszont. Ami az erkölcsüket illeti, az nem a tanárok gondja. Hétköznap este féltizenegykor otthon a helyük, de hogy hét végén mit csinálnak, azzal senki sem törődik. Szombat reggel autóbuszok és magánautók hozzák a Yale-Princeton- és Harvard egyetemi fiatalemberket, akikkel éjjel néha sötét autóban vagy az erdők mélyén pillantom meg a diáklányaimat. Akit zavar az egyetem közelsége, az barátjához utazik és csak hétfő reggel tér haza. Egy legújabb statisztikai jelentés szerint a Smith és hasonló egyetemek lányai 70 %-ban érintetlenül élnek túl az első évet, de azután az arányszám jelentősen romlik, és a diplomát szerző 'seniorok' többségükben már nemcsak tudással, hanem megfelelő élettapasztalatokkal is rendelkeznek. Minket, nős tanárokat – szerencsénkre vagy szerencsétlenségünkre – a kérdés csak annyiban érint, hogy nemcsak tanulmányi, hanem lelki krízisekkel is meg kell küzdenünk. Az első tanulmányi év a lányok szexuális öntudatra ébredését hozza magával, és a kevés agglegény-tanár egyikét sem hallottam még nőhiánnyra panaszkodni. (A Francia Intézet egyik tanárát tavaly azért dobták ki, mert gyors egymásutánban két lányt hozott másállapotba.) A fentiekkel remélem megválaszoltam Apu aggódo kérdéseit. Az illetékes szülőket senki se kérdezi, az ő egyetlen feladatuk: fizetni. Kb. 10 000 ba kerül egy lány egyetemi tandíja, és ez a teher azokat sújtja leginkább, akik nem elég szegények ahhoz, hogy ösztöndíjra tartsanak igényt, de nem is olyan gazdagok, hogy ez az összeg ne jelentsen megpróbáltatást.

Gloria tehetségéért, kiváló eszéért többen lelkesednek. Időnként megállít egy tanár: 'You are Gloria Deak's husband, aren't you?' Én a jövő héten magyar történelemről tartok előadást, a rendes menetrendtől függetlenül. Erősen fel kell készülnöm, mert, amint megsúgták, a történelmi intézet majd minden tanára kíváncsi a mondanivalómra. Gondolom, ez megint olyan vizsgaféle lesz, nem először, mert rendes óráimra is bejárnak az idősebb tanárok, egyáltalán ki-bejárunk egymás előadásaira, örökösen találkozunk, megbeszélünk. Két hónap múlva esedékes a magyar szélsőjobbról szóló munkám, és réges-régen esedékes a disszertációm."

1962. december 22. Pityu, kettőnknek, másnap apunak: "A karácsonyt New Yorkban ünnepeljük, Orest Ranum történész barátom lakásán, aki az ünnepekre elutazott és ránk hagyta. Régi bútorok, szép képek, tiszta G.Blond környezet. Én ugyan a napot a könyvtárban töltöm, de Gloria végre nyaral, azaz a hófúvással, ítéletidővel dacolva bevásárol, ami állítólag a legnagyobb női élvezetek egyike. A szemesztert mind a ketten szerencsésen befejeztük, rám még 90 kijavíthatlan házidolgozat vár, de Gloria minden dolgozatát beadta. Kettőt elolvastam, kitűnően ír – kár, hogy filozófiai-esztétikai elmélkedéseiből alig értek valamit. Ilyen zseni az én feleségem!

A második levél: "Egy héttel ezelőtt meghívott a történelmi intézet igazgatója, Prof. Sheehan, és puddingevés közben közölte, hogy szerződésemet szeretnék egy évvel meghosszabbítani. Jelentős fizetésemelést ígért, és új, specialitásomnak megfelelő kurzusokat, így pl. a XX. század történetét kell tanítanom, életemben először valódi történész-hallgatóknak (Junior és Senior year). Bár más álláslehetőségeim is vannak, az ajánlatot persze

elfogadtam. Az ajánlatot egyébként hosszú vizsgálat előzte meg, néhány előadásomra becsődült a történelmi intézet minden tagja, nekem megfelelő hasfájást okozva. Több száz hallgató előtt kellett speciális előadásokat tartanom (Osztrák-Magyar Monarchia), és az intézet szavazással döntött a sorsomról.”

1963

1963. január 9. Gloria levele kettőnknek, Northamptonból. Megjöttek a New York-i karácsonyozásból, és nagy rémületükre apu betegségéről szóló hír fogadta őket. Gyomorvérzéssel kórházba került karácsonykor, szerencsére csak néhány napra, legalábbis így emlékszem, és ezt erősíti meg a január 13-i Gloria-levél is, amelyben főleg arról ír, hogyan fogja kalauzolni aput Northamptonban és New Yorkban.

Ugyanebben a levélben Pityu: “Nem tartozik szorosan a munkámhoz, de nagyon jó lenne tudni, mi történt a deportálásban Marcsival. Rátok bízom, hogy megkéríték-e rá. Lehet, hogy nem szívesen gondol a szörnyűségekre.” Bizony nagyon nehéz volt valamit megtudni tőle, próbáltam magnóra beszéltetni, azt egyáltalán nem tűrte.

“Persze az is nagyon jó lenne, ha Apu felgyógyulva beszámolna Kistarcsáról. Azt hiszem, kb. ismerem az ottani helyzetet. Gondolom, a B-pavillonban voltál a túsokkal. A tábor nagy részét elvitték a németek. Az első vonat az általános deportációt megelőzően indult útnak, a második a deportáció után, ezeket Eichmann valósággal kilopta az országból, azután, hogy Horthy letiltotta a deportációkat. Ezek a kistarcsai és sárbogárdi áldozatok voltak az egyetlenek, akiket magyar segítség nélkül raktak vagonokba. Tizenkét óra alatt, gyorsvonati sebességgel utaztak Auschwitzba. Milyen csodálatos szerencsénk volt, helyesebben: mennyit köszönhetünk Stollár Bélának! Folyton ő jár az eszemben.”

1963. január 19. Pityu mindhármunknak. “Ma kaptuk meg a gyomor- helyesebben a bél-fekélyről szóló jelentést. Nem értem, hogy lehet a vasgyomrú apámnak fekélye, bár volt oka rá, hogy izgulással, bánattal, gonddal tönkretegy a gyomrát. A lényeg az, hogy ez gyógyítható betegség, mindannyian könnyebben lélegzünk. Saját régen múlt, keserű tapasztalataimból tudom, hogy most hosszú időre végeszakad a pipázásnak, a sörnek, a szódavíznek, sült vagy rántott húsnak, savanyúságnak, friss gyümölcsnek és számtalan más jónak. Nem utolsó sorban felfüggesztendő az izgulás. Nekem egy szerelmi bánatot kellett felszámolnom, apunak a ‘gyerünk, elkésünk’ és hasonlókat. Persze a munkatempót is lassítani kell. Kémeim jelentése szerint apu néha éjfélig is gépel. Ezennel bejelentem, hogy ezentúl havonta rendszeresen küldünk IKKA-csomagot, egyelőre szerény formában, de nyártól mindketten keresünk, akkortól tisztességesebb mennyiségben. Tudom, hogy havi 10 \$ egy csepp a tengerben, később majd javulni fog a helyzet. Lényegesen jobban állnánk, ha nem követjük el azt a hibát, hogy Gloria képeit Párizsban hagyjuk. Három áthozott képet eladtunk (összesen \$105), de lényegesen többet is el tudnánk adni, csak hogy hiába írtunk párizsi kiállításrendezőnknek, azt írja, hogy a képeket átadta valakinek, és most bottal üthetjük a nyomukat. Ami pénz van, azt bankba tettük, mert persze ehhez a tartalékhoz nem nyúlunk.” (A magyarázat: Természetesen Pali metszeteiről van szó, ezek egy galériában voltak eladásra, de a galéria megszűnt, a képekkel együtt.)

1963. február 18. Fritz Stern professzor levele Pityunak. Értesíti, hogy a Columbia rendes instruktorként akarja alkalmazni, legalább három évig. A levél egy részét lefordítom, bár a kedvességét és udvariasságát nehéz magyarul visszaadni – bár megtanulnánk mi is itthon némi udvarias viselkedést és stílust! Tehát: “Megértem, persze, hogy nagyon jól érezted magad a Smith egyetemen, és hogy nagyvonalúak voltak irányodban. Ennek ellenére

remélem, hogy visszajössz hozzánk, hogy a diákjaidat és bennünket is jelenléted örömében részesítsd. Aligha kell ehhez hozzátennem, hogy én több okból is boldog volnék, ha itt volnál. Egyetlen gond, hogy a bizottság azt kívánja, fejezd be a disszertációd az első évben. Elfogadtam ezt a feltételt, bízva abban, hogy ez nem fog téged túlságosan megterhelni. Az egyetemi fokozatod, a publikációid, a Smithen és a Columbián szerzett alapos gyakorlatod jogán rendkívül jó lesz a helyzeted ahhoz, hogy apád magas elvárásainak megfelelően alakíthasd jövő pályádat. Ha valamilyen kérdésed vagy kétséged van, bármilyen időpontban felhívhatasz.” Ugyanezeket a feltételeket hasonlóan udvarias levélben közölte vele Henry F.Graff, a Columbia elnöke is, február 19-i levelében.

1963. február 24. Pityu mindhármunknak beszámol a Columbia leveleiről, sőt arról is, hogy éppen ezt megelőzően a Smith College megújította a szerződését egy évre, 6500-ra emelte a fizetését, és közölte, hogy a jövő évben nemcsak általános bevezetést fog tanítani, hanem ezen kívül egy ‘történelmi metodikának’ nevezett kurzust, majd a XX. század történetét. Döntés előtt felhívta Fritzet és Orest Ranumot, további részletekért. “Fritz abban reménykedik, hogy a disszertáció sikeres befejezése után egy évvel, tehát még a szerződés lejárta előtt, assistant professorrá neveznek ki, ami újabb legalább 3 éves szerződést jelentene. Azt hiszem, nem kell részleteznem, mit jelent a Columbián tanítani, rendes fizetésért, nem a felnőtteknek kitalált General Studies-ban, hanem az igazi helyen: a College-ban, ahol mind Fritz, mind Orest tanár. A College a Harvard College-zsal egyenértékű. Orest szerint Fritz velem kapcsolatban mindenféle álmokat sző, és engem a hamarosan nyugdíjba menő Prof. Wuorinen helyében képzel. A jelölőbizottság ülésén állítólag nem is Fritz, hanem mások hozták fel a nevem, és közös elhatározással hívtak meg. Az ajánlott fizetés nagyobb, mint amit valaha is egy PhD-vel nem rendelkező instructornak megszavaztak. A Smith történelmi department vezetőihez mentem fentieket bejelenteni, savanyú képet vágtak és felszólítottak, várják a válasszal, amíg a department összeül, hogy a Columbia ajánlatát ellenajánlattal egyensúlyozza. Hogy mindezek az urak mit látnak bennem, azt nem tudom. Egy nap le leszek álcázva. Se egy rongy könyvet nem írtam, se a tézisemet nem fejeztem be, sem zseni nem vagyok. A Columbia-bizottságot állítólag a szóbelin szereplésem hatotta meg, itt pedig néhány tanár tartja kellemesnek a társaságomat, vagy inkább – ettől félek – Gloriáét, akit sokan és őszintén szeretnek. Gloria ebben a félévben minden tárgyból A-t, vagyis a legjobb jegyet kapta. Az új félévben 15 pontot vett fel, még nálam is többet dolgozik, de nagyon élvezi. Targyai: etika, pedagógia, Restoration Drama (angol drámairodalom a XVII. sz. második felében) és Joyce Ulysses-e. Ehhez járul, hogy az egyik helyi középiskolában hatvan órát kell kocáskodnia. A kurzusai ijesztően nehezek, így pl. az Ulysses bolond tanára számára minden héten dolgozatot kell írnia, mégpedig a regényben található ‘kalap’ szóval kapcsolatban. Komoly feladat, de még mindig jobb, mint más diáklányoké, akikre a ‘kutya’, vagy ‘tett’ vagy hasonló szavakat jelölte ki. E szavakat szimbolikus, filozófiai, erotikus, stb. szempontból kell analizálniuk, a nagyhírű vén tanár, Mr Fisher legnagyobb öröme, aki a beszélgetéseket elkerülhetetlenül erotikus síkra tereli. A kutatások eredményét egy gyűjteményes könyvben kiadják. Gloria kalapdolgozata tényleg jó és mulatságos.”

1963. február 28. Pityu mindhármunknak. “Nagyban folyik az árverés. A jelek szerint jó áron fogok elkelní. Ott tartottunk, hogy a Columbia 3 éves instructori szerződést kínált évi 7000-ral, a Smith történelmi departmentje összeült annak megvitatására, megérek-e nekik ennyit. Úgy látszik, jó az árfolyamom, mert azóta ők is 3 éves szerződést kínáltak az eddigi egyéves helyett, és garantálták, hogy a doktori címem megszerzése után azonnal assistant prof.-nak neveznek ki évi 7500-zal. Megtelefonáltam Fritznek, nem telt bele 24 óra, telefonhívást kaptam a Columbia történelmi osztályának igazgatójától: kötelezi magát, hogy doktori címem megszerzése után azonnal assistant prof.-á neveztet ki, legalább 8 000 fizetéssel és új 3 éves

szerződéssel, továbbá biztos benne, hogy ennek lejárta, tehát összesen 4 év után, meg fogják hosszabbítani. Hogy a hasam fáj a boldogtalanságtól, azt nem kell mondanom. Itt kell hagynom ezt a csodálatos helyet, jövőre be kell fejeznem a tézisemet, édes, kedves lányok helyett ronda férfiakat kell tanítanom – arról nem is szólva, hogy előbb-utóbb úgymis lelepleznek. Világraszóló botrány lesz ebből.”

1963. április 17. Pityu, mindhármunknak: “Este 11 előtt nem kerülünk haza, reggel 8-kor már hajszoljuk egymást: ki az ágyból, tornászni, indulni az egyetemre. Szerencse, hogy az idő pompás, és a gyönyörű parkokon átsietve nehéz sajnálni magunkat. Csak a szívünk fáj, hogy nem élvezhetjük a lehetőségeket: a hegyeket, tavakat, az ingyen teniszt és evezést. Az utóbbinak nem tudtam ellenállni, már többször eveztem Mendenhall elnök társaságában, akinek annakidején telebeszéltem a fejét dunai evezős-sikereimmel, és most szavamon fogott. Vett egy gömbölyű fenekű, cédrusból faragott kétpárevezős versenyhajót és befogott partnernak. Az első óra lebörgés volt: egy ilyen hajóban lélegzeni sem szabad, mert felborul az egyensúly, de hamar megszoktuk egymást, és most a lányok áhítatos tiszteletétől kísérvé száguldozunk a folyón. Mendenhall kedves, közvetlen, mulatságos ember, és azt hiszem, kitűnő rector, ugyanis jól tud pénzt fölhajtani. Valaha tengerész volt és evezés közben is csatahajón képzeletét magát, érthetetlen szaknyelven adja ki utasításait. Tengeri csatákról írt néhány könyvet: gondolom, meglehetősen link specialitása miatt ajánlották fel neki az elnöki állást. Egy XVIII. századbeli angol stílusú kastélyban lakik.”

Ezután felsorolja a teendőit: 88 dolgozatot kell javítania, 8-10 oldalasak, az I. világháború előtti évek társadalmi és politikai kérdéseiről. Ezenkívül tanít, tanácsokat ad, téziseket olvas (80-100 oldal egyenként), és egy előadásra készül a II. világháború történetéről, 250 lány és a teljes történelmi department jelenlétével. Egy vizsgabizottságba is beválasztották. És a legfontosabb: a disszertáció.

1963. május 27. Apunak Gloria: “My students days are over. I took my last exam, and turned in my last brilliant piece of prose this week, so now I can stop being intellectual, and sew buttons on my husband’s shirts like a decent, unpretentious wife.

There will be an enormous fuss made for the graduation weekend. Diplomas are awarded on June 2nd and in the meantime the campus has been turned into some sort of Carnival ground. All students, except those receiving their Bachelor’s and Master’s, were asked to go home following the last exam since the college will be taken over by the dear Alumnae who will have their annual reunion. The oldest class of women who will come are those who graduated in 1897, and they are being accommodated in the College Infirmary... There will be teas, dinners and dances for about 3 days.

Now for that awful dissertation – with the help of God it should get done this summer. I’m not working or anything this summer, just so that I can help as much as I can. I only wish that Pityu wouldn’t think he is writing the Koran or the Bible, it is just a thesis like a thousand other theses.

We are at the moment in the full throes of our gipsy life: since we will be here for the whole summer, we are moving from the small flat we are in and taking a house with a garden in the back. We are packing everything and storing in the new attic until the next gipsy move to New York. I don’t want to move back to 92nd Street as I am tired of climbing 5 flights of stairs every day with a million packages after a day’s work, so we will need to find something else. Smith College continues to be the best place in the world. All professors who remain here during the summer to write are assigned an office in a modern building, air-conditioned, so Pityu will be able to groan over his manuscript in great comfort. His students here rolled their eyes very lovingly when they said goodbye and wrote little notes at the end of their exams proclaiming their love (discreetly). He hasn’t stopped sighing over his darlings yet.”

1963. július. A II. gyereknaplóból: “Megérkeztek az NDK-s Huhleék, a két cserepartnerral: Reginával és Juttával. Reginát megszerettük a nyár folyamán, a kis hisztis, vihogó, falusias Juttát nem. Két hétig voltam velük a Balatonon, és küzködtem, hogy németül folyjon a beszélgetés. Utána Looseék jöttek a négy lányért és vitték őket a Sächsische Schweizbe. Jó dolguk volt, sokat utaztak, kirándultak, közel 7 hétig voltak ott, mert himlőjárvány fenyegetett, be kellett oltatni magunkat, hogy értük mehessünk. A Loose-nagymama búcsúzóul átnyújtott Pankának egy róla titokban vezetett naplót.

A nagylányok már évek óta tanulnak németül – sajnos a Nagymami sem Ildivel, sem velük nem beszél az anyanyelvén --, próbálkoztunk egy Kmettyné-vezette német óvodával a Moszkva téren, Debreczy Magdi óvodájával a Trombitás úton, komoly eredményt ez az NDK-s cserenyaralás hozott. A térképéből kiválasztottam egy Szász-Svájci falut, írtam az igazgatónak, és ő talált két családot, az ő lányai voltak, Regina és Jutta. Hazafelé három napot töltöttünk Prágában, a lányok itták apjuk művészettörténeti magyarázatait, jól bírták a városnézést, érdeklődtek, lelkesedtek. Hazafelé a vonaton vizsgáztató barkochbát rendeztünk, remekül tudtak minden stílust, épületet, teret, történelmet.

Ebben az évben én kezdtem Zsókéval németezni, és meghívtam erre az utcában lakó Fodor Kálmánkát is. (Osztálytársak voltak, ez a szegény fiú gyermekparalízist kapott utolsó pillanatban, a paralízis-oltás bevezetése előtt.) Mindenféle játékot eszeltem ki, gyorsan tanultak – elvégeztük egy nyelvkönyv első évének anyagát és ezt jól tudják is --, és nagyon jól szórakoztak, Kálmán boldogtalan volt, ha egyszer-egyszer egy óra elmaradt. Hamarosan még hatékonyabb tanárhoz került Zsóka: Kecskeméti Ágota néni egyenesen megkért, hogy küldjem hozzá tanulni, mert a három unokája (Kozma Gyuri, Ferge Anna és Sanyi) sokkal rendesebben viselkedik és tanul, ha az ő példáját látja. A nagylányok is jártak Ágota nénihez (de ők nem ingyen), és tanultak németül Dénes Irén festőművésztől is. De még némi latintanulásra is rávettük őket, Moravcsik Edit egyetemi adjunktusnál. Sok dolguk volt, hiszen zenét is tanultak Bárdos Tamástól, Kalmár Magdától, ígéretes ‘konzisok’-tól (Huzella Elek konzervatóriumi tanár szervezte). És mindketten rengeteget olvastak: Jókait, Mikszáthot, Vernét, és sok-sok verset. Az esti mese is legtöbbször vers volt (néha rögtönzött bábjáték az ajtóra akasztott pokróc mögül), Zsóka, már félálomban, megölelt és azt motyogta: ‘Mondd el’. Ez a József Attila-verset jelentette, a ‘Látod, elalszik anyuka’-nál arcához húzta a fejemet.

1963. július 28. Apunak Gloria. “The dissertation is half written! The details: We are here living and working under the most ideal conditions, and every day we are more reluctant to leave. Pityu and I both have an air conditioned office – with the wise distance of five doors from each other – and I pull the pages from him as he writes, able to do a little of the research, all of the editing, and the typing, re-typing and re-typing. Since all my time is devoted to the dissertation, Pityu lives in fear that he can’t go fast enough to keep me occupied. But he is doing extraordinary well. The first 150 pages were finished last week just about the time when Prof. Stern returned from Europe. We prepared two copies – one to give to Prof. von Klemperer and one to send to Stern who went immediately from the airport to his summer home in Vermont. We have not yet heard from Stern, but von Klemperer told someone at a dinner party, after reading only the introduction – that if he were a publisher, he would ‘grab’ Pityu’s manuscript... Pityu’s reaction on hearing this was dressed in his most eloquent Hungarian pessimism: ‘Végem van! Wait still he reads the rest! It will never fulfill the boasts of the introduction!’ Von Klemperer has since read all of it and congratulated Pityu. He took extensive notes so that he could discuss certain points with him, and altogether he is a darling to take so much trouble and time with someone towards whom he has no responsibility to do so.”

1963. augusztus 17. Pityu mindhármunknak, New Yorkból. “Fritz barátunknak elküldtem vagy 200 oldalt. Elolvasta, agyonkritizálta – nem mindig jogtalanul – de lényegileg elfogadta, amit eddig írtam. Hátra van még 100 oldal. Mit nem adnék még legalább két hónapnyi szabadidőért! Megírni a hiányzó fejezeteket, átírni a rosszakat, titokban anyagot gyűjteni (mert azt persze senki nem tudja, milyen hiányos a tudásom), bibliográfiát, indexet, előszót, utószót írni, kiigazítani a lábjegyzeteket, költözni Northamptonból New Yorkba, a 92. utcából új lakásunkba, új Columbia irodámba, találkozni kollégákkal, előkészülni a középeurópai előadásaimra (megint csak én tudom, mennyire nem tudok semmit), előkészülni a Contemporary Civilizations szemináriumra! Stern szerint e csekély kis feladatokat könnyűszerrel megoldom – de jaj nekem, ha valamit is rosszul teljesítek! ‘Mit se törődj a stílussal. Írj!’ utasított júniusban. Most viszont fel van háborodva, mert nem minden mondatom tükrözi a ‘traditional Deák brilliance’-t.

Gloria segítsége felmérhetetlen. Lektor, szerkesztő, tudományos kutató, gépíró, lelkitámasz, dada, szakácsnő, kutyaápoló, barátok megőrzője, feleség, költöztető, csomagoló egyszemélyben. Nélküle sehol sem lennék, talán nem is élnék. Lakásunkról: óriási szerencsével kitűnő otthonhoz jutottunk, a Columbia közvetlen közelében, szép utcában, a folyó mellett, a Columbia legjobb lakóházában, Stern szomszédságában. Negyedik emelet, lift, portás, 3 szoba, konyha, cselédszoba – ez lesz az irodám -- , külön fürdőszobával. Vézrik a szívünk northamptoni barátainkért, de hát ebben az országban mindenki állandóan költözik.”

1963. augusztus 28. Pityu képeslapja New Yorkból: “Megkaptuk Apu dunai, bakonybéles, monostoros és mindenképpen nagyon érdekes levelét. Tegnapelőtt megrakott autóval megérkeztünk a ‘városba’ – hogy egy ilyen Volkswagenbe mi minden befér! 19 láda és 8 óriáskoffer még úton van. A lakást egyelőre ragasztják, festik, reparálják még legalább 10 napig.

1963. szeptember 16. Apunak Gloria, 25 Claremont Avenue, New York 27. N.Y. “We are at the moment feeling a little like earthquake victims – there is plaster and paint falling about our heads, our possessions look quite miserable, and when we take a shower we are not sure whether a Puerto Rican painter or a Scottish carpenter will burst into the bathroom. This building is quite a different cup of tea from 92th street. The most important is

that there are two men assigned to do nothing but make constant repairs so that we can throw away our hammer and screwdriver which we needed desperately at 92nd Street.

We have a Nobel Prize Winner and a Pulitzer Prize winner living under the same roof, and probably many other undiscovered luminaries of the University. All this has the effect on Pityu of making him want to shrink into a corner of the elevator! There is a marvelous old-world elegance about the house – old wood and old brass beautifully polished. The only negative factor is the view. All the windows except the kitchen face the Hudson River, but between us and the River there is the small item of another block of houses. Tall houses. Our view is sociologically very interesting, across the courtyard there is the human adventure story told in many versions.”

1963. szeptember 25. Pityu lapja mindhármunknak. “Holnap kezdődik a tanítás: első lecke Arisztotelész ‘Politikája’; holnapután tartom első ‘középeurópai’ előadásomat. Mi vagyok én, reneszánsz humanista, aki mindenhez ért? Holnap le leszek leplezve. A lakásunkat kifestették, most gyönyörű minden, eladtuk az autót 1350-ért (vétélár), itt semmi hasznát nem vesszük, ebből vettünk egy csillárt és még szőnyegekre is futja.”

1963. október 16-án nyílt meg Pali kiállítása Budapesten, a Derkovits-teremben, Somlyó Gyuri érdekes megnyitóbeszédével. “A lányok nagyon élvezték apjuk ünnepeltetését, méltányolják a képeit. Néhány mondat Somlyó György megnyitó beszédéből: “Képei önmagukért kezdenek beszélni, a saját nyelvükön. A férfi-portré karikaturába hajló, kegyetlen humora, s a lány-arcok megejtő lírája izgalmas disszonanciában felel egymásra. Érezzük: itt a művész keze által a dolgokat egyszerre érinti a pontos valóság-igény műszere és a szeretet varázspálcája. A festő világa, egyetlen, maga-választotta szűk ösvényén is az emberi teljesség felé indul, s éppúgy nyomon próbálja követni a természet geometria felé áhító, tömör alakzatait, mint a fantázia illanó formáit.”

1963. október 22. Gloria levele kettőnknek. “What good news, what very good news about the art show. We are immensely thrilled and proud. I am very curious to know whether you did all the paintings in one media or not. Pityu never managed to explain very well the special process that you use. We thought about you, Eva, when I went to my first auction to look for an Oriental rug. I know so little about craftsmanship that I will soon take out some books and study the problem a bit first. I will go to many auctions before I dare raise my hand but I don’t have so much time, despite the fact that I don’t have a regular office job. Between doing some free lance writing for the Encyclopedia, translating for the Cambodian Delegation, helping Pityu doing research in philosophy, and trying to arrange the apartment, the day flies.”

1963. november 3. Pityu mindnyájunknak. Gratulál Pali Derkovits-termi kiállítása sikeréhez, de fájjalja, hogy nekik csak egyetlen Veress-képük van. “Mi vagyunk a szegény, elfelejtett rokonok.” Rátér az állampolgársága ügyére. “Sokáig elhanyagoltam, de most már megindult. A washingtoni konzulátus hosszú kérdőívet küldött és számtalan okmányt kért. Ijedtemben rögtön felhívtam őket, és minden nehézség nélkül megoldható megegyezésre jutottam egy igen kedves titkárnővel. Furcsa érzés volt 15 év után először magyar hivatalos személlyel tárgyalni. Most amerikai állampolgárságom igazolását intézem. Az eredetit sem elküldenem, sem lemásolnom nem szabad, hanem 3 fénykép és egy tizes lefizetése esetén kérhetem egy igazolás kiadását. Minthogy elbocsátásom ára 47 \$, nem is olyan olcsó mulatság, bár valószínűleg úgy járunk vele, mint ti valamikor a svájci-francia határon a sok szép vízzel. Az eljárás 2-3 hónapot vesz igénybe.” Apu – és rajta kívül minden, a helyzetet ismerő barát – egyetértett abban, hogy csak akkor szabad hazajönnie, ha már nem magyar állampolgár, és megkapta az amerikai. 1963 őszén Pityu ezt írta Palinak és nekem: “Ezt a szomorú levelet

nektek küldöm, hogy előkészíthessétek Aput a rossz hírre. Lehet, hogy nincs igazam, de az az érzésem, hogy az állampolgárságból való elbocsátási kérvényem okozta a vízumkérés elutasítását. Erről ne szóljatok Apunak, mert külön gondokat okoznátok neki. Ha úgy gondoljátok, hogy feltétlenül idén kell találkoznom vele, mert a találkozó elmaradása rosszat tenne idegeinek és egészségének, akkor ne mutassátok meg a levelet, hanem azonnal írjatok vagy táviratozzatok. Ebben az esetben új levelet írok, amelyben közlöm, hogy vízumkérelmemet ugyan elutasították, de Bécsben szeretnék találkozni vele. Ez esetben nem 5 hétre mennék, hanem csak kettőre, rendes légi járattal, sajnos ez kb. 500 \$ és a grantot vissza kellene adnom. De boldogan megyek, ha ti ezt szükségesnek és helyesnek tartjátok.”

1963. november 23. Pityu mindhármunknak. “Tegnap óta elmondhatatlan szomorúságban élünk. Amikor a rádió jelentette a Kennedy-gyilkosság hírért, a városban megállt az élet. Mindenki az utcán tolongott, tanácstalanul és kétségbeesve. Sokan sírtak, Gloria és én is vigasztalhatatlanok vagyunk. Úgy érezzük, egy közeli családtagunkat ölték meg. Nem említettem, de rendkívüli bizalommal és szeretettel gondoltunk mindig az elnökre, akitől békét, faji és társadalmi igazságosságot vártunk, sőt kaptunk is. Ti, akik őt nem láthattátok, nem tudjátok felmérni, mennyi energia, önbizalom és érett bölcsesség sugárzott belőle. Lehet, hogy hiba volt ennyi bizalmat helyezni egy emberbe: veszélyes jelenség, de ebben az örült világban és faji gyűlöletheadjárásban, ami az elmúlt hónapokat jellemezte, nehéz volt nem Kennedytől várni a megoldást. Sajnáljuk nagyon a szép és okos feleségét, és sajnáljuk magunkat. Először biztosak voltunk abban, hogy egy szélsőjobboldali örült ölte meg, de sajnos nem így van. Az újságok és a televízió egyelőre igen mérsékelten kezeli az ügyet, de mi lesz, ha bebizonyosodik a vád, és az esküdtbíróóság valóban bűnösnek találja ezt a szerencsétlen alakot? Nem tudom, mit tudtok az állítólagos gyilkosról. Múltja, családi körülményei lidércnyomásként ülnek rajtunk. Lehet, hogy egy embernek a gáztette lerombolja mindazt, amit az elnök az elmúlt években a békéért tett?

Most minden az új elnöktől függ. Johnson tapasztalt politikus, tisztességes ember, nem kétséges, hogy Kennedy után ő a legrátermettebb. Tehetségben, észben, fantáziában nem ér föl vele. Az elmúlt években tisztességesen kiállt Kennedy békepolitikája és faji egyenlőséget szorgalmazó programja mellett, de ő maga déli származású, életét egészen más körülmények között töltötte, nem is egészséges. Lesz-e ereje?

‘Le roi est mort, vive le roi’: egy félórával az elnök halála után egy női bíró feleskette egy repülőgépen az új elnököt. A televízió tegnap óta megállás nélkül híreket és részleteket közöl. Az iskolák, szórakozóhelyek a maguk jószántából bezártak. A TV előtt ülünk és rossz sorsunkon töprengünk.”

1963. december 16. Pityu mindhármunknak. “Nem egészen értem a pestiek óriási felháborodását az amerikai adminisztrációval kapcsolatban. Elnökök gyilkosainak letartóztatása, kivizsgálása és életben tartása a helyi hatóságok ügykörébe tartozik, éppúgy, mint minden más gyilkosság. Nem kétséges, hogy ma egy ilyen feladat felülmúlja a városi rendőrség teljesítőképességét – minden valószínűség szerint ‘federalizálni’ fogják az elnökgyilkosságot a közeljövőben, de egy nemlétező törvény paragrafusait mégsem alkalmazhatták Kennedy szörnyű esetében. A dallasi rendőrség bizonyára tehégtelen és értéktelen alakok gyülekezete, ez azonban nem jelenti azt, hogy a rendőrség valami szörnyű összeesküvéssel vádolható. A gyilkos kilétéhez nem fér kétség, és bár sem az FBI, sem az új elnök által kijelölt vizsgálóbizottság nem fejezte be munkáját, nem valószínű, hogy földrengető megállapításra jussanak. Oswald meggyilkolása nem annyira a rendőrök hibája, mint a világ minden tájáról odasereglett többszáz fotóriporteré, akik hihetetlen nyomásnak vetették alá a rendőrkapitányt. A televízió mutatta, már az előző napon is szabályszerű ostrom alá vették a kihallgatósobákat, fenyegetőztek, ordítottak, a szerencsétlen Oswaldnak,

feleségének, anyjának, ismerőseinek több tucat mikrofont nyomtak az orra alá és megbolondítottak mindenkit, így a dicsőségre vágyó rendőrkapitányt is. Az, hogy Rubinstein beférkőzhetett a pincébe, ahol biztonsági okokból erős fedezet alatt kísérték Oswaldot a rabszállító kocsira felé, igazán nem csoda. Újságírók, fotóriporterek, FBI detektívek nyüzsögtek, a kérdést csak úgy lehetett volna megoldani, ha mindenkit kizárnak a házból. Lehet, hogy Ruby titkos szálak fűzték Oswaldhoz, de ez egyelőre csak híresztelés. Sokkal valószínűbb, hogy ez a tehetségtelen kis sikkasztó és fezőr feltűnési vágyból, hogy megmutassa, ő is valaki, lőtte le Oswaldot. Sem Oswald, sem Ruby nem volt gengszter, hanem meghibbant idealisták. Oswaldon kívül még egyetlen embert sem tartóztattak le, és az a szervezet, amelyhez tartozott, vígan folytatja tevékenységét. Oswald édesanyja meggazdagodott fia halálából, már eladta az emlékiratait, és úgy nyilatkozik a rádióban, mintha nem ő volna hibás a fia szerencsétlen gyerekkoráért. Oswald szép és szerény feleségének ismeretlenek eddig 10 000 t küldtek egydolláronként, és senkinek sem jut eszébe, hogy egy szóval is bántsa. Oswald meggyilkolását majdnem olyan felháborodás követte, mint Kennedyét. Az általam is várt reakció nem következett be, annál nagyobb az agitáció mindenféle, elsősorban jobboldali gyűlöletpropaganda ellen. Johnson szerencsére elődje politikáját akarja követni. A baj az, hogy a tökkelütött, önző és reakciós képviselőház pontosan olyan gyűlölettel fordul ellene, mint annakidején Kennedyvel szembe fordult, és lehetetlenné tette a legszerényebb reformtörvény bevezetését is.”

1964

1964. január 8. A Yale egyetem elnöke, Edmund S. Morgan levele, New Haven, Connecticut, Pityunak New Yorkba. “We would like to offer you an assistant professorship, for a five-year term, with a beginning salary of 8,000 \$, which will be supplemented by summer research grants of 1,000 \$ a year. I am sending a faculty handbook that describes the various fringe benefits.

As for teaching, there are several possibilities. Let me propose one that appeals to me because of our needs here and see whether it would suit yours. Professr Holborn is going to withdraw from undergraduate teaching, and there is a need for the course he teaches on Europe since 1815 – it is presently the largest European history cours. Would it interest you to develop a lecture course on nineteenth-century Europe (we think of a separate course on the twentieth century, already assigned), concentrating on political and social history, and incorporating some of the material you now use in your course on central Europe. If you were to do this, it would be a new course for you, and we would want to give you a lighter than usual teaching load. I would think of an additional seminar course either for undergraduates or for graduate students (depending on the demand) on some aspect of central European history as constituting the remainder of your teaching duties the first year. The second year we might ask you in addition to teach another graduate course of some kind. If this does not appeal to you, we have another course that has been listed by the department but not taught for several years, that we would like to revive, entitled ‘Liberal and Collectivist Movements in Modern Europe’. In this course, too, I should think you might be able to incorporate a good deal of material from your present course. Actually, in the opinion of our director of undergraduate studies this course is more needed than the other.

The reason I suggest these lecture courses rather than the one on central Europe is that we already have one on eastern Europe, and some members of the department think that there would not initially be enough student interest to warrant a simultaneous course on central Europe except as a seminar. If you feel that you would prefer to give Central Europe as a lecture anyhow, then we could work out a different sort of program. We are interested in

bringing you here, and from our point of view, the question of what you teach is secondary. I hope, therefore, if your decision hinges on the kind of courses you will teach, that you will let me know what sort of program would most appeal to you, and we will do our best to match our needs to yours.“

Hát ez igazán fantasztikus, hogy ennek ellent bírt állni. Íme erről szóló levele haza: 1964. január 28. “Yale-nek, hosszú tételődés után, megköszöntem megisztelő ajánlatát és ittmaradás mellett döntöttem. Fenntartom, hogy elhatározásomban nem atyai intelmek vezetnek, mégis feltűnő, hogy mind Smith-, mind Columbia-Yale ügyben, mind korábbi krízisek idején, végső elhatározásom meglepetésszerűen megegyezett apu döntésével. Itt az egyetemen közben nagy volt az izgalom. Mert Yale el akart csábítani, egyszerre értékes lettem. Jövő évi fizetésem hamar felemelték 9,000-re, és fűt-fát ígértek, illetve jósoltak a jövőre. Az utóbbiakat nem említem, mert nem kell komolyan venni.”

1964. január 14. Apunak, Gloria: “Do you want to hear some good news? We are now entering the great threshold of the last chapter of the dissertation – mirabile dictu. I think Pityu has written the first five lines. We have both worked like galley-slaves, every night, until about 2 o’clock in the morning, with incredible progress to show for it, but it has a different effect on the both of us. I get terribly excited everytime we mail a chapter to the typist. The final version must be painstakingly typed by a professional, with no errors, and a very strict format. I am not doing the typing myself, because I am occupied full time editing and typing the first draft. When the dissertation is finished, that will be only Phase I, but the most difficult phase. Phase II. will begin around February 15th, when the two readers (Prof. Stern and Prof. Roberts) will examine it and suggest revisions. Then the date will be set for the Defense, which is Phase III. We hope that it will be set for April 15th or so. Then the manuscript must again be revised to incorporate any changes which the jury recommend. After that, he quietly walks over to the office of the Dean with the bundle under his arm – and on that day he becomes Herr Doktor.”

Gloria ezután elmondja, mindenki örültnek tartja Pityut, hogy nem fogadta el Yale ajánlatát. Minden történész, öregje-fiatalja arról ábrándozik, hogy a Yale-re kerülhetne talán egyszer, és ilyen ajánlatra Pityu is aligha számíthat mégegyszer. Az is mellette szólt, hogy Northamptonban rájöttek, mennyivel jobb vidéken, zöldben lakni, New Havenben az autót is megtarthatnák. Ezután rátér arra, hogy várják a magyar követségtől az állampolgárságból elbocsátási levelet: apu kikötötte, hogy addig ne jöjjön Magyarországra, amíg nem kizárólag amerikai állampolgár. Július elején akarnak jönni. Pityu sürgönye, a dátum olvashatatlan: “Elbocsátásról semmi hírem. Készüljetez tátraí találkozóra július elsején csók Doktor Asst Professor Pityu”

1964. június. A magyar vízumot megkapták, az elbocsátás minden közbenjárás ellenére, nem érkezett meg, de Pityu fölöslegesnek tartja, mindenképpen jönnek. Apu és a 9-éves Zsóka utazik eléjük Poprádra, felmennek a Lomnici csúcsra. *fotó* Apu és Gloria is mesélte, hogy a határátlépéskor Pityu szemmel láthatólag rettentő meghatott, izgatott és boldog volt.

Itthon egy hetet töltöttünk mind Balatonyörökön, aztán ők elmentek Körösnagyharsányba, Róza nénit boldoggá tették

utána végigjárták Jugoszláviát, Észak-Olaszországot, és vissza New Yorkba. Baba néni és Kari bácsi, utánuk Gida és Marilyn lakott náluk New Yorkban néhány napig. Nagylányaink már diákmunkával töltöttek egy hónapot: Fruzsna a Corvinában dolgozott, Panka a városmajori kertészetben növényeket ápolt. Panka nagy sikert aratott drótból, raffiából, parafadugóból készített figuráival, még egy TV-adásban is bemutatták, az Úttörő Újságban írtak róla.

Zsókanak igen felelősségteljes családi megbízatása volt: 1964-től, 9 éves korától egészen 1969 nyaráig, 14 éves koráig, végtelen gonddal (és önzetlenséggel) vezette a család programjainak naplóját, azt is beírta és rajzocskákkal, színházjegyekkel, műsorokkal díszítette, dokumentálta, még azokat a programokat is, amiken ő nem vehetett részt. Ízelítőül az első év: Okt. 17. bábszínházban voltunk. Beragasztva egy jegy, a Szentivánéji álom műsorismertetőjéből kivágott szereposztás és Zsóka színesceruza-rajza a nézőtérrel és a bábokról. Okt. 22. Operában voltam Pankával. Pillangókisasszony szereposztása és színesceruza-rajz. Okt. 24. anya és apa színházban, Szomoró: II. József császár szereposztása, és Zsóka rajza a József Attila színház bejáratáról. Nov. 4. Anya és a nagylányok moziban voltak. Shakespeare: Ötödik Henrik. Rajz: katonai sátrak és angol lobogó. Nov. 7. és 8. az

egész család Balatonszepezden volt, Sárközi Márta néninél. Gombát szedtünk. Rajz a lila pereszka-gombáról, 3 kicsi fekete-fehér dia Mártáról, és egy vonatjegy. Nov.19. Az apa nélkül, négyen filmvetítésen, a Három testőrt néztük meg. Mellette a Magyar Fotóművészek Szövetségének meghívója a Földművelésügyi Minisztérium vetítőjébe. Nov. 21. felavatták az Erzsébet-hidat, együtt elmentünk megnézni. 5 kis dia és színes rajz. Nov.21. Anya és a nagyok megnézték a 'Képek a magyar némafilm történetéből' c. filmet. Mozijegy és rajz egy bajszos, cilinderes férfiről. Nov.29. anyáék és én megnéztük a Homérosz földjén-t. Filmjelenet rajza. Dec. 5. a MOM-ban koncerten voltam. Vezető: Lukin László. Közös éneklés: Beethoven: Örömmóda. Mozart: A színingazgató, vígopera. Beethoven: Visztontszerelem, dal. Beethoven: Karfantázia, részlet. Rajz: hegedű, vonóval. Dec.6. A Corvinában Mikulás-ünnepséget tartottunk. Micimackó. Rajz az összes bábuval. Mellette az otthoni, a szülőknek készült Mikulás fényképe. Dec.12. Az egész család egy amerikai filmvetítésen volt. A rajzon egy autó és egy medve. Dec.17. Fruzsi és én Operában voltunk: Hoffmann meséi. Rajz: Olympia énekel. Dec.25. én a Parlamentben karácsonyi ünnepségen voltam.*

*(Ez nagy megtiszteltetés, minden iskola egy gyereket küldhetett, beragasztva a meghívó is.) Rajz a Parlamentről és az óriási karácsonyfáról, mellé írta, hogy a fa olyan magas, mint egy 6-emeletes ház, 500 m pattogatott kukorica-lánc és 50 kg szaloncukor van rajta. Dec.25.-26. Karácsony. Rajz és a kivilágított papírangyal fényképe. Dec.26. Zsófi néninél Ottó indiai filmet vetített. Rajz: Turbános férfi teveháton. Dec.29. Az egész család az Alfa moziban megnézte a Limonádé Joe-t. Jegy, és rajz Joe-ról. Dec.31. Szilveszterkor kimentünk mind együtt a Nagykörútra, dudálni. – Hát ez programdús év volt, és sok elfelejtett emléket ébreszt fel.

Zsóka ezen a télen sokat volt beteg, mindig egyedül, itthon. Ahányszor telefonon megkérdeztem, mit csinál, mindig kiderült, hogy a lemezjátszón klasszikus zenét hallgat. Karácsonykor megvettük lemezen a Sevillai borbélyt, hozzá a kispártitúrát, állandóan éneklük, együtt. Amúgyis gyakori a muzsikálás, furulyázás, házizenekar. A régi francia rádiós-lemezekről sok gyerekdalt megtanultak.

1965. február 4. Pityu mindnyájunknak. "Tegnap megkezdődött a második félév. Gloria újra egyetemre jár. Első félévben A-t kapott németből, egyedülként az osztályban. Állítólag a legelvontabb témákról vitatkoznak (német beszéd-órák), így ha majd komoly dolgokról lesz szó apuval, nem fog szégyent vallani. Én is elkezdtem tanítani. Tizenkét szeminárium diákom szorgalmasan írja a Master's Essay-jét. Ez rengeteg munkát ad, de nagyon élvezem. A Contemporary Civilisation a megszokott medrében csörgedez: a felvilágosodott filozófusokról magyarázok, félek, nagyon obskurantus módon. Középeurópai történelemóráim elég szórakoztatóak, legalábbis számomra.

Az örökbefogadó hivatal, amelynek az elmúlt évben semmi nem volt sürgős, most azzal lepott meg, hogyha akarjuk, egy-két hónapon belül örökbefogadhatunk egy gyereket, méghozzá egy csecsemőt. A gyereket persze ők választják ki, bonyolult szociológiai és egyéb tanulmányok alapján. Hát igen, Hic Rhodos, hic salta. Lelkitusáimat nem érdemes vázolni, vannak és lesznek még. Végeredményben győzni fog, ha nem is az apai ösztön, mert ilyesmit nem érzek, hanem a megfontolás. Gloriának ez a szíve vágya, nem akarom megfosztani ettől az örömtől. Meg aztán: elképzelhető, hogy a gyerek mindkettőnknek örömet hoz majd. Úgy helyes, hogy semmiféle fontos tapasztalat ne maradjon ki az ember életéből, gyerek számára van helyünk, energiánk és remélhetőleg pénzünk is. Nem utolsósorban: alkalmunk nyílik arra, hogy egy esetleg tragikus sorsra kárhoztatott lénynek emberi és értelmes életkörülményt nyújtsunk. Nem túlságosan lelkes meggondolások, de nem is az elkeseredés szülöttei.

Gloriának eddig mindenben igaza volt, reméljük, most is helyesen cselekszik. Azt mindenesetre megfogaduk Gloriával, hogy lehetőleg nem fogadunk gyereket örökbe tavasszal. Ez nemcsak anyagilag döntene romlásba minket (750 \$, több, mint a gyerekszülés), hanem nyári terveinket is dugába döntené.” Következik a probléma részletes ismertetése: Gloriának a munkahelyén csak 2 hét szabadság jár, ezt a főnöke szabadságával kell egyeztetni. Az olcsó légitársaságokkal gondok vannak, az Icelandicre azonnal kellene jelentkezni. Pityu 2 hónapra jönne Európába, egyet Bécsben, egyet Pesten töltené. Aput pár napra Bécsben is vendégül láthatná. Kevés ideje lesz könyvtári kutatásra, stb.

“Majd elfelejtettem két nem érdektelen hírt: egy hete kálvinista vagyok. A gyerekre való tekintettel beléptem a minket eskető Hamza Bandi First Magyar Presbyterian Church-ébe. Sajnos minden protestáns felekezet közül a kálvinistát szeretem legkevésbé, bár ez a mai kálvinizmus messze jár a XVI. sz.-itól (amit jobban ismerek, mint a mait), és még mindig szimpatikusabb a katolikus vallásnál. A másik hír, hogy az Elnöki tanács néhány héttel ezelőtt eleget tett a kérésnek és elbocsátott a magyar állampolgárságból. Bármennyire tudom, hogy ez csak formalitás és lélekben magyar maradok, nagyon fáj. Én egészen jól meglettem volna két állampolgársággal is.”

1965. március 19. Pityu mindhármunknak, elmaradt válaszok főleg apu kérdéseire: “Gloria egyetemi ténykedésének egyetlen célja, hogy németül tanuljon. Tanulhatna a Berlitzben is, de az egyetem, rám való tekintettel, ingyen van, és a tanítás kiváló. Csak egy kurzusra jár, német társalgásra, így nyelvtanról még mindig fogalma sincs, de tehetségéhez illően majdnem folyékonyan beszél, igen bájos kiejtéssel. A Prof. Rothschild-del közösen adott szemináriumok célja, hogy 10-12 graduate studentet előkészítsünk a doktori disszertáció megírására. Itt nincs előadás, még közös kutatás is alig, hanem néhány hetes előkészítés után mindegyik diák maga kezd el kutatni valamilyen téma után és lehetőleg hamarosan hozzá is fog az íráshoz. A most folyamatban levő graduate szeminárium is hasonló, kivéve, hogy itt a Master’s Essay-jük megírásával foglalkoznak. Persze sem itt, sem a doktori szemináriumokban nem fejezik be a munkás az év végére, de legalább beindítják. A baj az, hogy nekik én vagyok a sponsoruk, tehát kötelességem velük és a tézisükkel foglalkozni, még akkor is, ha 10 évig tart a munkájuk. (Ezért lett Stern az én istápolóm, ő az én ‘Doktorvater’-em.) A Master’s és a doktori szeminárium között témabeli különbség is van, mert míg a mostaniba fel kellett vennem mindenkit, akit XIX. és XX. századi európai szociális és politikai történelem érdekelt, a doktori hallgatókat erősen megválogatjuk, és témakörük Középeurópára korlátozódik 1867 és 1945 között. Mostani szemináriumon a következő csodabogarak szerepelnek: Togliatti hozzájárulása a marxista teóriához, a Filiki Hetairia nevű görög forradalmi szövetség az 1820-as években, az 1918-as ukrán forradalmi pártok ideológiája, a nők egyenjogúságának kérdése a weimari köztársaságban, a protestáns egyház és az állam ugyanott, a Reichstag 1918 nyarán, stb., stb. Képzeltetek, mennyit értek én minden egyes témához, és hogy mennyit kell tanulnom és tanulok is. A Yale-i szeminárium a fentihez hasonló lesz, azzal a különbséggel, hogy a diákok a maguk gyönyörűségére veszik fel a kurzust, nem tézisírásra. A Yale ajánlatát rengeteg tétovázás után mégis elfogadtam, mégiscsak hallatlan lett volna pont Yale-t elutasítani, most már másodszer. A munka is rettentően érdekel, a diákok egészen elsőrangúak, kevesebben vannak, mint a Columbián, mind teljes ösztöndíjat kapnak, és Fritz szerint a mieinknél általában kiválóbbak. A pénz sem megvetendő, elvégre eddig egyetlen egyetem sem fizetett nekem 89 os órabért. A szemináriumokat úgy rendezem, hogy minden alkalomra két-két diák ír dolgozatot, azt egy héttel előre beadja és a társainak is szétosztja. A diákok is, én is kötelesek vagyunk gondosan elolvasni, kijavítani, szapulni, javaslatokat tenni és a tudásunkat fitogtatni. Kritizálni könnyű. Yale-en a szeminárium témaköre a Habsburg Monarchia lesz (1867-1918), vagy az

utódállamok (1918-1945), különös tekintettel a parasztpártokra, népi mozgalmakra, fasizmusra és kommunista pártokra.

Más téma: Borsiczky Csöpi nagymamának érzi magát, ami szép teljesítmény 36 évesen, és az ő nagyonis csabos külsejével. A gyerekek meglehetősen siettek, de hát ez már a családban van. Csöpinek azt hisszük, van egy beau-ja (*férje, Sanyi, a roppant szeretetreméltó nőgyógyász barátunk néhány éve meghalt*), nagyon örülnék neki.

1965. április 8. Pityu mindhármunknak. Beszámol különböző folyóiratoknak készített könyvrecenzióiról, de hozzát teszi: “A legfontosabb a disszertációm átírása. A kiadó már megvan (California University Press), csak éppen a kézirat nincs meg. A munkám miatt jövő nyáron valószínűleg nem látogathatok haza, de apu jövő évi New York-i látogatását egész nyárra tervbevéttük. Errefelé nagy szükség lesz egy nagyapára!

Veress-kiállítás Párizsban!

1965. ápr. 1. Pali meghívója egy sor barátoknak: “Párizsi kiállításom anyagát elindulásom előtt, április 3-án és 4-én otthon bemutatom. Nagyon örülnék, ha eljőnnél – eljönne – eljőnnétek – eljőnnének megnézni.” A listán kb.50 név szerepel, nagyon sokan eljöttek, jó volt a hangulat.

1965. április 15. Pityu levele kettőnknek. “Isten hozott Párizsba. Örült nagy baj, hogy nem lehetünk veletek és nem élvezhetjük Pali sikereit. Bíró Livia mesélte, milyen szép és elegáns a kiállítóhelyiség, és milyen csoda, hogy egy külföldi ilyen teremhez jut. Éljen Blond!”

1965. április 21. Panka levele Párizsba. “Az önállóság egyelőre nagyon jól megy, nem éhezünk, a gyomrunkat se rontottuk el (ha nem levelet írnék, azt is mondanám, hogy akár vissza se gyertek, de ehhez szükségesek a pajkos oldalpillantások.) Jól mozgósítottatok a népet, félóránként telefonál valaki, hogy hogy vagyunk, és nincs-e szükségünk valamire. Ó mi szegény elhagyatott árvagyerekek! Az ‘Akiért a harang szól’-t olvasom, irtó klassz, nagyon tetszik.”

1965. április 21. Az én levelem az otthoniaknak. Minden rendben, a képek a Galériában, mi Mitchelléknél az ágyban. A részletek: Hegyeshalom után egyre-másra jöttek a vonaton bécsi magyar kereskedők, magyar nyelvű reklámcédulákkal, hogy vásároljunk a boltjukban. (Mariahilferstrasse később jelszó lett.) Így mutatkozott be a kapitalizmus, meg úgy is, hogy végig Ausztrián a vonat menti csöpp kertek parányi vikendházaikkal, hihetetlenül ápoltak, gondozottak voltak. Linzben megtelt a vonat (addig csak lézengtünk). Éjjel esni kezdett, Franciaországban havazott! Utazott velünk egy 11-éves marokkói kislány, rém izgatott lett: még sosem látott havat. A határvizsgálat a szokott módon folyt, kár volt a sok izgulásért, utánjárásért, sem a képek kiviteli engedélyét nem ellenőrizték, sem azt, hogy van-e vízumunk. Hát várhatják, amíg mégegyszer idegbajt kapok miattuk! Georges várt a pályaudvaron, rögtön megint otthon éreztük magunkat az ismerős lakásban. A fürdőszobát gyönyörűen felújították, így az utolsó vigaszunk is összeomlott, hogy valami nincs rendben a lakásban. Blondék rögtön vittek a galériába. Meglepett, hogy milyen kicsi a kiállítóhelyiség, egy szoba az emeleten, a földszinten egy másik kiállítás van, de nem baj, hozzá is sokan jönnek, mert francia. Ez a festő – a nevére persze nem emlékszem – előre vigasztalni próbálta Palit, hogy olyan rengeteg kiállítás nyílik ilyenkor, és olyan kevés lap foglalkozik velük, ne számíton kritikára, órála sem írt senki.

Mme Paray, akinek az absztraktok nagyon tetszettek, a portrékat mind kiszuperálta, illetve egy mappában az asztalra tette, üveglappal lefedve. A teremberről Blondék nem hajlandók nyilatkozni. Délután megnéztük a Szajna-parti bouquiniste-okat (némi alkudozás

után vettem egy argot-szótárt – a következő könyvtárban kiderült, hogy olcsóbban adja ugyanezt, mint amire én büszkén lealkudtam). Egy boulangerie-ben vettünk baguette-et, az épicerie-ben pompás camembert-t (büdössajtot) vacsorára. Ilyen jó dolgunk van!”

1965. április, hétfő. Az én levelem az otthoniaknak. “Tegnap csodás napunk volt: Mitchellék kocsin elvittek Chartres-ba. Hát ilyen gyönyörűt képzelni se lehet. Hatalmas, 13. század-beli katedrális, 120 óriási színes üvegablakkal, álomszép. Órákat töltöttünk bent, hihetetlenül egyszerű, nincs más dísz, mint a hatalmas oszlop- kötegek, az ablakok, és kívül a remek kőszobrok. Felmásztunk a toronyba is. Este Blondékkal moziban voltunk, a Mayfair Ladyt láttuk, a Pygmalion cinerama-változatát, óriási vászon, plasztikus mifene, New Yorkban 7 éve megy egyfolytában, és állati vacak, viszont $\frac{1}{4}$ 10-től $\frac{1}{2}$ 1-ig tartott, majd megőrültünk, Blondék is.

Mindenki azzal traktál, hogy nagyon rosszkor van a kiállítás, bajban vannak a galériák és egyéb luxuscikk-üzletek. Nézegetni jönnek elég sűrűn, tegnap d.u. nagy forgalom volt, többek közt Marabini, Pityu két másik barátja, egy valódi hercegnő (Blondné barátnője), egy brazil festő, aki ismeretlenül már másodszor jött megnézni, mert annyira tetszett neki, és még több újságíró. Este Blondékkal és Mitchellékkal vacsora a Lipp vendéglőben, ez az értelmiség találkozóhelye, tegnap még politikai nagyság is megjelent: Pompidou, a miniszterelnök.”

1965. április 22. Az én levelem az otthoniaknak. “Második nap: nagy gyaloglás végig a Rue de Rivolin, izgalmas kirakatokkal. (Az egyikre fel akartam hívni Pali figyelmét, de türelmetlenül elhárította: ‘Én már nézem az épületeket, az autókat, a nőket, ennél több nem fér belém!’) Át a Tuillériák kertjén a Concorde térre, ahol XVI. Lajosékat lefejezték, és ahol, mintha felvonulás lenne, állandóan futnak körbe-körbe az autók. Délelőtt a Galériába, a képakasztás csak ma lesz. Délután a Magyar Intézetbe, kedvesen fogadtak, de csak most hívnak meg franciákat, ami elég késő. Az intézetiek ott lesznek a megnyitáson, a kulturattasé is, sőt a kiállításról kimaradt képeket két hétre kiakasztják az Intézetben, ahol sűrűn vannak koncertek, stb., tehát nem cipeltük hiába. Sétáltunk egyet a Luxembourg-kertben is, aztán haza, paszpartuzni. Igaz, délelőtt még végigjártuk azt a rakpartot, ahol a virágosok és a kisállatkereskedők árulnak, gyönyörű! (vettem snidlingmagot, otthon két éve nem kapni). Este felhívtunk ismerősöket, több-kevesebb sikerrel. András Márta, Szűcs Gyuri, Csécsy Mada még húsvétol, Marabunak nincs telefonja. ‘Ébredés-kudi’: banán !!!” (Ez is családi szóhasználat: valami falatnyi finomság, ami megkönnyíti a felébredést.)

1965. április 23. Fruzsza levele kettőnknek, Párizsba, Mitchellék címére. “Képzeljétek, ma megint jön Apapi vacsorát adni, vasárnap meg elvisz bennünket kirándulni a Budaörsi hegyekbe. A barátnőim párszor itt aludtak, állati sokat röhögtünk, és jól jártunk, mert szállásdíj fejében ők hozták a kaját. A napokban megnyertem az iskolában egy francia-versenyt. Hétfőn tartom meg az előadást Bulgáriáról. Politechnikán csináltam egy gyönyörű pecsenyesütőt, de már elajándékoztam Apapinak. Bolondékat és Mitchelléket csókoltatjuk.”

1965. április 24. szombat. Én az otthonmaradtaknak. “Hát megvolt a nagy nap és jól sikerült. Eljött kb. 100 ember, köztük több jónevű kritikus, általában tetszettek a képek. Még sok látogató van beigérve. Mi minden d.u. 5-től 7-ig ott leszünk, állítólag akkor a legnagyobb a forgalom. A megnyitáson itt nincs semm ünnepélyesség vagy beszéd, csak jönnek, bemutatkoznak és beszélgetnek. Klasszul keveredtek emigráns és hivatalos magyarok, meg a franciák. Mindenki ajúldozik, hogy ebben a főelőkelő galériában sikerült helyet kapni. Hát Blondék igazán csodálatosak. A közönség jelentős részét is ők mozgósították, utána pedig 20-személyes cocktail-partyt rendeztek a tiszteletünkre a lakásukon, ahol a kiállításra be nem vitt figuratív képeket kiakasztották. A menü: halas pizza, sonkás soufflé, sajtos meleg hasé,

libamájás-gombás molnárika, csöpp hot-dogok, kaviáros, olajbogyós, ringlis, sonkás, húsos, sajtos, tojásos szendvicsek tömkelege, kis finom marcipános-gyümölcsös mignonok, pezsgő és whisky. Ez egyben a házassági évfordulójuk is volt. Csodás, virágüzletben rendelt virág-arrangement-ok, 2 személyzet. Meghívták Mitchelléket, Csécsy Mádát és Pődör Katit is. Innen éjfélkor elmentünk Mitchellékkel a Les Halles-ba, a vásárcsarnokba, ahol folyt az éjszakai rakodás, és egy csarnoki divatos vendéglőben remek (a mi korhelylevesünket helyettesítő) ú.n. hagymalevest ettünk, amelyik igazában nyúlós sajtfölzelék. Most ébrednek a Mitchell-gyerekek, akiket még nem is láttunk, 3- és 5-évesek, elmondhatatlanul gyönyörűek, két baba.”*

* *Allan Mitchell történész prof., felesége Ingrid, Pityu barátai. Meghívtak bennünket párizsi lakásukba, azzal a kéréssel, hogy ellenszolgáltatásként fesse le Pali a kislányaikat.*

1965. április 26. Apu lapja Párizsba. “A tegnapi Népszabadságban megjelent közleményből értesültem, hogy a megnyitás az illetékes szervek jelenlétében megtörtént. Állítólag a rádió is bement, de én nem hallottam. Gratulálok, sok sikert! Idehaza minen rendben. Szombaton megint a lányoknál vacsoráztam, a lakásban csodálatos rend van, por- és felfordulásmentes minden, pedig Fruzsza nagyszámú hálóvendéget is fogadott. Vasárnap kirándultunk a Csiki hegyekbe, velünk volt Panka barátnője, Dés Magda. Zsókat ma viszi Fruzsza a Baár Madas (illetve Móricz) igazgatójához bemutatni.”

1965. május 1. Pali az otthoniaknak. “Mikor ezt írom, Édesanya remélem Curt bácsiéknál alszik. Reggel nekifogtam a portréfestésnek. A két kisasszony összeveszett, melyik legyen az első, de sorshúzást rendeltem el, és úgy intéztem, hogy a kicsi legyen az első. Amíg a kicsit festettem, Mitchellék a repülőtérré mentek skót barátaik elébe. Mire megjöttek, majdnem készen voltam és teljes sikert arattam. Szemmel láthatóan tényleg el vannak ragadtatva. Ebéd a skótékkal együtt kínai vendéglőben, engem is meghívtak. Az átlátszó nudli és a szójás sült után jön a számla, Allan fizet, aztán számol és rámbök: 10 frank, a skótra bök: 20 frank. Én szó nélkül odaadtam a tizest, a skót előbb egy kis táblázat segítségével kiszámította, mennyi az font sterlingben. Így jár az ember a skótokkal! A skót egyébként orvos és nagyon helyes pofa. Sokat mesélt egy 3-hónapos turnéről, amikor egész Amerikát becsavarogta, Kanadától Mexikóig. Ebéd után a Louvre-ba mentem, megnéztem a francia templomok kincseit. Nagyon szép volt, csodálatos faliszőnyegek és aranybálványok, köztük a legrégebbiek éppen olyan vadak és idegenszerűek, mint az ‘Ember-múzeumban’ látott indián meg néger bálványok.

Délután engednem kellett Katti követelésének, hogy most már őt is fesse le. Mitchellék hazaérkezésekor megvolt az újabb csoda: elkészült a nagyobbik lány képe is, legalább ugyanolyan sikerrel. *foto* A való helyzet az, hogy Alexandra képe tényleg jó, Kattie gyengébb, de nagyon hasonlít. A szülők mindúntalan újból bejönnek megnézni. Persze elmagyaráztam, hogy az elkészülés idejébe bele kell számítani a készülődést, a vázlatokat (ma reggel is csináltam egy csomót, nagyobb méretben, krétával), nem csak a kivitelezést, ami annál jobb, minél gyorsabb, stb. Egyik kép sincs teljesen készen, holnap még elronthatom őket, de bízom benne, hogy nem fogom.”

1965. május 4. Pali az otthoniaknak. “A kicsi portréja kész, a nagyon ma délelőtt még dolgozom, mert egy kis malőr: a székből alakított festőállványt az egyik kislány felborította, rá a palettára, és tele lett piros-kék-zöld foltokkal, le kell vakarnom és újrakezdeni. Az idő pocsék volt, mégis folyton sóhajtoztam, hogy még ezt is, azt is látnod kellett volna neked is. Ez ugyan a Louvre Caravaggio-kiállítására nem vonatkozik, az elég pocsék. Ebéd után a Marais-ban és a Musée Carnavalet-ben voltam. A Marais nem nagyon érdekes: düledező, ócska, de nem szépen romos negyed, tele ‘stricement casher’ vendéglőkkel és húsboltokkal. Úgy látszik, ez volt a gettó. A múzeum viszont annál izgalmasabb. Nagyon ügyesen rendezve,

mérhetetlenül gazdag anyag, legközelebb okvetlenül együtt megnézendő. Blondék ma elutaznak, átköltözöm az ő lakásukba.”

Az én válaszom: “Örülök, hogy sikerültek a portrék. Pankát felvették a gimnázium francia tagozatára.”

1965. május 3, hétfő. Én hazulról, Palinak Párizsba: “Kutyafuttában írok, csak a legfontosabbakat: Apu és a gyerekek vártak, remek színben, otthon minden rendben – ők azt mondják, most bebizonyították, hogy csak a felnőttek rendetlenek. A lakás ragyogott, virággal fogadtak, el vagyok bűvölve tőlük, és mindenki, aki közben járt náluk. Képzeld, a ‘leányszállás’ idején meghívták vacsora utáni feketére az aggódo szülőket: Bibó István és felesége, Ravasz Boriska – az én latin tanárnőm volt --, és Szalai Sándorné Kati két órát társalgott nálunk, igen jó hangulatban. Az iskolában tengernyi ötöst szereztek, otthon is mindent rendben elláttak. Nagy volt a boldogság az ajándékokkal, a ruhák jók, a legszebbet Ildi kapta (az volt a legkisebb). Apu remek halpaprikást és narancsdzsemmet főzött a tiszteletemre.

Most már bent vagyok a Corvinában és dolgozom. Nagy Péter azt ajánlja, agitáld meg a Magyar Intézetet, ha lesznek kritikák, adják le ők a Külügyön keresztül, az egészen más, mintha te próbálsz itthon elsütni, és nekik is jó, mert úgy tehetnek, mintha ők intézték volna. Fontos!”

1965. május 5. Pali nekem, a 4.-i levél folytatása: “Itt az első, méghozzá kettős győzelem: az Arts és a Carrefour, az utóbbi nagyon favorabilis. Nagyon örülök, de tudd meg, hogy nélküled rém unalmas ez a Párizs. Mennyi minden van, amit neked is látnod kellett volna! Tegnap a Latin negyedben csavarogtam – tour de galleries --, persze nem csak galériákat nézegettem, de a régiségboltokat is, hónapokig lenne itt gyönyörködni való. A Sárkány utcai vacsoránál is ott kellett volna lenned. Szabad tűzön sütötték, tulipiros volt az abrosz, a felszolgáló pincéren kívül volt egy szép szőke nő is, aki gondját viselte a vendégeknek, bort töltött, megkérdezte, izlik-e, elmagyarázta, hogy mi van benne vagy hogyan készül, intézkedett, hogy nekem rendes olaszos kávé adjanak a filteres helyett, stb. Másnap megjött a Mitchell mama, olyan, mint az amerikai filmekben látható anyós, sovány, fiatalos, ellentmondást nem tűró, mindent kritizál, stb. Szegény Ingrid bosszút állt és néhány nap kimenőt adott a bébiszitternek. A gyerekportrékat az anyós viszont sikoltozva dicsérte (Mitchellék láthatólag jobban drukkoltak, hogy mit szól hozzá, mint én). Bementem a galériába, volt néhány látogató, köztük a skót, akivel búcsúzóul címet cseréltünk, és kijelentette, hogy látogassam illetve látogassuk meg, nem udvariaskodásból mondja, hanem egész komolyan, ha meghívólevél vagy bármi más kell, írjak, stb.

Allan kijelentette, hogy hajlandó a két portrét elfogadni ajándékba, azzal a feltétellel, hogy egy képet vásárol a kiállításon. Átköltöztem a Babylon utcába, Blondék nagyon aranyosan előkészítettek mindent, cédulák mindenhol, mi hol van, hogyan kell kezelni, stb., a párnán is egy ‘Bonnes nuits, cher Paul’. A konyhaasztalon cukor, só, dzsem, stb. Mitchelléktől állandó vacsorameghívásom van, de azt hiszem, ritkán fogom igénybevenni, mert a mamát unom. Folyton rátok gondolok.”

1965. május, hétfő reggel. Én Palinak, hazulról, Párizsba: “Minél többet gondolok vissza a látott galériákra, annál erősebb az a meggyőződés, hogy a közelébe se jönnek a tiednek. Igazán sehol semmi hasonlóan újat, erőteljeset, tudatosan jót nem láttunk, beleértve a Musée de l’Art Moderne felső emeletét is (kivéve Bissiere szőnyegét – vagy a Chagallok is a legfelsőn voltak?) Rettentően bízom abban, hogy ezt a 3 hetet jól ki tudod használni, a programokat velem letudtad, a portréfestés beindította az ihletet, és a továbbiakban sokat fogsz nézni, látni és dolgozni. Talán lehetne a Kult.Kapcsolatoknál kiskiállítás

rendezni. Vagy egyelőre elegendő volt a kiállítási izgalomból? Úgy vagyok ezzel, mint te voltál, mikor heteken át a tengerparton nyaraltattad a családodat: borzasztó büszke és boldog vagyok, hogy az én önmegtartóztatásomnak köszönhetően 3 igazi alkotóheted van. Ha ottmaradtam volna, az nemcsak anyagilag, de egyébként is akadályozott és más útra terelt volna, ez így igazi! Kell is erről időnként biztosítanom magam, mert közben el-elfog a kérdés, miért is jöttem ilyen hamar haza. De tudom, így volt ez a legjobb.

A kertben reggeliztünk és ebédeltünk, csupa párizsi különlegességet, minden remekül sikerült, még apu is el volt ragadtatva. Délután mindenki elvonult: Apu, Marcsi és Veress Kati haza, Fruzsza Szalai Pannihoz, Panka Dés Magdáékhoz, tévét nézni. Fura boldogtalan-elégedetlen kislány ez a Magda, megint nagyon panaszkodott a szülőkre, nehéz megállapítani, igaza van-e. Talán jobb lett volna Pankának kicsit aktívabb, derűsebb barátnő, bár az is lehet, hogy így neki kell a vezető-élénkítő szerepet vállalnia, és az jól tesz neki. Most mindenesetre jó paszban van. Egyébként Dések fekete pulija félrelépett és most három szénfekete, feltehetőleg nem fajtiszta kölyke van, az egyiket megkaphatjuk. Fruzsza ellenzi, mi hárman vágyva-vágyunk rá, a te döntésedet várjuk. (Hamarosan hozta egy levél a döntést: ha lesz a kertben elkülönített helye, akkor jöhet. Remek, kedves és okos házőrző és terelőkutya lett belőle, a Mózsi. (Pali megfestette az igen kifejező, egész karakterét tükröző portréját.) *fotó*.)

Tudod-e, hogy meggondoltam Zsóka átlorántffyását? (a Móricz, illetve Baár Madas gimnázium a Lorántffy Zuzsanna utcában van. Ugyanabban az épületben volt egy zenei általános, oda mehetett volna.) Mindhárman agítálnak, hogy ne vigyük át, az osztályfőnöke Pados Pál lesz (volt újságíró, Stollár Béla barátja, én is ismerem, az egész iskola kedvence), tulajdonképpen gimnáziumi tanár, de szeretet kisebbeket tanítani, magyart, orosz és történelmet, az énektanárnő az édes Erzsi néni marad, ez az iskola közelebb is van, és ha kicsi korában kibírta a piszkos, rosszul fűtött iskolát, akkor most már mindegy. Nagyon oda van, hogy maradni akar, most már van igazi barátnője is, Hága Jutka, a napokban eljött, nekem is nagyon tetszett.”

1965. május 4. Én Palinak: “Ma született egy jó NDK cserelhetőség. Az a helyes német könyvkiadós nő, aki itt volt lektorcsereével és összebarátkoztunk (Lisa Lemke) ajánlott egy szobrászcsaládot, 15-éves lánnyal (Inge és Rosita Hunzinger), akik egy Berlin melletti villanegyedben laknak, és akik a Keleti-tengernél, ahrenshopi házukban szívesen vendégül látnának egy lányt. Pankát?, vagy inkább Fruzsza menjen a tengerhez?”

1965. május 8. Pali a családnak, Párizsból. “Végre megérkezett édesanya levele, és ebből úgy látom, hogy kiérdemeltétek atyai dicséretemet. Én folytatom a nagyváros felderítését. Ma a múzeumok zárva vannak a nemzeti ünnep miatt (*a II. világháború végének évfordulója*), így csak sétálok a városban és rajzolgatok. Végigmentem a nagy Boulevard-on – tisztára farsangi hangulat, azt mondják, ez máskor is így van, nem csak ünnepen. Az utcán indiaiak, néger, vietnamiak, arabok nyüzsögnek, sokan nemzeti viseletben. Mindenfélét árulnak, hangosan kínálnak. Egy üvegbódéban gyönyörű indiai jósnő ül, monoton hangon ajánlgatja, hogy 50 fillérért vegyem meg a jövőmet; közelebbről megnézem, hát viaszból van és magnetofon mondja a szöveget.”

Május 10-én folytatja a beszámolót: “Láttam színházban egy afrikai együttest, csodálatos volt. Hasonló a guineaihoz, amit a pesti nagycirkuszban láttunk, de sokkal jobban rendezve, gyönyörű díszletekkel, és mégsem elgiccsesítve, vagy legalábbis nem olyan mértékben, hogy a nem-néger észrevegye. A fő élmény azonban a közönség volt: nagy többségben szenegáli néger, akik együtt dobogtak, énekeltek a szereplőkkel. De azért a népies giccs keletkezését észre lehetett venni: kijött egy kövér énekesnő és egy sovány énekes, lehetetlen éles fejhangan vmi nyávogó balladába fogtak, s a közönség velük énekelt, háromszor újráztatott,

magánkívül volt. A szünetben: csodálatos néger hercegnők a büfében, selyempalást nemzeti viseletben.

Most, a Salon de la jeune sculpture, a múzeumok és a legtöbb galéria tanulmányozása után már látom, hogy merre van az én saját külön utam, amin senki más nem jár. (Mit szólsz a Monde kritikushoz, aki magyar folklórt látott bennem? Ha hülyeség is, politikailag jól hangzik.) A Cluny múzeumot hiba volt nem együtt megnézni. Ott vannak a ‘Dame de la licorne’-szőnyegek.* Egyébként megjelent a legtekintélyesebb lapban, a Le Monde-ban is kritika a kiállításomról, jó, elég hosszú, nagyon gratulálnak hozzá.”

* Ezt aztán pótoltuk 1973 szeptemberében.

1965. május 13. Én Palinak, Párizsba. “Hétfőn este az összes lánnyal az ‘Álomi Babszínházban’ voltunk (kicsi korukban így értelmelték a nevét) – és életem legnagyobb színházi élményében volt részem. A Fából faragott királyfi is gyönyörű volt, műfajszerűbb és modernebb, mint a Szentivánéji, de utána a Petruska! Ha ezt Párizsban látjuk, sírvafakadunk, hogy ilyen nálunk soha nem lesz! Ötletes, elmondhatatlanul szellemes díszletek, figurák, alig várom, hogy megnézd, mindnyájan boldogan feláldozzuk magunkat és újra megnézzük veled. A színházban olyan nagy emberekkel találkoztunk, ugyancsak teljes lelkesülésben, mint Sárközi Márta és Darvas Lili, Zádor Ági és Passuthné. A lányaink ragyogóak voltak új kosztümjeikben, sajnos a kicsié még nem volt kész. Házi hírek: Tegnap már az új tündér, Annus takarított, nagyon rendesen. És pontosan jött! És Vojmókuci megcsinálta Panka konnektorát és a fészerajtót. És szombaton kész lesz az autogejzír. Hát ilyen híreim vannak nekem! A tieid annál izgalmasabbak! (Vojmókuci, becsületes nevén Vojmovszki úr itt lakott a Pethényi-lépcsőn, ornitológus és ezermester volt, eredetileg házmester egy bérházban, de úgy meggyűlölte, hogy öt éjjel-nappal, bármikor ki lehet csöngetni, hogy a mostani kis kertés lakásához nem szerelt fel csengőt, ha szükségünk volt valamire, a kerítéséhez jártunk kajabálni: Vojmovszki úr, Vojmovszki úr!)

1965. május. Fruzsza az apjának, Párizsba. “Nagyon örültünk a jó kiállítási kritikáknak. Most volt 2 nap érettségi szünet, ezalatt kikergettek minket Hidegkútra, köveket hordani. Azért az sem volt rossz. Képzeld, kihíztam a fürdőruhámat, és most ketté kell vágatni. Ma tanultuk franciaórán a múltidőt. A német tanárnő, az a szadista, föladott 10 gépelt oldalt szórul szóra megtanulni. Holnap megyünk Gárdonyiba Grandpierre Lili nénihez. Nem kell minket sajnálni, nagyon jó dolgunk van. Voltunk bábszínházban, moziban, vendégségben. A nyárra egyre több meghívás érkezik, már választani is alig tudunk.”

1965. május 13. Pali Párizsból nekem. “Örülök Panka felvételének (Móricz gimnázium), s egyáltalán mindennek – mikor a kertről írtál, először éreztem intenzív honvágyat. A gyereknnyaralási tervekhez: nem Fruzsát kéne a Keleti-tengerhez küldeni, ha Panka úgyis meg van híva Bécsbe Meiselékhez? Zsóka még túl kicsi és nem tud eléggé németül, hogy hetekre Hansi karmai közé engedjük. Május 9-én, a Salon de Mai után nagyon helyes magyar fiukkal ismerkedtem meg – 13-évesen egyedül jöttek ki 56-ban, már erős akcentussal, akadozva beszélnek a magyart. Ugyanaznap még megnéztem az ifjú szobrászat szalonját és a Rodin-múzeumot is láttam, Hajdu, Beck András viszonylag jó. Május 10. Musée de Cluny, erről már írtam, hogy együtt kell majd legközelebb megnéznünk. Május 11. A Magyar Intézetben óriási reverenciával fogadtak, persze, hogy írnak jelentést, de még mennyire: már hatra emelkedett a kritikáim száma, ez mindenki szerint úgyszólván példátlan eredmény. Szerdán vacsora utáni séta közben váratlanul bekerültem a Beaux Arts-diákok felvonulásába. Óriási rendőri készültség, két Boulevard forgalma megbénult, jelmezes tömeg, teherautókra épített, háznagyságú szürrealista illetve pop-art díszletek, vad utcai táncolás, remek volt. Rájöttem,

marhaság volt olyan hamar elutaznod. Legalább 3 napig együtt kellett volna laknunk a Babylon utcában, teljes függetlenségben.”

1965. május 15. Pali Párizsból nekem. “Volt két elvesztegetett délelőttöm a barátság oltárán: egyet Bíró Líviával töltöttem (gyönyörű, de nagyon fád), különféle galériákba kellett volna kalauzolni, későbbi ingyen kiállítás érdekében, de elkésett, az ismerősöket nem találta, stb. A másik: Szűcs Gyurival autón a 60 km-re levő vidéki házat néztük meg. Érdekes volt viszont a Leclerc szobrásznak szentelt délelőtt: nagy műteremházban, több művésszel nagy beszélgetés, sok jó és sok örült absztrakt szobor. Este a Zamanski vacsora unalmas, de rövid volt, pénteken Mitchellék elhurcoltak couscoust, vízben főtt darára emlékeztető arab specialitást enni. Ma, szombaton Mme Paraynál tartott vacsora nagyon érdekes volt: egy prágai származású festőnő és egy konkurens galéria-igazgató volt jelen. Mint látod, számottevő ‘alkotó tevékenységgel’ nem foglalkoztam, tele vagyok programokkal, de azt hiszem, így használtam ki helyesen az időmet.”

1965. május 17. Pali nekem, Párizsból. ”Tudd meg, hogy már nagyon vágyom utánatok és nem sajnálkozva, hanem örömmel indulok néhány nap múlva haza. Nagyon-nagyon hiányzol, és mindenféle szempontból, még az én művészeti fejlődésem szempontjából is, teljesen fölösleges volt annyira hamar elutaznod. Ez az egyetlen dolog bánt csak az egész párizsi úton, de ez aztán nagyon. Gloriától kaptam lapot, azzal a kérdéssel, van-e pénzem, küldjek SOS-t, ha csődbe jutok. Marabu felhívott, hogy nem kell-e pénz, Allan képet akar venni, és még van a meglevő pénzből is, tehát jól el vagyok látva.”

1965. június 16. Pityu mindhármunknak. “Meglehetősen rossz hírem van. A washingtoni magyar követség a vízumkéresemet minden indokolás nélkül elutasította. Mi történhetett? A magyar külképviseletek a legutóbbi időben rendkívül megkönnyítették a vízumkérés módját. Amíg azelőtt az 1943 után eltávozott egyénnek hosszú kérdőívet kellett kitöltenie, és a kérvényre csak 5 hét után kaphatott választ, most mi is, akár minden más turista, rövid kérdőívet töltünk ki, és kérésünkre 5 napon belül válaszolnak. Tudtam erről, ezért nem is siettem, kérvényemet ezelőtt 10 nappal küldtem el egy utazási iroda útján (másképpen nem fogadja el a követség). A válasz, amint látjátok, elég hamar megérkezett. El tudjátok képzelni megdöbbenésemet, időtlen idők óta nem hallottam elutasításról. Rögtön elmentem Hamza Bandi barátomhoz, aki a követséggel szoros kapcsolatban áll. Telefonált nekik, de érdemleges választ nem kapott, csak annyit, hogy az elutasítás Budapestről érkezett. A követség első titkárának tanácsára azonnal írtam Washingtonba egy hosszú levelet, amelyben elmondtam utazásom okát, megemlítettem a magyar történészekkel való kapcsolataimat*

*Éppen ezt rótták fel neki, lásd Révész Béla: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon, 1976-os állambiztonsági jelentés – megjelent a Múltunk című folyóiratban.

és kértem, változtassák meg, vagy legalábbis indokolják a határozatot. Az bizonyos, hogy nem szolgáltam rá. Semmit sem tettem, ami ezt a magatartást indokolná, ellenkezőleg elég sokat szorgoskodtam annak érdekében, hogy például magyar történészek amerikai látogatását lehetővé tegyem (jövő tavasszal az Indiana University-n lesz egy Habsburg Monarchia kongresszus, amin én is előadok, és amire meghívtuk Ránkit, Hanákat és még egy harmadik történészt. Boldogan jönnének, csak még az útiköltséget kell előteremtenünk. Meglesz.) Kérem, ha Pamlényivel vagy barátaival találkoztok, ne említsétek a vízumügyet, félreérthetnék. A Századok-nak szóló 40 oldalas cikket végre megírtam és postára adtam.” A továbbiakban elmondja, hogy Gloria szerint ez Isten ujjá, elvégre a legsürgősebb a disszertáció kiadásra előkészítése, amíg a könyv nem jelenik meg, nem lehet szó sem kinevezésről, sem tenure-ról (állandó megbízatás). Stern amúgyis szerette volna, ha ottmarad

a nyáron, nem vesztegeti az időt a Dualizmus korával. “Legokosabb, ha az utazást jövő nyárra ütemezem be, de apunak minél előbb, tehát még az ősszel vagy a télen jönnie kell. Főleg azért fellebbeztem a követségen, hogy a helyzetet tisztázzam, és a jövő évi vízumot biztosítsam. Bosszant, hogy amíg engem itt nem is egy oldalról támadnak, amiért otthon voltam, és mert minden vietnami háború-ellenes tüntetésen részt veszek, addig otthonról is a fejemre ütnek. Csak tudnám, miért?”

1965. június Mme Paray, a Galerie de l’Université igazgatója, nekem, Párizsból. Megköszöni a köszönőlevelemet, sajnálkozik, hogy nem maradtam tovább. “Votre mari a du vous écrire que la Presse était élogieuse, mais les acheteurs sont tres rares, hélas. Nous prolongeons l’exposition jusqu’a son départ car pendant 2 jours nous avons des travaux pour améliorer la présentation de la salle et il promet aussi un bénéficiere. Cela donnera peut-etre aussi des chances plus grands de vente.”

1965. június Pali Horányból, a Művész Szakszervezetek Üdüléjéből, nekünk haza: Ki kellett használni a beutalást, annak ellenére, hogy éppen csak hazaért Párizsból, és hogy az üdülő nagyon primitív: víz nincs, budi van, a szobák icipicik, éppen hogy elférek. Nyugszék nincs, ami előnyös a szorgalomnak. Posta nincs, csak Szigetmonostoron, amúgyis odajárok festeni, nagyon kedves falu. Vásároltam kockalekvárt. Nagyon várlak vasárnapra!”

Másnap újabb lap: “Láttam búbos bankát, tehéncsordát. Sajnos folyóvíz helyett televíziló van, így este a szobámba vagyok száműzve.”

1965. július 11. Fruzsza haza, Hunzingeréktől, Ahrenshoopból (most már Fruzsina ír alá): “Megérkeztem a Keleti-tengerhez. Az út klassz volt, de hogy a tenger milyen, azt nem is lehet leírni. Állati nagy hullámok, úszni csak egyszer lehetett, különben csak masszíroztatjuk magunkat a hullámokkal. Sajnos farkasordító hideg van és szél, de mindenhova autóval megyünk. Voltunk Rostockban, bementünk egy templomba, egy svéd pasas rakosgatott valamit, svéd koncertet készített elő, meghallgattunk három Bach-ot egymás után, erre meghatódott, és elárulta, hogy aznap este egy közeli kisvárosban a lipcsei Tamás-templom fiúkórusa énekel. Odaautóztunk, volt még jegy, csodálatos volt. Énekeltek egy Kodályt is. Inge Hunzinger háza nádfedeles, itt csak ilyet szabad építeni. Holnap a Rügen félszigetre megyünk. Voltunk sétálni egy természetvédelmi területen, az erdőben láttam két őzet, nyulakat és sajnos több milliárd szúnyogot, közvetlen közelből. A vízparti fák teljesen kopaszok és mind egy irányban, a part felé nőtt. A homok durva, és rengeteg szép, lyukas kavicsot lehet gyűjteni. Sajnos már csak egy hét van hátra, de azért örülök is, a Balcsinál se kutya!” Panka ezen a nyáron Segesváron volt német szóra, cseregyerekként, a Fabini-családnál. Két nagy fiuk, Wilhelm és Hellmuth nyaralt nálunk a következő évben. Orvos-család, a gyerekek műveltek, kellemesek voltak, jól megbarátkoztak egymással, hébe-hóba máig is tart köztünk a levelezés.

1965 nyarán – mint éveken keresztül minden nyáron – két hetet töltöttünk a Kereskedelmi Kamara kitűnő balatonyöröki üdülőjében, ezúttal Pali nélkül, Rosita “Rózsika” Hunzinger német cserebarátnővel. Augusztus 4-én ezt irtam Palinak haza: ”Édesem, talán még sosem fordult elő velem ilyesmi: nem izlik nekem ez a nyaralás. Elhagyatottnak, öregnek érzem magam, tele önváddal, hogy én vagyok oka elhagyatottságomnak, öregségemnek is. Jobban kellett volna ápolnom, kimélnem magam, hogy szebb maradjak, szigorúbbnak vagy jobbnak lenni a gyerekekhez, hogy jobban hozzám tartozzanak. Rossz hangulatom (úgy-e ilyet még nem is hallottál tőlem?) odáig fajult, hogy egyik este, amikor a nagylányok szokás szerint eltűntek, én meg 9-kor lefeküdtem Zsókával, sirvafakadtam, 10-kor aztán felkeltem, keresni őket. Kiderült, hogy illedelmesen ülnek a társalgóban. Észrevették, hogy ki van sirva a

szemem és megszeppentek. Tegnap aztán egész nap együtt kirándultunk, megcsináltuk a tervezett gerincvándorlást a Mihály-dombról, gyönyörű volt. Rosita mindig előrement, külön utakon, de ezt úgy fogtam fel, mint hódolást a táj szépségének. Voltunk vitorlázni is, és biciklit béreltem nekik, hogy kiönállószkodhassák magukat.” R. közben sokkirozó történeteket mesélt napok alatt kiteljesedő fiu-ügyeiről. Ez a pár év, ami elválasztja a mi fiatalságunktól, hogyan hozhatott ekkora változást? Az a kötelességem, hogy máris pesszariumot adjak nekik és elmagyarázzam a használatát? Nem tudják, hogy a sietséggel mitől fosztják meg magukat? Vagy éppen így edzenek a harmonikus felnőttiségre? Nem akarok felelős lenni!!!”

1965. augusztus 21. Pityu hármunknak és a lányoknak. Beszámol Cape Cod-i nyaralásukról.*

* *Erről a New York és Boston között az Atlanti óceánba nyúló félszigetről most csak annyit: 32 évvel később, 1997-ben itt ünnepelte az egész család együtt a kettőnk aranylakodalmát, az ötvenedik házassági évfordulónkat. De szép is volt! fotó*

“Nyaralásunk feledhetetlenül szép, de rövid volt. Rengeteg rákot ettünk, élveztük a gyönyörű természetet és a végtelen úszásokat a szinte elhagyott tavakban. Ez a hely most nemzeti park, építkezni nem szabad, mi egy régi csodaházban lakunk, régi emlékek között. A ház építője, Nathaniel Dyer, bálnavadász volt. Hazafelé meglátogattuk Mystic városát Connecticutban, amit a helyiek élelmessége múzeummal alakított. Minden olyan, mint 100 évvel ezelőtt (régiműhelyek, kötélgyár, kocsmák, iskola, templom). Egy négyzetkilométeres területen szabadon sétálhatnak a látogatók (belépődíj 2,50), beszélgethetnek a mesteremberekkel. Felmentünk egy 1820-ban épült bálnavadászhajóra, amely majdnem 100 évig volt szolgálatban, és a tulajdonosainak több milliót jövedelmezett. A kötélhágcsó a harmadik keresztvitorla táján csak néhány cm széles és remekül lengedezik. Az pedig, hogy valaki hogyan szaladgálhat és fagyos kézzel hogyan bonthat ki fagyott vitorlákat, teljesen elképzelhetetlen.

Belekkukkantottunk a csepp kis csónakokba, megtapogattuk a szigonyokat (állandóan a 15-éves kapitány járt az eszembem, Gloria persze nem olvasott Vernét), megcsodáltuk a kovácsműhelyt és az üstöket, amikben a bálnaszalonnát főzték, és illően borzongtunk a hajóbörtön láttán, amely közvetlenül a kapitány kajütje alatt található, csak egy ráccsal elválasztva.

Néhány nappal ezelőtt visszavonhatatlanul elhatároztuk, hogy örökbefogadunk egy srácot. A döntés rám jellemző körülmények között született. Miután egy éve nyavalygok és tiltakozom, anélkül, hogy biztos lennék a dolgomban, végre Fortunára bízom a döntést. Gloria biztosított arról, hogy a döntés rám tartozik, én feldobtam egy negyed dollárost, fejgyerek, írás nem-gyerek, és meghajoltam a végzet akarata előtt. A pénz fejre esett, és ezzel lezárta a kérdést. Nagyon örülök, hogy ezt az utat választottam, mert így nem tehetek szemrehányást sem magamnak, sem Gloriának, és mint valódi dzsentlemen, tartani fogom magam a játékszabályokhoz. A bennünket patronáló nő jelenleg szabadságon van, így még nem tudjuk, mikor tölti be a lakásunkat gyerekbőség.

1965. október 8. Pityu hármunknak. “Nem jött levél, Apu hallgatásából arra következtetek, hogy még mindig nincs útlevelem. Minél előbb szeretnénk Aput New Yorkban megölelni, így amint megjött az útlevelem, készüljön az utazásra. Róza nénitől (Körösnagyharsány) gyönyörű maga-hímezte párnát kaptunk, nagyon megköszöntük, és utasításodhoz híven csak karácsonykor fogjuk viszonzani.” (Apu mindig nagyon ügyelt arra, hogy egy ajándék viszonzása ne tűnhesen ‘megfizetés’-nek.)

1965. október 18. Pityu távirata apunak: “NEGY HONAPJA SZULETTEM SZOEKE VAGYOK BARNASZEMU MAJDNEM HET KILO BOEGOEK NEVETEK SZEPE VAGYOK EGESZSEGES EVIKE”
És a mi választáviratunk: “ANKUNFT EVA DEAK DER VIERTEN MIT GROSSER FREUDE BEGRUESST GLUECK GESUNDHEIT UND FREUDE WUENSCHT APU EVA PALI FRUPAZSO”

1965. október 21. Gloria levele mindhármunknak, címe: 25 Claremont Ave. New York. “We are bewildered, we are exhilarated, we are thoroughly confused all because we have been parents for two whole days! Pityu couldn’t sleep the whole night after we came home with the baby because his world had come to an end and I didn’t sleep because she awoke at 1:00 am screaming and then again at 4:00 am screaming some more. Yesterday I didn’t get out of my nightgown the whole day: the list of instructions seemed to provide that the baby do this and do that at every hour, now she must get milk, now she must sleep, now she must be bathed, now she must have vitamins etc etc ad nauseam – there was no provision that the mother should think, or eat, or scream herself. And all day there were visitors: historians, professors, friends, Nobel prize winners, neighbors paying court to a little terror in a highly ribboned bassinet. I really have no way of describing her except to say that she is spirited. Non-family consensus is that she is exceedingly beautiful and perhaps she is. She is very fair with dark, piercing eyes, with reddish-blond fuzz that passes for hair. She is unsatiable as to food and attention. Her heritage is that she comes from exceptional parents and that she herself is advanced for her age. Her greatest asset is that she has robust health and doesn’t leave me with any fear as to her indestructibility – last night she did us the favor of sleeping through the whole night so that today we are rested, grateful and I suppose a little proud. Her wardrobe is partly from Paris, her bed, her baby carriage and her feeding chair are all very attractive. All of this came as gifts, secondhand and new both. We have not spent one dollar except for food, isn’t this incredible? And when she goes to university, that will be free too! I am not sure how our lives or our relationship will be changed by her – though everyone is quick to assure us that it will. How do you like her name? We will think of a second one too.”

Pityu a levél végén: “Bizony szégyellem bevallani, de ilyen szép gyerek nincs még a világon. A végén még én is gyerekbolond leszek? Ezt meg kell akadályozni. A srác nem bög túl sokat, tegnap éjjel 11-től ma reggel 8-ig aludt, sokat mosolyog és rém kíváncsi.”

1965. október 30. Pityu mindnyájunknak. “Táviratotokat leírhatatlan gaudiummal fogadtuk. Azonnal írok, nem azért hogy édelegjek, bár szívesen tenném, hanem, hogy megbeszéljük terveinket. A kislányról most csak annyit, hogy egészen jól megszokott nálunk: az első nap rengeteget sírt, ma már főleg mosolyog, gógicsél, krákog, köp, hortyog, rugkapál, fröcsög, dühöng, eszik, alszik és bámul. A levélhez mellékelem a vele kapott orvosi jelentést, amelyből kiderül, hogy Évike teljesen egészséges, jól fejlődik és legnagyobb baja e pillanatban 2 szúnyogcsípés. Igen hálásak vagyunk nevelőanyjának, aki születése óta gondoskodott róla és agyonkényeztette. Írtam, hogy a döntő pillanatban nevelőanyja nem akarta visszaadni a gyereket? Mindez nagyon jó, mert még négy hónapi intézeti nevelés megárhathatott volna. Most látom csak, mennyi szeretet kell ennek a kis teremtménynek ahhoz, hogy fejlődjön és jól érezze magát. A valódi szülőkről csak nagyon keveset tudunk, mint ahogy ők nem tudnak rólunk semmit. Mind a ketten művelt emberek, személyesen és felmenő ágilag egészségesek és normálisak. Az anya 22 éves, az apa 34, és mind a ketten jó állásban vannak. Évi tegnap óta húst is eszik és már régen teljes tejet iszik. El sem tudjátok képzelni, milyen egyszerű itt egy csecsemőt ellátni. Hetenként kétszer jön a pelenkaszolgálat: minden alkalommal 96 pelenkát hoznak, egyet sem kellett vennünk és egyhez sem nyúlunk, mert a piszkosat egy fertőtlenített hordóba dobják (heti 4 \$-ért). A ruháit géppel mosatjuk, vasalni pesze semmit sem kell. A koszt teljesen elkészítve kapható, szerintem mindnek egy az íze, de a srácnak állítólag 10,000-rel több ízlelőbimbója van, mint nekünk, így rendkívül élvezzi a répalekvárt és egyéb szörnyűségeket. Éva szép kis stafirunggal érkezett, de barátaink annyi mindennel elláttak minket, még a kosztjával is, hogy eddig egy fillért sem költöttünk.”

1965. november 8. Pityu mindnyájunknak. “Holnap lesz két hete, hogy nálunk van. Kezdetben sokat sírt, egy ideig eltartott, amíg megszokta az új rendszert. Két hét alatt megtanult mászkálni, igaz, csak hátrafelé. Ma reggel az ágy sarkában találtam, takarókba gubancolódva. Nem sírt, mikor meglátott, hatalmasokat mosolygott. A hasát dörgöltem, mire hosszúkat nyújtózott, visongott és a levegőbe emelte stöpszli kis lábát, hogy tornáztassam.” És így megy ez tovább, egy nagy, sűrűn teleírt oldalon át: látszik, Pityu is ráérezett arra a gyönyörűségre, hogy egy látszólag értelmetlen kis lény a szemünk láttára emberré formálódik. Aztán a nevével folytatja: “Ma történt döntés. Persze Gloria döntött, illetve neki volt joga ahhoz, hogy a magyar keresztnév után neki tetsző középső nevet válasszon. Fogódzzatok meg: új családtagotok neve Eva Shelley Deak. Én sokat jajgattam, de belátom, hogy ilyesmi itt nemcsak hogy nem rendkívüli, hanem nagyonis szokásos. Gondoljatok Jerome K.(Klapka) Jerome-re. (A Három ember egy csónakban egyik kedvenc olvasmányom volt.) A középső név családi név, vagy valami híres ember neve. Shelley Gloria rajongásának tárgya, és Éva miatt hagyta ott Gloria. Azon kapom magam rajta, hogy még vendégek jelenlétében is őt bámulom. Mi van azon örülnivaló, hogy megtalálja a saját száját és abba mindent belegyömöszöl? Néha én cserélek pelenkát, és ha Gloria nem néz oda, meztelenül hagyom. Ha nincs rajta ruha, rögtön a lábát kezdi tanulmányozni, megragadja a hüvelykujjait és halálos komolysággal tartja, amíg bírja. Na és? kérdeztem magamtól, mikor mások porontyait kellett megcsodálnom. Most nem tudok betelni a látvánnyal. Gloria boldogsága leírhatatlan. Tegnap utánanézttem a parkban, amint a kocsit toltá, hamis hangján énekelt a gyerekek és Wordsworth-ot szavalt tátottszájú hallgatóságának. Anya lett belőle, a 9-hónapos terhesség kínja és a 3-hónapos csecsemőkor izgalmai nélkül. Kedvesebb, finomabb, megértőbb, mint valaha. És nagyon nagyon boldog.

A szomszédban lakó Juvilerék meghívták Aput, lakjon ott, végtelenül kedves emberek. A férfi, Peter, Political Science-et tanít, tavaly jött meg a Szovjetunióból, ahol két évet töltött. Az asszony, Nina, félig olasz, elképesztően érdekes és szép, kitűnően fest. Lakásuk óriási (a papa fizeti), tele francia impresszionista és más drága képekkel. Apu jól érzi majd magát náluk. Nálunk is bőven van hely, csak éppen nincs saját szobája.”

1965. november 30. Apunak Pityu. Megküldi az affidavitet és megírja részletesen, hogyan készítette elő apu odautazását, igazán megható pontossággal. A fő pontok, rövidítve: indulás december 21-én vonattal, couchette-tel, átszállás Koblenzben, vonattal Luxemburgba, ahol a szálloda szolgálja várja (kifizetve). Az Icelandicnél adja le előbb a csomagját, hitelesítse a jegyét, és vegye át az odaküldött pénzt. 23-án reggel érkezik Rejkjavikba, onnan repül a Kennedyre, ahol Pityu várja. (Hát nem volt egyszerű út, de ez volt a legolcsóbb, és mi is így mentünk később, láttuk a magasból a gejzíreket.)

“Na mit szólsz? Most már csak az amerikai vízumot kell megkapnod. Írtam a budapesti konzulátusnak és a külügyminisztériumnak. Stern is írt egy megbotránkozott levelet Washingtonba, és én még a szenátoromnak is írtam, aki megígérte, hogy utánanéző. Tehát nem egészen egy hónap múlva találkozunk! Majd kiugrunk a bőrünkéből örömeinkben!”

Amerikai útinapló

Apu-Nagyapi 1966-os noteszából (74 éves)

Ind. 1965.dec.21. Bp. Keleti pu. 14⁴⁷ Bukarest-Aachen express

Indulás előtt kísérők tömege a kocsiban, majd pánikszerű menekülésük indítási jelre. Éva télikabát-gombja áldozat.

A peronon a Veress-család, Kovács Pali és Keri, Timár Pali. Útközben Csík bácsit patronálom (Páty). Átszállás 19-kor Bécsben couchette kocsiba, ind. 20²⁰-kor Bécsből, reggel 7²⁰ érk. Koblenzbe. Reggeli az állomás éttermében, átszállás luxemburgi gyorsba, érkezés 11-kor, beszállás Alfalfa Hotel. Városnézés, ebéd kávéházban, városnézés. Nevezetességek: pályaudvar, szenzációs épület magas toronnyal, kereskedelmi útvonalak. A régi városnegyed körül fogják a Petrual-i erődítmények (XVII.sz.) A Centre-ban nagyhercegi palota az utcáiba beépítve, kétemeletes (1572, 1741, 1871. neobarokk). Érdekes Liebfrauenkirche (1613.) neogótikus, oszlopok domborművekkel, kereszthajó kazettás mennyezettel. Hivatalos nyelv francia, francia feliratok. Jólét. Az egész állam lakosainak száma 600 000, ennek ellenére láttam „fegyveres erők minisztériumát”, földművelésügyi min.-t, pénzügymin.-t: csupa nagy épületcsoport, és egy épülőben levő Regierungsgebäudét, amely legalább 10 emeletes. A lakosság teljesen érthetetlen, német alapú tájszólást beszél. Este 9-kor busz vitt a repülőtérre, indulás 11-kor az Icelandic Airlines négy motoros, kb. 130 személyes gépén. Vacsora éjfélkor marhasült, saláták, banán, konyak, stb. Érkezés Rejkjavikba.

XII. 23. ½ 12-kor kiszállás, 1½ óra után vissza ugyanabba a gépbe (ok: h. a repülőársaságok kartell előírásait ki lehessen játszani és ezáltal kb. 100 dollárral olcsóbban utazni, ugyanis a Rejkjavik-NY útvonalra nem vonatkoznak kartell-előírások. Teljesen sima út után érk. 5³⁰, másfél órával a menetrendszerű idő előtt, a Kennedy-re. Az immigration officer „Isten hozta” köszöntéssel fogad (ennyi a magyar tudománya). Vámvizsgálat, a csomagokat megnézik, de kifogásuk nincs. Közben Pityu megjelenik a vámhelyiség karzatán, boldog integetés, majd boldog ölelés. Kölcsönként kocsin behajtunk a városba és ott folytatódik az ölelés Glóriával és – karjaimba veszem az új unokát! Ebéd előtt séta a Columbia területén, megnézem P. tanári szobáját. Évike nagyon jó, dundi kislány, barátságos, eleinte nagyon komolyan nézeget, később azonban néha már elmosolyodik, selmán(?) néz reám. Aztán beszélgetés, először Gida hív fel, de alszom, majd Kari és Margit. Bodnár Margit lemondja a karácsony estét, mert együtt kell lennie Verával és Granttal NY legdrágább szállodájában. A lakás olyan, amilyennek elképzeltem, irigyeltem, mert minden kifogástalan, nincs kopás, nincs girbe-görbe edény, minden ragyog. Tekintve h. a nekem szánt fekvőhely még nem kész, átmegegyek Stern lakásába, ahol teljesen egyedül vagyok 6 szobában. Az asztalon nagyon kedves levél és finom lotharingiai bor várt.

XII.24. Előkészületek karácsony estére, fadiszítás, pontyvásárlás. Gl. Nővére, Irene is jön. A vacsora: rácponty (az én főztöm) és beigli (Margit küldte). Az előbbi óriási siker (a 2 ½ kilós hal teljesen elfogyott, a krumpli is nagyszerű), az utóbbi teljes debacle. Vacsora után a rengeteg ajándék szétosztása. A velem hozottakból a legnagyobb siker: a kötény, a terítő, a kolomp, a pipa és az ezüst pohár. Kaptam inget, gyapjúharisnyát (Iréntől), pénztárcát, pipát. Éjféle misén voltunk.

XII.25. Esős idő, itthon vagyunk. Pihenés, olvasás, levélírás, tv-nézés, de csak 10 percig bírtuk. Este P-val moziban a Broadwayn „Buttle of the Bulge”. Szívtuk a fogunkat, fejenként 3,50. Az ardennes-i erdőben folytatott harcokról 1944. nov. szigorú de joviális USA tábornok, kemény, becsületes, de a hitlerizmustól elvakított ezredes, humoros tisztiszolga.

XII.26. Hideg, napfényes séta a Riverside Dr-on, persze gyerekekkel együtt. Találkozás P. néhány tanártársával. A Wisconsin egyetem érdeklődik P-nál, szerződne-e velük a Habsburg-mon.-ról szóló előadásokra. Este vendégek: Horváth János közgazdász és a felesége Erzsébet. A vacsora fénypontja az általam sült 2 ½ kilós ürücomb, amelyet P. házigazdai méltósággal szeletelt és osztogatott. A hús minőségét (szalonnával és enyhén fokhagymával ízesítve) Gundel is megirigyelhette volna. Vacsora után váratlanul betoppant Borsitzky Veronika és férje. Nagyon helyes ifjú pár, a férj kicsit bolond, de igaz ember, mert nagyon ízlett neki a Csongor szivar.

XII.27. D.e. régi emlékekre és impressziókra vadásztam. Buszon mentem a 5th Ave-ra a 32. utcáig, felutaztam az Empire State Build. kilátó tornyába (itt nem voltam 39-ben) és elmerengtem a házrengetegen. Utána részint gyalog, részint buszon végig a 5th Ave-n, közben az egyik népszerű Chock full of nuts-ban ebédeltem (60 cent, de jó volt). Elértem a Rockefeller centerre, de a régi lelkes izgalmat nem tudta előidézni. Majd a katedrális és a St. Thomas templom következett. Márványfaragások tömege.

XII.28. Metropolitan Mus. Szobor, bútor, gobelin gyűjt. Csodálatos ciprusi mészkőszobrok Kr.e.5.sz-ból, és mykénei plasztikák Kr.e.12.sz. Késő d.u-ig ott. Vacsora David Macknál, felesége kultúrtörténész. Nagyszabású lakás. Rajtunk kívül a Metr. mus. képre Restaurátora (müncheni) néger feleségével. Ő volt az asztalszomszédom, rém kedves, bájos, és beszélt kicsit németül is. Még két házaspár angol nyelvtudással, tehát rám nézve érdektelenek.

XII.29. Guggenheim kiállítócsarnok: spirálisan kapcsolódó 8 emelet, állandó Picasso-kiáll. főleg ifjúkori képekből. Retrospektív Munch-kiáll., expresszionista képek, enyhén belepve az idő porától, semmi különös. Séta a Central Parkban, ott ebéd önkiszolgáló büfében, 2 doll. Utána Gallery of Modern Art, mind a 8 emeleten Salvadore Dali csodálatos szuperrealista képei. Tökéletes rajz, soha nem látott fényhatások, színpompa, humor (pl. Picasso portréja messze kiöltött nyelvvel, amelyet egy merőkanállal meg is hosszabbított).

XII.30. Indulás a La Guardia rep.térről sugárhajtású géppel Buffalóba. Gida vár, megyünk a lakására (3 szoba, egyszerű bérlakás). Gida és Maryline a tenyerükön hordoznak.

XII.31. Buffalo: óriásira dagadt falu. Kirándulás a Niagarához. Eső, szél, köd. A toronyból szép kilátás, tájékozó víz. Vacsora után My fair lady. Egész jó volt, közben jóízű szundítás. Szilveszter est Gida magyar kollégájánál, 5-6 magyar család.

I.1. D.u. ind. négymotoros rep.gépen Detroitba. Kari vár. Saját ház Warrenben: barakkpaloták, ameddig a szem ellát. Földszintes házak, ihol-néhol facsemeték, a ház előtt gondozott pázsit, hátsó tenyérnyi kert bekerítve. A házak magassága padlástérrel együtt 4 m, ajtónyílás a föld színén. Kétségbeejtő. A házak egymástól 3 m-nyire. Belül számunkra elképzelhetetlen luxus: légfűtés termosztatikus szabályozással, légnedvesség-szabályozó, a konyhában elektromos tűzhely páraelszívóval, a lefolyó hulladékaprítóval, üvegajtós sütő, időzítő kapcsoló, hőfokbeállító. Kiváló minőségű padlóburkolat, tolható alumínium-ablakok, beépített szekrények, szép parkett, a livingroomban faltól falig szőnyeg. Előszoba nincs, ajtó csak a háló- és a fürdőszobán, kellemes berendezés. Jimmy aranyos kölyök, hasonlít Péterkéhez, a kislány Krisztinához. Mindenki nagyon aranyos volt, láthatólag örültek a látogatásomnak.

I.2. D.e. séta a sivatagban, vasárnapi mise, teljesen angol nyelven, amit a civil előimádkozó latinul mond, az is inkább angolhoz hasonlít. Valószínűleg az Istennek szól, de nem hiszem, hogy megértené. A prédikációt diakónus mondja. Evangéliumolvasás nincs, csak a prédikáló mondja el a tartalmát angolul. A plébános egész idő alatt a közönséggel szembenézve ül. A közönség helyettesíti a kórust, buzgón énekel.

I.3. D.e. a Ford törzsgyárának (Rouge Plant) megtekintése. A vezetésen csak 5-en vettünk részt és igen kényelmesen nézhettünk végig mindent. Megmutatták a koksizót és a kohóművet (csak kívülről), ezek aránylag kis üzemek. A járműszerelést részletesen láthattuk, de ami a legérdekesebb lett volna, a motorgyártást nem. A szerelőszalagot végigjártuk, ezekre adagolják a rendelés szerint programozott alkatrészeket. Kezdődik az alvázlapok összehegesztésével és végződik a tank megtöltésével. A sofőr beül és már szalad is a kocs az ellenőrző helyekre. 5 mp-enként indul 1-1 kocs, átfutási időtartam kb. 1 óra. Innen a rep.térre, érkezés NY-ba a New Havenre.

I.4. Közlekedési sztrájk. Gyalog a Metropol. mus.

I.5. Közl. sztrájk. Gyalog Szegő Aladárhoz, utána Amer. Mus. of Natural Hist.

I.6. Közl. sztrájk. Gyalog Metropol. mus.

I.7. Közl. sztrájk. Columbia egyet. könyvtára.

I.8. Long Islanden Great-Neck villanegyedben az óceán öblébe benyúló félszigeten Anneliese Falk és édesanyja. Régi estate-ek, azelőtt milliomosok, most gazdag zsidók lakják. Hangulatos, gyönyörű parkokban, erdő közepén, kilátás a tengerre. Elragadó.

I.9. Átgyalogoltam Bodnár Margithoz (1 ¼ óra), gigantikus házzörnyeteg, 26. emeletén egyszobás lakás, Pazar kényelemmel, gyönyörű kilátás a Hudsonra, olajfűtés, air condition, havi 250 dollár.

I.10. A Journal of Contemporary History I.évf.1. számából Seton Watson cikke: Fascism Right and Left. (Apu hosszan idéz belőle, a végén:) „I must also mention Mr Deák,s chapter on Hungary, which has perhaps less depth than Mr W,s but is both perceptive and clear.” Este Bíró Lídia.

I.11. Lídiával együtt újra megnéztem a Dali kiállítást, utána Museum of Modern Art. René Magritte szürrealista kiállítása, azonkívül 20.sz. szürrealista, kubista, expresszionista, absztrakt képek, szobrok, stb. Vacsora Szegő Aladárnál, Halász Imrénével.

I.12. Pihenőnap.

I.13. Macy áruház. Este Halász Sándorékhoz Englewoodba.

I.14. NY Publik Library. Dr Zipser Maier: Des Flavius Josephus Werk „Über das hohe Alter des jüdischen Volkes gegen Apion” nach hebräischen Originalquellen, erläutert von dr.M.Zipser. Nach dem Tode des Verfassers hrsg.u.bevorwortet von dr.A.Jelinek. Wien. Beck 1871. (Zipser Maier Apai anyai nagyapja volt.) /Z.M. apai nagyanyámnak, Malvinnak az apja (lásd Révai lex.)/

I.15. Morgan Library. Rajz- nyomatgyűjtemény. Museum of Primitive Art, afganisztáni leletek, II-XII.sz. Görög, hindu arab befolyás. D.u. NY Public Libr. XIX.sz. nyomatok NY-ról. Este Hellmuth Huber történész.

I.16. Pihenés. Vacsora Prof Cloughnál. Jó vacsora, mérsékelten jó társalgás (Shakespeare).

I.17. Halász Sándornál NY City Univ. Ábrázoló tanszék, computer. NY Public Libr. Szabadalmi irattár. Este értesülök Keresztes Ilonka haláláról.

I.18. Dr Steinhertz Dezső szabadalmi ügyvivőnél, felhőkarcoló 44. emeletén. Gyönyörű kilátás a szigetcsúcsra. Ebéd a Hiltonban. Este vendégek: Bodnár Margit, Király Béla, Jónás Pál, általam készített kocsonyára.

I.19. Egész nap itthon. Bodnár Vera, este érte jön a férje, szimpatikus óriás.

I.20. New York legrégebbi része, a déli csúcs. A Miss Liberty hajón átkelés a szoborhoz. Felmászom 6 emelet magasra, rajtam kívül csak 3 néger jött fel. A felhőkarcoló-tömeg kastélyszerű benyomás.

I.21. Séta a Greenwich negyedben. Este vacsora kínai vendéglőben Király Bélával. Mozi.

I.22. Otthon.

I.23. Halász Imrénéknél.

I.24. P-val autón Northamptonba. Csöndes villaváros erdő közepén, múlt századi fából épült kényelmes villák. Vacsora Prof. Mitchellnél. Könyvtár.

I.25. Áruházban GI-val.

I.27. Róna Veránál, utána a férje irodájában. Este Carnegie Hall: Mendelssohn Elijah oratórium.

I.28. Vacsora Jónás Palival, olasz vendéglőben.

I.29. Pihenőnap (születésnapja).

I.30. Dühöngő hóviharban a Cloisters.

I.31. Német konzulátus.

II.1. Frick múzeum. A palota neoklasszikus épület, óriási átriummal, 40 m hosszú bálterem, Rembrandt, Tizian, Goya stb. XIV-XVI.sz. bútorok.

II.2. Szaladgálás német vízumért. Spanyol múzeum.

II.3. Vacsora Eisele prof.-nál.

II.5. Party Margitnál.

II.6. Ebéd Lolánál, Annus barátnőjénél, Larchman village, 27 km NY-tól. Tengerpart, gyönyörű.

II.7. Metrop. Opera GI-val: Verdi Álarcosbál.

II.10. The Jewish Museum. Liturgikus eszközök, textiliák, zsidó nevezetességek plakettjei (Munkácsy). Museum of the City NY: Philip Guston háromszínű (szürke, fekete, rózsaszín) nagy absztrakt képei (azonos téma). Este Fischer Józsefénél (Juszuf).

II.12. Brooklyn Museum. Elsőrendű egyiptomi egyiptomi és amerikai gyűjt. Mexikói kisplasztikák, maja piramistemplom makettje, asszír relieftáblák.

II.13. Vacsora Peter és Nina Juvilernél.

II.16. Vacsora Jónás Paliéknál.

II.17. New Haven, Yale egyetem. Oxford stílusú iskolák, konviktusok, könyvtárak, gótikus katedrálisok v. angol várkastélyok stílusában. Fogadás a gyönyörű kollégiumban.

II.18. Juviler-gyűjtemény: Picasso, Chagall, posztimpresszionisták.

II.19. Party Anneliesel Franknál (Great-Neck).

II.20. Vacsora Norbert Muhlen írónál.

II.20.-24. Gida, Halászék, Caroll Novak vendégek

II.25. Anneliesel Frank-kal kirándulás West Pointra autón. Dunakanyarhoz hasonló tájak, Pazar kivitelű katonai iskola. Este Stern prof.-nál.

II.26. Vacsora Juhász Vilmoséknál, jelen volt Pfeiffer Zoltán.

II.27. Indulás haza a Kennedyről.

III.1. Érkező Luxemburgba.

III.2. Indulás Brüsszelbe. Városnézés. Innen vonaton Amszterdamba. Olcsó padlásszoba.

fotó Apu ölében a kislány a zöld amerikai fotóalbumban .

1966

Apu február végén érkezett vissza a nagy utazásról, az állomáson vártam és vele mentem a Mese utcába, hogy segítsek kicsomagolni. Felejthetetlen az a rémület, amit túlzott önfegyelmével okozott nekem: egyszerre azt látom, hogy a konyhában fekszik a földön, mozdulatlanul. Úgy éreztem, hogy most bekövetkezett, amitől rettegettem: vége van. (74 éves volt, én azt már nagyon öregnek tartottam, azóta arrébbtoltam az öregség határát.) Kiderült, hogy a hazaúton, az amsterdami szálloda fürdőszobájában megcsúszott, elesett, azóta fáj az oldala (mint utóbb kiderült, eltörött egy bordája), és most azért fekszik a földön, mert a frizsider gázlángját kell begyújtani, és nem bír lehajolni. Az pedig úgy látszik eszébe se ötlött, hogy segítséget kérjen tőlem, vagy egyáltalán megemlítsse, hogy valamije fáj.

1966. március 18. Pityu mindnyájunknak. “Tulajdonképpen ott kellene folytatnom, ahol abbahagytuk: a repülőtéren. Ki hinné, hogy ennek már három hete! Azóta Éva nagyot nőtt és óriási szellemi fejlettségről tett tanúságot. Most már nem csak azt mondja, hogy be-be-be, hanem azt is, hogy ap-ap-ap, sőt ge-ge-ge. Ezenkívül megtanítottam prűszkölni, és most versenyt prűszkölnünk. Véleményem szerint elhagyta a kiskutya stádiumát, és lassanként eléri a majmok szellemi színvonalát. Örültem figyel és megpróbál minket utánozni, a hozzá intézett beszéd ellenállhatatlanul gagyogásra ingerli. Mindenre felkapaszkodik, mindent ugrabugrálásra használ fel, az egyik balesetből a másikba dönti magát. Csak olyankor sír. Reggel az ágynak a konyha felőli sarkában áll és meglehetősen türelemmel várja, hogy behozzák a kávéját. Gondolom, az elmúlt 3 hét során más fontos események is történtek, de ezekre alig emlékszem. A Yale-i tanítás igen kellemesnek ígérkezik, most már 9 diákom van, egyik jobb mint a másik. Nagyokat vitatkozunk, pillanatnyilag az 1918-19-es forradalmi eseményekről. A Jonathan Edwards kollégiumban azóta egyszer vacsoráztam, többen reklamáltak Aput, elsősorban a Novak nevű ornitológus, aki újra hangsúlyozta, hogy Apuval az év egyik legkedvesebb estjét töltötte el.

Northamptonban kibéreltük Alan Mitchell házát, ő a Harvardon ad elő nyáron. Ezenkívül 2 hetet töltünk majd a Cape Code-on, Hofstadterék házában, így a nyárról gondoskodtunk. Gloria rengeteget dolgozik, szerintem túl sokat. Szerencsére mind Florence, mind Louise (a két jamaicai) kedves és megbízható. Kisévat agyonkényeztetik és féltékenyek egymásra. Különösen Florence úgy viselkedik, mintha a gyereket minden pillanatban el akarná rabolni: amint megérkezik, kikapja a kezünkéből, és egy óra hosszat le sem teszi. Nem kétséges, hogy Éva lényegesen kedvesebb játékszer, mint a porszívó. De azért nagyon hálásak vagyunk mindkettőnek.”

1966. április 25. Gloria mindhármunknak. “Pityu is twice as busy as when Apu was here, because now is the season for doctoral examinations in history and he sits on a jury sometimes as often as three times a week. The Indiana Conference on the Habsburg

Monarchy went exceedingly well, there were many historians from East Europe. This week we will have Peter Hanák whom Pityu learned to like an awful lot during the days of the conference. We had Ivan Boldizsár for dinner.”

Ide szürom be Pityu április 6.-i bloomingtoni lapját: “Végetért a Habsburg Monarchia-konferencia, amin 9 ország 50 küldötte vett részt. Büszkén mondhatom, hogy előadásom nagyon jó fogadtatásban részesült, fürödtem a dicsőségben. Nem kisebb örömmel újságozhatom, hogy a budapesti Hanák-Ránki küldöttség remekül szerepelt és tudásával, objektivitásával és nem utolsósorban kedvességével mindenkinek megnyerte a szívét.”

Folytatom Gloria levelét: “The baby has 6 teeth, says as many words as she has teeth and has developed a whole facial vocabulary. She has to be harnessed to her sportswagen which she cannot ride in any other way than backwards, standing up.”

1966. május 17. Pityu mindnyájunknak. “Évának ide kellene látogatnia a télen. Túl hosszú idő telt el az utolsó találkozás óta, és közben lett a gyerek. Az a baj, hogy Kiséva rohamosan változik és elmulasztják a legjobb alkalmakat. Rengeteg minden történt vele Apu elutazása óta. Hét fogával csirkecombot rágsál és kekszet ropogtat, parancsszóra a fejére gyömszőli a kalapját, telefon, telefon kiáltásra a füléhez szorítja a markát, megáll a maga lábán és néhány lépést tesz is, nagy sebességgel kúszik, képeskönyvet lapozgat, minden szekrénybe bemászik, a rádió gombjait csavargatja és nagyokat kacag, ha sikerült lehangosabbra állítani, a cipőzsinóromat kifűzi, a nadrágomba kapaszkodva követeli, hogy vegyem fel, a papírkosarakat kiüríti, a WC-csészében úsztatja a kacsáját. Megismerkedett a házi tilalomfákkal is és mindent megtesz, hogy a hátunk mögött megszegje a szabályokat. Hamza Bandi parancsára június 5-én megkeresztelik, Fritz Stern lesz a keresztapa – kiderült, hogy luteránus, így megfelel a tisztségre. Keresztanya Nina Juviler. A neve, most már véglegesen: Éva Bonavires Deák.

Az iskolaév a vége felé jár. Az elmúlt év során elolvastam és kijavítottam 9 doktori értekezést (a 400 oldal), 10 Master’s Essay-t (a 100 oldal), levizsgáztattam 10 doktorjelöltet, kijavítottam 30-40 szemeszter-dolgozatot (a 20 oldal), írtam 4 vagy 5 könyvrecenziót és egy előadást. Kizsákmányolnak. Joseph Rothschilddal együtt megint megtartjuk a középeurópai szemináriumot, a College-ben pedig ezalkalommal az 1848-as forradalomról adok egy colloquiumot. Ezt jól elő kell készítenem, és örülök neki, mert hozzásegít majd 48-as könyvtervem megírásához. Tudjátok-e, hogy pl. Latin-Amerikában is erős forradalmi megmozdulások voltak 48-ban, és a nemzetiségi kérdés (indiánok) ott is hozzájárult a polgári forradalmak bukásához. A University of Californiától szép állásajánlatot kaptam: heti 6 óra tanítás!, 10,500 \$, 3 évenként garantált félévi fizetéses szabadság, két asszisztens diák, fizetett repülőút az ország minden részébe kutatás céljaira. Az ajánlatot persze nem fogadtam el, de itt finoman megemlítettem illetékeseknek, hogy milyen kapós vagyok.”

1966. június 13. Pityu mindhármunknak. “Megkaptuk Apunak Matyival kapcsolatos leveleit és ma megérkezett Pali írása is. Matyiért sokat izgultunk és nem nagyon bizunk abban, hogy az ügy az operációval lezárult. (Valami rákgyanus ügy volt, rendbejött.) Tudjátok, hogy Matyi nekem nem csak rokonom, hanem mindig nagyon jó barátom is volt. A barátságot tavalyelőtt nyáron minden nehézség nélkül felújítottuk. Hasonlítunk egymásra, még fizikailag is. Talán számárság ilyet mondani, de azt hiszem, hogy anyai nagyapám, Anyu, Matyi és én természetben és szervezeten igen közel állunk egymáshoz, és eddig már háromnak közülünk volt vagy van rákja. Elég ezekből a szörnyű gondolatokból.

Nálunk voltak kellemes események. A keresztelőt rendben megejtettük. A Top-Top (ezúttal ez volt a beceneve) gyönyörű volt cifra ruhájában, és a ceremóniát igen türelmesen viselte. Nina karján ült és nyakláncával, meg a keblével foglalkozott. A keresztvizet megadóan fogadta, csak akkor lázadt fel, amikor Hamza Bandi hatalmas tenyerét fején

nyugtatta. Szokásához híven megmarkolta pirinyó ujjával az idegen kezét, és megvetően félrelökte. A keresztelő után rendezett fogadáson jelen voltak: Fritz Stern és családja, a négy Juviler, Gloria nővérei: Irén és Lola, utóbbi teljes családjával, Louise és Florence, a két jamaicai bébiszitter-takarítónő, Jónás Paliék, Ines és kislánya. Mindenki jól szórakozott, a rengeteg gyerek elképzeltetlen rendetlenséget csinált. Nehéz időknek nézünk elébe. Éva és Mia, Irén kislánya, kölcsönösen egymás szemét böködte és az asztalterítőt rángatta a földre. Most, hogy életének értelme van, bizonyos gazságokat minden nap el kell követnie: fröcskölni a WC-csésze vizével, a kisszekrényből mindent kiszórni, ugyanígy a folyóiratos kosárból is, az újságokat darabokra tépni, gyertyát és szivacsot enni, jég szekrény-nyitás hangjára messze földről odakúszni. Egyébként sajnálom, én vagyok ebben a pillanatban a kedvenc. A nevem határozottan és tisztán: Papa. Az én hajamat kell húzni, az én orrlyukamba nyúlni, a meleg kis fejét az én arcomhoz kell szorítani.” Ki hitte volna az előzmények után, hogy Pityu ilyen hamar ennyire ellágyul! “Az örökbefogadási eljárást elindítottuk. Hogy miért Bonavires? Mert ez Gloria anyjának a neve, és mert nekünk nagyon tetszik. A Shelley-t antisznob alapon elvetettük.”

A jugoszláv tengerpart

1963 körül kezdett kinyílni előttünk a világ, legalábbis a kelet-európai része. 3-évente lehetett útlevelet igényelni, és hozzá engedélyt néhány dollár kivételére. Ennek köszönhetünk egy csodálatos utazást: 1966. június 29-én ötödmagunkkal vonatra ültünk és elutaztunk az akkor még egységes, Titóista Jugoszláviába. Elhangzott a jelszó: ½ 10-kor féltízórait lehet enni, és a csokoládé-adagunkat okvetlen a határ előtt, mert Jugoszláviában olcsóbbat és jobbat kapunk. Ezért a zágrábi városnézés során, a Zrínyi-parkban térzenét hallgatva, elfogyasztottuk a csokivacsoránkat. Az első állomásunk Split (Spalato, Aspalathos). A hegyoldalon foglaltunk le szobát egy tiszta és rendes, vendégfogadásra berendezett házban (még a frottirtörülközőket is megcsodáltuk), és elindultunk világot látni: Diocletianus tökéletes szépségű palotáját, a Dómot, a Pomorski múzeumot, és a Mestrovic galériát. Split gyönyörű, de nem akarok itt, méghozzá emlékezet alapján, laikus útikönyvet írni, hiszen alig ismerek olyanokat, akik nem használták fel ezt az első alkalmat, hogy ellátogassanak végre a tengerhez, és egy országba, amelyet akkor a miénkhez viszonyítva nyugatinak éreztünk. A háziasszonyunk Milena, a férje Pedro kapitány, ő vitt el motorcsónakon Soltára, majd Trogirba (a magyar történelemben Trau várához.) Néhány napi városnézés után, hátizsákban minden cókánkunkkal utaztunk Hvar szigetére, és messzebb kint a tengeren Visbe. Hamarosan hajón indultunk tovább a tündéri Korculába. A Katedrálisra nézett az ablakunk, de persze a tengert is lehetett látni, mint ezen a kis szigeten mindenhol. Palit alig lehetett kihúzni a templomok ikonjai elől, de a templomokból, múzeumokból kijövet mindenhol egyenest a vízbe vetettük magunkat. Fájó szívvel indultunk tovább, hogy Dubrovnikba hajózzunk. Sok-sok fénykép tanuskodik az elragadtatásunkról, és néhány családi mondás: nem lehet útközben, gyaloglás közben enni, csak a vár sarokbástyáin jön elő az útielemózsia, de ott aztán kötelezően. Nagy élmény volt a búcsúesten egy Mozart-hangverseny (a Figaro házassága nyitánya, és a Jupiter-szimfónia). Nem készültünk előtte hangversenyre, a 11-éves Zsóka szokás szerint rövid fiú-nadrágban volt, ezért az elegáns közönség megnyugtatóására – és a magunk szórakoztatására – jó hangosan Péternek neveztük. Ezután vissza Splitbe, a buszból kirontra minden maradék pénzünkön kakaóport vettem (nálunk hiánycikk volt), és július 19-én érkeztünk haza.

1966. július 3. Apu nekünk, Dubrovnikba: “Tegnap ott voltam a Határőr úton, átvenni Lemkéné levelét, amelyben meghívja augusztusra Zsókat (szerintük Zsurkát). Megcsinálom a fordítást és holnap beadom az útlevélkérést. A Határőr utcában mindenki jól van. Veress Icuka néni és Mózsi volt otthon, mindketten kedvesen fogadtak. Veress Kati és Lajos kandúr távol volt, ez utóbbi azonban állítólag búskomor távozástok óta. (Van ilyen a macskáknál?) Egyébként minden este elkóborol, ha kérdik, hova, azt mondja: ‘El.’ Micsoda nevelés! “Egy másik levélből kiderül, hogy egy a Mózsira hasonlító kutya tulajdonosa bemutatta: a ‘Hol a Mózsi?’ kérdésre az ő kutyája nyüszíteni kezd és körben ugrál, keresni.

1966. július 6. Apunak Pityu, Northamptonból, Mitchellék házából. “Bum-Bum (ezúttal így hívják) örökbefogadásánál fontos szerepet játszott az a megfontolás, hogy így végre bejuthatunk a gyerek-állatkertbe – oda t.i. felnőtteknek csak gyerekkísérettel szabad belépnie. Az állatkert megérte a fáradságot: minden állat fiatalok, néhány szemtelen kakas és iszonyú kövér öreg disznó kivételével, és majdnem mind szabadon szaladgál. Éva időközben megünnepelte első születésnapját, ebből az alkalomból elkezdett járni, azóta is fel-alá szaladgál, megadásra emelt karral. Northampton valóságos gyerekparadicsom: van tó, kert, kutya, macska, nyúl, mókus, madár. Néhány napot együtt töltöttünk Mitchellékkel, a kislányok gyönyörűek.

Ingridék úgy beszélnek Éváról és Paliról, mint legkedvesebb barátaikról. Azóta elutaztak Bostonba. Gloria is, én is kölcsönkaptunk léghűtött irodát, dolgozunk is mind a ketten. Van egy 12-éves bébiszitterünk, aki óránként 50 centért üldögél a kertben a gyerekekkel. Zsóka nyári programjáról megrendüléssel értesültünk: úttörőtábor, Dalmácia, Berlin! Nem tartozik ez az ‘Unfugok’ csoportjába? *

*Németül Unfug, magyarul kb. garázdaság. Apu szóhasználatában – ami átment a családi köznyelvbe – túlzott jódot, mértéktelen pazarlást jelent.

1966. július 17. Apunak, Gloria: “I’ve just come back from two days in New York, all expenses paid! I had to go to a publisher’s meeting for Shelley and His Circle – this ment a

little bit of work and a lot of lunches and dinners. Did I tell you that I've been working (free lance, like you) on Shelley here in Northampton? The babysitter comes every day for three hours (at 50 cent an hour), plays with the baby in the garden while I work. Then I have two more hours undisturbed while she naps – there is a lot for me to do, as Pityu is working very well and already has the first draft of two chapters written. Thank goodness that he will not teach this fall, otherwise it would mean that already in 4 weeks' time he would have to stop writing and begin preparing his lectures for teaching in September. But now, with luck, the book will be done in December.”

1966. augusztus 28. Pityu mindnyájunknak. “Sok baj lesz még ezzel a gyerekkel: máris kacér és önfejű. Hol csókra csucsorított szájjal, nagyokat cuppantva rohan hozzánk, hogy mindkettőnket szájon csokoljon, hol hallani sem akar csókról, és a ‘Give papa a kiss’-kérésre csúf grimaszokat vág és a fejét rázza. Etetni nem hagyja magát, és mivel semmi kedvünk minden étkezés után megmosni a haját, csak szilárd, kézbe fogható étellel táplálkozik. Reggelire sült szalonnát, tojást, sajtot, barackot, ebédre húst, zöldbabot, paradicsomot. Ügyesen eszik és ezekkel egyáltalán nem maszatoz össze magát. Ezenkívül tiszteletlen. A ‘What does Papa do?’ kérdésre a legközelebbi szőnyeg közepére szalad és ott, sűrű nyögésekkel és sóhajtásokkal, hajladozik meg helybenfut. Szóval kifigurázza apja reggeli tornáját. Szereti főzni az embereket. Az utcán, a fűszerboltban mindenkire ráköszön egy zengő hey-jel, és távozáskor addig nem hagyja abba a bye-bye-t, amíg kénytelen-kelletlen minden jelenlevő rámosolyog. Emlékszem, mennyire untam a köszöngető gyerekeket, most pedig elolvadok a büszkeségtől.” Pityú ezután felsorolja a gyerek teljes és jelentős szókincsét, és elmondja, hogy ennél sokkal többet megért, de csak azt, amit akar. Fenomenális a ‘motor abilityje’, vagyis meg nem áll egy pillanatra sem. “Alapjában véve fegyelmezett, nem sír -- csak ha fejreesik vagy kelepccébe szorul -- nem kívánja, hogy felvegyük, a holmijához nem ragaszkodik, az ételét fűvel-fával megosztja, jókedvében nagyokat kurjongat. Minthogy az idő gyönyörű, sokat kirándulunk a hegyekbe, ilyenkor a vállamon lovagol és minden mókust és nyulat megugat.

Northamptoni életünk végét járja. A Leistungommal nem vagyok megelégedve. A könyvemnek (‘The Politics of Die Weltbühne’) még csak a fele készült el (kb.150 oldal), ez azonban egészen jól sikerült. Örültem neki kell durálnom magam, hogy őszre befejezzem. Az 1919-es forradalomról szóló, ‘American Historical Association’ kongresszusi előadásomat nov.15-ig kell beadnom, disszertációkat olvasni, könyvrecenziót írni, a tavaszi 1848-as szemináriumomra készülni. Májusra el kell készítenem a Kossuth-cikket, jövő nyáron megírni a ‘48-as forradalmak Közép-Európában’ című könyvemet. Jaj, jaj!”

1966. október 18. Pityu mindnyájunknak. “Illyéssel a Pen Klub találkozó idején beszélgettem Hamza Bandiéknaál, és utána elmentem egy előadására, ahol Weöres Sándorral együtt a verseit olvasta. Weöres kedves, finom, nem hiszem, hogy ebben a világban él. Vele is, feleségével is (*Károlyi Amy*) soká beszélgettem. Illyés megnyerő, művelt, barátságos, természetes. Szívélyesen beszélgetett velem, mert érdekelt, hogy történész vagyok. Fő témája a gyerekprobléma volt. Sajnálom, hogy most nagyképűnek tűnhetek (ki vagyok én, hogy Illyést bíráljam?), de erősen érzett rajta, hogy parasztközött, a világtól elzárva él. A népi felfogásnak sohasem volt értelme (persze a szociográfiai kutatásnak annál inkább), de hiba volt világnézetet csinálni belőle. Ma pedig egyszerűen maradiság. A parasztság, mint társadalmi jelenség, kihalóban van az iparilag fejlett országokban. Ennek így kell lennie, ettől még nem pusztul el egy nemzet. Attól sem, hogy a fiatalok Watusi-t táncolnak.”

1966. október vége. Apunak Gloria: “Little Miss Deak is increasingly adorable and edible. If you should walk down the kitchen now to her room, she would get up, walk to the end of her

bed, and peek out into the kitchen to see who is coming. She is walking alone now, and carrying something which she waves like the leader of a Kolo dance. We are living here at Smith in some kind of Paradise. The Mitchells left for the summer at Harvard, and we have this giant house alone. Outside in the enormous garden there is a child's house with two rooms (large enough for an adult to enter) which Ingrid built and the baby goes there to call Papa on the play telephone.”

Nagyjából ebben az időben, 1966 szeptemberében indultak nálunk az ‘utolsó szombatok’ – és teljes hét éven folytak szakadatlanul. Minden hónap utolsó szombatján egy kis házi ‘szabadegyetem’-félére jöttek össze Fruzsina és Panka barátai, legértelmesebb osztálytársai, az első évben 18-an voltak -- Zsókat eleinte még kicsinek tekintettük, ő meg én csak a műteremajtó mögül hallgatóztunk, hamarosan ő és az ő barátnői is csatlakozhattak. Az első években Pali a kortárs képzőművészetről beszélt, amiről sem az iskolában, sem kiállításokon, folyóiratokban nem láthattak-hallhattak semmit. Külföldről kapott könyvek és lapok képeit magyarázta, vetítette majd bemutatta-ismertette a saját munkáit is. A 3. évben rátért arra, hogy mások műtermét látogattuk (Bálint Endre, Schaár Erzsébet szobrász, Fekete Béla grafikus, Karátson Gábor, Orosz János festő, Szilvitzky Margit textilkép-szövő, Anna Margit festő). Pali egy alkalommal még linometszésre is tanította az ifjúságot.

Fotó: amoebius-kép Majd különböző területekről hívtunk meg előadókat, így meghallgattuk többek közt Kovács György fizikus, későbbi egyetemi tanár előadását kibernetikáról, Marton László vígszínházi igazgató beszélt a rendezésről, Heckenast Gusztáv az objektív történetírás lehetetlenségéről, Kurtág György a saját zenéjéről, Ascher Tamás a tragikomikumról, Ferge Zsuzsa a társadalmi feszültségekről, Márkus István néprajzos a pogányi utóparasztokról, Szelényi Iván akadémiai tudományos titkár szociológiai kérdésekről, Vekerdi László a kultúráról, mások utazásaikról, stb. Azokra az időkre jellemző, hogy ilyen ismert művészek és tudósok is szívesen elfogadták a felkérést, hiszen nagyon kevés alkalmuk volt a legújabb kutatásokról, a kulturpolitika által mellőzött témákról értelmes fiatalokkal beszélgetni. A nyári szünet előtti utolsó szombatra a fiatalok mindig műsorral készültek: zenéltek, saját verseiket, írásaikat adták elő. Előreugrom: ilyen volt az 1972-es utolsó összejövetel. (Azért hagytuk utána abba, mert addigra túl sok hallgató volt, kezdtünk félni, hogy feljelentenek szervezkedésért.) Egy fontos bejegyzés a napló ‘jelenléti oldalán’, 1970 őszén: ‘Gács Péter jelen!!!’

1966. november 7. Apunak, Gloria: “Today in the shops I saw the first signs of Xmas, and I did nothing all day but think of last year and wished with all my heart that you were coming to us again next month. The baby would be so excited to have you in the house. She knows very well to say Apu and she has an instinctive sense for cooking every man she meets. I can't wait for Kari baci and Baba neni to meet her.” Az ő leveléből és Pityuéből is az derül ki, hogy, érthető módon, rettentően szeretnék megmutatni Kisévát. Hiszen mi is örökké küldözgettük a beszámolókat, fényképeket a lányainkról.

1966. november 19. Pityu mindnyájunknak. “Este 9 van, Éva álomba énekelte és beszélgette magát, a rádióban ötezredszer a Galántai táncokat játsszák, megvacsoráztunk, mind a hárman ugyanazt: ráklevest, kínai rántott tengeri pókot (crab) és süteményt. Közöltük vele, századszor, hogy az asztalon járni tilos.” A gyerekesodák után áttér filmbeszámolókra: látták a Szegénylegényeket, először cseppet sem tetszett, de utólag úgy érezte, mégis komoly drámai erő van benne. “Egyáltalán nagyon bosszant, hogy milyen érzéketlen vagyok a modern művészet iránt: a ‘l'Avventurá’-t mindketten erőltetettnek, hamisnak találtuk, mint általában minden Nouvelle vague filmet. Ezzel szemben láttátok-e a ‘Shop on Main Street’ című

csehszlovák filmet. Csehszlovákiában nem keltett feltűnést, itt óriási siker. Egy Kádár nevű ember rendezte, ennél szebbet, finomabbat, tragikusabbat a La Strada óta nem láttunk. Utána napokig mogorván, szótlánul jártunk, és megállapodtunk abban, hogy az élet elviselhetetlen. Még egy hasonló témájú darabot láttunk: Peter Weiss 'Investigation'-jét, amelyben szenvtelen vádlottak, tanúk, ügyvédek beszéltek a holokausztról. Olvastam, hogy a vádlottak közül egy sem érzett büntudatot. De mit is mondhatunk mi, akik itt ülünk, nyilvános leveleket intézünk az elnökünkhöz, sóhajtozunk és tehetetlenül nézzük, hogy ennek az országnak a nevében vietnami parasztokat bombázzanak. Nem is tudom, mi rosszabb, a hallgatás és a hazugság, ami lehetővé tette, hogy a jó polgárok semmiről se tudjanak, vagy ez az észbontó őszinteség, amikor naponta közlik velünk a háború eseményeit, a veszteségeket, a 'tévedéseket', a polgári halottak számát, a saigoni örült korrupció részleteit. Ilyen helyzet talán még sosem volt, amikor egy fél ország a kezét tördeli, és mégis, egy elenyésző kisebbségtől eltekintve, senkisémit lát megoldást." (Lehet, hogy ilyen még sosem volt, de néhány évtizeddel később bizony megisméltódott.)

"Írtam egy újabb cikket a magyar irodalomról, a Nation című folyóirat fogja közölni. Megírtam 'Budapest 1918-1919' című előadásomat, és cikk formájában is elkészítettem, Londonba ment egy példány a Slavic and East European Review-nak, amely már ismételtlen kért tőlem cikket. Azóta még három könyvismertetésem jelent meg: Barta István: A fiatal Kossuth; Stadler: The Birth of the Austrian Republic; és a Nouvelles Études Historiques – Akadémiai Kiadó. Heckenast Gusztó neve megörökítettette a Slavic Review hasábjain. A Magyar Történelmi Társaság hivatalosan meghívott 1967. augusztusi centenárius gyűlésére, talán még előadást is tartok, Boldizsár mindenesetre felkért rá. Szalai Sándorral nemrégiben kibeszélgettem magam. Csodák csodája, én is szóhoz jutottam, mindenesetre remekül szórakoztunk."

1966. december 22. Pityu mindnyájunknak. A karácsonyi ajándékok megérkeztek, örültek mindennek, jó ünnepeket kívánnak – és rátér Kisévéra. "Gloria bili-tanfolyamra fogta, eddig teljesen eredménytelenül. Rendkívül érdeklő az ügy, lehajol a bili fölé, hogy megnézze, van-e benne valami, és anyjával együtt sopánkodik, mert üres. Rögtön utána a földre pisil. Pimaszsága elviselhetetlen. Ha megszidjuk, előhurcolja a Csacsit, és mélyen föléje hajolva (mert mi is azt tesszük), ujját rázva kiabálja, hogy 'No! No!' és 'Bad! Bad!'"

1967

1967. január 6-án Gegus Ildikó férjhezment Mányi István fiatal építészhez, egy Hajdúsámsonból Budapestre került 'beleváló' fiúhoz, aki tehetségével, kitartásával és jogos önbizalmával hamarosan elindult felívelő pályáján.

1967. január 8. Pityu mindnyájunknak. Megküldi a budapesti és a pozsonyi akadémia meghívását ünnepi konferenciákra, mindketten felkérnek előadás tartására. A Columbia vállalta az útiköltséget, "ez tehát lehetővé teszi, hogy teljes pompában vonuljak be Budapestre. A bonyodalmak: lehetetlen, hogy már a nyár elején utazzam. A weimari könyvem nem készült el a szabadságom végére, néhány fejezet hátra van, meg az aprómunka: index, tartalomjegyzék, rövid életrajzok, bibliográfia, és az utolsó javítások. Ezenkívül vállaltam egy cikk megírását az Austrian Yearbook számára, és elő kell készülnöm a pesti és pozsonyi előadásra. Lehetetlen július vége előtt utaznom, viszont maradhatok szeptember közepéig. A június-júliust tehát hön szeretett Northamptonunkban töltjük majd, ismét Mitchellék házában. A következő probléma: Gloria azt szeretné, ha őt és Kisévéát Northamptonban hagynám, és ehelyett Nagyévéát látnánk vendégül valamikor 1967 folyamán. Érvei: Kisévéával utazni nehéz,

mert közveszélyes: mindent megfog, megvizsgál, Apu lakását félig ki kellene üríteni, mielőtt ezt a kíváncsiság ördögét rászabadítanánk. Kettejük utazása túl sok pénzbe kerül, kb. 1000 \$-ba. Gloria imádja Northamptont, a kertet, a házat, bébiszitterek olcsóságát és kaphatóságát. Ez fontos, mert a Shelley-munka a vége felé közeledik, nyáron még rengeteg dolog lesz vele, de télre befejeződik a két kötet. Ráadásul Gloria is, én is örültem szeretnénk Nagyévát itt vendégüllátni, állandóan sopánkodunk azon, hogy ebből vagy abból kimarad.

1968 nyarán biztosan megyünk újra Kelet-Európába. Akkor valóban sorrakerül a kutatómunka (az 1848-as könyv és a Kossuth-monográfia), és költségeinket fedezni fogja az Inter-University Travel Committee. Gloriával megegyeztünk abban, hogy ezt őszintén, kertelés nélkül elétek tárjuk. Az biztos, hogy én megyek, ezt a két meghívás kötelezővé tette – és így legalább én találkozom veletek. Ha a magyar vízum nehézségekbe ütközik, még mindig marad Szlovákia, ahol gyönyörű heteket tölthetnénk együtt. Gloria és Kiséva útját Nagyéva döntésétől tesszük függővé, mert ahhoz ragaszkodunk, hogy itt vagy ott, már az idén lássa a gyereket.”

Kitaláltam, hogy az amerikai utazás lehetőségét felhasználhatom a Corvina érdekében: közös kiadásra ajánlok ki könyveket, a Corvina szokott rendszerei szerint: vagy mi adjuk a szöveget és a képeket is, ők ellenőrzik a fordításunkat, és a nevüket, terjesztést, propagandát ők adják, vagy, ami gyakoribb, egy nyugati kiadónál megjelenő művészeti könyv képanyagából számunkra is nyomnak bizonyos példányszámot, és mi kiadjuk az ő, miáltalunk magyarra fordított szöveggel. Pityu beajánlott néhány fontos New York-i kiadóhoz és én hősiesen végigjártam őket, igaz, kézzelfogható eredmény nélkül. Kereskedelmi igazgatónk, Beliczay László megnyugtatóan, hogy az ilyesmitől azonnali eredmény nem várható, a gyümölcse később érik be.

1967. január 22. Pityu mindnyájunknak (pontosabban, felsorolja a neveket : Apu, Éva, Pali, Frupaszó, rendszerint mi is így írtuk alá). „A családi döntést nagy gaudiummal fogadtuk: szóval jön Éva! A Corvina-terv kiváló. Máris beszéltem két kiadóval (Prentice Hall és Harper and Row, mindkettő elsőrangú, nagytekintélyű vállalat, a terv őszintén érdekelte őket, írnak Évának a tárgyalások ügyében. Jó lenne, ha Éva nekem is küldene néhány Corvina katalógust, és megírná, hogyan létesülnek az ilyesfajta nemzetközi kapcsolatok.” (Amikor ezt bejelentettem Beliczay Lászlónak, örömeiben felkiáltott: ’Éva, maga megfogta az isten lábát!’)” A Corvina-terv: hozzam össze magyar gyerekkönyvek közös kiadását amerikai kiadókkal, az idegen nyelvű könyveinkhez mindig partnert kellett találni. A Corvina legsikeresebb könyve, és évtizedeken keresztül valójában fenntartója Barcsay: Művészeti anatómiája volt, a legtöbb amerikai főiskolában tankönyv. Kis jelentőségű, de ugyancsak elterjedt Marek Veronika ’Boribon’-ja, örömmel láttam, hogy többek közt Kiséva és a Mitchell-kislányok milyen szívesen hallgatták meg és fűjták könyv nélkül. Gloria nekem. „Many thanks for the adorable books that you send Kiséva. We read to her every night now and convinced her that your books are books for her and not something to mutilate or float in the toilet bowl.”

1967. február 22. Pityu, nekem: „Nagy örömet szerzett a bejelentésed, hogy már a Corvina is lázasan készül az amerikai utadra. Köszönöm a ’közös kiadásra’ vonatkozó tájékoztatásodat. Ha már fixen tudom az érkezésed dátumát, megbeszélem a két kiadóval, mikor látogatod meg őket.”

Április 14-i levele csak az én közeli utazásomról szól. A végén: „Még 29 és fél nap !!!” A következő, május 2-i is: közli, ki fog várni a kölni vasutállomáson, legyen a kezében egy Magyar Nemzet, mit csináljak, ha nincs ott a barátnőjük, és főleg: írt az útlevílirodának, adják már meg az amerikai vízumot.

Éppen ezekben a napokban váratlan, kínos meglepetés ért. Corvinás szobámban megjelent egy férfi, és közölte, hogy visszavonják az útlevelemet, nem utazhatom, hozzam be másnapra, eljön érte. Szerencsére Tömpe András intézkedett, Balabán Péter levelet írt Aczél Györgynek és Benkei András belügyminiszternek: a letiltást visszavonták. Magyarázatot nem adtak, Pityu körül forgott minden.

1967. április 20. Apunak, Pityu: „Itt annyi minden történt az utóbbi hetekben, jó és rossz is, hogy alig tudom, mivel kezdjem. Először is, kapaszkodjatok meg, felkértem arra, hogy vállaljam az egyetem Közép-Kelet-európai Intézetének ideiglenes vezetését (*az ideiglenességből 12 évi igazgatóság lett*). Az Acting Directorság pesze nem jelenti, hogy többé nem kell tanítanom, a tanítás mindennél fontosabb, de azt a könnyítést hozza magával, hogy jövőre 3 kurzus helyett csak 2 lesz, ezzel szemben sokkal több diákkal kell vesződnöm, költségvetésért harcolnom, tantervet kidolgoznom, vendégelőadókat meghívnom és időnként kongresszusokra utazom. Intézetünknek 12 tanár tagja van, közgazdászok, szociológusok, politológusok, irodalmárok és nyelvészek, akik fölött majd valami meghatározatlan hatalommal fogok rendelkezni. A megbízás előnyeihez tartozik egy 2000 dolláros évi tiszteletdíj és associated professorrá kinevezés.

További fejlemény: tegnap hivatalosak voltunk a magyar ENSz kirendeltséghez. Igen kellemesen beszélgettünk Tronger Árpáddal, a delegáció helyettes vezetőjével, Galambos József konzullal és másokkal. A meghívás a Columbia magyar történelmet és irodalmat oktató tanárainak szólt, így természetesen szóba kerültek az itteni magyar kulturális intézmények is, és megrökönyödéssel hallottam, hogy a Népszabadságban ezekről bíráló hangú cikk jelent meg. A magyar követség egyik titkára elmondta, hogy a Kossuth Alapítványt is megemlégették benne egy közgazdasági szimpóziummal kapcsolatban, amit a Kossuth Alapítvány tervezett és a Ford-ösztöndíjas magyarokat is meghívták. A Népszabadság szerint az Alapítványt a CIA pénzezi. Ez elképzelhető – ma sajnos semmi nem lehetetlen --, de ez a gittegyelet mindaddig a világon semmit sem végzett és gyakorlatilag megszűntnek tekinthető. Ott helyben elpanaszoltam, hogy 1965-ben nem kaptam vízumot, sőt hogy 1968-ra megítélt magyarországi ösztöndíjamat a KKI elutasította. Bognár József miniszternek azonnal írtam, sőt Szalai Sándor is írt, talán csak választ kapok végre, mi is a kifogás ellenem. A lelkiismeretem tiszta: a vietnami háborút gyűlölöm, és a CIA működését az Egyesült Államok nagy tragédiájának tartom. Micsoda örült világ ez! Múlt héten hatalmas demonstrációban vonultunk a Central Parkból az ENSz palota elé, békét követelve Vietnamban. A rendőrség szerint kb. 125 000 tüntető vonult fel, de nekünk (Gloria és Éva is felvonult) úgy tűnt, hogy legalább félmillió ember hömpölygött az utcán. Ekkor éreztem, milyen óriási és nemzetközi ország ez. Autóbuszok a vidékiek tízezreit ontották a Central Parkba, volt ott minden: fehér, kínai és néger. Egy ideig, nem is vettük észre, a puerto ricói függetlenségi mozgalom zászlaja mögött masíroztunk, majd elmentünk a néger nacionalisták tábora mellett. Előttük menetelt az amerikai Kommunista Párt, óriási vörös zászlókkal, azok előtt a pacifista szervezetek, a quakerek, Jehova tanúi, a félbolond 'Psychedelic' vallás tagjai, akik valami kábítószerben találják meg boldogságukat. Az utóbbiak kis csörgőket ráztak, fantasztikus kosztümöket hordtak és fennen hirdették: 'make love not war'. Ezzel egyetértek, de azon csak röhögni lehetett, hogy a psychedelic lányok az arcukra piros könnycseppeket, meztelen combjukra tarka vonalkákat festettek. Legérdekesebbek a tüntető tömegek voltak: gazdagok, szegények, szakszervezeti munkások és háziasszonyok, és főleg megszámlálhatatlan fiatal, énekelve vagy békeszólamokat kiabálva. A tógás, csuklyás tanárokat hatalmasan megtapsolták, virágcsokorban vonultunk. Itt-ott akadt ellentüntetető, őket rendőrök és a tüntetők rendezőgárdája őrizte, így verekedésre nem került sor. A Fifth Avenue és az 57. utca sarkán egy érdemrendekkel feldíszített veterán hozzámhajolt és rám ordított:

'Büdös kommunista tanár, mennyi pénzt kapsz a hazaárulásért?' Nem értette szegény, miért nevettem el magam. Hányszor soroltak már életemben a hazaárulók közé!"

1967. május 1. Én New Yorkból haza: „A Szalai-házaspár kalauzolásával megnéztem az ENSz-palotát. Gyönyörű, bár az UNESCO Párizsban nekem jobban tetszett. Velük ebédeltem az alkalmazottak éttermében, utána megnéztem a lakásukat, szemben. Földalattival a Columbiára, meghallgattam Pityu egy szemináriumát, nagyon megtapsolták. Este Gloriával a Lincoln Centerbe: nagystílú, lendületes építkezés. Otthon a pincében megmutatták a 'régimódi' mosógépet: a régimódisága abban áll, hogy a gépből a szárítógépbe át kell rakni a ruhát. (Nekem azonban az egész procedura a csodával volt határos, otthon a konyhában melegített vizet kellett beleönteni a kis gépbe, aztán kiszedni a ruhát, a kádban kiöblíteni, kézzel kifacsarni – és ennek is örültünk.

1967. május 3. Az én levelem Varga elvtárshoz, nem tudom, ki volt az, alighanem a Rádió volt személyzetise – azelőtt gépkocsivezetője. Feltehetőleg arra kértem, közvetítsen magasabb helyeken Pityu beutazási vizuma érdekében. „Kedves Varga elvtárs, mire délután hazaérkeztem a szerkesztőségből, apám a fivérem legújabb levelével várt. Bár már nálam lett volna ma reggel, hiszen választ ad szinte minden kérdésre! Kérem, olvassa el és juttassa el azokhoz, akiket illet. (Ez az 1967. április 20-i levél.) Fivérem néhány más levelében is megerősítette azt, amit mondtam: nem magyar történelemmel foglalkozik elsősorban. Megírta ugyan a nyilaspárt történetét és foglalkozik Kossuthtal és a 48-as szabadságharccal, ez utóbbi témáról most készül 'A 48-as forradalmak Közép-Európában' című könyve. Doktori disszertációja ezzel szemben a weimari Németországgal foglalkozott. Ebből most készül könyv 'The Politics of Die Weltbühne' címmel: Tucholsky, Ossietzky, Heinrich Mann politikai elgondolásait vizsgálja, szerepüket a weimari köztársaságban, stb. Az egyetemi szemináriumai témája: Középeurópa 1867 és 1945 között; Togliatti hozzájárulása a marxista teóriához; a Filiki Hetairia nevű görög forradalmi szövetkezés az 1820-as években; a nők egyenjogúságának kérdése a weimari köztársaságban; a Reichstag 1918 nyarán; a Habsburg monarchia, stb.

Nagyon kérem Varga elvtárs segítségét: vizsgálják meg mégegyszer ezt a kérdést, hátha fivérem mostani pozitív viselkedése már helyrebillenti a mérleget és elfelejteti a 12-15 évvel ezelőtt elkövetett fiatalkori vétkeket. Köszönettel: Veress Pálné”

1967. május eleje. Pali nekem, rögtön New Yorkba indulásom után: „Máris megkezdem a levelezést, mert a következő levél már nyilvános lesz, most kell gyorsan elmondanom újra, mennyire nagyon, örökre, örületesen szeretlek. Akármilyen rossz lesz nélküled, azért gondolj arra, hogy nagyon-nagyon örülök az utazásodnak, hiszen ez majdnem ugyanaz, mintha én mennék. Helyettem nézz meg mindent jól, s aztán milyen jó lesz mesélni. Aggódnod meg nem kell, folyton a szemem előtt lesz a példád és meglátod, felülmúlok önmagamot, hogy részben pótolhassalak. Utazz remekül!”

1967. május 23. Panka levele New Yorkba, Drága Anya, Gloria, Pityu, Kiséva megszólítással: „Ma végre megvolt a 'Ki-mit-tesz' bemutatónk, örülünk, mert a tanároknak nagyon tetszett, de a munkának még nincs vége, mert az egész előadást felvesszük magnóra és beküldjük egy KISz-pályázatra. Ha megnyerjük, az egész osztályt elviszik a SzU-ba, ez ugyan nem valószínű, de nem lenne rossz.

Egy kicsit megkönnyebbültem, mert Pécsi Kati beszélt egy II/d-s fiúval, Ungár Lacival, elmondta neki, hogy átmegegyek hozzájuk, matek tagozatra, és az nagyon örült. Ez vigasztaló, így nem leszek teljesen egyedül, féltem, hogy nem lesz senki, aki bevezessen abba az osztályba. De kínos is, mert még valakit ismerek abból az osztályból, Szita Évát, aki pedig

Ungárnak halálos ellensége és viszont. De ha választani kell, én az Ungárt választom, mert ő szimpatikus is, míg Szita Éva csak értelmes. *Panka, ez maradjon?* De azért egyre jobban sajnálom itthagyni a B-t – elég klassz karrier állt az osztály előtt, mert jövőre mi voltunk esélyesek a serleg megnyerésére, és lehet, hogy ha elmegyek, ez befolyásolja a dolgot. Végeredményben voltam valaki. Június 8-án (ez az utolsó tanítási nap!) rendezek egy klubdélutánt, ahol az osztály 'ifjú irodalmárai' saját, illetve mások műveit adják elő. Ez lesz a búcsúm az osztálytól, úgy hogy nálunk lesz.” *Panka, ide betenném egy versedet, válaszsd ki! És mindenestre mondd el röviden az oszt. változt. történetét)*

1967. május 27. Én haza, New Yorkból: „Hát a kiadókkal egy kicsit törököt fogtam: nem akarnak elfogyni, még mindig loholok a könyveimmel. Igaz, még csak most telik le az előirányzott 2 hét (ugyanis rendes 3 heti szabadságomhoz 2 hét rendkívüli szabadságot engedélyeztek), mégis féltem már az időmet. Persze a könyvkiadó-keresések közben jól megismerem a várost – azért tegnap végzetesen eltévedtem, szakadó esőben cipeltem a táskát, végül 1 dollárért taxiztam és elkéstem a kiadótól. Mindenütt hihetetlenül udvariasak, kedvesek, Harper & Rowék vacsorázni akarnak vinni, az International Publisher feje elvitt ebédelni, mindenki egy teljes órát társalog velem, hát ha nincs is üzlet, nem tűnik az ügy eredménytelennek. Tegnap megint kiadók, és a Sachs, Fifth Ave., ahol minden sugárzóan elegáns, selyem fogadópiszama 265 dollárért. És a WC, amit Powder Room-nak hívnak, a köv. 4 helyiségből áll: 1.) szalon fotelokkal, telefonokkal, blokkokkal (hogy felírjam, mit akarok még megvenni), 2.) a szorosán vett Powder Room, csupa tükör és toalettasztalka, 3.) mosdók, a szokásos ivókút poháradagolókkal, mérleg, stb., és végül 4.) a szentek szentje.” Kiegészítem ezt egy kínos emlékkel: a Sachsban történt, hogy végigmentem egy nagy bemutatótermen, gyönyörűen prezentált ruhaköltemények között, és egyszerre megláttam szembejönni egy topis nőt, ázott ballonkabátban, nagy táskát cipelve, ócska cipőben. Egy darabig eltartott, mire megértettem, hogy egy faltól-falig érő tükörben látom saját magamat. Gyorsan kimentem az utcára.

1967. május 29. Fruzsza levele nekem, New Yorkba: „Leveleidnek irtóra örültünk, de nem csak mi, a kollégáid is elkérték őket, még Balabán Péter is telefonált. Nagyon mozgalmas hetünk volt, Zsókával megnéztük az Operában a Titkos házasságot (Cimarosa), rém kedves volt (Zsóka is). Járt nálunk Mici néni (*a házivarrónő*), rendesen megcsinálta a nyári ruháinkat. Panka remek palacsintát sütött neki is.”

Nagyon kedves leveleket kaptam a Corvinásoktól, íme néhány kiragadott sor, hogy róluk is megemlékezzek. Szentmihályi Jánosné, Iluci írja: „Három első leveled felért egy 20-éves útikalauzzal. Csodálkozom, hogyan győzöd térben és időben ezt a tempót. Élvezd a kis családot és a nagy várost, de ígérd meg, hogy egyszer-egyszer kialszod magad.” Kozma Gézáné Kecskeméti Márta, a legfiatalabb és legrégebbi barátnő: „Úgy írsz, mint egy New York-i őslakos – hogy egyszer-egyszer rossz metróra ülsz, az mindenkivel előfordul. Nagyon hiányzol, képzelheted, mi van itt tébolydában!” Hasonló hangnemben írt Grandpierre Lili, Gyurita Ili, Gábor Szeréna, Benczédi Magdi, Kodolányi Gyuszi, Kéri Tamás és a többi fiatal is. (A hetvenes évek elején már nagyon jó erők kerültek ki az egyetem nyelvtudományi szakáról, a Corvina lehetőségei is nőttek, erősödtek a külkereskedelmi kapcsolatai, nagy állami támogatást kapott a könyvkiadás. Az egyetemről kikerültek javából válogathattam, a vezetőség mindenbe belement, így került az idegennyelvű szerkesztőségbe Spiró György, Karátson Gábor, Kertész Jutka, Gspann Veronika, Tóth Éva és még sokan, nem győzöm felsorolni. A könyvek mára már elképzelhetetlen gonddal készültek.)

1967. június 1. Panka nekem és a New York-iaknak. „Tegnap itt volt Marianne néni és Nagyapi vacsorára, és konstatálták, hogy a ház még áll, úgyhogy ha nekem esetleg nem hinnéd el, nekik majd elhiheted. Minden rendben van, a Lajos (*öreg kandur*) is gyógyul, és a

Mózsai (*kölyök pumi*) édesebb és butább, mint valaha. Én meg azt sem tudom, hol áll a fejem, mert június 8-án lesz a különbözetim algebrából. Kriszta néni behívott magához, 2 órát beszélgettünk, rossz néven vette, hogy nem vele beszéltem meg először, hogy át akarok menni a másik osztályba. Szeretné folytatni veletek az év eleji beszélgetést 1956-ról, a konfirmációról, stb., de remélem, ebből nem lesz semmi, úgy sem tudjuk meggyőzni egymást.*

*Panka, kérem szépen, ird meg ezt te.???

Ebből a beszélgetésből kiderült, hogy a két Kati barátnőm még sokkal rondábban viselkedett, mint gondoltam, ez pedig a vártnál is nagyobb csalódást okozott.”

1967. augusztus 27. Én Pankának, kicsit később, tehát nem a fentire válaszol, de ugyancsak az osztályváltoztatás idején. „Drága kicsi lányom, most kaptam meg a Corvinába írt, nagyon elgondolkoztató leveledet. Örültem is neki, búsultam is rajta, mert beigazolódott az, amit mindig gondoltam: hogy egyedül érzed magad. Hanem most talán az a nagy élmény, amit az utazás jelent (NDK???), talán az, hogy testben is gyerekből nagylánnyá leszel, nagy változást hoz benned. Erre vallanak a felszabadult, közvetlen, okos leveleid, meg az maga is, hogy olyan dolgokat meséltél el nekem, amit máskor nem szoktál. Az az érzésem, hogy egy megváltozott, kiegyensúlyozott, mindig 'narancssárga' nagylányt kapunk vissza * és már előre örülök neki. Most a megváltozott osztályodban talán találsz magadhoz illő és méltó barátnőt, lehet, hogy majd csak az új iskolában, a gimnáziumban, de ennek az előfeltétele kezd megszületni benned. Ez pedig az, hogy te magad légy felszabadultabb, érdeklődőbb a többiek ügye-baja iránt, élénkebb. Szinte látlak, ahogy ott ülsz az utolsó padban, nem törödsz senkivel, a többiek se veled – és a szívem majd megszakad. Hiszen te is olyan vagy, mint az egész családunk: szemérmes, zárkózott, akinek nem fontos, hogy másokkal közölje a gondolatait – mégis mindennél fontosabb, hogy szeressenek. Te testben is, szellemileg is hamarabb fejlődöttél, mint a kortársaid, ezért tudtál nehezen beilleszkedni a közösségbe. Nagyon valószínű, hogy az osztálytársaid közül mások is éppen mostanában nagyot fejlődtek.

*Egy előző levelében azt írta: 'Biztosan emlékszel, hogy egyszer beszélgettünk arról, hogy nekem minden szín egy számot is jelent, és minden jellem is egy színt. Én narancssárga vagyok, de ha rosszkedvem van, akkor barnás-szürke, jókedvemben néha pirosas. Te, anya, nem vagy változó kedély, majdnem mindig egyforma, narancssárgába hajló meleg barna. Karácsonykor gyönyörű narancssárga, ha az egész család együtt van, akkor meleg barna. Fruzsza nehéz jellem, sárga, de egy kék fal van közte és az emberek között (kivéve a rokonait), és ez a kék fal mindenkit 3 méterre távol tart tőle, de ha szerelmes lesz, ez a szerelmese irányába meg fog szűnni. Apa jellemét sajna nem ismerem, csak annyit tudok róla, hogy meleg, szép szürke, talán néha kékes zöld, és karácsonykor meleg sárga tud lenni. Zsóka jelleme még nem alakult ki annyira, hogy színe legyen, de azt hiszem, rád ütött.'

Érdekes volt az is, amit a jellemkiegészítő férjről írtál. Gondolod, hogy ez Apánál meg nálam így van? Azt hiszem, igen. Nagyon tetszett az is, ahogyan Fruzsát jellemezted. Nem gondolod, hogy neked kellene jobban barátkoznod Fruzsával? Ő is jól kiegészíti a te jellemedet, és biztosan jó hatással lenne rád, meg te is őrá. Apának nem mutattam meg a leveledet, bár nem szeretek előtte titkolózni, de úgy gondoltam, ha akarod, te megmutatod neki, addig is ez a kettőnk titka!”

1967 augusztus. Panka válasza az én fenti levelemre: „Nagyon köszönöm kedves és vigasztaló leveledet, irtóan örültem neki. Úgy érzem, és remélem, hogy mindenben igazad van. Azt írtad, hogy hamarabb fejlődtem, mint a többi velem egyidős gyerek. Mennyit

búsultam emiatt elsős koromban! Amikor először beléptem az osztályba, odament hozzám egy kislány, és megkérdezte: 'Úgy-e buktál?' Sírni tudtam volna, úgy szégyeltem, hogy ezt képzelem.

Amit a jellemkiegészítő férjről írtam, ahhoz ti ketten adtátok az alapot. Ami a Fruzsával való barátságot illeti, az már régen megvan. Még soha nem veszünk össze, az, hogy állandóan veszekszünk, az nem számít. Mindig a legjobb barátnők voltunk és vagyunk is, néha olyan jókat beszélgetünk. Én már régóta csodálom a nővéremet, olyan jó őrsvezető, okos, csinos és ráadásul mindenki szereti. Ezt próbálom tőle ellesni, de nem megy."

1967. május 30. Apunak én, Baltimore-ból (Maryland, USA): „Itt ülök Mitchelléknél a kertben, és várom haza a két kislányt az iskolából. Gyönyörűek ezek az összefüggő kertek, de furcsák, ország-világ szemé előtt van az ember. (Igaz, csak én, mert ők ki se dugják az orrukat.) Hihetetlen, mi minden van ebben az országban, mekkora különbségek vannak az egyes tájak közt. Washington tényleg szép, bár olyan ünnepélyes és patetikus, hogy nem lehet megszeretni, de arra alkalmas, hogy az ember rájöjjön, milyen nagy és hatalmas ez az Amerika. Nagyon örülök, hogy eljutottam ide. A busz-út roppant kényelmes volt, 3 ½ óra, hátrahajtható ülések, air-conditioning. Este megyek vissza New Yorkba, és holnap folytatom a robotot: még 4 kiadó van hátra, és tengernyi telefon, könyvküldés, levélírás. Jól belemásztam, de nem bánom, legalább jobb a lelkiismeretem a kényeztetésért, meg többet is látok, több emberrel ismerkedem meg. Azért jó lesz, ha vége lesz, izgalmas és strapás volt, és már csak pár napom van New Yorkban: jövő weekenden Paksy Máriához (*volt osztálytársam, Mr. Bush amerikai milliomos felesége*), utazom, 8-án megyünk Northamptonba, onnan Buffalóba. Túl vagyok a félidőn.

Kiséva: búbajos, kerek pofija van: jó lába és alakja lesz, nagyon formás és hihetetlenül stramm. A játszótéren szempillantás alatt fenn van a létra tetején a csúszdánál, 2 és fél méter magasán, ott tornázik és lecsúszik egyedül. Mindenre felmászik, leugrik, biztosan fut (még nem láttam elesni). Ügyes kezű is. Teljesen amerikai nevelést kap: azt csinál, amit akar, Pityu nagyon megsértődött, amikor erről viccelődtem, vagy én megpróbáltam korlátozni, így aztán levettem a kezem róla. Akkor és azt eszik, ami eszébe jut, mindenbe beleharap és otthagya, ha este az ágyban bög, kihozzák, játszanak vele, visszaviszik, kap egy üveg tejet ráadásul, elcuclizni. De ha erről egyetlen szót írsz, akkor örök harag, Pityu meg nem bocsátaná nekem. [**Pityu megjegyzése 2010 május: Szamárság. Amellett mi amerikai szemmel leterrorizáltuk a szegény gyereket.**] És az eredmény egyelőre őt igazolja: a kislány jókedélyű, közvetlen, aranyos, szó nélkül belenyugszik, ha valamit elvesznek tőle, nagyon egészséges. Lehet, hogy nem a mi ósdi európai elveink a helyesek? Pityu rengeteget dolgozik, de van is látszatja: tegnap megint felkérték, hogy elnököljön Indianában, valami történészkongresszuson. Nem vállalta. U.i.: Összes szebbnél szebb barátnőddel találkoztam, mind a legnagyobb elismeréssel beszél rólad. Hódításaidról legendák szólnak."

Ugyanaznap Palinak beszámolok a washingtoni kiruccanásról, főleg a Library of Congressről: „roppant nagyszabású és ünnepélyes, mint az egész város, az olvasóterme, mint a parlamentünk kupolacsarnoka, de nem volt rám olyan hatással, mint a baltimore-i J. Hopkins Egyetem új könyvtára: 5 emeletet építettek lefelé, a föld alá, hogy 'a campus képét el ne rontsák'."

1967. június 2. Én haza, New Yorkból. „Nina Juviler elvitt tegnap egy 3-órás hajóútra Manhattan körül. Napsütés, skyline, rengeteg híd és még itt is: változó táj. *foto* A tegnapi nap viszont pocsék volt. Voltam a Mc Graw Hill-nél, és bár jeleztek valami egészen lagymatag érdeklődést, teljesen összeomlottam, mikor kiderült, hogy 12 ezren dolgoznak a kiadónál (csak a New York-i részlegben, de van londoni, kanadai, ausztráliai stb. is). Ebben a 33

emeletes részlegben, ahol voltam, csak 4 ezren férnek el, most épül az új székházuk. Ezekkel akarok én üzletet kötni!”

1967. június 4. Én haza, Short Hills-ből: „Micsoda szerencse gyermeke vagyok, hogy ide is eljutottam! Tegnap reggel megjelent egy libériás soffőr Mr. Bush Chevrolet-jével Pityuék Claremont Ave-i lakása előtt és kirepített ide, a milliomosok lakóhelyére. Paksy Mária a régi, remekül mulatunk, a férje olyan, mint az amerikai mintagyáros egy amerikai filmben. Parkszerű hatalmas kert, birtoknak (estate) nevezik, a szokásos gyönyörű pázsit (mutatta Mária, hogy felgöngyölt csikokban két napja vették—eszembe jutnak otthoni kínjaim a fűvel az árnyékban). Nagy uszoda – éjszaka kivilágítva --, a 14 éves kislány éppen porszívózta róla a faleveleket, egyébként a vizet egy motor állandóan szűri. A ház fehér fa, rengeteg szobával, kevés bútorral, a legszebb, hogy minden szoba, lépcső, minden faltól falig beborítva vajszerű puha szőnyeggel. A konyhában van minden, nem is érdemes sorolni, csak megemlítem az ultraviolet szagelszívót – és a szobalányt, akinek a hatalmas autója a ház előtt áll. Van a szobámban egy mikrofon, hogy leszólhassak neki, mit és mikor óhajtok reggelizni. (Egyébként az én lelkendező elbeszélésemből Pityunak csak az imponált, hogy állandó, ottlakó személyzet van.) Mária nagyon boldog (ami, úgy látszik, nem is olyan természetes, az előző feleség öngyilkos lett, hátrahagyva három gyönyörű lányát. A második Bush-lánynak most volt 500-személyes debütante-partyja.) Még nem említettem a kertben a szökőkutat, aranyhalakkal, szoborral, a sztereo hangszórókat a szalonban, egész este unalmas slágereket hallgattunk, a kb. ötven könyvből álló könyvtárt, a melegített zsúrkocsit a tálaláshoz, sem azt, hogy a soffőrrel beszélgetve kiderült, nem tudja, mikor volt az I. világháború (hát így könnyű!). A házigazdával nagy vitám volt a vietnami háborúról – így legalább egyszer ellenvéleményt is hallottam, mert a Columbiások és egyéb kódis értelmiségiek teljesen unisonók.

1967. június 6. Én, haza, Short Hillsből: „Hát ez az izraeli háború! Kétségbeejtő. Egyetlen reményem, hogy otthon talán szokás szerint megint optimistábbak az emberek! Azonban jellemző, hogy mikor ma reggel az 5-kilós NY Times-t szétszöttük olvasni a nyugágyban, és azt a cikket olvastam, hogy Robert Kennedy a déli államokban az éhezéssel készít statisztikákat, Mária megszólalt az ő újságjából: ’Tudod, hogy ez a Vanderbilt-lány hány millió dollár hozományt kapott?’ Délután busszal mentem haza Pityuékhoz, és rögtön indultunk Borsitzky Csöpi esküvői bulijára. A legérdekesebb a háziasszony volt: Mrs Simons, egy nagyon híres könyvkiadó özvegye, a Civil Rights (négernek egyenjogositása) mozgalom fő harcosa. Van egy Schalom Aschtól kapott asztala, bekeretezve a falon Franklin Benjamin eredeti Civil Rights- nyilatkozata, és csupa régi amerikai bútor.

Innen továbbmentünk Loláékhoz, Gloria hugához, ahol kislányuk, Mia születésnapját ünnepelték. Az összes New York-i Alfano jelen volt, nagy rumli, vidám, hangos, olaszos vacsora a miniatűr ebédlőben. Tegnap d.e. Pityu felöltötte teljes ’papi ornátusát’: sötétkék selyemköpeny, világoskék stólafele, aranyzsinór, mert marsall volt, és négyszögletes bársonykalap. Vele mentem a campusra, megnézni a Collage évfűzóját.”

Ugyanaznap Pali nekem, hazulról New Yorkba: „Most érzem aztán igazán, milyen rossz ez a szinkron-eltolódás a levelekben. Mikor ezt írom, biztosan még New Yorkban szaladgálsz, nézel, tárgyalasz, mire megkapod, már az idilli New Havenben pihensz, és remélem, addigra tudni fogjuk, hogy ezek az undorító izgalmak elmúltak és a begyulladás Tel Aviv miatt talán fölösleges volt. *(Szinte minden levélben szó esik a posta lassúságáról: 10-12 napig utazik a levél, így a válasz megérkezése 3 hétbe is beletelik.)* Tegnap nagy érzésben volt részem: a vasárnap délelőtti pingpongozás, kertészkedés és német-tanulás után (meg miután elfogyasztottuk a remek sóletet, amit apu otthon főzött és fazékban hozott át) elfogott minket a művelődési vágy és elegánsan kiöltözve elmentünk a Múcsarnokba (Moore, nem tetszett),

majd a Bella Italiana teraszán, hintaülésen parfét fogyasztottunk és óriási sikerünk volt. Fruzsza különösen gyönyörű volt az Ingrid-féle zöld kapucnis ruhában. Pancsur némi habozás után még mindig a párizsi kék-rózsaszín ruhát találta legelegánsabbnak, és Zsóka is a Blondéktól kapott rózsaszín csikosat vette fel. Zsóka és Panka táborozásra készül az iskolával, minthogy Pityu érkezése nem várható. Nagyon nagy kár, mind igen búsulunk miatta, csak az vigasztal, hogy ti legalább találkoztatok.” Apu egy ugyanakkori leveléből kiderül, hogy Farkas Imréék elhatározták, elfogadják az ajánlatot, és elcserélik a Mese utcai lakást a Nagyajtai utcaira, némi ráfizetés ellenében, ezen a nyáron.

1967. június 19. Pityu nekem és a többieknek, haza: „Rémüldözve olvastuk frankfurti leveledet, micsoda szégyen és hanyagság, hogy így elrontottam a visszautazásodat. Ha lett volna még 10 vagy 20 dollárod, kialhattad volna magad egy szállodában, ehettél volna és még egy új táskát is tudtál volna venni. Ne haragudj rám a Harpagonságért, nagyon rossz lehetett az utazás, nincs kiábrándítóbb, mint egy idegen város, hát még ha az a híresen barátságatlan és érdektelen Frankfurt! Szerencse, hogy szombatra hazaérkeztél.”

Most itt elmondom, mire emlékszem: valami zavar lehetett a vonatösszeköttetéssel, és nekem 24 órát várnom kellett a továbbutazásra. Volt az állomáson mozi, bementem megnézni a híres amerikai Dr. Zsivágót, de halálosan idegesített, teljesen hamisnak éreztem, türelmetlen is voltam, inkább kimentem ácsorogni a vonatokhoz. Csakhogy én voltam éjszaka az egyetlen nő, vad alakok csellengtek körülöttem, addig-addig, amíg felfedeztem, hogy van valami szoba, ahol szentéletű apácák istápolják a bajbajutott nőket, és megengedték, hogy ott egy padon töltssem az éjszaka hátralevő részét. Nappal aztán várostnéztem. Nem emlékszem sem táska-, sem étel-problémára, sem arra, hogy Pityut vádoltam volna a nehézségekért.

1967. június 27. Pityu, mindnyájunknak: „Ez a levél inkább csak felvágás: a Columbia június 14-i levelében értesít, hogy a Trustee-k kineveztek Associate Professornak. Évi fizetésem: 10,250 \$. Gloria a Shelley-féle végtelen kígyóval harcol, jó eredménnyel. Én a kéziratom felett nyögök, szeretném jövő hónap végén elküldeni jóindulatú bírálóimnak.”

Július 13-án a washingtoni magyar követség értesíti, hogy megjött a vízuma. Nyolc hétig tartott. Pozsonyt le kellett mondania, haza se jöhetett már.

Gloria rövid levele: „We (*Kiséva és ő*) are all the time singing 'Egyik lábam bujj, bujj, bujj, Másik lábam bujj, bujj, bujj' (ez volt a lányaimat öltöztető 'dal'). She is bewildered that you are no longer in the next room, tells me at least once a day that 'Aunt Eva coming soon', and concedes from time to time that you are in Budapest (does she think it's the bathtub?)”

1967. július 15. Pityu mindnyájunknak: „A szokásos lázas tevékenységet folytatom, végre valami eredménnyel. A kézirat szépen dagad, és ha közben nem fulladok bele a jegyzetek tömkelegébe, három hét múlva befejezem a munkát, illetve a lényegét, mert az Epilógus, az összegezés, két különböző függelék, bibliográfia, index augusztusra marad. Most már elküldhetem augusztus elején Fritz Sternnek és más barátaimnak, és szeptemberben, ha a javítások készek, a kiadónak, és várhatom, hogy kimondja a boldogító igent, és ne kérjen változtatásokat. Így, ha az összes csodák bekövetkeznek, eldobhatom a jegyzeteimet, hogy ne is emlékeztessenek a weimari köztársaság baloldali intellektuelljeire. Csak aztán a még életben levő hőseim (összesen 70 íróról, költőről, filozófusról írok) ne utáljanak meg engem. A végcél, hogy jövő nyárra teljesen szabadok legyünk. Sajnálom, hogy ennyi embert megbolygattam a vízum ügyében, és a végén mégsem megyek, de a fő, hogy mehetek, ha akarok. Egy hónapos vízumot kaptam, decemberig érvényes. Mit szóltok!?! Gloria megint túltesz önmagán: anya, költők szerkesztője – tehát pénzkereső – és rossz írók dolgozatjavítója, biztatója, vigasztalója. Mivé lennék nélküle?”

1967. augusztus 20. Pityu mindnyájunknak: „Dr. Lilienthal, a California University Press főszerkesztője úgy érdeklődik a munkám előhaladása iránt, mintha a kiadóhivatal sorsa függne tőle. Csuda balos írás lett belőle, teljesen magamévá tettem hőseim politikai meggyőződését. Lesz nagy köpködés, ha a könyv megjelenik. Ha! És mikor? A függelék is sok gondot okoz. 70 író rövid életrajza, néhányan még életben vannak, vigyáznom kell, hogy túl sok tyúkszemre ne tapodjak. Remélem, minden illetékestől kapok engedélyt, hogy műveiből idézzek. Ebben a kérdésben mindenki rémtörténetekkel traktál.

A Mese utcai lakáscsere ügyét lelkesedő izgalommal figyeltük, mindaddig, amíg össze nem omlott a bauxit-beton kártyavár. Mi lesz most?” (Hát az lett, hogy először mindenfelé feltámasztották a földemekeket, aztán lassacskán kiderült, hogy nincs komoly baj. A lakás értékét ugyan valamennyire rontotta, de azóta eltelt 40 év baj nélkül.) Még a végén szerencse, hogy apu nem lakik a lakásában.

Gloria és Éva Cape Codra utazott, amíg én az összefoglaláson gürcölök. Azután Block Islandre, Juvilerékhez, majd Northamptonba, egészen szeptember 20-ig. Évának jobb itt, kicsit félünk attól, hogyan fogadja majd a kerttelen, autótlan, bicikli nélküli New York-i életet.”

1967. október 16. Pityu mindnyájunknak: „Gratulálunk a lányok sikereihez. Igazán remek eredményeket érnek el és az iskola színe-javát képezik. Nálunk az ilyen lányokat igen nagyra becsülik, azzal a megokolással, hogy nemcsak okosak, hanem élelmesek is, és vezetőszeret betöltésére hivatottak. Az egyetemi felvétellel foglalkozó bizottságok valóságos hajtóvadászatot rendeznek az ilyenfajta diákok után, és a Columbia College évi jelentése is büszkén jegyzi fel, hogy sikerült ennyi és ennyi önképzőköri elnököt és diákújság-szerkesztőt megnyerni a College számára. (Panka volt az Önképzőkör elnöke, Fruzsza az iskolai diákújság szerkesztője.) Érdekes, hogy a tanulmányi eredmény csak egyike a sok faktornak, amit a felvevő bizottságok figyelembe vesznek, és hogy a Fruzsza-Panka féle középiskolai tevékenység néha döntő jelentőségű a felvételnél. Kiséva beszélgetős stádiumban van, ami annyit jelent, hogy be nem áll a kis szája. Mindent tudni akar, mindenbe beleszól és megpukkad, ha este az asztalnál magánbeszélgetést folytatunk. Felfedezte, hogy a női nemhez tartozik, és ez a kérdés erősen foglalkoztatja. Különösen az bántja, hogy neki nincs az, amit az imádott Jeffrey barátja olyan előszeretettel mutogat. A jószóra inkább hallgat, mint a szidásra. Ha ránézek és azt mondom csendesen, apád haragszik, sírva fakad, hozzámrohan és bocsánatot kér.”

1967. október 18. Apunak, Gloria: „We are already a month in New York, but somehow we feel unsettled. The apartment seems too small after Northampton, and the city dirtier than ever. We have asked the University to try to find us a bigger place and hopefully they will do it in a year's time. Pityu is an important person. This importance is costing us money: we will be forced to buy him a tuxedo (*szmoking*) for the functions that he'll have to attend. The news about Panka was impressive. Her parents must be proud.” (Az Önképzőköri elnökséghez gratulál.)

1967. november 23. Pityu, mindnyájunknak: „Asztalomon tornyosulnak a megválaszolandó levelek, és titkárnő ide, titkárnő oda (Mrs Aranov), nem tudok eleget tenni a követelményeknek. Most is, Hálaadó Napon (Thanksgiving Day) -- amikor hivatalosan pulykával kellene tömni magam és hálát adnom, hogy annakidején nem mészároztak le az indiánok--, az irodámban kuksolok. Az igazság az, hogy nem lehet egyszerre intézetet vezetni, tanítani és még írni is. Látom, hogy 'igazgató kollégáim' mire jutottak: mindent csinálnak, csak könyvet nem írnak. Még szerencse, hogy az én 581 oldalas kéziratom elment a kiadóhoz és ott várja a beteljesülést.” Ezután következik feladatainak részletes ismertetése:

egyetemi felvételihez ajánlólevelek, Master essay-k és doktori disszertációk elolvasása, véleményezése, készülődés a Kelet-Közép és Dél-Keleteurópa-i tanulmányi konferenciára, megnyitóbeszéd írása a Lengyel Intézet kongresszusára, készülés a torontói történészkongresszusra, könyvrecenziók írása, kéziratok elbírálása a Columbia University Press számára, a jövő évi költségvetés elkészítése, programtervvel a Ford Foundation számára, készülés a jövő heti tanításra, stb. „Persze szeretem a dicsőséget, és azt hiszem, sikerült lelket öntenem az Intézetbe. De minél több a lélek, annál több a munkám.”

1967. karácsony. Csodálatos karácsonyi ajándékot kaptunk a lányainktól. Már október óta láttuk, hogy valamin lázasan dolgoznak, közösen, és bőszen dugdossák előlünk. Sem az ő örömeiket, sem a sajátunkét nem akartuk elrontani, így türelmesen vártuk, mi lesz ebből. Már előzőleg (és utóbb is), amióta nagylányok, szokás volt, hogy valamilyen alkotással meglepnek bennünket, így pl. 1964-ben Mikuláskor jó egy méter magas, papírból hajtogatott-ragasztott fehér, áttetsző Mikulás lógott a szobánk lámpáján, mire valamilyen vendégségből hazaértünk, karácsonykor meg hasonlóan készült, gyönyörű, belülről kivilágított angyal. *fotoók* Vagy egy házassági évfordulónkra szülő-csúfoló, ugrató bábelőadást tartottak nekünk, kartonból kivágott bábukkal. De még 1972 telén is beszámolt ilyesmiről barátnőjének, Székács Eszternek: „Olyan klassz mikulásokat csináltam, úgy szeretek nézelődni mindenféle papírok, pamutok, dugók, drótok, bigyók, rongyok, csipkék közt, hogy eszembe jusson, mit lehetne ebből csinálni. Anyunak a cipőjéből csináltam Téalapót, Nagyapinak és apának egy-egy üveg whiskyből, Danókának abból a zsákból, amiben a csomagok voltak. Jó volt Mikulanyónak lenni.”

Az 1967-es meglepetés azonban mindenben messze túltett. Hatalmas könyvet készítettek, címe: A Veress-család Nagykalendárioma. Az év minden hete 2-2 oldalból áll, a bal oldal a beírásoknak való, üres, a jobb oldalon az évszak hangulatához illő vers, a kerete pedig temperakép vagy tollrajz. Magyarázatul az első hónap tartalomjegyzéke: Radnóti: Január; Áprily: Hóhullásban; Shelley: Dal; Nyekraszov: Nem rázza a szél. Vagy az év utolsó hónapjáé: Radnóti: December; Babits: Milyen fehér csöndesség; A. Macedonski: Téli nap; József Attila: Betlehemi királyok. De van közben persze Weöres Sándor, Ady, Po Csü-ji, Verlaine (franciául és Tóth Árpád fordításában), Victor Hugo, Gérard de Nerval, Kosztolányi, Meleagros (Babits fordításában), stb., összesen tehát 52 vers. És mindegyikhez más-más technikájú és felfogású kép. A munkamegosztás: a két nagylány felváltva készítette a lapokat, Zsóka pedig, akit még túl kicsinek ítélték ahhoz, hogy belerajzoljon vagy írjon, a válogatásban, rendberakásban segíthetett, és diktálta a szövegeket a művészeknek. Én azután az üres baloldalakra beírtam a fontos családi eseményeket. *fotoók*

1968

1968. január 11. Pityu, mindnyájunknak. „E pillanatban érkezett Apu január 7-i levele, Kiséva hozta be, már messziről újságolva, hogy ’posta jött Budapestről’. Nem tudjuk, mit ért Budapest alatt, de a jellegzetes kék légiposta-borítékot azonnal felismeri. Mostanában sokat traktáljuk azzal a mesével, hogy jövő nyáron Budapestre repülünk vele. Erre felragyog a szeme, mert sokat beszél a repülés képzelte gyönyöreiről. De hogy a tárgyra térjek: kalapot le Éva decemberi vendéglátói tevékenysége, Apu szilveszteri lump-teljesítménye és gazdagsága előtt. Száznegyvennégy vendég! *(Persze nem házibál volt, hanem december folyamán a tágabb család, a lányok barátai, némelyikük minden nap, valószínűleg kisebb közönséggel bábelőadás, stb.)* A Mese utcai lakáscsere lehetősége mindkettőnket lázba hozott. Nem félsz, hogy összedül a ház? Tényleg van pénzed? Jogod van az egész lakást egyedül elfoglalni? Az, hogy a nyáron mindannyian kényelmesen együtt lakhatunk, még álomnak is szép. Évák

lakásmodernizálási tevékenységét örömmel üdvözljük, és kalapot emelünk pénzmegtakarítási tehetségük előtt.”

1968. február 6. Pityu, mindnyájunknak: „Örült jó volt a hangotokat hallani, rögtön utána megbántuk, hogy nem beszéltünk a lányokkal is. Kiséva maga is nagyon izgatott volt, amikor meghallotta, hogy Budapesttel fog beszélni. Kitört rajta az utazási láz, állandóan repül, mutogatja, hogyan fog szállni a magasban, és emlegeti, hogy Budapesten fürödni fog. Büszke rá, hogy a nyáron már 3 éves lesz, tehát az eddiginél is nagyobb lány. Boldog, hogy majd ha felnő, rúzszt kenhet a szájára (időnként máris megteszi), máskor nehezményezi, hogy nem veszünk neki is olyat, ami Geoffrey-nak van, szóval a női élet minden előnyét és hátrányát ismeri. A földalattin vadidegeneknek bemutatkozik, közli a lakcímét, érdeklődik a partnere neve után, és rögtön utána megkérdezi, hogy van-e cukorka a zsebében. A morcos newyorkiak ilyenkor elolvadnak, és minthogy az édesség bolondjai, richtig elővarázsolnak egy bonbont, amit nem mindig sikerül elkoboznunk. Ha elvágódik, bömbölés közben mentegetődzik: 'I am sorry, Mama, excuse me', és máris felhagy a szülők által eltiltott sírással. Egy hete iskolába jár, még hozzá vasárnapi iskolába. Ez felekezeti nélküli intézmény, ingyen szórakoztatják és tanítják a gyerekeket minden vasárnap 9-től 12-ig – gondolom azzal a céllal, hogy a szülők a templomban elmélkedhessenek. Minden szülőnek évente 4 vasárnapot kell a gyerekekkel foglalkozni, de van több hivatásos óvónő is. Valószínűleg ide fog járni Éva rendes óvodába – egyébként már több helyen felvételizett !!!, és két helyen fel is vették, megfelelő vizsgáztatás után.”

1968. február 13. A University of California Press levele Pityunak (kissé rövidítve): „Dear Professor Deak, I wish you had been hiding behind the arras on Friday during the discussion of your manuscript by members of our Editorial Committee. At any rate, as your surrogate I blushed prettily – the effort here, you will recognize, is for literary effect rather than accuracy – as the learned gentlemen vied with one another in their attempt to gild your lily. It was an unusually friendly, even festive, occasion that all of us enjoyed. Perhaps I should add, for the record, that the Committee approved your manuscript by acclamation. Max Knight will be sending you the edited copy of your manuscript next week. I will leave it to him to tell you of the pleasure that he has had in working on your book.” Még hozzáteszi, hogy néhány megjegyzésüket elküldi, de nem kell elfogadni, bár van köztük olyan is, ami hasznos lehet. Szeretnék, ha a könyv minél előbb megjelenne. Aláírás: Philip E. Lilienthal (főszerkesztő)

1968. február 17. Pityu, mindannyiunknak: „Amint a mellékletből láthatjátok, a kiadó elfogadta a kéziratomat és a lektorok véleményét: semmi változtatást nem kérnek tőlem, de néhány javaslatukat megfogadom. Óriási dolog, hogy a kiadó 'belső lektora' már átjavította, így elképzelhető, hogy még idén megjelenik a könyv. A belső lektor, Max Knight kiváló irodalmár, többek között Christian Morgenstern Galgenliederjeinek angol fordítója.

A szemetes-sztrájkot ideiglenesen abbahagyják, összeszedték a szemét javát, a maradékkal egész Budapestet be lehetne takarni.”

1968. március 28. Pityu Palinak. A levélből kiderül, hogy Pali megkapta az útlevelet, már csak a vízum van hátra, az Icelandicnél megveszik a jegyét. A Columbián kiállítást szerveznek és előadást tarthat. Kb. 50-60 hallgatóra számíthat, az idén a következők szerepeltek: Szalai Sándor, Simai Mihály (az ENSz magyar közigazdásza), Faludy György, egy varsói jogász, egy müncheni közigazdász, a Szlovák Nemzeti Bank vezérigazgatója, Andreas Papandreu, a görög baloldali ellenzék vezére, stb. Pali úgy tervezte, hogy Bálint Endre és Papp Oszkár néhány képét is magával viszi. Sajnos a kiállítás az 1968-as diáklázadás

miatt nem valósult meg. A képeket egyébként Georges Blond küldte ki, a Párizsban hagyott grafikai anyagból, és Pityuék a lakásukban rendeztek néhány napos kiállítást vigasztalásul. 1968. áprilisában Pali és én 5 napra elmentünk a szigligeti Alkotóházba, sétálni, festeni. A lányok az állataikkal – és barátnőik, barátaik seregével – otthonmaradtak. Én rímes versben adtam ki az utasításokat, Panka hexaméterekben ??? válaszolt.

Anya:

Tűzre, vízre vigyázzatok,
 le ne égjen a házatok!
 Kutyát, macskát tápláljatok,
 ti is éhen ne haljatok!
 Tejesüveget kitenni
 egy nap se szabad feledni!
 Reggel Fruzsza legyen keltő,
 esti parancsot ossza ő.
 Panka adjon nektek enni,
 ne felejtsetek kenyeret venni!
 Zsóka sétáltat és etet,
 gyógyszert ad, popsit kenetet.
 Mózsi, jól vigyázz a házra!
 Lajos, vigyázz Mózsikára!
 Csütörtökre, finom falat,
 főztem nektek kis tonhalat.
 Pénteken jön Annus néne,
 kulcsot kitedd a helyére.
 Szombat reggel a szemetet
 az utcára kiteheted.
 Szombat reggel hatkor Zsóka
 keljen fel a vekkerszóra.
 Vasárnapra gondoljatok,
 kaját szombaton hozzatok.
 Hétfő este nyolc órára
 menjen Panka furulyára.
 Annus ismét eljön kedden,
 kulcsa megint helyén legyen.
 Kedden este tíz órára
 mi is jövünk vacsorára.
 Akkor minden helyén üljön,
 díbározás nyoma tűnjön.
 Jó tanácsom fogadjátok,
 ezt kívánja
 Jó Anyátok.

Panka:

Múzsza, nekem három hajadonlányt zengj, akik egykor
 vigadozóan úgy feldúlták szentfalú házuk,
 azt a Határőr utca tizenhárom bés számút,
 hogy hazatérvén majd szüleik a hosszú utakról
 az melyeken kerek öt és fél napig együtt a kettő,
 feltehetően vidám kedvvel szerte bolyongott,
 borszínű nagy Balatonnak partján, mitse törődve
 sínylődő három fiaiknak ezernyi bajával,
 általlépve a háznak újra arany küszöbét ők
 porba hanyatlani fogytán az erejüknek fognak,
 meglátván a ledőlt szép házfalakat és a tányért,

szorgos "abvasolás" nyomait szélén viselőt mind
(hogy a szép poharak cserepéről szó ne is essék,
mert hisz ezek a szemétben vannak jó helyen immár).
Ámde, hogy szavamat a szavamba ne öltsem, kezdem
az elején, ahol éppen hogy maradtak,
és, mert szalmák, máris hullattak sűrű könnyet.
Könnytavakon, felvonva vitorlát, jönnek az ifjak,
mind, ama híres ókori hősként, karcsú hajókon.
Persze nem egyszerre, hisz tudjuk jól, hogy a pontos
és rendes időbeosztás mindennek a lelke.
Ily szempontból a hősnöket féltetni nem kell, ám
Ő az idősebb és reggel ő költi a többit
(kivéve, amikor hetvenhét mérföld távból
gondos, jó szüleink csöngetnek hajnali órán),
szóval ismét ott tartottunk, hogy az egyik
pótmamaként gondoskodik egyre a lelki javakról,
esténként is ágyba parancsolván hűgait, míg
ő maga bóbiskolva a példa fölött csücsül egyre.
Másik a testi javakkal bánni nem feled el és
tíz ujját nyaldosván ízletes étek után a
többi issza arany serlegből a jóízű téját.
Mégis, tudjuk, a legfontosabb tiszte a házban
annak van, ki az úrnő kedvencét, a bozontos,
nagyhirű és nagyhangú Mózsi-kutyát eteti, hogy
mindenben ki legyen szolgálva őurasága,
s szépen tűrje a popsikenést s az A-vitamint is,
melyet sok vakaródzása ellen szed a drága.
Éltünk négy lábú, jóillatú és vakaródzó
egyetlen örömet kiegészíti egy, aki kisebb,
nyávog és nem üvölt; a különbség ennyi talán csak,
mert farka és szőre neki is van, hogyha fehér is.
Szolgálatunk komoly és felelősségteljes munka,
s minthogy hozzátartozik ehhez a locsolás is,
már feje is szuszog ám a virág- s állatfelelősnek.
Mindezt után hadd mondjam el azt, ami akkor zajlik
le, amidőn hurrá, sanyarú robotunknak vége,
és vígan a pakát hangjára járjuk hokornyást,
melyre tanúnk Guszti s a lenti plafonon a csillár.
Folytak még más jellegű mulatozások egyébként,
melyekről hely híjján szó nem esik már mostan,
bár még lenne miről írnom, no de inkább azzal
zárom e pöttöm époszt, amit üdvözlésül a múlt év
oly emlékezetes tavaszán, amaz innepen írtam:
Éljen a Szondorapár, hartsuk vígan ezért!

(Amaz innep, 1967. ápr. 12. = a 20. házassági évfordulónk)

1968. május 4. Én Palinak, Bécsbe, USA-ba utaztában. „A Mese utcai lakásizgalom a tetőjük
fokán, gyengébb idegzetűek ettől összeomlanának, hogy egyszerre árulom a lakást, takarítom
ki a festésből – és bagatellizálom mindkettőt apunál. Az elsejei hirdetésre megint örült
forgalom indult, több száz jelentkező, kb. 10, aki meg is nézte a bauxitcement ellenére.”

1968. május 9. Én Palinak, Pityuékknak, New Yorkba: „Hát megballagtunk tegnap. Én már
napok óta nyeltem a könnyeket és drukoltam, hogy csak ott ne bőgjek, de Fruzsza is igazán

meg volt hatva. Szép volt az ünnepség, gyönyörű időben, rengeteg virággal, komolyak és aranyosak voltak a gyerekek. A töméntelen vendég miatt nem volt sírós a hangulat, de szépen énekeltek, és Fruzsza nagyon szépen beszélt. Lent a kertben, pódiumon, hangszóróval, karján a virágokkal, tagoltan, értelmesen és érzéssel, papír nélkül mondta a választékos, komoly szövegét, nagy sikere volt. Kicsit sápadt volt, nagyon csinos és fegyelmezetten izgult. Általános ünneplés. Gryllus Dani és Orlay közt vonult, apu és mi hárman voltunk jelen. Utána cukrászdázás és finom ebéd otthon – nagyon hiányoztál! Este az egész osztály elment 'arénázni', Fruzsza szerint 'idétlenkedtek', de jól mulattak éjfélig. A tegnapi nap kissé rumlis volt, a fentiekén kívül itt volt a varrónő ágyneműt foltozni, rádiószerelő ('Könyörgök, dobják már ki'), Zsókanál szülői értekezlet, lakáscsere-telefonok száza, kis pucoválás a Mese utcában, főzés, maszek-korrektúra, stb. Még mered kérdezni, befizettem-e a porszívó-részletet?! Persze, hogy befizettem, bezzeg te itthagytál engem a végrehajtók karmai közt: megjelentek piros csuklyás köpenyben és elvittek mindent, amit találtak. Rettentően várok új levelet tőled, eddig csak a rosszkedvű első jött meg. Búsulok a kiállítás miatt, és drukkolok, hogy te ne búsulj miatta."

1968. április 9. Pali haza, New Yorkból: „Hát én jól belecsöppentem a diákforradalom közepébe. Ezt valószínűleg szerencsének tartanám, mert nagyon érdekes, dehát ezúttal a kiállítás és előadás teljesen almás. Vad külsejű, hosszúhajú és nagyszakállú, vörös, fekete, vagy kék karszalagos diákok csatáznak a rendőrökkel, ülősztrájkolnak az utcán, bizottságokat alakítanak. A tanárok egy része támogatja őket, mások csak részben, ezek közé tartozik Pityu is. Hogy tk. miről van szó és a diákok mit is akarnak, nem világos előttem, de alighanem ők maguk sem egységesek. Tény, hogy pillanatnyilag senkit sem érdekelne egy kiállítás, és nincs is hol megtartani. Pedig Gloria és Pityu óriási munkát vézett, a nyomtatott meghívók készen, nagyrészt megcímezve—egy részük már szétküldve, utánuk gépelt lapok, hogy 'cancelled'. A Párizsból jött képeknek Nina Juviler új paszpartút készített, stb. Különben a megérkezésig minden simán ment, de már a reptéren, mikor Pityuval találkoztam, közös erővel elejtettük a két üveg whiskyt. Amit eddig láttam New Yorkból nagyon tetszett, de persze egészen más, mint amilyennek képzeltem."

1968. május 12. Én, Palinak: „Hétfőn kétfelé drukkolhatok: Fruzsza magyar írásbelijének és a kiállításnak. (Az előbbi egyébként jól sikerült, a tárgy: Előrevitte-e a világot az irodalom?) Tegnap d.u. a MOM-ban ünnepélye volt a Városmajori iskolának. Zsóka többször is énekelt az énekkarban, és táncolt üzbég ruhában. Hosszú fekete copf, fehér fátyol, kék hosszú ruha: istenien állt neki. Pados tanár azt mesélte, hogy egész izgalom volt a tanáriban, látta-már mindenki Zsókat, hogy milyen gyönyörű. (Zsókéra jellemző: hazaérve mind nekirontottunk és rajongtunk róla, amíg egyszerre azt mondja: 'Hagyjatok már, még nem is láttam magamat a tükörben!') Ezután nálunk folytatódott a zenebona: Ungárék meg Székács Eszter kamaramuzsikált, eljött maga a nagy Ascher is."

1968. május 4. Pali haza, New Yorkból: „Megszületett a döntés: meglesz a kiállítás, egy héttel később, május 13-án. Tegnap késő estig javígtattuk a meghívókon a dátumot. Persze igen korlátozott dolog lesz, csak 4 nap és nem láthatja más, csak diák és tanár, mert a campust a rendőrök állják körül. Pityu barátaival csak ma találkoztam, mindenki meg van örülve – furcsa karikatúrája ez annak a hangulatnak, amely 12 évvel ezelőttről ismerős --, karikatúra, mert 3 utcával arrébb már senkit a világon nem érdekel az egész."

1968. május 15. Pali haza, New Yorkból, ahol a diák-hözöngések miatt a kiállítás helyett csak nagy házi kiállítás és fogadás volt. Ezt írja: „Végülis minden jóra fordult, a kiállítással felérő nagy reception mindenféle szempontból eredményes volt, az előadásom sikeres,

megismerkedtem végre több érdekes magyar és amerikai taggal, elmondhatom, hogy legalábbis Manhattant nagyjából végignéztem, nagyon sokat tanultam, és a jövőre érdekes kilátások vannak, beleértve újabb newyorki látogatást, talán 2 év múlva.

1968. június. Panka levele apjának és Pityuéknak, New Yorkba: „Szomorúan értesültünk a Columbia-beli kiállítás majdnem-elmaradásáról, bár, ami azt illeti, nagyon izgalmas lehet a diáklázadás, és ha ez nem lenne, valószínűleg te is éppúgy élveznéd a dolgot, ahogyan én, ha ott lennék. Hadiállapot egyébként nálunk is van: Fruzsza látástól vakulásig tanul az érettségire – kivéve, amikor dibározik, mint pl. ma este. A költözködési zűrzavar ??? *Panka: visszaköltözés a Nagyajtaiból a Mese u-ba?* tetőfokára hágott, nekem szerencsére nagyon kellemes megbízatásom van: a könyveket rakodom. Tegnap este megint kamarazene volt nálunk, és az Ascher megint elbájolta anyát azzal, hogy kijelentette, a konyhánk szebb, mint a nagymamájáé. Borzasztó meleg van, vasárnap egész délelőtt kénytelenek voltunk jeges-szódás teát inni és egyik nyugágyból a másikba ájulni – kivéve persze anyát, akit csak életveszélyes fenyegetésekkel lehetett rávenni, hogy ne kaszáljon, gereblyézzon vagy vagdosson valamit. Biztos vagyok benne, hogy nem csak New Yorkban, hanem az egész marha nagy Amerikában nincs olyan szép este, mint amit most élvezek, a nyárfák kilombosodtak és eltakarják a Budapest szállót, úgy hogy irigykedhettek.”

1968. július 3. Pityu levele mindnyájunknak, Block Islandról. Megírja a nyári programot: London, Párizs, Bajorország, Bécs. Ő a végén Bécsben marad, mert el kell olvasnia a könyve levonatát, Gloria és Éva Pestre megy. „A munka persze rettentő sürgős, mármint a szerzőnek nincs joga időt veszteni, csak a nyomdának, és a könyvnek decemberben meg kell jelennie a könyvpiacra, hogy a kongresszuson már a kollégák kezében lehessen. Éva megünnepelte 3. születésnapját. Block Islanden remekül érzi magát, nemkülönben az anyja, aki végre egyszer igazán nyaral.” Mellékel egy meghívó levelet apunak, hogy találkozhassanak Bécsben.

1968. augusztus 25. Apunak Pityu, Brassóból: „Gloria és Éva még a vámvizsgálatot is átaludta, én a szememet se tudtam lehunyni. A gyerek tündéri és boldog, csak a 'girljei' után sóhajtozik. Járjuk a környéket.” És szeptember 1-én: „Bukarestben folytatjuk a nyaralást, kellemes hotelben lakunk, hullámfürdőbe járunk, illetve járnak a lányok, mert én a Román Tudományos Akadémia Délkelet-európai Intézetének vendégeként a különböző tudományos intézményeket látogatom hivatalos autón.”

A nagy családi találkozó ezután Zebegényben volt, apuval és mi ötünkkel, sőt még Fruzsza osztálytársa és barátja, Gryllus Dani is megjelent (az ifjúság biciklin karikázott fel a Duna mentén). Nagy séták, fürdés a Dunában *foto*, beszélgetések, és egy felejthetetlenül szép hajóút augusztus 20-án este, előttünk az alkonyatban a kivilágított város – nem is sejtettük, hogy ezalatt a hadseregünk már vonul Északnak.

Pityu egy szeptember 8-iki képeslapon írja, örül, hogy Fruzsza szerencsésen elutazott Németországba, bár biztosan fáj a szívünk utána. Hát ez bizony nem volt sima elutazás, aznap kellett indulnia, amikor a magyar hadsereg, elviselhetetlen szégyenünkre, bevonult Prágába, hogy ezzel jelezze 'Pártunk és Kormányunk': helyesli a prágai forradalom letörését. Egy évre ment Berlinbe, hogy az Aufbau Verlagnál kitanulja a könyvkiadói szakmát, de itt csalódások érték: a kiadó levélben részletes programot küldött, hogyan járják vele majd végig a szerkesztőségi és műszaki osztályokat, milyen feladatokat kap, stb., de valójában meglehetősen magára hagyták. Mindenesetre jó volt ez az út német tudása fejlesztésére (sőt angol tanfolyamra is járhatott). Új barátokat szerzett: Karl Lemke szobrász és a felesége, Lisa, gondoskodott róla, hogy ne érezze magát egyedül, és ők hozták össze Lotte Gottschalkkal, egy zenei főiskolára járó lánnyal, akivel máig is fennmaradt a barátság. Sokszor nyaraltak nálunk, később férjével, Wolfgang Geilhufe evangélikus pappal együtt, 2005-ben pedig az ő

Justus fiuk és legkisebb unokánk, Bozsi cseregyerekként látott világot: Drezdát illetve Budapestet.

Újabb képeslap szeptember 13-i kelettel, Cambridge-ből: „Kiséva ugyan erősködött, hogy Cambridge helyett menjünk inkább vissza Zebegénybe – úgy látszik, ez volt élete legjobb nyaralása –, de aztán belenyugodott, amikor itt is csónakázni mehetett a folyón. Pityu: „Felháborító, hogy itt egy négyzetkilométeren több gótikus templom és lakóház található, mint egész Magyarországon. Más: Kérem a Csip-csip-csóka, a Nyuszi ül a fűben és a Csigabiga gyere ki hiteles szövegét, mert Kiséva folyton ezeket énekelteti velünk.”

1968. szeptember 18. Fruzsza haza, Berlinből: „A futárt kihasználom arra, hogy megírjam azokat a dolgokat, amiket nem lehet postára adni. Érkezésemkor örült izgalomban voltak az emberek a csehszlovákiai események miatt. Lemkéék és barátaik teljesen kétségbe voltak esve, nem csak, mert mint pártemberek, jobban szívükön viselik a közügyeket, hanem mert itt a népet jobban érinti, kínozza az egész. Nálunk beérik azzal, hogy lenyeled a dolgokat, nem kürtölöd ki az ellenvéleményedet, itt viszont mindenkinek folyton hangoztatnia kell legteljesebb egyetértését. Például az Írószövetség, a Képzőművészeti Szövetség, a Tudományos Akadémia és még sok más intézmény is, ír egy szöveget, amelyben biztosítja a világot, hogy nagyonis helyes volt az oroszok akciója, stb. Ezt aztán mindenkinek alá kell írnia, és néhányat még az újság is közöl. Van, aki elszökött, elutazott ez elöl, de akadnak olyanok is, akik egyszerűen megtagadják az aláírást. Így pl. Lemkéék egy jó barátja, valamilyen tudós, akinek azóta idegszanatóriumba kellett vonulnia. Nem azért, mert kifejezetten bántották, csak mert nagyon szívére vette a dolgot. Hétvégén ott volt a felesége Lemkéékéknél, amikor telefonált az egyik fiuk, 10 év körüli, hogy az utcában pusmogják, egész nap figyeli őket valaki. Lehet, hogy ez hisztéria, hiszen nem csinálnák ilyen feltűnően, de az ilyesmi a levegőben vannak. Telefonon, levélben senki sem mond semmit, társaságban sem ajánlatos. Na most Rosita Hunzinger. Nagyon derék dolognak tartom, hogy hóbörgött, de a lehetőségei annyira primitívek, hogy többet nem érhetett el, mint hogy saját magát nyiffantsa ki. Aug.21-én éppen a tengernél volt, hazajött, és egy barátnőjével, aki egy pártfőfőjees lánya, röpcédulákat gyártott. Csak úgy kézírással, a következő, egyébként szellemes szöveggel: 'Einen Dubcek für die DDR!' A cédulákat aztán postaládákba dobták, itt csípték el őket. Az Állambiztonsági Szerveknél van egy jó ügyvédnőjük, az egészet tőle tudjuk, hiszen Rosita senkinek nem szólt semmit. A fő disznóság, hogy a barátnőt egy hét után kiengedték a papa közbenjárására, Rositáról tulajdonképpen semmi hír. Hunzinger né járt az államügyésznél, aki azt mondta: 'a fiatal hölgy mindent megkap, ami az ő korában szükségeltetik, és az egész már nem fog soká tartani'. Dehát a továbbtanulásnak, legalábbis egyelőre, lóttek. *(valóban kiengedték egy hónappal később, valóban nem tanulhatott tovább, végül NY-ra szökött.)* Különben nem volt egyedül, hasonló okból letartóztattak egy-két tagot. Jó volna, ha anya, mielőtt ideutazik, tájékozódna egy kissé, itt nincs senki, aki megfelelő fényben ismertetné a dolgokat, mint otthon apa. Az Aufbau kiadónál lenni jó, futárfeladatok ürügyén sokat mászkálok a városban, de a szerkesztőségben is jó, új és új arcok jönnek, grafikusok, szébbnél szebb bajszok, barkók és szakállak.”

1968. október 14. Pityu, mindannyiunknak: „A Students for Democratic Society az év elején meghirdette, hogy nem engedélyezi az egyetemi év megkezdését, sőt az adminisztráció vezetését népbírói tárgyaláson el fogja ítélni. Egy-két kisebb tüntetésen kívül azonban nem történt semmi, a tanítás annak rendje és módja szerint megkezdődött. Én az idén megint 1848-at tanítom egy undergraduate szemináriumon, a graduate szemináriumon pedig a szokásos keletközépeurópai történelmet. Mindez nem volna probléma, ha a diákok nem lennének olyan okosak, nem kötnének bele minden szavamba, és nem volna ezernyi más tennivalóm.

Küldök fényképeket, nagy örömünk, hogy Kiséva mindenkit felismer, Big Dani-t is, és rengeteget mesél budapesti családjáról. Az 'egy, kettő, három: Pityu' nélkül az asztalt meg sem közelíthetem, és a 'Zsip-zsup, kenderzsup'-játékot már a Claremont Avenue-i gyerekek is mind tudják. Nagyon megnőtt ez a 'kisbaba': a legtöbb betűt felismeri, örökösen prédikál nekünk, neveli a családot ('Vigyázz magadra!', 'Ezt nem szabad', 'Hányszor kell még mondanom?', 'Gyere ide, majd megvigasztallak', stb.) Az élet a politikai nyavalyáktól eltekintve kellemes. Most éppen a középiskolai tanárok sztrájkolnak, no meg a rendőrök és a tűzoltók. Élvezem a tanítást, és fontoskodom a különböző bizottságokban."

1968. november 18. Gloria, apunak és kettőnknek: Londonban lekésték hazautazáskor a repülőgépet, mert a nagy esőzés miatt nehezen jutottak ki a repülőtérre, másik gépre kellett jegyet váltani. Gloria hihetetlenül szívós kampányba kezdett, eleinte tiltakozott, a végén pedig szívhez szóló levelet írt a brit légitársaság elnökének, a kérelmét előzőleg elutasító Sir Gilesnek 'sztoikus angol külsejét meghazudtoló emberi érzéseire' apellált – és megkapta a 630 \$-t. „The first thing we did with our new-found wealth was to take all of Veress Pál's paintings to the framing shop and agonize over the selection of frames.

Kiséva's school program goes exceedingly well, and she is also very popular. She went to 4 birthday parties in one week (was everyone born in November three years ago?), and is very conscious of her social calendar. Her most vivid memories seem to be of Zebegény, she often asks us of Fruzsza, Panka and Zsóka."

1969

1969. január 3. Pityu, mindnyájunknak: „Tegnap megérkezett az MSzMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének a meghívása a március 17. és 19. között tartandó nemzetközi konferenciára, a Magyar Szovjet Köztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulója alkalmából. Tehát kb.10 hét múlva látni fogjuk egymást! A meghívó felszólít, hogy a vitához hozzászóljak, sőt referátumot is tartsak. Az utóbbi azt hiszem udvariassági formula, erről már érdeklődtem Ránki Györgynél. Nem igen lenne időm komoly hozzászólás elkészítéséhez, szívesen részt veszek azonban azon a kerekasztal-konferencián, amelyen a magyar szocialista forradalommal egyidőben kitört forradalmakról lesz szó. Az utóbbiakhoz értek valamit, hiszen könyvemben is sokat beszélek a müncheni és berlini forradalmi eseményekről. A tanítási idő miatt nem maradhatok sokáig Budapesten, 10 napnál biztosan nem többet. A lényeg, hogy hamarosan találkozunk, csodálatos, boldog esemény lesz! Megkaptátok a könyvem? Az Amerikai Történészek évi kongresszusán, sok ezer más könyvvel együtt, az én kötetemet is kiállították. Azon kaptam rajta magam, hogy a California University Press standja körül kóválygok és messziről lesem könyvem lapozgatóinak az arckifejezését. Senki sem látszott elalélni a gyönyörűségtől.

Kiséva kezd kamaszlányos allűröket felvenni. Reggelenként felhívja a barátnőit (nekünk szabad tárcsázni) és távdumákat folytat; félórát vitatkozik az anyjával, hogy mit vegyen fel; maga válogatja ki. Egész nap tevékenykedik, fontoskodik, nevel és magyaráz.

Túléltek az összes sztrájkot, még a fűtőolaj-szállítókét is. Vacogtunk, dühöngtünk. Ezzel szemben áll a Hold körülutazása. Lélegzetelállító volt a televíziós közvetítés. Bizony kicsi 'ez a mi oázisunk a nagy fekete semmiben' – ahogyan az egyik astronauta mondta." Egyébként mi, budapestiek is láttuk a közvetítést, az egyetlen TV-n, aminek a tulajdonosát ismertük, Kovács Paliékén.

Képtelenség Pityu cikkeiről, könyveiről és azok visszhangjáról akárcsak részleteket is közölni – ha megélem, majd igyekszem bibliográfiát készíteni, (nemcsak az ő írásairól, hanem a két nagy könyvespolcot betöltő teljes családi irodalomról is). De ez a feladat valószínűleg a jövő történészeire vár. Mégsem bírom ki, hogy ne mazsolázzak Harved ??? Prof, a New

Brunswick-i Rutgers egyetem professzora 1969. február 6-i leveléből: „I’ve just finished your wonderful, wonderful book. Congratulations! In your section on Tucholsky, you said more than I did in my whole book – an accurate, succinct characterization which captured the essence of the man and his work. This same quality characterizes the whole of the book. Your book presents a portrait of a group and in so doing analyzes its significance as a political force or movement. That is what makes it a real contribution to knowledge of the era. My book is a brick – yours is an edifice. Your book is an analysis which presents not only a story, but an interpretation.”

1969. március 6. Apunak és mindnyájunknak, Gloria: „My Shelley job has been (malheureusement) over for almost two months now. We decided that I shouldn’t work right away again but that I should look around rather leisurely, however I have found I simply cannot bear not working. I feel so rootless and purposeless not putting my mind to something that I cannot wait to begin again. There are lots of editorial jobs but they are virtually all full time and I am not willing to have Kiséva with a babysitter all day.” Addig is, amíg Pityu Európát járta, anya és lánya Puertoricóban nyaralt.

1969. május 13. Pityu mindnyájunknak. „Gloria jövő héttől a New York Public Library története című könyvet szerkeszti. Kiséva érdekes módon még mindig Zebegényre emlékezik és Aput, Évát-Palit és a lányokat emlegeti. Nagyon büszke arra, hogy van neki nagypája, de múltkor elpityeredett azon, hogy nagyanyja nincsen. Örökösen Anyu után érdeklődik és töpreng azon, mit csinál szegény a temetőben.”

1969. júniusban nyílt meg a Rákóczi úti Fényes Adolf teremben Pali legsikeresebb kiállításainak egyike, Bálványok címmel. Bálint Endre nyitotta meg *fotó*. Csak egy kritikából idézek itt néhány szót, Horváth György írta a Magyar Nemzet 1969. június 17-i számában: „Veress Pál bálványai nem kínálnak könnyű élményt, álkultúrát. Egyszerűsített emberformái azonban konkrét érzelmi-értelmi tartalmakat hordoznak. Útjuk, törekvéseik a modern hazai művészet egyik – szélsőséges de figyelmen kívül nem hagyható -- útját jelentik. Egyéni nyelven saját és sajátos mondanivalót közvetítenek, túljutva a konvenciókon, szuggesztív hatásra képesek.”

A kiállítás kapcsán ismerkedett meg Tornai Józseffel, aki a vendégkönyvbe beírta 'A bálványok szeme' című versének kezdősorát. Ez a Tornai-kötet a következő évben Pali egyik bálványának képével a borítóján jelent meg. (Azóta, egészen 2006-ig, 9 Tornai-kötet jelent meg, borítóján Veress-kép reprodukcióval.) A barátság azonban ebben nem merült ki: sok éven át együtt sátoroztunk, Jóska tanácsát követve, a Dunaharaszti melletti, félbehagyott Duna-Tisza csatorna partján, a fenyőerdővel és akácossal borított homokdombokon. Tábortűz melletti hosszú beszélgetéseikben kerülték a politikai, világnézeti témákat – ezekben eltért a véleményük --, annál többet beszéltek nyelvről, költészetéről és a természetről. *Fotó: lehet képet betenni ide a TVinterjuból Pali tipit fest?*

Részlet Pali Pali önéletrajzának akkori vallomásából: „A párizsi kiállítást követő néhány év alatt sok ösztönzést adott – s ami talán még fontosabb volt, magányosságomon enyhített, elszigeteltségemből kiragadott – részvételem az Építők Műszaki Klubjának képzőművészeti szakosztályában. Az elméleti vitákkal, beszélgetésekkel töltött összejöveleteken kívül időnként egy-egy tag munkáit bíraltuk meg közösen. A csoport önfeláldozó, lelkes szervezője dr. Soós Imre volt. Ebben a társaságban ismerkedtem meg Fekete Bélával, Ágh Ajkelin Lajossal, Gyarmathy Tihamérral, Kürthy Sándorral, a Franciaországból meghalni hazajött Kandó Gyulával, s itt újítottam meg a kapcsolatot Papp Oszkárral. A csoport nyilvános fellépésének csak 1969-ben, az én életemnek és a magyar

festészet történetének is annyira fontos esztendejében nyílt alkalom az Iparterv-székházban. És ekkoriban ismerkedtem meg a modern törekvések hozzáértő támogatójával, Mezei Ottóval, az ő közvetítésével kerültem be a Szürenon társaságba. Itt olyan remek fickókkal találkoztam, mint Haraszty István, Karátson Gábor, Pauer Gyula, Ilyés István. Nevét a 'szürrealista' és 'nonfiguratív' szavak összevonásából Csáji Attilától kapta a társaság."

Egy dátum nélküli visszaemlékezéséből ezt emelem ki: „Mostanában összebarátkoztam két fanatikus madarással és egyben képzőművésszel: az egyik Koffán Károly, aki bármihez nyúl, a fényképezéstől a botfaragásig, az erdei pacsirta tudományos megfigyelésétől a grafikaig, mindent legfelső fokon ért és végez. A másik Szemadám György (akkoriban a képzőművészeti adások felelőse a TV-nél), aki állatokról, főleg madarokról ír és fest remek képeket és könyveket."

1969. szeptember 11. Pityu: „Pakolunk, vérző szívvel. Több mint két hónapot töltöttünk Block Islanden, el sem tudjuk képzelni, hogyan élünk majd New Yorkban. Felejthetetlen az ablakunkból a vitorlášhajók látványa, az óceán és az ezernyi csillag. Gloria és én is amatőr csillagászokká lettünk. Fél éjszakát ülünk a házuk közelében és térképekkel, látcsővel felszerelve bámuljuk az eget. Fantasztikus, hogy közönséges látcsővel mennyi mindent fel lehet fedezni. Augusztusban 4 bolygót is láthattunk, a holdtengerek és kráterek látványát leírni sem lehet. Mindennél nagyobb izgalom megtalálni a különböző gázködöket és a hozzánk 'legközelebb' fekvő tejútrendszeret. Alig várom, hogy megmutassam nektek az M31 számú tejútrendszert az Androméda csillagképben. Szabad szemmel is látható, látcsőben pedig pompás felfedezés, és elég sok elmélkedésre ad okot, hogy az M31 távolsága másfélmillió fényév, és a parányi ködöcske kb. százmilliárd csillagot számlál.

A természet kített magáért az elmúlt napokban. Megéltünk egy hurrikánt. Napokkal előre jelezték az eget járó meteorológiai műbolygók, meg a vihar 'szemébe' repülő gépek. Szélsébség 200 km, a hurrikán utazási sebessége 80 km óránként. Izgatottan készülődünk a nagy eseményre, a rádió utasításainak megfelelően gyertyát, vizet, élelmet és koffereket cipeltünk a pincébe, az autót szélirányba állítottuk, tisztes távolságra a háztól és tanakodtunk, hogy az ablakokat valóban nyitva tartjuk-e. Röhhögnöm kellett, annyira ismerős volt minden, a háborúra és az ostromra emlékeztetett. A vihar percnyi pontossággal megérkezett és fenomenális mennyiségű vizet zúdított a szigetre, de a szél a várakozáson alul maradt. Mint kiderült, a hurrikán központja a tengeren volt, és eltávozott észak felé, Maine irányába.

A nyarat megint Block Islanden akarjuk tölteni, és boldogok lennénk, ha akár Apu akár másvalaki a családból velünk jönne. Tavasszal Budapestre utaznánk, hogy ott megfelelő Kossuth-tudás birtokában kutassak és írjak. Elképzelhető-e, hogy 3-4 hónapot töltsünk Apunál? Felvennék-e óvodába Kisévat magyar tudás nélkül, vagy van-e angol iskola? 5 és ½ éves lesz, a betűket és számokat jól ismeri, és elmondja a hallott mesék és könyvek tartalmát."

1969. október 9. Pityu mindnyájunknak. „New Yorkot már azért is utálom, mert alig látni csillagokat. Planetáriumba járok, és kevés szabadidőmben csillagászati könyveket olvasok. Persze semmi remény, hogy az amatőrség legalsó fokán túllépjek. Ehhez pedig matematikai, fizikai, kémiai, geológiai stb. felkészültség kell. Furcsa, hogy 43 éves fejjel fedezem fel a természet szépségeit. Könyvemről igen szép kritikák jelentek meg."

1969. december 15. Pityu mindnyájunknak. „Csönd honol a lakásban. Gloria 'bébiszittel' három emelettel feljebb és Éva ott alszik barátnője társaságában, amíg haza nem jönnek a szülők. Gloria tagja egy gondosan megszervezett 'baby sitting pool'-nak: egymással cserélnek a szülők, néha még rám is sor kerül, hogy idegen lakásokban töltssem az estét, munkával megrakva, és attól rettegvem, hogy felébred valamelyik kölyök és az anyja után óbégat.

Bizony nem ismernétek Kisévára, annyira felnőtt és okosodott. Tegnap kettesben jöttünk haza autóbusszon, íme társalgásunk szó szerinti megisméltése. Minthogy Éva elég hangosan beszél, meglehetősen sok hallgatónk akadt.

Ő: Papa, mikor fogok meghalni?

Én: Még nagyon sokára. Előbb még felnősz és megöregszel.

Ő: De te előbb halsz meg mint én?

Én: Igen, ez valószínű, de az is nagyon sokára lesz.

Ő: És mama, ő is előbb hal meg, mint én?

Én: Igen.

Ő: De akkor ki fog gondoskodni rólam? – és már potyognak a könnyei.

Én: Erre már nem lesz szükség, mert addigra felnőtt leszel, férjed lesz és gyerekeid.

Ő: Amikor a te mamád meghalt, már felnőtt voltál?

Én: Igen, sőt feleségem is volt.

Ő: Mit csinál a mamád a sírban?

Én: Semmit, fekszik.

Ő: Nem beszélget, nem eszik?

Én: Nem, a halottak nem csinálnak semmit, csak fekszenek békében.

Ő – és megint potyognak a könnyei: De ha meghalok, hogy jön ki belőlem a gyerekeim?—Magyarázgatom, megnyugszik. Később: Papa, menjünk el a hölgyhöz, és kérdezzük meg, nincs-e a hasában egy kisfiú. (A hölgy az a misztikus személyiség, akiből ő maga jött.) Gondosan elmagyarázom, már vagy századszor, hogy a hölgy ismeretlen helyen tartózkodik és kisöccsre nincs semmi kilátás. Részletesen megvitatjuk a kérdést. Töri a fejét. 'Papa, hirdessük meg az újságban, hogy kisöccsre van szükségünk.' A javaslatot megvétőzom, mire előző napi uszodai kalandjairól kezd beszélni. Elmondja, hogy megint fejest ugrott a trambulínról a mély vízbe, ami igaz, hogy cigánykereket vetve is tud a vízbe ugrani (a közönség rémületére), de itt már elragadja a fantáziája és szédületes történetekkel traktál, hogy úszás után hogyan repült ő Londonba a pilótafülkében, hogyan aludt a pilótaülés alatt, időnként rádióbeszélgetést folytatva az asztronautákkal. A jó ég tudja, mi lesz ebből a gyerekből. Karácsonyra tütüt kért (jár balettórákra), ezzel tükrözve élete nagy ambícióját. Kétségtelen, hogy tehetsége van a tánchoz (Gloria is táncol). Kecses mozgású, izmos, ügyes és bátor. Olyan trapézmutatványokat produkál, hogy a vendégeink állandóan a segítségére akarnak rohanni, csak mi ülünk fásult nyugalommal. Már egészen jól korcsolyázik, és Nina Juvilertől sít kap. Igyekszem majd lépést tartani vele. Minden iskolába felvették, ahová elvittük, pedig a magániskolákban sokszoros a túljelentkezés. Egyébként most intéztük el, hogy a helyettes szovjet nagykövet kisfiát felvegyék egy magániskolába. Victor Israelyan, aki örmény származású, jó barátunk. Magyar történelem szakos volt, mielőtt a diplomata-iskolába került, és feleségével együtt már többször vacsorázott nálunk. Ilyesmi is csak New Yorkban történhet meg az emberrel.

Ha már diplomatakról van szó: nemrégiben együtt ebédeltem a román nagykövettel (ő is, Israelyan is az ENSz-nél szolgál), és megkérdezte, nem volna-e kedvünk egy vitaesttel egybekötött emlékünnepeket rendezni Nicolae Balcescu, 48-as román szabadsághős születésének 150-ik évfordulója tiszteletére. Ehhez mindjárt kedvem kerekedett, mert Balcescut nagyra tartom: okos, művelt ember volt, a Szemere-kormányral Világos előtt megállapodást kötött a nemzetiségi kérdés rendezésére. Az emigráns Kossuth-tal is baráti kapcsolatot tartott. A román történelmi intézet két munkatársa készül ideutazásra, mi New Yorkba csődítjük a kevés, Amerikában élő román szakos történészt, én is tartok majd előadást, és rendezünk egy kis 48-as kiállítást is.”

1969. november 2. Pali levele Kölnből, az otthoniaknak: „A végtelenül csúnya és unalmas Frankfurtból Kölnbe tettem át a székhelyemet. A város nagyon szép, hangulatos. A Wallraf-Richartz múzeumban a 'Kunst der sechziger Jahre' című kiállítás irtó érdekes volt. Egy Rauschenberg-kép, elsötétített szobában, ha tapsolsz vagy kiáltasz, kivilágosodik. Egy másik elektronikus kép: örökké mozgó filmet vetít, ami vietnami csatajelenetekből és bálból van kombinálva, ha eléje állsz, egyszerre a saját arcodat is meglátod benne – TV kamera van beleépítve. Aztán mindenféle csörgő, világító, mozgó micsodák, meg rengeteg ismert pop-art dolog, legtöbbje ronda. De a barkácsművésznőnek (Louise Nevelson), akinek bearanyozott bútordarab-szekrénykeit Párizsban (vagy Velencében?) kinevettük, kissé megbocsátottam. Aggasztó, vagy biztató tünet: ha a hagyományosabb jellegű dolgok (leginkább szobrok) valamelyike tetszett, mindig kiderült, hogy a művész 1915 és 25 között született.

Az NSzK-ban (gyöngébbek kedvéért: Nyugat-Németország) a statisztika szerint másfél millió 'vendégmunkás' dolgozik. De ha itt az utcán jársz – nyilván az is számít, hogy vikend van – szinte csak olaszokat, törököket és görögöket látsz. Minden második moziban török filmeket hirdetnek, a többiben malac filmeket. Erre úgy döntöttem, hogy operába megyek. Mint sajtó, potyajegyet kaptam, félig üres ház előtt (szombat este). Prokofjev 'A tüzes angyal' című operáját adták, amiről még nem is hallottam. Richard Strauss hatása alatti zene, szecessziós, fülledt hangulat – és a cselekmény csúcspontján őrjöngő apácák levetik a csuklyás köpenyt, és pucéron (nem testszínű trikóban, hanem igazán) vonaglanak. A szex-hullám az operába is betör. A programfüzet olyan ideológiai feneket körít a történetnek (a téma vallási téboly és boszorkányégetés), hogy az NDK-ban képzeltem magam. Már Kölnben láttam, egy templom kapuján, hogy a plébániahivatal ifjúsági műsort hirdet '6mal sex' címmel. Ha már a németek így megbolondultak, kíváncsi vagyok, mi lesz Párizsban. Ebédelni ma egy igazi helyi kocsmafélébe mentem, menü-specialitás: Bohnenlammfleisch, Rheinische Art – hát kiderült, hogy kelkáposzta, benne birkahús-darabokkal és pár szem babbal. Maradok a Bratwurstnál.

Köln sokkal elegánsabb, egyes részei New Yorkra emlékeztetnek az esti kivilágításban. A modern építésze is nagyon szép, és jól megoldották a régi és az új kombinációját, olyanszerűen – de sokkal nagyobb arányokban és szebb anyagokkal – mint nálunk a Várban. De a híres féllábú híd (aminek, hogy el ne rontsák a kilátást a dómra, csak egy pillért csináltak) ronda, és még a tetejébe zöldre is van festve.”

Egy szeptember 27.-i levél, de az évet nem tudom. Pali haza Washingtonból, ahová mint sajtótudósító igen sűrűn utazott konferenciákra: „Nehezemre esik írni, mert ez az egész leírhatatlan: a luxusszálló, ahol lakom, ez a lehetetlen város, az emberek, a házak, a munkám. Jól vagyok, de folyton kissé izgatott. Most sikerült leadnom a tudósítást, többször nem írok, hanem október 7-én hazaérkezem. Kövessel, az MTI tudósítójával sétáltam Georgetownban, náluk megismerkedtem Vitrai Tamással, aki úgy látszik, igen híres TV-riporter, senki sem hitte el, hogy a nevét sem hallottam. A hotel mellett van egy kis múzeum, egy teljes szoba Klee, benne az Arab dal – reprodukciókból az egyik kedvencem. Az itteni klasszikus monumentumok (Lincoln, Washington emlékmű, Capitol, stb.) elviselhetetlenek, a modern épületek egyszerűen gyönyörűek, nem tudok betelni a változatos, ötletes formáikkal. Sötétedés után az utcák teljesen kiürülnek. Ezen a környéken lehet ugyan életveszély nélkül járni, de a nem ijedős is félni kezd a teljesen néptelen utcán. Füstösek (most már így mondják a magyarok, mert a fekete és szerezsen szavakat is megértik) minden ellenkező híreszteléssel szemben általában rém csúnyák – és irtó sokan vannak. Nem vettem elég komolyan az óvatossági figyelmeztetést, és fél nyolckor, a szállodától nem messze, leültem egy parki padra, újsággal a kezemben. Egy húsz év körüli, kétméteres, szakállas szerezsen áll elém, és látom, hogy a padom mögött hárman felsorakoztak. A szakállas: 'Uram, mielőtt belemélyedne az újságjába, megoldhatná egy problémánkat.' Úgy teszek, mintha nem érteném, erre nyújtja

a tenyerét, és mondja: 'Wein, vino, drink, drink, nem érti?' Többé nem megyek ki aprópénz nélkül az utcára, mert egy quarterrel (25 cent) könnyen megúsztam volna. De így félóráig kellett magyaráznom, hogy nincs egy vasam se, mert nem akartam a húsz dollárosoktól duzzadó tárcát elővenni. Végülis kölcsönös hátbaveregetéssel békében elváltunk, de közben bizony félttem."

1970

A hetvenes években a levelezés erősen megcsappant, többnyire rövid képeslapokon, néha telefonon számolunk be az eseményekről, főleg az utazásokról. Bonyolítja a dokumentálást, hogy csak apu és Pityu ír rendszeresen dátumot a levelekre (de évszámot ők sem), találgatni kell a szövegből. Ráadásul az évek során a mi 1970-71-es leveleinknek nyoma veszett, így ez a történet bizony hiányos. Talán egyszer még előkerül valami, vagy eszünkbe jut, mi maradt ki. Pityu haza írott levelei megvannak.

1970. márciusában történt, hogy Pali valamilyen pesti író- és művésztársaságban üldögélt egy kávéházban, úgy emlékszem a Centralban. A filmes Makk Károly egyszerre felpattant, megkérte, hogy álljon fel. A kövérkés kis ember körülgrálla, leguggolt, felágaskodott, minden irányból megnézte, végre megkérdezte, hajlandó-e főszerepet vállalni Déry Tibor 'Szerelem' című novellájából készülő filmben. Nagy volt a kísértés, de a lányok is, én is lebeszéltük. [Panka, ez nem felel meg a valoságnak, de nem tudom, akarsz-e cenzurazni] Érveink: egy film felvételei elképzelhetetlenül időigényesek, meg fog bolondulni a tehetetlenségtől, elvesztegetett napoktól. Azután a szakmájának azért sodródott a szélére, mert van más kenyérkereső foglalkozása, még csak az kell, hogy ne csak festő és közzgazdász újságíró, de még filmszínész is legyen. Fájó szívvel megadta magát, pedig arról álmodozott, hogy a honoráriumából vehet egy használt Trabantot. Makk Károlynak végül akkor mondott nemet, amikor elolvasva a forgatókönyvet, kiderült, hogy nyílt színen hánynia kell. (A szerepet a legremekebb színész: Darvas Iván kapta.)

Pityu március 20.-án erre válaszol: „Pali 'sic itur ad astrá'-ja még engem is meglepett, pedig mindig büszke voltam fényes tehetségére. Én bizony nem szalasztottam volna el az alkalmat, hogy szenvedélyes csókokat váltsak a gyönyörű Töröcsik Marival, az ágyon történő lemosásról nem is beszélve.”

Ugyanebben a levélben közli Pityu, hogy megkapta a Guggenheim-ösztöndíjat 1970-71-re. 'Ennél nagyobb megtiszteltetés nem igen létezik a szakmámban, a nevemet még a New York Times is ki fogja nyomtatni. Ki gondolta volna, hogy Kossuth neve még ma is ekkora varázserővel bír? Panka beat-sikereihez szívből gratulálok. (A népszerű Kaláka-együttes alapító tagja volt, Gryllus Danival együtt.) Szédületes, hogy mennyi mindent csináltok, alig győzünk lépést tartani az eseményekkel. Apunak jó mulatást kívánunk Szamarkandban, Évának sok sikert Bolognában, Palinak Erfurtban.” *

*Apu szervezett turistaútra ment Szamarkandba (másképpen nem is lehetett a Szovjetunióba utazni). Az első lapot Moszkvából, az utolsót Dusanbéből küldte, járt Leningrádban, Buharában, Taskentben. Az útról részletes naplót vezetett és tengernyi diafelvételt hozott.

A Könyvkiadói Egyesülés és a Corvina engem küldött a bolognai nemzetközi gyerekkönyv-vásárra, ahol teljesen elememben voltam. Kikerültem később a lipcsei és a frankfurti vásárra is, boldogan lapozgattam a rengeteg gyönyörű könyvben, ismerkedtem a külföldi szerkesztőkkel, fordítókkal.

Palit 1969-es Fényes Adolf-termi, igen sikeres kiállításán felfedezték NDK-s fiatalok, felhívták rá a figyelmét többek közt egy erfurti kitűnő grafikusnak, Alfred Mörstedtnek, aki betiltott művészeknek rendezett egy padláson illegális kiállítást, és Pali számos grafikáját ott

és később máshol is kiállította. Egy életre szóló barátság, és több kiállítási lehetőséget nyújtó kapcsolat keletkezett ebből, kölcsönösen látogattuk egymást halálukig. És ekkoriban fedezte fel a képeit a Fényes Adolf-teremben egy drezdai gépészmérnök, Gerd Fiedler, nagy magyarbarát és grafikagyűjtő, aki a Palitól vásárolt és ajándékba, vagy Palitól kölcsön kapott képek kiállítását megszervezte Drezdában, Potsdamban, Lipcsében, Brandenburgban – és most, 2007-ben ismét bemutatta a közben kb. 45 darabra bővült Veress grafikagyűjteményét Lipcsében, egy galériává alakított kápolnában.

1970. március 27. Apunak Pityu, NewYorkból: „Itt gyűlésezünk ebben a nyomorult városban, mi ’szláv’ történészek, közgazdászok, stb. A barátoknak se szeri, se száma. Minden ösztöndíjat megkaptam, amiről csak ábrándoztam. Itt megáll az ész. Persze a Guggenheimre vagyok a legbüszkébb. Amint a New York Times írja, a Columbia egyetem kilenc díjnyertesével a harmadik helyre került a Harvard és a Yale után. Kapok szép gratuláló leveleket és fő a fejem a dicsőségtől. Apu mikor indul szovjet-ázsiai körutazásra? Tiszta örültség, de lehet, hogy igaza van.”

1970. április 18. Pityu az itthoniaknak: „Szombat lévén, békésen dolgozom az irodámban, hétköznap pokoli a jövés-menés. Teljesítményeim reggel óta: összeállítottam Kosáry Domokos útitervét (vagy húsz helyre van meghíva, több időt tölt majd az ország fölött, mint a földjén), intézkedtem Boldizsár előadása ügyében és aláírtam a Ford Foundationnak szóló 20-oldalas jelentést; összeállítottam a diákjaimnak kiosztandó Közös Monarchia-statisztikai szemléit; írtam 3 ajánlólevelet, de mindenekelőtt a Balcescu Symposiummal foglalkoztam, amelynek április 24-én kell megnyílnia, és még nincs itt semmi a Román Tud. Akadémia által ígért, 37 méteres kiállítási anyagból. Tiszta szerencse, hogy ez az utolsó itteni lényeges ténykedésem. Örült szégyen lesz, ha csupasz falak és üres standok előtt poharazgatnak a meghívottak, én pedig idecsődítettem boldog-boldogtalant. Egyébként tanulok románul, egész jól megy.”

1970. április 20. Pityu az itthoniaknak: „Éva 5. születésnapját ünnepelte osztálytársnői társaságában. Volt 12 édes kölyök, nagy torta, balettcipő, és egy igazi, valódi balett-táncosnő, akit Gloria 10 \$-ért bérelt egy balettskolából. Tizenhat-éves tündérszép lány, aki meglepetésként úgy libbent be a hálószobából, ahol addig rejtőzött, mint valami földöntúli jelenség. A Hattyúk tavából táncolt el egy részletet, magávalhozott magnó segítségével. Utána minden kislány táncolt ugyanarra a zenére, Éva balettcipőiben. A kislányok persze illegették magukat, a kisfiúk bambán ültek. A hatást elmondani se tudnám, nemhogy leírni.”

1970. április 27. Pityu, az itthoniaknak: „Megkaptam az Országos Pedagógiai Intézet meghívását a Történelem Tanárok Nyári Egyetemén való részvételre. Keszthelyen lesz, július 1. és 10. között. Előadást kell tartanom az Amerikában folyó magyar történelemtanításról, és általában részt vennem a nyári egyetem munkájában. Elfogadtam, mert érdekel a munkájuk, a találkozás a történelemtanárokkal, van is valami mondanivalóm a témával kapcsolatban, és last but not least, így már az idén is együtt lehetünk. Nem nagyszerű ötlet? Alig tudok hová lenni a gyönyörűségtől.” Nagyszerűen sikerült a találkozó, mi Györökön laktunk, a Kereskedelmi Kamara hőnszeretett üdülőjében, apu Pityuval szállodában. Ott volt Heckenast Gusztis is, mindketten remek előadást tartottak, mi pedig pompásan strandoltunk Keszthelyen. Itt hallottunk először környezetvédelemről, Pityu agitálta Zsókát, válasszon majd ehhez való tárgyakat, amikor egyetemre kezd gondolni. Zsóka ezt írta aznap a naplójába: ”Pityu elbűvölte a társaságot (engem is) érdekességével, frissességével, fiatalságával és kedvességével. Állati izgalmas dolgokat mesél mindenről, nagyon nehéz visszaadni, hallani kell. Könnyen bocsátkozik túlzásokba, ettől olyan színes és érdekes.”

1970. május 16. Pityu, az itthoniaknak: „Ilyen válság talán a polgárháború óta nem volt, és megvan a lehetőség egy új polgárháborúra. Egyelőre felmérhetetlen, hogyan is alakulnak ki a táborok. A helyzet mai jellemzője teljes konfúzió és a százféle érdek sorozatos összecsapása. Ilyenkor érti meg az ember, hogy ez az ország nem ország, hanem a világ maga, annak minden bajával. Ezt az államot csak a béke és a prosperitás, vagy egy győztes és igaz háború meg a prosperitás tartja össze, és éppen ezek az elemek hiányoznak a mai helyzetben. Dramatis personae et conditiones. Egy hazug, önmagának rendszeresen ellentmondó elnök [Nixon] egy testületileg felbomlott és dühösen veszekedő kormány; az elnök magántanácsadói, akik a kormány tagjainál lényegesen több befolyással bírnak; egy külügyminisztérium, amelynek számos tagja utálja az elnök politikáját; tábornokok, akik évek óta hazudnak önmaguknak és az elnöknek, és akik nem akarják elhinni, hogy igenis Amerika sem nyer meg minden háborút; katonák, akik marijuanán élnek, a béke jelét hordják a sisakjukon, de azért habozás nélkül beledurrantanak minden indokínai parasztba; építőmunkások, dokkmunkások, akik sokszoros tömegekben masíroznak az utcákon, éltetve Nixont, Reagant, Agnewt és az Establishmentet, vagyis az uralkodó osztályt, és akik félholtra vernek minden kezük ügyébe kerülő hosszúhajú diákot és úgy, mellesleg, a diákokat védelmező Wall Street-i bankárokat is; rendőrök, akik a rendről szavalnak, de ugyanakkor sztrájkolnak is, és Délen, Chicagóban, nagyobb veszélyt jelentenek, mint a legvadabb anarchisták; a géppuskával hadonászó Fekete Párducok, akik nap mint nap bejelentik, hogy Nixont ki fogják nyírni; diáklányok milliói, akik megható odaadással szaladgálnak az utcákon, aláírásokat gyűjteni a háború ellen, és akik két népgyűlés között előadásra járnak, vizsgára készülnek; tanárok, akik megpróbálnak tanítani és közben Washingtonba járnak, könyörögni a képviselőknek, hogy lépjenek föl a háború ellen; más tanárok, akik uszítják a diákokat az egyetemek tönkretételére; radikális diákok, akik elállják a könyvtár bejáratát és megverik azt, aki olvasni akar; és a legradikálisabb diákok, akik gyújtóbombát dobnak az épületekbe; yippiek és más válogatott vadbarmok, akik azt hiszik, hogyha minden gyárat megszüntetnek, és mindenki csak szeretkezik, akkor ezentúl jólétben és kényelemben fognak élni; a képviselők és a szenátorok, akik képtelenek eldönteni, hogy mi is a közhangulat, és milyen felszólalás vezethet újraválasztásukhoz; azok, akik a haladónak számító elnökök idejében a Kongresszus megfékezésére és örökös federális beavatkozásra uszítottak, most ugyanolyan lelkesedéssel az elnök megfékezéséről prédikálnak; zsidók, akik Nixont azért gyűlölik, mert arab-párti; néger nacionalisták, akik Nixont azért gyűlölik, mert zsidó-párti; olaszok, akik hetek óta ostromolják az FBI-központot, azért, mert az FBI 'diszkriminál' a maffia ellen; postások, vasutasok, tanítók, akik sztrájkjal fenyegetőznek vagy éppen sztrájkolnak; a gazdasági élet, amely egyöntetű elszántsággal törtet az infláció vagy a depresszió felé; a tőzsde, amely a kambodzai beavatkozás hírére pánikba esett és minden békehírré hatalmasat ugrik előre, és ezenkívül kétszázmillió amerikai, aki nem akar háborút, polgárháborút, válságot, és továbbra is éli a maga általában nyugodt és többségében jómódú életét. Vajjon lesz-e ebből végre egy ország? Én azt hiszem, hogy igen, ehhez azonban az első lépés Indokína kiürítése. Rájön-e a nép, hogy elmúlt a texasi forgópisztolyok világa? És ha rájön, megmarad-e a szabadság?

Minderről elméledünk Gloriával, miután ágybakergettük Évát, akit pártatlan lelkesedés fűz mind a tüntetőkhez, mind a rendőrökhöz.

1970. július 24. Pityu Block Islandból Épafrupazsó-nak: „Mintha időtlen idők óta itt nyaralnánk. Boldogan élünk, de életemben először gyötör a honvágy. Hiányoztok nagyon. Pali döntött-e már kocsiügyben? Sürgős intézkedésre van szükség, hiszen két hónap múlva indulunk Pestre. Kértem az IREX-et [International Research and Exchanges], hogy hivatalosan február 1-én kezdődjön az ösztöndíjam.” Akkoriban évekig kellett várni arra, hogy

kiutalással megvegyen valaki egy Trabantot (az NDK-sok újszülöttjük nevére azonnal befizették az előleget, hogy mire 18-éves lesz, hozzájussanak egy autóhoz.) Dollárért azonban pár hónap alatt kiutalták, mi tehát Pityunak adtunk forintot, és hamarosan meg is kaptuk az első autónkat. Itt állt a ház előtt, és valahányszor megláttam, hihetetlennek tűnt, hogy ez a miénk. Itt jegyzem meg, hogy a 25 literes tankjába mindig csak 20 litert töltöttünk, és ez 70 forintba került. Pali, aki 18-évesen szerzett jogosítványt, és 1944-ig sokat vezetett, most egy pillanat alatt belejött, és örömeiben hangosan énekelve, jobbra-balra nézegetve, legnagyobb élvezettel vezetett. Én csak azután kezdtem el tanulni, amikor 1972 telén ő megfázott, lázasan feküdt, és a hótakarító autós becsöngetett, hogy álljunk arrébb, mert nem fér el. Palinak ki kellett kelnie az ágyból, és én nagyon szégyeltem magam. Húszegynéhány évig vezettem azután, büszke is voltam rá, de örömet nem leltem benne, és megkönnyebbülve adtam át az autót Pankának. De amíg Pali vezette, rengeteget használtuk, országnézésre (gyakran Vargha Balázsékkal 2-3 napos kirándulásokra): Baja, Szekszárd, Kalocsa, Vácrátót, Bakonybél, Verpelét, Feldebrő, Somoskő, Zsenye, az Őrség, a Nyírség, hogy a legemlékezetesebbeket említsem. Később aztán Fiat-motort szereltettünk bele, úgy utaztunk Németországba, Görögországba, Szlovéniába, Franciaországba, sokfelé. (1998 májusában cseréltük Suzukira.)

Zsóka szépen dekorált könyvet készített 1969 és 1971 közötti külföldi útjairól. 69 húsvétkor Matyiék hívták meg Milánóba, ahol Matyi kereskedelmi tanácsos volt, hogy Ákosnak társasága legyen. Önállóan utazott oda vonattal, éjféltől indulással – előtte együtt mind az öten színházba mentünk, csodálkoztak is a Mányiak a békés induláson, az átszállásnál volt néhány órája Zágrábban és Velencében is, sétálgatott, késő este ért Milánóba. Matyi azután – a szokott rohanásos módján végigszánguldott vele és Ákossal Rómán (Húsvét vasárnap a Szent Péter téren megkapta a pápai áldást, Urbis et Orbis, szokás szerint magyarul is), Ostián, Orvietón, Firenzén – Zsóka nagyon boldog volt, de mindent szeretett volna alaposabban megnézni.

1970-ben Ljubljanában Rendláékkal (Mojca volt a csereklány) indultak jugoszláviai körutazásra: Fiume, Kraljevica (Rendláék háza a horvát tengerparton), majd egy hét után a kislánnyal együtt érkeztek Keszthelyre. Ugyanazon a nyáron, augusztusban az NDK-ba röptül, a másik csereklányhoz, Katrin Lemkéhez Berlinbe, majd Ahrenshoopba a Keleti tengerhez, Rostockba, Stralsundba. Múzeumok, kiállítások, színház.

És egy pompás téli utazás is várt rá: Pityuék Svájcban síeltek, és magukkal vitték, Kiséva nagylány-partnereként. Chésieres, Neuchatel, Basel, Zürich: síelés, csodás téli tájak. A könyvben mindegyik utazásról fényképek, képeslapok, térképek, szépen, világosan elrendezve.

Július 7-én hosszú levelet írt hazulról Pankának, ebből idézek: „Nagyon örültem a levelednek, mindig jó levelet olvasni, különösen a Tiédet. Avval, hogy jó nekem, mert okos nővérem van, teljesen tisztában vagyok, sőt azzal is, hogy egyáltalán milyen okos családom van, és egyébként is jó nekem. Sokat szeretnék veled beszélgetni, sokat és nagyon komolyan. Nem verselemzés, és nem is fiukról. Leginkább a rendszerezett olvasásról, a magam műveléséről, sznobságról, ízlésről meg ilyesmiről. Valójában a sznobság az, ami régóta foglalkoztat és ahol a legfontosabb volna, hogy válaszolj.”

Zsóka augusztus 13-i naplójából: „Egy hete itt vagyok a Keleti tengernél, nagyon élvezem. Ahrenshoop valami gyönyörű. A falu: régi halászházak, kedvesen tarkára festve, szalmatetősek, virágok az ablakokban. Mi a tengertől 5 percnnyire lakunk, egy tó partján. A Bodden langyos és édes vízű, szelíd, tükörsima, nádassal borított. Észre se veszi a hatalmas tengeri viharokat. A tenger egészen más: magas fal alatt homokos, köves part. Itt nem szabad fürdőruha nélkül lenni, máshol vannak FKK (Frei Körper Kultur) strandok. A parton

fantasztikus kavicskiállítás: tyúkistenek, megkövesedett kagylók, tengeri sünök, az ember alig bír felnézni a földről és minden követ el akar vinni. Voltak közös programok Lemkéékkel, Kozma Gyurival, Klünderékkal, de alapjában véve mindenki azt csinál, amit akar. Egyedül lenni egy idegen helyen valami olyan jó, egyszer éreztem csak ugyanezt, amikor Olaszországba, Matyiékhoz utaztamban Zágrábban volt 3 órámm. Kiszálltam a vonatból és sétáltam. Egy fillérem nem volt, egy szót sem értettem az ország nyelvén, ez valahogy annyira felelőtlené tett, hogy egészen boldog lettem. És ezt a nemtommi érzést még növeli is a tenger.” (Mi meg itthon mennyire drukkoltunk az éjszakai utazásától és az átszállástól. „Beszámolok a nyári olvasmányaimról: ami jó, több német könyvet olvastam. Aztán a Thibault családot, a Bűn és bűnhődést, most olvasom a Mester és Margaritát, olyan izgalmas, hogy alig tudom letenni.”

A szeptember 4-i naplóból: „Vaktában olvasok könyveket, csak azért, hogy ’az általános műveltségemet fejlesszem’, vagy mert ’ezt is el kell olvasni’. Fr. bábozik, P. kerámiát akar csinálni. Fr. egy pályára készül, van mondanivalója embertársai számára, van célja, hivatása. Én teljesen üres vagyok. Aránylag könnyen tanulok és mindent befogadok, de nincs véleményem. Egyre jobban tiszteltem nővéreimet, de ez is súlyként nehezedik rám. Folyton az jut eszembe, mit tennének, mit mondanának a helyemben ők. Mindkét testvérem hiányzik belőlem: Panka okossága, intelligenciája, tehetsége, Fruzsza egyenessége, céltudatossága, ereje, mindekettő műveltsége. Ők az örökös példaképeim.”

1970. szeptember 10. Pityu mindnyájunknak. „Kiséva ma reggel óta első elemista. Rövid vizsga után felvették, most valódi iskolapadban ül, valódi osztályteremben, fél 9-től fél 3-ig. A francia nyelven van a hangsúly, ez ellen egyelőre lázadozik szegényke. Na nem féltem, hamarosan át fogja venni az osztály vezetését, ahogyan ezt eddig mindenhol tette.”

1970. november 28. Pityu, haza: „Pillanatnyilag a Szabadságharc tábornokait számolom. Arra próbálok válaszolni, hogy kiből lett tábornok, miért, ki állt a magyar oldalra, ki nem, mikor, miért állt át az osztrákokhoz? Annyi biztos, hogy egyetlen régi klisé sem stimmel. A forradalom tábornokai többségükben nem voltak forradalmárok, nem voltak fiatalok, sőt gyakran hazafiak sem. Jelentős kisebbségük nem tudott magyarul. Érdekes játék: megfelel a modern ’számoló’ vagy mennyiségi (quantifying) történetírás követelményeinek.

1970. november. Pityuék Svájcban vannak, Villarsban, és mondhatatlanul élvezik a táj szépségét, a síelés, kirándulások, korcsolyázás örömeit. Meghívták Zsókat. Székács Eszternek írott levelében ez áll: „Aigle-ben a nagybátyám várt a vonatnál, a kislányával együtt. Felmentünk Chésieres-be. Éva tündéri, egyfolytában táncol, ugrál, rohangál, énekel. Bámulatos, hogyan korcsolyázik, síel, tornázik.” Harmadnap: „Amióta megérkeztem, egyfolytában úszom a boldogságban. Akárhová nézek, hatalmas hegyóriásokat látok. És életemben először állandóan együtt lehetek a nagybátyámmal, akit borasztóan szeretek. Tényleg állati jó fej! majd ha megismered, megérted, miért rajongok úgy érte.”

Zsóka bébiszittelt Kisévánál Szilveszterkor. A fényképen az én hagyományos mézeskalácskarácsonyfám látható. Amikor sok év múlva New Yorkban meglepett, hogyan került oda a fa, Kiséva elsírta magát, könnyek közt mondta: „De hiszen Zsóka hozta magával Chésieres-be.”

1971

1971. január 31. Pityu Svájcba hazáért. „Csomagolunk. Kartondobozokba kerülnek a könyvek, jegyzetek, szegény Deák Juliska nénitől örökölt temérdek szép ruha és kabát, kis vacak, nagy vacak. Hogyan fog ez a kocsi elférni és mit szólnak majd a svájci, osztrák és magyar vámosok? Gloria munkaeszközei, Éva játéka, iskolai felszerelése, a rádió, az írógép, tepsik, sífelszerelések (Éva úgy csúszik, fékez, fordul, mint egy nagy, egyedül huzatja fel magát a sílifttel, maga fizet, megigazítja a kötést, és már a völgyből kiabál felém).”

A nyári levelezés leginkább levelezőlapokból áll. Mindenki utazgat. Én „hivatalos útra” Szlovéniába mentem, Rendlákhoz, aki körbe autóztattak a legszebb helyekre, majd Horvátországba, ahol tessék-lássék „tárgyaltam” közös könyvkiadásról, eredménytelenül. Pali Amerikában. Az IMF (International Monetary Fund) summit-járól tudósított. *Fotó*

Nagy örömünkre a lányaink folytatták a bábozást. Fruzska, már egyetemistaként, tagja lett az Eötvös Marionett Stúdióknak, és egy nyomtatott meghívó tanúsága szerint 1971. májusában három előadásban is szerepet vállalt, egyet tervezett és rendezett: a Bíró Máté balladáját, a Kalácska Együttműködés zenei közreműködésével. (A két másik darab rendezője is ismerős: Granasztói Szilvi és Kazanlár Emil.) Fruzska remek nagyméretű marionetteket tervezett. *fotó*

1971 júliusában Panka Párizsban volt **beírni, mit csinált**

1971. szeptember 15. 410, Riverside Drive, 10025 N.Y. Pityu közli, hogy beköltöztek az új lakásba, nagyon tetszik, tágas, szép a kilátás, besüt a nap (12. emelet.) Folyik a berendezkedés.

1971. szeptember 25. Én Palinak, Washingtonba, Hotel Embassy Row: Éppen csak összefoglalom egy jellegzetes vásárnap eseményeit, a lányok nagylány-idejéből: „Apu és Arany Kriszta itt ebédelt, ebéd után jöttek Fischer Rudiék (a New Hungarian Quarterly-ek, más nevén Kvargli), a kislányaikkal. Elment az előszobában találkoztak a következő vendéggel, a párizsi Michele festőfeleséggel. 6 órától 10-ig várta itt Pankát, aki közben egy Vonnák Kati-féle francia fiúval randevúzott. Este még persze jött Buday Miklós. Közben telefonált egy amerikai, akit Pityu küldött, és akivel holnap találkozom – kis maszek IBUSZ-unk teljes gőzzel üzemel. Igaz, hogy főleg én üzemeltem, már zúg a fejem az egésznapos csevegéstől, különböző nyelveken. Nehogy agyonspórolod magad a farmernadrágok miatt! Hozzá jár háromnak közösen egy lemezt és punktum.”

1971. október 17. Apunak, Pityu: „Kiséva szombatoként a Szent István-templom magyar iskolájába jár. Délelőtt magyar írás és olvasás, délután cserkészlet. Nyomorúságos kis iskola, az egyetlen magyar nyelvű intézmény a környéken, pénz, tankönyvek és szakképzett tanítók nélkül. Szégyen az itteni magyarokra, de sajnos a hazaiakra is. Éva mégis nagyon élvezi és beszél magyarul is, én majdnem csak magyarul beszélek vele. A cserkészlet legfőbb értéke a szemében az egyenruha. A foglalkoztatás értelmes, a negyven főnyi lánycsapat látványa megkapó. Csak akkor áll meg az ember esze, amikor sorbanállva eléneklik, hogy 'Fiúk fel a fejjel, a harsona zeng, álljunk csatasorba vidáman!' Szerencsére egyikük sem érti a szöveget. Micsoda zöldség! Éva persze majd kiugrik a bőréből, mindenkinek elmeséli a kalandjait.”

1971. október 27. A lányok lapja kettőnknek, Zsenyére, ahol az Alkotóházban remek napokat töltöttünk. „Nincs semmi újság, csak a Fr. pofozkodik, a Zs. hamupepejkedik és főleg én.” A tollrajz a lapon valószínűleg Panka műve, a dirigáló Fruzsát, a hasonfekve olvasó önmagát és seprűvel-lapáttal a kis hamupepejét ábrázolja. *rajz*

Pityu 1971. november 27-i leveléből kiderül, hogy Budapesten influenza-járvány tombol, és hogy nagyon aggódnak Paliért: az orvos ránkijesztett, hogy agyoncigarettázott tüdeje alig működik, sürgősen mondjon le a dohányzásról. Ettől kezdve, nagy családi nyomás alatt, erősen korlátozta a füstölést, de igazán csak 1990-ben hagyta abba. (Engem örökké furdal a lelkiismeret, amiért a Mese utcában, 1946-ban, a leánykérést követően, nem fogadtam el nagylelkű felajánlását, hogy most, ha akarom elnyomja a cigarettát, ez volt az utolsó szál. Nem akartam, hogy áldozatot hozzon, és még kevésbé, hogy titokban megszegje nekem tett ígéretét.)

Valamikor 1971 vége felé, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Fruzsza és Gács Péter kapcsolata tartós, Fruzsza bejelentette: este jön Péter, hogy szabályosan megkérje a kezét. Ünnepi vacsora, ünnepélyes beszélgetés, majd Pali, meglepetésemre, felkérte Pétert: beszéljen a családjáról, mert nem tudunk róluk semmit. (Fruzsza alighanem óvakodott attól, hogy ő avasson be minket.) Péter pedig belevágott, és elmondta, hogy apja, Gács László az illegális kommunista párt egyik fő embere volt. Fiatalon, 1928-ban került be az illegális pártba. 1929-től többször megjárta a börtönt, 1944-ben deportálásból sikerült megszöknie. A háború után újságíróként dolgozott, majd az ötvenes években ismét lecsukták, három év után szabadult, 1956 után a Rádió elnöke lett, majd három év múlva az OTP vezérigazgatója. Ennyi megpróbáltatás után 1968-ban szívrohamban meghalt. Aki ismerte, mind csupa szépet és jót mondott róla. Története, helytállása valóban tiszteletreméltó. De az bizony megrendített bennünket, hogy kiderült, a fél 'nomenklatura' a rokonságukhoz tartozik, csupa olyan ember, akit mi gyűlöletesnek tartottunk, köztük Révai és Rajk is. Egyetlen vigasztaló pontja volt a történetnek: hogy Péter anyjának, Magdinak első férje Ságvári Endre volt, a mi szemünkben hős – és ártatlan áldozat.

Szerencsére, minél jobban megismertük Pétert, annál világosabbá vált, hogy Fruzsza jól választott, ez a fiú tökéletesen becsületes, mélyérzésű, komoly, művelt és igen tehetséges.

1971. december 29. Pityu, mindnyájunknak: „Lezajlottak a karácsonyi ünnepek, most már a történészkongresszus izgalmaim nyögöm. Háromezren gyűltünk össze a Hilton szállodában: előadások, hivatalos ebédek, könyvtár-látogatás, rég-nem-látott barátok, bizottságok. Tiszta bolondok háza egy ilyen konvenció. Kedden reggel 9 és fél 10 között ötödmagammal arról kellett döntenem, kinek adjuk az osztrák kormány tanulmányi ösztöndíját, fél 10 és fél 12 között egy remek előadást hallgattam a lebediai magyarokról (egy harvardos orosz származású tanártól), majd Mátyás király külpolitikai célkitűzéseiről és a szegedi szandzsákok szédületesen pontos adókimutatásairól. Ebéd után négy uralkodóné tragikus életéről, majd a bismarcki és vilmosi Poroszország zsidó-politikájáról, és így tovább, ma is, vég nélkül.

Éva közben magyarul is megünnepelte a karácsonyt a 82. utcai Magyar Házban. Veresséknek repesett volna a szívük, ha hallották volna a sok szép népdalt, Ady, József Attila és Weöres verset és betlehemes énekeket a cserkészlányok előadásában. Magam is meghatódtam: ezeknek a gyerekeknek nagyrésze Magyarországnak a színét se látta, és mégis tökéletesen beszél magyarul. Otthon Éva szépen elénekelte a Mennyből az angyalt, és örült az ajándékoknak.”

1972

1972. február 12. Fruzsza és Gács Péter esküvője *foto*

1972. március 15. Pityu, mindnyájunknak: „Megkaptuk a remek esküvői leírást és a még remekebb fényképeket. Fűnek-fának mutogatjuk. Apu húsz évet fiatalodott, amióta utoljára láttam. *foto* Kisévának kiestek a metszőfogai, szörnyű kis banya lett belőle. Draculára

hasonlít, de igen büszke. Igazi kamasz. Reggelenként az autóban megbolondít a négy gyerek: affektálnak, selypítenek, civakodnak, irigykednek, felvágnek, hazudnak, mintha könyvből olvasnák. A fiúk megvetik a lányokat, a lányok együtt vihognak és sugdolóznak. A stréberségben mindegyik utolérhetetlen. Éva az osztályban vezetőszerepet tölt be: dirigál, intézkedik és az orruknál fogva vezeti jámborabb osztálytársait. Délutánonként mozgást művel, cserkészkedik, otthon pepecsel, vagy a parkban biciklizik. Minél kevesebben vannak vele, annál türelmesebb, önfeláldozóbb, tanulékonyabb -- minél nagyobb a társaság, annál szemtelenebb. A nagy hír: megint megkaptam az IREX ösztöndíjat!”

1972. április 12. A mi ezüstlakodalmunk. Lefoglaltunk 5 szobát a várgesztesi menedékházban: Apu, az ifjú házások, Ildi Danival (Gergő még a hasában), a két lány és mi ketten. Aput vittük a Trabanttal, a többiek vonaton és gyalog. Szép idő, jó hangulat, a lányok hengergöztek a hegyoldal. *fotó*

1972. április 27. Apunak, Pityu: „Megint repülök, ezúttal Salt Lake City felé. Utána következik Seattle és San Francisco. Örülök, nemcsak azért, mert még egyik helyen sem voltam, hanem azért is, mert egy hétre megszabadulok a Columbiái felfordulástól. Kismiska a 68-hoz képest, de azért nagyon kimerítő.”

1972 május. Apu elutazott Olaszországba, egyedül, bár mindenki aggodalmaskodott. **ide utinaplójából.**

Mi is utazgattunk lelkesen: Pali tudósítóként Washingtonba, én kiadói lektorcsere keretében Moszkvába, Leningrádba, majd Csehszlovákiába: Cankarjeva Zalozbában, egy kastélyban közös kiadásokra tettek javaslatokat a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa) könyvkiadói, érezhetően a rend kedvéért, mindenkit csak a nyugati közös kiadások érdekelték. Később Palival kettesben, Trabanttal, sátorral, Zokni kutyával bejártuk a Beszkideket.

1972. augusztus 31. Apunak Pityu képeslapjai a müncheni Olimpiáról: „Augusztus 29. Jegy még akad néhány, így ma este a magyar-brazil focimérkőzésre, holnap egy úszóversenyre megyünk. Az olimpiái park szépsége, hangulata, futurisztikus technikai berendezése minden képzeletet felülmúl. És az egész parkban nincs egyetlen német zászló!”

Folytatás az augusztus 31-i lapon: „El vagyok bűvölve az épületektől, a parktól, az eredményektől (láttunk atletikát, úszást, kosárlabdát, vízipólót, boxot, stb.), és az emberektől. Mindenkit megszedít a hely varázsa. Német nacionalizmusnak sehol semmi nyoma, sem a katonás szellemnek.” Az idilli hangulatnak nemsokára véget vetett az izraeli sportolók elleni merénylet tragédiája.

1972. szeptember 18. Apunak Pityu, New Yorkból: „Több mint két hete vagyok itthon, hamar visszarázódtunk a régi kerékvágásba. Kiséva néhány napja másodikos. Ma lesz az első franciaórája, persze meglehetősen előnnyel indul. Reggelenként rövid francia konverzációt tartunk: a legegyszerűbb mondanivalókkal jól elboldogul. A magyar beszédnek egyelőre pozitív stádiumában vagyunk, ő kezdeményez, nem én, velem majdnem kizárólag magyarul beszél. Éva idén kevesebb időt tölt más gyerekek lakásában, többet az ún. Champions programban. Ez a magánvállalkozás azzal foglalkozik, hogy iskola után busszal összeszedi a gyerekeket és kis csoportokban sportoltatja őket: úszás, bicikli, stb.

Óriási megkönnyebülésre jó osztályzatot kaptam a diákjaimtól. Megvallom, ugyanolyan szívdobogással nyitottam ki a könyvet, a nevemet keresve, mint annakidején a gimnáziumi értesítőt. Nagyon komoly, tisztességes és fenyegető kiadványról van szó: a

megbuktatott tanárok előbb-utóbb más foglalkozást választanak. Yom Kippur lévén üresen áll az épület. Az egyetem nyitva van, de a 3 titkárnőből egy sem jelent meg. Ideje, hogy felvegyünk egy díszgoyt. Írtam egy több nyomtatott oldalas könyvrecenziót, és gyűjtöm az anyagot egy antológiához, amelynek Allan Mitchell és én leszünk a szerkesztői. Ezenfelül előadásra készülök, az Amerika Történész Szövetség decemberi kongresszusán fogom elmondani. A színhely New Orleans, örülök, hogy oda is eljutok végre. Talán sikerül ebben a félévben heti 2 napot magánmunkára fordítanom. Rettenetesen szeretném megkezdeni a Kossuth-könyv írását.

A családot elfogta az IQ (intelligencia teszt)-láz. Vettünk egy-egy füzetet, már meg is válaszoltam az érdekes kérdéseket. 138-as IQ-m van, vagyis 'very superior' vagyok, de semmiképpen nem zseni, ehhez 140-es vagy afölötti IQ szükséges. Gloria már treníroz. Úgy érzem, hogy ismerőseim közül legjobban Hanák Péter közelítené meg a 160-as maximumot, vagy talán Apu, mert matematikai logika szükséges. Na persze Gács Péter eredménye sem lenne megvetendő.

Münchenben Ruth és Bendt vendégszeretét élveztük. Ilyen házigazdákat kívánok mindenkinek: érkezéskor két kulcsot kaptunk, az egyik egy ötszobás, fejedelmien berendezett és élelemmel megtömött lakáshoz szolgált, a másik egy Volkswagen kulcsa volt. Így rettentően élvezhettük az akkor még békés olimpiát. Lenyűgözően szépek az épületek, izgalmasak a mérkőzések és – akkor még – nemzetközi volt a hangulat, inkább hippis, mint martialis. Az ú.n. Spielgassét hippyk és bolond művészek birtokolták, nevetséges de kedves alkotmányaikkal.”

1972. november 5. Pityu meglátogatta Kariékat Detroitban illetve Warrenben. „Jól éreztem magam, bár csak kevés időt töltöttem ott. A környék rémes, de Kariék igen boldognak látszanak. Jimmyt és Tinát nagyon megszerettem, különösen a kisfiú nagyon bájos és melegszívű. Kari pedig elképesztően tehetséges: vegyész, rádióamatőr, műszerész, ács, asztalos, kőműves, építész, vízvezeték- és villanyszerelő, mágus. Örülök, hogy ottjártam és végre megismertem a gyerekeket.”

1972. november 29. Apunak, Pityu: „Operációd híre megijesztett. Jó, jó, hogy sikerült, de micsoda egyáltalán az ilyen betegség. Hála Istennek, hogy már jól vagy. (*Apu lábán valamilyen rákos daganat keletkezett, azt vágják ki. Nagyon gyorsan rendbejött, nem ismétlődött a baj*). Nem irigylünk a fájdalmas vagdalásért, eszembejuttatta az orrsövény-operációm. Veszettül fáj, a koponyám közepében dolgoztak, vésővel, kalapáccsal.

Nyáron nem jutunk haza, a fő a könyvírás. Gondolnom kell a közvéleményre, amely kezét tördelve sopánkodik: hol marad a szegény Deák új könyve? Hanem augusztus végén Sinaiában lesz egy amerikai-román történelemszövetség kongresszusa, amelynek rendezője és résztvevője vagyok, tehát biztosan eljutok Pestre is. A témám: a nemzetiségi mozgalmak ébredése a XIX. század első felében.

Írjál Fruzsáékról! Hogyan wirtschaftoltok együtt?”

Fruzsáék házasságuk kezdetén, 1972-től 1975-ig apunál laktak, amíg, Gács-örökség segítségével, önálló pirinyó lakást nem tudtak venni a XI. kerületi Előpatak u.1-ben. Péter hamarosan meghívást kapott a frankfurti egyetemre, és Fruzsá a 10-hónapos Gerzsonnal utánament. Onnan indultak aztán 1978-ban Kaliforniába, a csodás Stanford egyetemre. Frankfurtban sorra meglátogattuk őket: először apu, Pityu, aztán Pali egy hivatalos útján, én a frankfurti könyvvásár alkalmából, Panka már Amerikába indulásuk előtt. Tőle tudtuk meg, hogy nem jönnek haza, és bizony nagyon megrendített a hír, hiába nyugtattuk magunkat, hogy jobb lesz nekik így. Jellemző a hazai állapotokra, miért szánták el magukat: először is Pétert meghívta egy konferencián megismert professzor a californiai Stanfordinak, ösztöndíjasnak.

Amikor erről értesítette az Akadémiát (az MTA Matematikai Intézetében volt állása), azt a választ kapta, jöjjön csak vissza: hogy ki kapja meg az ösztöndíjat, azt majd ott dönti el a Vezetőség. Ugyanekkor értesült Fruzsza arról, hogy az ő budapesti munkahelyén, az MTA Nyelvtudományi Intézetében, ahol sok fiatal dolgozott ideiglenes szerződéssel, kérvényt adtak be a Minisztériumnak, rendezzék a státusukat. A kérést egy 'ifjúsági parlamenten' meghallgatták és elrendezték: felmondták az összes szerződést, így persze Fruzsáét is. Ez adta meg a lökést a kintmaradásra, meg az, hogy Péternek, aki számítástechnikával akart foglalkozni, az itthoni kezdetleges technikai lehetőségek között nem volt jövője. Ez azonban későbbi történet, visszatérek az itthoni eseményekre.

Először is Zsóka levele Vidacs Beának Nigériába, 1972. december 27-én:

„Errefelé Közép-Európában igen mozgalmas az élet, pl. a napokban nyitották meg a metró új szakaszát a Délitől a Deák térig. Baromi jó lett. Ezenkívül bevezették az irányítószám-rendszert (1122), és a telefonszámunk is megváltozott: a jó öreg 151-567 helyett: 254-347, teljesen megjegyezhetetlen.

Panka és Kozma Gyuri írt egy drámát, amit szilveszterkor előadunk, rendező Asher Tamás. (Aki egyébként végzett, diplomarendezése Szép Ernő Patika c. darabja, a kaposvári Csiky Gergely Színházban mutatták be, baromi jó volt!)

Címe: MÁGJA
Szinmű 12 jelenetben
Írta KOZMA GYÖRGY
VERESS PANKA

Rendezte: Ascher Tamás. Zene: Beethoven, Mozart, Offenbach, Purcell, Zentai
Zenei munkatárs: Fischer Iván, Méhes Imre
Technikai munkatárs: Ascher Zoltán

Szereplők:

Év	Ascher Tamás
Geschichtliche Notwendigkeit (Történelmi szükségszerűség, vezérigazgató)	Kozm A. György
Deusex. Machine (deusex.machina, titkárnő)	Veress Zsóka
SPQR (Senatus populusque Romanus, a Római Birodalom, az Sz.P.K.R. igazgatója	Zavadszky Andrea
... Bor András	
Nourrice-né (dajka, plebs, takarítónő)	Veress Fruzsina
Aeneas (imperialista törtető, főelőadó).....	Zentai Zoltán
Dido (királynő, utókalkulátor)	Veress Panka

1973

Az előadásnak persze hatalmas sikere volt, nagy kár, hogy nincs filmen. Rengetegen voltak Szilveszterkor, de olyan sokan akarták még látni, hogy egy hét múlva meg kellett ismételnünk az előadást. Hubay Miklós is megjelent, és úgy látszik, tényleg nagyon tetszhetett neki, mert 2007-ben, Vargha Balázs és Ágnes sírkőavatásán találkoztam vele, és emlékezett rá.

1973. január 20. Pityu az otthoniaknak. „Gratulálok Fruzsza és Pali utazásaihoz, Fruzsza és Panka sikeres vizsgálóihoz, Zsóka utazási terveihez, Apu teljes felgyógyulásához, Panka

abszurd színdarabjához, és egyáltalán. Hasonló sikerekkel nem dicsekedhetünk, de a New Orleans-i előadásom jól sikerült; Éva ma életében először lovagolt, rendes nagy lovon, még ugratott is; Gloria szerkesztői munkáját agyba-főbe dicsérte egy bizottság, és én tegnap este két teljes órán át beszélgettem egy újságíróval és egy vitavezetővel a II. világháborúról az NBC rádióban. Az utóbbi érdekes, mulatságos tapasztalat volt, elképesztően feszelen és barátságos. A vitavezető, Alan Douglas, katona volt a II. világháborúban, Normandiában partraszállt, Ausztriában fejezte be a katonáskodást. Az újságíró velem egy században szolgált, egymással versenyezve anekdótáztak és engem nem igen hagytak szóhoz jutni. Nem engedtem a negyvennyolcból, és amint múlt a lámpalázam, mind nagyobbakat vitáztam. Közben kávét ittunk, vicceltünk, és titokban nagyokat röhögtünk, amikor Alan Douglas, a Siegfried-vonal áttörésének, vagy az elbai találkozóknak kellős közepén, hirtelen öblösre változtatta a hangját, és biztosította hallgatóságát a Colgate cipőpaszta felülmúlhatatlan érdemeiről. Az ő műsorát állítólag százötvenezer hallgatják, ami rádióműsornál nem megvetendő szám. A műsor második felében a hallgatóság telefonkérdéseire válaszoltunk. A technikus szerint több százan telefonáltak, és nem azért mondom, de a legtöbb kérdést hozzám intézték. Meglepően értelmes kérdéseket tettek föl, és olyan is akadt, aki kijavította egy-két számárságunkat.”

1973. február 13. Pityu a hazaiaknak: „Amíg ti kéjuztatok a ragyogó új metróvonalon, mi fanciesali képpel ülünk a világ legrondább, legkoszosabb, legtelepingáltabb földalatti vasútján. *(Nem hagyhatom megemléktenül azt az estét, amikor a Délinél, a vadonatúj metróállomáson, a három lány, hosszú haját lobogtatva, fel-alá futkosott örömeiben és mi büszkén néztük őket.)* A Kossuth-cikket elfogadta az Új Írás, megjelenik márciusban. A Déli hadtest kiadatlan naplóját elfogadta a Századok, megjelenik egy év múlva. Hajdú Tiborral megküldtem egy könyvet, amelyiknek társszerzője vagyok, megkapjátok márciusban. Az amerikai kelet-európai szakos tanárok legfőbb bizottsága egyhangúlag úgy döntött, hogy a mi intézetünk a legjobb egész Amerikában. Akár hiszitek, akár nem, megint megkaptam az IREX ösztöndíjat, méghozzá 1973. szept. 1.-től 1974. jan. 15.-ig, és megérkezett a Kulturkapcsolatok Intézete meghívása is. Rengeteg más utazás és előadás is szerepel a tervekben, de a Kossuthot be kell fejeznem, erre több ösztöndíjat nem kérhetek.”

1973. március 25. Pityu a hazaiaknak: „Március 19-én megnyílt a Columbián a hat magyar festő kiállítása. Előzőleg rengeteget dolgoztunk, veszekedtünk és törtük a fejünket a legjobb megoldáson. Két tündéri művészhallgató heteken át keretezett, a döntő napon nyolc egyetemi ács és villanyszerelő hosszú órán át állította fel a néhány állványt és lámpát, ketten félnapot átkocsiztak az intézeti autón, amíg megvették a megfelelő bort és francia sajtok tömegét. A fogadás 7-től 10-ig tartott, voltak vagy százan, én mondtam a bevezetőt meg egy magyar származású műtörténész – ez utóbbiban sajnos nem volt köszönet. A kiállítás gyönyörű, a képek sikert arattak, különösen Bálint Bandié és Palié, négy képet meg is vásároltak. A kiállítás persze nyitva van, de köznapon kevesen jönnek. A New York Times, a New Yorker, a New York Magazine igen kedvesen bevette a kiállítás adatait a heti művészeti happeningek listájába, de kritikust eddig egyik sem küldött. Érthető, mert messze van az egyetem, és az esemény elvész az ötszáz New York-i galéria tömegében. Tegnap eljött egy Mocsányi Pál nevű igen kedves öregúr, a New School for Social Research múzeumának igazgatója. Egészen odavolt Pali képeiért, törte a fejét, mit lehetne tenni, baj, hogy kicsik a képek és nincs itt a művész. A héten leszedjük a kiállítást, Pali képeit megtartjuk, a többit szétszadjuk a megbizottaknak. Mindannyian élveztek a munkát és az izgalmakat. A meghívót 500 címre küldtük el.”

1973 április-májusban Pali kéthónapos nyelvtanfolyamon volt Párizsban, ösztöndíjjal. Mi eközben apuval kettesben elrepültünk pár napra Erfurtba, Mörstedtékhez. Furcsa, érdekes házban laktak ketten: 3 szinten 2-2 kis szoba, kis balkonok, zeg-zugok, rengeteg érdekes csetresz.

1973 tavaszán ajándékozta meg Zsókat Ascher Tamás -- gyerekeink nagy barátja, mindannyiunk kedvence (ráadásul a legmegrázóbb szavalóművésznek, Ascher Oszkárnak a fia), akiből hamarosan európai híró színházi rendező lett – egy néhány hetes uszkárcöllyökkel, hivatalos nevén Demalgon of Taplow, becenevén: Zokni, mert olyan volt, mint egy összegyúrt fekete bolyhos zokni. Jóformán az egész nyarat kettesben töltötték a kertben, Zsóka készült az egyetemi felvételire, a nagylányok már férjhezmentek, nem laktak itthon, mi dolgoztunk. Ennek tulajdonítottuk a kutya páratlan nyugodtságát, esztét, alkalmazkodóképességét. *fotó*

Spiró Gyuri, azóta Kossuth-díjas, kimagasló regényíró, akkor még Corvinás kollégám volt. Rangjához nem méltó, hogy éppen ilyen apróságot idézek tőle, de ide tartozik, Zoknikutya láttán azt mondta nekem: 'Az az igazi előkelőség, akinek még a pulija is uszkárból van.!' (Mi ugyanis nem szerettük az akkor divatos uszkárnírást: itt-ott pamacsok, de a test kopasz. Bozontos szőrével gyakran még a kutyaszakértők is pulinak nézték.)

1973. április 28. Pityutól, a megszólítás: 'Drága Apu, budai Veresek, párizsi Veress!' A diákság körében elképesztő gyorsasággal beköszöntött a konzervativizmus. Nem divat a hosszú haj, a szakáll, a radikalizmus, a politikai aktivizmus. Divat a karrierre készülődés, a normális öltözködés, részvétel rezesbandában, a sörivás. A 60-as évekből csak egy újítás mentődött át: a sex. Az egyetemen tombol a béke, az egész tavaszi évad során csak három incidenst jegyzett fel a krónika: 1) amikor a Jewish Defence League tagjai megszállták a hivatalt, már nem tudom, mi okból, de olyan csöndesen viselkedtek, hogy a titkárnők vígan folytatták a gépelést a megszállott helyiségekben; 2) amikor a női felszabadító mozgalom tagjai megtámadtak egy hím-soviniszta sex-showt és egy-két diák megsebesült; 3) amikor a maoista Progressive Labor Movement tagjai botokkal és láncokkal megtámadták és csúnyán megverték a Kommunista Párt polgármesterjelöltjét hallgató közönséget.

Timár Palitól és Deák Pali bácsitól nagyon kedves levelet laptam. Timár Pali bánja, hogy Szegedre költözött _ ez várható volt. Pali bácsi nagy lelkesedéssel dolgozik a levéltárban. Ez bizony fantasztikus, 83-évesen. És olyan az írása, mint egy fiatalemberé. Hiába, a Deákok... Veress Palival egyetérték: a mai 'képzőművészet' nevetséges és félelmetes. De lehet, hogy ez az örülség is kifutja magát, és eltűnik, mint a nercbundával bélelt rongyos forradalmi farmernadrág (ez nem vicc, hanem a 60-as évek valósága), a milliomos filmrendezők maoista ál-lázongása, és az írók még ál-baloldalibb erőszakra uszítása.

Zsóka hosszú és nagyon kedves, édes levelét sokszor köszönöm. Az iskolai ablakpucoláson és padlófelmosáson nagyokat nevettem. Itt kellene megpróbálni!"
(Pityu, nincs meg?)

1973. április 14. szombat. Én Palinak, Párizsba. „Remek volt a csütörtök este, a lányok szépen felöltözve vártak, a lakásban rengeteg virág a mi házassági évfordulónk tiszteletére. Panka és Zentán előadott **Pn**???

Finom női vacsorát csináltam: rántottcsirke zöldsalátákkal, koronának pohárban diákabrak, Fruzsza hozott banánt is, bort ittunk, beszélgettünk, vártuk a telefonhívásodat. Írtó helyesek voltak, nagyon jól mulattam. Tegnap megint volt interurbán telefon: Gorcsev (Fischer Iván) jelentkezett, holnap este érkezik. Ebből az alkalomból nagylány-beszélgetést folytattam Zs-vel, amiből úgy tűnik, hogy 1. még idejében folytattam a beszélgetést, 2.

nagyon aktuális volt, és 3. ügyis hiába folytattam. De talán majd tényleg hozzám jön, ha segítség kell, és nem csinál bajt magának.

Ma egész d.e. születésnap vacsorának valót vásároltam, aztán az egyik szatyrot kint hagytam az ajtó előtt, mert nem volt nálam kulcs, a lenti lakáson át kellett bejőnnöm, megfeledeztem róla, és az ablakból derüsen néztem, hogy egy idegen kutya milyen jóízűen zabál valamit. Félóra múlva jöttem rá: a mi vacsora virslink volt! Holnap ünnepeljük Pankát.”

1973. május 12. Pali levele haza: „Meglátogattam R. Astorg festőt, a Galerie de l’Université egyik kliensét. Szép, de kissé unalmas absztrakt képeket csinál. Azt mondja, ne keressek Párizsban művészársaságokat, kávéházi asztal körül vitatkozó bohémeket, ahogyan mi Mucsán a Montparnasse-t képzeljük. Az már megszűnt, mindenki csak magának kapar, és féltékenyen ügyel, nehogy valaki ellesse a szakmai titkait. Lehet, hogy túloz, de hasonlóan nyilatkozott ilyen éreklődésemre az a Román nevű, nagyon rokonszenves erdélyi festő is, akivel Mme Paraynál találkoztam. Szombaton nagy színházi élményem volt: 1789, a Théâtre du Soleilben, délutáni előadás, rengeteg gyerekkel, majd elolvadtam a gyönyörűségtől. Pedig a társulat hangulata nem lehetett valami rózsás: Druon, az új kultuszminiszter bejelentette, hogy ezentúl nem szubvencionálják a destruktív színházakat. Az egész színésztársadalom felhördült, holnap J.-L. Barrault vezetésével óriási temetési menet lesz, a liberté de l’opinion-t fogják szimbolikusan eltemetni, felszólították a közönséget, hogy mindenki menjen el a manifestationra. A diákokban csalódtam. Nem tudom, hogy a kormány fenyegetése volt-e hatásos, amely ravaszul a szülők felé célzott, hogy megvonják a családi pótlékot, ha a gyerek rendetlenkedik, vagy a hosszú vakáció hatott kijózanítóan, de minden zűr nélkül megindult a tanítás, és ha valahol ütemes kiáltozást hall az ember, tudhatja, hogy fociznak.”

1973. május 15. Én Palinak, Dobsa Jánosék párizsi lakására. „Örülünk a Zsóka-ügynek, teljesülhet a kívánsága, találtál egy párizsi családot, ahol két gyerekhez keresnek au-pair-t. Próbáld megérdeklődni, lehet-e máris jelentkezni Alliance tanfolyamra, vagy ráér szeptember közepén.

Felhívott Lengyel Balázs és Janikovszky Éva, és dicshimnuszokat zengtek a Felfedezem Budapestet kéziratáról. ’Pompás, remek, szellemes, okos, hasznos, el vagyok ragadtatva’ csak úgy röpködtek. Semmit nem kell változtatnom, irtó boldog vagyok. Most spekulálok, hogy mi legyen a következő könyv. Arra gondolok, hogy egy párizsi útikönyv alapján csináljak ugyanilyet Párizsról, vázlatosan, és Zsóka befejezi kint: egyrészt az én tippjeim segítik abban, hogy a gyerekeknek programot csináljon, másrészt a pont ilyen korú gyerekekkel jártában-keltében kiegészítheti, tovább fejlesztheti a könyvet. Fruzsna ugyanezt megcsinálhatja Kelet-Berlinben, és a Corvina keres mindegyikhez partnert. Látod, nem szerények az ábrándjaim. Meg is kérlek, nézd meg könyvesboltban, létezik-e párizsi útikalauz gyerekeknek. Ha létezik, akkor sincs baj, mert biztosan nem olyan zseniális, mint az enyém.”

1973. június. Az ’utolsó szombatokat’ megkoronázó szilveszteri előadás kezdete volt két sorsdöntő szerelemnek: Panka és Zentán (alias Zentai Zoltán), és Zsóka és Gorcsev (alias Fischer Iván) ott talált egymásra – vagy legalábbis mi akkor fedeztük fel. Innen kezdve minél tömörebben, csak a tényekre szorítkozom.

Panka a diplomamunkáján dolgozott, Zentán matematika-vizsgáira készült. Június ???-én nálunk érte a telefonhívás: a szülei, a bátyja és a sógornője autóbalesetet szenvedett, mind a négyen azonnal meghaltak. Pár hónapos ??? kislányuk és egy nagymama maradt otthon. Ha nem is ismertük a családot, a tragédia híre mindenkit megrázott. Ettől kezdve Zentán szinte szószerint alig engedte el Panka kezét, és Panka beköltözött hozzá a Zentai család szép, nagy, Báthory utcai lakásába. Végül a nagymama nyomására, és Zoltán

lelkiállapota miatt, mind úgy éreztük, leghelyesebb, ha összeházasodnak. Teljes csöndben megvolt az esküvő – ’virággyerek’, írta Pityu a fénykép láttán. Három évig éltek együtt.

Veress Panka
és
Zentai Zoltán
1973. június 16-án házasságot kötött
fotó

Fruzsa esküvői tanuja Panka volt, Pankáé Zsóka. Kiszámították, hogy úgy igazságos, hogy majd Zsókaé Fruzsá lesz, így mindenki sorrakerül.

ide, ha lehet, magnóról ének: ...nem leszek többé nyoszolyóleány, ha leszek, leszek stb

Zsóka – akárcsak két nővére - kitűnőre tette le az érettségi vizsgát. Fruzsá német-francia szakot végzett, és az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében kapott szerződéses állást, Panka a Műegyetem építészeti karát végezte, egyetlen utóvizsga nélkül, és a Városi Tervező Irodához került 1974-ben ???.

Az utolsó szülői értekezleten a matematikatanárnő (Némethy Kati néni) arról győzködött, hogy Zsókanak matematikusnak kell mennie, az irodalomtanárnő (*Kontra Ilus néni???*), a franciatanárnő (???), sőt még a Fővárosi Zeneiskola ??? tanárnője is amellet kardoskodott, hogy az ő mesterségüket kell választania. Kezembe kerültek az iskolai oklevelei: nem volt olyan év, hogy a tanulmányi eredményeiért ne kapott volna oklevelet, de ezen kívül önképzőköri és iskolaklubban végzett munkájáért, zongoraversenyen elért helyezéseiért, tábori úszóverseny első helyezéseiért, a Kis Matematikusok klubjában végzett munkájáért és matematikai szaktárgy-versenyen nyújtott teljesítményéért, kiváló szervező és alkotó közösségi munkájáért, népdalvetélkedő győzteseként, 1972-ben Ifjúsági sítúráversenyt nyert, 1971-ben megválasztották önképzőköri elnöknek. Végül matematika-könyvtár-szakra iratkozott be, mert az egyetemi szabály szerint nem lehetett egyetlen tárgyat felvenni, de még csak tetszés szerint párosítani sem.

Idézetek Zsóka leveleiből, naplójából:

Egy el nem küldött levele Ivánnak, tavasszal: „Már megint tanulás helyett írok. Az V. Brandenburgi verseny szól, furcsa, ritka lehet Bachnál ez a szentimentalizmus, az embernek a könnye kicsordul. Tudod miről beszélek, az első tételben van egy hosszú fuvolatrilla, ami hangonként lépeget föl, és az előtt egy gyönyörű hegedű felelgetés. Szóval ez szólt, és egészen elérzékenyültem. De most inkább megyek vacsorázni.”

Egy másik, Ivánnak el nem küldött levél: „Kétségbeesetten és teljesen eredménytelen igyekezettel próbállak néha magam elé idézni, de ahányszor ezzel kísérletezem, minha valami megszakadna bennem: csak állóképeket látok, reménytelenül próbálkozom azzal, hogy elindítsam a filmet, de nem megy. Mint mikor álmomban menekülni kéne, de nem tudom a lábamat emelgetni. Az ilyen, folyamat nélküli, kontextusukból kiragadott pillanatképek teljesen idegenek – nem tudom megállapítani, hogy igazak-e vagy sem. Meglátlak például valamilyen helyzetben, valahol valamit mondasz. Megállapítom, hogy ’nahát milyen agesszív’, vagy ’milyen önző, cinikus’, vagy valami hasonló, minden eddigi benyomásommal teljesen ellentétes dolgot. Nem tudom, mit csináljak, kontrollálni próbálom a megállapítást, de már késő, a kép elúszott. Azt szeretném, ha itt lennél, és újra azt a boldog biztonságot érezhetném, mint amikor átölellek, és nincsenek aggályaim. Mert olyan világos, egyszerű és

természetes, hogy szeretlek és ismerlek is. Csak jönnél haza, kedvesem, hogy újra tudjam, miért szeretlek!”

Egy későbbi Eszter-levelelől (sűrűn leveleztek Székács Eszterrel): „Képzeld el, olyan szörnyű, Nagypámnak úgy megfájdult a lába, hogy nem bírt hazamenni., most itt lakik. Szegény Nagypapa, borzasztóan szeretem. Állati kedves és klassz, és ez az első olyan baja, amiről az embernek az jut az eszébe, hogy öregszik. Érted?, olyan ciki!” Ehhez hozzáteszem, hogy soha életében nem hallottuk apánktól, hogy fáradt, éhes, fázik, stb. de most panaszkodott a fájdalomra.

Egy este lekuporodott a fotelom mellé, úgy mondta el, hogy egy évet szeretne a tanulásból kihagyni, Franciaországba menne au-pair-nek, világot látni, de meg azért is, mert Iván is hol Bécsben, hol Párizsban tanul. A nyarat, augusztus közepéig, csendben tanulgatva töltötte itthon a kertben, a kiskutyájával. Augusztus 17-én megünnepeltük a 18. születésnapját.

Ha meggondolom, voltak apró, jelentéktelen tünetei annak, hogy nem olyan egészséges, mint hittük. A németországi ájulások 1-2 alkalommal (a doktor szerint kamaszlányoknál gyakori), Balatonakarattyan valami csúnya, de rögtön kigyógyított furunkulus a popsiján, egy ízben hányás Velencében (a frutta di mare-vacsorának tulajdonítottuk), rossz közérzet, szokatlan fáradtság Dél-Franciaországban, Blondéknál, amikor a napon hasalva órákig olvasott a kertben – egyik sem jelzett veszélyt, csak utóbb értettük meg, hogy valószínűleg mindez az immunrendszer meghibásodását bizonyította.

1973. augusztus 22-én elindultunk, Zsóka, és mi ketten, a Trabanton, sátorral, gumimatraccokkal, egy csodálatos Észak-Olaszország-i, franciaországi körutazásra. Kezdtek Velencével, ahová kicsi kora óta vágyott, majd Verona, Milánó Matyiéknál, Genova, San Remo, Nizza Csécsy Mária lakásában, ahol Zsóka a teraszon aludt, a mimóza-fa alatt. Avignon (a híres híd alatt sátoroztunk, 'Sur (*sous*) le Pont d'Avignon, l'on y danse, l'on y danse'), Marseille, és St-Paul-de-Loubressac, Blondék többszázéves, kőből rakott nagy parasztházában, gyönyörű kertjében. Mindenütt múzeumlátogatások, székesegyházak és fürdők. Szept. 6-án érünk Párizsba, pontosan 12 órakor a Place de la Concorde-ra, ott várja Fischer Iván. *fot* Blondék Babylon utcai üres lakásában alszunk mind a négyen, az Operában együtt hallgatjuk a Traviátát. Meglátogatjuk Hervéeket, teljesen elbűvöli őket Zsóka lénye. Szeptember 14-én mi ketten elindulunk Ausztriába, pár napra a Mondseehoz, ők ketten Münchenbe, majd autóstoppal Bécsbe, Ádám és Iván lakásába. Oda megyünk értük szeptember 20-án, gyönyörűség volt látni, mint sűrög-forog ottvásárolt, hosszú kék szoknyájában, háziasszonyként, főz, tálal – ennyi jutott neki a fiatalasszony-életből. Boldog volt. Négyen együtt a Théâtre des Champs Elysées-be: Traviáta.

Együtt haza, az egész család nálunk várt. Úgy éreztem, a lányaink élete csodálatosan elrendeződött, mondogattam magamban: 'Kettő asszony, egy menyasszony, mind a három egyetemista'.

Szeptember 21-én, pénteken ment először egyetemre, szerdán már rosszul érezte magát, másnap mégis bement, hogy ellássa új feladatát: a Dékáni kar rábízta az I/27/b állami csoport vezetését. Szeptember 28-án fájta a torka, elmentünk vizsgálatra dr. Heckenast Ottóhoz, azonnal befeküdni a Kútvölgyi kórházba! Ivánnak vissza kellett mennie Bécsbe,

[Panka, ezt nem irtam at, de az egyik alapelmenyem, ami a levelekkel történt, és az EGESZ mas. Majd beszéljük meg – Fruzsza

]

kértem tőle előre megírt leveleket, hogy naponta átnyújthassak egyet, ne kelljen napokig várni a postára. Rengeteg vért kapott, de a fehér vérsejtek nem maradtak meg.

Konzilium a Haematológiai Intézet vezetőjével. Ő mondta ki, hogy ez *reticulosus sarcoma*, éretlen csontvelői sejtek daganatos jellegű burjánzása. Menthetetlen.

1973. október 15-én meghalt. **Ehelyett az értesítőkártya**

A búcsúztatáson az Éder vonósnégyes Beethoven 14. vonósnégyesét és Bach 3. suite-jét játszotta, majd Ascher Tamás felolvasott egy szakaszt az Énekek énekéből:

*Kicsoda az, aki úgy láttatik, mint egy hajnal,
szép, mint a hold, tiszta, mint a nap,
rettenetes, mint a zászlós tábor?
A diófás kertekbe mentem vala alá,
hogy a völgynek zöld füveit lássam,
hogy megnézzem, fakad-é a szőlő,
és a pomagránátfák virágzanak-é?*

1973 őszétől – 1999 tavaszáig

Még Pityuról

1973 őszén Pityu Budapesten KKI-Irex ösztöndíjasként a Kossuth-könyv előkészítésére végzett kutatómunkát. Novemberben behívták a Rudas László utcai Külföldiek ellenőrző rendőrségi központba, ahol közölték vele, hogy bűnei miatt kiutasítják az országból, és azt 36 órán belül el kell hagynia. Magyarázattal nem szolgáltak. Összes jegyzeteivel, mikrofilmjeivel átlépte a határt. Az ügyet magyar és angol kulturális hatóságok tárgyalták, ennek eredményeképpen 1974 nyarán rövid időre hazalátogatott, nehogy leállítsák a magyar-amerikai kulturális kapcsolatokat. Tíznapos itt tartózkodása idején tucatnyi titkos rendőr követte, rendkívül feltűnően.

A kiutasítás okára még Révész Béla a 'Hatóságok'-nak, 'Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon' című, dátum nélküli jelentése sem ad magyarázatot. Itt csak a Pityura vonatkozó részeket másolom ki.

„Az Egyesült Államok kelet-kutató szakembereinek tevékenységéről szemléletes képet kaptunk Deák Istvánnak, a New York-i Columbia Egyetem Kelet-Közép-Európai Intézete igazgatójának feldolgozása során. Beosztása felhasználásával 1968-ban ismerkedett meg és szoros barátságot alakított ki vezető magyar történészekkel, akik a KKI-IREX csereprogram keretében folytattak tanulmányokat, és segítséget kért tőlük magyarországi beutazásához. Az említett történészek több ízben interвениáltak Deák ügyében, aki 1968-ban engedélyt kapott a beutazásra. Látszólagos célja az 1848-as szabadságharc tanulmányozása volt. Kutatómunkával azonban alig foglalkozott, viszont nagy kedvvel fogott hozzá kapcsolatok kiépítéséhez történészek, írók és művészek körében. Több esetben megjelent ifjúsági- és pinceklubokban, ahol előadást tartott az Egyesült Államokról. Deák feldolgozása egyértelműen bizonyította, hogy a Pentagon hírszerző szolgálatának dolgozik. A vezetése alatt működő intézet az amerikai hadsereg különböző fegyvernemei részére képez ki 'Kelet-európa'-szakértőket. Ellenséges tevékenysége miatt 1973-ban szerveink kiutasították az országból. Kutatásainak eredményére lásd *The American and European Revolutions 1776-1848*. Iowa City 1977; *The Lawful Revolution: Lajos Kossuth and the Hungarians, 1848-1849*. Columbia University Press 1979. Ez utóbbi megjelent magyarul is.”

Pityu, kiutasítása ellenére, tagja volt a Cyrus Vance külügyminiszter vezette 25 tagú küldöttségnek, amely 1978 január 6-án elhozta Budapestre a Fort Knoxban tárolt magyar koronaékszereket, hogy ezzel is megszabadítsa az amerikai magyar viszonyt a korona visszatartásának teherétől. A korona hazakerülésében Pityunak is szerepe volt: Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadójának, Brzezinski lengyel történésznek a véleményét kérte, és ő Deák Istvánt szólította fel, mutassa ki, mit jelent a korona a magyar nép számára. Érkezéséről táviratban így értesítette apánkat: CSÜTÖRTÖKÖN VISZEM A KORONÁT. PITYU. (Őrzöm a tollat, amelyikkel aláírta a 'jelenléti ívet'.) Egy képesújság első oldalán szerepelt az előkelőségek között, a továbbiakból eltűnt, a sajtó kihagyta a nevét. Amerikába visszaérkezése után azonban levelet kapott Aczél Györgytől, a 'kultur-cártól', aki megköszönte hazafias viselkedését, szerepét a korona hazahozásában. 2006-ban a köztársasági elnök a Köztársasági érdemrend középkeresztjével tüntette ki. A Columbia University a kelet-európai tanszéknek az István Deák nevet adta [PITYU, ATTOL TARTOK, EZEKET NEKED KELL ATIRNI VAGY KIJAVITANI – FRUZSA]. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem 2006-ban, 80. születésnapja alkalmából díszdoktorrá avatta.

Mindeközben sokat sportolt: 1977 novemberében futotta le az első marathont New Yorkban, utána még 5 marathoni következett, 1987-ig bezárólag, de a napi kocogást barátaival a parkban nem hagyta abba.

Mi ketten, kézenfogva

Az életünk csendesen folyt tovább. 1980-ig mind a ketten dolgoztunk, sőt, már nyugdíjasan, tovább is: Pali be-bejárt a HVG-hez, olvasószerkesztőként, hogy találkozzék fiatal barátaival, az öt tisztelő és szerető szerkesztőkkel. 1993 nyarán a kertben nagy HVG-búcsúünnepséget rendeztünk. *foto* Engem még másfél évre (1981-82) visszahívott a Corvina az Idegennyelvű szerkesztőség vezetőjeként, emellett sokat fordítottam (lásd a családi bibliográfiát), kontrollszerkesztettem más kiadóknak is.

1974 nyarán véletlenül felfedeztem, hogy Pali titokban Zsóka-portrét fest. Erről azt írta Fruzsának Párizsba: „A portréről akarok írni, amit – legalábbis egyelőre – senkinek nem akartam megmutatni, egy kicsit resteltem is. Úgy adódott, hogy kezdtem meggyűlölni a fényképeket, amelyek az eleven emlék helyére tolazkodnak, meg aztán nem is volt kedvem mással foglalkozni, mint aminek köze van Zsókához. Ezért kezdtem próbálgatni, le tudom-e rajzolni emlékezetből. A rajzból akvarell, azután kép lett. Ahogyan az emlékezetből festésnél történni szokott (egy kicsit az egyiptomi festészet módján), az arc egyes részei nincsenek egészen összehangolva, mert minden a legjellegzetesebb formájához közelit: a szem inkább előlről, az orr kicsit oldalról, a száj alulnézetből. Ezért van az a döbbenetes hatása – gondolom --, amit Anya érez: távolabbról nézve kissé idegen, közelebből érezni a teljes azonosságot.” Én azonban elsősorban valami túlvilágiasságot láttam, azt, hogy ez nem az élő gyerekünk. A képet szinte teljesen titokban tartjuk, a Zsóka eltűnését jelképező Emlék hátlapjára szerelve. Micsoda hihetetlen csoda, hogy legalább ezt a képet nem rabolták el 2006. szeptember 26-án!

1974 őszén elfogadtuk Inge Hunzinger meghívását: menjünk el az ahrenshoopi házába, talán kicsit megnyugszunk. Pali sűrűn küldte a szerkesztőség valutaügyi, pénzügyi külföldi konferenciákra, én is voltam hivatalos könyvkiadói úton Stockholmban, Bolognában, Lipcsében. Jártunk kiállításokra, a fiatal festőkére, koncertekre, apuval vasárnaponként kis kényelmes kirándulásokra. Meg-meglátogattuk esténként Zádor Annuskát, a köztisztletben álló művészet- főleg építészettörténészt, lexikonszerkesztőt, ahol mindig érdekes társaságot találtunk. Nyári estéken kerti vacsorára hívtunk meg egy szűk baráti irodalmár társaságot: Orbán Ottókat, Vargha Balázsakat, Somlyó Gyurit és Beney Zsuzsát.

Pali mintegy húsz éven át a kecskeméti Alkotóházban *lev.lap-fotó*) dolgozott egy-egy hónapot, megszerette a várost, a tágas műtermet, a csendet és a művész-társaságot. Esténként -- nagy bánatára mindig vesztésként -- billiárd-csátákat folytatott Zeusszal (alias Csákvári Nagy Lajos szobrász, felesége Janek Éva muzeológus). Hétféteken én is odautaztam, az unokái is meg-meglátogatták. Az utolsó két évben kívánságára egy-egy hónapot végig vele töltöttem, és én is nagyon élveztem az Alkotó-házi életet (megtoldva azzal, hogy délelőttönként beautóztam a városba, nagyokat úsztam a remek uszodában). Kecskemétet 'választott szülővárosának' nevezte, és szeretett volna ott nagy kiállítást bemutatni – talán egyszer még sor kerül rá, sajnos nélküle.

Apu halála

Apu korát meghazudtolva élete utolsó éveiben igyekezett bepótolni az évszázad viharai között elmaradt utazásait: 1965-66-ban közel négy hónapot töltött Amerikában, elsősorban persze Pityuénál, ahol megismerhette unokáját, az egyéves Kisévat, de különböző régi ismerősök és főleg rokonok meglátogása során járt Detroitban, a Niagaránál, Buffalóban, Washingtonban, és mindenütt számos múzeumról, épületről, koncertről számolt be az útinaplójában (lásd CD). Azután 1970-ben, mindenki rémüldözése közepette, elutazott Közép-Ázsiába, szervezett utazással Olaszországba, 1975-ben London—Párizs—Zürich, 1976-ban Anglia, 1977-ben velünk Erdélybe, 1978-ban Frankfurtba Fruzsáékhoz.

1980 tavaszán azonban egy megfázás ágyba kényszerítette, egy ideig nálunk lakott (berendeztük számára, a saját bútoraival, Fruzsza volt szobáját), de hamarosan be kellett feküdnie a Kútvölgyi kórházba. Jellemző rá, hogy mikor már igazán gyöngülni kezdett, még gondja volt rá, hogy elhozzuk utolsó, befejezett munkáját a hasonlóképpen lelkiismeretes gépirónótól, Pataricza Imrénétől, hogy a Szabadalmi Hivatal a megbeszélte határidőre megkapja. Pityu hazajött, elbúcsúzni tőle.

1980. március 18-án, 88 évesen meghalt.

Mindenki szerette, tisztelte. Idézek néhány mondatot kondoleáló levelekből:

„Talán ő volt az utolsó a hat kadét közül. A legjobb barát, a jellemes férfi, a jókedvű bajtárs, a bátor katona. Ütközetek alatt a legexponáltabb helyre, a megfigyelőhelyre állt, a jólelkű, kissé bohém ütegparancsnok.” Hidasy Imre, Bp. IX. Ráday u.54.

„Hosszú, bölcs élete igazán példamutató. Halálával annak a generációnak talán utolsó tagja távozott, ahol a szép, a nemes, a széleskörű tudás és az emberség volt a mozgatóerő.” Karlóczainé KelemenMarianne, Bp. I. Pasaréti út 112.

„Első elemitől az érettségiig voltunk osztálytársak, ő végig eminens tanuló volt, az osztály megkülönböztetett tisztelettel és megbecsüléssel tekintett fel rá, pedig a két dolog nem mindig jár együtt: ehhez az ő becsületes, már akkor bölcsnek mondható magatartása is hozzájárult. Természetesen őt kértük meg az érettségi találkozók megszervezésére, és ő ezt 70 éven át hűséggel teljesítette.” Dr. Röhlich Lajos, Bp. II. Horvát u. 19-23.

[PANKA, INNEN KEZDVE EZ ANNYIRA ZUROS, HOGY ARRA GONDOLOK, HOGY EGYSZERUEN EL KELLENE ITT VAGNI VAGY CSAK DOKUMENTUMOKAT HAGYNI. MAJD BESZELJUNK ROLA– FRUZSA]

Pali 1980-ban érte el a nyugdíjkorhatárt, én is ezt vártam meg a nyugdíjbamenéssel, így 1980 ősztől megváltozott az életmódunk. A 2003-ban megjelent Veress-monográfiában olvasható a szakmai önéletrajza, itt csak innen-onnan összegyűjtött apróságokkal egészítem ki. 1948. júniusában lett az MTI külpolitikai fordítója, 1963-tól a Konjunktúra- és Piackutató Intézetnél dolgozott újságíróként. Káprázatos gyorsan beletanult a valuta- és nemzetközi

pénzügyekbe. A fizetése a 3 nyelvpótlékkal szépen emelkedett, de ennél is jobban növekedett szakértelmének a hira, aminek sok-sok érdekes külföldi utazást köszönhetett. 1981-től, hogy ne szakadjon el egészen a szerkesztőségi élettől, a HVG olvasószervezője lett (mint az alapítótagok egyike).

Ettől kezdve kettesben utazgattunk, Trabanttal, sátorral, hogy kicsit kizökkenjünk. Jártunk Erdélyben (kétszer, az első alkalommal, 1977-ben, még apu is velünk volt, Pityuval is találkoztunk Kolozsvárott, a Continental királyi lakosztályában lakott, és ekkor mentünk el Árkosra is), Lengyelországban, Németországban, Görögországban, Krétán, Isztambulban, sőt baráti meghívásra (Pierre della Faille belga költő felesége, Isabelle Vital hívott meg) Korzikára is eljutottunk. Pali szakmai konferenciákra küldték, még 1975-ben Japánba és 1979-ben Indiába is. El-elautóztunk, Zokni kutyánkkal együtt, Németországba, főleg Alfred Mörstedt kiváló grafikus barátunkhoz. Büszkén küldtek egy fényképet a művészek 1989. november 19-i tiltakozó felvonulásáról: a két napszemüveges Alfred és a felesége, Helga, mellettük a fiuk, Adrian, madarakkal diszitett zöld zászlót emel. A felirata: Wir sind das Volk – A nép mi vagyunk. *foto*

Szórakoztatásul leirom Panka 1982-ben kelt budapesti levelét nekünk Amerikába, hogy a hazai élet is megint helyet kapjon: „Voltunk párszor a Határőr úton Zokni, mióta elcsitultak szerelmi izgalmi, újra jól van, Viki néni naponta megkeféli, úgyhogy nagyon csinos és szörnyen örült nekünk – különösen Kristófnak, akit kiskutyának néz (nem csoda, még mindig négykézláb jár), és alig lehetett levakarni róla: ölelte-csókolta, fülét nyalogatta, amit Kristóf némi tartózkodással tűrt, mert neki csak az volt a fontos, hogy hátramehessen a lépcső alá a szemétkoraszni. Kristóf zseniális: fel tud mászni minden fotelra és onnan zongorázik, írógépel. Azonkívül gargalizál a teájával, belebugyburékol a fürdővizbe, minden zenére táncol, térdelve himbálja a felsőtestét, és a fenekét a földhöz verdesi örömeiben. Tegnap altatódalt énekeltem neki, ő ugyanabban a ritmusban azt énekelte hozzá, hogy a-a-aa, ó-ó-óó, ne-ne-nee. Mikor én is ezzel a szöveggel énekeltem, nagyot nevetett.” **Illik ide ez a gügyögés???**

Évente felváltva látogattuk meg Fruzsáékat, Frankfurtban, majd Kaliforniában, a New York állambeli Rochesterben és végül Bostonban, illetve Needhamben, Massachusetts államban. 1976-ban Zürichbe utaztunk apuval, ott találkoztunk Pankával és Zentánnal, ez volt az utolsó nagyobb családi összejövetel. **képaláírás**

Ezután következtek amerikai látogatásaink. Pali szinte minden évben egy-egy hivatalos, pénzügyi konferenciáról tudósított, és ezt összekötötte Fruzsáék meglátogatásával: Pétert 19...ban meghívták a frankfurti egyetemre, onnan egy év múlva mentek tovább Kaliforniába. Én leginkább az unokák születésénél és a költözködéseknel segédkeztem. Először 1979 szeptemberében Floridában, Palo Altóban ismerkedtem Amerikával: békés, barátságos, segítőkész emberek, köztük elsősorban Gerzson Mária (Érdi György felesége, a Kristóffal egyidős Gábor anyja), a remek Stanford egyetem, csodás kollégiumával, a hihetetlenül érdekes San Francisco – ahol Péter vőmmel helikopter-körutazást tettünk a város és az óceán öble felett – csak ne lett volna minden örömeim mögött az a tudat, hogy Zsókiának kellett volna mindezt megélnie, nem nekem.

Hogy egy kicsit lazítsunk, megirom, hogy az 1971-ben már Áronnal repültünk a New York állambeli Rochesterbe (Péter már ott volt, tanított az egyetemen.) Ez amolyan átmeneti megoldásnak számított, lakótelep-jellegű házak jól megszervezett szolgáltatásokkal, szinte csupa bevándorló külföldi, de a Palo altói albérlet után tágas lakás, jobb anyagi helyzet. Fruzsza bébiszitterként dolgozott, egy szép kis szerezengyerek volt nappal nálunk, sétáltunk, játszottunk együtt. Segítő pót-nagymama is akadt: Treer Margó, akivel máig is fennáll a kapcsolat. 1982 márciusában itt született Kálmán **csillag**, addigra Pétert kinevezték a Boston Universityre rendes tanárnak megkapták a várva-várt ’zöld kártyát, és nemsokára velem együtt átköltöztek a nagyon szeretnivaló Needhambe, Boston körzetébe, ahol Péter, persze

kölcsönből, remek – és azóta folyton szépülő és terjedő házat vett. Évről évre felváltva látogattuk őket, ott is, itthon is örömünk volt az öt fiúban: a három (magyarul beszélő) amerikaiban, és a két hazaiban: az 1981-ben született Darvas Kristófban, és az 1987-ben született Arató József-Bozsiban.

csillag Jegyzetben: Pali névmagyarázata: *Az ősmagyar személynevek gyér maradványainak egyike. Kár, hogy eredeti jelentése ma már nem bogozható ki. Érdekes lenne tudnunk, hogy vajon már Könyves Kálmán is azonosnak gondolta-e a maga nevét az irországi eredetű Colman névvel, amely nem sokkal királyunk születése előtt érte el felmagasztosulását. Colman, vagy Coloman volt ugyanis a neve annak a jámbor ir zarándoknak, akit a pogányok 1012-ben, Bécs közelében elfogtak és halálra kínoztak. Ausztria azóta egyik védőszentjének tiszteli, neve az osztrák szomszédságnál fogva hozzátapadt a szinmagyar névhez, névnapjukat a nevére szentelt napon, október 13-án ünneplik.*

Ismét itthonról: az Újratemetés

1989. június 20. Részletek Pali Fruzsínának és Péternek irt leveléből: „Reggel telefonon még azt az értesítést kaptuk a Hősök terén lakó ismerősöktől, hogy aránylag kevesen gyülekeznek, de úgy ½ 12-kor, mire odaértem, már óriási volt a tömeg, kb. 250 ezer ember jött össze. Amíg csak vonultak az emberek tömött sorban, körbe az oszlopcsarnok mögött, a Szépművészettől a Múcsarnok felé, hogy a ravatalokra virágot tegyenek, vagy egyszerűn fejet hajtsanak, s közben három színész a kivégzett áldozatok nevét sorolta a mikrofonba, lenyűgöző volt, még én sem tudtam kivonni magam az együttlét lelkesítő hatása alól. Aztán jöttek a beszédek, jó adag demagógiával és sajnos hazafias giccsel is, ami már kissé idegesített. Az egyik szónok egyszerre felszólít, hogy most fogjuk meg egymás kezét, és mondjuk utána: 'Esküszünk, stb.', pedig még nem is tudjuk, mire akar megesketni. A következő a 'Boldogasszony anyánk' eléneklésére szólított fel. Ezt se szerettem. Az utolsó szónok az ifjúság nevében erősen politikai antikommunista beszédet vágott ki – amiben persze igaza volt, de nem illett az alkalomhoz. Jellemző, hogy a tömeg ezután megfélekedett a rendezők kéréséről és lelkesen megtapsolta. Ezek a dolgok természetesen csak kevéssé (és talán csak a hozzám hasonlóan öreg, finnyás és kiábrándult pasasok számára) rontottak a dolog ünnepélyességén. A nagyszerű csúcspont az volt, amikor Göncz Árpád bejelentésére a negyedmillió ember egyszerre elnémult, a csendben megkondult a harang, s az ember tudta, hogy most az egész országban minden ember megállt, az autókból a vezetők is kiszálltak. A beszédek közül a legtöbbre alig emlékszem. Általában olyan nagy és bölcs államférfinak ábrázolták Nagy Imrét, amilyen szegény sajnos nem volt. Nagyon tetszett Rácz Sándoré, aki pl. felkérte a nyugati vezetőket, 'tegyék lehetővé a SzU-nak, hogy kivonhassa a csapatait Magyarországról'. Ez a finom diplomatikusan fogalmazás is megcáfolja azokat, akik Rácz Sándort – mert nemcsak igazán egyszerű munkásember, hanem meg is játsza ezt a szerepét, marhának tartják. Szerintem ő lehetett volna a magyar Walesa, ha más a szituáció. A többi szónok határozottabban fogalmazott, sőt a Fidesz radikális csoportja a szertartás előestéjén tüntetést szervezett a szovjet követség előtt, követelve a kivonulásukat. Ezt – mármint az időzítést – marhaságnak tartom. A rendezvény második részét, a tk-i temetést, csak meghívottak részvételével, már én is csak a tv-n követtem. Itt volt az egyetlen ünnepontó dolog: Mérai Tibor kinosan hosszú és gyűlöletesen neo-marxista-eurokommunista beszéde. Pedig moderálhatta volna magát, tudhatta, milyen sajtóvita előzte meg a beszédét. Csurka – akit Krúdy és Esterházy között a legjobb prózairónak tartok, de sajnos részeges, nacionalista, és ha berug, antiszemita is – cikkben kifogásolta Mérai meghívását. Pityu is egyetértett Csurkával. Gimes Miklóst, hajdani cserkész társamat Molnár Miklós búcsúztatta (Svájcból jött haza). Ő volt az őrsvezetőnk, a TV-ben semmit sem változott azóta, hogy a 'Zöld a Miki, csak a hasa sárga' kezdetű őrsi indulónkat énekeltük. Az a borzasztó, hogy ez az egész olyan

sokára történt (az aradi vértanuknak csak 19 évig kellett várniuk), hogy az érdekeltek legtöbbször már lelkesedni sem nagyon tud. A tömeg zömét kitevő fiatalok egy legendát ünnepeltek, amit eddig így hamisítottak meg, s most már kezdik úgy meghamisítani. Anyával, és sokakkal, együtt hogy örjöntünk volna a boldogságtól, ha ez 20, vagy akár 15 évvel ezelőtt történik.

Most már inkább csak szorongok. Ott vannak a rohadt kínaiak (56-ban is átkos befolyást gyakoroltak), és mindenki körülöttünk. Berlin, Prága és persze Bukarest már jól letolt. Az osztrák határon a leszerelés alatt lévő drótkerítés helyett most a románok építenek a mi határunkon műszaki zárat. Az oroszok egyelőre megértően nyilatkoznak s nem haragszanak a beszédek és tüntetések miatt, s a derék nyugatiak most folyton osztogatják a tanácsokat, hogy az istenért, csak lassan, óvatosan.

Részletek az én 1989. június 19-i levelemből, Zánkán, Sarkadiéknál nyaraló lányainknak *Panka hol voltatok, stimmel?* „Apa a helyszínen, én a TV-n napszámba néztük Rajk László, Maléter Pál, Donáth Ferenc és Gimes Miklós újratemetését. Tulajdonképpen nem volt igazán megrázó, de annál különlegesebb. A legszivszorítóbb az volt, hogy a Hősök terén, ahol a szertartás és a felravatolás folyt, meg a temetőben is, Mensáros László és még két színész egyenletes, szinte szenttelen, monoton hangon egyfolytában mondta, mondta a körülbelül 300 kivégzett névsorát, mindegyiküket a korával és a foglalkozásával, néhányuknál rövid életrajzzal kiegészítve. Kiderült, hogy zömében 30 év alattiak voltak, túlnyomó többségük munkás, de voltak egyetemi hallgatók, idősebb tanárok, stb. is. Ezalatt tizezrek vonultak el a ravatalok előtt, kezükben 1-1 szál virággal. Utána következett a hivatalos koszorúzás (pártok, Akadémia, a kormány, követségek, és a család). Az MSzP-nek nem engedélyezték hivatalos megjelenést, Pozsgay is a kormány küldötteként volt ott. Kicsit túlcsinálnak, túlszervezettnak éreztük az egészet, de talán ennek volt köszönhető, hogy simán, baj nélkül zajlott le. A kormány nagy frászban volt előzőleg, nem győzték mondogatni, hogy ez a megbékélés napja. A frász ellenére kevés és fegyvertelen rendőr volt ott, de mi gondoltuk, hogy nem pattan ki botrány, mert hiszen a hivatalos szervek, a párt már előbb átvette az esemény irányítását. És abban mi is és mindenki igazat adott, hogy a felelősségrevonást be kell fejezni, nem lehet megint akasztani. Muszáj Babitsot idéznem, Jónás imáját: 'Ő sem tudja, és ki választja széjjel, mit rakott jobb és mit a bal kezével.' Két példa: Donáth Ferenc, a Nagy Imre-körhöz tartozó neves közgazdász, börtönben ült, kiszabadulása után nem sokkal meghalt. Felesége Bozóky Éva újságíró (aki annakidején nyálas cikket írt a családunkról a Nők Lapjába), iszonyú vérgőzös cikket a Rajk-per idején Tarisznyás Györgyről valamelyik napilapba. Hogyan ismerje ki magát itt az ember? (B. Éva 2004-ben meghalt. Kiderül, hogy nem jártam messze az igazságtól: a Népszabadság június 4-én ezt írja róla: 'Apja szigorú katolikus katonatiszt, anyja evangélikus lelkészlány. Férje illegális kommunista, maga is csupa ellentét. Egyik pillanatban Rákosi főtitkárságának vezetője, a másikban a párt árulója és foglya. 1945-ben földosztó, majd Rákosi megbízásából Nagy Imre vádlója, 1958-ban vádlott-társa. Végül a demokratikus ellenzék doyenje, a rendszerváltás előkészítője. A feleségét is letartóztatták, majd 1956-ban három fiukkal együtt Romániába hurcolták.' És hány ilyen életről olvastunk azóta, jót akaró, vakon hívő, erre-arra hányódó emberekről.

Én még Kádárral is így vagyok: eleinte gyűlöltük, mint gyilkos hazaárulót, de aztán jött a 'gulyáskommunizmus', mondogattuk, hogy 'ahhoz képest' (Rákosi-idők, Románia, Lengyelország) milyen jó dolgunk van, ő a legnépszerűbb magyar uralkodó Mátyás óta, az Isten soká éltesse, hiszen az ő uralkodása alatt mindenkinek volt munkája, szállása, teljes volt a közbiztonság, lassan már utazgatni is lehetett. Végül derék, szerény, jószándékú, naiv tahónak tartottuk. Én már amúgyis teljesen belesüllyedtem a börtönügyekbe: amikor azt hittem, hogy kész a Tarisznyás-szöveg, akkor jöttem rá, ki mindenkivel kellene még

beszélnem (egysek szerint Péter Gáborral, egy börtönszolgával, stb. sose leszek meg!” Mégiscsak elkészültem, kis példányszámú, nem-hivatalos füzetben jelent meg, közölt belőle részleteket a New Hungarian Quarterly is. CD??? És ennek sosem lesz vége? **310-en már volt. Melyik legyen???**2006 márciusától minden újság foglalkozott a -üggyel. Ságvári Endre, Gács Péter anyjának első férje, illegális kommunista volt, akit 1944-ben köröztek, nem voltak illegális papírai, és ezért a Mese utcával szemközi Nagy-cukrászda pincéjében bujkált. Egy csendőr felfedezte és agyonlőtte, majd 1956 után a Belügyminisztérium kapcsolatba hozta a kakastollasok 44-es és 56-os szereplését, és felmentette a gyilkos csendőrt, aki a kötelességteljesítésére hivatkozott. Végül 2006-ban zárták le a pert.

három csillag, nem találok

Ahogy teltek az évek, mindkettőnknek lassan bajai kezdődtek az egészségével. Pali sok időt töltött a János kórház belgyógyászatán pitvarlebegés-panaszokkal és az urológián (Wabrosch professzornál), de mindig hamar rendbejött, és folytatta a munkát, mintha mi sem történt volna. Engem is többször megműtöttek különböző bajokkal, de egyik sem volt jelentős, és én boldog voltam, hogy akadálytalanul tovább szolgálhatom őt.

Élete utolsó öt hónapja is látszólag jó erőben folyt – és azt hittük, ez mindig így is marad: 1999. január 11-én megnyílt egy gyönyörű kiállítása a budapesti Francia Intézetben (Marc Delouze párizsi költő-barátunk a képekhez szerzett verseivel nyitotta meg); február 25-én autóval mentünk Besztercebányára, hóviharban, hogy megnézzük azt a nemzetközi grafikai kiállítást, ahol neki is voltak kint képei, és hazaútban megmásztuk Zólyom várát; március 6-án a Fesztivál-zenekar Haydn-Mozart koncertjére mentünk (lehetőleg Fischer Iván minden hangversenyén ott voltunk); 11-én Orbán Ottó könyvbemutató az Írószövetségben; március 16-án Pali újabb kis műtété. Eközben dolgozott: elkészített három remek salakreliefet (Triptichon. Cím nélkül, I.-II.-III.) és egy nagyon kedves színes fametszetet, az Angelikát.

Április 9-én azonban már nem tudtuk megünnepelni a 79. születésnapját: belázasodott, összeesett (Mányi Bence emelte át a földről az ágyba), ájulás, mentők, a János kórház sebészete, gyomorműtét, onnan került a szörnyű Intenzív osztályra. Megjött Fruzsza. Csövek, lekötözés, lélegeztetőkészülék – maga a pokol.

inkább talán az értesítőkártya és az Öregember őrangyala

A temetői búcsúztatáson magnóról Mozart: Kis G-moll 25. szimfóniájának 3 tételét hallgattuk meg. Kristófnak egyszer azt mondta, ezzel a művel tudná jellemezni magát.